

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ

МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

Підготував Славко Бурда

Загреб, 2021

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ / МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ
Книга третя

Видавець
Українське культурно-освітнє товариство "Кобзар" Загреб

Відповідальний за випуск
Славко Бурда

Автори наукових праць та статей, опублікованих у збірнику:
Галина Саган, Валерій Власенко, Владислав Роговий, Янко Рамач,
Євген Пащенко, Зиновій Книш, Олеся Дроздовська, Юрій Латяк,
Роман Мизь, Микола Мушинка, Микола Нагірний, Олександр Савчук,
Олег Румянцев, Катарина Тодорцев Хлача, Славко Бурда, Оксана Іванченко

Матеріали зібрав та до друку збірника підготував
Упорядник Славко Бурда

Рецензенти:

Степан Васильович Віднянський – д.і.н., професор, член-кореспондент
НАН України, завідувач відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.

Василь Михайлович Даниленко – д. і. н., професор, заслужений діяч на-
уки і техніки України, провідний науковий співробітник Інституту української
археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Книга видана за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія
Запис СІР доступний у комп'ютерному каталозі Національної та університетської
бібліотеки в Загребі під номером 001110431

ISBN 978-953.96527-4-4

Загреб, 2021 р

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ

МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

НАУКОВІ ПРАЦІ ТА СТАТТІ

КНИГА ТРЕТЯ

Загреб, 2021

ЗМІСТ

Славко Бурда.	
ВСТУПНЕ СЛОВО УПОРЯДНИКА.....	8
Галина Василівна Саган.	
УРИВКИ З МОНОГРАФІЇ – «ЮГОСЛОВ’ЯНИ У ХХ СТОЛІТТІ: ГРОМАДСЬКІ ТА КУЛЬТУРНІ ЗВ’ЯЗКИ З УКРАЇНОЮ».....	12
Історіографія та джерела дослідження проблеми.....	13
Політичне підґрунтя, договірна база формування культурних і суспільних зв’язків між Україною та гославією у 40-80-ті роки ХХ ст....	16
Співпраця української діаспори в Югославії з УТД у другій половині ХХ ст.	16
Культурне життя української діаспори в Югославії у контексті презентації українства у світі.....	26
Дипломатична діяльність УНР в Королівстві сербів, хорватів і словенців у контексті захисту суспільних інтересів українських емігрантів на Балканах	26
Громадське та культурне життя українців на югослов’янських землях упродовж 1900- 1930-х років	34
Відродження громадських та культурних інституцій українців у 50-70-ті роки ХХ ст.	51
Громадське життя українців Боснії і Герцеговини	52
Зародження товариств і культурне життя українців у Сербії.....	56
Розгортання громадської активності українців Хорватії	60
Громадська та культурна діяльність українців Югославії на прикінці ХХ – на початку ХХІ ст. Діяльність українських товариств у Сербії і Чорногорії.....	68
Створення та діяльність Товариства української мови, літератури і культури Воєводини	70
Заснування Союзу русинів і українців Сербії і Чорногорії	76
Громадська і культурна діяльність українців Хорватії	78
Суспільна активність українців у Боснії і Герцеговині, Македонії та Словенії.....	87
Контакти у сфері культури українців Югославії з громадськістю інших країн упродовж 1980-1990-х років	91
Організація релігійного життя українців упродовж 1900-1930-х років	100
Релігійне життя українців у 40-90-ті роки ХХ ст.	115
Розвиток культурних і громадських контактів Хорватії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії та Словенії з Україною.....	123
ПІСЛЯМОВА	128
Валерій Власенко.	
МІЖВОЄННА ПОЛСЬКА ДИПЛОМАТІЯ Й УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ НА БАЛКАНАХ (БОЛГАРІЯ, РУМУНІЯ, ЮГОСЛАВІЯ).....	131
Владислав Роговий.	
ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В ХОРВАТІЇ	143

Янко Рамач.

ОГЛЯД ІСТОРІЇ РУСИНІВ У ЮГОСЛАВІЇ (1918-2000)	150
Соціально-економічні обставини	150
Культурно-освітнє і національне життя	153
Русини у соціалістичній Югославії	161

Євген Пащенко.

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ ХОРВАТСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ В ХХ СТОЛІТТІ	170
Вступні зауваження	170
Українсько-русинські переселення	171
Російсько-сербський фактор	173
Хорватській фактор	174
Білоемігранти	176
Тридцять роки	177
Проблеми і протиріччя воєнного періоду	180
Становище україністики	182
Українське питання в радянсько-югославській комуністичній доктрині	185
Місце українсько-русинської спільноти у соціалістичній Югославії	190
Становище україністики	191
Українсько-русинська меншина в югославській ідеології	192

Валерій Власенко.

БІБЛІОТЕКИ І КЛУБИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА БАЛКАНАХ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	194
--	-----

Валерій Власенко.

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ СВЯТА МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПАРИЗЬОГО ТИЖНЕВИКА «ТРИЗУБ»)	204
---	-----

Янко Рамач.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ РУСИНІВ ЮГОСЛАВІЇ (1918–1941)*	214
--	-----

Зиновій Книш

ПЕРЕД ПОХОДОМ НА СХІД СПОГАДИ Й МАТЕРІАЛИ ДО ДІЯННЯ ОУН У 1939-1941 РОКАХ II ЧАСТИНА 5. РОЗДІЛ В НЕЗНАНИЙ СВІТ ДАЛЕКИЙ: ЗАГРЕБ*	225
---	-----

Стаття * Борисфен,

http://borysfen.Livejournal.Com/129435.Html УКРАЇНЦІ, ХОРВАТИ, СЕРБИ МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ У ХХ СТОЛІТТІ	238
Український Легіон в Незалежній Державі Хорватія	241
Хорватський Військово-морський Легіон	243
На боці антифашистської коаліції	244

СТАТТЯ : Кирило Бабенцов, «Вголос».

ЛЕГІОН ХОРВАТІЇ: ЗАБУТА СТОРІНКА ГЕРОЇЗМУ	247
---	-----

Валерій Власенко. ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В СЕРБІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	250
Олеся Дроздовська СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ В ЮГОСЛАВІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТИЖНЕВИКА «РУСКИ НОВИНИ» (1924 – 1941 РР.).....	260
Юрій Латяк. АКАДЕМІК ДР ОЛЕКСА МИШАНИЧ І РУСИНИ У ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇНАХ.....	272
Роман Мизь. О. МИХАЙЛО ФІРАК. КОРИФЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ І ПУБЛІЦИСТИКИ.....	280
Микола Мушинка. ЛЕМКИ В ДІАСПОРІ – СЕРБІЯ І ХОРВАТІЯ.....	282
Микола Мушинка. НАЙПРОДУКТИВНІШИЙ УКРАЇНЕЦЬ-РУСИН В СЕРБІЇ о. Роман Мизь – 80-річний	286
Юрій Латяк ЮРІЙ ШЕРЕГІЙ – НЕВТОМНИЙ ТЕАТРАЛЬНИЙ ДІЯЧ НА ЗАКАРПАТТІ, В СЛОВАЧЧИНІ ТА ЮГОСЛАВІЇ (1907-1990).....	290
Юрій Латяк. РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ДІЯЧІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ САМОУСВІДОМЛЕННІ РУСИНІВ НА ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.....	293
Микола Нагірний, Олександр Савчук РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	298
Микола Нагірний ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСУДДЯ РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ У СФЕРІ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «МИКЛУШЕВСЬКОГО ПРОЦЕСУ»)	306
Олег Румянцев. ВНЕСОК ІВАНА ТЕРЛЮКА У ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ.....	317
Любомир Белей УКРАЇНЦІ ТА УКРАЇНСЬКА МОВА НА БАЛКАНАХ (СЕРБІЯ, ХОРВАТІЯ, БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА)	324

Катарина Годорцев Хлача

ЦЕНТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА РУСИНІВ І УКРАЇНЦІВ РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ – БІБЛІОТЕКА В СУЧАСНОМУ РОЗУМІННІ СЛОВА, МУЗЕЙНА КОЛЕКЦІЯ І АРХІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ.....	338
Історія заснування бібліотеки.....	339
Завідуюча Центральної бібліотеки русинів і українців РХ.....	340
Структура користувачів.....	341
Формування фонду бібліотеки.....	342
Центральна бібліотека русинів і українців РХ як краєзнавчий відділ етносу.....	343
Оцифровка Фонду краєзнавчих відділів.....	344
Стратегія розвитку.....	345

Славко Бурда.

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ	348
Прибуття професійно кваліфікованих і інших осіб з України на роботу до Хорватії.....	350
Сьогоднішнє становище та стан української громади в Хорватії та нові виклики та можливості.....	351

Оксана Іванченко.

ІСТОРІЯ ХОРВАТСЬКИХ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ (РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ М.НАГІРНОГО «ХОРВАТСЬКІ РУСИНІ ТА УКРАЇНЦІ: СУСПІЛЬСТВО, ІДЕНТИЧНІСТЬ, КУЛЬТУРА, НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ».....	357
--	-----

Микола Мушинка.

НАЙВИЗНАЧНІША ПРАЦЯ ПРО УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ГАЛИЧИНИ В КОЛИШНІЙ ЮГОСЛАВІЇ	362
--	-----

Микола Нагірний.

ОГЛЯД ПРАЦЬ ДОСЛІДНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХОРВАТІЇ	367
---	-----

Микола Мушинка.

ВИЙШЛА ДРУГА КНИГА «УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ»	371
--	-----

Галина Саган.

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ «УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ: МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ (КНИГА ДРУГА)»	374
--	-----

IN MEMORIAM	378
-------------------	-----

Славко Бурда

ВСТУПНЕ СЛОВО УПОРЯДНИКА

Опрацьовуючи джерельну та літературну базу для видання третьої книги «Українці Хорватії» – матеріали та документи, опубліковані з нагоди 120-річчя переселення українців до Хорватії, я мав бажання висвітлити у третій книзі якомога більше неопублікованих та доступних мені матеріалів різних авторів. Темі їх робіт охоплюють всі сфери життя українців у Хорватії за останні 120 років, які не були висвітлені та опубліковані у перших двох книгах. Перша книга “Українці Хорватії” була видана у 2002 році, друга – у 2020 році, через вісімнадцять років, в той час, як третю книгу ми публікуємо у 2021 році. У всіх трьох книгах ми зібрали наукові праці про українську діаспору кількох постійних авторів, тоді як деякі автори публікуються лише один раз, в одній із цих трьох книг. У другій книзі зібрані переважно автори наукових праць та статей, які почали цікавитися українською діаспорою після того, як Україна відновила свою незалежність 30 років тому, та стала незалежною державою. Серед цих авторів: Галина Саган, Олег Румянцев, Микола Нагірний, Валерій Власенко, Оксана Гула та всі інші, хто займався українською проблематикою, публікуючи книги про українців, які проживали у колишній Югославії, сьогодні ж це українська діаспора, що мешкає у новостворених державах після розпаду Югославії. Вони продовжили працювати над дослідженням життя та діяльності української діаспори у всіх сферах життя після своїх попередників: Володимира Гнатюка, Олекси Мішанича, Володимира Козлітіна, Олени Малиновської, Миколи Каміницького, Володимира Сергійчука та інших. Поміж них, в самій українській діаспорі цього регіону також є науковці та історики, які успішно видавали різноманітні публікації, наукові праці, статті, а також книги про життя та діяльність української діаспори у сфері культури, духовності, релігії, літератури та всіх інших сфер життя.

Воєводина славиться письменниками, науковцями та істориками з найбільшою кількістю виданої вичерпної літератури та книг з нашої історії, враховуючи, що там живе найбільша кількість наших співвітчизників, сьогодні українських нащадків з усіх трьох міграційних хвиль з України. Найскромніший внесок у створення та висвітлення нашої історії на чужині чи в діаспорі ми маємо від сьогоднішніх українців у Боснії, враховуючи, що велике число українців переїхало з Боснії на нові землі (до Славонії, Воєводини, до Бачки та Срієма, до інших великих міст, таких як Любляна, Загреб, Новий Сад, а також до інших міст та містечок по всій Хорватії та Воєводині) у пошуках кращих умов життя. Важливо зазначити, що у цих нових середовищах формувалися українські організації та

установи, в яких зароджувалася та виховувалася молода українська інтелігенція, яка працювала над збереженням та записуванням історії, традицій та звичаїв своїх предків.

Найбільшу спадщину виданих книг з усіх галузей літератури ми маємо від закарпатських Українців / Русинських нащадків Першої міграційної хвилі, які писали мовою діалекту. Разом з цим, ми маємо майже схожі видання галицьких українців Другої міграційної хвилі, які зараз населяють Хорватію та Воєводину. Тяжко перерахувати усіх, бо це була б чисельна когорта авторів, тому я зазначу лише тих, хто згадується у книгах та тих, хто написав свої наукові праці та статті, які ми опублікували у цих трьох книгах про українців Хорватії. З Хорватії це: Євген Мац'як, Зіновій Книш, Михайло Фірак, Роман Мизь, Славко Бурда, Мирослав Кіш, Іван Барщевський, Ярослав Лещишин, Євген Пащенко. З Боснії це: Богдан Ліскій, Борис Гралюк. З Воєводини: Юліян Тамаш, Іван Терлюк, Юрій Латяк та Янко Рамач. Деякі з цих авторів народилися в одній із сучасних країн Боснії та Герцеговини, Хорватії чи Сербії, але живуть в іншій. Авторами книг також є і представниками інших національностей, які пишучи свої наукові праці та статті хорватською мовою, перекладали їх на українську, враховуючи, що всі три книги видаються українською мовою. Цими авторами є: Нікола Кекіч, Янко Шірмак, Міленко Попович, Анна Дуганджич та Катарина Тодорцев Хлача. Також маємо авторів і з інших країн, а це: Левко Довгович та Микола Мушинка зі Словаччини, Любомир Мазур з Англії, Олег Румянцев з Італії, Богдан Ліскій, колись із Боснії, а тепер із США. Пізніше такі автори як: Євген Мац'як і Зіновій Книш, які після переїзду з Хорватії мешкали в США та Канаді.

У третій книзі “Українці Хорватії” ми, в основному, публікуємо добірку неопублікованих наукових праць та статей авторів з України, з якими упорядник усіх трьох книг прокладав мости співпраці протягом минулого року. Крім того, було відновлено співпрацю з деякими авторами з Воєводини та Хорватії, а їх наукові праці та статті опубліковані у третій книзі. Переглядаючи хатній архів, упорядник також віднайшов деякі тексти минулих років, які ми також оприлюднюємо у книзі. Це тексти авторів з України, Хорватії, Воєводини та інших країн. Третя книга містить 2 рецензії академіка Миколи Мушинки на книгу Олега Румянцева «Галичина-Боснія-Воєводина» та на першу та другу книгу «Українці Хорватії: матеріали та документи», а також рецензію Миколи Нагірного та Галини Саган на другу книгу «Українці Хорватії: матеріали та документи» та рецензію Оксани Іванченко (Гула) на книгу Миколи Нагірного «Історія хорватських русинів та українців наприкінці ХХ століття».

У матеріалі третьої книги «Українці Хорватії» найбільше інформації надає доктор наук, відома українська історикиня – Галина Саган. Текст насправді є частковою стенограмою та вміщує частини з її книги “Югослави у ХХ столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною”, виданої у 2012 році в Києві. У книзі йдеться про українську діаспору на території колишньої Югославії, також в районах Боснії, Бачки та Срієма та більшою мірою про українців Славонії в Хорватії. Важливо відзначити, що для української діаспори на теренах колишньої Югославії важко однозначно утвердити лінію чи кордон існування та

діяльності української спільноти, так само як і пов'язати її лише до однієї вузької географічної, адміністративно-регіональної чи місцевої території, село, містечко чи місто. Більшість авторів книги під українською діаспорою однаково розуміють мігрантів Першої міграційної хвилі або закарпатських українців (русинів), які прибули на ці території близько 280 років тому, та галицьких українців Другої міграційної хвилі, які емігрували в цю область 130-120 років тому. Переселенці Першої та Другої міграційних хвиль прийшли на ці території під час правління Австро-Угорської імперії. Безумовно, тут слід згадати білу еміграцію з царської Росії, яка після вторгнення і перемоги більшовизму та червоної армії прийшла сюди після Першої світової війни під прикриття Королівства сербів, хорватів та словенців, згодом Королівства Югославії. Це була велика група емігрантів, розкиданих по усьому королівству колишньої Югославії. Характерно, що українцям краще жилося в Хорватії, і тому вони прагнули назавжди оселитися в Загребі. Проте, велике число українців мешкало і в Белграді, Воєводині, Сербії, Македонії, Чорногорії та майже у всіх частинах Королівства Югославії. З їх приходом та отриманням політичного притулку в Королівстві Югославії, вони поступово організували політичне, культурне та інше життя українців у Хорватії. Із закінченням Другої світової війни та приходом Тіто на чолі соціалістичної югославської держави вони просто зникли з цих теренів. Деякі померли, деякі були вбиті за ворожі дії, інші втекли і покинули ці райони, а ще інші вступили в контакт з тамтешнім населенням, асимілювалися і перестали організовано діяти в будь-якому сегменті їхнього життя. Коли ми говоримо про українців з цих регіонів, які насправді є нащадками всіх трьох хвиль міграції, можемо сказати, що до 1918 р. вони жили в складі Австро-Угорщині, але з 1918 р. до 1991 р. у двох якісно різних державних системах та устроях Югославії, а після розпаду Югославії, з 1991 року – до сьогодні у новостворених державах: Сербії, Боснії та Герцеговині та Хорватії.

Нашадки українських переселенців з Галичини у Боснію після Другої світової війни емігрували з пасивних районів Північної Боснії та оселилися у Славонії, Бачці та Сріємі. Вони змішалися з нащадками Першої міграційної хвилі, з русинами із Закарпаття, точніше з Пряшівщини, з Горніці чи Шаріської та Земплінської областей східної Словаччини, які сьогодні адміністративно належать Словацькій державі. Нашадки Першої та Другої міграційних хвиль з України та корінних регіонів, тобто закарпатські українці (русини) та галицькі українці досі живуть і працюють на цій території трьох країн – Хорватії, Боснії та Герцеговини та Сербії, тоді як нащадків Третьої міграційної хвилі та нащадків білої еміграції більше не існує. Наскільки мені відомо, їх дуже мало.

У третій книзі «Українці Хорватії», крім текстів Галини Саган, представлено тексти відомого історика та дослідника доцента Валерія Власенка з Сумського університету, плідного історика та дослідника з Нововолинська – доцента Миколи Нагірного, тексти доктора наук – Олега Румянцева з Університету Палермо в Італії, публіцистичні тексти Юрія Латяка, історика, журналісти, почесного доктора наук Романа Миза, вченого з Університету Нового Саду, доктора наук – Янка Рамача з Воєводини та роботи вчених з України: Владислава Роговія,

Любомира Белея, Олесі Дроздовської, Олександра Савчука, Оксани Іванченко (Гули), публіцистичний текст Кирила Бабенцова та праці хорватського доктора наук – Євгена Пашенка, Славка Бурди, Катарини Тодорцев Хлачі та академіка, доктора наук – Миколи Мушинки зі Словаччини.

За науковими працями згаданих авторів, які опублікували свої наукові праці у всіх трьох книгах про українців у Хорватії стоїть професійний досвід роботи з джерелами, величезна кропітка праця та чисельна кількість друкованих книг про життя української діаспори. Бо ж йдеться про період, що охоплює трохи менше трьохсот років або трьох століть. Багатьох авторів вже немає в живих, покійного Зіновія Книша, Михайла Фірака, академіка Олекси Мішанича, Романа Миза, Любомира Белея, Івана Терлюка, Юрія Шерегія, Євгена Пашенка, в той час як деякі з них вже перетнули восьми десятиліття життя, а це: Юрій Лачак та академік Микола Мушинка.

Цими днями, поки ми чекаємо на вихід третьої книги «Українці Хорватії: матеріали та документи», готується також і Міжнародна наукова конференція у Загребі з нагоди 120-ї річниці переселення українців до Хорватії, запланована на 7-8 жовтня 2021 року. Важливо нагадати, що на міжнародну конференцію в Загребі кожного дня ми отримуємо нові та неопубліковані наукові праці та статті від старих і нових авторів, які будуть опубліковані у Матеріалах Міжнародної наукової конференції в Загребі.

Галина Василівна Саган

Галина Саган, професорка кафедри всесвітньої історії Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка, докторка історичних наук, професорка, Київ, Україна

Саган Галина Василівна народилася 20 листопада 1970 року у м. Львові. У 1988 р. закінчила із срібною медаллю Кременецьку СШ № 5 (м.Кременець Тернопільської обл.). У 1993 р. закінчила історичний факультет Київського державного педінституту ім. М.П.Драгоманова за спеціальністю історія та методика виховної роботи. У 1997-2000 роках навчалася та успішно закінчила аспірантуру Інституту української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України (м.Київ), захистивши кандидатську дисертацію на тему «Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918 – 1939 рр.)». У 2007-2010 роках навчалася у докторантурі цього ж Інституту. У 2015 р. захистила докторську дисертацію на тему: «Суспільно-культурні зв'язки Югославії та України (1918 –1991 рр.)». Опублікувала понад 70 наукових праць, у т.ч. 5 монографій (3 одноосібні, 2 у співавторстві).

Трудову діяльність розпочала у серпні 1993 р. лаборантом Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Протягом 2001-2007 рр. працювала доцентом у Київському славістичному університеті. З 2010 р. працює в Київському університеті імені Бориса Грінченка. У 2010-2014 рр.- доцент кафедри всесвітньої історії, – професор тієї ж кафедри, а з 2018 р. – заступником декана Історико-філософського факультету у Київському університеті імені Бориса Грінченка.

УРИВКИ З МОНОГРАФІЇ – «ЮГОСЛОВ'ЯНИ У ХХ СТОЛІТТІ: ГРОМАДСЬКІ ТА КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ З УКРАЇНОЮ»

На основі опрацювання великої кількості документів українських та зарубіжних архівів, вітчизняної та іноземної періодики, видань української діаспори, праць українських та іноземних учених автор дає масштабну просторово-часову картину розвитку громадських та культурних зв'язків югослов'ян з Україною у ХХ столітті. Глибокий аналіз суспільно-політичних та економічних чинників дозволив авторові показати механізм формування контактів між народами у громадських зв'язках та культурі. Значна увага у дослідженні приділена проблемним питанням у диференціації та виокремлення етнічного фактору у співпраці югослов'ян та України.

Для науковців, викладачів та студентів, всіх, хто цікавиться проблемами громадської та культурної співпраці між народами.

Історіографія та джерела дослідження проблеми

Окремий блок наукової літератури презентують як вітчизняні, так і закордонні дослідники, які вивчали історію української діаспори в Югославії. Велику роботу в цьому напрямі виконали вітчизняні науковці В.Козлітін¹, В.Трощинський², О.Малиновська³ та ін. В.Козлітін у монографії «Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.)» показав російську й українську еміграції в Югославії як особливу цілісну спільноту людей одного етнічного кореня. В силу спільної історичної долі вони опинилися поза межами своєї батьківщини і, незважаючи на відмінності в традиціях, культурі, соціальному походженні та освіті, зберегли внутрішню солідарність інтересів та намірів, вважає В.Козлітін. Водночас слід зазначити, що з боку російської спільноти спостерігався тиск і прагнення поглинути українську частку емігрантів, насамперед тих, які прибули на землі югослов'ян у хвилі так званої білої еміграції. Українці прагнули виокремитися із загальної маси російської еміграції, донести до місцевого населення свою окремішність у національному та культурному вимірі.

Подібним чином оцінювали життя та діяльність емігрантів на Балканах, які прибували з просторів Російської імперії, і югослов'янські вчені. Хоча ця проблематика стала предметом дослідження в Югославії ще у 20 – 30-ті роки ХХ ст., однак до середини 80-х років ХХ ст. рівень її вивчення був незначним. Праці, що з'явилися на початку 90-х років, продемонстрували не тільки кількісне зростання інтересу до проблеми, але й концептуально нові підходи до дослідження теми. Чимало наукових розвідок опубліковано в науково-популярних виданнях⁴. З друку вийшли окремі наукові збірки, присвячені проблемі емігрантів в Югославії. У них свої статті презентують такі сербські історики, як О.Джурич⁵, В.Косич⁶ та ін.

¹ Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. ХХ ст.) // Українська діаспора. – Київ, 1996. – Число 9. – С. 48-57. Козлітін В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.). – Харьк. гос. пед. ун-т им. Г.С.Сковороды. – Харьков.: «РА», 1996. – 476 с.

² Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі / В.П.Трощинський, А.А.Шевченко. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. – Т. 15. – 350 с.

³ Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис // Українська діаспора. – Київ – Чикаго, 1995. – Число 8. – С.12-28.

⁴ Сибинович М. Руска емиграција у српској култури // Политика. – 1993. – 10. април.; Мариновић Н. Допринос руских емиграната српској култури / Фелтон у 44 наставака // Политика. – 1994. – 24. април.; Симић П., Додер М. Руска емиграција у Југославији / Фелтон у 7 наставака // Новости / Београд/. – 1994. – 9-15. Мај.

⁵ Джурич О. Шестьдесят лет Русскому дому имени императора Николая II в Белграде /1933 – 1993// Культурное наследие российской эмиграции, 1917-1940. Кн. 1. – М., 1994.

⁶ Косич В.И. Русская церковь в Югославии. 1921-1939 годы. // Славяноведение. – 1996. – № 6.

Окреме монографічне дослідження О.Джурича⁷ висвітлює деякі аспекти літературної та видавничої діяльності емігрантів з колишньої Російської імперії у міжвоєнній Сербії. Над даною тематикою працював також В.Топич⁸. Характерною особливістю вище зазначених праць було те, що їхні автори, як правило, не розділяли українських і російських емігрантів, що стало традиційним для югослов'янських учених.

Вперше почали оцінювати емігрантів як окремішні національні потоки українські діаспорні дослідники М.Марунчак⁹, М.Мушинка¹⁰, С.Наріжний¹¹, О.Румянцев¹². Вони зробили вагомий внесок у вивчення культурного та громадського життя українців на Балканах. Особливістю праці О.Румянцева «Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1990 роках» є широке використання документів, спогадів, епістолярної спадщини, які дослідник отримав від активістів української діаспори Р.Мизя, М.Гочака, В.Дацишина, І.Терлюка, Є.Кулеби, Я.Комбіля та ін. О.Румянцев опрацював також українську періодику в Югославії, зокрема газети «Рідне слово», «Руски новини», «Руске слово», журнали «Голос Союзу», «Думки з Дунаю», «Нова думка», «Українське слово». Праці І.Барщевського, В.Гнатюка, В.Кубійовича, Р.Мизя, Я.Рамача, сербських та хорватських дослідників І.Андрича, П.Пожар, М.Чурчича О.Румянцев здебільшого цитує без коментарів. Такий стиль написання роботи надає їй вигляду збірника документів та матеріалів, якому бракує критичних оцінок подій і процесів, зазначених у книзі.

Вітчизняні історики на початку 90-х років ХХ ст., отримавши доступ до раніше закритих фондів українських бібліотек, в яких зберігалися зарубіжна періодика та наукові видання, змогли розширити і поглибити вивчення культурної та громадської діяльності української еміграції, в тому числі на землях югослов'ян. Перші такі дослідження були проведені О.Малиновською, В.Трошинським та А.Шевченком. Книга «Українці в світі»¹³ в сучасній українській історіографії стала першою монографією про джерела та етапи формування української діаспори. Чітке визначення багатьох термінів, оригінальне структурне бачення історії української спільноти у зарубіжжі дозволило авторам виокремити типологію діаспорних поселень українців. Розділ, присвячений українській діаспорі на землях югослов'ян, демонструє нове трактування діяльності української спільноти на

⁷ Турић О. Руска литерарна Србија, 1920-1941. – Горњи Милановац, Београд, 1990. – 234 с.

⁸ Топић В.С. Деловање позоришних уметника руске емиграције у Народном позоришту у Београду 1918-1941. године. Магистерски рад ... – Београд, 1992.

⁹ Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. – Вінніпег, 1969. – 64 с.

¹⁰ Мушинка М. Нас поєднав Володимир Гнатюк / Микола Мушинка // Голос Союзу. – Новий Сад.: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2005. – № 8. – С. 12-15.

¹¹ Наріжний С. / Симон Наріжний. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 370 с.

¹² Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1990 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – 256 с.; Румянцев О. Проблема збереження національної ідентичності українців колишньої Югославії вчора і сьогодні / Олег Румянцев // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації. Тези доповідей. 18 червня 2008 року. – Львів : «Львівська політехніка», 2008. – С.116.

¹³ Трошинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі / В.П Трошинський, А.А.Шевченко. – К.:Видавничий дім «Альтернатива», 1999. – Т. 15. – 350 с.

Балканах. Дослідники показують особливості її формування в регіоні, фактори, що сприяли збереженню етнічної ідентичності українців в іноетнічному середовищі, вказують на активну громадсько-культурну та наукову діяльність представників діаспори¹⁴. Одночасно праця В.Трошинського та А.Шевченка окреслює напрями можливих наукових досліджень з вивчення історії української діаспори як на просторах колишньої Югославії, так і в інших країнах світу.

Науковий інтерес О.Малиновської охоплюють вужчий територіальний простір, а саме: вона вивчає українську діаспору на південнослов'янських землях¹⁵. Це дозволило ґрунтовніше проаналізувати хвилі переселення українців на Балкани, дослідити їхню господарську діяльність, суспільну активність. О.Малиновська наголошує, що провідні позиції в культурно-громадському житті українців Югославії до Другої світової війни утримувала греко-католицька церква. Після Другої світової війни українці в Югославії отримали ширші можливості вияву своїх національних інтересів, громадської та культурної діяльності¹⁶. Менше сказано в дослідженні, як українська спільнота за часів СФРЮ розв'язувала свої проблеми, частина з яких так і не була подолана, що у свою чергу, суттєво стримувало національно-культурний розвиток українців в Югославії. Чимала частка проблем була пов'язана з позицією СРСР щодо українців у зарубіжжі.

Публікації активних діячів української діаспори доповнюють історіографію культурного і громадського життя української спільноти на югослов'янських теренах. С.Бурда¹⁷, Є.Кулеба¹⁸, Б.Ліський¹⁹, Є.Мацяx²⁰, Р.Мизь²¹ інформують

¹⁴ Там само. – С. 215-226.

¹⁵ Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис // Українська діаспора. – Київ-Чикаго, 1995. – Число 8. – С.12-24.

¹⁶ Там само. – С. 23.

¹⁷ Бурда С. З життя русинів і українців Загреба // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1999. – Рік XIX. – № 107. – С. 29-30.; З роботи Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба у другому півріччі 1998 року // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 30.; Заснована спілка українців Боснії і Герцеговини // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1990. – Рік XIX. – № 85. – С. 12 та ін.

¹⁸ Кулеба Є. 30 років культурного життя українців у Кулі (II) // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000. – №7. – С. 49-56; 10 років Товариства // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000. – №7. – С. 43-48.; З минулого – в майбутнє (розповідь Степана Сулими з Вербасу) // Українське слово: Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад, 1997. – Рік II. – Ч. 4. – С.61-63; Літні школи українстики // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000. – №7. – С. 24-30.

¹⁹ Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 38-43; З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 44-50; Огляд культурно-освітнього життя українців у Боснії (1890-199) // Українська діаспора. – Київ-Чикаго: Інститут Соціології НАН України; Редакція Енциклопедії Української Діаспори при НТШ, 1997. – Число 10. – С. 70-73.

²⁰ Мацяx Є. Українці в Хорватії // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 51-61.; Хорватія вчора і сьогодні // Український Вісник. – Берлін, 3 серпня, 1941. – Ч.21 (65). – С. 3.

²¹ Мизь Р. «Новій Думці», власне, 33 роки // Нова Думка: Часопис Союзу русинів

про громадське та культурне життя української громади в Югославії в часописах, збірках, виданих громадськими організаціями діаспори. Публікації цих авторів нерідко містять суб'єктивні оцінки тих чи інших подій, не підкріплених фактами.

Частина інформаційно-публіцистичних матеріалів про громадське та культурне життя українців на Балканах розкриває недоліки їхньої діяльності, рекомендуючи шляхи якісних змін у культурній презентації закордонного українства. Показовою у цьому плані є праця С.Бурди²², з якою він виступив у квітні 2002 року на семінарі в Загребі «Культура етносів України та української діаспори як складова української культури». У доповіді С.Бурда зауважив, що робота інституцій і культурних товариств меншин, які посідають одне з провідних місць у формуванні їхньої культурної цілісності, часто зводиться до спрощеної формули, тому в Європі та поза її межами діє принцип певного «дефольклоризування» культурного життя, тобто вихід із схематизованої культурної парадигми меншин та осучаснення їхньої культури. Тому С.Бурда вважає, що активізація інтелектуального потенціалу має стати першочерговою для меншин, якщо вони хочуть зберегти свою культурну ідентичність і передати її наступним поколінням²³.

Політичне підґрунтя, договірна база формування культурних і суспільних зв'язків між Україною та Югославією у 40-80-ті роки ХХ ст.

Співпраця української діаспори в Югославії з УТД у другій половині ХХ ст.

Українська діаспора Югославії могла підтримувати зв'язок з Україною за радянських часів через посередництво громадських організацій УРСР. Найвагомішу роль тут відігравало Українське товариство дружби і культурного зв'язку з закордоном. Співпраця з українцями Югославії займаланезначну частку діяльності Товариства, оскільки не користувалася схваленням з боку радянських партійних органів та державних інституцій. Зв'язки з українцями СФРЮ розцінювалися не як контакти з діаспорою, а як встановлення співпраці з іноземними культурними установами, оскільки цей напрям діяльності Товариства в нормативних документах визначався як основна функція УТД.

До конфлікту Сталін-Тіто між СРСР та ФНРЮ українська діаспора Югославії мала епізодичні зв'язки з Товариством. Як правило, цю співпрацю ініціювали вихідці з України. Так, в м.Баня-Лука (Боснія і Герцеговина) працювало Українське товариство «Згода», яке очолював Микола Каган. Товариство організовувало діаспорне життя в цьому регіоні, що було нелегкою справою, і про це свідчили

і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 2001. – № (1) 2. – С.11; Біля колиски двох союзів і одної Регіональної Ради // Голас Союзу : Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. – Нови Сад, 2005. – № 8. – С.4-5.; Историчні образки // Християнський Календар. – Ruski Kerestur, 1969. – Ст. 85.; Курси україністики в Кулі // Нова Думка. : Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1982. – Рік XI. – № 31. – 9, та ін.

²² Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії / Славко Бурда // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 173-181.

²³ Там само. – С.178.

листи, які писав М.Каган до УТД. Зокрема, у жовтні 1947 року він надіслав листа з проханням допомогти навчальною літературою з української мови, літератури, історії. Товариство не могло самостійно прийняти рішення з цього питання і вимушене було звернутися за рекомендацією до посольства СРСР у ФНРЮ, аби ті поінформували щодо діяльності «Згоди» і БіГ²⁴. Такі процедури затягували процес постачання книг до українських шкіл чи класів, що відкривалися в югославських містах та селах.

В окремих випадках зв'язки діаспори з Україною налагоджувало Товариство культурної співпраці Сербії з СРСР або його філії. Його представництво в м. Нові Сад влітку передало 400 українських книг, надісланих УТД, для культурно-просвітницьких товариств українців-русинів у Воеводині. У листі-подяці від голови філії Бранка Шинжара було зауваження, що «русини – це українці, які поселилися в нашій Воеводині із Прикарпатської України і живуть головним чином вселях». Б.Шинжар і голова культурно-просвітнього товариства «Руская матка» з Руського Керестура зазначили, що переслані книги були першими книгами українською мовою. Вони висловили сподівання, що з України їм також надішлють українські підручники, в яких вони мали велику потребу²⁵.

Не обходилося без того, що через УТД до Югославії пересилали спеціально для діаспорних кіл пропагандистську літературу. Під грифом «секретно» до посольства СРСР у ФНРЮ надходили статті на зразок «Истинное лицо бандеровцев и мельниковцев», «Украинские националисты на службе поджигателей войны»²⁶. Скептично сприймалися ці матеріали не лише серед вихідців з України, але й серед югослав'ян, які реально оцінювали різні ідеологічні прийоми радянської дійсності.

У перші повоєнні роки мали місце випадки, коли до УТД писали представники української діаспори, аби налагодити співпрацю. Листи надходили від В.С.Семака, який займав високий соціальний статус в Югославії, був депутатом югославського парламенту і докладав чимало зусиль для організації національного життя українців у ФНРЮ. В одному з листів В.С.Семак писав, що в Югославії нараховувалося на той час близько 10 тис. українців, які до війни у більшості випадків мешкали в Боснії, а потім переселилися у Хорватію, Словенію, Воеводину. Найбільша проблема для українців Югославії, вважав В.С.Семак, – це відвідати Україну, з чим він завжди просив допомогти. З цим проханням він звертався і до посольства СРСР в Югославії, і до делегацій, що приїжджали з України, проте ніхто не зміг допомогти. В.С.Семак з цією ж проблемою звернувся на початку 1948 року до УТД. Товариство було єдиною організацією, яка підтримувала зв'язок з українцями у ФНРЮ. Це вселяло надію на те, що Товариство зможе допомогти організувати поїздку і навіть переселення на батьківщину. «Хочемо у нашу рідну Україну – писав В.С.Семак – без різниці в котру сторону, а між своїх, бо на чужині тяжко жити...»²⁷.

²⁴ ЦДАВО України. – Ф. 5110. – Оп. 1. – Спр. 95. – Арк. 153-154.

²⁵ Там само. – Спр. 252. – Арк. 95.

²⁶ Там само. – Арк. 102-104.

²⁷ Там само – Арк. 39-43

Співробітники УТД не були байдужими до співвітчизників. Уже в березні 1948 року Головаправління Товариства М.Скачко звертається до Надзвичайного та повноважного посла СРСР в Югославії А.Лаврентьєва з проханням надати можливу інформацію, а точніше своєрідний дозвіл на встановлення контактів з українськими товариствами («Руське слово», «Згода») та окремими родинами (В.Семаком, М.Романюком та іншими)²⁸. Слід відзначити й іншу особливість діяльності УТД на югославському просторі. Товариство найдовше з поміж інших радянських структур контактувало з Югославією в період конфлікту Сталін-Тіто. Ще в квітні 1949 року УТД висилало свої матеріали до культурно-просвітницького товариства українців в Югославії «Руський Керестур» і «Тарас Шевченко» в Джуржево-Бачка²⁹.

Кількість і якість матеріалів, які розсилало товариство до і після конфлікту, не задовольняли зростаючий попит на знання про Україну. З іншого боку, постійно зростав інтерес українських громадян до життя в зарубіжних країнах. На середину 1950-х років з'явилося більше можливостей для діяльності Товариства щодо задоволення потреб спілкування українців зі світом.

У червні 1955 року до Товариства прийшов лист від В.Семака, який висловив сподівання, що після підписання нової угоди між СРСР та Югославією можна буде продовжити спілкуватися з рідною землею, а то «після 1947 року ні вітру, ні хвилі з нашої України...»³⁰. І дійсно, відносини відновилися, В.Семаку на його прохання УТД почало надсилати різноманітну літературу, яку він поширював серед української громадськості Хорватії, яка відчувала надзвичайний «голод на рідне слово»³¹.

Також регулярним дописувачем УТД був мешканець м.Шибалин з Сербії І.Федчишин, який замовляв літературу для своїх дітей та родин українського походження, які проживали в їхньому місті. У списку замовлень були «Кобзар» Т.Шевченка, твори С.Руданського, художні твори про Другу світову війну та ін.³²

З Сараєва до УТД часто надсилав свої листи Тимків Роман. Він також просив надіслати україномовну літературу, якої не вистачало в Боснії і Герцеговині. Р.Тимків із розповідей своїх колег у діаспорі знав, що при замовленні матеріалів з України насамперед необхідно просити книги чи брошури ідеологічного змісту, а вже на останніх позиціях записувати твори українських класиків. Висилаючи список замовлення, Р.Тимків першими записував брошури «Велика Жовтнева соціалістична революція» і «Про будівництво комунізму на Україні». Основними книгами, яких чекала родина Р.Тимкова з України, були читанки для 5 і 6 класів, збірки українських казок і байок, різноманітні дитячі книги³³. Отриманими на замовлення книгами Р.Тимків ділився з іншими українськими родинами у Сараєво.

²⁸ Там само – Арк . 46.

²⁹ Там само. – Спр. 441.-Арк. 6.

³⁰ Там само. – Спр. 792.-Арк. 2-5.

³¹ Там само. – Спр. 854.- Арк. 18.

³² Там само. – Спр. 2346.- Арк. 16.

³³ Там само. – Спр. 2351.-Арк. 32.

Відчуваючи інтерес до українського слова в БіГ, голова УТД К.Литвин 1956 року звертається до уповноваженого ВТКЗ з Югославією В.Кузьменка, аби той висловив своє міркування щодо необхідності розширення культурних зв'язків УТД з боснійськими українцями. Відповідь була негативна. В.Кузьменко зіслався на позицію посольства СРСР у ФНРЮ, яке заявило, що такі контакти будуть недоцільними³⁴. Через місяць В.Кузьменко продовжив свою активну роботу з вивчення ситуації з пересилки української літератури до Югославії. У листі до заступника голови ВТКЗ Н.Віжиліна зазначає, що Будинок радянської культури останнім часом отримує багато літератури з України та Білорусії, а відвідувачі не висловлюють бажання читати українською та білоруськими мовами, то «не понятно, чем руководствуется УОКС и ВОКС, когда направляет Дому издания на украинском и белорусском языках, потому считаем целесообразным прекратить посылку Дому газеты на украинском и белорусском языках, а также сократить количество направляемых в ДК журналов на этих языках»³⁵. Звичайно, до Белграда не могли дійхати всі представники української діаспори, які не раз просили надіслати їм україномовну літературу, а керівництво Будинку радянської культури не робило ніяких дій, аби переслати літературу до місць компактного проживання українців. Ні в УТД, ні в посольстві не взяли до уваги зауваження «внимательного уполномоченного» і надалі активно продовжували надсилати матеріали до Югославії.

Проблемами україномовних видань перейнявся представник ВТКЗ в Югославії Г.Шумілов. На початку 1958 року він побував у Нові Саді, відвідав товариство русинів імені М.Горького, побачив важкі матеріальні умови, в яких працювало товариство. Воно мало невеличку кімнату (40 кв.м.), де зберігалися книги українською та сербською мовами. Від уряду товариство отримувало щорічну допомогу у розмірі 30 тис. динарів, що дорівнювало місячному окладу професора. Цих грошей вистачало на олівці для недільної школи. Г.Шумілов, перейнявшись проблемами товариства, звернувся до УТД, аби ті активніше допомагали новісадському товариству. Найперше їм необхідні були підручники для початкової школи, грамплатівки з українськими піснями, ноти, альбоми з вишивками, фотоматеріали про Україну, фільми. Все це необхідно було активістам товариства для проведення «великої роботи в сільській місцевості серед русинів», – зазначав Г.Шумілов у листі до УТД³⁶. І вже з кінця січня 1958 року товариство русинів імені М.Горького почало час від часу отримувати з України посилки³⁷. У 1959 році на прохання Г.Шумілова заступник голови УТД К.Литвин організував для товариства з Нові Саду придбання трьох бандур для чоловічого хору і переслав їх до Сербії³⁸.

У 1960 році продовжували надходити листи до УТКЗ і від приватних осіб з Югославії. Зокрема, писали Марія Вукович (Воеводина, Старий Жеднік), Микола

³⁴ Там само. – Спр. 854.- Арк. 19-21.

³⁵ Там само. – Арк. 22.

³⁶ Там само. – Спр. 1013.- Арк. 2.

³⁷ Там само. – Арк. 9.

³⁸ Там само. – Спр. 1151.- Арк.21.

Каган (БіГ, Баня-Лука), Параска Василин (БіГ, Прнявор) та ін.³⁹. У листах вони дякували за посилки, а також просили надіслати художню літературу, підручники. Керівництво Товариства, ймовірно для перестраховки, вирішило звернутися до Г.Шумілова з приводу доцільності співпраці УТКЗ з приватними особами Югославії, і попросили надати довідку про українське населення в цій країні. Відповідь була досить несподіваною. Товариству заявили, що воно може на свій розсуд приймати рішення, а що стосується літератури, то Г.Шумілов зазначив, що ці потреби «треба задовольнити». Щодо інформації про українське населення в Югославії, то представник ВТКЗ не зміг дати жодної інформації, оскільки на той час не було офіційних даних, а здобути інформацію іншим способом не мали змоги⁴⁰.

Після такої схвальної позиції представника ВТКЗ щодо діяльності українського товариства УТКЗ стало менш стриманим у своїх зв'язках з українською діаспорою. Налагодили зв'язки зі Спілкою українських культурних товариств у містах Вербас і Баня-Лука. Їм стали надсилати матеріал про Україну, музичні твори та українську художню літературу⁴¹. Згодом діаспора Вербаса запропонувала не тільки обмінюватися літературою, але й делегаціями, а також просили приймати їхню молодь в українських ВНЗ для підготовки спеціалістів з української мови, літератури, історії тощо, в яких мали велику потребу в діаспорному середовищі Югославії⁴².

Товариство і за таких обставин не мало великої свободи навіть при розсилці періодики до Югославії. У розпорядженні за 1959 рік про відправку газет та журналів, ФНРЮ знаходилася у кінці списку країн «народної демократії», до того ж дописана від руки. Періодика надходила лишена адресу Будинку радянської культури в Белграді. З 53 найменувань, які розсилали за кордон, до Югославії направляли 16 по одному примірнику. До Товариства приходили замовлення на журнали «Український історичний журнал», «Українська мова в школі», «Перець» тощо, але співробітники ТТД відповідали, що вони не займаються розсилкою цих видань. До речі, в інші країни ці журнали надсилали. Така ситуація з Югославією зберігалася до кінця 60-х років, а вже зпочатку 70-х ці та інші видання з'являються у списку розпорядження на відправлення до СФРЮ⁴³.

Представники діаспори часто зверталися за допомогою до представника ВТКЗ Г.Шумілова, який мав чималі повноваження і допомагав югославським українцям. У грудні 1960 року до Г.Шумілова прийшов лист від учителя з Нові Саду Михайло Ковача, який просив посприяти пересилці з України журналів «Барвінок», «Піонерія», «Україна», «Мистецтво»⁴⁴.

Про цікавий факт йдеться у листі Т.Зуєва – заступника голови Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном, який наприкінці 1961 року звернувся до УТД з проханням надіслати підручники з російської мови для

³⁹ Там само. – Спр. 1284. – Арк. 1-17.

⁴⁰ Там само. – Спр. 1013. – Арк. 26.

⁴¹ Там само. – Арк. 6.

⁴² Там само. – Арк. 23-24.

⁴³ Там само. – Спр. 1325. – Арк. 9

⁴⁴ Там само. – Спр. 1432. – Арк. 2.

українських шкіл Югославії⁴⁵. З одного боку це свідчило про повноцінне функціонування українських шкіл у ФНРЮ, з іншого – на початок 60-х років ХХ ст. ці школи вже не мали дефіциту українських підручників і через популярність російської мови в Югославії почали її вивчати.

1964 року до числа дописувачів Товариства добавилися нові адресати Василь Демченко з м.Сараєво, Марія Ханасенчук з м.Лішня-Прнявор, Михайло Феженко з м.Митровиця, Степан Тимків з м.Загреб та ін. Вони просили твори П.Тичини, М.Стельмаха, Т.Шевченка, О.Кобилянської та ін., які їм були надіслані⁴⁶. Та ці позитивні тенденції в роботі ТКД з діаспорою довго не змогли продовжуватися. На середину 60-х років склалася не проста ситуація для Товариства. Листи писали українці з усієї Югославії. Дописувачі просили надіслати книги чи інші матеріали. Товариству не вистачало коштів, аби задовольнити усі прохання. Тому керівництво УТД за рекомендацією республіканських органів влади надіслало до Будинку радянської культури в Белграді листа, в якому повідомили, що з цього часу листи українців не треба пересилати до Києва, розглядати їх на місці, в адміністрації Будинку, і там вирішувати, як реагувати на ці та інші прохання з діаспори⁴⁷. Югославська сторона сприймала такі заходи як вияв заборони з боку Москви, і тут вони мали рацію. Тому вирішили запропонувати співпрацю без посередництва ВТКЗ. Керівництво посольства СФРЮ в СРСР 1964 року запропонувало Товариству отримувати з Югославії листи та посилки, обминаючи Москву⁴⁸. Скористатися цією пропозицією Товариство не змогло, оскільки в СРСР існували закони, за якими вся дипломатична пошта проходила тільки через центральні союзні органи.

Звичайно ж у Югославії відчували дефіцит різного роду матеріалів, аби презентувати тогочасне життя в Україні, її історичне минуле. На щастя Товариству не забороняли, і навіть виділяли кошти на організацію святкування шевченківських ювілеїв. З дозволених заходів цей мавчи не найбільший інтерес серед югославської громадськості. Навесні 1964 року УТД надіслало до БРК чимало матеріалів для святкування 150-річчя від Дня народження Т.Шевченка. У рамках цих торжеств було організовано у великих містах СФРЮ виставки про життя і творчість Т.Шевченка, лекції, радіопередачі, демонструвалися кінофільми «Лілея», «Безсмертя Кобзаря» та ін.⁴⁹

До співпраці з Україною долучалися громадські організації української діаспори в Югославії. Свою діяльність вони, зважаючи на радянські заборони і закритість, не могли організувати на офіційному рівні, і тому здебільшого їхня робота проводилася у приватному режимі. У серпні 1971 року Україну відвідала група югославських громадян – представників української діаспори. Серед них були генеральний секретар Союзу культурно-освітніх організацій Югославії Мілош Споїч, директор Будинку культури в Руському Керестурі Янко Олеяр, помічник головного редактора м.Нові Сад, шеф-редактор русинського відділення

⁴⁵ Там само. – Арк. 25.

⁴⁶ Там само. – Спр. 1808. – Арк. 1-62.

⁴⁷ Там само. – Арк. 59.

⁴⁸ Там само. – Арк. 36.

⁴⁹ Там само. – Арк. 44.

Семен Сакач, член оргкомітету «Червоної ружи» Юлін Новта. Свою подорож гості з Югославії розпочали з відвідин Ужгорода. Там вони зустрілися з головою Закарпатської обласної ради та головою Закарпатського відділення Українського товариства дружби Ю.І.Стенчуком, де обговорили питання участі колективів художньої самодіяльності Закарпаття у щорічних фестивалях «Червона ружа», що проходив у Воєводині.

Великі сподівання покладали югославські активісти на зустрічі в Києві, які мав організувати А.М.Шостак – керівник Будинку радянської культури в Белграді з 1964 року. Гості прагнули відвідати Українське товариство дружби і культурних зв'язків, Міністерство культури України, Укрпрофраду. Метою цих візитів було обговорення питань співпраці між українськими та югославськими громадськими організаціями. А.М.Шостаку було відмовлено у сприянні, оскільки, як заявила українська сторона, дані зустрічі не були заплановані у жодній з установ⁵⁰. Таке пояснення не задовольняло гостей, оскільки було зрозуміло, що це примітивна відмова.

На відміну від українських чиновників, керівництво посольства СРСР в СФРЮ було більш відкритим у роботі з діаспорою (переслідуючи, звичайно ж, при цьому власну мету). Зокрема після участі у червні 1971 року самодіяльного ансамблю з Ужгорода «Юність Закарпаття» у святкуванні ювілею русинсько-українського товариства «Червона ружа» із Руського Керестура, радянське посольство високо оцінило діяльність вищезгаданого українського колективу, спрямовану на зміцнення дружніх відносин з емігрантами та популяризацію української культури в Югославії. Колектив «Юність Закарпаття» дав два концерти для мешканців сіл Коцура, Црвенка, Петрівці, Прнявор, Руський Керестур та інших, де проживало багато українців-русинів. Концерти відвідало понад 15 тис. глядачів. Посольство, помітивши великий інтерес місцевого населення до творчості українського колективу, запропонувало Українському товариству дружби продовжувати свою діяльність у такому ж напрямі та сприяти приїзду мистецьких колективів з України⁵¹.

Проте такого визнання та пропозиції посольства було замало. Товариству необхідно було шукати нестандартні шляхи для реалізації своєї міжнародної діяльності. Найефективнішою в цьому аспекті могла бути підтримка ЦК КП України. Усі ідеї, схвалені керівництвом партії, реалізовувалися й ефективність діяльності Товариства помітно зростала. Зокрема, завжди проблемою було отримання дозволу на виїзд до Югославії. Але коли поїздка збігалася з якимись партійними (радянськими чи югославськими) ювілеями, то ці дозволи отримувалися миттєво. Так було 1970 року в рамках святкування 100-річчя від дня народження Леніна, а 1972 року - 50-річчя утворення СРСР. У ці роки без зайвих перешкод голова УТКЗ В.Дмитрук організував виїзд українських колективів на фестиваль «Червона ружа» в Руський Керестур. Товариству навіть вдалося зекономити власні кошти, отримавши їх за сприяння ЦК КП України із профспілок України⁵². Таким

⁵⁰ Там само. – Спр. 2552. – Арк. 6.

⁵¹ Там само. – Арк. 9.

⁵² Там само. – Спр. 2749. – Арк. 12.

чином, УТД змогло втримати у своєму бюджеті на той час немалі кошти, аджена кожна особу (відряджали 20 осіб) Профрада виділила по 260 крб.

Югославська сторона надзвичайно гостинно приймала гостей з України. У СФРЮ знали, що громадянам з України забороняється спілкуватися з представниками української діаспори, особливо з американського континенту, тому, аби уникнути непорозуміння, на фестиваль до Югославії не запрошували українців з Канади та США. На початку 70-х років організатори, скориставшись незнанням радянських чиновників історії української діаспори в Югославії, влаштували виступи творчих колективів з України у місцях компактного проживання українців-русинів: в Нові Саді, Суботиці, Кулі, Вуковарі, Баня Луці, Прянворі. Та коли ця хитрість була розкрита, довелось змінити маршрут фестивалю і з середини 70-х років його проводили на Адріатичному узбережжі та в Белграді⁵³. Для прихильників українського мистецтва це не було великою перешкодою. Майже всі бажаючі приїжджали на Адріатику, аби почути рідні пісні та поспілкуватися зі співвітчизниками.

Югославських чиновників викликав нерозуміння бюрократизм, який панував в радянській Україні. Вони не звикли до тих повільних темпів виконання домовленостей, які супроводжували діяльність УТД. Так, влітку 1975 року завідувач освітньо-педагогічного відділу Республіки БіГ Крневич Субхія під час візиту до Києва замовила підручники з української мови та літератури для українських класів і шкіл, які працювали у місцях компактного проживання українців-русинів у республіці. У листопаді 1975 року книги ще не надійшли до замовників, тому Крневич Субхія черговий раз написала листа до Товариства з проханням надіслати хоча б по одному примірнику підручників, оскільки через їх відсутність потерпав навчальний процес. Майже через рік після першого замовлення література дійшла до адресата⁵⁴.

Легше стало допомагати долати літературний дефіцит в українській діаспорі вже у 80-ті роки, коли загалом активізувалася міжнародна діяльність української держави. Восени 1983 року Союз українців та русинів з Хорватії звернувся до Генконсульства СРСР у Загребі про сприяння в отриманні підручників для 8-літньої української школи у Вуковарі. Генконсульство підтримало цю ідею та адресувало її до виконання УТКЗ⁵⁵. Згодом між Товариством і вуковарською школою налагодила тісна співпраця. Наприкінці 1983 року вуковарські учні вирішили переписуватися зі школярами однієї з київських шкіл. Для цього Товариство підбрало їм київську школу № 152, що у Дарниці. Між учнями зав'язалися дружні відносини. Вони листувалися, висилали один одному матеріали про свою країну⁵⁶.

Саме за сприяння Генконсульства в Загребі у 80-ті роки Товариство могло активніше співпрацювати з діаспорою. Матеріали, які УТД надсилало українській діаспорі, надходили через радянське дипломатичне представництво. Тому від

⁵³ Там само. – Арк. 14-16.

⁵⁴ Там само. – Спр. 2945. – Арк. 15.

⁵⁵ Там само. – Спр. 3379. – Арк. 8.

⁵⁶ Там само. – Спр. 3432. – Арк. 47.

позиції працівників Генконсульства залежала подальша доля надісланої літератури та контактів загалом. У більшості випадків рішення приймалися на користь встановлення дружніх відносин між Україною та українською діаспорою в Югославії.

Багато конструктивного у цьому відношенні свого часу зробив віце-консул Є.М.Гоцарідзе. Він завжди з великою уважністю вислуховував прохання діаспорних активістів, підтримував контакти з Союзом русинів та українців, особисто їздив на вручення школі чи іншим культурним закладам Вуковару матеріалів з України. Позитивно сприйняв Є.М.Гоцарідзе ідею керівника Союзу русинів та українців щодо стажування вчителів української мови та літератури у Києві. Проводячи велику роботу з популяризації українського мистецтва, Союз відчував значний дефіцит хореографів, концертмейстерів. Віце-консул і тут пообіцяв допомогу, залучивши до цього активістів Товариства⁵⁷.

Загалом співпраця українців з українською діаспорою в окремих сферах, особливо у духовній, просувалась повільно та малоефективно, що стримувало задоволення національних потреб емігрантів. Про це засвідчила зустріч у січні 1985 року нового Генконсула СРСР у Хорватії А.Карпачова з делегацією Союзу русинів та українців. Презентували діаспору Желько Мудрий – голова Союзу, Михайло Щур – заступник голови, Поліна Фумінц – секретар Союзу, Семен Музичка та Габріел Такач – члени Союзу. Учасники української делегації при зустрічі з Генконсулом сформулювали свої проблеми, які стосувалися культурно-освітньої діяльності української громади в Хорватії. Насамперед вони зазначили, що їм не вистачає кваліфікованих кадрів для викладання в українських школах. Це питання, на думку Ж.Мудрого, важко вирішити без допомоги України. Ще 1981 року на урядовому рівні були погоджені ці питання між Україною та Хорватією. Але і на початок 1985 року домовленості не були виконані. Вся допомога з України звелася до пересилки підручників. При черговій зустрічі з дипломатами активісти Союзу русинів та українців знову просили прислати одного-двох учителів української мови та літератури, а також висловили бажання направити з Хорватії в Україну на стажування трьох учителів. Чималий інтерес для діаспори викликала можливість налагодити співпрацю із журналістами українських літературних видань, про що теж просили сприяння у Генконсула. Серед нових форм співпраці, які запропонували члени Союзу, була і пропозиція встановлення прямих контактів між етнографічним музеєм русинів-українців у Петровцах та історичним музеєм у Закарпатті. На два місяці в Хорватію запрошували музичних працівників і хореографів, які надавали допомогу художнім колективам діаспори. Усі витрати Союз брав на себе⁵⁸. Були й інші пропозиції, які реалізувалися лише наприкінці 80-х років.

Окрім УТД, відносини із діаспорою могло налагоджувати товариство «Україна», створене саме для зв'язків із зарубіжними українцями. Товариство насамперед мало проводити пропагандистську роботу серед емігрантів. Основними країнами, на які поширювалася діяльність «України», були Канада, США, Франція та Великобританія⁵⁹. На офіційному рівні визнавалось, що в цих

⁵⁷ Там само. – Арк. 54.

⁵⁸ Там само. – Спр. 3483. – Арк. 6-7.

⁵⁹ Там само. – Ф.2.- Оп.13.- Спр. 5529. – Арк. 149.

країнах наявні значні українські діаспори. Хоча, насправді, на той час було ще чимало країн, де українська діаспора була не меншою, ніж у зазначених державах, а часом і більшою, якщо брати відсоток до всього населення країни (Бразилія, Польща, Чехословаччина, Югославія).

Товариство «Україна» мало потужну видавничу та методичну базу і легко могло б подолати інформаційний голод у країнах соцтабору на українську культуру серед українських емігрантів. Товариство випускало газету «Вісті з України» українською та англійською мовами. Там, як правило, друкували матеріали про досягнення радянської держави. Лише за 1971 рік було опубліковано 41 статтю, спрямовану проти українських буржуазних націоналістів та їх керівників. Найбільший інтерес серед емігрантів викликали матеріали-лекції з української мови, за якими можна було вивчати мову. А з 1971 року, на прохання українців за кордоном, Товариство почало випускати ці статті-лекції у вигляді брошури під назвою «Розмовляйте по-українськи з нами»⁶⁰. Також з кінця 60-х років товариство надсилало свої статті про Україну в діаспорні видання. За 1971 рік було надіслано понад 400 таких матеріалів. У 1969-1972 роках «Україна» налагодила відносини з тридцятьма закордонними організаціями українських емігрантів. Це були клуби емігрантів з Канади (8 клубів), США (3 клуби), Голландії (3 клуби), і не було жодної установи чи організації з країн соціалістичного табору⁶¹.

Співробітникам «України» уряд часом надсилав протоколи зустрічей делегацій з Югославією з представниками української влади. Після чергового такого вивчення документів перебування офіційної делегації Хорватії в Україні у вересні 1980 року⁶² Товариство висловило бажання налагодити відносини з українцями та русинами Хорватії. У ЦК Компартії України їм «роз'яснили», що це не їх компетенція, оскільки зв'язками українців з соціалістичних країн займається Українське товариство дружби⁶³.

Таким чином, від Другої світової війни і до розпаду СРСР Українське товариство дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами було практично єдиною громадською організацією, яка мала офіційний дозвіл ведення культурної співпраці з українцями Югославії. Завдяки старанням її активістів до українців СФРЮ надсилалися різноманітні матеріали, які частково задовольняли потреби діаспори. Через пануючі в радянській Україні ідеологічні догми Товариство не могло вести повноцінної співпраці з діаспорою, а інше товариство «Україна», спеціально створене для налагодження відносин з українцями за кордоном, взагалі було позбавлене такої можливості щодо Югославії. УТКЗ листувалося з окремими представниками діаспори, організувало їх приїзд в Україну та виступи українських творчих колективів у СФРЮ, що загалом реалізувало мінімальні національні інтереси українців на Балканах.

⁶⁰ Там само. – Арк. 160.

⁶¹ Там само. – Арк. 166-169.

⁶² Там само. – Оп. 14. – Спр. 4368. – Арк. 91-95.

⁶³ Там само. – Арк. 96.

**Культурне життя української діаспори в Югославії у контексті
презентації українства у світі
Дипломатична діяльність УНР в Королівстві сербів,
хорватів і словенців у контексті захисту суспільних інтересів
українських емігрантів на Балканах**

Державотворчі процеси в Королівстві сербів, хорватів і словенців та УНР в період Директорії розгорталися паралельно в хронологічному та проблемному вимірах. Країни мали вирішувати низку соціально-економічних питань. Кожна із них шукала визнання, захисту та допомоги серед західних держав, які були потужними гравцями на політичній карті світу. Ні Королівство СХС, ні УНР не вбачали один в одному стратегічного партнера. Разом з тим інтереси молодих держав в окремих випадках пересікалися та вимагали спільних зусиль для їх вирішення. Гуртування вимагали такі питання, як облаштування дипломатичних служб, захист інтересів своїх співвітчизників та ін. Території Королівства СХС стала притулком для сотень українських біженців, які прибули на Балкани у складі так званої білої еміграції.

Окрім цього, на землях югослов'ян проживала чимала українська діаспора (близько 20 тис.), представники якої разом з новоприбулими емігрантами потребували підтримки і захисту країни свого походження. На Балканах серед югослов'ян практично було відсутнє розуміння об'єктивної необхідності та історичної доцільності відновлення незалежної української держави. Після того, як на політичній карті світу кілька століть не існувало такої держави, то це зробити було важко, особливо в регіоні, де діяльність Російської імперії, а потім російських емігрантів була спрямована на таврування ідей української державності. Беручи до уваги ці обставини, керівництво УНР вимушене було розпочати діяльність зі встановлення дипломатичних представництв в Королівстві.

Українським політикам часів УНР довелося докласти чимало зусиль, аби забезпечити закордонних українців хоча б мінімальним захистом з боку держави, у якій вони перебували, та поінформувати міжнародну спільноту про суть українського питання.

Тривалий час більшість керівництва Королівством СХС не розуміли і не вникали у події, які розгорталися в Україні. Вони, як і їхні попередники, планували вести співпрацю з Росією, а Україну бачили як її невід'ємну частку. Прихід до влади більшовиків на просторах колишньої Російської імперії призупинив повноцінні контакти з цим колись стратегічним партнером. Керівництво Королівства все ж бажало мати справу з однією, хоч і ненадійною державою (радянською Росією), ніж з кількома, які виникали на руїнах Російської імперії. Тому Королівство не поспішало налагоджувати дипломатичні відносини з УНР.

Присутність українців на землях югослов'ян вимагала уваги від дипломатичних структур УНР. Лідери української еміграції сподівалися, що з відкриттям української дипломатичної місії покращаться умови перебування українських біженців в Королівстві СХС.

Оскільки Українська Народна Республіка не відразу після свого утворення відкрила дипломатичне представництво в Королівстві, то українці, які перебували

там, зверталися за допомогою до українських представництв у сусідніх державах. Найчастіше такі запити надходили до посла УНР в Австрії, як до найближчої української місії. З часом це було взято до уваги керівниками УНР, і дипломатів у Відні зобов'язали турбуватися про українців на югослов'янських землях. 1919 року Ярославу Івановичу Біберовичу – послу УНР в Угорщині паралельно доручили виконувати повноваження посла в Югославії.⁶⁴ Однак, діяльність Я.Біберовича у становленні закордонного представництва України на Балканах була мало результативною. У жовтні 1919 року керівництво УНР прийняло нове рішення. За дорученням міністра закордонних справ УНР А.Лівицького у дипломатичну місію до Югославії відправили Григорія Микетея.

На той час у Белграді вже перебував представник ЗУНР, колишній шкільний товариш Г.Микетея Петро Франко, який опікувався українськими полоненими. Уряд ЗУНР просив Г.Микетея замінити П.Франка й перебрати його функції. Таким чином, новопризначений посол отримав доручення від двох українських урядів, які поставили перед ним однакові завдання: 1) донести зміст української справи до керівництва та громадськості Королівства СХС; 2) захищати інтереси українців на землях югослов'ян⁶⁵. Перед відправленням у місію Г.Микетей зустрівся у Відні з П.Франком, який розповів, що ситуація з українською справою в Белграді надто складна через домінування русофільських настроїв серед сербських урядовців. Ця інформація викликала деяку тривогу в Г.Микетея, і він навіть якийсь час вагався, чи їхати до Югославії, оскільки не був упевнений, що зможе змінити ситуацію. Для Г.Микетея стало зрозумілим, що без підготовки він не зможе вирішити завдання, делеговані йому урядами УНР та ЗУНР. Тому, перебуваючи ще у Відні, посол розпочав готувати ґрунт для майбутньої місії в Югославії.

Г.Микетей зустрівся з українським послом у Відні В.Сінгалевичем та послом Югославії у Відні Погачніком. Обидва підтримали ідею Г.Микетея з приводу того, що для виконання своєї місії необхідно спиратися на вихідців з України. Також Г.Микетей вирішив розгорнути активну співпрацю з югославськими політиками, колишніми депутатами віденського парламенту, з якими він був знайомий з часів Першої світової війни, коли працював у Відні в представництві Червоного Хреста. З огляду на ці обставини у Г.Микетея з'явилася надія на результативну дипломатичну службу в Королівстві СХС, і він відправився до країни призначення. Свою діяльність він розпочав зі столиці Хорватії Загреб, де мав кілька важливих зустрічей. Спочатку кілька днів провів у садибі хорватської письменниці Ади Медвецької, вдови оперного співака, українця Романа Любинецького. Письменниця пообіцяла взяти на себе публікації про українську справу в поважному позапартійному журналі «Обзор», який мав славу друкованого органу Югославії, що впливав на формування громадської думки з важливих питань.⁶⁶

⁶⁴ Представители Западно-Украинской Народной Республики в других странах // <http://wwhp.ru/zunr-m.htm>

⁶⁵ Микетей Г. У місії до Югославії // Історичний календар-альманах «Червона Калина» на 1939 р. – Львів, 1938. – С.146.

⁶⁶ Там само. – С. 147.

Вагомою також була зустріч з греко-католицьким єпископом Діонізієм Няраді, з яким посол був знайомий з 1917 року. Єпископ поінформував Г.Микетєя про внутрішні справи в Югославії та організував йому кілька корисних зустрічей. Зокрема, Г.Микетєй познайомився з депутатом югославського парламенту професором Янком Шімраком, провідним діячем хорватської католицької партії. Я.Шімрак зазначив, що вже включив до закордонної програми партії українське питання. Також Д.Няраді познайомив Г.Микетєя з ректором духовної семінарії о.Северовичем та директором католицької гімназії о.Каляєм, які пообіцяли писати на українські теми у хорватських журналах.⁶⁷

Після Загреба Г.Микетєй свою діяльність розгорнув у Люблянї. Там зустрівся з депутатом Франком Самодеєм, який ще й редагував впливовий словенський журнал «Словенець». Ф.Самодей пообіцяв на сторінках журналу підтримати українське питання. На той час у Словенії вже друкували статті про Україну і робив це журнал «Вперед», з керівництвом якого Г.Микетєй теж познайомився. За подібною програмою посол продовжив вивчати ситуацію в Боснії і Герцеговині. У Сараєво гуртувалася значна кількість української інтелігенції. Наприклад, у судовій системі майже всі вищі посади займали вихідці з України. Очолював Крайовий Суд українець Вікентій Яворський, посаду президента сенату займав українець Михайло Зобків і т.д. До речі, в БіГ з часу входження її до складу Королівства СХС, з усіх державних структур були звільнені всі чужинці, окрім українців. Їх багато працювало в жандармерії (близько 50 осіб), де після реорганізації вони продовжували свою службу на різних посадах.⁶⁸

Г.Микетєю в БіГ організували зустріч з українцями в одному з найпрестижніших готелів Сараєво «Європа», де посол виступив з доповіддю про політичне та економічне становище в Україні. У столиці БіГ М.Зобків представив Г.Микетєя відомому боснійському адвокату Стрикачу, який дав послу рекомендаційного листа до керівника Сербської радикальної партії Стояна Протича, який двічі очолював уряд Королівства СХС (з грудня 1918 року до середини липня 1919 року і в лютому-травні 1920 року).⁶⁹

Порушувати питання про українську справу перед сербськими радикалами було надзвичайно складно, оскільки їх партія була найбільшою партією Югославії, яка дотримувалася русофільських настроїв. Члени партії для демонстрації своєї прихильності до Росії спілкувалися російською мовою. Багато хто з них навчався в Петрограді та були одружені з росіянками.

Зустріч Г.Микетєя з С.Протичем організував посол Чехословаччини в Югославії Каліна. Чехословацький дипломат також допоміг українському послу з приміщенням для представництва, виділивши одну кімнату в своєму посольстві. Г.Микетєю дозволили користуватися дипломатичними кур'єрами та поштою при чехословацькому посольстві. Зустріч українського дипломата

⁶⁷ Там само. – С. 147.

⁶⁸ Там само. – С. 149.

⁶⁹ ru.wikipedia.org/wiki/Список_премьер-министров_Югославии

з С. Протичем пройшла успішно⁷⁰. Прем'єр-міністр схвально відгукнувся щодо намірів України розбудувати незалежну державу. І насамкінець Г.Микетей здійснив візит до Міністерства закордонних справ Королівства, де вже були обізнані про зустріч з С Протичем, а згодом підтримали вимоги України щодо Галичини на міжнародній мирній конференції. Це стало одним з успішних результатів дипломатичної діяльності Г.Микетей в Югославії. Та офіційного представництва в Королівстві СХС України на той час так і не змогла відкрити, тоді як потреба в ньому з кожним днем тільки зростала.

Притік українців на Балкани не припинявся. Додалося ще дві хвилі біженців. Перша мала місце весною 1920 року, після Новоросійської катастрофи армії Денікіна. Друга – восени 1920 року, після розгрому армії Врангеля. Крим залишили тисячі людей, у тому числі сотні українських сімей. Еміграційним процесам сприяли чутки про доброзичливе ставлення до «руських емігрантів» в Югославії. Тому багато українців та інших народів, колишніх підданих Російської імперії, переїхало туди з Туреччини, Болгарії та Румунії. Більшість цих біженців були військові. Для дипломатичної місії УНР виокремити частку українців із загального потоку емігрантів видавалося складним процесом, оскільки майже всі вони реєструвалися під загальною назвою «руський».

Треба віддати належне владі Королівства СХС, яка багато робила для полегшення становища біженців. Насамперед усім було визначено державну допомогу у розмірі 400 динарів намісяць. Час від часу до цих коштів додавалася допомога благодійних організацій та приватних осіб. Матеріальне становище українських емігрантів на чужині, як писав один із біженців, «чим далше, тим становилося все гіршим»⁷¹. «Якби не надія про скорі повернення до Батьківщини, то життя було б тут неможливе», – зустрічаємо в іншому листі українського емігранта⁷². Самі ж біженці і навіть працівники МЗС УНР, вважали, що всі проблеми спричинені відсутністю організації емігрантського життя українців в Югославії. Російські емігранти мали свої представництва, організації, які допомагали їм швидко знаходити помешкання, влаштовуватися на роботу тощо.

Представник російських емігрантів С.Палеолог, колишній полтавський поміщик, заснував у Белграді «Управу руської державної допомоги з улаштування руських емігрантів в Королівстві СХС ». Згодом за допомоги російського гвардійського ротмістра Шабельського С.Палеолог заручився допомогою вищих придворних кіл Белграда. Росіяни домоглися того, що матеріальне забезпечення руських біженців перейшло до «Державної комісії», сформованої з трьох сербських високопосадовців.

Російським монархістам вдалося влаштувати туди своїх діячів, зокрема полковника-юриста Плетньова, який став керуючим справами вищезгаданої

⁷⁰ Микетей Г. У місії до Югославії // Історичний календар-альманах «Червона Калина» на 1939 р. – Львів, 1938. – С.152.

⁷¹ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 624. – Арк . 87.

⁷² Там само. – Арк . 88-89.

Комісії. Невдовзі російські емігранти, а згодом і українські, опинилися в Югославії під впливом російських монархістів⁷³.

Загальна зорієнтованість російської еміграції, до якої місцева громадськість відносила й українців, швидко викликала несприйняття з боку значної частини югославського суспільства. Так, у хорватському часописі «Yutarni List» 19 травня 1920 року була надрукована стаття «Коли вмерлі оживають». Головна ідея автора полягала в тому, щоб довести, що Врангель і його однодумці – це «жменька політичних сліпців, які на хребті руської революції були викинуті сюди до нас... продовжують і в нашій Батьківщині ту ж пагубну політичну роботу, котра головним чином була причиною останньої безприкладної трагедії руського народу»⁷⁴.

Російські часописи в Югославії не втрачали можливості скомпрометувати у своїх статтях представників української еміграційної спільноти, українську ідею загалом. У журналі «Новое время» від 9 травня 1920 року (ч.113) йшлося про те, що українські селяни «шукають винних у біді, яка спіткала Росію, вбачають у євреях винуватців революції». Провокаціями проти українського народу займався і часопис російського шовініста Бурцевського «Общее Дело». Останній у свої статтях зводив суть української справи до єврейських погромів.

Ці та подібні публікації із числа екстремістської російської еміграційної преси дезорганізували українську еміграцію, відволікали її інтелектуальні сили на непотрібні дискусії щодо правильного розуміння суті українського питання. Згодом тиск і упередженість керівництва російської монархічної еміграції відчули навіть їх співвітчизники – росіяни. Пересічних росіян-біженців почали ставити у такі умови, що вони змушені були «покірно нести дань». Так, з тих 400 динарів, що виділяв уряд Югославії, керівники емігрантів «умудрялися сделать збереження» і з середини 1920 року одинокі біженці почали отримувати 340 динарів, а сім'ї – лише 440 динарів. Проте навіть ці кошти часто затримувалися.

Монархісти встановили спеціальний нагляд за так званими «військовими» біженцями. Незалежно від виборчого комітету, який призначався урядом Королівства СХС, монархісти призначили для кожної колонії (регіони компактного мешкання емігрантів) свого «коменданта». Російський військовий агент в Белграді надав цим комендантам право не лише доглядати, але й навіть «атестувати» усіх, без врахування їхнього звання і статусу. Малодосвідчений, але уповноважений комендант «атестував» генералів царської армії. І всі це вимушені були терпіти, бо без цієї так званої «атестації» жоден колишній військовий не міг влаштуватися на роботу, отримувати якісь пільги тощо.

Уряд Королівства СХС, зважаючи на скрутне матеріальне становище емігрантів, дозволив їм вільно пересуватися територією країни. На залізниці для цієї категорії пасажирів був навіть запроваджений безкоштовний проїзд. Проте монархістам така пільга видалась незручною. Влітку 1920 року вони домоглися того, що вільне пересування емігрантів було обмежено, а виїзд за кордон став практично неможливим. В одному з листів емігранта йшлося: «Порядній людині,

⁷³ Там само. – Спр. 624. – Арк . 90.

⁷⁴ Там само. – Арк . 90.

щоб виїхати, треба чекати півроку, а прихвосню в два місяці обробляли цю справу»⁷⁵.

Непорядне ставлення монархістів до своїх співвітчизників, а тим більше до всіх інших емігрантів спостерігалось у всьому. В одній з найбільших російських колоній у Нові Саді наприкінці серпня 1921 року було призначено зібрання щодо приєднання до постанови Рейхенгальського монархічного з'їзду. У зазначеній колонії нараховувалося понад 1100 біженців. З них монархістами було 200-250 осіб. На збори прийшло 88 осіб. Незважаючи на це, прийняли рішення всієї колонії «одноголосно прилучитися до постанови Рейхенгальського з'їзду»⁷⁶. Аналогічно винеслися й інші рішення російських еміграційних кіл в Югославії⁷⁷.

Без співробітництва з монархічними організаціями емігрантам вижити було надзвичайно важко, особливо коли це були українці. Ідеологи російських монархістів стверджували, що немає України, а слово «українець» у їхніх колах вважалось ганебним, допускалося визначення «малорос». Таке розуміння російські монархісти нав'язували і урядовцям Югославії. У багатьох випадках їм вдавалося популяризувати свої українофобські ідеї. Так, монархісти добилися того, аби листи, які надходили українською мовою, вилучалися на пошті і не надходили до адресата⁷⁸. Лідери української еміграції сподівалися, що влада Югославії просто не знала про цю шовіністичну роботу монархістів і вірили, що з відкриттям української дипломатичної місії покращаться умови перебування українських біженців у Королівстві СХС.

За відсутності українського дипломатичного представництва в Королівстві СХС українці зверталися за допомогою до представництв УНР у сусідніх державах. Найчастіше такі запити надходили до посла УНР в Австрії. У червні 1920 року колишній штаб-ротмістр Російської армії звернувся до цього посольства з проханням дозволити йому сформувати військову одиницю з українців та інших слов'ян («великоросів та білорусів»), які «не підтримали вузько шовіністичні погляди армії генерала Врангеля, і тому не можуть більше воювати у складі Кримської армії, але мають бажання повернутися в Україну і продовжити боротьбу з більшовиками»⁷⁹. Також зверталися українці й з інших проблем, як облаштуванні житла, пошуку роботи тощо. На той час у Королівстві СХС нараховувалося понад 30 тис. українців, і з кожним днем їх кількість зростала за рахунок притоку військових (понад 5 тис. осіб) з армії Врангеля⁸⁰. Вирішувати проблеми такої кількості людей на відстані та ще й на території

⁷⁵ Там само. – Арк . 90.

⁷⁶ У баварському курортному містечку Рейхенгаль у травні 1921 р. проходив загальноросійський з'їзд монархістів, на якому прийняли рішення спрямувати діяльність монархістів на встановлення в Росії влади «царя з дому Романових відповідно до закону про престолонаслідування».

⁷⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 624. – Арк . 91.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само. – Ф. 3581. – Оп. 3. – Спр. 40. – Арк . 3-3 зв.

⁸⁰ Там само. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 521. – Арк . 3-4.

іншої держави було надзвичайно складно. Тому черговий раз заявила про себе об'єктивна необхідність у відкритті дипломатичного представництва УНР у Королівстві СХС.

Початком роботи такого представництва можна вважати призначення у січні 1921 року М.А.Славінського уповноваженим щодо опікування справами громадян УНР у Королівстві СХС, роботи, «потрібної для цього заступництва УНР та оборони прав та інтересів її громадян». Також М.А.Славінському, який, до речі, вже виконував повноваження голови дипломатичної місії УНР у Чехословаччині, було доручено сформувати дипломатичну службу в Королівстві СХС і керувати її діяльністю, про що звітувати до МЗС УНР⁸¹.

Зважаючи на викладене, зрозуміло, що дуже нелегко було організувати українцям дипломатичну діяльність у Королівстві. Складність була пов'язана насамперед з тим, що офіційний Белград не визнавав факту існування УНР. Проросійські настрої, які домінували середсербської політичної еліти, стояли на заваді налагодженню політичної співпраці югослов'янської держави з Українською Народною Республікою. Але хорватська, словенська, македонська частинивладного представництва Королівства були конструктивно налаштовані щодо визнання УНР та співпраці з нею. Тому, скориставшись такою не зовсім стандартною ситуацією, М.Славінський вирішив розгорнути діяльність української дипломатичної місії у несербських регіонах.

Найсприятливішою для цього склалася ситуація в Хорватії. Наприкінці лютого 1921 року, за рекомендацією колишнього юрисконсула МЗС УНР М.Петрова, консулом УНР у Хорватії було призначено С.Лук'яновича⁸². За відгуками сучасників, цей «найвидатніший абориген української колонії» мав великий досвід спілкування з місцевою владою, знав хорватську та кілька західноєвропейських мов. Свою працю він готовий був здійснювати безкоштовно «задня української держави, допомоги українським емігрантам в Югославії»⁸³.

Ще до призначення на посаду С.Лук'янович розробив і надіслав до МЗС УНР план діяльності генерального консульства УНР в Хорватії з місцем розташування в Загребі. Насамперед С.Лук'янович проаналізував стан української справи в Югославії, яка на той час була визначена центральною владою як ворожа – й на нашу думку, слід погодитися з висновком С.Лук'яновича, що таке ставлення до «українського питання» було сформоване перш за все під тиском російських емігрантів-шовіністів. Водночас С.Лук'янович висловив надію, що за сприяння «хорватського елемента», тобто входження хорватів до уряду Королівства СХС, завдяки їх прихильному ставленню до «української справи», в Югославії думка щодо української держави згодом зміниться на користь УНР.

С.Лук'янович добре розумів, що пріоритетом у його роботі має бути активна діяльність, спрямована на формування «позитивного іміджу навколо української справи». З цією метою він пропонував активізувати політику згуртування ук-

⁸¹ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 520. – Арк. 4.

⁸² Там само. – Арк. 9.

⁸³ Там само. – Спр. 521. – Арк. 3-4.

раїнських емігрантів, на перших порах створити Український еміграційний комітет у Загребі та відкрити його філії в інших містах Хорватії. Першочерговою була й робота з українською академічною молоддю Загреба, яка могла виступати на зборах хорватської громадськості з інформуванням про «українське питання», читати реферати про правдивий, не викривлений через шовіністичну призму сучасний стан української держави та про її історичне минуле. Важливе значення мала й організація благодійної діяльності в середовищі українських емігрантів, культурно-просвітницька робота з українським колоністами Воеводини, Боснії, Хорватії та інтернованими військовими армії Врангеля, які перебували у таборі в окрузі Шабац (Південно-Західна Сербія). Також потрібно було, вважав С.Лук'янович, «добре поставити справу з поширення серед югославської громадськості української літератури у хорватських і сербських перекладах, організовувати концерти, вечорниці-знайомства з українською культурою, розмішувати статті в місцевій періодиці тощо»⁸⁴.

Важливо, що це були не пусті проекти чи недосяжні мрії консула. Одразу після його призначення розгорнулася активна діяльність з усіх означених дипломатичних напрямів. Уже в серпні 1921 року М.Славінський повідомляв МЗС УНР про результати праці С.Лук'яновича. Він розгорнув інтенсивну інформаційну діяльність в югославській пресі, організував українське інформаційне бюро, яке почало видавати хорватською мовою інформаційні брошури про українців. Також було вжито низку заходів, спрямованих на матеріальну та моральну підтримку українських біженців, які прибували до Хорватії, організовували для них економічну допомогу, просвітництво⁸⁵.

Восени 1921 року з метою поширення на всіх українських солдатів Югославії піклування консульської служби із Загреба, заступник міністра закордонних справ УНР О.Ейхельман рекомендував С.Лук'яновичу налагодити відносини з українським полковником Чоповським, який перебував у Петровородині і мав широкі ділові зв'язки в Югославії з керівництвом Головного штабу генерала Г.Янушевського. Саме в них зберігалась найповніша інформація про українських військовослужбовців, які перебували на території Королівства СХС⁸⁶.

У червні 1921 року М.Славінський зазначав, що в результаті дипломатичних зусиль української політики відбулися значні зміни у настроях сербського уряду щодо «української справи». За результатами цього повідомлення до Белграда було надіслано меморандум МЗС про необхідність визнання УНР.

У результаті наполегливої праці Г.Микетєя а згодом С.Лук'яновича, М.Славінського та їх соратників у Королівстві сербів, хорватів і словенців велася дипломатична робота Української Народної Республіки, яка у складних матеріальних умовах, у політиці неприйняття «української ідеї» – української державної незалежності, змогла організувати інформування югославської громадськості про сучасний стан справи української державності, її історичне минуле

⁸⁴ Там само. – Спр. 520. – Арк. 31-33.

⁸⁵ Там само. – Арк. 9.

⁸⁶ Там само. – Арк. 32.

тощо. Було започатковано згуртування інтернованих українських військових, організовувалася для них матеріальна та моральна підтримка. Налагоджувалися зв'язки з представниками української діаспори, які переселилися до земель югослов'ян ще у попередні часи. Проте прихід до влади в Україні більшовицького режиму перешкодив подальшій активній діяльності дипломатичної місії УНР в Королівстві СХС, яка за своїм характером і суттю була дійсно українською і такою її сприймала влада Королівства.

Громадське та культурне життя українців на югослов'янських землях упродовж 1900- 1930-х років

На території колишньої Югославії (нині це – Сербія, Хорватія, Словенія, Македонія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина), проживають близько п'ятдесяти тисяч русинів та українців, які загалом представляють українську діаспору в цих балканських країнах. Їхні предки почали переселятися туди в середині XVIII ст. з прикарпатських сіл і селищ, займаючи прикордонні смуги сьогоднішньої Румунії, Угорщини, Чехії, Словаччини і Польщі – околиць, які в ті часи належали Австро-Угорській імперії. Активний громадський діяч діаспори Юліан Колесар писав про цих піонерів: «Вимучені бідною, худі, пелехаті, зодягнуті у розписані кожухи й широкі грубі холошні, покидали вони свої підгірські селища і з клунками в руках зорганізовано або й самотужки прямували на рівнину, до Бачки і Банату, де могли дістати землю на обробіток. Спускались гірськими переходами найбідніші мешканці Югаші, Барнове, Горняки й інші»⁸⁷.

Переселення людей з України до земель югослов'ян мало кілька основних хвиль. Перша і найбільш чисельна колонія була заснована 1746 року у Бачці (Сербія), в селі Руський Керестур переселенцями з Закарпаття і Лемківщини, переважно з Пряшівщини й околиці Горлиці. На кінець XX ст. ця громада нараховувала близько 7 тис. осіб, а їхня парафія Св. Миколая є найстаршою, найбільшою і найбагатшою у Сербії. Наступні поселення Бачки, де зупинилися українці, – це Коцур (1765), Нові Сад (1780), Вербас (1848), Дюрдьове (1870), Господинці (1780), Куля й ін. Ці переселенці становлять першу групу емігрантів регіону. Відтоді вони себе називають русинами, а місцеве населення ще уточняє «бачванські» (від околиці Бачка). Також вони розмовляють стародавнім пряшівським діалектом – мовою, привезеною їхніми предками⁸⁸.

Другу групу переселенців на зламі XIX – XX ст. сформували галичани. Вони поселилися в регіонах Боснії і Славонії за часів австрійського цісаря Франца Йосифа. Місцями компактного проживання українців стали населені пункти: Прнявор, Дев'ятина, Хорвачани, Баня-Лука, Вуковар, Сремська Митровиця, Сараєво і Загреб. Розмовляли вони вже іншим діалектом – галицьким, а називали

⁸⁷ Цит. За Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис / Олена Малиновська // Українська діаспора – Київ-Чикаго 1995 – Число 8. с. 18.

⁸⁸ Лучечко І. Українські поселення в Югославії / І. Лучечко // Альманах Українського Народного Союзу. – Нью-Йорк, 1985. – № 75. – С. 148-149.

себе українцями. У документі, що був знайдений у фундаменті греко-католицької церкви в с.Козарц, побудованої 1911 року, окрім іншого, написано: «...Всі русини у Боснії греко-католицької віри прийшли зі Східної Галичини, поселилися спочатку у Прняворі, а пізніше в Дев'ятині, Хорвачанах, Дуброві, Камениці, Челінцу біля Баня-Луки, у Яблонові, Козарцу, Марічці, Домброві біля Нового, у Предору, у Церовлянах біля Градішки. Окрім того, багато робітників-русинів у Завідовічах і у Варешу біля Сараєва. Ось як розмістилися бідні переселенці»⁸⁹.

Перша та друга група переселенців з України були представниками аграрної еміграції й основна мета осілости на нових теренах полягала в тому, щоб найти вільну землю і займатися там сільським господарством. Як з'ясувалося згодом, українці у порівнянні з місцевим населенням володіли більш передовими методами обробітку землі. Вони вперше запровадили тут залізний плуг, продемонстрували переваги глибокої оранки. Принесли з собою раніше невідомі у Боснії культури – жито, гречку, картоплю, хміль, а ще досвід садівництва, городництва і бджільництва. Від українців місцеве населення запозичило використання солом'яної січки для годівлі худоби, навчилося штукатурити і білити будівлі, використовувати у побуті ліжку і кухонну плиту.

Попри економічні труднощі та клопоти, з якими доводилося справлятися на чужині, переселенці намагалися не втрачати зв'язок з рідною землею. Краще освічені, а це переважно галичани, підтримували контакти з товариством «Просвіта» у Львові, звідки переселенцям надсилали книжки, календарі й часописи, які забезпечували мінімальні потреби їхнього національного просвітництва. Але найважливіше і найцікавіше те, що без огляду на інтелектуальний рівень емігрантів, усі вони відразу бралися до облаштування свого громадського і культурного життя на новій землі. Починали з організації парафій, будування церков і шкіл.

У перше десятиліття ХХ ст. культурна і громадська діяльність українських переселенців відбувалася повільно, наражалася на різні проблеми. Найпоширенішою проблемою був дефіцит освічених людей, особливо в сільській місцевості. Серед переселенців інтелігенція траплялася рідко, а ті, які емігрували до Югославії, селилися в містах, де зазвичай працювали в органах місцевої адміністрації. Мешканці сіл пробували самотужки вирішити основне питання культурного розвитку – питання освіти. На перших порах в умовах дефіциту навчальної літератури, матеріальних складнощів переселенці зверталися з проханням про допомогу не до місцевих органів управління, а до галицьких культурних організацій, митрополії, вчених – В.Гнатюка, К.Студинського, М.Павлика⁹⁰. У колективних і особистих листах просили надіслати українські підручники, книги, кошти для будівництва шкіл. У селах, де працювали місцеві народні школи, переселенці відправляли своїх дітей на навчання. Батьки просили

⁸⁹ Цит.За Малиновська О.Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис/ Олена Малиновська//Українська діаспора – Київ-Чикаго 1995 – Число 8 . с.18.

⁹⁰ Мовчан С. Джерела до вивчення історії української еміграції в Боснії і Герцеговині // Нова думка. – Вуковар, 1989. – № 77. – С.27.

дати для їх дітей учителя, який би розмовляв українською мовою. 1901 року найбільша група українських дітей (33 учні) зібралася в Прняворі, куди за сприяння греко-католицького духовенства було направлено україномовного вчителя.

З кожним роком переселенці зміцнювали свої матеріальні та суспільні позиції на югослов'янських землях. Вони починали сміливіше відстоювати свої права та обіцянки, які їм давали при переселенні. Так, 1911 року сараєвські газети повідомляли, що делегація українських емігрантів поскаржилася до уряду у Відні на дії місцевої влади, яка відмовлялася надавати дотації для утримання українських шкіл. Делегати заявили, що через це 4 тис. колоністів змушені будуть продати своє майно і повернутися на батьківщину. Урядові особи запевнили скаржників, що справу буде залагоджено⁹¹.

Українські емігранти поступово утворювали низку громадських об'єднань. 1909 року в Прняворі, а 1912 року у Камениці, було відкрито «Руську читальню товариства «Просвіта». Того ж 1912 року в Прняворі почали діяти ощадна і позичкова каси⁹². Книжки для читалень, газети, журнали надходили з Галичини, зв'язки з якою не припинялися.

З утворенням Королівства сербів, хорватів і словенців правове становище українського населення фактично не змінилося. Як і в часи австрійського панування, національні меншини більшими правами не користувалися. Щоправда, югославські освітні закони дозволяли створювати початкові школи, де навчання проводилося рідною мовою (клас мав налічувати не менше 30 учнів) з обов'язковим вивченням сербсько-хорватської. Такі школи були відкриті в найбільших осередках українців – Керестурі, Коцурі, Вербасі, Дюрдьове. Після Першої світової війни культурно-освітнє життя українців, внаслідок розриву традиційних зв'язків з прабатьківщиною, що раніше здійснювалися в межах однієї держави і тому не зустрічали серйозних перешкод, зазнавало труднощів.

Зрозуміло, що ні про які контакти з радянською Україною не могло бути й мови, адже Югославія не визнавала СРСР. З часом почали налагоджуватися зв'язки з Галичиною. У поселеннях українців відновлювали і розвивали свою діяльність філії львівської «Просвіти», активними учасниками якої були насамперед представники політичної еміграції, що опинилися в Югославії після війни⁹³. У рамках товариств «Просвіта» працювали бібліотеки, драматичні гуртки, створювалися хори, які вивчали народні, церковні та класичні твори. Наприкінці 20-х років при цих товариствах почали функціонувати спортивні секції, які пізніше стали називатися «Соколи»⁹⁴.

⁹¹ Нота В. Сто років українців у Югославії // Нова думка. – Вуковар, 1990. – № 83. – С. 12.

⁹² Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. – Вінніпег, 1969. – С. 46.

⁹³ Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис // Українська діаспора. – Київ-Чикаго, 1995. – Число 8. – С. 20.

⁹⁴ Нашлідство по 1968 и витворне по 1991 рок // 30 роки Союзу русинок и українцяx Горватскей. – Вуковар, 1998. – С. 11.

Велику роль у становленні громадського і культурного життя українських переселенців відіграла столиця Хорватії Загреб. Писемні пам'ятки свідчать, що українці, які проживали в Загребі вже з першої половини XIX ст., були членами «Іллірійського товариства», захоплювалися ідеєю слов'янофільства, писали пісні, читали лекції та брали активну участь у культурному житті Загреба та Хорватії.

Перша українська організація в Загребі була заснована студентами. Хоча спочатку такі спроби були зроблені в Сербії, куди на початку 20-х років XX ст. прибула більша частина українських студентів з тих, котрі хотіли навчатися на Балканах. На той час українці частіше контактували з сербами і менше з хорватами, словенцями та іншими народами Югославії. Проте таке розташування української студіюючої молоді у регіоні швидко змінилося. Українські студенти не знайшли підтримки у сербській спільноті в так званому «українському питанні». Значна частина тодішньої сербської еліти не розділяла думки, що Україна має стати незалежною державою. Йован Жуйович – голова Сербської Королівської академії наук – говорив: «Ми, серби, вважаємо, що не виправдане прагнення деяких малоросів, щоб з України створити державу зовсім автономну, без будь-яких зв'язків з Росією... це було б проти інтересу найбільшої слов'янської держави Росії, і нашої сербсько-хорватсько-словенської держави і всього слов'янства»⁹⁵.

Така позиція громадських кіл Сербії призвела до переселення українських студентів з Белграда до Загреба і Любляни. Ця група українських студентів характеризувалася високою національною свідомістю. 12 жовтня 1920 року при хорватському академічному католицькому товаристві «Домагой» за домовленістю з греко-католицьким біскупом Янком Шимраком постала організація, яка на той час складалася з шести студентів Загребського університету⁹⁶.

1922 року товариство модернізувалося в Українську Студентську Громаду, єдину на той час українську організацію, якій було дозволено працювати в Хорватії. Після кількох місяців очікування, влітку 1923 року Громада отримала урядовий дозвіл на діяльність. До того, 1919 року в Нові Саді а згодом у Руському Керестурі було засновано першу українську організацію – Русинське народне товариство «Просвіта» (РНТП), яке намагалося залучити до роботи ту частину українців, які називали себе русинами.⁹⁷

29 червня 1922 року у столиці Хорватії Загребі була заснована «Просвіта», яка схилялася до інших принципів. До її лав, як зазначали організатори, долучалися як русини, так і українці. На першому спільному засіданні «Просвіти» його члени прийняли поміркований у національному питанні статут. Передбачалося об'єднати всіх українців на базі культурно-просвітньої роботи і в такий спосіб спробувати

⁹⁵ Мацях Є. Хорватія вчора і сьогодні / Євген Мацях // Український Вісник. – Берлін, 3 серпня, 1941. – Ч.21 (65). – С. 3.

⁹⁶ Крайцар І. Українська еміграція у Югославії / Ілько Крайцар // Руски календар. – Руски Крестур, 1927. – С.114.

⁹⁷ Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії Дрогобицькому / Славко Бурда // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 174.

задовольнити «духовні і моральні потреби українців-емігрантів з Великої України і Галичини, як також національне усвідомлення місцевих русинів-українців»⁹⁸. Незважаючи на таку поміркованість, статут було затверджено у Белграді лише 7 лютого 1925 року. До складу керівництва загребської «Просвіти» увійшли Василь Войтанівський (голова правління), Іван Будз і Янко Колій (заступники голови), Йосиф Філяс (секретар) і Антон Жук (скарбник).⁹⁹

Ці події спричинили негативну реакцію керівництва РНТП у Руському Керестурі. Заступник голови РНТП о. Юрій Біндас написав листа до голови загребської «Просвіти» В.Войтанівського, в якому зазначив своє обурення, вказуючи на те, що два товариства будуть між собою конкурувати. Войтанівський В. у листі-відповіді переконав Ю.Біндаса у протилежному. Зокрема, зазначив, що товариства ніяк не можуть конкурувати одне з одним з простої причини. В.Войнатівський мав на увазі те, що РНТП переважно дбало про переселенців, які не володіли українською літературною мовою та орієнтувалися на збереження місцевих культурних традицій, які принесли з собою їхні предки з рідної землі.

КПТ «Просвіта» в Хорватії поклала на себе значно ширші завдання. Вона мала загальноукраїнську орієнтацію і прагнула поширювати українську культуру та національну свідомість серед усіх українців Югославії. Тому, на думку В.Войтанівського, товариства могли лише доповнювати одне одного. А якщо між ними протягом певного часу буде злагода, то справа може дійти до об'єднання у спільний Просвітний союз, вважав В.Войнатівський. Крім того, він підкреслив, що емігрантів не влаштовує те, що бачвансько-сремське товариство назване «руским». Для них це мало й політичне забарвлення, оскільки натякало на «російське», з яким загребська «Просвіта» мала далеко не дружні відносини¹⁰⁰. Таким чином, діяльність РНТП було зорієнтовано переважно на бачвансько-сремських русинів, а діяльність хорватської «Просвіти» поширювалася на політичних емігрантів та українців Хорватії й Боснії. Після з'ясування відносин ворожнеча між організаціями припинилася.

Тривалий час не могла організувати громадське життя українська спільнота сербської столиці. З прибуттям сюди після Першої світової війни великої кількості російських емігрантів склалися такі умови, що «годі було думати про які-небудь вияви українського життя». Тому Белград українці певний час просто оминали. Проте з кожним місяцем українців у центрі Сербії все більшало. Це сприяло тому, що югославська спільнота з великим інтересом сприймала усі події в житті українців та в Україні й намагалася в них розібратися. Ще більшого ажіотажу додали трагічні обставини, пов'язані із загибеллю С.Петлюри. Не обійшлося без реакції російської еміграції, яка, власне, розпочала диспут на сторінках югославської преси. Після вбивства С.Петлюри 25 травня 1926 року одна із

⁹⁸ Український прапор. – 1922. – 5 серпня.

⁹⁹ Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. XX ст.) // Українська діаспора. – Київ, 1996. – Число 9. – С. 56-57.

¹⁰⁰ Лятак Ю. Інформування українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922-1992) Короткий огляд // Misli z Dunava. – Vukovar, 2002. – № 5. – С. 52-53.

центральної газети Югославії «Политика» інформувала про цю трагедію. 27 травня «Политика» надрукувала українофобську статтю російського емігранта А.Ксюніна «Кривавий Петлюра». У ній писалося, що С.Петлюра розпочав свою діяльність у Києві з того, що друкував усі книги і часописи українською мовою, яку нібито вигадав професор М.Грушевський. «Але настав великий конфуз. Не змогли знайти жодного письменника, який би вмів писати тією мовою, жодного читача, який би ту мову розумів». Закінчувалася стаття цинічним висновком: «Запізніла куля потрапила нарешті в С.Петлюру, як помста за жидівські погроми»¹⁰¹. Брехлива стаття викликала гостру полеміку в югославській пресі.

Першою відгукнулася монархічна газета «Балкан», в якій написали, що С.Петлюра був демократом і поступовцем, і без іронії запитали у А.Ксюніна, чому він, як поступовець-демократ, з такою ненавистю писав про С.Петлюру. 30 травня сербська газета «Политика» надрукувала спростування статті А.Ксюніна, яку надіслало Українське товариство «Просвіта» з Белграда. Російський емігрант не мав жодних підтверджуючих слів і відмовився від коментарів та інтерв'ю. Згодом «Политика» вмістила ще кілька відгуків про смерть С.Петлюри. Вже згадувана газета «Балкан» опублікувала промову О.Лотоцького на поминальному засіданні в Празі. Низка інформаційних статей вийшла в інших періодичних виданнях Югославії: «Време» і «Правда» в Сербії, «Обзор» у Хорватії, «Новості словенські» і «Словенські народ» у Словенії та ін.¹⁰²

1926 року в Белграді громадське життя української діаспори набирало помітно організованіших форм. 29 січня 1926 року просвітяни із Загреба відкрили свою філію у Белграді. До складу її правління увійшли Іван Будз (голова), Володимир Шухевич і Павло Павлович-Шура (заступники), Володимир Вільківський (бібліотекар), Мар'ян Тумін (скарбник), Іван Радченко (референт музично-драматичного відділу) і Василь Андрієвський (секретар)¹⁰³. Такого російські емігранти не очікували, а відтак не знали, що робити з появою «мазепинської організації»¹⁰⁴. Влітку 1927 року белградські просвітяни організували публічний виступ своїх аматорських колективів, який отримав визнання глядачів міста. Сербська публіка проявила великий інтерес до української пісні, танцю та українського вбрання¹⁰⁵.

Упродовж 1927-1928 років у середовищі белградської «Просвіти» склалася ситуація, коли керівництво організації почало «ледве не затуляти рота тим, хто боронив національну справу, а натомість дивилися крізь пальці на те, що за кулісами товариства ведеться акція федералістів із захоплення «Просвіти»,

¹⁰¹ Ббивство С.Петлюри в Югославській пресі // Тризуб. – Прага, 15 серпня, 1926. – Число 40. – С. 24-25.

¹⁰² Там само. – С. 26.

¹⁰³ Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. XX ст.) // Українська діаспора. – Київ, 1996. – Число 9. – С. 55.

¹⁰⁴ Анський В. З українського життя в Югославії / В.Анський // Гуртуймося. – Прага, 1937. – Рік видання 2-3 (XX-XXI). – С.30.

¹⁰⁵ Хроніка // Тризуб. – Прага, 26 червня 1927. – Число 26-27. – С. 42-43.

яко єдиної української організації в свої руки»¹⁰⁶. Хоча свої наміри русофіли белградської «Просвіти» не змогли здійснити, все ж від участі у діяльності «Просвіти» самоусунулася група українських патріотів. Вони приступили до організації Української Громади в Белграді (УГ Белграда). На зборах 23 вересня 1928 року було прийнято статут товариства та обрано управління, до якого увійшли Г.Шевчик – голова, М.Тумир – заступник, В.Андрієвський – секретар та ін. Деякий час Громада чекала своєї легалізації у відповідних державних відомствах Югославії. 10 листопада 1928 року, після офіційного дозволу на діяльність, відбулося урочисте відкриття Української Громади. На святі були присутні державні чиновники Югославського королівства: Заніпович – секретар міністра внутрішніх справ, Рихтерич – інспектор міністерства внутрішніх справ, Голя – шеф кабінету міністрів соціальної політики та ін. Також прийшли представники від загребської та новосадської «Просвіти»¹⁰⁷.

Заснування Української Громади Белграда дало поштовх представникам російської еміграції до відкритої ворожої агітації проти Громади та інших організацій українців¹⁰⁸. Частина українців не витримали морального тиску російських емігрантів і відійшла від співпраці з УГ, але інші продовжували працювати з Громадою. З роками позиції російських емігрантів в югославському суспільстві мінялися, їх вплив на урядові кола Югославії поступово зменшувався. У лідерах російської діаспори розчаровувалися пересічні росіяни-емігранти, які не бачили відданої праці на благо простих переселенців, котрі мали багато проблем у чужій країні. Цією ситуацією не могли не скористатися активісти української діаспори. Українські організації відчували себе вільнішими – відверта ворожість до них змінилася на прийнятні умови діяльності. Почали видаватися різного роду інформаційні матеріали, які розповідали, насамперед югославській спільноті, про суть «української справи». Велику роль у цьому відіграла брошура А.Чигиріна «Українській вопрось», яку видала і поширювала УГ Белграда¹⁰⁹.

Активізація громадського життя українців у Белграді пожвавила інтерес місцевих ЗМІ до українства. Це стало помітним уже в другій половині 20-х років ХХ ст. До цього сербська громадськість, яка раніше мало що знала про Україну, український народ, його прагнення, тепер отримала нагоду про все прочитати у своїх газетах. Періодичні видання друкували різноманітні матеріали – від інформаційних до сенсаційних, скажімо, про «арешт заможного українського націоналіста і мецената» інженера Теофана Боржинського з Відня. У центральній газеті «Политика» з'явилася низка матеріалів про «підготовку англійської операції з відокремлення України від Росії». Ці публікації демонстрували інтерес на Балканах та й у світі загалом до «українського питання». Подібні статті

¹⁰⁶ Відкриття Української Громади в Білгороді // Тризуб. – Прага, 23 грудня 1927. – Число 156.—С. 26.

¹⁰⁷ Там само. – С. 26-27.

¹⁰⁸ Анський В.3 українського життя в Югославії / В.Анський // Гуртуймося. – Прага, 1937. – Рік видання 2-3

¹⁰⁹ Там само. – С.31.

«розхвилювали мертве море балканської еміграції», і, що важливо, «з'являлося все більше земляків, які почали свідомо відокремлювати себе від загально російської еміграції і називатися українцями»¹¹⁰.

Разом з тим серед впливових кіл сербської громадськості ще мала силу слава великої Росії, що примушувала їх з підозрою ставитися до державницьких устремлінь українців. «Для нас краще, хай існує Росія більшовицька, але велика, ніж окремі держави на території бувшої Росії», – говорили деякі серби¹¹¹. Проте югославські чиновники дуже скептично оцінювали співпрацю з Росією. Міністр закордонних справ Марінкович на запитання журналістів, коли буде встановлено торговельні відносини з більшовиками, рішуче відповів: «У нашій торгівлі навіть царська Росія грала невелику роль. Чим можуть торгувати з нами большевики? Хіба, що пропагандою, комуністичною літературою?»¹¹². Зрозуміло, що такі матеріали вселяли надію та мобілізували діяльність українського громадського життя, змінювали ставлення самої Югославії до «українського питання».

Проте повністю позбавитися «опіки» російської еміграції українській діаспорі тоді не вдалося. Наприкінці 20-х років ХХ ст. свою українофобську діяльність поживавив «Національний союз нового покоління», який створив «Малоруско-українську секцію» для переманювання до себе активної української молоді. Оскільки російські товариства відзначалися ще й значними фінансовими статками, то їхні наміри певний час мали успіх. Та коли із секції виключили за «сепаратизм» найактивнішого її члена, виникла обґрунтована підозра щодо справжніх намірів діяльності організації. Після скандалу багато молодих українців залишили організацію¹¹³.

Наприкінці 1928 року у Сербії склалася ситуація, коли виникла потреба в координації діяльності вже кількох українських організацій, які працювали в Белграді, Петровграді, Суботиці, Смедереві і Нові Саді. Тоді й було створено Союз українських організацій в Югославії, який взявся за налагодження співпраці між громадами та просвітніми товариствами, що працювали у вищезгаданих регіонах¹¹⁴. Через важкий фінансовий стан усі українські товариства шукали способів заробити кошти і покращити своє матеріальне становище. Найефективнішим способом була організація виступів перед мешканцями тих міст, де ці товариства працювали.

Концерти, вистави та інше демонстрували Українські Громади Белграда, Петровграда, Суботиці, Смедерево, «Просвіта» з Нові Саду і Белграда. Заодно ці заходи популяризували українську культуру як серед української спільноти, так і серед інших народів Югославії. Успіх першої вистави «Панна Штукарка»

¹¹⁰ Лист з Югославії // Тризуб. – Прага, 7 серпня 1927. – Число 32 (90). – С. 10-11.

¹¹¹ Там само. – С. 12.

¹¹² Там само.

¹¹³ Анський В. З українського життя в Югославії / В. Анський // Гуртуймося. – Прага, 1937. – Рік видання 2-3

¹¹⁴ Відкриття Української Громади в Білгороді // Тризуб. – Прага, 23 грудня 1927. – Число 156. – С. 26-27.

О. Володарського, підготовленої УГ Белграда, продемонстрував це твердження¹¹⁵. Згодом громадивці для белградської публіки поставили вистави «Кум мірошник», «Мартин Боруля», організували концерти української народної творчості¹¹⁶. Часто Громада з концертними програмами виїжджала в регіони, як правило, туди, де проживали українці й там влаштовували виступи. Аматори УГ Белграда 19 січня 1929 року дали великий концерт у Шиді (Срем), де знайшли свій осідок переселенці з Галичини¹¹⁷. З 30-х років ХХ ст. Громада щороку взялася проводити Шевченківські вечори, де звучали вірші поета, хоровий спів, читалися пізнавальні реферати про життя і творчість митця. На святкування запрошували гостей з інших міст, переважно з тих, що стали найбільшими центрами скупчення українців¹¹⁸.

Загалом Українська Громада у сербській столиці постійно працювала над удосконаленням своєї культурно-просвітницької діяльності. Коли у перші роки після створення вони влаштовували вечори, на яких читали вірші, реферати, співали пісні, то з літа 1930 року було вирішено надати тим вечорам більш просвітницького змісту. З того часу організували тематичні вечори, присвячені представникам української культури чи історії. Як виявилось, підготувати такий вечір було не легко, відчувався значний інформаційний голод. 1 липня 1930 року відбувся перший подібний вечір, який присвятили творчості Л. Глібова¹¹⁹. Новий формат заходу дуже сподобався членам і гостям Громади. З того часу щомісяця проводилися тематичні вечори¹²⁰.

1934 року УГ Белграда вирішила змінити своє приміщення у центрі міста на більш простору будівлю на околиці. Це було вигідно з кількох позицій. По-перше, на околиці збирали менші податки на нерухомість, а фінансові питання завжди залишалися актуальними. По-друге, старе приміщення з часом стало тісним, оскільки з кожним днем збільшувалася кількість бажаючих взяти участь у громадському та культурному житті діаспори¹²¹.

Белградська «Просвіта» свою першу публічну виставу поставила для мешканців гостей і міста 2 березня 1929 року. Оскільки це була сербська п'єса «Невільник», вона викликала жвавий інтерес місцевої публіки і, на прохання глядачів, через кілька днів виставу повторили. На прем'єрі були присутні навіть члени югославського уряду, працівники міністерств, дипломатичних служб¹²².

Популяризувати українське театральне мистецтво активно взялася й Сме-

¹¹⁵ Хроніка // Гуртуймося. – Прага, 1938. – Рік видання 3 (XXVI). – С. 17.

¹¹⁶ Хроніка // Тризуб. – Прага, 5 грудня 1937. – Число 47 (597). – С. 27.

¹¹⁷ Хроніка // Тризуб. – Прага, 3 лютого 1929. – Число 6 (162). – С. 31-32.

¹¹⁸ Хроніка // Гуртуймося. – Прага, 1937. – Рік видання 2 (XXIII). – С. 24.

¹¹⁹ Хроніка // Тризуб. – Прага, 3 серпня 1930. – Число 29-30 (237-8). – С. 43-44.

¹²⁰ Хроніка // Тризуб. – Прага, 31 серпня 1930. – Число 31-32 (239--408). – С. 47- 48; Хроніка // Тризуб. – Прага, 21 вересня 1930. – Число 35 (243). – С. 32; Хроніка // Тризуб. – Прага, 26 жовтня 1930. – Число 40 (248). – С. 32.

¹²¹ З життя української громади // Гуртуймося. – Прага, 1935. – Рік видання I (XIII). – С. 31. .

¹²² Хроніка // Тризуб. – Прага, 14 квітня 1929. – Число 16-17 172-3). – С. 41.

деревська Українська Громада. Тут з весни 1929 року розпочалися періодичні публічні покази вистав. Як і попередні товариства, смедеревські аматори такою діяльністю, попри все, прагнули покращити своє матеріальне становище. Приміщення, у якому проходили виступи, вміщувало 400 глядачів, але бажаючих подивитися завжди було більше. Це засвідчувало про моральний та матеріальний успіх Громади¹²³.

Окрім Української Громади, у Смедерево працювала й інша громадська організація українських патріотів. Виникла вона наприкінці 1925 року завдяки старанням Пилипа Чорного, колишнього курсового старшини Київської інструкторської школи старшин за часів Центральної Ради і Гетьманства. Згодом організацію перетворили на Український аматорський гурток. Тривалий час активісти гуртка не могли добитися офіційного визнання через перешкоди, які чинила російська еміграція. Чиновники під впливом російських активістів навіть погрозували П.Чорному виселенням зі Смедерево, а згодом і з Югославії. Наполеглива праця П.Чорного та його соратників – Коробко і Жежеленко – сприяла тому, що 1931 року Громада отримала реєстрацію¹²⁴.

Тоді ж Міністерство внутрішніх справ затвердило статут організації, назва якої була визначена як Українська Громада «Кобзар». Членами організації на момент її створення було 56 осіб (більшість із них українці з Кубані). 12 липня 1931 року відбулися установчі збори, на яких сформували керівництво Громади – головою обрали Дворецького, секретарем Чорного, а скарбником Медведіва-Козюру. Ще до офіційного визнання члени «Кобзаря» встигли підготувати і показати мешканцям Смедерево кілька вистав: «Невольник», «Хмара», «Різдвяна ніч», «Наталка Полтавка», «Кум Мірошник» та ін. Усі декорації були виготовлені Жежеленко. Громада відкрила хату-читальню і планувала створити театральну секцію й хор¹²⁵.

З часом члени товариства стали висловлювати своє невдоволення щодо діяльності керівництва товариства. 20 вересня 1931 року провели перевибори управи організації, яку звинуватили у квалості по відношенню до національної справи. Тоді «Кобзар» очолив П.Чорний, а її членами стали Жежеленко, Простаченко, Медведів і Сурмач. Нове керівництво відразу взялося за відкриття і облаштування бібліотеки, де згодом розпочали проводити уроки з вивчення української мови та історії. Така активність верхівки Громади активізувала не лише українську діаспору Смедерево, але й спонукала до протидії з боку російських емігрантів, невдоволених організацією громадського життя українців. 11 жовтня 1931 року до Смедерево приїхав один із лідерів російської діаспори генерал Апухтін з уральським козаком Плотніковим для агітації за відновлення Російської імперії. Мало хто сприйняв їхні заклики, однак Плотніков залишився в Смедерево, де мав заснувати партію легітимістів¹²⁶.

¹²³ Там само.

¹²⁴ Хроніка // Тризуб. – Прага, 2 серпня 1931. – Число 29-30 (287-8). – С. 44.

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ З життя у Югославії (Лист з Смедерево) // Тризуб. – Прага, 1 листопада 1931. –

Нелегко доводилося працювати Українській Громаді і у Великому Бечкереку через скупчення великої громади російської еміграції, яка всляко намагалася перешкоджати організації громадського життя українців. Товариство Українців Великого Бечкереку очолив М.Мельничук. Ним було добре організовано культурно-просвітню роботу серед українців¹²⁷.

Особливістю цього осередку української діаспори було те, що там знаходилися кубанські козаки, для яких національність не мала визначального характеру. Серед них були українці, росіяни й інші народи колишньої Російської імперії. Але попри це Громаді вдавалося вести своє українське діаспорне життя – організовувати свята, просвітницькі вечори, на яких знайомили населення з визначними подіями та особистостями української культури та історії. Перші вечори висвітлювали теми: «Крути», «22 січня і його значення», «Чому називасмо Т.Шевченка генієм України»¹²⁸. При Громаді створили Кубанський хор, концерти якого мали успіх у публіки, його запрошували на місцеві фестивалі, конкурси¹²⁹.

Театральні успіхи українців відігравали велике значення у житті емігрантів. До аматорів долучалася все більша кількість учасників. Окрім уже згаданих товариств, на початку 30-х років ХХ ст. була створена «Українська Драматична Група», яка теж взялася за постановку вистав. Однак між товариствами незабаром спалахнув конфлікт, який мав фінансовий підтекст, хоча трактувалося це як мистецька конкуренція. Організації почали наввипередки готувати і ставити одні й ті ж вистави, що заплутало глядачів, а відтак інтерес до українського театрального мистецтва почав згасати¹³⁰. Тим самим було завдано шкоди як популяризації української культури, так і матеріальному становищу громадських організацій українців.

Критичне становище змусило активістів товариств сісти за стіл переговорів, щоб спільно розв'язати проблему. 28 вересня 1930 року ініціативна група скликала нараду прихильників українського театрального мистецтва. На запрошення відгукнулася велика кількість людей. На засіданні вибрали спеціальний комітет, який мав підготувати статут нової організації, визначити програму її діяльності, спрямовану на розвиток театральної справи у Белграді. 19 жовтня 1930 року відбулися перші організаційні збори «Українського художньо-драматичного товариства», на які зійшлося понад 70 осіб. При товаристві обрали Управу і ревізійну комісію. До складу Управи увійшли: Баскевич – голова, Праведників – заступник голови, Зіверт – секретар, Андрієвський – скарбник, Манглер – режисер, Загребельний – диригент, Миколасенко – адміністратор та ін. До ревізійної комісії увійшли Яковенко, Карабан та Щербак. З огляду на матеріальні та моральні

Число 44 (299). – С. 17-18.

¹²⁷ З життя української громади // Гуртуймося. – Прага, 1935. – рік видання I (XIII). – С.30

¹²⁸ З життя української громади // Гуртуймося. – Прага, 1935. – рік видання I (XIII). – С.31.

¹²⁹ Хроніка // Тризуб. – Прага, 28 червня 1931. – Число 25 (283). – С. 31-32.

¹³⁰ Українська театральна справа в Білгороді // Тризуб. – Прага, 16 листопада 1930. – Число 40 (251). – С. 19- 20.

заслуги перед українською театральною справою почесним головою одногосно обрали заможного українського підприємця І.Будза¹³¹.

Діяльність новоствореного Українського художньо-драматичного товариства невдовзі викликала невдоволення українців. 19 вересня 1931 року, даючи виставу «Запорожець за Дунаєм», товариство до концерту включило російські романси, чим обурило українську спільноту, «не тому, що ми вороже відносимося до російської пісні... ми шануємо мистецтво кожного народу, але вважаємо, що у даному випадку не місце забавним романсам у подібних концертних програмах»¹³².

Таке застереження було не випадковим. Українська спільнота вже помітила проросійські настрої у діяльності художньо-драматичного товариства. Весною товариство розмістилося у приміщенні російського будинку офіцерів, що викликало ще більше невдоволення української громади. Частина членів товариства перестала з ними співпрацювати, хоча товариство і далі ставило вистави. Критики зазначали, що тоді вже їхні вистави втратили «національний характер», і серед глядачів домінувала публіка з числа російських емігрантів¹³³.

На початку 30-х років ХХ ст. до хорватської столиці почали прибувати українські студенти, які переїжджали з Праги в результаті подорожчання там навчання. Становище українського студентства в Югославії, особливо в перші роки еміграції, оцінювалося як надзвичайно тяжке. Посередництво між державою й емігрантами в Югославії опинилося в руках російських чиновників. Національні студентські групи (українські, грузинські, білоруські тощо) були віддані «цілком на ласку й неласку москалів»¹³⁴ – від останніх залежав і розподіл студентських стипендій, і облаштування побуту. Маючи в розпорядженні такі важелі, російські емігранти не допускали заснування національних українських організацій, відбирали в українських студентів стипендії, домагалися видалення небажаних їм елементів за межі держави. До того ж і сам розмір студентських стипендій у Югославії не був достатній, аби забезпечити прожитковий мінімум¹³⁵.

Окрім опору з боку російської еміграції, українські студенти опинилися під тиском греко-католицької церкви, клірикам якої не сподобалося те, що студенти гуртували усіх українців, незважаючи на їх релігійну приналежність і претендували на керівну роль в українській громаді Югославії¹³⁶. На жаль, цей конфлікт з церквою завдавав великої шкоди справі консолідації українців в еміграції. Не зважаючи на труднощі, опір і перешкоди, прогресивне українське студентство продовжувало організовувати громадське життя в еміграції¹³⁷.

¹³¹ Там само.

¹³² Хроніка // Тризуб. – Прага, 4 жовтня 1931. – Число 37 (295). – С. 28-29.

¹³³ Хроніка // Тризуб. – Прага, 13 березня 1932. – Число 11 (319). – С. 26.

¹³⁴ Наріжний С. Українська еміграція / Семен Наріжний. – Прага, 1942. – Частина друга. С. 99.

¹³⁵ Там само.

¹³⁶ Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 40.

¹³⁷ Мацях Є. Українці в Хорватії / Євген Мацях // Українці Хорватії. Книга перша. –

Прибуття студентів до Хорватії збіглося з кризою в організації національного життя українців у регіоні. У Прняворі, Баня-Луці, Липениці залишилися старі читальні, що з бігом часу і під впливом місцевих парохів перетворилися на клуби чи церковні братства, повільно втрачали свій початковий національно-громадський характер. Притік національно свідомої молоді сприяв докорінним змінам. У літні місяці студенти найчастіше з економічних причин відправлялися до українських сіл, де організовували культурно-просвітницьку роботу. За таких умов відкривалися філії та читальні Українського товариства «Просвіта», яких згодом стало понад двадцять, а сама організація нараховувала близько п'яти тисяч членів. Якщо врахувати, що загалом тут проживало близько 15 тис. українців¹³⁸, то авторитет «Просвіти» був помітно високим.

Серед студентів, які прибули з Праги, були пластуни. На новому місці вони вирішили організувати гурток «Перелітних» та приєднатися до Союзу українських пластунів-емігрантів (СУПЕ)¹³⁹. На початку липня 1932 року у Загребі проходив джемборі (пластовий здвиг), на якому були присутні делегати майже від усіх європейських держав, що входили до Міжнародного Бюро Скаутів (МБС). Українці, як бездержавна нація, не мали права бути членами Союзу, тому у джемборі брали участь у складі чеської пластунської організації. Українські студенти на параді учасників йшли зі своїм жовто-блакитним стягом і встановили два шатра з вивіскою «Ukraine». Виставка, організована українцями, привернула увагу багатьох гостей джемборі. Під час змагань українських пластунів матеріально і морально підтримували місцеві українські емігранти¹⁴⁰. Югославська преса позитивно відзначила участь українських студентів у джемборі, і, незважаючи на те, що українці не були членами МБС, їх назвали учасниками пластового здвигу¹⁴¹. Таке ставлення хорватської спільноти до української діаспори черговий раз засвідчило добрі відносини між народами.

1938 року у Загребському університеті Антон Івахнюк заснував два українські студентські товариства «Пробоем» (пізніше «Дніпро») і «Лихвар». У звіті греко-католицького Прняворського деканату від 8 травня 1939 року сказано, що «Пробоем» виник у результаті розколу, який стався між загребськими студентами. Новостворене товариство почало працювати на католицьких основах – «настали для нас сприятливі обставини, бо студенти з товариства Пробоем почали співпрацювати з Церквою»¹⁴². Інша частина студентів, яка не підтримала ініціативи

Загреб, 2002. – С. 51.

¹³⁸ Там само. – С. 53.

¹³⁹ Наріжний С. Українська еміграція / Семен Наріжний. – Прага, 1942. – Частина друга. С. 282-285.

¹⁴⁰ Українські пластуни на югославському Джемборі в Загребі // Тризуб. – Прага, 28 серпня 1932. – Число 33- 3 (340-41). – С. 30-31.

¹⁴¹ Українські пластуни на югославському Джемборі в Загребі // Тризуб. – Прага, 30 жовтня 1932. – Число 42 (350). – С. 11-12.

¹⁴² Лиський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) / Богдан Лиський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 44.

А.Івахнюка, гуртувала навколо себе усіх українців, без огляду на їх релігійну належність.

При товаристві створили український хор, яким керував Михайло Вінтон. Для репетицій колективу своє приміщення надавала Хорватська жіноча організація. Друге товариство, засноване А.Івахнюком «Лихвар», – мало економічну зорієнтованість. Метою його діяльності була фінансова допомога у вигляді позик для членів товариства. 6 березня 1938 року затвердили статут «Лихваря» і товариство 1 квітня розпочало свою діяльність¹⁴³. Члени обох товариств у своїй діяльності дотримувалися тих принципів, що українські студенти закордоном перш за все повинні отримати освіту і кваліфікацію спеціаліста. Другим обов'язком мала бути пропаганда серед іноземців і української громади української національної ідеї. Для цього, як стверджував їхній лідер А.Івахнюк, потрібно «на чужині бути «ходячою енциклопедією» і на будь-яке питання треба вміти дати вичерпну відповідь. Від іноземців рекомендували не відгороджуватися «китайською стіною», а розвивати дружні стосунки. Кожен українець мав бути свідомим того, що за кордоном він є представником своєї нації»¹⁴⁴.

9 серпня 1931 року у Загребі розпочав свою діяльність нетиповий мистецький колектив – громадський мішаний хор. Засновником, художнім керівником і першим головою хору був Векослав Вішопієвіч (1898-1978), а першим хормейстером – Діонізій Сабадош (1908-1993). У грудні 1931 року хор змінив свою назву на «Кирило-Мефодіївський хор», а хормейстером став Борис Вікторович Комаревський (1893-1945), старанням якого колектив досягнув найвищого мистецького рівня. Цьому сприяв і другий диригент хору – Мірко Коларіч (1915-1945), який працював разом з Б.Комаревським. Хор діяв як змішаний вокальний колектив і музична спілка для збереження і поширення церковнослов'янського вокально-музичного мистецтва в дусі кирило-мефодіївської ідеї.

Крім участі у відправленні літургій в церкві Св. Кирила і Методія в Загребі, літургійної та концертної діяльності в Загребі та в містах і селах Хорватії, хор організував масштабні та успішні турне Італією, Францією та Швейцарією. На огляді хорів під час Міжнародного конгресу церковної музики в Парижі 1937 року хор отримав першу нагороду. Музична критика того часу вважала цей колектив провідним змішаним хором церковної музики в Європі. Хор мав свою школу, яку був зобов'язаний пройти кожний співак і в якій, крім музичної освіти, учні отримували знання з церковнослов'янської мови та візантійсько-слов'янського обряду.

Покровителем хору був Діонізій Нярадї – владики Крижевської єпархії, який 1934 року надав хору статус Кафедрального хору Крижевської єпархії. Колектив діяв до кінця Другої світової війни. Керівників хору Б.Комаревського та М.Коларіча, як і духовника хору о.Інокентія Тимка, влада комуністичної Югосла-

¹⁴³ Лиський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот / Богдан Лиський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 64.

¹⁴⁴ Там само. – С. 65.

вії наприкінці війни заарештувала і стратила¹⁴⁵. Проте ідея хору не пропала. Він був відроджений у 80-ті роки ХХ ст.

1933 року москвофільська група українців на хорватській землі у Бачці заснувала ще одне товариство – культурно-просвітний «Союз югославських русинів», які видавали газету «Заря», за що членів товариства прозвали зарянами¹⁴⁶. Заряни у Бачці побудували нову споруду, в якій за рік до початку Другої світової війни розмістили спортивну школу «Сокольський дім»¹⁴⁷.

Наприкінці 1932 – на поч. 1933 років спостерігався новий етап в організації громадського життя українців Югославії. За ініціативи Української Громади Белграда 8 жовтня 1933 року у столиці Югославського королівства зібралися представники українських громад з провінції, щоб відновити діяльність Союзу українських організацій (СУО). На зборах було обрано правління під головуванням адвоката Г.Шевчика. Його заступником став В.Андрієвський, а секретарем – М.Тумір. СУО об'єднав політично активну частину української діаспори, проголосивши своєю метою «здобуття волі українському народові». ¹⁴⁸ Через внутрішній конфлікт, який виник у Союзі, у грудні 1933 року В.Андрієвський вийшов зі складу правління. За таких умов зріс авторитет аполітичної загребської «Просвіти», яка стала домінувати ще й чисельно завдяки приєднанню Української студентської громади (800 осіб)¹⁴⁹.

Упродовж 1934 року філії загребської «Просвіти» з'явилися в хорватських містечках Качичиці, Стара Дубрава, Прнявор й Штрбуя. Основну увагу члени правління звертали на давню економічну («заробітчанську») еміграцію, переважно з галицьких селян, серед яких вербували нових членів. Йшлося виключно про економічно-господарську та культурно-просвітницьку діяльність, тобто організацію святкових вечорів (Шевченківські свята, 22 січня – День Соборності, День пам'яті першого президента УНР М.Грушевського та інші), театральні вистави, поширення української періодики, художньої літератури, підручників. Загалом у Королівстві СХС на кінець 30-років працювало 5 філій «Просвіти», 13 представництв, які охоплювали 24 населених пункти¹⁵⁰.

У середині 30-х років розгорнулася боротьба між українськими організаціями щодо доцільності поєднання в їх діяльності політичних настроїв з культурно-просвітницькими. Лише після обрання нового правління Союзу, що відбулося 12 травня 1935 року, ця проблема була знята. До складу но-

¹⁴⁵ Іванішевіч Г. Кирило-Методіївський хор / Горан Іванішевіч // Нова думка.: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 38.

¹⁴⁶ Нашлідство по 1968 и витворне по 1991 рок // 30 роки Союзу русинок и українцяц Горватскей. – Вуковар, 1998. – С.11.

¹⁴⁷ Там само. – С.12.

¹⁴⁸ Хроніка // Гуртуймося. – 1933. – Жовтень. – С. 17.

¹⁴⁹ Наріжний С. Українська еміграція / Семен Наріжний. – Прага, 1942. – Частина друга. С. 285.

¹⁵⁰ Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр..XX ст.) // Українська діаспора. – Київ, 1996. – Число 9. – С. 59.

вого правління увійшли П.Чорний (голова), В.Андрієвський (заступник), Й.Прокоп'юк (секретар), Б.Козиренко (скарбник), а також члени М.Мельничук, В.Мартос і Б.Жилєня. До складу Наглядової ради були обрані К.Цвитанович, С.Третьєвич і В.Сердюк¹⁵¹.

Після таких змін ситуація в українських організаціях Королівства Югославія стала відносно спокійною, а їхня діяльність ефективнішою. Нове правління СУО проводило лінію раціонального поєднання культурно-просвітницької діяльності з пропагандою ідей збереження етнічної самобутності українців в Югославії і майбутнього національного визволення України.

Як наслідок подальших творчих зусиль представників української діаспори 1936 року виходить «Руско-Український Алманах бачванско-сримских писателюх», видавцем якого було «Руске Народне Друштво у Руским Керестуре». В альманасі почали друкувати молодих письменників Матея Винайя, Янко Фейса, Михайла Ковача, Сильвестра Саламон, Ольгу Латкович, Йосифа Костельника, о. Максиміліяна Буїла, Єлену Ковача¹⁵².

Автори і видавці альманаху так пояснювали у вступі ціль і потребу такого альманаху: «Русько-український альманах – то є перша спроба, яка охопить белетристику югославських русинів. Переклади прози бачвансько-сремського діалекту літературною українською мовою засвідчать нашу любов до літературної української мови і заодно викличуть зацікавлення наших русинів до літературної мови, а наших братів українців у Галичині і в Україні зацікавлять нашими звичаями. Особливо ми намагаємося цим виданням зблизити широкі кола югославських русинів з українцями Галичини і України»¹⁵³.

Національні мотиви відтоді все частіше проявлялися в літературній творчості бачванських русинів-українців. Для обміркування своїх культурно-освітніх та народних справ бачванські русини вперше з'їхалися ще у липні 1919 року на нараду в Нові Сад. Сюди з ініціативи отця Юрія Біндаса – пароха з Дюрдово прибуло близько 150 делегатів, які заснували «Руске Народне Просвітне Друштво» (РНПД)¹⁵⁴. Метою товариства було «пізнавати народний характер українців, розвивати й поширювати українську народну просвіту і в культурних справах заступати всюди інтереси південних українців». Попри те, що товариство було створене на території Воеводини, його діяльність планувалося розгорнути і на просторах Боснії і Хорватії. Згодом після з'їзду товариство почало видавати часопис «Руски Новини» та щорічник «Руски календар». Коли 1935 року в Руському Керестурі заснували друкарню, згадані видання перенесли з Нові Саду до Керестура, який і став центром культурного життя всіх бачванських русинів-українців.

¹⁵¹ Хроніка // Гуртуймося. – 1935. – № 14-15 (квітень-вересень). – С. 36, 37.

¹⁵² Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. – Вінніпег, 1969. – С. 47-48.

¹⁵³ Там само. – С. 48.

¹⁵⁴ Латяк Ю. Інформцваня українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922-1992)//Глас Союзу. – Новий Сад, 2000.- № 3.-С.50.

З 1933 року виходив ще один орган української діаспори в Югославії – «Рідне Слово». До квітня 1941 року це було єдине видання українською мовою. Першим і єдиним редактором, який одночасно був засновником цієї газети, а також і виконавцем усіх інших робіт (від підготовки статей до їх редагування та оформлення журналу), був о.Михайло Фірак – спочатку душпастир у Пішкоревцях, а згодом парох у Руському Керестурі. Друкували газету неподалік від Пішкоревців, у Дякові. Листопадове число з 1934 року почали видавати вже в Осієку, де газету друкували до 2-го номера 1936 року. Потім кілька номерів вийшло у Дервенті, а останньою редакцією, яка випускала «Рідне Слово», з кінця 1936 року стала друкарня «Просвіти» у Руському Керестурі.

За законами старої Югославії, відповідальними редакторами «Рідного слова» були люди, які фактично з цією газетою не мали нічого спільного, але постійно мешкали у місцевості, де вона друкувалася. У Дякові відповідальним редактором був о.Франьо Дідович, римо-католицький парох і декан у Дякові. Коли ж друкувалися в Осієку, відповідальним редактором був сам о. Фірак. Під час видання у Дервенті газету підписував о. Жигмонд Слиж, український душпастир цього містечка.

У Руському Керестурі відповідальним редактором знову став о.М.Фірак. Спочатку «Рідне слово» виходило один раз на місяць, від 9-го номера 1935 року – два рази на місяць, а з 2-го номера 1940 року – три рази. Назву газети, а також і назви поодиноких рубрик графічно оформляв о.Максим Буїла. Перші три букви назви газети своєю стилізацією утворювали гербовий знак святого Володимира Великого – тризуб. У перших номерах газети були такі рубрики: «З рідного краю», «Що чувати у світі?», «Що нового в Югославії?», «З наших осель», «Новинки». Пізніше з'являються рубрики: «Господарство», «З нашої держави», «Наші дописи». З часом рубрики міняли свої назви, але їх спрямування залишалося незмінним.

Вступну статтю до першого номера «Рідного слова» написав Крижевський владика Діонізій Нярадї, де, зокрема, зазначалося: «Нехай буде Господу Ісусу Христу найбільша честь і слава, що допоміг і поблагословив видання газети «Рідне слово» для греко-католицьких Українців у Югославії»¹⁵⁵. Видавець-редактор у першому номері звернувся до читачів із словами:

«Випускаючи у світ «Рідне слово» – перший часопис для українського народу в Югославії, підписаний має тверду надію, що наші люди в Боснії, Славонії і по других краях Югославії його щиро привітають, бо відчувають потребу часопису, котрий рідною українською мовою до кожного заговорить, принесе вісті з Рідного краю, злучить нас розсіяних до одної громади і занесе до наших домів світло просвіти і знання. «Рідне слово» це часопис український і християнсько-католицький. Буде воно будити в наших людях народну свідомість, буде вчити любити рідну мову і все що наше українське...»¹⁵⁶. Окрім «Рідного Слова»,

¹⁵⁵ Мизь Р. До 70-ліття виходу в світ першого числа «Рідного слова» // Наша газета. – Загреб, 2003. – 7 вересня. – № 14. – С.12.

¹⁵⁶ Там само.

у Пішкоревцях видавали «Ілюстровані календарі рідного слова для українського народу в Югославії», перші видання якого з'явилося 1934 – 1935 роках.

Отже, громадське і культурне життя українців у Югославії з початку ХХ ст. і до Другої світової війни оформилося і функціонувало з усіма національними ознаками. Попри тиск інших діаспорних згуртувань, насамперед російських, українці зуміли виокремитися з маси переселенців із земель Російської та Австрійської імперій і позиціювати себе як окремий народ. Їм вдалося створити низку громадських товариств як нових, так і філій тих, що вже працювали в Україні (наприклад «Просвіта»). Ці організації стали осередками культурного життя українців в Югославії, що дозволило їм зберегти свої звичаї, традиції, мистецтво й активно знайомити з ними югославську спільноту. Діалог, який налагодився між українцями і югослов'янськими народами завдяки спілкуванню в культурній сфері, формував позитивний імідж української діаспори в Югославії.

Популяризація української культури, громадська діяльність на югослов'янських землях мала і політичні наслідки. В Югославії лише після розгортання активної суспільної діяльності українців почали сприймати їх як окремий народ, який прагне відновити свою державність, зберегти свою мову, духовність тощо. Тоді ж в урядовців Югославського королівства почала формуватися позиція до так званого «українського питання», про яке вони раніше або не чули, або не розуміли його суті. Разом з тим культурна і громадська активність українців допомагала їм покращити своє матеріальне становище, що завжди залишалося актуальним для переселенців.

Відродження громадських та культурних інституцій українців у 50-70-ті роки ХХ ст.

Після Другої світової війни Югославія почала розбудову народної демократії під керівництвом комуністичної партії, що поставило українців разом з іншими народами країни у нові умови, в яких вони вимушені були розвивати свої національні та культурні потреби. Культура, як жодна інша сфера життя, потрапила під ідеологічний тиск нового суспільного устрою. Через усі канали інформування йшла щоденна пропаганда нового, щасливого комуністичного життя. Майже щотижня проходили збори громадян, де члени Комуністичної партії Югославії розповідали про переваги змін, які мають відбутися у ФНРЮ. З цією метою у селах утворювалися так звані «читацькі групи», активісти за графіком вечорами вголос читали усім присутнім газети, в яких постійно друкувалися постанови уряду, статті про засудження капіталізму і возвеличення СРСР. Не з'явитися на такому засіданні було дуже небезпечно, оскільки в цьому вбачалася нелояльність до «найсправедливішого» уряду в світі.

Було скасовано всі існуючі до того українські культурно-освітні організації, де провідну роль грало духовенство, або де члени організації під час війни контактували з профашистськими силами. Одночасно у селах відкривали хатичитальні. У тих населених пунктах, де компактно проживали українці, жодна читальня не мала української книжки. На полицях знаходилися переклади

письменників радянської класики та атеїстичні пропагандистські твори. Українці та й інші мешканці сіл заходили туди вечорами, щоб пограти в карти (і в такий спосіб заощадити на електроенергії).

Перші українські видання, які потрапили на полиці таких читалень, надходили до Югославії з Чехословаччини (з Пряшева). Про ці пересилки домовлялися самі українці, які мали зв'язки з греко-католицькою церквою Пряшева. Так, з 1948 року у деяких югославських регіонах отримували греко-католицький часопис «Благовісник» з календарем і дитячим журналом, які були в додатку до цього видання¹⁵⁷.

Охолодження відносин між Сталіним та Тіто 1948 року призвело до тотальної блокади Югославії з боку східних комуністичних країн. З читалень і книгарень протягом ночі зникли переклади радянської літератури. Незабаром з'явилися зразки світової класики і, хоч комуністична пропаганда не зникла, вона вже не була такою жорсткою. У селах українці почали відкривати українські школи. Так, у Боснії одну з перших шкіл відкрили 1949 року в Дев'ятині. Навчальний заклад розмістився в колишньому польському громадському приміщенні, яке звільнилося після того, як поляки 1946 року виїхали до Польщі. У школі функціонував лише один клас, але бажаючих навчатися у ньому було понад сто¹⁵⁸.

З приходом до влади в СРСР М.Хрущова відносини Радянського Союзу з Югославією покращилися. З України через посольство СРСР у Белграді стали надходити українські книги безпосередньо до населених пунктів, де проживали українці. Там були видання українських письменників радянського періоду, дещо з української класики і багато фотоальбомів про життя в Україні. Представників діаспори розчарувала символіка радянської України, яку вони побачили в цих альбомах, заідеологізованість практично всіх творів, а тому інтерес до книг, які привозило посольство, незабаром пропав. Культурний розвиток української діаспори в Югославії у повоєнні роки ускладнювався міграційними процесами, які розпочалися в регіоні. Найчисельніші потоки переселенців йшли з Боснії. Частина українського населення переселялася до Західної Європи, Канади, Австралії та США, а інша, не менша за обсягом, – до Воєводини (Сербія) та Славонії (Хорватія). У результаті цього в Боснії залишилася майже половина колишнього українського населення. Це своєю чергою ускладнило відновлення навіть вже досягнутого рівня культурно-національної організації, який українці мали ще до війни.

Громадське життя українців Боснії і Герцеговини

Упродовж 50-70-х років ХХ ст. у Боснії працювало шість товариств: Культурно-мистецьке товариство (КМТ) імені Тараса Шевченка у Баня-Луці, Культурно-мистецьке товариство імені Тараса Шевченка у Прняворі; товариство

¹⁵⁷ Головчук П. Про освіту в Дев'ятині (Перша половина ХХ століття) / Павло Головчук // Українське слово. Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад, 2007. – 13. – С.38.

¹⁵⁸ Там само

«Українець» у Дев`ятині; товариство імена Б.Лепкого в Лішні; товариство імена І.Франка у Хорвачанах; товариство «Братство» у Тернях.

КМТ імені Тараса Шевченка у Пнряворі виникло на основі передвоєнної пнряворської «Просвіти» і активно працювало з 1947 року. Головою організації був В'ячеслав Симак, секретарем – Еміл Мельник. Створення нової організації пояснювалося забороною відновлення довоєнних організацій. Також довелося відмовлятися від старої назви «Просвіта» і написати новий статут. Місцева влада спочатку не погоджувалася з назвою новоствореної організації на честь видатного українця. Врятувала ситуацію випадкова присутність під час обговорення назви товариства офіцера радянської армії, який захистив ім'я Т.Г.Шевченка і переконав місцевих чиновників, що така назва не має ніякого політичного підґрунтя¹⁵⁹.

1949 року в Хорвачанах заснували Товариство імені І.Франка. Очолив його Степан Сулима, а його співкерівниками стали Михайло Сулима, Антін Гралюк, Василь Нетьфор і Галина Біляк. При Товаристві працювали музичний, драматичний і танцювальний гуртки. Створення організації збіглося з ускладненням відносин ФНРЮ та СРСР, тому воно отримало максимум сприяння з боку влади щодо своєї діяльності. Через міграційні процеси, коли українці з Хорвачан масово переселилися до Дервенти в Славонії та до Воєводини, 1951 року Товариство припинило свою діяльність¹⁶⁰.

Залишилося обмаль інформації про діяльність Товариства «Братство» у Тернях. Відомо, що воно було міжнародним гуртком, в якому важливе місце належало українському фольклору. Організатором діяльності Товариства був Семен Музичка. Товариство готувало концерти і презентувало їх у містах і селах Боснії та Хорватії. Найактивнішими учасниками Товариства були Павло Бутинський, Соня Недогін, Франко Вукович, Михайло Сайдак та інші¹⁶¹.

Товариство імені Б.Лепкого у Лішні створили на ґрунті передвоєнного Товариства імені Т.Шевченка, яке працювало у рамках тодішньої «Просвіти». Лішнянську організацію заснували 1951 року. Її керівниками були Микола Чорний, Іван Тимків, Дмитро Мороз, Микола Рудак, Дмитро Стасюк, Михайло Данчук, Степан Матус, Юстина Чорна. При Товаристві працювали хор, декламаторський та театральний гуртки. Члени Товариства імені Б.Лепкого виступали в різних місцях компактного проживання української діаспори – у Пнряворі, Хорвачанах, Гаєвих, Мачиному, Баня Луці, Дервенти та ін. У цьому товаристві брали участь і серби, які добре знали українську мову. Їх важко було відрізнити від українців. Свої останні концерти Товариства дало 1960 року.

¹⁵⁹ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 205.

¹⁶⁰ Кулеба Є. З минулого – в майбутнє (розповідь Степана Сулими з Вербасу) / Євген Кулеба // Українське слово: Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад, 1997. – Рік II. – Ч. 4. – С.61-63.

¹⁶¹ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 206.

Після цього, внаслідок урбанізаційних та міграційних процесів, село опустіло і діяльність Товариства припинилася¹⁶².

Про Товариство «Українець» у Дев'ятині відомо, що найпліднішим у його діяльності був період 1951-1968 років. Керівниками Товариства були Михайло Рацький, Андрій та Йосиф Головчуки, Іван Гуцман, Славко Гнатак, Мирослав Питель. Діяльність Товариства припинилася 1978 року, коли з села виїхали останні українці, переселившись у міста¹⁶³.

Товариство імені Т.Г.Шевченка в Баня-Луці було засноване найвірогідніше 1966 року. Наперших порах воно швидко розвивалося за рахунок українських переселенців з Прнявора та інших навколишніх сіл. За двадцять років діяльності Товариство поставило 12 драм, підготувало 50 хорових пісень і 30 танців. Щороку вони в середньому давали до 30 концертів¹⁶⁴. Ці виступи мали популярність серед широкого загалу югославської громадськості, артистів знали у різних регіонах країни.

Основним напрямом діяльності українських товариств у Боснії була інсценізація драматичних творів. Товариства ставили такі п'єси, як «Украдене щастя» (1946, Хорвачани), «Сватання на Гончарівці» (Лішня), «Безталанна» (1957, Прнявор), «Данило – чарівник або урядоване супружжя» (1960, Лішня), «Невільник» (1967, Дев'ятин), «Поворот з Чернігова» і «Чорт не жінка» (1968, Дев'ятин), «Маруся Богуславка» і «Мати-наймичка» (1968, Прнявор), «Чорт не жінка» (1971, Дев'ятин), «Ганнуся» (1971), «Пошилися в дурні» (1971) і «Тихоморський рай» (1971, Прнявор), «Іван Сірко» (1971, Баня-Лука), «Тарас Бульба» (1972, Баня-Лука), «Вечорниці» (1973), «Я забув» (1973) і «Скампало» (1973, Прнявор), «Чудотворний цвіт» (1973), «Запорозька Січ» (1973, Баня-Лука), «На перші гулі» (1974, Тернополь, Козарац), «Ой, не ходи, Грицю» (1974, Баня-Лука), «Пісні вірності» (Прнявор), «Сорочинський ярмарок» (1980) і «Танго для тебе» (1983, Баня-Лука)¹⁶⁵.

Поширеною формою згуртування українців у Боснії у часи соціалістичної Югославії були вечорниці під назвою «Український баль». На таких вечорах панувала українська національна атмосфера, яку створювали культурно-мистецькі товариства своїми фольклорними виступами і співом, українська музика і українські національні страви. Цю традицію було започатковано у Баня Луці в листопаді 1974 року.

Останній такий «баль» влаштували у Прняворі 9 лютого 1991 року. Крім зазначених заходів, українські культурно-освітні товариства в Боснії намагалися

¹⁶² Лаврів Р. З пам'яті народної / Р. Лаврів // Нова Думка.: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1979. – Рік X. – № 20. – С. 51-52.

¹⁶³ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-199 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 206.

¹⁶⁴ Стрехалюк В. Банялуцькому КМТ ім. Тараса Шевченка минуло двадцять / В. Стрехалюк // Нова думка.: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1987. – Рік XIV. – № 59. – С. 20-21.

¹⁶⁵ Ліський Б. Огляд культурно-освітнього життя українців у Боснії (1890-1990) / Богдан Ліський // Українська діаспора. – Київ-Чикаго: Інститут Соціології НАН України; Редакція Енциклопедії Української Діаспори при НТШ, 1997. – Число 10. – С. 70-71.

розвивати інші форми діяльності. Зокрема, 1966 року культурно-мистецьке товариство імені Тараса Шевченка з Прнявора видало збірку «Українські народні пісні», а культурно-мистецьке товариство ім. Тараса Шевченка з Баня-Луки випустило першу в Югославії українську грамофонну платівку з українськими піснями¹⁶⁶.

Великий успіх у відродженні національних інтересів мало запровадження радіопередач українською мовою. З 1966 року раз на тиждень транслювали їх на радіо Баня-Луки. Упорядковував програми о.Роман Мизь, який приїжджав з Липовлян, а допомагали йому диктори й співробітники – Надія Сапуй і Павло Головчук з Баня-Луки. Згодом редактором став Петро Мирецький¹⁶⁷.

Через нечисельність українського населення боснійський уряд не надав українцям статус національної меншини, а це означало, що вони не мали права на державні дотації, хоча на той час в урядових та політичних інституціях Боснії було немало українців. Боснійські українці, насамперед ті, які працювали в уряді – Іван Сваток, член ЦК СК БіГ, Іван Пецюх з Баня-Луки, Микола Каган теж з Баня-Луки, та інші, активно домагалися прав для народу, з якого вони виходили¹⁶⁸. За їх сприяння у Боснії створювалися організації, які координували культурну діяльність українців після Другої світової війни. З 1946 року працювала Українська народна рада. 1951 року раду було реорганізовано в Союз українських товариств у Баня Луці. Упродовж 1965- 1968 років, теж у Баня Луці, працювала Регіональна українська рада. Її стараннями до Боснії прибували режисери, диригенти і хореографи з України, які підносили мистецький рівень самодіяльних товариств української громади в регіоні. У тісній співпраці з Союзом русинів і українців Хорватії влаштовувалися поїздки до України, підтримувалися зв'язки з українцями у Польщі, Чехословаччині, Німеччині, Канаді, США¹⁶⁹.

Такий стан справ не влаштовував окремих представників влади, які стали наполягати на тому, аби Регіональна українська рада змінила назву на Регіональну раду народностей і в своїх завданнях передбачала опіку над циганами, італійцями і чехами, які теж мешкали в цьому регіоні. Тому з 1968 до 1980 року у Баня Луці працювала Регіональна рада народностей. У 1980-1989 роках це був Комітет при обштинних організаціях Соціалістичного союзу трудового народу Боснії і Герцеговини (колишня організація «Народний фронт»), а з 1989 року кілька місяців пропрацював Координаційний комітет з питань міжнаціональних відносин при Міжобштинній конференції Соціалістичного союзу трудового народу у Баня

¹⁶⁶ Ліський Б. Огляд культурно-освітнього життя українців у Боснії (1890-199) / Богдан Ліський // Українська діаспора. – Київ-Чикаго: Інститут Соціології НАН України; Редакція Енциклопедії Української Діаспори при НТШ, 1997. – Число 10. – С. 71.

¹⁶⁷ Латяк Ю. Інформування українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922-1992) / Юрій Латяк //Глас Союзу:Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. – Новий Сад, 2000. – № 3. – С. 54.

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Мизь Р. Біля колиски двох союзів і одної Регіональної Ради / о. мгр. Роман Мизь // Голас Союзу. :Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. – Нови Сад, 2005. – № 8. – С.4-5.

Луці¹⁷⁰. На жаль, змінювалася не лише назва органу, який відстоював права українців у БіГ, але щоразу зменшувалися його повноваження й українська національна община з кожним роком ставала все менш захищеною з боку влади.

Протягом 50-70-х років ХХ ст. у БіГ проведено низку заходів, які підтримували і пропагували у діаспорному середовищі і серед народів республіки українську культуру. Відбулося чотири семінари української молоді: 1966 рок – у Прняворі (другий у Югославії); 1971 року – на горі Козарі; 1976 року – у Баня Луці (дев'ятий у Югославії) і 1979 року – у Челінці (дванадцятий у Югославії). П'ять оглядів творчості українських культурно-мистецьких товариств під назвою «Червона калина» проведено 1976, 1977 і 1980 роках у Баня Луці, 1978 року-у Тернополі, 1979 року у Прняворі. 1979 року разом з українськими вперше виступили циганські, чеські й італійські колективи. Таким чином, «Червона калина» переросла в огляд творчості народностей Боснії та Герцеговини. Таких оглядів відбулося шість упродовж 1981 -1987 років¹⁷¹.

Загалом діяльність українських товариств у Боснії і Герцеговині після Другої світової війни і до 80-х років ХХ ст. зазнала інтенсивного розвитку саме у 60-70-х роках. Наприкінці 70-х років ХХ ст. їхня активність обірвалася, а в багатьох осередках практично зовсім зникла. Занепад був викликаний кількома причинами. По-перше, міграційними та урбанізаційними процесами. По-друге, землетрус у Боснії 1969 року, що мав трагічні наслідки – людські жертви та розруху, підірвав матеріальне становище українців і змусив їх до додаткової міграції. По-третє, українці з Боснії через закритість радянської України не мали контактів з культурними установами в Україні і не могли одержувати від них кадрову та іншу допомогу. Досягнення українців Боснії на ниві розвитку рідної культури були меншими, ніж могли б бути у співпраці з Україною.

Зародження товариств і культурне життя українців у Сербії

Реємігранти у Воєводині повільно відроджували своє національне культурне життя. Одним із факторів, що ускладнював ці процеси, було розсіяння українців на нових територіях. Хоча їм пропонували поселитися компактно у маєтках, які з різних причин звільнилися після війни, проте українці відмовлялися займати ці оселі. Вони надавали перевагу хуторам, де самі облаштовували своє житло і господарство, тому й опинилися розпорошеними по всій Воєводині. Інший фактор, що негативно відобразився на повоєнному відродженні культурного життя українців Воєводини став наслідком державної політики Югославії щодо українців після політичного розколу з СРСР 1948 року. Тоді українців почали таємно переслідувати, навішувати їм різного роду ярлики (агенти Москви, село Руський Керестур називали другою Московією та ін.). Наслідком такої позиції влади стало закриття 1951 року української гімназії в селищі, яка

¹⁷⁰ Ліський Б. Огляд культурно-освітнього життя українців у Боснії (1890-1999) / Богдан Ліський // Українська діаспора. – Київ-Чикаго: Інститут Соціології НАН України; Редакція Енциклопедії Української Діаспори при НТШ, 1997. – Число 10. – С. 73.

¹⁷¹ Там само.

працювала там з 1945 року. Тоді ж в Югославії набули розголосу дві концепції щодо національної приналежності українців. Деякі представники діаспори на догоду офіційній політиці твердили, що вони не українці і не русини, а називали себе громадянами Югославії. Інші відстоювали думку, що вони є рівноправна національна (українська) група населення Югославії і домагалися створення відповідних умов для задоволення своїх національних потреб.

Саме з ініціативи останньої когорти українців Воєводини на початку 50-х років ХХ ст. почалося їх гуртування й організація культурного життя. Одним із перших центрів такого відродження був Вербас. Сюди переселилися українці з боснійських сіл Дуброви, Камениці та Прнявора. Найактивнішими учасниками та організаторами культурної діяльності у Вербасі були Михайло Бурда, брати Григор і Михайло Паліводи і Стефан Барановський¹⁷².

Праця на культурній ниві у Вербасі зводилася до театральної діяльності – п'єси із танцями та піснями. Першими поставили вистави «Лихо з жінкою, лихо без жінки», «Три герби», «Чарівник Данило», «Сватання на Гончарівці» і «Украдене щастя». Режисурою у ті часи займалися Михайло Бурда, Григор Палівода та Степан Сулима. У шістдесяті роки театральна діяльність у Вербасі була багатогою на прем'єри. Не обійшлося без труднощів, починаючи від фінансових, транспортних, забезпечення костюмами і до оренди приміщень як для репетицій, так і для виступів. Активними організаторами сценічної діяльності зарекомендували себе Слава Біленька – режисер більшості вистав, а також Петро Річник-Дядя, Ярослав Комбіль та ін. Популярними були п'єси «Мартин Боруля», «Марійчина доля», «Пошились у дурні»¹⁷³.

З 1962 року Руський Керестур став другим центром української культури. Для українців Югославії тут з 1965 року почали видавати газети «Руське слово» і «Шветлосц» та щомісячник для дітей «Піонерська заградка»¹⁷⁴. Також у Руському Керестурі проводили фестиваль русинської та української пісні «Червона ружа». Навколо цього заходу велися дискусії про кількісну присутність на фестивалі русинських та українських пісень. Щодо останніх, то вони були практично відсутні до 90-х років ХХ ст. Як вважають організатори фестивалю, така ситуація була викликана незначною активністю українських мистецьких осередків, хоча всі вони отримували запрошення для участі у фестивалі. За статутом «Червона ружа» мала однаково презентувати як русинську, так і українську культуру. Від 80-х років ХХ ст. українські товариства із Хорватії та Боснії вимагали, щоб була «заступлена в доцільній мірі і українська мова» на фестивалі¹⁷⁵. На практиці до 90-х років ХХ ст. україномовні твори на фестиваль не потрапляли.

¹⁷² Комбіль Я. Театральна діяльність українців у Вербасі в другій половині ХХ століття / Ярослав Комбіль // Українське слово. Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад, 2007. – Ч. 13. – С. 39.

¹⁷³ Там само. – С. 40-41.

¹⁷⁴ Галузевий державний архів СБ України. – Ф. 16. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 286.

¹⁷⁵ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 212.

З іншого боку, русини надали значну допомогу українцям щодо інформування рідною мовою. У русинській газеті «Руське слово» друкувалися статті українською мовою, а з 1966 року їх публікували в додатку до кожного номера на одній сторінці, згодом – на чотирьох, під заголовком «Додаток українською мовою». Готував його Іван Терлюк разом з автором матеріалу. Згодом цим стали займатися Євген Кулеба, Ярослав Комбіль та знову Іван Терлюк. Наприкінці 70-х років випуск додатка після його регулярного існування було припинено, нібито через незацікавленість читачів¹⁷⁶.

Варто згадати ще й дитячий журнал «Соловейко», який упорядковував Євген Кулеба – на той час учитель української мови у Кулі. З друку вийшли тільки три номери (перший під назвою «Малий українець»). Причиною припинення видання став брак грошей, хоча друкували журнал за півціни у друкарні «Руського слова» у Руському Керестурі¹⁷⁷.

У найбільшому місті Воеводині Новому Саді, де проживала значна українська спільнота, з жовтня 1966 року відкрився український відділ радіо, який щодня від 30 хв до однієї години транслював культурно-мистецькі передачі українською мовою.

Організовував роботу на радіо М.Сакач. Він намагався готувати цікаві та інформаційно насичені передачі. Через брак матеріалу звертався за допомогою до колег в Україні. Писав листи до київського та чернівецького радіо, однак жодної відповіді не отримав¹⁷⁸. Радянська політика забороняла будь-які контакти з діаспорою без згоди відповідних партійних та державних інституцій. Це було і з листами М.Сакача.

На кінець 60-х років в Комітеті державної безпеки при Раді Міністрів УРСР, де відстежували зв'язки з закордонними українцями, помітили, що в результаті дефіциту літератури про Україну, її культуру та інше, українці Югославії через відсутність контактів з УРСР стали звертатися за допомогою до українських громад у зарубіжжі. В результаті матеріали, які надходили з Канади, США, ФРН, на думку представників КДБ, були переповнені неправдивою інформацією про Радянський Союз, в тому числі і про Радянську Україну¹⁷⁹.

Така ситуація спричинила зміни в позиції керівників УРСР стосовно українців Югославії. Українські державні та громадські інституції стали відповідати на листи з СФРЮ, надсилати матеріали про Україну, невеликими групами впускати на екскурсію до України та ін. Радянські чиновники, яким доводилося спілкуватися з українцями Югославії, відзначали, що вони помітили в них потребу у спілкуванні, почуття дружби набагато сильніше і щиріше ніж це в багатьох випадках спостерігалось серед частини української інтелігенції

¹⁷⁶ Латак Ю. Інформування українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922-1992) / Юрій Латак // Глас Союзу: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. – Новий Сад, 2000. – № 3. – С. 55.

¹⁷⁷ Там само.

¹⁷⁸ Галузевий державний архів СБ України. – Ф. 16. – Оп. 3. – Спр.2. – Арк. 286.

¹⁷⁹ Там само. – Арк. 287.

з Чехословаччини¹⁸⁰. Все це загалом сприяло розгортанню культурної та громадської співпраці УРСР з українцями Югославії.

Ще однією формою культурно-просвітницького гуртування українців у Сербії стали літні школи (таборування української молоді). Ідея їх організації з'явилася в студентів із Загреба, Нового Саду та Любляни. Перше таборування у Югославії відбулося 9-17 серпня 1965 року в поселенні Змасвац на Фрушкій Горі¹⁸¹. На першу літню школу з'їхалося 39 студентів. Організатором був учитель історії І.Сваток.

Треба зазначити, що таборування проходили тільки у трьох республіках – Сербії, Хорватії і Боснії. Упродовж 60-70-х років було організовано десять літніх шкіл, в яких взяло участь 700 студентів та 40 викладачів. Провідними темами зустрічі стало відродження національної свідомості української громади, відновлення ініціатив у культурній сфері. Недоліком таборування, як вважали керівники громадських організацій українців в Югославії, була обмеженість контактів з представниками української діаспори, а відтак їхні ідеї не доносилися до української громади, де вони й мали реалізовуватися.

Ще одним центром культурного і громадського життя українців у Воєводині стала Кула. Тут у 50-60-ті роки ХХ ст. активісти І.Лецишин, П.Гелебан, П.Курман, Є.Кулеба розгорнули культурно-мистецьку діяльність, яка загалом зводилася до театральної творчості. На початку 70-х років вже набрала публічного характеру – постановка п'єс у міському театрі, гастролі в інших республіках Югославії. За десять років (1971-1981 рр.) активної діяльності драматичного гуртка української спільноти Кули було поставлено майже 50 п'єс, на яких побувало понад 8 тис. глядачів. Кращими виставами були «На перші гулі», «Безталанна», «Коли сходило сонце», «Під червоною калиною», «Платон Кречет». Режисурою займалися П.Гелебан, П.Курман і Є.Кулеба¹⁸².

На початку 80-х років українська спільнота Кули поповнилася новими членами і виявила бажання розширити напрями своєї діяльності. Тому 1981 року був підготовлений статут та офіційно зареєстровано Культурно-мистецьке українське товариство імені І.Сенюка. На момент реєстрації воно нараховувало понад 300 учасників. Очолював Товариство у перші роки П.Гелебан, а згодом Я.Федешин і М.Щібан. При Товаристві створили хорову, танцювальну, музичну та декламаторську секції, організували курси української мови, літератури та історії, на яких викладали В.Стрехалюк, І.Тимко та І.Терлюк¹⁸³.

1979 року у Сремській Митровиці заснували фольклорне товариство, яке згодом стали називати «Коломийка» – на честь найпопулярнішого серед його членів танцю. Засновником товариства був Михайло Ляхович. Разом з українцями

¹⁸⁰ Там само. – Арк. 293.

¹⁸¹ Терлюк І. Праця на народній ниві / Іван Терлюк // Українське слово: Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад.: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя, 2002. – Рік IV. – Ч. 9. – С. 20-24.

¹⁸² Там само. – С. 215.

¹⁸³ Мизь Р. Курси україністики в Кулі / Роман Мизь // Нова Думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1982. – Рік XI. – № 31. – 9.

у товаристві брали активну участь і серби, які працювали там музикантами. Деякий час товариству доводилося виборювати своє право на використання приміщення міського будинку культури. Після того, як місцева влада переконалася в серйозності діяльності товариства, невизначене ставлення керівництва Сремської Митровиці, міської спільноти переросло у підтримку¹⁸⁴.

Найбільшою заслугою товариства було те, що воно поширювало українську культуру не тільки у місті, але й в інших українських осередках Югославії, а згодом і за кордоном. Через політичну кризу в Югославії наприкінці 80-х років товариство 1978 року згорнуло свою діяльність.

Культурне і громадське життя української спільноти Воеводини після Другої світової війни і до 80-х років ХХ ст. характеризувалося нестійкістю, викликану різними чинниками. Повоєнна розруха та міграційні процеси у країні відтягнули початок культурної діяльності та створення товариств українців. Тому гуртування для зазначених видів діяльності розпочалося лише на початку 50-х років ХХ ст., і то лише в окремих осередках української діаспори (Вербас, Кула). Згодом, у 60-х роках, воно активізувалося у Руському Керестурі і Сремській Митровиці.

Розсіяність українців у регіоні теж не сприяла їх гуртуванню. Найуспішнішими можна вважати 70-ті роки, оскільки тоді культурно-мистецькі товариства українців Воеводини почали надавати результатам своєї праці публічного змісту, демонструючи її не тільки для діаспорної спільноти, але й для всього югославського загалу.

За новою Конституцією Воеводини від 1974 року українці не отримали статусу національної меншини, а тому були позбавлені державної підтримки, багатьох гарантій та пільг. Цей факт стримував зростання культурної та громадської діяльності української діаспори Воеводини, яка, попри всі негативні моменти, намагалася бути активною в захисті своїх національних і культурних інтересів.

Розгортання громадської активності українців Хорватії

У Славонії ситуація з культурною та громадською діяльністю українців була сприятливішою. По-перше, у статті 137 Конституції Хорватії від 1974 року йшлося про рівноправність усіх народів, які проживали в республіці. У законі зазначалося, що в Хорватії, крім хорватів, сербів та інших народів, мешкають русини та українці. Визнання українців окремим народом, як згодом засвідчило життя, стало вагомим фактором у ставленні до представників української діаспори, збереження їхньої національної ідентичності, розвитку культури.

Ще до змін у хорватському законодавстві в середині 60-років ХХ ст. розгорталася робота українсько-русинської інтелігенції Хорватії зі створення товариств, які б згуртували навколо себе активістів української діаспори не тільки Хорватії, але всієї Югославії. Ініціаторами заснування такого товариства виступили русинські письменники Срему. Вони регулярно збиралися, обговорювали злободенні

¹⁸⁴ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.С. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 215.

питання, що активізувало культурну діяльність української спільноти Югославії. Перша зустріч відбулася 4 грудня 1966 року у Бікіч-Долу неподалік міста Шид. Формальним організатором заходу було культурно-мистецьке товариство «Іван Котляревський». Реальними ж ініціаторами були письменники Василь Мудрий, Стефан Гудак, Володимир Бесерміні і Володимир Костельник. На першому зібранні були присутні політики, керівники Соціалістичного союзу робітничого народу Шида і Вуковара, видавці «Руського слова» з Нові Саду та часопису «Шветлосц»¹⁸⁵.

На цьому засіданні письменники поставили перед собою кілька завдань, які мали реалізувати в процесі культурно-просвітньої діяльності. Зокрема планували: 1) утвердити місце русинсько-української літератури як рівної з сербською, босанською, хорватською, і, загалом, з югославською літературою; 2) віднайти спосіб для налагодження літературних зв'язків з регіонами України, звідки свого часу емігрували переселенці до Югославії; 3) визначити місце русинсько-української літератури в європейській дійсності та ін. Для досягнення мети письменники домовилися працювати таким чином.

Насамперед було вирішено раз на рік збиратися на засідання й обговорювати тематику творчої діяльності письменників, їхні твори друкувати у збірках письменників Югославії та окремих республік – Хорватії, Сербії, Боснії і Герцеговини. Кращі з робіт русинсько-українських письменників передбачалося перекладати і видавати хорватською, сербською, македонською та іншими мовами народів Югославії. Також створили виборний орган – координаційну раду, до якої увійшли Василь Мудрий, Стефан Гудак, Володимир Бесерміні та Володимир Костельник.

Зібрання письменників української діаспори викликало інтерес не тільки у представників української діаспори, але й у частини югославської спільноти. Про це свідчить той факт, що засідання у Шиді стало предметом обговорення різних інформаційних інституцій Югославії. Про нього писали у загребському щоденнику «Вісник», говорили на Радіо-Загреб та в усіх діаспорних виданнях і радіопередачах¹⁸⁶.

28 травня 1967 року відбулося засідання координаційної ради у Петровцях. Тут вирішили кілька актуальних на той час питань, пов'язаних з культурною діяльністю української діаспори. Зокрема, було сформовано розширену раду при видавництві «Руське слово» у Нові Саді, обговорено підготовку до зібрання молодих русинсько-українських письменників у Шиді, проаналізовано стан справ щодо святкування 20-ліття КМТ імені Якіма Гарді тощо. Позитивно на діяльність, яку розгорнули русинсько-українські письменники, вплинула фінансова підтримка общинної скупщини Вуковара, яка 17 жовтня 1967 року виділила 1,4 тис. динарів для реалізації їхніх планів. Кошти пішли на організацію літературних вечорів, видання книг, покриття витрат, пов'язаних із засіданнями координаційної ради та зборами асоціації письменників.

¹⁸⁵ Приготовки и сноване Союзу Русинок-Українцох Горватскей. 30 роки Союзу русинох и українцох Горватскей / [упорядкував Влад Костельник]. – Вуковар, 1998. – С. 28.

¹⁸⁶ Там само. – С. 29-30.

Після ще кількох засідань координаційної ради 24 грудня 1967 року у Петровцях відбулося друге засідання письменників. Воно привернуло увагу значної кількості югославської громадськості та представників влади. Від останніх були присутні секретар обштинного комітету Союзу комуністів Хорватії у Вуковарі Мілош Попович, голова обштинної скупщини Вуковара Звонко Шполяр, голова обштинного союзу робітничого народу Хорватії Мато Правич і ще понад десять представників з владних інституцій та наукових установ Югославії. Майже всі вони мали нагоду виступити і кожен дав схвальну оцінку діяльності русинсько-українських письменників, спрямовану на активізацію культурно-освітнього життя представників діаспори. Самі ж ініціатори зібрання відзначили, що не сподівалися на такий розмах справи, започаткованої рік тому.

Головним підсумком другого засідання стало прийняття «Програми діяльності русинсько-українських письменників Срему, Славонії та Боснії на 1968 рік»¹⁸⁷. У Програмі йшлося про об'єктивну необхідність інституційного об'єднання активістів української діаспори, яке б охопило всі регіони компактного проживання українців та русинів Хорватії. З кінця 1967 року розпочалася робота зі заснування Союзу русинів та українців Хорватії.

Найперше потрібно було владнати низку формальностей з владними інституціями, які мали дати дозвіл на утворення організації. Так, 5 січня 1968 року відбулося засідання Комісії з питань народностей республіканської конференції соціалістичного союзу робітничого народу Хорватії, на якому голова Комісії Ірена Бієлич позитивно оцінила намагання створити Союз русинів та українців Хорватії. Також на засіданні був присутній В.Костельник – відомий український письменник діаспори, який у своєму виступі зазначив, що вперше на зібранні Комісії з питань національностей йдеться про потреби русинів та українців¹⁸⁸.

Отримавши схвалення своїх намірів щодо створення Союзу, так звана ініціативна група почала ще активніше працювати як на території Хорватії, так і в усіх регіонах Югославії, де проживали представники української діаспори, аби довершити розпочату справу зі створення Союзу русинів та українців. Їхні старання незабаром дали позитивні результати. 25 лютого 1968 року у присутності великої кількості гостей – представників місцевої влади, інтелігенції та активістів української діаспори у Вуковарі було святково оголошено про створення Союзу русинів та українців Хорватії.

З 1971 року у Вуковарі розпочалося видання щомісячника «Нова думка» як офіційного органу Союзу. У журналі друкувалися статті русинською, українською та хорватською мовами. Видання працювало за принципами: відкритість, актуальність, глобальність, цікавість. Таким журнал бачили його засновники, і ці принципи його видавці намагаються зберегти й нині. Відкритість, як основа діяльності журналу, уможливила гуртування навколо журналу всіх, хто поділяв вимоги редакції до публікації матеріалів без огляду на те, хто вони і якого походження. Така позиція видання не схвалювалася керівною партією – Союзом

¹⁸⁷ Там само. – С. 46-50.

¹⁸⁸ Там само. – С.53.

комуністів Югославії, а тому головний редактор «Нової думки» В.Костельник, як член партії, не раз отримував догани, попередження, йому висловлювалися різного роду погрози, з приводу того, що членом у редакції був священник Р.Мизь та друкувалися ідеологічно не витримані твори. Тиск ніяким чином не впливав на видавничу діяльність журналу, через що редакція щоразу отримувала хоч і маленьку, але перемогу. Потім вони наважилися піти далі – почали друкувати матеріали на релігійну тематику¹⁸⁹.

«Нова думка» також взяла на себе міжнародні функції. Певний час вона виконувала об'єднанчі функції для української діаспори всього світу. Видання публікувало статті авторів з різних країн. Журнал мали змогу читати майже в усіх країнах, де були українці. Найчастіше «Нова думка» публікувала матеріали дописувачів з країн соціалістичного табору. На її сторінках розміщували наукові та інформаційні статті професорів М.Мушинки та Ю.Бача зі Словаччини, О.Мишанича і Ю.Крамара з України, В.Кармазин-Каковського та І.Лобюка з Франції. До журналу надсилали статті із-за океану – з Канади, США, Австралії¹⁹⁰. Стараннями Союзу розпочалися транслявання передач українською мовою на Радіо-Загреб та Вуковар.

Того ж року, коли був заснований Союз русинів і українців Хорватії (1968), у Вуковарі було створено ще одну організацію – Товариство імені Г.Костельника. На перших порах воно розділялося на дві секції – українську та русинську. При Товаристві розгорнули діяльність кілька гуртків: драматичний, танцювальний і музичний. У перші чотири роки працювали курси української мови. До 80-х років ХХ ст. Товариство не мало свого приміщення, проте воно змогло підготувати і провести понад 30 виступів, через які популяризували українську культуру і мистецтво серед хорватської спільноти¹⁹¹.

У столиці Хорватії теж проживала чимала українська діаспора, яка на початку 70-х років ХХ ст. почала проявляти ініціативу до створення загребського товариства. Ідея створення такої організації належала українським студентам, які навчалися у Загребському університеті. На перших порах було два задуми щодо створення товариства. Один із них передбачав створення товариства, яке могло б легально працювати й об'єднувати студентів не тільки Хорватії, але й Боснії та Воеводини. За іншим планом ця організація мала згуртувати лише загребських студентів та мешканців міста з числа українсько-русинської діаспори.

У Загребі на той час організовувалися студентські клуби хорватів, які разом з прогресивною хорватською інтелігенцією виступали за зміну влади, за ліберальні та демократичні зміни у державних інституціях. Українські студенти теж хотіли утворити такий клуб українсько-русинських студентів. Вони були цілком солідарні з хорватськими колегами щодо необхідності суспільних змін у Хорватії

¹⁸⁹ Мизь Р. «Новій Думці», власне, 33 роки / Роман Мизь // Нова Думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 2001. – № (1) 2. – С.11.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 222.

та Югославії загалом. Тому заснували ініціативну групу, яка мала зайнятися створенням клубу. Члени ініціативної групи Борис Гралюк і Гавриїл Такач про ідею з клубом повідомили секретаря Комітету з національних відносин Сабору Соціалістичної Республіки Хорватія Божу Вукобратович. Маючи непростий досвід спілкування з аналогічними студентськими клубами, Б.Вукобратович почав відмовляти українських студентів від створення клубу, а натомість пропонував організувати громадську організацію, якій пообіцяв фінансову підтримку з боку держави¹⁹².

Б.Вукобратович не вдалося переконати ні українських, ні хорватських студентів у недоцільності створення клубів. Тоді поліція взяла під контроль студентські гуртожитки, а найбільш активних студентів заарештували. Моторизовані війська Югославської народної армії оточили будинок Центрального комітету Союзу комуністів Хорватії з метою його захисту від студентських заворушень. Усі студентські клуби були заборонені, тому ініціативна група українських студентів взяла орієнтацію на створення громадської організації, яка передбачала тісну співпрацю з Союзом русинів та українців Хорватії.

На установчих зборах товариства як делегати від Союзу русинів та українців Хорватії були присутні Желько Югас і Яким Лендер. Від влади була Зорка Продановіч, яка презентувала Комісію з національностей Республіканської конференції (РК) Хорватії та Давор Душич – голова РК Союзу молоді Хорватії. 13 травня 1972 року – день проведення установчих зборів – вважається датою заснування Товариства русинів та українців Загреба. На цих зборах у присутності 50 осіб з основною доповіддю, в якій обґрунтовувалася необхідність створення організації, виступив Гавриїл Такач. Головою Товариства на зборах обрали Маркіяна Ружицького, а співголовою Володимира Крайцара¹⁹³. На засіданні певний час вівся диспут про назву майбутнього товариства. Були варіанти «Гавриїл Костельник», «Карпати» та ін., проте зупинилися на раніше запропонованій трьохмовній (українською, русинською і хорватською) назві «Товариство русинів та українців Загреба», що й відобразили на печатці Товариства.

У будинку культури «Сутеска» Товариству виділили приміщення, де вони проводили свої щотижневі зібрання, репетиції, організовували лекції з історії України. Члени Товариства відразу включилися до активного громадського життя української діаспори. Їхній творчий колектив брав участь у фестивалях «Петровські дзвони» і «Червона ружа», статті активістів друкувалися у «Новій думці» і «Рускому слові». Одним із найуспішніших заходів, проведеним у грудні 1972 року, став спільний концерт Союзу русинів та українців Хорватії з культурно-мистецькими товариствами «Яким Гарді» (Петровці), «Яким Говля» (Міклошевці), «Осиф Костельник» (Вуковар). Захід відбувся у концертному залі Загреба «Іскра».

¹⁹² Перші успіхи у пестованню нашої культури (1969.-1971.)//30 роки Союзу русинів та українців Горватскей / [упорядкував Влад Костельник]. – Вуковар, 1998. – С. 89.

¹⁹³ Там само.

Своєрідною перемогою української діаспори у Хорватії було запровадження з 1 травня 1973 року щоденних радіопередач на Радіо-Загреб українською і русинською мовами. 23 квітня 1975 року відбулася перша за сім років діяльності Союзу русинів та українців Хорватії зустріч активу Союзу з членом ЦК Союзу комуністів Хорватії Міланом Мікшовичем. Чиновник відзначив важливість діяльності їхньої організації й обіцяв забезпечити фінансову підтримку Союзу.

2 червня 1975 року делегація Союзу зустрічалася з головою Верховної ради обштинної скупщини Вуковара та іншими керівниками міста, де обговорювали важливі питання культурно-мистецької та іншої діяльності Союзу. Чиновники запевнили про своє сприяння в отриманні нового приміщення для редакції «Нова думка»¹⁹⁴. Такі зустрічі з представниками місцевої та партійної влади стали регулярними і вони свідчили про схвалення державними структурами діяльності Союзу. І дійсно, матеріальна та фінансова підтримка, яку вони обіцяли, виконувалася.

З 1976 року розгорнулася широка співпраця між видавництвом «Нова думка» і виданнями у Нові Саді. Тривала співпраця з журналами «Шветлосц», «Мак», «Пионирска заградка» і «Творчосц». Часописи обмінювалися кращими матеріалами, спільно випускали книги і підручники українською та русинською мовами, проводили молодіжні літературні семінари. І вже 1977 року стало очевидним, що випуску «Нової думки» двічі-тричі на рік замало. Журнал мав значний попит. Союз русинів та українців Хорватії на той час мав достатньо літературного матеріалу, аби випускати його що квартално, чи навіть що місяця. Проте затримка була за матеріальними можливостями Союзу¹⁹⁵.

З низки культурно-мистецьких заходів, які організував і в яких брав участь Союз, слід виділити найяскравіші. Зокрема 1979 року відбулися Дні української культури в Хорватії. До цієї події було приурочено приїзд творчих колективів, насамперед з України.

Великою заслугою діяльності української діаспори було те, що більшу частину заходів організували українські культурно-мистецькі товариства Югославії. «Дні» тривали з 20 до 27 березня. Основні заходи проходили у Вуковарі, Осієку і Загребі – містах найбільшого зосередження українсько-русинської общини. З України тоді приїхала делегація у кількості 270 осіб, яку очолив міністр культури С.Безклубенко¹⁹⁶. Це була одна із демонстрацій діяльності України як суб'єкта міжнародних відносин, яким вона де-юре була, але де-факто рідко могла цим скористатися. У даному випадку відбулася одна з найбільших презентацій української культури в Хорватії. Митці з УРСР разом з представниками української діаспори в осередках проживання українців у Хорватії, провели найбільші культурно-мистецькі заходи.

¹⁹⁴ Консолидация и вельки успіхи (1973-1980) //30 роки Союзу русинох и українцох Горватскей / [упорядкував Влад Костельник]. – Вуковар, 1998. – С. 100-101.

¹⁹⁵ Там само. – С. 102-103.

¹⁹⁶ Там само. – С. 107.

Загалом 1979 року для української спільноти в Хорватії був багатий на події культурницького змісту. Окрім іншого, з лютого цього року почалося радіомовлення українською та русинською мовами в Славонському Броді. Перші передачі тривали недовго – 10-15 хв і виходили раз на два тижні, але це був ще один крок збереження національної ідентичності українського народу в Хорватії. Вагому роль у цьому контексті відіграла видавнича справа, що розгорнулася зі сприяння Союзу русинів та українців Хорватії. На жаль, лише на одинадцятому році свого існування Союзові вдалося випустити свою першу книгу. Нею стало дослідження Федора Лабоса «История Русинов Бачкей, Срему и Славонии 1745-1918».

Наприкінці 1979 року заснували літературно-декламаторську секцію Союзу. Керівниками секції почергово працювали Агнета Костельник з Миклошевців, Яким Пушкаш з Петровців, Блаженка Дудаш з Вуковара. Раз на місяць секція збирала робоче засідання, на якому обговорювалися результати діяльності, а також автори-члени секції читали свої твори. Кращі літературні праці рекомендували для виступу на літературних вечорах при КМТ Вуковара, Бачки, Баня-Луки, Вербаса, Петровців і Миклошевців. Окрім цього, секція час від часу видавала «Бюлетень» з творами своїх членів. При секції велася активна робота з молодими літераторами. 29 березня 1980 р. відбувся перший вечір молодих поетів, який згодом став традиційним заходом літературної секції Союзу русинів та українців Хорватії.

Наприкінці 70-х років ХХ ст. українська громада Хорватії також законодавчо заручилася підтримкою державної влади щодо запровадження навчання українською мовою дітей своєї спільноти. 1979-1980 року в Хорватії у результаті запровадження Закону «Про виховання й освіту мовами народностей від 9 липня 1979 р.» у початкових школах розпочали вивчення української мови і культурних традицій українського народу.

У Петровцях в початковій школі для сорока учнів української народності з першого по восьмий клас було запроваджене обов'язкове вивчення рідної мови. У цьому селі ще з 1976 року проводили факультативне вивчення української мови, на яке, крім українців, приходили учні й інших народностей, які хотіли вивчати українську мову. Учителькою у Петровцях була Меланіна Планчак. Одночасно факультативним навчанням української мови було охоплено двадцять два учні з першого по восьмий клас в одній із шкіл Вуковару, де викладала вчителька Емілія Легенька.

На розвиток шкільної мережі вивчення курсу української мови в школах на території общини Вуковар позитивно впливала діяльність Комітету суспільної діяльності при общині Вуковара. Серед важливих резолюцій Комітету потрібно виділити документ від 20 жовтня 1980 року, в якому зазначалося, що існуючий сьогодні рівень навчання рідної мови і плекання культури у дітей української і руської народностей є незадовільний, зокрема на території міста Вуковар.

Тому всі початкові школи у цьому регіоні разом із суспільно-політичними суб'єктами місцевих спілок зобов'язані були вирішити це питання. Навчанням учнів русинської та української мов повинна була займатися початкова школа

імені «Другого конгресу КПО». Початкові школи на території міста, які мали достатню кількість учнів русинської та української народностей, повинні самі організувати навчання й освіту учнів мовою народності, а школи з меншою кількістю учнів забезпечити вивчення мови у співпраці зі школою «Другий конгрес КПО»¹⁹⁷.

Стараннями освітньо-педагогічної служби спілки общин Осіек, Комітету суспільної діяльності общин Хорватії, Союзу русинів і українців Хорватії та інших зацікавлених суб'єктів, був організований освітній процес вивчення української мови і плекання етнічної культури у школах інших общин, де проживали українці. На території общини Славонський Брод для здійснення програми початкового виховання й освіти учнів українською мовою було визначено початкову школу імені Франі Маринича у Бебрині. У навколишніх початкових школах – у Каніжі, Шумечу і Бановцях учитель Василь Юрків першим на цій території почав гуртувати українських дітей і реалізовувати програму з вивчення мови та культури українського народу. У Липовлянах у школі імені Йосипа Козарця викладала вчителька Слава Біленька – автор першого українського букваря, виданого в Югославії 1957 року. Її уроки викликали великий інтерес до української мови й пробуджували любов до рідного слова і культури.

Об'єднаними зусиллями суспільно-політичних, освітньо-педагогічних структур Хорватії і Союзу русинів і українців шкільна мережа з навчання української мови простяглась від Петровців до Липовлян. У 1979-1985 роках систематичним навчанням мови було охоплено до ста дітей¹⁹⁸.

Табл. № 1

Вивчення української мови українцями в Хорватії*

Навчальний рік	1979/80		1980/81		1981/82		1982/83		1983/84		1984/85	
	О	Н	О	Н	О	Н	О	Н	О	Н	О	Н
Число учнів	94	124	85	121	110	98	116	94	103	113	95	118
Кількість о-світніх гуртків	11		10		12		12		9		9	

Важливим заходом із задоволення культурних потреб діаспори і презентації її національного мистецтва перед хорватською громадськістю були фестивалі. Їх у Хорватії у 70-ті роки ХХ ст. проходило чимало й у більшості випадків вони мали статус міжетнічних. Активну участь у них брали всі народи, які проживали в республіці. У серпні 1975 року в Липовлянах відбувся перший такий фестиваль «Липовлянські зустрічі». Разом з гуртками інших народів, українську культуру презентувало товариство з Баня-Луки. З того часу українці

¹⁹⁷ Музичка С. Навчання мови і плекання української культури в початкових школах СР Хорватії / Семен Музичка // Думки з Дунаю. – Вуковар, 1989. – № 1. – С. 62-63.

¹⁹⁸ Там само.

* «О» – охоплені, «Н» – неохоплені.

стали постійними учасниками фестивалю. Слід нагадати, що у Липовлянах ще з 1920 року працювало Товариство «Липа». 1952 року воно відновило свою діяльність. У ньому плекали свою культурну самобутність різні народи, які проживали у цьому поселенні. Майже з кожної української родини хтось брав участь у фольклорній секції Товариства¹⁹⁹.

У Славонії традиційно проводилися також два українсько-русинських фестивалі. Один із них з 1967 року відбувався у Міклошевцях. На фестивалі проходив огляд фольклорних та естрадних гуртків, солістів, зустрічалися письменники зі Славонії і Срему, засідали громадсько-політичні організації, організовували дитячі концерти, спортивні змагання. З 1969 року започатковано фестиваль «Петровський дзвін», на якому різноманіття своєї культури демонстрували українці та русини Хорватії. Вже з 1970 року тут виступали колективи з усієї Югославії. Крім місцевих фестивалів, українці та русини Хорватії брали участь у воєводинській

«Червоній ружі» та інших культурно-мистецьких заходах Югославії та зарубіжжя²⁰⁰.

Отже, культурно-мистецька та громадська діяльність української діаспори Хорватії порівняно з осередками в інших республіках (Сербія, Боснія і Герцеговина) була найуспішнішою, оскільки зустрічала менше перешкод різного характеру і, що важливо, республіканська влада Хорватії проводила найбільш сприятливу політику задоволення потреб національних меншин, серед яких, за Конституцією Хорватії 1974 року, лише в Хорватії українці та русини були визначені як окремі народ. Найбільшою проблемою для української громади при розгортанні культурної діяльності та створенні культурно-мистецьких та просвітницьких товариств були матеріальні питання. Гуртуючись, українці своїми силами їх частково вирішували. Прибутковою справою стали публічні виступи їхніх мистецьких колективів. Етнічні концерти, виступи аматорських театральних гуртків популяризували українське мистецтво як серед української спільноти, так і у середовищі югославів. Це стало основним результатом громадської діяльності українців у Хорватії та інших регіонах Югославії.

Громадська та культурна діяльність українців Югославії на прикінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Діяльність українських товариств у Сербії і Чорногорії

Із зародженням демократичних процесів у Югославії, які почали розгортатися у 80-ті роки ХХ ст., у Воєводині – основному регіоні зосередження українців Сербії – з'явилися кращі умови для створення національних товариств. Першими центрами відродження культурного і громадського життя української діаспори

¹⁹⁹ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.С. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 223.

²⁰⁰ Там само.

у Воєводині на початку 80-х років ХХ ст. стають міста Вербас та Кула. Окрім факультативного вивчення української мови, там почали працювати драматичні гуртки, танцювальні та музичні групи. У Вербасі цю роботу організувала Слава Біленька – педагог за освітою.

На початку 90-х років визріла ідея для заснування у Вербасі товариства, котре б стало не тільки носієм культурного життя, але й оберегом національної свідомості. Беручи до уваги те, що українців там небагато, (менше тисячі) і, що своїми силами їм було дуже важко виконати визначені та необхідні для розвитку завдання, 6 жовтня 1990 року було засновано товариство, діяльність якого спрямовувалася на збереження та розвиток української культури, звичаїв і мови, а також культурних скарбів інших народів. На початку діяльності товариства в ньому працювало багато активістів різних народностей, які любили українські пісні, танці й мову.

На конкурсі для товариства вибрали назву «Карпати». До складу першої Президії товариства увійшли голова Звонка Сабо, співголови – Ярослав Комбіль та Надія Шелемба, члени Президії Володимир Будинський, Анна Кіндер, Василь Дацишин, Михайло Кузьма, Володимир Бульчик та Іван Папуга. У товаристві працювали драмгурток, оркестр, хор, секції співаків, декламаторів, а також фольклорна, літературна, етнографічна, організаційна, образотворчого мистецтва та шахова секції²⁰¹. Однією з найактивніших секцій був драматичний гурток. Його діяльності надавалося особливого значення, адже це був один із найкращих способів збереження й пропаганди рідної мови у діаспорному осередку. Упродовж 1990-2005 років у Вербасі поставили 16 вистав русинською та 5 українською мовами. Серед них були п'єси: «Як швець заліпив злодія», «Диво Віфлеємської ночі», «На перші гулі», «Місія в Африці», «Король Квата-Куба» тощо. Режисурою займалися активісти «Карпат» Янко Лендер, Василь Дацишин і Ярослав Комбіль²⁰².

В іншому осередку української діаспори Воєводини м. Кулі започаткував діяльність українських культурних осередків Євген Кулеба, а продовжив Петро Курман та його однодумці. Навколо цих центрів українського діаспорного життя збиралося чимало молоді та людей старшого покоління з навколишніх населених пунктів, а у деяких селах, де були дуже активні учасники, відкривалися аналогічні осередки. Культурно-мистецьке українське товариство імені І.Сенюка з Кули у середині 80-х років ХХ ст. розгорнуло активну співпрацю з радянською Україною. До Воєводини на їх запрошення приїжджали ансамблі «Волинянка», «Львівські музики», «Галичина». 1990 року було встановлено контакти з громадською організацією УРСР «Україна», яку створили для налагодження відносин з діаспорою в усіх країнах світу. Через цю організацію до Воєводини приїжджали представники творчих професій, які вчили і консультували діаспорян.

²⁰¹ Комбіль Я. Театральна діяльність українців у Вербасі в другій половині ХХ століття / Ярослав Комбіль // Українське слово. Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад, 2007. – № 13. – С.41.

²⁰² Там само.

1990 року творчі колективи товариства імені І.Сенюка вперше виступили в Україні – у Львові, Луцьку, Новому Роздолі. В наступні візити було налагоджено співпрацю у сфері освіти. 1993 року товариство через внутрішні проблеми покинули його активісти. Майно товариства було розпродано, а саму організацію юридично ліквідували.

Більших результатів досягнули інші товариства Сербії і Чорногорії, які у 90-ті роки ХХ ст. об'єднали широкі верстви українців регіону та розгорнули свою діяльність. До таких організацій слід віднести Товариство української мови, літератури і культури Воєводини, Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, Сербсько-українське товариство та ін.

Створення та діяльність Товариства української мови, літератури і культури Воєводини

Робота зі створення громадських організацій постійно тривала. Активісти української громади хотіли створити організацію, яка б мала ширші функції та більший вплив на представників діаспори у плані збереження та розвитку національних надбань української культури. На той час інші національності вже мали товариства, які діяли в рамках культурно-просвітньої спілки Воєводини. Подібно до них, українська громада наприкінці 80-х років ХХ ст. вирішила заснувати Товариство української мови, літератури і культури Воєводини.

Для реалізації цієї ідеї було створено ініціативну групу, яка мала провести підготовчу роботу зі створення організації. Ініціаторами та основними виконавцями проекту були Іван Терлюк та Євген Кулеба. Майже рік витратили на те, щоб отримати різні дозволи для заснування громадської організації українців. Свою згоду мали дати Комісія з національних відносин Воєводини, Комітет зі суспільного устрою Виконавчої Ради Воєводини, Комісія з конституційних питань Скупщини Воєводини, Координаційний комітет з міжнаціональних відносин Союзної Конференції Югославії²⁰³.

Окрім погоджень від перерахованих інстанцій, за законом СФРЮ потрібно було ще представити п'ятнадцять повнолітніх осіб, які б виступили засновниками Товариства, підготувати акт «Суспільна виправданість заснування організації» та Статут організації. Зібрані документи 13 вересня 1989 року були передані на розгляд та схвалення Координаційного комітету Воєводини для громадських організацій, який 4 грудня 1989 року дав згоду на заснування Товариства української мови, літератури і культури Воєводини. Засновниками Товариства стали: Іван Терлюк, Ірина Мизь, отець Роман Мизь, Сімеон Сакач, Андрій Лаврек, Славако Моравський з Нового Саду, Євген Кулеба, Петро Гелебан, Петро Курман з Кули, Олександр Дівульський, Михайло Кіндьер, Ярослав Комбіль з Вербаса, Ярослав Мельник з Інджії, Надія Капроцька з Сремської Митровиці. Установчі

²⁰³ Кулеба Є. 10 років Товариства / Євген Кулеба // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 44.

збори відбулися 16 грудня 1989 року у приміщенні Культурно-мистецького товариства імені М.Горького у Новому Саді, яким керував Євген Кулеба²⁰⁴.

На установчі збори з'їхалися українці з усіх осередків Воєводини. На зібранні схвалили Статут та Програму діяльності, таємним голосуванням обрали першу Президію Товариства, до складу якої увійшли Євген Кулеба, Надія Капроцька, Іван Терлюк, Ярослав Мельник, отець Роман Мизь, Ярослав Комбіль і Сімеон Сакач. Першим головою Товариства став Іван Терлюк, заступником – Євген Кулеба, секретарем – Сімеон Сакач.

Своїм основним завданням Товариство бачило створення філій, які мали дбати про національні потреби української громади в усіх регіонах компактного проживання українців. Відповідно до Програми товариства, Президія зобов'язалася вирішувати питання в галузях освіти, інформування, культури та міжнародного співробітництва. Свою роботу планували спрямовувати зв'язки з державними інституціями та громадськими організаціями в Україні.

У сфері культури діяльність організувалася переважно на рівнях філій Товариства. Було відновлено роботу гуртків у Кулі та Сремській Митровиці, організувалися літературно-музичні вечори, етнічні розважальні заходи тощо. Значне місце в культурній діяльності відводилося організації «Днів Т.Шевченка», які традиційно проводилися у березні²⁰⁵. Велику популярність мав драматичний гурток у Кулі, який започаткував свою діяльність на початку 70-х років ХХ ст. Вже тоді гурток не встигав задовольняти потреби української громади, тому виникла потреба організувати інші форми аматорської діяльності.

Майже одночасно з театральним, почали працювати хоролий, танцювальний, декламаторський та оркестровий гуртки. На базі хоролого гуртка створили камерний мішаний хор, який брав участь у різних фестивалях, конкурсах, концертах. Під керівництвом диригента Дженджіки Вендель, хор отримав високу оцінку публіки на Союзному фестивалі аматорських театрів Югославії, що проходив у Требніку (1974). Колектив виконував уривок з вистави «Голгофа»²⁰⁶.

Значний внесок у підвищення професійної майстерності хору зробили й інші його керівники – Яким Хома з Руського Керестура, Станіслав Чуєнко зі Львова, Яким Олар з Нового Саду та інші. 1981 року Євген Кулеба в Кулі заснував ще один осередок прихильників української пісні – культурно-мистецьке товариство імені Івана Сенюка, яке своїм мистецтвом пропагувало старовинні галицькі пісні, збережені українцями Боснії. Колектив мав популярність не лише в Югославії, але й поза її межами. Найчастіше співаки виїжджали на гастролі до України та Румунії.

Діяльність танцювального гуртка стримувалася відсутністю оркестру, який зусиллями активістів Якіма Хоми з Руського Керестура та Станіслава Чуєнка зі Львова запрацював лише в середині 80-х років ХХ ст. Оркестр спочатку виступав під назвою «Степ», та після виходу з його складу старшого покоління, колектив перейменували в «Галичину».

²⁰⁴ Там само. – С. 44-45.

²⁰⁵ Там само. – С. 47.

²⁰⁶ Там само. – С. 50.

Декламаторський гурток працював не регулярно. Учасники колективу залучалися до роботи за потребою – для відзначення ювілеїв чи при проведенні літературних вечорів. Також декламаторів запрошували ведучими на концерти, а із запровадженням 1990 року україномовних передач на Радіо Вербас-Кула та 1992 року на Радіо Нові Сад члени гуртка почали працювати дикторами. Слід відзначити багаторічних активістів, зусиллями яких популяризувалося українське усне мистецтво у Воєводині. Ними були Петро Гелебан, Анна та Йосип Смолінські, Галина Семчишин, Анна та Віра Сем'янів, Віра Ключковська, Тетяна Мацевко та інші.

Інформування українською мовою на державному радіо в Автономному краю Воєводина, як вже зазначалося вище, було запроваджене тільки на початку 90-х років ХХ ст. і не задовольняло потреби населення українського походження. Що стосується україномовних телепередач, то, незважаючи на всі старання активу українських громад, їх так і не було запроваджено у цьому регіоні.

Радіопередачі українською мовою у Вербасі, Кулі та Новому Саді стали першим електронним засобом масового інформування, завдяки якому українці 30 хв на тиждень могли отримувати інформацію про суспільні новини, дізнавалися про громадську роботу українських організацій краю. Позитивну роль передачі відіграли і як просвітницький засіб україномовного населення, бо шкіль, де б вивчалися елементи національної культури, не було.

З 1992 року почали транслювати передачі українською мовою «Українські обрії» на Радіо Нові Сад. Це вже були годинні тижневі передачі, які мали ширший спектр тем загально політичного змісту. Крім того, з огляду на потужніші передавачі, ці програми могли слухати українці у Сремі (Сремській Митровиці та Інджії – найбільших осередках україномовного населення регіону). Наприкінці 90-х років україномовні передачі з Нового Саду транслювалися два рази на тиждень – годинна передача у неділю з 15.00 до 16.00 та що середі півгодинна вечірня передача з 22.00 до 22.30²⁰⁷.

У 90-х роках ХХ ст. працівникам і кореспондентам україномовних радіопередач та керівництву Товариства української мови, літератури і культури Воєводини, попри неодноразове звертання до відповідних установ радіотелебачення Сербії та інших державних органів, не вдалося вирішити питання статусу української редакції. Тому вони працювали у редакції програм русинською мовою. Існували також проблеми з кадровим забезпеченням. До підготовки радіопередач професійно була залучена тільки одна людина. Члени віртуальних Редакцій програм українською мовою пропонували розширити час звучання програм – хоча б півгодини щоденно, апотім відповідно до потреб, збільшити кадрове забезпечення редакції.

Адміністративне оформлення визнаної української редакції для української громади Югославії мало б велике значення, що підвищило б соціальний статус діаспори. Враховуючи багаторічний досвід інших національних громад, громадські організації українців, як, наприклад, Товариство української мови, літератури

²⁰⁷ Дацишин В. 10 років радіо передачі українською мовою / Василь Дацишин // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 56- 58.

і культури Воєводини, наполягали на оформленні спільної радіо- і телередакції програм українською мовою в Новому Саді, що було б доцільним в аспекті оптимального розподілення завдань та обов'язків на радіо і телебаченні. Проте до кінця ХХ ст. цей задум українцям так і не вдалося реалізувати.

Запровадження курсів української мови з елементами національної культури у початкових школах Кули і Вербаса було здійснене відповідно у 1994 та 1997 року. Проте навіть у цих двох населених пунктах з найбільшою кількістю українців, шкільним навчанням не було охоплено більшість української молоді віком до 15-ти років, а в інших регіонах українська молодь взагалі не мала можливості у своїх школах регулярно вивчати рідну мову. Ця проблема була пов'язана насамперед з дефіцитом учителів української мови, а також і з незацікавленістю батьків посилати своїх дітей на уроки рідної мови.

Складність питання також обумовлювалася розпорошеністю українців, які проживали у всіх районах Воєводини, а подекуди в інших місцях Сербії й до того ж нерівномірно. Зокрема дані статистики, зафіксовані переписом населення у Сербії за 2002 р., свідчать, що українська національна спільнота нараховувала 5354 осіб. З них 4653 осіб, тобто 86 %, проживали у Воєводині, а 719 – в інших місцях Сербії, з них понад 400 – у Белграді.

У Воєводині українці в основному проживають у п'ятьох общинах, а саме в Кулі (1453 особи), Вербасі (975 осіб), Сремській Митровиці (593 особи), Новому Саді (482 особи, у самому місті 200) та Інджії (422 особи). З точки зору збереження національної ідентичності таку відносну розпорошеність можна оцінити позитивно. Але більш детальний аналіз дає зовсім іншу картину. У цих общинах українці проживають у близько як п'ятдесяти населених пунктах, які віддалені один від одного до 20 кілометрів.

Єдиним інституційним методом освіти українською мовою й донині залишається факультативне вивчення рідної мови з елементами національної культури. Уроки проходять раз на тиждень. Учні, які відвідують заняття, неоднакового віку і рівня знань. Класи згруповані з учнів різних шкіл, уроки є необов'язковими. Разом з цим необхідно наголосити і на таких труднощах, як час проведення уроків (діти навчаються позмінно), віддаленість від школи тощо. У таких умовах нелегко досягнути високих результатів навчання. Попри всі складності, уроки української мови з елементами національної культури 2007 року було організовано у Кулі (24 учні), Вербасі (27), Сремській Митровиці (23), Нові Саді (19), Будисаві (9), Інджії (29)²⁰⁸.

Нині відбувається диспут щодо нового методу вивчення рідної мови – шкільні телевізійні передачі. Наприклад, якщо б тільки 10 % українців у Воєводині дивилося цю передачу, то це був би клас з 550 учнів. Разом з цим, мову можуть вивчати глядачі й іншого віку. Тому актуальним є створення програм для вивчення української мови, історії, культури, літератури, звичаїв, туризму і т.д.

²⁰⁸ Небесний Б. Навчання українською мовою у Сербії / Борис Небесний // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації. Тези доповідей. 18 червня 2008 року. – Львів: «Львівська політехніка», 2008. – С.228.

З наміром охопити якомога більше число дітей та молоді вивченням української мови та пізнання основних елементів національної культури, Товариство української мови, літератури і культури Воєводини запровадило нову форму спілкування та навчання – літні школи україністики. На них вивчалася рідна мова представниками тих нечисленних національних громад, де уроки української мови не проводилися.

Товариство не мало відповідного досвіду та умов для організації літніх таборів з вивчення української мови з елементами національної культури, й організатори звернулися за допомогою до відповідних інституцій та організацій в Україні. Зокрема Культурно-мистецьке товариство ім. Івана Сенюка з Кули зв'язалося з культурними колами Івано-Франківщини. Ще за часів радянської України 1991 року 36 українських дітей з Кули відпочивали в літньому таборі біля підніжжя Карпат на Івано-Франківщині. Запрошення для дітей з Югославії вислав та профінансував їх перебування у таборі завод «Барва» з Івано-Франківська. Опікунство побутом югославських дітей взяв на себе один з директорів цього заводу Богдан Гірний. Школа україністики проходила в літньому таборі «Едельвейс» (у селі Микуличин біля Яремчі), що був власністю заводу²⁰⁹.

У товаристві 300 ровесників з Івано-Франківщини діти з Кули вивчали мову, історію, слухали легенди про карпатських опришків та Олексу Довбуша, відвідали найвищу вершину українських Карпат Говерлу, гостювали у сім'ях нових друзів. Одномісячне перебуванням дітей з Югославії в Україні 1991 року згодом було визначено першою літньою школою україністики для югославських дітей.

Задоволене успіхами першої літньої школи, Товариство української мови, літератури і культури Воєводини 1992 року звернулося до Львівської обласної Ради з проханням допомогти організувати та профінансувати другу літню школу україністики для дітей та молоді з Югославії.

Крім досвіду першої школи, на цей крок товариства вплинули два фактори – це проголошення незалежності України та початок розпаду СФРЮ, який супроводжувався військовими діями на території Хорватії та Боснії і Герцеговини. Обласна Рада, її відділ освіти, сприяли проханням югославських українців. До здійснення задуму було задіяно Центр дитячої дипломатії у Львові, який очолював Петро Лобур. Центр займався організацією інтернаціональних дитячих та молодіжних таборів. Приїздом дітей та молоді з Югославії опікувався відділ роботи з молоддю та його голова Олег Челепіс з міської ради Львова. Транспортні витрати теж були профінансовані мерією Львова²¹⁰.

Друга літня школа україністики для дітей та молоді з Югославії відбулася в липні 1993 року в двох місцях у дві зміни, кожна з яких тривала 15 днів. Перша працювала у Центрі дитячої дипломатії у Львові, а друга – в літньому таборі неподалік м. Борислава Львівської області. Такий поділ школи україністики на дві групи був зумовлений великою кількістю учасників. Крім дітей та молоді

²⁰⁹ Кулеба Є. Літні школи україністики / Євген Кулеба // Українське слово.: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 24.

²¹⁰ Там само. – С. 25.

з Югославії, яких було 40 осіб, у цій літній школі україністики взяли участь понад 100 українських ровесників зі Словаччини та близько 150 учасників з Польщі. Того разу це була дійсно інтернаціональна школа україністики і добра нагода поєднати українську молодь з різних країн.

Там підготували складнішу програму, ніж попереднього разу, яка відрізнялася різноманітністю та відповідала тогочасним потребам освіти. Молодіжні зміни у Львові визначили як науково-пізнавальні. Програми у літньому таборі, що поблизу Борислава, мали спортивно- рекреативний та розважальний характер. Крім великого суто навчального спрямування, окремо треба підкреслити виховну роль літніх шкіл. Знайомство дітей і молоді української діаспори з різних країн та комунікативні потреби спонукали до активної практики спілкування українською мовою. У цьому, вважали організатори, було найбільше значення й позитив другої літньої школи україністики.

Третя літня школа україністики для дітей та молоді відбулася 1995 року у Тернополі. Цього разу проект був профінансований Верховною Радою України. Учасниками літньої школи 1995 року були діти та молодь з Республіки Сербської (Боснія і Герцеговина), з СРЮ та тієї частини Хорватії, яка на той час перебувала під опікою міжнародних миротворчих сил. Організаторами школи стали Українська асоціація творчої інтелігенції «Світ культури» з Республіки Сербської, яку очолював о.Петро Овад, та Товариство української мови, літератури і культури Воеводини. Виконавцем програми III літньої школи україністики була Тернопільська обласна рада.

Школа проходила в санаторії текстильного комбінату Тернополя. Учасників школи було 107 осіб, з яких 40 приїхало з Югославії. Школі забезпечили всі умови для навчання, розваги, лікування, культурної та спортивної програм. Крім уроків, на котрих вивчалася українська мова й література, читали лекції з історії, народознавства, писанкарства й інших видів народної творчості. Було організовано кілька екскурсій Тернопільщиною²¹¹.

Четверта літня школа україністики для дітей та молоді відбулася влітку 1998 року в Югославії на Фрушкій горі біля Нові Саду. Організатором школи було Товариство української мови, літератури і культури Воеводини. Профінансувала всі витрати Виконавча рада Воеводини. 1999 року відбулася п'ята літня школа україністики для дітей та молоді з Югославії в лікувально- оздоровчому центрі «Долина» Івано-Франківської області. Організатором цієї школи знову стало Товариство української мови, літератури і культури Воеводини²¹². Слід зазначити, що успіх усіх п'яти шкіл також був забезпечений злагодженою діяльністю дипломатичних служб СРЮ та України. Окрім цього, п'ята школа україністики поєднала культурницьку діяльність з оздоровленням, що було позитивним.

Надалі традицію організації літніх шкіл не було припинено, а навпаки, активізовано. Так, з 2 до 24 серпня 2000 року у гімназії «Ян Колар» у Бачкому

²¹¹ Там само. – С. 26-27

²¹² Дацишин В. Літня школа україністики 1999 року / Василь Дацишин // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 30-33.

Петровцю (Воеводина) діяла школа для 56 учнів. 2001 року було організовано два відділення – закордонне у Сремській Митровиці для 38 учнів та в Україні – в Тернопільській області (у м. Бучач для 46 учнів). 2002 року школа працювала теж на Тернопільщині, у м. Борщів, з 16 до 26 серпня для 36 учнів. 2004 року – на Львівщині, у будинку учнів у м. Самбір з 17 до 31 липня для 58 учнів. 2005 року – у Львові, з 12 до 24 липня для 47 учнів.

Фінансове забезпечення всіх шкіл взяла на себе обласна адміністрація м. Львова, а дорожні витрати компенсували Національна рада Сербії і частково батьки. 2006 року була організована восьма літня школа, в якій навчалося 79 учнів. Перша група у м. Калуш Івано-Франківської області, з 27 липня до 7 серпня 2006 року для 34 дітей, друга група – з 10 до 24 серпня у Тернопільській області на базі туристичного підприємства «Лісова» для 45 учнів. Одна з останніх літніх шкіл була проведена з 5 до 17 серпня 2007 року у місті Зеленика в Чорногорії для 48 учнів²¹³.

Лише за перші роки ХХІ ст. у літніх школах побувало близько 600 учнів з Сремської Митровиці, Кули, Вербаса, Інджії, Нового Саду, Сомбора, Београда. Школи фінансувалися як Виконавчою радою Воеводини, так і державними адміністраціями тих областей України, де проходили літні школи та Національною радою української національної меншини Сербії. Частину витрат вносили і батьки учнів²¹⁴. Літні школи й донині не мають інституційного статусу, що ускладнює їх щорічну діяльність. Кожного шкільного року організатори починають акцію спочатку, організовуючи необхідні кошти, приміщення, харчування і т. д.

Загалом Товариство української мови, літератури і культури Воеводини розгорнуло різнопланову діяльність з вивчення української мови, літератури та культури в регіоні. У своїй роботі вони мали чимало проблем, викликаних територіальною розпорошеністю українців у Воводині, обмеженими фінансовими можливостями. Не сприяла успішній діяльності організації байдужість окремих українських родин щодо вивчення української мови їхніми дітьми. Товариство бойкотувало співпрацю з українцями, які називали себе русинами. Такі дії негативно впливали на імідж товариства, зменшували їхні успіхи серед широкого загалу.

Заснування Союзу русинів і українців Сербії і Чорногорії

Створення Товариства української мови, літератури і культури Воеводини можна вважати першими кроком до розвитку української громадської діяльності. Наступним кроком було створення ще однієї української організації Союзу

²¹³ Небесний Б. Навчання українською мовою у Сербії / Борис Небесний // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації. Тези доповідей. 18 червня 2008 року. – Львів: «Львівська політехніка», 2008. – С. 228.

²¹⁴ Дацишин В. Премія за заслуги / Василь Дацишин // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 71-74.

русинів і українців Югославії (СРУЮ, а з кінця 90-х р. Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії), яка розпочала свою діяльність з 12 травня 1990 р. як організація колективних членів БіГ, Хорватії та Сербії. До Союзу як колективні члени вступили Союз спілки українців Боснії (Баня-Лука), Союз русинів і українців Хорватії (Вуковар), Культурно-мистецьке товариство ім. Тараса Шевченка (Баня-Лука), Культурно-мистецьке товариство ім. Івана Сенюка (Кула), загальноосвітня школа і гімназія ім. Петра Кузмяка (Руський Керестур) та інші громадські організації. Загалом колективними членами СРУЮ було 37 суб'єктів, а їхні лідери вважалися співзасновниками Союзу. Найбільш відомі серед них Янко Сакач (Белград), Володимир Хромиш (Нові Сад), Сімеон Сакач (Нові Сад), Юліан Тамаш (Вербас), Славко Бурда (Загреб), Гавриїл Такач (Вуковар) та інші²¹⁵.

Очолив Союз русинський вчений з Нові Саду Юліан Тамаш²¹⁶, а його заступниками було обрано Теодора Фрицького та Євгена Палишина. Мета діяльності СРУЮ зводилася до публічної декларації і висловлення національних інтересів русинів та українців Югославії. Члени Союзу вважали не правильною та історично неприйнятною позицію деяких інших організацій. Мова йде про «Руську матицю», котра згуртовувала русинів без українців, і Товариство української мови, літератури і культури, яке об'єднувало українців без русинів²¹⁷. Засновники Союзу вважали, що досягнути своєї мети вони зможуть через забезпечення рівноправності українців та русинів. Союз створив президію, яка складалася з 15 осіб.

Працював Союз за дев'ятьма напрямками, керівництво яких здійснювали спеціально створені комісії. Таким чином діяльність здійснювалася в таких сферах – наука, інформування, міжнародна політика, культура, освіта, збереження культурно-історичної спадщини, матеріальна та фінансова справа, видавництво, сільське господарство²¹⁸.

Праця Союзу спрямовувалася на захист ідеї історичної єдності та взаємності русинів та українців. Свою діяльність Союз розпочав зі святкування 100-річчя переселення українців до Прнявора (Боснія і Герцеговина). На урочисте засідання прибули почесні гості. Зокрема це були владика Славомір Мікловш, а з України –

²¹⁵ Сакач С. Союз после петнац рокох / Сімеон Сакач // // Глас Союзу. – Новий Сад: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2005. – № 8. – С.2.

²¹⁶ Юліан Тамаш народився 1950 р. у Вербасі (Сербія). Вивчав південнослов'янські літератури в Нові Саді, де й здобув ступінь доктора літературознавства. Автор монографій: «Русинська література» та «Українська література між Сходом та Заходом», «Велич малих» (сербською мовою); книжок поезій: «Небо на колінах», «Пісні про порох», «Звичайний день», «Впадемо наче роса», «Втіха природи», «Пісок і час», «Золота хмара» та ін.; роману «Окупаний у вічності»; книжок-есе: «Очерет, який думає», «Гавриїл Костельник між доктриною та природою», «Володимир Гнатюк й ідентитет русинів Угорщини і Югославії», «Дарунки моїх братів». Академік НАН України з 1997 р.

²¹⁷ Голос Союзу // Глас Союзу. – Новий Сад: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2006. – № 9. – С.1

²¹⁸ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 220.

поети Дмитро Павличко, Ростислав Братунь та Роман Лубківський. 22 серпня 1990 року у Нові Саді Союз підписав договір про співпрацю з товариством «Україна» з Києва. 11 жовтня 1990 року делегацію Союзу прийняв член уряду СФРЮ Драгутін Зеленович, з яким лідери Союзу обговорили основні напрями діяльності новоствореної організації українців Югославії²¹⁹.

Через військові конфлікти, які розгорнулися на території Югославії на початку 90-х років ХХ ст., Союз русинів та українців Хорватії на знак підтримки незалежності Хорватії вийшов із Союзу (15 листопада 1991 року). Його приклад перебрали й деякі інші організації, тому СРУЮ скасував систему колективного членства і перейшов до членства приватних осіб. Тоді Союз нараховував майже 4000 членів²²⁰.

Попри всі складнощі, які породив процес розпаду СФРЮ, Союз русинів та українців Югославії намагався не припиняти свою діяльність, особливо в контексті співпраці з Україною. Спроба заручитися підтримкою країни свого походження вселяла сподівання на полегшення проблем, які виникали серед українців діаспори в ході військових конфліктів на югославських просторах. Що стосується творчої інтелігенції з України, то вони намагалися робити все можливе, аби діаспора відчула їхню підтримку та розуміння. Тоді пожвавішала культурна співпраця між Україною та українською спільнотою Югославії. 13-22 грудня 1991 року Київ приймав делегацію Союзу у складі Ю.Тамаша, Є.Кулеби, В.Хромиша. Сторони підписали план культурної співпраці на 1992 року. Від України цей документ підписав І.Драч.

Проте реалізувати план було непросто через військові події в Югославії, які 1992 року ще більше загострилися. Практично весь 1992 рік пішов на зусилля Союзу і України, спрямовані на підтримку українського населення на югославських просторах. Так, з обох сторін були численні звернення до міжнародної спільноти з проханням вплинути на події в Югославії, аби припинити страждання мирного населення, серед якого в зоні конфлікту опинилася велика кількість українців. Найскладніша ситуація склалася в таких населених пунктах, як Петровці, Міклошевці та Вуковар²²¹. Також культурні заходи, в яких брали участь члени Союзу, як правило, проходили на території України чи інших країн світу.

Громадська і культурна діяльність українців Хорватії

У Хорватії в 80-90-ті роки ХХ ст. продовжували працювати і гуртувати навколо себе ті громадські організації українців, які були створені у попередні роки. Це – Союз русинів і українців Хорватії, Товариство русинів та українців Загребя, КМТ імені Г.Костельника у Вуковарі тощо. Деякий негативний вплив на діяльність культурно-просвітницьких товариств Хорватії протягом 70-90-х років завдавав русинсько-український конфлікт, який розгорнувся у Воєводині.

²¹⁹ Сакач С. Союз после петнац рокох / Симеон Сакач // Глас Союзу. – Новий Сад.: Союз русинів і українців Сербії і Черногорії, 2005. – № 8. – С.2.

²²⁰ Там само. – С. 3-5.

²²¹ Там само.

Товариства намагалися залагодити це протистояння та утримувати в єдності русинсько-українську громаду республіки.

Досить успішно розвивалася діяльність Товариства русинів та українців Загреба. Від свого заснування і до 1997 року цією організацією було підготовлено і проведено понад 20 культурно-мистецьких вечорів. З перших років у товаристві працював ансамбль «Кобзар», у складі якого були М.Гарді, А.Павлишин, М.Підручна, В.Сікорський та ін. 1989 року показали першу драму, присвячену Т.Шевченкові, режисером якої був Іван Остапик. Товариство багаторазово приймало у себе інші організації, а їхні гурти брали активну участь як у хорватських фестивалях, так і у фестивалях Боснії, Воєводини, України, Польщі та Словаччини. Важливою була співпраця з Україною, звідки до Хорватії прибували науковці, митці, студенти. Пріоритетні стосунки Товариство розвивало з університетами України та Хорватії.

У Загребському університеті на відділі русистики філософського факультету за ініціативи вчених А.Флакера та А.Менац з 1965 року студенти, які вивчали російську, отримали можливість вивчати українську мову та літературу. Курси були річними та спочатку запроваджувалися кожні два роки, а з 1983 року – щорічно. Українську викладали доценти Київського, Харківського, Одеського та Львівського університетів В.Дроздовський, А.Коваль, І.Остапик, Є.Пашенко, А.Погрібний, Г.Рудницька, Р.Тростинська, О.Юрченко.

В університетській бібліотеці можна було ознайомитись з творами багатьох українських класиків та сучасних письменників і поетів. Між університетами столиць був налагоджений щорічний обмін студентами. Десятеро з них їхали до Києва вивчати російську мову і така ж кількість – з Києва до Загреба вивчати історію. У 1983-1984 роки доцент Р.Тростинська додатково читала українську мову в Новосадському університеті для студентів русинської філології²²².

Наприкінці 70-х – поч. 80-х років ХХ ст. окремі національні товариства Хорватії активізували свою діяльність. У Славонському Броді працювало міжетнічне Товариство ім.Д.Джаковича, при якому 1979 року заснували українську фольклорну секцію. Діяльність членів секції була насиченою і за п'ять років у ній працювало 90 членів, серед яких відзначимо З.Бека, Р.Бойка, В.Веґеша, М.Застрижного, Г.Павлишина, П.Чорного, Н.Шморґая та ін. При фольклорній секції, яка за масовістю та активністю нагадувала окреме товариство, а згодом залишилась його єдиною фольклорною секцією, працювали гуртки танцю, хору та музики. Крім того, секція з успіхом організовувала українсько-русинські вечорниці. Лише 1982 року танцювальний гурток секції виступив 17 разів. Серед основних проблем товариства були брак приміщення та фінансів²²³.

На середину 80-х років ХХ ст. українська секція, яка своєю численністю та змістом переросла рамки однієї секції, вирішила заснувати окреме

²²² Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 225.

²²³ Ляхович Н. Тут Радіо Брод / Н.Ляхович // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1987. – Рік XVI. – № 61. – С. 16.

Культурно-мистецьке товариство імені І.Сенюка у Славонському Броді. Товариство відкрили 16 березня 1985 року (з 1994 р. змінило назву на «Україна»). При ньому було засновано танцювальний, драматичний, музичний, декламаторський та вишивальний гуртки. У різні часи керівниками були Микола Застрижний, Володимир Петрик, Василь Юрків, Петро Коваль²²⁴. На перші вечорниці, організовані товариством 5 квітня 1985 року, прийшли понад 400 українців і русинів. З 1 травня 1980 року почала роботу секція українського фольклору в Каніжі. Крім дорослих учасників, там працювало тридцять дітей.

У 80-ті роки ХХ ст. поновив роботу колектив, створений ще 1931 року. Мова йде про загребський Кирило-Мефодіївський хор, творчу діяльність якого перервали події Другої світової війни. Після війни чоловіки, члени хору, які залишилися живими, і нові співаки відродили колектив у формі чоловічого хору при церкві Св. Кирила і Мефодія у Загребі. Керівником хору кілька років був Даниїл Герак, потім – Кирило Сабалош, а згодом – Мілко Предович. Наприкінці сорокових років учасники старого хору згуртувалися у мішаний хор у цій же церкві. Співали до середини шістдесятих років під керівництвом Мірка Цайнера. Проте повноцінну свою діяльність хор, як окремий колектив, відновив лише 1984 року. Це був «Чоловічий вокальний хор греко-католицької парафії св. Кирила і Мефодія у Загребі». Протягом 80-90-х років хор виступив 290 разів у різних церквах Загреба, кілька разів давав концерти в інших містах і селах Хорватії й Словенії²²⁵.

1989 року хор записав Літургію Св. Івана Золотоустого і видав грамплатівку та аудіокасету. Від початку відновлення хору ним сім років керував Бранко Герак, потім керівниками були Златан Сіндичич, Мілош Лалошевич, Горан Анте Блажекович та Горан Єркович. 1992 року відбулася зміна статусу колективу. Установчі збори Кирило-Мефодіївського хору проголосили, що відновлений хор продовжить традиції старого колективу і реєструється як музичне товариство. Першим головою товариства обрали Горана Іванішевича, а Дар'яну Блаче – диригентом хору. Також на зборах визначили основну мету діяльності колективу – участь у Літургіях та інших богослужіннях візантійсько-слов'янською мовою²²⁶.

На початку 80-х років заснували Русинсько-українське культурно-мистецьке товариство в Осієку. Тут працювали музична і літературна секції. Найважливішою з ініціатив Товариства було запровадження літературних вечорів русинською, українською та хорватською мовами, в яких брали участь представники русинських та українських осередків Югославії²²⁷.

²²⁴ Ляхович М. Наші зростання у Славонському Броді / М.Ляхович // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1986. – Рік XV. – № 55. – С. 26.

²²⁵ Іванішевич Г. Кирило-Методіївський хор / Горан Іванішевич // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 38.

²²⁶ Там само.

²²⁷ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 224.

З грудня 1992 року у Липовлянах почало працювати культурно-просвітне товариство «Карпати». Ініціатором створення став місцевий парох греко-католицької церкви отець Ярослав. Товариство розмістилося в адаптованому приміщенні старого парафіяльного будинку. Там збиралася молодь, проводилися тематичні вечори і репетиції концертів. З 1993 року в Липовлянах при загальноосвітній школі також відкрили відділ, де дітей навчали української мови. У даному випадку бачимо приклад успішної співпраці парафії та товариства, яка гарантувала розвиток і збереження культурного, національного та релігійного життя українців в одному із осередків української діаспори в Хорватії. До речі, нині в Липовлянах і його околицях проживає близько 400 осіб українського походження²²⁸.

З 16 квітня 1989 року в Загребі організовано першу в Югославії телепередачу українською та русинською мовами. Програму готував телецентр в Осієку. Спочатку програма тривала 15 хв та виходила в ефір раз на місяць. У редакції програми працювали Мирослав Кіш, Гавриїл Такач, Владо Костельник, Василь Сикорський та Михайло Ляхович. Теми перших передач були присвячені конституційним змінам у державі, визвольній боротьбі в Славонії і Сремі, давалися репортажі про діяльність товариств.

Не простим видалося останнє десятиліття ХХ ст. для української діаспори Хорватії. Військові дії, які розгорнулися на території республіки після розпаду СФРЮ, принесли значні моральні, матеріальні та людські втрати української громади. 25 червня 1991 року Хорватія, на основі результатів референдуму від 19 травня 1991 року проголосила свою незалежність від Югославії (94% громадян Хорватії підтримали незалежність).

Українці та русини Хорватії підтримали позицію державної незалежності, про що писали на сторінках «Нової думки». Вуковар – центр української діаспори в республіці, був одним з перших міст, яке відчуло страхіття сербсько-хорватської війни. 26 вересня 1991 року у Загребі відбулася нарада українських активістів, куди вирішили тимчасово перенести осередок СРУХ з Вуковара. Тоді при СРУХ сформували Кризовий комітет русинів і українців Хорватії, який складався з дев'яти членів і продовжував свою діяльність упродовж війни.

З початком військового конфлікту змінило свою діяльність КПТ русинів і українців Загреба. Насамперед вони почали дбати про влаштування притулку для українців зі Східної Хорватії, де тривали військові дії. З цією метою Товариство 1991 року створило Комітет допомоги, який займався збором речей для біженців. При можливості навіть влаштовував для них концерти²²⁹. Товариство розгорнуло тісну співпрацю з іншими громадськими організаціями українців, насамперед з Союзом русинів і українців Хорватії. Свій протест проти дій федеральної влади, від яких страждало мирне населення, висловив також Союз русинів і українців

²²⁸ Лещинин Я. Сьогодні українців західної Славонії і Мославії / Ярослав Лещинин // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 166-167.

²²⁹ Бурда С. Річні збори Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба / Славко Бурда // Нова думка.: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 28.

Югославії. СРЮЮ організував збір гуманітарної допомоги і переправляв до місць тимчасового перебування українських біженців зі Славонії²³⁰.

Напередодні збройного конфлікту на території Хорватії, у місті Вуковар, проживало приблизно 2000 українців, у селі Петровці – 1400 та в селі Міклошевці близько 800 українців. У зв'язку з тим, що місця компактного поселення українців знаходилися у районах умовного кордону між Сербією і Хорватією – колишніми республіками СФРЮ, у період воєнних дій значна кількість чоловіків української національності були мобілізовані до Югославської Народної Армії (ЮНА), або до Хорватських військових формувань, залежно від місця проживання.

Після того, як Вуковар зайняли частини ЮНА, усіх чоловіків несербської національності без огляду на особисті переконання, віровизнання чи партійну приналежність інтернували у спеціальні табори. 22 березня 1992 року частини ЮНА, розташовані у селі Петровці, покинули місце свого базування, вирушивши на військові маневри. Згодом підрозділи федеральної міліції примусово виселили з приватних будинків 52 родини (114 осіб) української національності²³¹.

У результаті цих подій втрати серед українського населення були такими: загиблих – 127, поранених – 295, ув'язнених – 322, вигнаних, біженців, а також тих, що пропали безвісти – 1395 осіб. Українські родини, які залишилися у конфліктних зонах (це були здебільшого селяни), жили практично у польових умовах, з обмеженою свободою руху. У них забирали будь-які речі та харчі, що змушувало залишати обжиті оселі. Такими діями федеральна влада прагнула штучно змінити етнічний склад населення в регіоні²³². Війна в Хорватії змінила кількість і розташування української громади в республіці. Багато українців вимушені були вибратися зі своїх домівок до столиці або за кордон. Вже на 2001 року в Хорватії проживало 1977 українців, а їх найбільшим осередком став Загреб (333 особи)²³³.

Під час військових подій Кризовий комітет русинів і українців Хорватії аби допомогти українській громаді Хорватії звернувся до міжнародної спільноти про допомогу. Першими відгукнулися представники західних українських діаспор. Так, 6 липня 1992 року у Загребі Кризовий комітет Союзу русинів і українців Хорватії в особі секретаря Комітету Славка Бурди прийняв грошову допомогу у розмірі 2342 марки, які були зібрані українською громадою у Мюнхені. Рішенням Комісії Кризового комітету Союзу русинів і українців Республіки Хорватії частину допомоги розподілили між українськими дітьми. На день Святого Миколая (1992) однакову суму грошей отримало понад двісті дітей. Грошова допомога була вислана поштою на нові адреси проживання дітей.

²³⁰ Хромиш В. Страждання українців в колишній Югославії / В.Хромиш // Думки з Дунаю. – Загреб, 1990- 2000. – № 3. – С. 24-25

²³¹ Ініціативна група фонду допомоги українцям з Мюнхена // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 15.

²³² Там само.

²³³ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 242.

Другу частину грошової допомоги з Мюнхена використали для поїздки української делегації з Хорватії до Франкфурта. Там організували семінар по захисту прав національних меншин. У роботі форуму взяли участь Товариство репресованих народів з Геттінгена, Рух матерів за мир з Хорватії, українська делегація з Вуковара. 20 і 21 вересня 1992 року після свідчень живих свідків, у тому числі русинів та українців з Хорватії, про масові примусові вигнання і етнічні чистки на території колишньої Югославії у Франкфурті був проголошений «Франкфуртський апель», яким засуджувалося масове вигнання несербського населення з території Східної Хорватії, етнічні чистки та всі інші види репресій, які мали місце на території Східної Хорватії під час військових дій на початку 90-х років ХХ ст.²³⁴.

Грошові перекази Кризовий комітет також отримав від американських українців²³⁵. Надходила допомога і з України. Зокрема у Львові було створено спеціальний Комітет допомоги українцям та русинам Хорватії. Очолив його активний громадський діяч Львівщини Ростислав Братунь. Військові дії на Балканах збіглися з нелегкими економічним періодом в Україні, тому важко було зібрати грошову допомогу. На заклик Львівського комітету допомоги пересічні громадяни приносили медикаменти, одяг, харчі, і все це як гуманітарну допомогу було переправлено до Хорватії, звідки отримали подяку за допомогу і підтримку²³⁶. Активісти Червоного Хреста Бережанського району, що на Тернопільщині, теж зібрали і надіслали до Хорватії гуманітарну допомогу. Там були харчові набори, посуд, ковдри, матраци тощо²³⁷.

Військові події на просторах колишньої Югославії підштовхнули Європу до організації різних міжнародних форумів, на яких розглядалися питання захисту національних меншин. Так, 9-11 жовтня 1992 року в Удіне (Італія) відбулася вже XVII зустріч фахівців з національних меншин на тему: «Роль невизнаних націй у створенні європейських народів». Організував форум Інституту культури Фріулі (Італія). У зустрічах взяли участь понад 100 спеціалістів, 40 представників національних меншин, 75 громадських організацій та установ Італії, Швейцарії, Словенії, Угорщини, Словаччини, Чехії й Австрії. Був представник і від Союзу русинів та українців Хорватії С.Бурда. Наступна XVIII зустріч відбулася через рік у Братиславі²³⁸.

Загалом такі міжнародні форуми привертала увагу до низки проблем, які стосувалися забезпечення прав національних меншин, інтереси яких, як

²³⁴ Грошова допомога з Німеччини розподілена дітям вигнанцям і біженцям // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 16.

²³⁵ І мала допомога багато вартує // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 18.

²³⁶ 368 Щири бажання та допомога з Львіву // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 17.

²³⁷ Багатостраждальний народ Хорватії! // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 18.

²³⁸ Зустрічі національних меншин // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1992. – Рік XV. – № 96/97. – С. 19.

правило, мало враховуються в державах їх проживання. Особливо загострюються ці питання під час політичних чи військових конфліктів у межах однієї чи кількох держав і тоді починаються спекуляції національними ідеями нацменшин в інтересах конфліктуючих сторін, що й мало місце на теренах Югославії під час її розпаду.

У другій половині 90-років ХХ ст. громадська та культурна діяльність української громади Хорватії поживалася. Зокрема 1995 рік ЮНЕСКО проголосило роком Володимира Горовця – видатного піаніста, якого називають «Лістом ХХ століття». З нагоди його пам'яті у Хорватії 22 вересня 1998 року з ініціативи української діаспори було організовано змагання молодих піаністів. Концерти пройшли в музичних закладах Хорватії, де виступали українські та хорватські молоді піаністи. Усе відбулося під патронатом Міністерства культури Республіки Хорватії та міністра культури Божи Бішкупича²³⁹.

Значимою подією культурного життя української громади в Хорватії було відкриття 1995 року в Загребі Центральної бібліотеки русинів і українців, завідувачкою якої призначили Катерину Тлустенко. Бібліотека швидко набула популярності, оскільки у листопаді 1997 року на філософському факультеті Загребського університету почав працювати відділ української мови та літератури на факультеті слов'янології. Основна кількість літератури надходила до бібліотеки з України. Наприклад, влітку 1998 року у Києві було придбано п'ятдесят два примірники навчальних посібників «Грамматика української мови в таблицях і схемах» та «Правопис української мови в таблицях і схемах». Ці книжки використовують студенти для вивчення української мови на факультеті слов'янології. Так бібліотека стала тісно співпрацювати з кафедрою університету. Згодом усю літературу, потрібну для навчання на відділенні україністики, студенти могли знайти у Центральній бібліотеці русинів і українців.

Купівля книжок, музичного матеріалу, відеокасет були одним з напрямів діяльності бібліотеки, викликаним потребами викладачів та студентів. В організації інших видів діяльності роботи бібліотеки допомагали викладачі з кафедри україністики. Наприклад, викладач Раїса Тростинська завжди відгукувалася на прохання завідувача бібліотеки щодо організації літературних вечорів, на яких розповідала про життя і творчість українських письменників, допомагала розробити плани придбання потрібної літератури й іншого бібліотечного матеріалу. Інший викладач кафедри, перший секретар Посольства України, професор Євген Пашенко теж співпрацював з бібліотекою. Він проводив лекції у приміщенні бібліотеки, навчав студентів працювати з першоджерелами.

Українсько-русинська бібліотека у Загребі налагодила обмін літературою з Національною та Парламентською бібліотеками України у Києві, Науковою бібліотекою ім. Василя Стефаника у Львові. Через загребську бібліотеку в Україні одержували видання Союзу русинів і українців Хорватії, їхні часописи «Нова думка», «Думки з Дунаю», дитячий журнал «Віночок» та ін.

---

²³⁹ Гастролі українських піаністів // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 33.

1998 року налагодилися зв'язки бібліотеки з декількома товариствами в Україні, які досліджували українську мову, культуру та літературу. Наприклад, від Товариства «Україна» з Києва бібліотека отримала шість художніх фільмів українських класиків, які читачі могли взяти в бібліотеці. Зараз бібліотека має велику збірку компакт-дисків і аудіокасет. Тут зберігається багато записів народної, сучасної, духовної та класичної музики²⁴⁰.

Щороку бібліотека святкує свій День народження, коли збираються активісти українсько – русинської спільноти Хорватії. З кожним роком інтерес до бібліотеки як мистецького осередку зростає, про що свідчить кількість гостей, які приходять на такі святкування. Так, на третю річницю Центральної бібліотеки русинів і українців прийшло набагато більше людей, ніж у попередні роки. Серед поважних гостей були заступник української меншини в Хорватському парламенті Мирослав Кіш, голова Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба Славко Бурда, секретар Союзу русинів і українців Хорватії Гавриїл Такач, перший секретар Посольства України в Хорватії професор Євген Пашенко, секретар Посольства Юрій Лисенко, консул Андрій Оліферов, голова Товариства Хорватія-Україна магістр Івіца Трнокоп, координатор бібліотек національних меншин Любіца Радович та ін. Особливо приємно працівникам бібліотеки було бачити на святкуванні молодше покоління – студентів українського відділення, для яких бібліотека стала основним місцем підготовки до навчального процесу²⁴¹.

Активізувало свою діяльність наприкінці 90-х років Культурно-просвітнє товариство русинів та українців Загреба. Так, на звітних зборах за 1998 року було зазначено, що усі секції товариства плідно працювали упродовж 1998 року. Найкращою визначили роботу музичної секції, тобто ансамблю «Кобзар». Колектив, окрім виступів у Хорватії, мав гастролі за кордоном – у Німеччині, Словаччині, Угорщині і Чехії. Півроку з «Кобзарем» працював диригент і концертмейстер Богдан Парумба з Івано-Франківська. Він із членами народного оркестру та солістами підготував новий репертуар українських пісень, з якими музична секція виступала на багатьох культурно-мистецьких заходах.

Зокрема 8 вересня 1998 року «Кобзар» взяв участь у програмі урочистого закриття виставки творів відомого митця-маляра Івана Лацковича-Кроати. Виставка була присвячена 105-й річниці від народження хорватського письменника Мирослава Крлежі. Окрім українсько-русинського ансамблю «Кобзар», участь у програмі брали також хорватська акторка Нада Клапітерка, яка читала вірші з п'єси Мирослава Крлежі «Балада Петріци Керемпуха». Наприкінці урочистостей членів ансамблю нагородили картинами Івана Лацковича-Кроати²⁴².

Літературна секція упродовж 1998 року також провела чимало успішних літературних вечорів. Зокрема організували вже традиційний музично-літе-

²⁴⁰ Відзначена третя річниця центральної бібліотеки // Нова думка.: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 34.

²⁴¹ Там само.

²⁴² Бурда С. З роботи Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба у другому півріччі 1998 року / С. Бурда // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 30.

ратурний вечір, присвячений Тарасові Шевченку. У ньому взяли участь члени товариства спільно зі студентами філософського факультету та старшим викладачем Р.Тростинською. Вечір складався з двох частин. У першій декламували вірші поета, а у другій Р.Тростинська прочитала доповідь про творчість Т.Шевченка. Також були й інші літературні вечори, наприклад, вечір, присвячений Юрію Шерегію – українському драматургу і режисеру²⁴³.

Поступово українська громада Загреба долучалася до спілкування з громадськістю України. Насамперед такі зв'язки розвивалися з представниками культури. Так, у грудні 1997 року в Загребі вперше побувала делегація Товариства «Просвіта» з Києва. Члени делегації зустрічалися з українськими письменниками Хорватії Любов'ю Голотою, Леонідом Талалаєм і Миколою Нестерчуком. На цю зустріч до Загребського товариства прийшли і хорватські письменники – Міслав Кукоч та академік Анджелко Вулетиц.

Наприкінці 90-х років уже традиційно стали вважати успішною діяльність товариств, чи їх структурних підрозділів, коли вони розвивали співпрацю з Україною. Мистецько-просвітницька робота літературної секції товариства русинів та українців Загреба набула більшої ваги, коли на святкування 80-ти річчя УНР було запрошено українського історика В.Сергійчука з Києва, який прочитав доповідь про Четвертий універсал. Члени літературної секції декламували поезії Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Івана Драча, Дмитра Павличка, Володимира Сосюри, Гната Хоткевича, Олександра Олеся.

Активна культурно-мистецька діяльність українців Загреба у співпраці з громадськістю України підштовхнула членів товариства до прийняття принципового рішення з приводу назви їхньої організації. Так, на звітних зборах за 1998 року на пропозицію президії товариства члени зібрання прийняли першопочаткову назву товариства і з 30 червня 1998 року товариство не використовує у своїй назві букву «і», а повернулося до старої назви товариства – Культурно-просвітне товариство русинів-українців Загреба²⁴⁴. Таким чином члени товариства продемонстрували єдність української спільноти Хорватії.

Наприкінці 90-х років загребське товариство спрямувало свою роботу на вивчення української мови серед підростаючого покоління. Стараннями вчительки Марії Готюр у місті з 7 листопада 1998 р. почала працювати Мала українська школа. До школи того року ходило вісім дітей. За 14 шкільних годин учні вивчили український алфавіт, декілька українських пісень, навчилися розказувати п'єси, читати і писати.

Співпраця української спільноти Хорватії з Посольством України розширювала тематику та обсяги їх культурно-просвітницької діяльності. На початку 1999 року Посольство України у Хорватії разом з Центральною бібліотекою русинів-українців у Хорватії та КПТ русинів-українців Загреба організували «Дні української культури». У рамках заходу 10 лютого 1999 р. відбулася презентація

²⁴³ Бурда С. Звітне зібрання Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба / С. Бурда // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 17.

²⁴⁴ Там само.

книжки Є.Пашенка «Етногенез і міфологія хорватів у контексті України». А 13 лютого в готелі «Панорама» (Загреб) КПТ русинів-українців Загреба організувало 25-й ювілейний культурно-розважальний русинсько-український вечір. В Етнографічному музеї Загреба 22 березня 1999 року проходила виставка «Українські та хорватські писанки», на якій з українськими піснями виступив ансамбль товариства «Кобзар»²⁴⁵.

Попри активну діяльність українських громадських організацій в Хорватії, все ж складною залишалася ситуація зі знанням української мови. Так, з 1 977 тис. українців, що мешкали в Хорватії на 2001 рік, лише 1027 тис. осіб вважали українську рідною мовою. Вивчення української в школах було мало ефективним як через пасивність українців, так і їх територіальну розпорошеність.

Нове століття принесло громаді важливу подію: 2000 року українцями було урочисто відзначено 100-річчя переселення їх предків до Хорватії. Святкування ювілею відбулось під патронатом Президента Хорватії. Важливим у житті української діаспори був 2004 року, коли у Хорватії прийняли закон про захист національних меншин. Це дозволило українцям заснувати у Загребі Координаційну раду української національної меншини у Хорватії.

Загалом 80-90 ті роки ХХ ст. для популяризації української культури в Хорватії були хоч і складними, але результативними. У 80-ті роки відновилось кілька організацій, які раніше згорнули свою роботу. Боротьба за збереження мови, історії, культури загалом, підштовхували українців до активної громадської позиції. Активісти діаспори в силу своїх намірів щодо національного розвитку об'єктивно включалися до тісного контакту як з представниками діаспор в інших республіках Югославії та зарубіжжя, так і з Україною. Слід також зазначити толерантне ставлення українців Хорватії до так званої «русинської проблеми», яку в республіці не тільки не розбурхували, але й закликали інші регіони Югославії та Центрально-Східної Європи до її поміркованого вирішення.

Суспільна активність українців у Боснії і Герцеговині, Македонії та Словенії

Найбільшим культурним центром українців Боснії була Баня-Лука. Місцеве товариство імені Т.Шевченка ще з часу свого заснування у 60-х роках ХХ ст. залишалось основним ініціатором та організатором майже всіх культурно-мистецьких заходів боснійських українців. Щорічно за ініціативою товариства проводили дні Т.Шевченка. Успішним став випуск 1985 року документального фільму про товариство та запис і видання 1986 року першої в Югославії платівки з народними українськими піснями (17 пісень та 3 балади)²⁴⁶. 1987 року

²⁴⁵ Бурда С. З життя русинів і українців Загреба / Славко Бурда // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1999. – Рік XIX. – № 107. – С. 29-30.

²⁴⁶ Ляхович М. Перша грампластинка з українськими піснями в Югославії / Микола Ляхович // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1986. – Рік XV. – № 57. – С. 40-41.

товариство вперше виступило за кордоном, в Італії. Завдяки старанням активістів організації держава почала фінансувати діяльність товариства. Так, 1987 року від Культурної спілки міста на користь товариства виділили 2,5 мільйони динарів²⁴⁷. Одну з вулиць Баня-Луки за ініціативою товариства назвали іменем Т.Шевченка, що також свідчить про наявність хороших контактів організації з місцевими органами влади.

Занепад діяльності українських товариств в інших населених пунктах Боснії було, здебільшого, наслідком урбанізаційних процесів. Молодь у міському середовищі відходила від традицій своїх батьків і не мала того натхнення, з яким попередні покоління сприймали діяльність старої «Просвіти». У 80-90-х роках ХХ століття у Дев'ятині, Лішні, Поточанах і Гайовій майже не залишилося українського населення, а в Камениці був лише цвинтар з українськими іменами. Більш-менш стабільно в ті часи працювало поруч із Баня-луцьким товариством імені Т.Шевченка однойменне товариство у Прняворі.

Наприкінці 80-х років ХХ століття делегати від української громади намагались створити Координаційний комітет з питань міжнаціональних відносин у Боснії і Герцеговині. 1989 року вони звернулися до влади з проханням заснувати таку установу. Вона мала систематично вирішувати проблеми меншини, пов'язані з розвитком української культури, мови та ЗМІ. Комітет своїми функціями повинен був замінити скасовану 1981 року Регіональну раду народів²⁴⁸. План не вдалося реалізувати. Однак певні результати цих старань були. 2 листопада 1990 року у Баня-Луці українці заснували Спілку українців Боснії і Герцеговини. Головою обрали Бориса Гралюка, заступником – Йосипа Садовського, а членами Правління – Й.Бачинського, Є.Корцебу, О.Кривинського, П.Овада, І.Семчишина, М.Теслю, А.Цірка. При Спілці було сформовано комісії з питань культури, освіти, видавництва, інформування, економічних питань та історичних досліджень²⁴⁹.

12 березня 1991 року делегацію спілки було прийнято в Президії (уряд) Боснії і Герцеговини. Тут представники української громади мали можливість на урядовому рівні обговорити актуальні проблеми меншини. Подія була надзвичайно важливою, оскільки вперше українці на офіційному рівні зустрічалися з представниками уряду та відчули увагу держави до своїх проблем²⁵⁰.

²⁴⁷ Мірецький П. Рік 1987 був успішний у КМТ ім. Тараса Шевченка в Баня Луці / П.Мірецький // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1988. – Рік XVII. – № 67. – С. 33.

²⁴⁸ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 207.

²⁴⁹ Бурда С. Заснована спілка українців Боснії і Херцеговини / Славко Бурда // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1990. – Рік XIX. – № 85. – С. 12.

²⁵⁰ Мірецький П. Делегація Спілки українців у Президії СР Боснії і Херцеговини / П.Мірецький // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1991. – Рік XIX. – № 88. – С. 15.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. багато ініціатив у сфері відродження української культури та релігії втілювали завдяки намаганням прняворського священика Петра Овада⁴. Наприклад, 1987 року для п'ятдесяти українців була організована перша в історії діаспори подорож-екскурсія до України, яку назвали «Слідами батьків». З 17 до 19 серпня 1990 року у Прняворі проходило урочисте святкування сторіччя переселення українців до Боснії. На свято прибули гості з усієї Югославії. З України приїхав представник Верховної Ради УРСР Дмитро Павличко. Із заходів, приурочених до ювілею, важливою подією стало офіційне відкриття музею культури українців Боснії. Численні експонати до цього закладу зібрали о.Петро Овад та сестри василіани. Вони оголосили серед своїх парафіян збори раритетних, вже не потрібних у господарстві предметів, реставрували їх і передали до музею. У музеї також були представлені церковні книги, колись привезені до Боснії митрополитом А.Шептицьким, фотографії священиків, національний одяг, хрести, старі мапи з українськими поселеннями та інші безцінні експонати, які візуально презентували історію громади. Слід зазначити, що деякі речі сьогодні важко знайти навіть в Україні²⁵¹.

Воєнні події початку 90-х років ХХ ст. значну частину людей зірвали з місць. Одні виїхали за кордон, інші – взяли участь у військових діях. Громадське та культурне життя української громади у Боснії на кілька років завмерло. Відродило свою роботу товариство імені Т.Шевченка в Баня-Луці лише 1994 року, коли ним було організовано святкування 180-річчя з Дня народження Т.Шевченка²⁵². Незважаючи на те, що в республіці ще тривали військові дії (Дейтонські мирні угоди, які припинили війну, були підписані 12 травня 1995 року), на захід з'їхалося багато українців Боснії та інших республік колишньої Югославії. Усі вітали відновлення діяльності Банялуцького товариства. З часом свою роботу поновили товариства імені Т.Шевченка у Прняворі, імені І.Франка у Хорвачанах, «Червона калина» у Лішні та «Козак» у Лакташах. Донині у Боснії і Герцеговині відбувається щорічний фестиваль української культури «Червона калина».

Ще до повного врегулювання конфлікту на території БіГ українською громадою республіки було створено і нові громадські об'єднання. Так, 1993 року заснували Українську асоціацію творчої інтелігенції «Світ культури». У програмі діяльності асоціації були такі завдання як збереження ідентичності та культурної спадщини українців Боснії, сприяння заснуванню культурно-просвітніх українських товариств, надання матеріальної допомоги членам організації та іншим українцям, співпраця з державами, де живуть українці, та з українськими громадськими організаціями. У 2001 року члени Асоціації відновили видання «Вісника українського поселення Боснії і Герцеговини». З 2000 р. проводяться літні школи україністики, на які запрошуються викладачі з України.

Окрім асоціації «Світ культури», у Боснії на початку ХХІ ст. розпочинали працювати й інші громадські організації. Наприклад, Культурно-просвітницька

²⁵¹ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 212.

²⁵² Не забули пом'янути // Думки з Дунаю. – Загреб, 1990-2000. – № 3. – С. 26.

спілка українців Боснії, яка вже 2003 року мала шість філій та випускала вісник «Солов'їна мова». 2002 року у Прієдорі заснували українсько-канадське товариство «Веселка», яке своїми напрямками діяльності визначило медичну та соціальну допомогу, а також організацію курсів української мови та показ українських вистав. Таким чином, 3-3,5 тисячна громада українців БіГ на початку ХХІ ст. стала активно розвивати громадсько-культурну діяльність, яка частково була згорнута міграційними процесами та військовими конфліктами кінцями ХХ ст.

Мало дослідженою є українська громада у Македонії. За результатами останніх переписів 1994 року у цій країні проживало 102 українці, тоді як 2002 року їх залишалось 136 осіб. Ця невелика діаспорна громада все ж має свою інфраструктуру. Першою українською організацією Македонії стало Товариство македонсько-української дружби та співпраці (Скоп'є, Бітола), засноване 1995 року.

Пріоритетами у роботі товариства стало налагодження контактів між громадянами та державними інституціями Македонії й України, сприяння вивченню української мови, створення українського культурного центру, заснування торгово-промислової македонсько-української палати.

Інша організація – Громада українців у Республіці Македонія імені Лесі Українки (Скоп'є) була зареєстрована 2003 року. Вона об'єднала всі сфери життя тутешніх українців, запропонувавши їм низку ініціатив у сфері культури та мистецтва. А це – постановка вистав, організація круглих столів, публікації з українознавства, заснування культурного центру, поширення інформації про Україну в македонському суспільстві.

Все це стало пріоритетами діяльності товариства. З 2000 року у Скоп'є працює товариство «Чайка», яке об'єднує вихідців з країн колишнього СРСР (згодом – з СНГ та Балтики), серед яких є українці. Спадкоємці українців білої міграції є членами 17-ти російсько-македонських товариств. Існують у Македонії і нащадки українських переселенців з Боснії – наприклад, у с. Сретеново на Дойранському озері²⁵³.

Щодо українців у Словенії, то відомо, що 2005 року в Люблянні ними засновано товариство українців і русинів «Карпати». Організація визначила своєю метою діяльність, спрямовану на поширення української культури у громаді співвітчизників, дослідження історичних зв'язків між Україною та Словенією, запровадження маніфестацій культурно-мистецького характеру. Членами товариства стали як колишні боснійські українці, так і представники міграційної хвилі останніх років²⁵⁴.

Чисельність української громади була одним з визначальних факторів активності діаспори у колишніх республіках Югославії. Цей чинник породжував інші причини, які впливали на розгортання діяльності українців у БіГ, Македонії і Словенії. У Боснії та Герцеговині українська громада скоротилася за рахунок рееміграції, а в інших республіках з самого початку українців було не багато. Оскільки до міграційних процесів вдавалася найактивніша частина української

²⁵³ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.С. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – С. 242.

²⁵⁴ Там само. – С. 243.

громади, то, залишившись без ініціативних людей, українські осередки втрачали своїх лідерів та ідейних натхненників. До того ж мігрувала багатша частина української громади. Відсутність зайвих матеріальних заощаджень і людських ресурсів не дозволили проводити у БіГ, Македонії і Словенії такі масові культурно-мистецькі заходи, які організовувалися в Сербії чи Хорватії. Для поживлення своєї діяльності українська громада БіГ, Македонії і Словенії підтримувала тісні зв'язки з Сербією та Хорватією, де українців було значно більше і вони вели активніше суспільне і національне життя.

Контакти у сфері культури українців Югославії з громадськістю інших країн упродовж 1980-1990-х років

Налагодження творчих зв'язків українців Югославії із зовнішнім світом розпочалося з утвердженням демократичних стандартів у Югославії в середині 80-х років ХХ ст. Першими долучилися до міжнародної культурної співпраці активісти КМТ імені Івана Сенюка з Кули. 1986 року їх відвідав відомий український ансамбль «Волинянка» з Луцька, який перебував у Нові Саді на фестивалі подунайських країн «Дунаю, голубий».

У Кулі гостей з України зустрічали з великою радістю та захопленням. Товариство імені Івана Сенюка повністю взяло на себе проблеми з облаштуванням артистів «Волинянки» на час перебування їх у Кулі. Помітний інтерес викликав концерт, який дав ансамбль, – зал на 1200 глядачів був переповнений. Для багатьох югославських українців це був перший концерт професійних артистів з України. Захід надав поштовх розвитку і плеканню національних традицій у представників діаспори, а також сприяв зародженню ідеї колективного візиту до України.

Проте для здійснення цього задуму існували перепони, породжені так званою «залізною завісою», яка на той час ще не до кінця була зірвана. У результаті таких стримуючих факторів югославські українці на деякий час вимушені були відкласти наміри про поїздку на землю свого походження. Через два роки (1988) до Кули знову приїхала «Волинянка», і тоді директор ансамблю Юрій Войнаровський пообіцяв вислати запрошення на гастролі до Луцька. Від бажаючих приїхати в Україну вимагалось підготувати якісну концертну програму. 1989 року така нагода випала. До Югославії було надіслано запрошення на перший фестиваль «Червона рута», який проходив у Чернівцях. Під час фестивалю провели низку переговорів про запровадження співробітництва з культурними та громадськими організаціями України, перш за все з Товариством «Україна»²⁵⁵.

На підставі цих домовленостей та на пропозицію КМТ ім. Івана Сенюка, на початку 1990 року делегація культурно-просвітньої спілки Воєводини у складі Мирона Канюха (секретаря Спілки) та Євгена Кулеби (голови КМТ з Кули) підписала у Києві Угоду про співробітництво з Товариством «Україна», у якій 5

²⁵⁵ Кулеба Є. 30 років культурно життя українців у Кулі (II) // Українське слово. Новий Сад, 2000. – №7. – С. 53.

з 13 пунктів стосувалося КМТ ім. Івана Сенюка.

Виконуючи зобов'язання з Угоди, Товариство «Україна» послало до Кули львівського музиканта Станіслава Чуєнка для допомоги у фаховому вдосконаленні кульських аматорів. Одночасно львівський клуб творчої молоді імені Володимира Івасюка відрядив до Кули вокально-інструментальний ансамбль «Львівські музики».

Спільними зусиллями С.Чуєнка та членів львівського ансамблю вдалося покращити підготовку кульських музикантів та співаків, які разом з львів'янами взяли участь у традиційному розважальному вечорі – «Український бал», що був організований у Кулі. Разом з ансамблем

«Львівські музики» гастролувала молода солістка, лауреат фестивалю «Червона рута», солістка дівочого ансамблю «Мальви» Інеса Братушик. За посередництва та сприяння КМТ імені Івана Сенюка «Львівські музики» з Інесою Братушик у телестудії Нові Саду записали півгодинну музичну передачу. Водночас Євген Кулеба і Максим Міщенко підписали Угоду про співробітництво КМТ імені Івана Сенюка та КТМ імені Володимира Івасюка²⁵⁶.

Відповідно до Угоди з Товариством «Україна», 1990 року був здійснений обмін концертами між КМТ імені Івана Сенюка та ансамблем «Галичина» зі Львова. До речі, цього ж року українці в Югославії відзначали великий ювілей – 100-річчя переселення з Галичини на простори Югославії. Кула була визначена для проведення центральних заходів ювілею. Головним виконавцем урочистостей у місті було КМТ імені І.Сенюка, а запрошення з України ансамблю «Галичина» надало святу своєрідної знаковості. Гостям з України керівництво КМТ влаштувало також гастролі у Сремській Митровиці та Інджії.

1990 року КМТ ім. Івана Сенюка вперше відвідало Україну, виступаючи з концертами у Львові, Новому Роздолі, Луцьку. При нагоді з ансамблем «Галичина» домовилися про надання фахової допомоги з удосконалення роботи в танцювальних та музичних гуртках Югославії. У межах цієї домовленості хореограф Олексій Бобків і музикант Петро Рачинський з ансамблю «Галичина» для кульських аматорів здійснили постановку танців «Подільський козачок», «Гуцулка» і «Гопак». Одночасно двом танцюристам з Кули (Михайлу Летвенчуку та Івану Ключковському) за кошт України було влаштовано стажування у танцювальному колективі «Галичина».

Міська влада Луцька 1991 року організувала I Міжнародний фестиваль української пісні і танцю «Берегиня – 91». Це була чудова нагода виконати давню обіцянку керівництва ансамблю «Волинянка» – запросити до себе діаспориан. Відтак творчий колектив КМТ імені Івана Сенюка отримав запрошення взяти участь у фестивалі. Кілька своїх номерів кульські аматори виконали у фінальному концерті фестивалю. Після такої реклами кульський колектив отримав запрошення на гастролі в Червоноград та Колодяжне, а також відвідав історичні місця Берестечка.

Успішний виступ кульських артистів сприяв тому, що товариству імені Івана Сенюка запропонували підписати угоду про всебічне творче співробітництво

²⁵⁶ Там само. – С. 54.

зі ще однією українською інституцією – з Палацом культури міста Луцька. На увагу заслуговують пункти угоди, якими передбачалося навчання студентів з Кули у луцьких вищих навчальних закладах за спеціальностями українська мова і література та музика й хореографія. Та ця домовленість не була реалізована, оскільки не знайшли бажаючих серед кульської молоді. Поряд з цим плідною була угода з керівником Івано-Франківського театру фольклору, народних свят і видовищ Володимиром Нестеренком про обмін виступами та виготовлення гуцульських костюмів для кульських артистів. Умови угоди були повністю реалізовані.

Під час літніх канікул 1991 року КМТ спільно з Товариством української мови, літератури і культури Воєводини організували першу поїздку дітей до літньої школи україністики, яка працювала в Карпатах у дитячому таборі «Едельвейс», що поблизу Яремчі. Цю школу україністики для українських дітей з Воєводини профінансувало підприємство ТОС «Барва» з Івано-Франківська. Цього ж року, на запрошення голови філії Союзу українців Румунії у Банаті Юрія Семенюка, артисти з Кули гастролювали у місті Лугож та навколишніх українських селах. Декілька місяців по тому вже українці Кули приймали український ансамбль з Лугожа.

Союз русинів і українців Сербії та Чорногорії неодноразово ініціював наукові дискусії з метою вивчення та збереження традицій регіональних культур у контактах з українцям зарубіжжя. Так, у березні 1991 року в Ужгороді було організовано науковий семінар «Українці-Русини в Карпатах і діаспорі». На форумі виступили з доповідями Олекса Мишанич, Микола Мушинка, Олена Дуц-Файфер, Іштван Удвари, Любомир Медєши і Павло Магочи – українці Югославії²⁵⁷.

Згодом члени Союзу взяли участь у науковій конференції з нагоди 120-річчя етнографа Володимира Гнатюка (28 червня – 1 липня 1991 року, Тернопіль). Союз презентували Д.Латяк, М.Цап і С.Сакач. Наприкінці літа (26 серпня – 1 вересня) 1991 року в Ужгороді відбувся черговий науковий форум «Українські Карпати: етнос, історія, культура», в якому брали участь члени Союзу русинів і українців Сербії та Чорногорії.

У рамках культурної співпраці з Україною Союз розвивав і багато інших напрямів взаємин. Зокрема з ініціативи Союзу 1991 року студіювати хореографію до Львова відправилася Анастасія Бесерміні з Вербаса та до Рівного Стефан Семянів зі Сремської Митровиці. Також Союз спрямовував свою діяльність на встановлення зв'язків з подібними українськими організаціями в інших європейських країнах. Такі зусилля не раз проявлялися у матеріальній підтримці українських колективів, які фінансово були забезпечені гірше, ніж Союз. Так, Союзом було оплачено участь творчого колективу «Жатва» з Коцура у польському фестивалі «Лемківська ватра» у Ждині.

У червні 1991 року Союз опікувався гостюванням в Югославії п'ятдесятьох учасників дитячого хору радіо і телебачення України з Києва. Заслугою керів-

²⁵⁷ Значнейши події през 15 роки // Голас Союзу. Нови Сад, 2006. – №9. – С.25.

ництва Союзу було те, що у грудні 1991 року Союз письменників України прийняв до своїх рядів М.Ковача і Ю.Тамаша²⁵⁸. 1991 року товариство приступило до ще одного важливого напрямку своєї діяльності – допомоги дітям Чорнобиля. У рамках цієї програми мешканці Нового Саду, Пнрявора, Бачинців, Вербаса, Кули, Коцура і Руського Керестура приймали на оздоровлення дітей із забруднених радіацією населених пунктів України²⁵⁹.

Військові події, які розпочалися в Югославії наприкінці 1991 року надзвичайно ускладнювали культурну співпрацю діаспори з Україною українцями в інших країнах. Розуміючи складність ситуації, Україна намагалася полегшити становище українців в Югославії. Окрім участі у миротворчих процесах, до яких долучилися українські політики, громадські організації теж організовували низку заходів з підтримки української громади. Зокрема товариство «Україна» 1992 року замість запланованих трьох студентів, прийняло на післядипломне стажування чотирнадцять. У липні наступного року організувало десятьом членам Союзу круїз Дніпром (Київ-Одеса), а бібліотека діаспори в Києві подарувала Союзу тридцять книг.

Попри нестабільну ситуацію в Сербії українські товариства не згортали свою культурно-просвітницьку діяльність. На їхні запрошення відгукувалися політики та громадські діячі з України. Зокрема 1992 року КМТ з Кули організувало виступ театру з Івано-Франківська. З цієї нагоди перед глядачами виступили відомі особи громадського й культурного життя Івано-Франківщини – депутат обласної Ради Марта Когутяк та історик Петро Арсенич. Вони презентували основні напрями розбудови молодой української держави та роботу з налагодження співпраці між усіма українцями в світі.

Також 1992 року інше товариство з Кули – КМТ імені Івана Сенюка – організувало в місті літературно-музичний вечір, присвячений річниці народження Лесі Українки. Ініціативу українців з Кули і Вербаса підтримали поетеса та депутат Верховної Ради України Марія Куземко з Тернополя, Генеральний секретар Товариства «Україна» Валерій Собко, депутат Львівської обласної Ради та редактор газети «Молода Галичина» Михайло Батіг, тріо бандуристів радіо і телебачення з Києва²⁶⁰.

Міжнародну відкритість Союзу русинів і українців Югославії демонстрували його контакти зі СКУ (Світовий конгрес українців). У листопаді 1993 р. делегація Союзу брала участь у засіданні конгресу, який проходив у Торонто. Тоді ж Союз подав заявку і 28 серпня 1995 року його прийняли до СКУ, членами якого на той час вже були 130 українських організацій зі всього світу²⁶¹. Наступного року (у червні 1996) представники СРУЮ взяли участь у засіданні Секретаріату СКУ

²⁵⁸ Значнейши події през 15 роки // Глас Союзу: Союз русинів і українців Сербії і Черногорії. – Нови Сад, 2006. – №9. – С.25.

²⁵⁹ Там само

²⁶⁰ Кулеба Є. 30 років культурного життя українців у Кулі (II) // Українське слово. Новий Сад, 2000 – №7. – С. 55-56.

²⁶¹ Значнейши події през 15 роки // Голас Союзу. – Нови Сад, 2006. – №9. – С.26.

у Торонто. Вони презентували свої дослідницькі здобутки. Ю.Тамаш доповідав про початки християнської та національної ідентичності русинів та українців Югославії, М.Ляхович – про українців та русинів колишньої Югославії²⁶².

Активісти Союзу відслідковували зв'язки Союзної Республіки Югославії з Україною та при нагоді зустрічалися з представниками українських делегацій або відправляли свого представника з делегацією СРЮ до України. Це розширювало міжнародні можливості Союзу і дозволяло встановити контакти з громадськістю України.

Одна із перших таких можливостей з'явилася під час візиту до Югославії голови Верховної Ради України О.Мороза у березні 1996 року. Представники СРЮЮ познайомили О.Мороза з тенденціями суспільного життя українців у СРЮ, обговорили можливі шляхи подальшої співпраці. Зустріч з політиком відкрила дорогу до більш практичних кроків. Так, 1996 року хореографи – Г.Горбачук з Чернігова і Ю.Яковенко з Рівного – упродовж двох тижнів перебували у Сербії. У Шиді при товаристві «Дюра Кіш» вони поставили кілька танців, провели мистецькі консультації з українцями Біхіча і колективом ансамблю «Коломийка» у Сремській Митровиці²⁶³.

Громадськість СРЮ вітала міжнародну діяльність українських товариств, оскільки це демонструвало відкритість та інтерес до світової співпраці країни в цілому. Коли делегації чи творчі колективи української діаспори відправлялися за кордон, представники югославської спільноти чи уряду теж долучалися до цих процесів. Залежно від змісту заходів, що проходили у зарубіжжі, організатори ініціювали ту чи іншу форму участі. Інколи з боку Югославії були свої пропозиції, що теж віталосся українською спільнотою.

Так, у вересні 1998 року делегація Секції юристів СРЮЮ у складі Федора Колесара і Сімеона Сакача взяли участь у четвертому Світовому конгресі українців, який проходив у Львові. Висловлюючи повагу до такого заходу, Адвокатська контора Югославії передала вітальне слово за підписом керівника Слободана Белянського, яке на пленарному засіданні зачитав Ф.Колесар. Українська делегація з СРЮ взяла участь у засіданні керівних органів конгресу. С.Сакача обрали представником від Югославії до Керівної ради СКУ²⁶⁴.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. до міжнародної співпраці долучилося Товариство українців і русинів Загреба. Так, 20 березня 1998 року активісти товариства разом з ансамблем «Кобзар» побували на Шевченківському святі в м. Сегедин (Угорщина), яке організувало сегединське Товариство української культури в Угорщині. Це було перше Шевченківське свято в Сегедині. На нього прибуло понад 100 учасників. Готували його студенти та викладачі кафедри слов'янських мов відділу української мови і літератури Сегединського університету. У програмі

---

²⁶² Сакач С. Діяльність Союзу у 1996 року / Сімеон Сакач // Глас Союзу. – Новий Сад: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2004. – № 6-7. – С. 2.

²⁶³ Там само.

²⁶⁴ Там само.

заходу прозвучали доповіді про життя і творчість Т.Шевченка, декламували вірші поета, відбувся концерт-огляд українських народних колективів. На святі також був присутній секретар Посольства України в Угорщині професор С.Панько, культурні і громадські діячі з Будапешта і Сегедина, професори і студенти Сегединського університету²⁶⁵.

Наприкінці 90-х років громадські організації українців Хорватії долучаються до міжнародних заходів, організованих урядом Хорватії та дипломатичною місією України в Хорватії. Під патронатом дружини президента Хорватії пані Анкіци Туджман, за підтримки Міністерства культури Республіки Хорватії і Посольства України у Республіці Хорватія, 29 квітня 1998 року в Хорватському народному театрі, що у Загребі, було організовано гуманітарний концерт артистів театру Одеської опери і балету. У програмі концерту були твори М.Лисенка, П.Чайковського, К.Дашкевича, твори світової класики опери та балету. Диригував концертом Василь Василенко, співали солісти опери Неля Мануйленко (меццо сопрано), Анатолій Капустін (тенор), Анатолій Бойко (бас). Танцювали солісти балету Оксана Демченко та Володимир Борисов²⁶⁶.

Наступного дня, 30 квітня, в Європейському домі в Загребі гості з Одеси організували вечір українських народних пісень. Велика зацікавленість хорватської публіки та висловлені враження після концерту черговий раз підтвердили, що подібні заходи мають стати традиційними і регулярними²⁶⁷.

Важливий аспект діяльності діаспорних товариств – підготовка своїх наступників. Робота з молоддю та дітьми є чи не найважливішою справою кожного товариства, оскільки ця категорія громади зможе продовжити те, що розпочали їх засновники. Керівництво українських організацій дбає про спадкоємців, готує їх до майбутньої самостійної діяльності як в межах країни, так і за кордоном. Зокрема, у серпні 1998 року в м. Бокотолорантгозо в Угорщині проходив Міжнародний мовний семінар.

Товариство українців і русинів Загреба заявило серед учасників одинадцять хлопців, найактивніших серед численної молоді, які відвідували різні секції організації. Семінар організувало Товариство української культури Угорщини, з яким загребське товариство мало плідну співпрацю. Своє перебування у Північній Угорщині (поблизу українського кордону) частина студентів з Хорватії використала й для відвідин Ужгорода і Закарпатської області. Інша група академічної молоді відправилася до Словаччини, де у Татрах відбулося Таборування (літня школа) української молоді Словаччини²⁶⁸.

²⁶⁵ Бурда С. Гастролі Культурно-просвітнього товариства русинів і українців із Загреба на Шевченківському святі у Сегедину в Угорщині / С. Бурда // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 15.

²⁶⁶ Чудовий виступ гостей з Одеси // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. — Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 27.

²⁶⁷ Там само.

²⁶⁸ Бурда С. З роботи Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба у другому півріччі 1998 року / С. Бурда // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців

У серпні 1998 року Київ став центром гуртування зарубіжної та вітчизняної української молоді. Тоді тривав IV Конгрес молодіжних організацій. Організаційний комітет Конгресу запросив до роботи представників молодого покоління Товариства українців і русинів Загреба. До Києва делегували двох студентів – Даріо Шагадина і Ореста Гралюка. Вони розповідали про діяльність української молоді в Хорватії та переймали досвід аналогічних українських організацій у зарубіжжі, що створювало цілісну картину суспільного життя українців у світі.

Мистецькі колективи українців у Хорватії налагоджували зв'язки не тільки з українськими зарубіжними культурними центрами. Вони були активними учасниками міжнародних заходів, що організовувалися в різних країнах Європи іншими народами. Так, Кирило-Мефодіївський хор у жовтні 1998 року брав участь у восьмому Міжнародному фестивалі духовної пісні візантійського обряду в Кошице (Словаччина). Фестиваль тривав два дні. За цей час виступили чотирнадцять хорів з Португалії, Словаччини, України, Росії, Польщі та Хорватії²⁶⁹. Тут були представлені колективи, які працювали при православних громадах зарубіжних країн.

Міжнародні контакти українських організацій у 90-ті роки на постюгославському просторі засвідчили почергову участь тієї чи іншої організації в співпраці із зарубіжжям. Практично жодне товариство не мало регулярних і стабільних зв'язків з міжнародною громадськістю. Зокрема, 1999 року був плідним для Союзу русинів і українців Сербії та Чорногорії. Тоді на фоні інших організацій їхня міжнародна діяльність виглядала успішною. Союз налагодив тісні контакти зі своїми колегами у Словаччині, Польщі, Хорватії та інших країнах Європи й Америки.

Закономірно, що найбільша частка співпраці припадала на взаємини з Україною, а саме з Товариством «Україна», з яким вони щороку підписували План про співпрацю. Також Союз мав домовленості з Міністерством освіти і науки України щодо безкоштовного навчання студентів в Україні. Низку планових заходів було проведено завдяки сприянню Посольства України в СРЮ.

Також СРУСЧ налагодив ділові зв'язки з Державним комітетом України у справах національностей і міграції. Зокрема, було організовано пересилку періодики з України. Комітет пересилав Союзу газети «Урядовий кур'єр», «Демократична Україна» і «Молодь України». Ще одну газету – «Український форум» – Союз отримував від Товариства «Україна». Окрім цього, двічі на рік Союз відправляв свою делегацію для участі у святкуванні Дня незалежності України та Дня Збройних Сил України.

На запрошення Союзу на початку 1999 року у Новому Саді перебувала делегація представників місцевої влади з м.Львова. З цієї нагоди було підписано Протокол про співпрацю з Союзом на два роки. У рамках запланованої співпраці Львів відвідали Ф.Колесар і Р.Мизь. Також результатом досягнутих домовле-

---

Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 30.

²⁶⁹ Виступ Кирило-Мефодіївського хору // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки

ностей було виділення допомоги українцям Нового Саду. Так, керівництво міста та області погодилося прийняти близько 60 жінок та дітей з СРІЮ на проживання у Львівській області упродовж 3-х місяців. Оскільки на той час продовжувалися військові дії в Югославії, то надана допомога була актуальною. Організацією приїзду та перебування, яке, до речі, збільшилося до шести місяців, займався член Верховної ради Союзу адвокатів Ф. Колесар.

Така гуманітарна акція активізувала зв'язки Львівської влади з Югославією і започаткувала інші форми контактів. Так, у грудні 1999 року делегація Львівської обласної державної адміністрації під час візиту в Автономному краї Воеводина обговорила перспективи політичної, господарської та культурної співпраці. Делегацію з України очолював Тарас Федак – заступник голови Львівської обласної державної адміністрації, а в її складі були Марія Суха – директор Управління із зовнішньоекономічних зв'язків Львівської державної адміністрації; Роман Лубківський – начальник Управління культури Львівської державної адміністрації; група керівників великих промислових гігантів Львівської області (Нафтагазбуд, Львівліс, кондитерської фабрики «Світоч», нафтопереробного комплексу «Галичина», виробників водо та газопроводів, енергетичних підприємств, підприємств з відбудови мостів).

Делегацію з України прийняв Бошко Перошевич – голова Виконавчої ради Воеводини. Під час розмови Б. Перошевич представив своє бачення майбутньої співпраці. Також зазначив, що у Воеводині проживають представники 26 національностей, які мають можливість і право в усіх сферах життя зберігати і розвивати свою національну самобутність. Як саме львівська громадськість могла допомогти у цьому українцям, і стало однією із тем зустрічі львівської делегації у Воеводині.

Опікуватися цими питаннями була уповноважена група з питань суспільної діяльності на чолі з Романом Лубківським. Члени групи мали численні зустрічі з працівниками культури краю. Насамперед їх прийняв Горан Латинович – крайовий секретар з питань культури, освіти та науки. Під час розмов обговорили актуальні питання в галузі науки, освіти та культури обох республік. Також наголошувалося на давніх історичних зв'язках, дружніх відносинах та плідній культурній співпраці обох народів. Сторони погодилися з думкою, що потрібно поживавити зв'язки між науковими інституціями країн.

Запропонували налагодити співпрацю Матиці Сербської з Науковим Товариством імені Тараса Шевченка, музею Воеводини з Львівським історичним музеєм, університетам у Нові Саді та Львові. Крім того, обговорювалася можливість співпраці між спілками письменників, видавництвами, театрами, культурно-мистецькими товариствами. Окремо вирішувалося питання про організацію Днів культури Львівської області у Воеводині та днів культури Воеводини у Львові²⁷⁰. Загалом усе це вилилося у підписання «Листа про налагодження дружніх відносин та взаємні інтереси і співпрацю у галузі науки і культури»,

²⁷⁰ Дацишин В. Делегація Львова у Новому Саді // Українське слово. Новий Сад, 2000 – №7. – С. 70 -71.

який від імені воєводинського правління підписав Горан Латиневич, а з боку Львова Роман Лубківський²⁷¹.

Під час перебування делегації Львівської обласної державної адміністрації в Автономному краї Воєводина за видатні заслуги у розвитку українсько-сербських культурних зв'язків магістрові Луці Хайдуковичу від імені Спілки письменників України було вручено міжнародну премію імені Івана Франка за книгу перекладів творів українських поетів (Тараса Шевченка, Івана Франка і Євгена Маланюка). Премію вручив Р.Лубківський у будинку Матиці Сербської у присутності представника крайового секретаря з питань культури Горана Латиневича, представників Посольства України, громадських товариств. Книга Луки Хайдуковича вийшла двома мовами – сербською та українською. Профінансувала видання фабрика з випуску підручників у Сербії. Випуском книги займалися Сербсько-українське товариство з Нового Саду та Товариство української мови, літератури і культури Воєводини. Спеціально для цього видання академічний художник з Челарева Віктор Зубко написав портрети письменників та ілюстрації до їх поезій²⁷².

Незважаючи на складні внутрішньополітичні процеси в Югославії наприкінці 90-х років ХХ ст., Союз намагався долучитися до співпраці та обміну культурними надбаннями з українцями в інших країнах. Так, у січні 1999 року його активісти побували у Свиднику (Словаччина) на Святі культури, яке організував Словацький Русинсько-Український Союз. Влітку 1999 року в польському місті Горлице відбувся 17 міжнародний фестиваль лемківської культури «Лемківська ватра». Делегація з Нові Саду взяла участь у святі.

Зокрема, до Польщі відправився інструментальний ансамбль культурно-просвітницького русинського товариства. Очолив делегацію секретар Союзу С.Сакач. Виступи колективу мали великий успіх на фестивалі. На запрошення Союзу Русинів та Українців Хорватії, 11-12 вересня 1999 року делегація Союзу (Ф.Колесар, Р.Мизь, В.Паплацко, С.Сакач) побувала у Вуковарі та Міклошевцях, де відзначалося 150-річчя переселення русинів до Міклошевців. На офіційному засіданні, яке відкривало свято, з доповіддю виступив Р.Мизь²⁷³.

Загалом упродовж 80-90-х років ХХ ст. українці Югославії свою міжнародну діяльність спрямовували перш за все на спілкування з культурно-мистецькими та громадськими організаціями в Україні, що було викликане природною тягою до землі свого походження та співвітчизників, з якими за радянських часів спілкуватися було вкрай складно. Рідше розвивалися контакти з представниками інституцій українських діаспор в інших країнах зарубіжжя. Успішно почавши налагоджувати контакти з середини 80-х років, вже на початку 90-х ХХ ст. українці Югославії змушені були прилаштовуватися до нових суспільно-політичних реалій, викликаних розпадом СФРЮ, СРСР і змінами в усій Центрально-Східній Європі.

²⁷¹ Там само. – С. 69-71.

²⁷² Дацишин В. Премія за заслуги // Українське слово. – Новий Сад, 2000 – №7. – С. 71-74.

²⁷³ Звіт о роботи союзу у 1999 року // Голас Союзу. – Нови Сад, 2006. – №9. – С.42.

З одного боку, утвердження демократичних норм, як наслідок цих геополітичних змін, сприяло міжнародному спілкуванню, з іншого – низка криз, які супроводжували ці зміни, ускладнювали процес встановлення зв'язків українців Югославії з міжнародною спільнотою. Співпраця насамперед поширювалася на географічно найближчі країни Центрально-Східної Європи Польщу, Словаччину та Угорщину. У контактах з Україною спостерігалася певна закономірність – представники української культури намагалися поєднати спілкування в культурній сфері з матеріальною підтримкою, яку могли надати українцям Югославії в період військових конфліктів, які тривали там у 90-ті роки ХХ ст.

Українські організації Югославії не мали стабільних та регулярних міжнародних зв'язків із зарубіжжям. Однак щоразу хоча б одне товариство презентувало українців Югославії на тому чи іншому міжнародному заході. Подібні форуми консолідували українців, як і представників інших народів, які проживали поза межами країни свого походження.

Організація релігійного життя українців упродовж 1900-1930-х років

Релігійна свідомість переселенців у більшості випадків була настільки міцною, що церква у діаспорі ставала для українців культурно-просвітницькою інституцією. Мова насамперед йтиме про греко-католицьку церкву, оскільки майже всі переселенці походили з греко-католицьких регіонів України. Тому потрапивши на чужину, українці в більшості випадків залишалися вірні цій конфесії. Спочатку служби Божі відправляли в хатах, обладнаних під храми, а згодом почали споруджувати дерев'яні церкви за взірцями з рідного краю.

Про роль церкви для українських переселенців отець Роман Мизь²⁷⁴ писав: «Священники були перші і самотні освічені люди, котрі дбали не лише про духовні потреби своїх вірних, але разом були й батьками, вчителями, лікарями та опікунами наших людей. У Боснії і Славонії (Хорватія) протягом цих три чверті століття дійшло до того, про що деякі народи можуть лиш мріяти – народ став церквою, а церква – народом»²⁷⁵.

На перших порах про релігійні потреби українців дбали хорватські католики та православні серби. Священники цих конфесій сумлінно виконували свої обов'язки, здійснювали релігійні обряди для переселенців. Тут не обійшлося без того, що частина українців змінили віру – деякі греко-католики у Славонії були записані у католицьких храмових церковних книгах²⁷⁶. З одного боку, це об'єктивно

²⁷⁴ О. Роман Мизь народився 14 серпня 1932 р. у Дрогобичі, Україна. Початкову школу закінчив у Липовлянах (Хорватія), а гімназію і студії теології у Загребі. Іерейські свячення одержав 19 грудня у Загребі. Перших десять років виконував обов'язки пароха у Липовлянах, а від 1968 р. аж по сьогодні він є парохом у Новому Саді.

²⁷⁵ Мизь Р. Историчні образки / Роман Мизь // Християнський Календар. – Ruski Kerestur, 1969. – Ст. 85.

²⁷⁶ Барщевський І. Українці в Бродсько-Посавській області /Іван Барщевський // Українці в Хорватії. Книга перша. Документи і матеріали. – Загреб, 2002. – С.132.

нівелювало духовну самобутність українців, оскільки вони почали вести життя згідно з католицьким обрядом.

З іншого боку, окатоличення стримувало асиміляцію українців у сербську культуру, оскільки православна культура сербів була близька до Російської ПЦ, що загалом формувало сприйняття українців як частини російського народу. А це виключало потребу у збереженні на державному рівні національної самобутності та інтересів переселенців з України.

Зазначимо, що були добровільні переходи віруючих і в православ'я, але значно рідше. Найбільше таких випадків мало місце у таких селах Боснії: Срдевичі, Слах, Маглай, Челинець, Горні Бакінці²⁷⁷. Переважна кількість вихідців з України й донині залишаються вірними греко-католицькій вірі та українським традиціям. Перша українська греко-католицька парафія була відкрита в Бачці 1751 року. Із збільшенням українських поселень створювалися нові парафії, які згодом управлялися Крижевською єпархією, створеною 17 жовтня 1777 року²⁷⁸. На момент переселення українців до Боснії єпархія опікувалася вірними марчанської та ужгородської уній. З 1919 року юрисдикція єпархії стала поширюватися на всіх греко-католиків Югославії та об'єднувати прихожан п'яти уній: брест-литовської (1596), марчанської (1611), ужгородської, румунської (1698) та македонської (1860). Від заснування і до 70-х років ХХ ст. єпархія зросла з 6 парафій та 7 тис. вірян до 50 парафій і 47 тис. вірян. За час приналежності українців до цієї єпархії владиками були: Юрій Дрогобицький (1891-1920), Діонізій Няраді (1920-1940), Янко Шімрак (1942-1946). Після 30-літнього керівництва блаженнішого Владика Гавриїла Букатка, 1984 року єпархію очолив Владика Славомір Мікловш²⁷⁹.

Як зазначалося вище, висока релігійність була прикметою поселенців від початку їхнього побуту на землях югослов'ян. Парафії були виявом не тільки релігійних потреб, але й проявом національної єдності, а свята у парафіях ставали своєрідними національними маніфестаціями. Про святкування о. Роман Мизь писав: «Частинно мав рацію один священник, котрий, проповідуючи, сказав, що лиш завдяки празникам-відпустам ми зберегли свою віру й народність. Празники були і є своєрідною маніфестацією нашої віри й нашого українського походження. На празники-відпусти сходяться люди з цілої Боснії. Це дні, коли зі скринь добуваються вишивані сорочки й блузки, коли пішки перейдеться й кілька десятків кілометрів, коли в душах скріпляється віра, коли роздмухується вугілля любови до ближнього»²⁸⁰.

²⁷⁷ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.С. – К., 2008: ФАДА, ЛТД, – С. 54.

²⁷⁸ Кекіч Н. Наукова конференція, присвячена кріжевачкому єпископу Юлію Дрогобицькому / о. Никола Кекіч // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 185.

²⁷⁹ Лучечко І. Українські поселення в Югославії / І. Лучечко // Альманах Українського Народного Союзу. – Нью-Йорк, 1985. – № 75. – С. 150.

²⁸⁰ Цит. за: Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії / М.Марунчак. – Вінніпег, 1969. – С. 56.

Переїзд емігрантів з Галичини до Боснії наприкінці XIX ст. був максимально спрощений владою Австро-Угорщини. Австрійському урядові були потрібні люди для заселення безлюдної Боснії. Тому переселенцям давали безкоштовні квитки на потяг, а паспортні формальності були відсутні. На той час Галичина і Боснія належали до австрійсько-віденської корони дуалістичної монархії, а Хорватія, Срем і Бачка були частиною корони св. Стефана, тобто угорського королівства.

Цим пояснюється той факт, чому галицьким українцям сприяли в переселенні до Боснії, а не до Бачки, де вже раніше були поселені закарпатські українці, які традиційно називали себе русинами. З цієї ж причини боснійські українці до 20-х років XX ст. у церковних справах не підлягали крижевському греко-католицькому владиці, а були в юрисдикції львівського або римо-католицького сараєвського владики і мали свою власну Апостольську Адміністрацію.

З початку XX ст. духовним і національним осередком боснійських українців стало м. Прнявор. Осівши в регіоні, переселенці відразу приступили до організації свого церковного життя у Боснії. Активну участь у цьому непростому процесі брав Галицький митрополит Андрей Шептицький, який 17 вересня 1899 року став станіславським єпископом, а 1901 року відбулася його інтронізація на посаду митрополита. Українці, переселившись на землі Боснії, тривалий час вважали своїм релігійним керівництвом Львівську митрополію, хоча офіційно належали до Сараєвської католицької митрополії. Тому у перші роки проживання на чужині, новоприбулі колоністи надсилають з Боснії листи до Львова і Станіслава, в яких нарікають на свою долю та просять матеріальної та духовної допомоги. Для того, щоб докладно ознайомитися з обставинами і становищем українців у Боснії, Андрей Шептицький вислав туди отця Тита Войнаровського-Стовбура. Священик відвідав Боснію 1899 року. Повернувшись, він докладно інформував владику Шептицького про непросте становище українців на новій землі.

Наприкінці XIX – на поч. XX ст. владики розпочав налагоджувати контакти з Юліаном Дрогобицьким у Крижевцях та римо-католицьким єпископом Марковичем у Баня-Луці. Єпископ Андрей просив греко-католицького владику Дрогобицького, аби той призначив одного священика для українців у Боснії. Також до єпископа Дрогобицького звернувся банялуцький єпископ Маріян Маркович, який висловив аналогічне прохання – «послати для греко-католиків священика, який знає їхню мову, щоб вони не перейшли на іншу віру»²⁸¹.

Єпископ Ю. Дрогобицький призначив о. Андрія Сегеді «як найбільш здібного для цієї роботи»²⁸², а М. Маркович представив Сегеді краєвому урядові у Сараєві²⁸³. Завдяки старанням обох кліриків, 20 червня 1900 року банялуцька окружна влада отримала згоду уряду Сараєва на те, щоб українці у Прняворі і прняворському повіті мали свого власного душпастиря з розташуванням у Прняворі, і йому

²⁸¹ Кекчіч Н. Наукова конференція, присвячена кріжевачкому єпископу Юлію Дрогобицькому / о. Никола Кекіч // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 193.

²⁸² Там само.

²⁸³ Лучечко І. Українські поселення в Югославії / І. Лучечко // Альманах Українського Народного Союзу. – Нью-Йорк, 1985. – № 75. – С. 150.

виділялася оплата в розмірі 1000 форинтів на рік. Андрій Сегеді був русином з Бачки, на перших порах навіть не розмовляв мовою українських переселенців, що створювало певні труднощі.

Проте досить швидко ця перешкода була усунута, й отець став вірним помічником для українців. Офіційно о.Андрій Сегеді став душпастирем у Прняворі 26 серпня 1900 року. Цю дату вважають початком організованого церковного життя українців греко-католиків у Боснії. Уже 1901 року парафія у прняворському і навколишніх районах нараховувала 4 тисячі осіб. Найважливішими парафіяльними осередками були населені пункти Ратковац, Карачі, Бабановці, Детляк, Лішня, Муїнци та ін²⁸⁴.

Слід зазначити, що українські переселенці були дуже активними у формуванні духовного світу на нових землях своєї осілости. Серед них поширювалася думка, що кращими священиками можуть бути галицькі отці. Тому було вирішено написати до митрополита Андрея Шептицького про допомогу. З цією метою митрополит 1900 року навідався до Боснії. Супроводжував його у подорожі о. Андрій Сегеді. Владика відвідав усі українські поселення в регіоні та, бажаючи покращити господарський стан ще економічно неукріплених селян, дав о.Андрій Сегеді гроші на придбання у Камениці земельної ділянки на горі Діван для розведення там винограднику.²⁸⁵

Вдруге митрополит Андрей Шептицький прибув до Боснії 1902 року. Він продовжив опіку щодо духовних та матеріальних потреб переселенців. Цього разу його супроводжував о.Леонтій Куницький. У своїх подорожніх записках Л.Куницький описав життя Андрея Шептицького під час другої подорожі до Боснії²⁸⁶. Митрополит вісім днів прожив у монастирі Отців Трапистів (римокатолицький орден монахів) у Баня-Луці. На ченців монастиря це справило незабутні враження.

«Митрополит випросив собі у настоятелів їх монашого парамана (чернечий одяг – р. М.) і жив 8 днів повнотою життя. ...підлогу він чистив власними руками», харчувався разом з монахами, спав у звичайній келії тощо²⁸⁷. Митрополит і цього разу витратив чималі кошти і придбав кілька ділянок

землі для потреб Церкви, а також для покращення господарського стану українських переселенців.

На початку ХХ ст. о.Андрій Сегеді все ще один обслуговував релігійні потреби українців у Боснії, тому інколи фізично не встигав з усім справлятися. Такою ситуацією користувалися католицькі хорватські священики, які переманювали

²⁸⁴ Graljuk B. Organiziranje grekatolicke Crkve u Bosni i Hercegovine za vrijeme nadbiskupa Stadlera / Graljuk B. // Матеріали до історії українців у Боснії. – Ч.ІІІ. – С. 223-224. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К.,

²⁸⁵ Мизь Р. Початки церковної організації серед українців у Боснії / Роман Мизь // Глас Союзу. – Новий Сад, 1998. – №2. – С. 47.

²⁸⁶ Куницький Л. Над Босною / Л.Куницький // Нива. – Львів, 1917. – № 12.

²⁸⁷ Мизь Р. Початки церковної організації серед українців у Боснії / Роман Мизь // Глас Союзу. – Новий Сад, 1998. – №2. – С. 47.

віруючих. Також на перших порах, через відсутність власних приміщень, о. Андрій Сегеді постійно стикався з невдоволенням православних і католицьких священиків щодо спільного користування храмами²⁸⁸.

Проте о. Андрій, незважаючи на перешкоди, успішно продовжував свою діяльність. У прняворській парафії він прослужив до 1909 року, поки його не змінив о. Фелікс Шурко – перший галицький священик у Боснії. Згодом, з 1912 року, парафією став опікуватися о. Михайло Кіндій, за ініціативи якого був побудований найбільший у ті часи український греко-католицький храм²⁸⁹. Також слід зазначити, що саме прняворська парафія до заснування інших громад дбала про всіх українських переселенців у Боснії.

Завдяки старанням о. Андрія Сегеді, 1900 року було засновано парафію у Дев'ятині, де до 1909 року він був настоятелем. 1902 року українці разом з поляками розпочали будівництво храму. Землю під забудову виділила українська громада, а фінансові витрати частково були покриті митрополитом Андреем Шептицьким. Добудовували храм українці самі, оскільки відносини з поляками були зіпсовані і останні розірвали угоду про спільну роботу з будівництва церкви.

Українці навіть змушені були звернутися за допомогою до жандармерії, щоб уникнути перешкод, які стали чинити поляки (в ночі розвалювали те, що українці побудували за день)²⁹⁰. Будівництво завершили досить швидко, 1903 року і до Дев'ятини прислали священика західного обряду, хорватського німця Шумана, хоча місцева влада обіцяла для українців прислати окремого священика. Відносини між Шуманом та українцями склалися напружено. То українці відмовлялися платити Шуману, бо чекали іншого священика, то Шуман перешкоджав о. Андрію Сегеді служити, коли він приїжджав до Дев'ятини.

Справи стали налагоджуватися після 1909 року, коли єпископ Юліан Дрогобицький прислав до Дев'ятини священика Михайла Уйфалуша, русина з Коцура, який був другим греко-католицьким священиком у Боснії. Він розпочав будівництво хати для священика. Люди спочатку не хотіли допомагати, бо не вірили у щирість намірів священика щодо розбудови парафії. Але згодом мешканці сіл Дев'ятини, Хорвачан і Гайової змінили свою думку і зібрали перші кошти (1000 крон) на будівництво²⁹¹.

На жаль, через хворобу М. Уйфалуш не завершив будівництво. Він вимушений був повернутися до Бачки, де згодом помер. 1911 року до Дев'ятини прибув новий священик-Юрій Колодій, котрий прослужив тут до 1923 року Юрій,

²⁸⁸ Кекіч Н. Наукова конференція, присвячена кріжевачкому єпископу Юлію Дрогобицькому / о. Никола Кекіч // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 193.

²⁸⁹ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських

²⁹⁰ Гродський Й. Положенє Русинів в Босні / Йосип Гродський. – Львів: Євросвіт, 2003. – 57-58.

²⁹¹ Короткий огляд історичний греко-католицької парохії Дев'ятини // Матеріали до історії українців у Боснії. – Новий Сад, 2004. – Т.1. – С.184.

як і його попередник, також мав суперечки з Шуманом, який мав підтримку прияворського старости – поляка Стонавського. Конфлікт розвивався навколо земельного питання. Отець Юрій пропонував розділити церковний наділ між двома парафіями, на що не погоджувався Шуман. 1912 року в справу втрутився вікарій греко-католицької церкви Йосип Жук. Він відправив делегацію з даного питання до міністра, до речі, теж поляка – Білінського. Міністр надіслав до Дев'ятини чиновника і розподіл парафіяльної землі прискорився²⁹².

Долаючи аналогічні проблеми, українці до Першої світової війни заснували ще чотири греко-католицьких парафій у Боснії: у Старій Дубраві (1906), Козарцю (1910), Дев'ятену (1910), Сібіню (1908) та Липовлянах (1909). Загалом з цих шести громад п'ять (Дервенту зареєстрували аж 1930 року) було майже одразу офіційно визнано. У той самий час у Славонії заснували і зареєстрували три греко-католицькі парафії, де домінували українці з Галичини, а також існувало ще три русинських парафій: у Петровцях (1837), Пішкоревцях (1907) та Раєвому Селі (1911)²⁹³.

За життя українських переселенців і організацією їхнього релігійного життя на землях югослов'ян продовжував слідкувати митрополит Андрей Шептицький. Проте фінансова допомога, яка ним надавалася, була важливою, але не могла вирішити ще багато проблем українських емігрантів. До Львова надалі надходили розпачливі листи від переселенців. Тому митрополит вирішив відрядити до Боснії свою довірену особу – ченця Йосафата, аби той безпосередньо на місці допомагав людям і віднайшов спосіб, як краще організувати духовне життя українських переселенців.

7 жовтня 1907 року Йосафат Гродський виїхав до Боснії, де пробув три тижні. Свою подорож він розпочав з Камениці, що поблизу гори Діван, де уже шість років тому розбили на кошти митрополита виноградник. Але після зустрічі з українськими переселенцями Й.Гродський зрозумів, що людей турбували не стільки економічні питання, скільки духовні. Вони просили прислати їм «священиків, які говорили б нашою мовою»²⁹⁴. Складність питання полягала в тому, що українці з розпачу ставали прихожанами інших конфесій. Особливо актуалізувалося питання, коли народжувалися діти, і за усталеними українськими звичаями їх треба було охрестити. За відсутності греко-католицьких священиків переселенці найчастіше зверталися до православних сербських священиків. Останні навіть економічно заохочували нових прихожан. За те, що у них хрестили дітей, від сербського «попа діставали то барана, то чвертку фасолі тощо»²⁹⁵.

²⁹² Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-199 роках / Румянцев О.С. – К., 2008.: ФАДА, ЛТД, – С. 57.

²⁹³ Сегеді Й. Парохи Осецкого вікаріята од 1900-1945 року / Сегеді Й. // Християнський Календар. – Руски Крстур, 1981. – С.104-106.

²⁹⁴ Мизь Р. Початки церковної організації серед українців у Боснії / Роман Мизь // Глас Союзу. – Новий Сад, 1998. – №2. – С. 48.

²⁹⁵ Там само.

Й.Гродський також особисто відвідав Крижевського єпископа Юліана, сподіваючись вирішити релігійні проблеми українців. Насамперед він попросив надіслати переселенцям ще одного священика. Проте з прикрістю довідався, що навіть у Хорватії не вистачало душпастирів. Не допомогли українцям молоді послушники-хорвати, котрі вивчали богослов'я в Галичині й знали українську мову. Після завершення навчання вони відмовлялися їхати до бідного краю Боснії й відправлялися до Хорватії²⁹⁶. У митрополита зародилася думка про те, щоб послати до Камениці студитів.

Уже 22 травня 1908 року тут поселилися перші монахи студити – власне сам отець Йосафат Гродський, а також Й.Ковальчук, А.Абрагамович, Н.Чусняк, та ігумени І.Денещук, Л.Фьодоров (згодом – перший греко-католицький екзарх СРСР), К.Шептицький (брат митрополита та майбутній греко-католицький екзарх СРСР) та ін²⁹⁷. Їх радо вітали переселенці, оскільки розуміли жертовність ченців. До завершення будівництва монастиря студити мешкали у невеликій хатці, в якій і здійснювали Богослужіння. Сюди приходили люди з Дев'ятини, Дубров, Гайової та інших сіл, де проживали українські родини. Влітку 1908 року студити закінчили будівництво трьох келій, з яких дві використовували для помешкання, а третю – для проведення Богослужінь. Церкву тоді теж вже добудовували, але в ній ще не служили – повністю внутрішні та зовнішні роботи з облаштування храму при монастирі завершили 1910 року.

У листопаді 1909 року на допомогу отцю Йосафату Гродському митрополит Шептицький прислав отця Андрія зі Скнилова. На нього покладалося завдання з облаштування церковної школи при монастирі. Активність отця та допомога мирян сприяли тому, що вже наприкінці 1909 року школа почала працювати, а з 1910 року аналогічний заклад було відкрито в Десятині. До шкіл ходили понад тридцять хлопчиків, які вивчали ази церковної служби. З початком Першої світової війни школи припинили свою роботу, а 1916 року знову поновили.

Також за наполягання отця Базюка церковно-приходська школа була відкрита й у Прняворі. Навчання там вели українською мовою, за умови, що в Боснії після війни заборонили кирилицю. У даному випадку виняток зробили лише для українців. Цьому сприяв той факт, що в судах і жандармерії працювало багато українців, тоді як співробітників, що були представниками інших національних меншин, у силових структурах влада звільнила. Отець Базюк, апелюючи до того, що українська мова не заборонена, домігся дозволу на школу²⁹⁸. Поки отець Андрій займався відкриттям церковних шкіл, на отця Йосафата Гродського, талановитого промовця, була покладена не проста справа – повернення українців у греко-католицьку віру.

Так, у Прняворі 1909 року (парафія отця Андрія) 90 українських родин перейшли у православ'я, а це означало, що поступово переймали сербські

²⁹⁶ Гродський Й. Положене Русинів в Боснії / Йосип Гродський. – Львів: Євросвіт, 2003. – 55-56.

²⁹⁷ Мизь Р. Фрагменти з минулого української католицької церкви у Боснії / Роман Мизь // Християнський Календар. – Руски Крстур, 1973. – С.85-110.

²⁹⁸ Куницький Л. Над Босною / Л.Куницький // Матеріали до історії українців у Боснії. – Новий Сад, 2004. – Т. 1. – С. 136.

культурно-релігійні традиції, втрачаючи свої українські корені. Щоб врятувати українську греко-католицьку парафію, о. Андрій, який фізично не мав можливості проводити ґрунтовну місіонерську роботу та, зрештою, не мав такого природного таланту до переконання, як о. Йосафат, запросив ченця до Прнявора. За деякий час о. Йосафат 85 родин повернув у греко-католицьку віру. Повагу греко-католицьких священників викликало й те, що о. Йосафат ніколи не просив винагороди за свою подвижницьку працю, а робив це виключно для духовних потреб церкви²⁹⁹.

1914 року частина монастиря у Камениці згоріла. Через важкі часи Першої світової війни його відбудовували близько десяти років і в день св. Йосафата 1923 року роботи з відновлення були завершені. Проте монастир встиг профункціонувати лише два місяці – Белград несподівано видав наказ про закриття монастиря. Монахів виселили, а будівлі та землі монастиря 1925 року перейшли у власність Крижевської єпархії³⁰⁰.

Уважно спостерігаючи за всіма подіями у Боснії та для узгодження релігійних та господарських питань, що стосувалися українських переселенців, 1909 року митрополит Андрей відправився у третю поїздку до Боснії. Шептицький, маючи великий авторитет, зумів провести в Сараєві успішні переговори з членами уряду та архієпископом Штадлером. Було домовлено про відкриття п'яти нових парафій, які б обслуговували галицькі священники, за що мали отримувати грошову винагороду в розмірі 2 тис. крон.

Також Шептицький домігся від влади Відня та Апостольської Столиці згоди на призначення для Боснії і Герцеговини генерального греко-католицького вікарія при владиці Штадлері. Ним став ректор Львівської духовної семінарії о. Йосиф Жук³⁰¹. Отець Жук народився 1872 року у с. Підкамінній біля м. Броди. Закінчив народну школу, гімназію. У 1892-1899 роках проходив богословські студії у Львові, а у 1900-1905 роках – докторат в Інсбруці. Під час написання докторської роботи (1903-1905) працював префектом у Львівській Духовній семінарії. Наприкінці навчання в Інсбруці Й. Жук захистив докторську дисертацію з богослов'я і 1 січня 1906 року був призначений ректором Духовної семінарії у Львові. 1 жовтня 1910 року Йосиф Жук відправився до Боснії. Перші два місяці, поки він підшукував житло, мешкав у владики Штадлера в Сараєві. Відтак вже на початку склалися хороші відносини між українськими та боснійськими кліриками.

З перших днів свого перебування у Боснії о. Йосиф Жук відвідував місця компактного проживання українців. Він зустрічався зі священниками о. Феліксом Щурком у Прняворі та отцями студитами в Камениці. З церковних будівель тоді українці Боснії мали лише каплицю в Дев'ятині і монастирську церкву у Камениці. Трохи кращим стало загальне економічне становище українських переселенців,

²⁹⁹ Там само. – С. 135.

³⁰⁰ Шімрак Я. Митрополит Шептицький і Крежевачка парохія / мсгр. Янко Шімрак // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 196.

³⁰¹ Короткий огляд історичний греко-католицької парохії Девятини // Матеріали до історії українців у Боснії. – Новий Сад, 2004. – Т. 1. – С. 185.

які «вже не варили собі на їду букового листа, як це було в перших роках їх нужди в Боснії, але були ще дуже бідними...»³⁰².

Під час подорожі о.Йосиф довідався про те, що мешканці п'ятнадцяти дрібних осередків українства ще від часу свого переселення навіть не бачили українського священника і не сповідалися на нього. Лише деякі з тих людей мали можливість прийти до Камениці (за 80 км) на сповідь і причастя. Наприкінці листопада 1910 року о. Йосиф за згодою архієпископа Штадлера, виїхав до Баня-Луки для здійснення місіонерської подорожі, яка тривала до березня 1911 року.

Повернувшись до Сараєва, о.Йосиф мав вирішити інше дуже важливе завдання – будівництво церков і парафіяльних будинків. Справа перебувала у складній ситуації, оскільки ні коштів, ні земельних наділів українська громада у своєму розпорядженні для таких потреб не мала. Для будівництва першої мурованої церкви у Прняворі о.Йосифу вдалося взяти безвідсоткову позику 6 тис. крон. Заслугою отця було і те, що він при парафіяльних радах створив благодійні каси, які приносили незначний прибуток і були вагомою підтримкою для прихожан.

Крім обов'язків генерального вікарія і пароха Сараєва, через три роки після свого приїзду до Боснії отець Йосиф отримав парафію в селі Завидовичі, розпорошену по лісу. Там постійно перебувало близько 2 тис. лісорубів. Парафіяльна робота збільшила і без того велике навантаження отця. Генеральним вікарієм він пробув до 1 травня 1913 року, після чого був призначений парохом при церкві св. Варвари у Відні. Одна із причин переїзду до Австрії – поганий стан здоров'я отця. Проте була й інша, більш вагома причина, пов'язана зі становищем церкви у Боснії.

Отець Йосиф обіймав посаду генерального вікарія при трьох єпископах, (у Сараєві, Мостарі і Баня-Луці), а тому відразу досягнути повної незалежності греко-католицької Церкви було не просто. Вже саме запровадження посади генерального вікарія для української церкви в Боснії стало величезним здобутком. Українці й за це були вдячні своєму владиці, але радикальніша частина діаспори вимагала більшого, а тому надіслали відповідний протест до Рима, про що повідомили отця Йосифа листом від 19 жовтня 1910 року. Зокрема, в протесті зазначалося, що вони не визнають генерального вікарія у Боснії, оскільки він перебуває під юрисдикцією латинських єпископів³⁰³. На думку авторів протесту українці повинні мати свого вікарія, підпорядкованого або Папі, або Львівському митрополиту.

Цей протест спричинив чималий скандал, але дав досить швидкий і позитивний результат у становищі української греко-католицької церкви в Боснії. З розумінням до проблеми поставився о.Йосиф, який спокійно погодився відійти від справ. Також на певні поступки пішов єпископат Боснії, передусім архієпископ Штадлер, який переконав своїх колег у тому, що тільки визнання

³⁰² Мизь Р. Початки церковної організації серед українців у Боснії /Роман Мизь // Глас Союзу. – Новий Сад, 1998. – №2. – С. 49.

³⁰³ Там само. – №2. – С. 50.

наступника Жука як рівного серед них сприятиме добрим відносинам між українськими переселенцями, місцевою світською та духовною владами.

Немало для справи зробив і митрополит Андрій Шептицький, який з цього приводу вів переписку з Римом та урядом Австро-Угорщини. Результатом усіх старань у Боснії і Герцеговині було утворено греко-католицьку дієцезію, керівник якої з титулом апостольського адміністратора підпорядковувався напряму Апостольській Столиці. Папа Бенедикт XIV своїм указом від 7 жовтня 1914 року на цю посаду призначив о. Олексія Базюка, який оселився в Баня Луці³⁰⁴.

У грудні 1914 року як апостольський адміністратор о. Олексій прибув до Сараєва, де спочатку поселився в отців францисканців, а згодом у жіночому монастирі «Люрд», в якому мав для душпастирських потреб каплицю. На початку лютого 1915 року він вирушив у першу ознайомчу подорож до парафій та місць компактного проживання українців. Отець з'ясував, що в парафіях Прнявор, Дев'ятина і Стара Дуброва були вже побудовані церкви і парафіяльні будинки, але за них не сплачено повністю борг.

Стараннями о. Олексія місцева влада видала йому на руки 6000 крон на сплату боргів і на потреби духовенства. У часи перебування на посаді апостольського адміністратора о. Олексій у Дев'ятині придбав землю для церкви, у Старій Дуброві збудував господарські будинки, було виділено частину необхідної суми на придбання землі для парафії у Козарці. Також збудували церкву в Муїнци-Лишні.

Другу пастирську подорож о. Олексій здійснив у серпні-листопаді 1915 року. Наслідком цієї подорожі стала розробка отцем чіткого плану духовної та матеріальної допомоги українським переселенцям. З цією метою о. Олексій у вересні 1915 року звернувся з письмовим меморандумом до влади Австро-Угорщини. Урядовці прислухалися до рекомендацій о. Олексія і задовольнили більшість його прохань.

Після завершення Першої світової війни 1919 року парафії апостольської адміністрації у Боснії увійшли до складу Крижевської єпархії, а о. Олексій Базюк до 1926 року залишався при цій єпархії вікарієм, після чого повернувся до Львова³⁰⁵. На той час Крижевським єпископом ще з 1914 року був Діонізій Няраді. За його правління відчутно зросла національна свідомість серед боснійських та славонських українців. Крижевську єпархію Д. Няраді прийняв у складному фінансовому стані. Його попередник, владика Юліан Дрогобицький, упродовж управління єпархією (1891-1914) вів некомпетентну економічну політику і фактично спровокував фінансову кризу.

Аби врятувати становище, Апостольська Столиця у червні 1914 року призначила Діонізія Няраді апостольським адміністратором і єпископом. Це призвело до конфлікту, оскільки старий владика не був згодний з таким рішенням Папи і мав надію залишитися на єпархії. Тому 21 березня 1916 року він написав розгорнутий меморандум Папі, в якому перерахував все, що зробив для Крижевської єпархії

³⁰⁴ Куницький Л. Над Босною / Л. Куницький // Матеріали до історії українців у Боснії. – Новий Сад, 2004. – Т. 1. – С. 121.

³⁰⁵ Мизь Р. Початки церковної організації серед українців у Боснії / Роман Мизь // Глас Союзу. – Новий Сад, 1998. – №2. – С. 50.

і зазначив, що створені ним церковні мастки є прибутковими і через кілька років він зможе розрахуватися з усіма боргами. Проте, через відсутність підтримки Ю.Дрогобицького з боку загребського архієпископа Антона Бауера цей меморандум не був переданий до Ватикану. А сам владика Юліан, через військовий стан, не мав змоги поїхати туди. Таким чином конфлікт щодо єпархії тривав аж до 1923 року, поки Конгрегація Східних Церков у лютому 1923 року не доручила арбітражній комісії розглянути спірне питання щодо адміністративної власності Крижевського єпископства. Рішення Комісії було таким: «Єпископ Дрогобицький визнається винним за спричинення шкоди єпископському бенефіцію і повинен виплатити 842.022.33 кр.»³⁰⁶.

Зрозуміло, що суперечки навколо єпархії мали негативний вплив на функціонування єпархіяльних установ. Новому керівнику довелося докласти максимум зусиль, аби відродити активне життя в єпархії. Єпископську хіротонію Нярادی було здійснено 29 грудня 1914 року

болгарським єпископом Лазарем Младеновим у церкві святого Сергія і Ваखा у Римі³⁰⁷. Управління єпархією Нярادی припало на складний період політико-церковної ситуації у країні загалом. Греко-католики під натиском православної пропаганди опинилися в стані боротьби за своє існування.

Також повоєнний період мав ряд інших проблем, з якими зіткнулася Крижевська єпархія. Саме на її території розпочалася війна і чи не найбільших матеріальних збитків зазнали греко-католицькі парафії. Майже з усіх церков познімали дзвони для виготовлення з них гармат. Частина храмів були зруйновані до фундаменту. Окрім цього, суттєво підірвалися міжнаціональні зв'язки. Народи Югославії служили у різних військах, які воювали один проти одного.

Однак не тільки війна спричинила проблеми і нові вимоги до організації релігійного життя вихідців з України. Ще до війни основні центри проживання русинів – Руський Керестур та Коцур а були перенаселені, що стало причиною другої еміграції – тепер уже з Керестура і Коцура у ближні міста і села. Нові поселення українців виникли за Дунаєм, у Сремі та Славонії. Для їх релігійних потреб було засновано нові парафії в Сремі в Беркасові (1919) і Миклошевцях (1930), у Бачці в Господінцях (1939), а також у Белграді.

Із входженням 1924 року території Боснії до Крижевської єпархії, в регіоні організували ще кілька парафій: в Лепениці (1930), у Лишні (1931), у Баня-Луці (1931), у Камениці (1933), у Дервенті (1937) та ін. Також до Крижевської єпархії в 1923 року були приєднані греко-католицькі парафії Македонії. 1924 року тут заснували нову парафію у Струмiці. Загалом територія Крижевської єпархії поділялася на п'ять адміністративних одиниць: Славонський деканат (парафії Каніжа, Ліповляни, Пішкоревці, Раєво Село, Сибiнь, Вінковці), Баня-

³⁰⁶ Кекіч Н. Наукова конференція, присвячена крижевачкому єпископу Юлію Дрогобицькому // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша / о. Никола Кекіч. – Загреб, 2002. – С. 187-188.

³⁰⁷ Малацко М. Преосвященний владика Др.Діонізій Нярادی – апостол і місіонер / о. Михайло Малацко // Глас Союзу. – Новий Сад, 2001. – № 14. С. 40.

Луцький деканат (Баня-Лука, Церовляни, Камениця, Козарац, Стара Дуброва), Прняворський деканат (Дервента, Дев'ятина, Липиниця, Лішня, Прнявор), Сремський деканат (Бачинці, Беркасово, Міклушевці, Петровці, Сремська Митровиця, Шид, Вуковар).

Усі названі деканати, крім першого, підпорядковувалися Боснійському вікаріатові. Був створений окремих вікаріат Бачки, до якого належали Дюрдьове, Господинці, Коцур, Кула, Нові Сад, Нове Орахово, Руський Керестур, Врбас I та Врбас II. П'ятим деканатом став Сербський, з осідком у Белграді. Богослужіння в цих селах відбувалося старослов'янською мовою, а проповіді українською мовою та бачванською (русинською) говіркою³⁰⁸. Таким чином, духовенству вдалося об'єднати українців не тільки у релігійному, але й у культурно-освітньому плані. Та, на превеликий жаль, історично обумовлені відмінності, зокрема мовні, не вдалося подолати.

У міжвоєнний період найбільший брак священників у Крижевській єпархії спостерігався в Боснії, тому владика Діонізій Няраді їздив до Галичини, де шукав священників і просив їх поїхати на Балкани. У результаті такої наполегливої кадрової роботи на 1940 року у Боснії служило десять греко-католицьких священників³⁰⁹. Загалом, розбудова релігійного життя навколо греко-католицької церкви сприяла культурному та духовному відродженню українців в Югославії у 20- 30-ті роки ХХ ст.

Д.Няраді докладав чимало зусиль, аби зберегти національну та конфесійну ідентичність українців. Щодо релігійної визначеності, то він вважав, що найкраще національні характеристики українців здатна відстоювати греко-католицька віра. Тому Діонізій робив усе, аби стримати перехід українців до інших конфесій, усвідомлюючи як це не просто зробити в умовах розсіяння між православними та католиками.

Часто Няраді йшов на крайні заходи – забороняв співпрацювати з православними рухами і виданнями³¹⁰. Так, на югослов'янських землях існував православний рух «Батагоше», який у своєму виданні «Заря» поширював чутку, що всі греко-католики перейдуть у православ'я, бо «хто не перейде, той є проти державний, належить до тих, хто бвив благопокійного Короля Александра.., та буде вигнаний до Мадярщини»³¹¹.

Очолити православний рух український переселенець В.Стрільчик, який 1920 року, прибув до Боснії і почав релігійну діяльність у греко-католицькому приході Прнявора. Його активність не сподобалася місцевому священнику і між ними почалися сварки, що і підштовхнуло В.Стрільчика перейти до православ'я

³⁰⁸ Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. – Вінніпег, 1969. – С. 55.

³⁰⁹ Малацко М. преосвященний владика Др. Діонізій Няраді – апостол і місіонер / о. Михайло Малацко // Глас Союзу. – Новий Сад, 2001. – № 14. С. 42.

³¹⁰ Руски Новини. – 1934. – Ч. 37. – С. 1.

³¹¹ Руски Новини. – 1935. – Ч. 29. – С. 1.

та переїхати до Хорвачан³¹². З цього часу він не просто змінив конфесію, а став активним агітатором переходу українців до православ'я.

За правління у Королівстві СХС православної династії Карагеоргієвичів склалася сприятлива ситуація для поширення православ'я в країні, а Сербська ПЦ фактично стала державною релігією. При цьому інтереси інших конфесій часто нехтувалися. Тому православні не тільки сміливо вели агітацію щодо переходу до їхньої віри, але й інколи чинили протизаконні дії. Їм вдалося відібрати кілька храмів у греко-католиків. Зокрема, влітку 1922 року у селі Хорвачани православні зайняли церкву, відслужили там службу та забрали весь церковний інвентар. Згодом голова Прняворського району викликав до себе греко-католицького священика Хорвачан о.Юрія Колодія та з погрозами змусив його передати ключі від церкви.

Заходи, які вжила греко-католицька адміністрація, щоб повернути храм, не дали бажаних результатів – церква опинилася під владою сербської православної митрополії у Баня-Луці. Пізніше будівлю храму було розвалено, а на її місці, тобто на землі греко-католицької громади, за державні кошти побудували новий православний храм. Уніати, між тим, були вимушені побудувати собі нову церкву та купити землю під новий цвинтар. Окрім церкви в Хорвачанах, до православних українців перейшла церква у Лішні-Муціїнцях. Ключі від церкви в цьому селі священик вимушений був передати на вимогу державної адміністрації в Баня Луці у червні 1922 року Також у селі Расавець в уніатів забрали побудовану ними капличку³¹³.

Траплялися випадки, коли уніатські храми обстрілювали представники православних організацій, аби залякати віруючих та відібрати у них культові приміщення. Такий випадок мав місце на Паску 1925 року в селі Гайове. За ці злочинні дії ніхто не поніс відповідальності. Місцева влада демонстративно приймала сторону православних. Більшість скарг греко-католицьких українців, які ставали жертвами загроз та агресії з боку православних, залишалися майже непоміченими органами державного правопорядку. Лише в окремих випадках суд визнавав незаконність дій православних екстремістів. Так, після того як В.Стрільчик подав до суду скаргу на греко-католицьких священиків, звинувачуючи їх у «протидержавній діяльності», а владу Няраді назвав «неприятелем держави», було проведене розслідування і греко-католицьких священиків визнали невинними. Тоді, на вимогу влади, провели розслідування проти В.Стрільчика, якому за наклеп присудили штраф 600 динарів або один місяць позбавлення волі³¹⁴. Незважаючи на підтримку держави, православна агітація В.Стрільчика та інших

³¹² Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К., 2008.: ФАДА, ЛТД, – С.104.

³¹³ Наші відступники далі відступають // Рідне слово. – Дервента, 1936, 10 липня. – Число 13.; Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890- 1999 роках / Румянцев О.Є. – К., 2008.: ФАДА, ЛТД, – С. 100.

³¹⁴ Малацко М. Преосвященний владика Др.Діонізій Няраді – апостол і місіонер / о. Михайло Малацко // Глас Союзу. – Новий Сад, 2001. – № 14. С. 40.

його однодумців не знайшла великої підтримки з боку українців. Лише Хорвачани стали центром православних українців у Боснії, тоді як в інших селах – Лішня, Расавец, Козарац – вони були у меншості³¹⁵. Цікаво, що перехід українських уніатів до західного обряду не викликала такого обурення, скільки викликав перехід українців до православ'я. Окатолчення відбувалося досить спокійно, без агресивної агітації, що й забезпечило сприйняття цього процесу як асиміляції.

Єпископ Нярадї був переконаний у тому, що найбільша відповідальність за збереження національної та церковної єдності українців на чужині покладається на священників. Тому на високому рівні була організована просвітницька діяльність серед кліру. Намагаючись підняти духовний рівень своїх священників, влади́ка запровадив конкурси на отримання парафій, проводив інформативні місячники тощо³¹⁶.

Разом з тим не забував єпископ і про матеріальні потреби священників. Майже всі вони були одруженими, мали дітей, а тому потребували належного фінансового забезпечення. Священники, обслуговуючи розкидані на великих територіях парафії, через брак часу мало уваги приділяли своїм родинам. Владика розумів, що єпархія має допомогти вирішувати і матеріальні потреби священників. З цією метою заснували благодійне «Товариство святого Йосафата».

Багато уваги єпископ Нярадї приділяв майбутнім богословам. Задля того він їздив в інші країни (Італію, Австрію, Чехословаччину), де вивчав систему підготовки кадрів. Часто їздив до Галичини, де черпав нові ідеї для виховної роботи з віруючими. Нярадї організовує навчання найталановитішої молоді у римських, інсбруцьких, львівських, братиславських, віденських, ужгородських семінаріях та академіях.

Українська греко-католицька церква, поділяючи долю української еміграції в економічному та політичному контексті, була надійною опорою для українців у збереженні їхньої національної ідентичності. Зокрема, у Боснії, де були найстарші поселення українців-галичан, митрополит Андрей Шептицький дбав про те, щоб український народ мав свій осередок і духовну опіку в своїх парафіях.

Священники в українських селах були не тільки духовними отцями, душ-пастирями але й авторитетними людьми, оскільки добре знали мову, історію і навіть розумілися на сільському господарстві. Від 1924 р., коли греко-католицькі парафії Югославії об'єдналися у Крижевську єпархію, її влади́ки дбали про те, щоб українські греко-католицькі священники мали рідне виховання – у Львові (до Другої світової війни), а після війни – у Загребі чи в Римі. Хоч Крижевська єпархія була не тільки українською, вона була як українською для українців, так і хорватською для хорватів, чи русинською для русинів, що можна вважати її великою перевагою.

Греко-католицька церква зі своїм кліром і вірними охоплювала весь українсько-русинський народ на цих просторах. Хто відвідував храм, той не міг не

³¹⁵ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.С. – К., 2008.: ФАДА, ЛТД, – С. 106.

³¹⁶ Simrak J. Spomenica / Simrak J. – Zagreb, 1937. – С.66.

знати українські колядки, гайвки, з якими поєднувалися й інші побутові звичаї народу. Слухаючи щонеділі Святе Письмо і проповіді українською мовою, люди знали, що святе не тільки євангельське слово, але і українське слово, яким воно було сказане. Так формувалася повага до рідної мови, пісень, звичаїв. Цю роль не може відіграти ніяке культурно-просвітнє товариство в умовах еміграції так яскраво, на духовному рівні, як це робила церква.

Разом з тим релігійне життя українців в Югославії до Другої світової війни знало й прикрі моменти. Вони були породжені протистоянням між греко-католиками та іншими конфесіями, насамперед православними, що виникали на ґрунті переходу віруючих від однієї церкви до іншої. Православний рух, який намагався переманити до своїх приходів греко-католицьких українців, користувався підтримкою Сербської ПЦ, яка в період Королівства СХС фактично була державною релігією.

А тому їхні дії віталися як православною громадськістю, яка домінувала в Югославії, так і владою, яка представляла інтереси православної династії Югославського королівства. Прикро, що державні інституції практично не втручалися в конфлікти тоді, коли йшло пряме порушення закону з боку православних. Мається на увазі самовільне захоплення обрядових приміщень греко-католиків, прицерковних земельних ділянок тощо.

Уніати також не завжди дотримувалися духовних принципів, а в окремих випадках жорстко протистояли православної агітації та діяльності – розганяли зібрання, які влаштовували православні місіонери, відбирали у них друкована матеріали та виганяли зі своїх сіл. Також владика Крижевської єпархії Няраді офіційно заборонив прихожанам єпархії (а там не тільки українці, але й хорвати) співпрацювати з православними виданнями та товариствами.

Загалом можна відзначити присутність політичного духу у розбудові релігійного життя українців в Югославії упродовж першої третини ХХ ст. Клірики як православної, так і греко-католицької церков інколи вдавалися, скоріше, до політичних методів боротьби за прихожан, натомість аби використовувати лише духовні важелі впливу. Конфлікт, який існував між українськими переселенцями щодо їх релігійної приналежності, заважав розбудові релігійного життя у громадах, між якими такий конфлікт час від часу виникав.

Попри всі ці негаразди понад усе стояла висока релігійність українців. Своєю духовністю, вірністю традиціям українці викликали захоплення місцевого населення. Одна із мешканок Баня-Луки, спостерігаючи, як українці сходилися до церкви, зауважила: «Мені шкода, що не розумію по-українськи, бо і я прийшла би послухати. ...бо то не мала річ, коли люди по роботі в такому числі сходяться до своєї церкви»³¹⁷. Також цей вислів говорить і про ставлення пересічних громадян Югославії до релігійних уподобань українців. Самі ж українці досить часто ототожнювали свої релігійні традиції з національними, і, можливо, тому так вірно їх відстоювали та зберігали.

³¹⁷ Банялука Місії //Рідне слово. – Пішкоревці, 25 листопада, 1935. – Число 13.

Релігійне життя українців у 40-90-ті роки ХХ ст.

Після Другої світової війни українці Югославії опинилися в дуже складних умовах на всіх рівнях їхнього буття: матеріальному, релігійному, національно-культурному. Передумови появи цих проблем були породжені ще під час самої війни. Звернемо увагу на коло питань, які стосуються релігійної тематики. У роки війни були спалені греко-католицькі храми у Бая-Луці, Печеї, Грубру, Стойдрагі, парафіяльні будинки у семи селах та жіночий монастир у Сошинцях³¹⁸.

Через належність окремих українців Югославії до ОУН, осередки якого були створені і працювали під час війни на Балканах³¹⁹, активні представники української діаспори, першими серед яких були священники, опинилися в полі зору каральних органів. За священниками полювали і енкаведісти, і влада так званої « нової Югославії », яка по завершенні війни приступила до розбудови соціалізму. Поряд з цим новий державний устрій, атеїстичний за своєю суттю, вимагав впровадження нової релігійної політики щодо віруючих та тих церковних інституцій, які функціонували на території Югославії.

У найбільшу немилість потрапили католики, яких звинувачували у співпраці з НДХ (Незалежна Держава Хорватія), яка за підтримки фашистів функціонувала на частині югославських земель у роки Другої світової війни. Через таку позицію щодо югославських католиків влада агресивно-вороже сприймала будь-які контакти віруючих із Апостольською Столицею. Греко-католики, які разом з католиками знаходилися під опікою Ватикану, також були зараховані до « зрадників і ворогів » соціалістичної держави. Складна ситуація склалася в тих українських греко-католицьких парафіях Боснії, які знаходилися в одних населених пунктах з приходами Сербської ПЦ.

Православні клірики та віруючі попри те, що церква законодавчо була відділена від держави, перебували під негласним захистом владних інституцій. Це було обумовлено кількома факторами. По-перше, Сербія, як головний осередок православ'я Югославії, стала центральною республікою ФНРЮ, що дозволяло етнічним сербам у багатьох випадках диктувати іншим республікам федерації

³¹⁸ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.Є. – К., 2008.: ФАДА, ЛТД, – С. 233-234.

³¹⁹ Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії / Славко Бурда // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 173-181; Костельник В. Югославські руснаки-українці в боротьбі проти фашизму та в народній революції Югославії (1941-1945 рр.) / Володимир Костельник // Український історичний журнал. – Київ: Видавництво «Наукова думка». Орган Інституту історії АН України, 1970. – № 11 (116). – С. 71-77; Лаврів Р. З пам'яті народної (II). Спогади Дмитра Мороза, Лішня / Роман Ларів // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1981. – Рік X. – № 28. – С. 51; Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 69; Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) / Богдан Ліський // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 38-50; Мацяк Є. Українці в Хорватії / Євген Мацяк // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 51-61.

свою релігійну політику. По-друге, сербська еліта переважала серед представників владних структур, а самі серби склали половину населення федерації. Відтак чи не найважливішим чинником, який завжди викликав схвалення широких мас югославської громадськості була державна політика сприяння православ'ю як конфесії, що найбільше зазнала гонінь у роки Другої світової війни. У такій ситуації православне духовенство почувало себе досить упевнено і без зайвого застереження серед своїх прихожан поширювало агітацію про те, що греко-католики складають «загрозу їхньому православ'ю»³²⁰.

З цієї причини деякі українські греко-католицькі парафії у Боснії (Камениця, Стара Дубрава, Липиниця), добре облаштовані до війни, почали завмирати наприкінці 40-х – на початку 60-х років ХХ ст.³²¹

Табл. № 2 греко-католицькі парафії у Боснії

Парафія (кі-ть осіб)	1922	1934	1940	1941	1943	1962	1974	1985	Роки за- снування громади
Пнявор	3054	1700	1850	1850	2238	1067	1305	1048	1900
Дев'ятина	1659	1500	1500	1500	2060	750	563	432	1906
Ст.Дубрава	1621	750	895	895	900	?	30	30	1906
Козарац	865	1100	1150	1150	1420	1108	790	830	1910
Баня-Лука	670	1500	700	700	728	800	1115	912	1917
Лішня	-	650	1135	1135	1757	1066	640	402	1931
Дервента	-	800	1487	1550	1354	1000	550	300	1931
Липиниця		700	900	900	1186	337	214	?	1933
Камениця	-	700	750	750	790	?	25	?	1933
Цировляни	-	-	450	500	720	526	512	136	1934
Всього	7869	9400	10817	10930	13153	6654	5744	4360	
Священики	5	9	10	10	8	7	7	5	

Більшість віруючих з цих та інших парафій покидали обжиті місця і відправлялися до більш багатих північних регіонів Югославії. Це були Бачка (Сербія) і Славонія (Хорватія)³²². Ці місцевості приваблювали не тільки кращими економічними показниками, але й тим, що, наприклад, у Бачці сформувалася стійка українська громада ще з перших хвиль переселенців з України, на допомогу якої сподівалися переселенці з Боснії. А в Хорватії, як республіці з переважно католицьким населенням, був відсутній тиск православних, що породжувало надію на більш спокійнішу організацію релігійного життя уніатів.

³²⁰ Лещин Я. Сьогодення українців західної Славонії і Мославини / о.Ярослав Лещин // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 164.

³²¹ Українці в Боснії – статистичні дані. Дані зібрав о. Іван Баршевський // Українське слово: Видання товариства «Проствіта». – Новий Сад, 2007. – С.11.

³²² Лещин Я. Сьогодення українців західної Славонії і Мославини / о.Ярослав Лещин // Українці Хорватії. Книга перша. – Загреб, 2002. – С. 164.

Українські переселенці з Боснії об'єктивно активізували національно-культурне життя тих регіонів, де вони поселялися. Справа у тому, що національна та релігійна свідомість в українських селах Боснії у порівнянні з тими регіонами, де українці були у меншості, мала своєрідний національний, соціально-побутовий вияв. Окрім цього зазначимо, що економічна та соціальна відсталість корінних боснійців стримувала асиміляцію українських переселенців. Це було підсилено зв'язками з довоєнною Західною Україною та наполегливою просвітницькою працею священників, які були вихованцями Української Богословської Академії у Львові.

Тому, коли після Другої світової війни українці з Боснії потрапляли до інших регіонів Югославії, вони приносили з собою вже втрачену атмосферу українства, що об'єктивно сприяло активізації тут національного та релігійного життя. Окрім цього, у тих хорватських регіонах, куди прибували по війні переселенці з Боснії, українці зазнали значних людських, матеріальних та моральних втрат. Так, із 260 осіб, загиблих переважно у концтаборі в Ясеновац від режиму усташів, 70 були українці. Майже кожна українська родина в Липовлянах та Новій Суботиці залишилася без годувальника. Вся важка праця лягла на плечі жінок. Проте всі ці складності лише зміцнювали національну та релігійну свідомість українців.

Нелегко довелося новоприбулим українським родинам, які вимушені були братися за будь-яку роботу у лісі чи цегельні, найматися до місцевих господарів тощо. Це сприяло їх швидкій інтеграції у парафіяльне та суспільне життя української громади. Згодом переселенці почали «задавати тон» церковного та культурного життя українців у хорватських селах. Провідна роль у переселенні та облаштуванні українців на нових місцях належала греко-католицьким священникам, серед яких особливо відзначимо липовлянського отця Богдана Мизя, який доклав чимало зусиль, аби зберегти релігійну та національну свідомість українців як у парохії, так і поза нею.

Комуністична влада Югославії не була зацікавлена у зростанні національної та релігійної свідомості ні українців, ні інших народів, які населяли федерацію. Тому й українські священники зазнали політичних гонінь. Звинувачення були стандартними: антидержавна діяльність, співпраця з усташами. 1950 року за антикомуністичну пропаганду ув'язнили о.Михайла Каминецького. Незважаючи на виправдальний вирок суду (процес тривав більше року), влада депортувала священника, пославшись на те, що у нього відсутнє громадянство.

1957 року прокотилася хвиля репресій проти священників: Петра Шлапака з Белграда засудили на 8 років; о.Фелікса Біленького з Лішні – на 5 років; о.Михайла Юриста з Козарца – на 3 роки; о.Григорія Біляка з Прнявора – на 1 рік³²³. Крім того, практикувалися репресивні заходи іншого характеру. Так, 1948 року з українських парафій «народна влада» вилучала, нібито для перепису, церковні документи (метрики, хроніки, списки тощо) й донині вони не повернуті

---

³²³ Юриста М. Ювілею отця Фелікса Біленького / Михайло Юриста // Наша газета. – Новий Сад, 2003. – № 15. – С. 5.

громадянам³²⁴. Для багатьох українських родин це було чи не єдине джерело для з'ясування їх релігійного та національного походження. Окрім того, у Дев'ятині був зламаний поставлений першими українцями-переселенцями, хрест. Оскільки українці вважали його символом національної духовності в Боснії, вже наступного дня він був відновлений³²⁵.

Траплялися приклади конфліктів українських священиків з католицьким духовенством. Так, 1958 року в семінарії у Загребі, де більшість семінаристів були українцями, ректор заборонив студентам розмовляти українською у класах та їдальні. Пізніше заборонили і русинську говірку, що викликало постійні протести семінаристів. До цих утисків, що мали виражене антиукраїнське забарвлення, додалися матеріальні збитки, який завдав землетрус 1969 року у Боснії.

Внаслідок стихії були зруйновані та пошкоджені церкви та парафіяльні будинки у Лішні, Хорвачанах, Бреку, Козарцю, Дев'ятині, Прняворі та інших населених пунктах³²⁶. Без сумніву, всі ці фактори дуже підривали і так хитке матеріальне та духовне становище української діаспори у повоєнній Югославії. Проте ні суб'єктивним, ні об'єктивним причинам не вдалося зламати дух українства, сподівання та віру в нормалізацію ситуації.

Частина пошкоджених церковних приміщень у Боснії були відновлені. Не менш актуальним залишалось питання відкриття нових парафій у Воєводині та Хорватії, куди переселялися українські родини з Боснії. Оскільки разом з переселенцями на нові землі переходили і священики, то дефіцит духовенства тут не відчувався. Відсутність культових приміщень змушувала переселенців прилаштовуватися до нових умов. На перших порах священики здійснювали церковні обряди у житлових будинках. Згодом почали створюватися нові парафії у Воєводині та Славонії. 1956 року заснували парафію та монастир Святої Трійці отців Василіан у Кулі³²⁷, 1960 року парафію – у Вербасі, 1965 року – в Інджії. Українці долучалися до раніше заснованих русинських парафій у Нові Саді, Шиді, Бачинцях, Руському Керестурі, Коцурі, Господинцях. Через переселення українців до Славонії заснували в 1962 року парафію у Вуковарі³²⁸.

³²⁴ Барщевський І. Українці у бродсько-посавській області // Українці в Хорватії. Книга перша / о. Іван Барщевський. – Загреб, 2004. – С.126.

³²⁵ Барщевський І. О. Михайло Юриста в моїх споминах. Його життя, праця і доба (1897-1982) / Іван Барщевський. – Славонський Брод, Видання Славонського деканату 3. – 2007. – С. 46-64; Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890- 1999 роках / Румянцев О.Є. – К., 2008.: ФАДА, ЛТД, – С. 234-235.

³²⁶ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-199 роках / Румянцев О.Є. – К., 2008.: ФАДА, ЛТД, – С. 234-235.

³²⁷ Комбіль Я. Греко-католицька парафія в Кулі / Ярослав Комбіль // Українське слово. : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2007. – Число 13. – С. 63.

³²⁸ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-199 роках / Румянцев О.Є. – К., 2008.: ФАДА, ЛТД, – С. 236.

Велику роль у розбудові релігійного життя української громади відіграв особистісний фактор. Маємо на увазі душпастирів, які присвячували своє життя облаштуванню та службі у греко-католицьких українських парафіях. Зокрема з великою вдячністю згадують отця Стефана Пітку – засновника української греко-католицької парафії в місті Інджія, що у Сербії. Висвячення на священника отця Стефана відбулося в серпні 1964 р. крижевським єпископом Гавриїлом Букатком. А вже через рік о. Стефан заснував парафію в Інджії. Перші богослужіння відбувалися в прилагодженій для цього хаті, але завдяки старанням пастора досить швидко збудували церкву. Тут отець Стефан організував і принагідні національні урочистості. Поряд з цим о. Стефан заснував українську греко-католицьку парафію в Белграді, яку було відкрито 1966 року. Під церковне приміщення купили будинок, на кошти, зібрані в українських греко-католицьких парафіях єпархії³²⁹.

Стефан Пітка також був активним громадським діячем, відіграв вагому роль у культурницькому житті української діаспори. Він вважається одним із засновників Світового Конгресу Українців, на якому С. Пітка був єдиним представником від Східної Європи. Допомагав розбудовувати греко-католицькі парафії українців в Канаді, Німеччині та інших країнах³³⁰.

Не менш героїчними були старання вуковарського пароха Дмитра Стефанюка, який своїми силами 17 березня 1962 року організував парафію у Вуковарі. Богослужіння спочатку відправляв у власному будинку. На будівництво храму не вистачало коштів, тому 1968 року відправився до Вінніпега, де серед української діаспори зібрав гроші для будівництва. З його поверненням відразу було зведено храм.

Тільки-но завершили будівництво, як трапилося лихо – велика повінь завалила церкву. Однак Д. Стефанюк не здавався. Він віднайшов кошти і побудував новий, у модерному стилі храм Христа Царя. Коли встановлювали іконостас, розпочалися військові дії. Під час боїв за Вуковар церква зазнала значних пошкоджень. 1998 року, після того, як Вуковар знову опинився під опікою хорватської влади, о. Дмитро черговий раз розпочав відбудову парафіяльної церкви. Йому допомагали ті українці, які залишилися в місті. У підвалі церкви відправляли Богослужіння. Через похилий вік Д. Стефанюку не вдалося довершити відбудову храму – це здійснили вже молодші священники³³¹.

Завдяки старанням таких людей, українська греко-католицька громада Югославії упродовж 1945-1970-х рр. мала 9 парафій і була згуртована в рамках Крижевської єпархії. За цей період підготували 34 українських священники. У 60-х роках ХХ ст. єпархія поділялася на чотири вікаріати: Воєводинський, Боснійсько-Славонський, Жумберацький та Македонський. Майже всі українці

³²⁹ Гочак М. Вічна пам'ять – отець Стефан Пітка / Мирослав Гочан // Українське слово : Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2006. – Число 10. – С. 55.

³³⁰ Там само.

³³¹ Бл. п. о. Дмитро Стефанюк (1920-2003) Лист співчуття // Наша газета. – Вуковар, 2003. – 7 вересня. – № 17. – С. 13.

опинилися в межах перших двох. Наприкінці ХХ ст. Крижевська єпархія загалом нараховувала 26 парафій, розкиданих майже по всій Югославії. Також єпархія мала 15 монастирів (серед яких лише один чоловічий – отців Василіан) в Осієку, Нові Саді, Шиду, Міклошевцях, Вуковарі, Загребі та ін. Обслуговували єпархію 55 священників³³².

Представники української діаспори також були прихожанами й інших конфесій, насамперед православ'я. В Югославії наприкінці 90-х років ХХ ст. існувала одна українська православна община, створена в Поточанах (Хорвачанах) у 20-30-х роках ХХ ст. Там раз на місяць сербський священник відправляв службу³³³.

Військові події в першій половині 90-х р. ХХ ст. завдали значної шкоди українським греко-католицьким парафіям в Югославії. Багато храмів було знищено, частина зазнала сильних руйнувань. Відразу після припинення військових дій до обжитих місцевостей поверталися люди і разом з власним житлом відбудовували і церкви. Через брак коштів громада сходилася і самотужки піднімала з руїн храм. У Хорватії віруючі отримали певну фінансову підтримку від Міністерства з відновлення та розвитку. Допомогали відбудовувати храми і майстри з України. Так, до села Канижі прибули художники з Тернопільщини, які розписали церкву за символічну ціну, що було вагомим допомогою для канижанської парафії³³⁴.

Незважаючи на те, що в часи соціалістичної Югославії пропагувався атеїзм, з 70-х років ХХ ст. в країні практично не було переслідувань за релігійну діяльність. Вільно поширювалася література, яку видавала єпархія («Християнський календар», «Єпархіальний вісник») або окремі парафії. Через пресу церква мала великий вплив на населення. Духовна періодика мала популярність і миттєво розходила між прихожанами. Загалом потрібно відзначити, що упродовж 60-70-х років ХХ ст. українці активно відновлювали релігійне життя в Югославії³³⁵. Церква ставала осередком не тільки духовного єднання, але й національного буття діаспори.

Провідна роль та успіх справи залежав насамперед від активності священників. Такі пастори встигали організувати не лише релігійне життя в парафії, але й культурно-просвітницьку роботу. Так, 1985 року було призначено нового декана в Боснії. Ним став прняворський священник Петро Овод – надзвичайно активний громадський діяч. Однією з його перших ініціатив було облаштування Українського духовного центру, який мав працювати на користь усіх українців Югославії. Будівництво приміщення під центр тривало кілька років,

³³² Лучечко І. Українські поселення в Югославії / І. Лучечко // Альманах Українського Народного Союзу. – Нью-Йорк, 1985. – № 75. – С. 150.

³³³ Ляхович М. Хресна дорога українців Боснії / М.Ляхович. – Ужгород, 1993. – С.17.

³³⁴ Ступяк М. Торжество у Канижі / о. М. Ступяк // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія, 1998. – № 104. – С. 22-23.

³³⁵ Мирицький П. / Перто Мирицький. Спогад про українські передачі по радіо Баян-Лука 1981-1991 рр. // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2007. – Число 11. – С. 41.

а фінансові засоби збиралися по всьому світі, особливо в заокеанській діаспорі. Робота була завершена 1988 року. В одній частині приміщення розмістили сестер-василіанок, а інше використовували для культурно-просвітницької роботи³³⁶.

Однією з ініціатив Петра Овада був приїзд до Боснії дітей, які зазнали впливу від аварії на Чорнобильській АЕС. Гостей приймали у Прняворському духовному центрі, а також безпосередньо в українських родинах. Всього до Боснії тоді прибуло 72 дитини. Прняворську ініціативу підхопили інші парафіяни і час від часу з України приїжджали діти до Боснії, Воєводини та Хорватії³³⁷.

З розпадом СФРЮ і утворенням нових незалежних держав на початку 90-х років ХХ ст., виникла об'єктивна необхідність облаштування нової церковної структури греко-католиків колишньої Югославії. Вірні Бачки, Срему, Македонії опинилися територіально віддаленими від Крижевського єпископа, який знаходився у Загребі. Доки визрівали умови для такої реорганізації, греко-католикам ще добрих десять років, долаючи комунікативні перепони, доводилося підтримувати зв'язки з єпархіальним керівництвом у Загребі. 2002 року, за розпорядженням Папи, було засновано окремий Апостольський екзархат у Македонії.

Першим екзархом було призначено Якима Гербута. Через рік, 2 листопада 2003 року заснували Апостольський екзархат греко-католиків у Сербії і Чорногорії, який об'єднав 18 парафій. Екзархом призначили українця Георгія Ждурджара. На святкування з нагоди утворення екзархату, яке проходило у Руському Керестурі, прибуло понад 30 владик з різних країн Європи, представники дружніх конфесій (90 священників), гості з посольства України та ін.³³⁸. Тепер щороку в Руському Керестурі збирається не менш поважна громада гостей, які приїжджають, аби відсвяткувати цю важливу дату в житті як української греко-католицької спільноти, так і світової загалом.

До 2005 року адміністративний центр екзархату розташовувався в Керестурі. Згодом купили нове приміщення у Нові Саді і з 1 січня 2006 р. там почала функціонувати резиденція екзарха. Греко-католицький Апостольський екзархат у Сербії і Чорногорії має самостійну церковну структуру. Були створені органи управління: рада екзархату, колегія священників, рада священників, низка комісій, які разом з владикою організують життя екзархату і його парафій. Також екзархат почав видавати «Вісник Апостольського екзархату». Наприкінці 2005 року закінчили переклад і видали Новий Заповіт русинською мовою. Через активну роботу пасторів було засновано дві нові парафії 2003 року в Крачуну та

³³⁶ Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках / Румянцев О.С. – К., 2008.: ФАДА, ЛТД. – С. 238.

³³⁷ Овад П. 100 років парафії в Прняворі / Петро Овад // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. – Новий Сад, 2000. – Число 8. – С. 35-44.

³³⁸ Розпочати нови бок нашей церковне истории // Думки з Дунаю. – Вуковар, Літопис Союзу Русиних и Українцох Республики Горватскей, 2005. – С. 8-9.

Суботиці, 2004 року поновили парафію в Белграді, яка була створена ще 1930 року і не працювала з початку Другої світової війни³³⁹.

Керівництво Крижевської єпархії наприкінці 90-х років ХХ ст. почало активно втручатися у політичні питання, пов'язані з так званим «русинським питанням», трактуючи його таким чином, що русини – це окремий народ, а не частка українського, і з 90-х років минулого століття лідери їхньої громадської організації «Руська матиця» стали вимагати створення окремої русинської держави. Посіявши розбрат між двома частинами української діаспори – русинами та українцями, як показав історичний досвід, легше провести процес асиміляції народу і позбавити державні інституції багатьох проблем, на що й розраховують ті державні чиновники, які цьому сприяють. Єпископ Крижевської єпархії Кир Славомир, який 1990 року благословив створення та діяльність «Союзу русинів та українців Югославії», після кількох візитів до Загреба і зустрічей з керівництвом «Руської матиці» з другої половини 90-х років ХХ ст. почав відкрито підтримувати розкол між русинами та українцями³⁴⁰. Такі дії Кир Славомира суперечать історичній правді і християнській моралі, яка вчить єднатися, а не сіяти ворожнечу, до того ж між вірними однієї єпархії. Не так діяли його попередники – єпископи Діонізій Няраді та Гавриїл Букатко, які присвятили своє життя створенню міцної релігійно спільноти у Крижевській єпархії, де плекалися національні традиції народів, які були прихожанами єпархії.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Насамперед слід зазначити, що практично всі представники української діаспори залишалися вірними греко-католицької церкви. Лише невелика частка українців стала прихожанами православних чи інших конфесій. Для українців греко-католицька віра мала своєрідну національну зорієнтованість. Релігійні обряди були тісно переплетені з національними традиціями, і тому церква виховувала не тільки релігійну, але й національну свідомість українців.

Слід відзначити, що в порівнянні з періодом до Другої світової війни, релігійне життя у 40- 90-ті роках ХХ ст. українців в Югославії було менш активним. Такий стан справ був обумовлений низкою факторів. По-перше, військовими подіями Другої світової війни та міжетнічними конфліктами на початку 90-х роках ХХ ст., у результаті яких українські греко-католицькі парафії зазнали людських, матеріальних та духовних втрат. По-друге, побудова соціалізму в Югославії базувалася на применшенні ролі релігії в житті громадськості та гоніннями на священників у повоєнні роки (після Другої світової війни) як антидержавних діячів. По-третє, періодичні конфлікти уніатів з іншими конфесіями негативно впливали на релігійну діяльність українських греко-католицьких парафій. Прикро, що руйнівну роль у релігійному житті української діаспори інколи відігравало, так

³³⁹ Афич М. Пошвечена резиденция егзарха у Новим Садзе / Марія Афич // Думки з Дунаю. – Вуковар, Літопис Союзу Русиних и Українцох Республики Горватскей, 2005. – С. 8-9.

³⁴⁰ Тамаш Ю. Збереження християнської і національної ідентичності русинів і українців Югославії: проблеми та їх розв'язання / проф. др. Юліан Тамаш // Глас Союзу. – Нови Сад, Союз русині і українців Сербії і Чорногорії, 2004. – № 6-7. – С. 8.

зване, «русинське питання», яке використовувалося, і на жаль, експлуатується й нині окремими як українськими, так й іноземними політиками для реалізації своїх амбітних політичних намірів.

Отже, період 40-90-х роках ХХ ст. в житті релігійної громади українців Югославії видався досить складним. Проте більшість проблем було подолано: відбудували зруйновані храми, відкрили нові парафії, організували культурно-просвітницьку діяльність при церквах, священники самовіддано працювали у своїх парафіях, обслуговуючи кілька населених пунктів відразу. Всі ці дії починалися з ініціативи невеликої групи активістів у тому чи іншому українському осередку. Згодом такі ідеї знаходили підтримку серед широких кіл української громади, що не лише пробуджувало національну та релігійну ідентичність, але й допомогло їх зберегти і зміцнити впродовж складних 40-90-х років ХХ ст.

Культурні та громадські зв'язки нових незалежних югословських держав з Україною у 90-ті роки ХХ ст.

Розвиток культурних і громадських контактів Хорватії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії та Словенії з Україною.

Співпраця у сфері культури та громадські контакти між Україною та Хорватією у 90-ті р. ХХ ст. почали розвиватися ще до розпаду СРСР та СФРЮ – тих державних утворень, до яких входили республіки. Проте з проголошенням незалежності обох республік у них відкрилися нові перспективи для співпраці. Давні традиції співпраці та доброзичливості у міжнародних відносинах посприяли тому, що республіки дуже швидко визнали незалежність одна одної. Так, вже 5 грудня 1991 року Хорватський Сабор визнав незалежність України, а 11 грудня 1991 року Україна була першою країною-членом ООН, яка визнала незалежність Республіки Хорватія. Дипломатичні відносини між країнами були встановлені 18 лютого 1992 р. шляхом обміну дипломатичними нотами³⁴¹. У травні 1992 року у Києві з офіційним візитом побував перший Президент тоді ще Соціалістичної Республіки Хорватія Ф.Туджман. Це був перший зарубіжний візит керівника Хорватії. Офіційний візит незалежної України до Хорватії здійснила у липні 1993 року делегація Верховної Ради України на чолі з Головою Комісії у закордонних справах Д.В.Павличком. А перші міждержавні угоди були укладені 26 січня 1994 року у ході першого офіційного візиту керівника МЗС України А.М.Зленка до Хорватії. А саме було підписано: Протокол про співпрацю двох МЗС т а Угоду про безвізові поїздки власників дипломатичних та службових паспортів.

Ці та інші дії дипломатів обох держав, спрямовані на відлагодження відносин між країнами, заклали правову основу для формування повноцінної співпраці між молодими незалежними державами. Однією з перших подій співпраці у культурній сфері між країнами стала виставка «Український авангард 1910-1930 рр.», яку організувала Галерея модерного мистецтва у Загребі наприкінці

³⁴¹ Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України // http://pidruchniki.ws/12810419/politologiya/mizhнародne_viznannya_ukrayini

1990 року. Упродовж року (16 грудня 1990 р. – 24 грудня 1991 р.) загребський музей демонстрував роботи провідних авангардистів України: О.Богомазова, Н.Генге-Меллер, І.Кавалерідзе, І.Жданко та ін.³⁴². Закінчилася виставка виданням у Загребі каталогу «Український авангард» і міжнародною конференцією про український авангард, на якій були присутні митці з багатьох європейських країн. У лютому 1992 року у Києві було засновано Товариство Україна-Хорватія, яке стало модератором низки заходів з презентації хорватської культури в Україні³⁴³.

Вагомим напрямом співпраці у культурній сфері було викладання хорватської мови в українських вищих школах. Їх викладали у трьох університетах України: у Київському імені Т.Шевченка, Одеському імені І.Мечникова та Львівському імені І.Франка. До середини 90-х років ХХ ст. хорватську вивчали разом з сербською як одну мову і називали її сербохорватською. Викладати її як українські, так спеціалісти з СФРЮ. У залежності від того, з якої республіки були югославські представники, будувалася специфіка викладання мови. 1995 року у Київському університеті з ініціативи Є.Пашенка запровадили викладання окремо хорватської та сербської мов. Для цього запросили з Хорватії спеціаліста, хорватського українця В.Стрехалюка. Пізніше викладала професор Т.Швачка, яка теж мала українське походження³⁴⁴. З 1998 року розпочали викладання української мови і літератури у Загребському університеті, а 2001 року там відкрили кафедру україністики.

У 90-ті роки між цими республіками відновилася ще одна форма співпраці у сфері культури – обмін літературою та науковою інформацією. Вцілому успіхи у цьому напрямі були незначними через військові конфлікти на території Хорватії. В Україні отримували лише три наукові видання: «Автоматика», яка надходила до Інституту проблем лиття НАН України, «Інформатологію» і «Сучасну лінгвістику» отримувала в НБУ імені В.І.Вернадського.

Такі самі невтішні тенденції з обміну літературою та науковою інформацією спостерігалися у співпраці зі ще трьома республіками колишньої Югославії Боснією і Герцеговиною, Словенією та Чорногорією. Ситуація на краще стала змінюватися лише з початком ХХІ ст. Нині у провідних бібліотеках та наукових установах України отримують десятки наукових періодичних видань та індивідуальних досліджень з цих республік. Близько 30 наукових періодичних видань України надсилається до Хорватії, БіГ, Словенії та Чорногорії.

Загалом з середини 90-х роки ХХ ст., з часу припинення військових конфліктів на просторах колишньої Югославської федерації, розпочалася нова сторінка співпраці між Україною та Хорватією. Знаковою подією того часу, яка позитивно

³⁴² Стіпанчич Б. Український авангард 1910-1930. Загреб. Музей сучасного мистецтва, 16-12.1990-24.12.1991/ Бранка Стіпанчич // Хорватія-Україна. Культурні зв'язки від Адріатики до Дніпра. – Загреб, 1996. – С. 355.

³⁴³ Пашенко Є. Українсько-хорватські взаємини від давнини до сучасності / Євген Пашенко // Хорватія-Україна. Культурні зв'язки від Адріатики до Дніпра. – Загреб, 1996. – С. 241.

³⁴⁴ Стрехалюк В. Хорватська мова на Київському університеті / Василь Стрехалюк // Думки з Дунаю. – Загреб, 1990-2000. – № 3. – С. 44.

відобразилася на розгортанні зв'язків між республіками, у тому числі й у сфері культури, був візит на початку 1995 року офіційної делегації України до Хорватії. Очолив делегацію віце-прем'єр України Валерій Шмаров. Їх приймали віце-прем'єр і міністр закордонних справ Хорватії Мате Гранич та міністр оборони Гойко Шушак. Між українськими та хорватськими високопосадовцями насамперед йшла мова про припинення військового конфлікту на території Хорватії та мирне врегулювання територіальних спорів із Сербією. Міністр оборони Хорватії Гойко Шушак висловив велику подяку гостям за участь українських солдатів у складі місії ООН, зауваживши про їх коректне виконання, доручених завдань³⁴⁵.

У серпні 1998 року у Загребі відбулася презентація щоквартальника «Коло», який містить великий тематичний розділ, присвячений актуальним проблемам сучасного життя, історії та культури України. Підготувало і видало його Посольство України в Республіці Хорватія, яке для цього залучило широке коло дослідників з України, зокрема колишнього міністра закордонних справ України Геннадія Удовенка, посла України в Республіці Хорватія Анатолія Шостака, поета і громадського діяча Івана Драча, а також Євгена Пащенко, Юрія Лисенка, Дмитра Степовика, Михайла Насенка та інших³⁴⁶. На основі згаданої публікації була створена «Книга про Україну». Це було вже третє видання, підготовлене Посольством України в Хорватія з часу його роботи в республіці. Дві попередні книги – «Хорватія – Україна. Культурні зв'язки від Адріатики до Дніпра» та англomовне видання «Україна і Хорватія: проблеми посткомуністичних суспільств», що було опубліковано під егідою ЮНЕСКО – теж мали великий успіх.

З кінця 90-х років відновлено традицію проведення в республіці Днів культури. Ця пропозиція, як і у 70-ті роки ХХ ст., поступила з хорватської сторони. Щоправда цього разу від представників української діаспори, які розгорнули активну громадську і культурну діяльність в республіці. Безпосереднім ініціатором Днів культури став колектив Миської бібліотеки Загреба, який запропонував цикл заходів «Світ у Загребі». Мета цієї програми полягала у тому, що посольство кожної держави організувало у приміщенні Миської бібліотеки низку виставок книжок, ілюстрацій, скульптур, музичного матеріалу та інших речей, які зможуть наочно відобразити менталітет і красу своєї країни. Дні України, які були відкриті у Миській бібліотеці 12 січня і тривали до 26 січня 1999 року залишилися у спогадах мешканців та гостей столиці Хорватії як один з найцікавіших заходів, організованих бібліотекою на той час. У центрі уваги були виставки, які знайомили з роботою українських художників. Значний інтерес викликали роботи по міді та скульптури відомого українського митця Бориса Проніна³⁴⁷.

³⁴⁵ Нова сторінка дружніх взаємин Хорватії і України // Думки з Дунаю. – Загреб, 1990-2000. – № 3. – С. 41.

³⁴⁶ Федорова Л. Україну в Хорватії репрезентує «Коло» // День. – №151, вівторок, 11 серпня 1998.

³⁴⁷ Тлустенко К. Дні України в Хорватії / Катерина Тлустенко // Нова думка.: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1999. – Рік XVIII. – № 107. – С. 26.

Усі бажаючі могли познайомитися з українською народною творчістю, зокрема виставкою рушників і хустин ручної роботи, прикраси з дерева, предмети побуту запорожців тощо. Крім того, було організовано показ робіт з глини, ляльок, одянених в українські чоловічі та жіночі народні вбрання. Виставку доповнювали книжки музичної збірки з фонду Центральної бібліотеки русинів і українців у Республіці Хорватія. Експонати, що були представлені на виставці є власністю українців Хорватії та Посольства України у Хорватії.

Українську спільноту Республіки Хорватія особливо зацікавив подарунок видавця з Києва, власника видавництва А-БА-БА-ЛА-МА-ГА Івана Малковича. Сім прекрасно ілюстрованих дитячих книжок два тижні були виставлені у бібліотеці. Окрім цього, І.Малкович до Днів України у Хорватії вислав серію збільшених ілюстрацій, які стали невід'ємною частиною виставки дитячих книжок. Крім того композиція доповнювалася афішами, завдяки яким відвідувачі могли прослідкувати історію української монети з давніх часів до сьогодення. Надзвичайно популярною акцією Днів України була також згадувана нами виставка Б.Проніна.

Ажіотаж навколо виставки перевершив очікування організаторів. Людей прийшло більше, ніж могло помістити приміщення бібліотеки. Тому виставку дитячих книжок та ілюстрацій було розміщено у читалій залі. Ввечері 12 січня 1999 року директор бібліотеки Анка Катич-Црнкович урочисто відкрила захід, присвячений Дню України у Хорваїї. На заході були присутні гості з Посольства України у Хорватії та представники діаспори. Перший секретар українського Посольства, один із організаторів Днів України Є.Пашенко виголосив промову «Україна, її історія та культурний скарб». Завершився вечір концертом ансамблю культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загребя «Кобзар»³⁴⁸.

У рамках Днів України колишній посол Республіки Хорватії в Україні Ю.Видмарович подарував колекцію (біля 500 одиниць) книжок українською мовою, яку він особисто зібрав під час дипломатичної місії в Києві. В урочистому закритті Днів України взяли участь посол Республіки Хорватії в Україні Марян Комбол, голова КМТ русинів і українців Загребя Славко Бурда, депутат Сабору Хорватії Мирослав Кіш, голова Товариства дружби Хорватія-Україна та перший посол Хорватії в Україні Івіца Трнокоп. Організатори заходу залишилися задоволені співробітництвом під час проведення Днів, домовилися про подальшу співпрацю і проведення в майбутньому спільних заходів.

Активно розвиватися зв'язки у сфері культури і на початку XXI ст. У жовтні 2003 року в хорватському місті Опатія було підписано Програму культурного співробітництва між міністерствами культури України і Республіки Хорватія³⁴⁹. 22 – 23 березня 2004 року відбувся візит делегації КНУ імені Т.Шевченка на чолі з ректором В.В.Скопенком до Загребу, під час якого сторони підписали нову Угоду про співробітництво між Київським національним університетом

³⁴⁸ Тлустенко К. Дні України в Хорватії / Катерина Тлустенко // Нова думка.: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1999. – Рік XVIII. – № 107. – С. 26.

³⁴⁹ Посольство України в Республіці Хорватія–Публікації // <http://www.mfa.gov.ua/croatia/ua/publication/print/20516.htm>

імені Т.Шевченка та Загребським університетом. У травні 2005 року у Загребі, в рамках реалізації положень угоди про співробітництво між двома провідними вищими навчальними закладами України і РХ було узгоджено Програму наукового співробітництва між історичним факультетом КНУ імені Т.Шевченка та відділом історії філософського факультету Загребського університету.

Весною 2005 року в Києві пройшла зустріч міністрів культури України О.Білозір та Хорватії Б.Бішкупича, у ході якої сторони обговорили перспективи реалізації двосторонньої програми культурного співробітництва. Ці напрацювання лягли в основу Програми співробітництва в галузі освіти, науки і технологій та Меморандуму про співробітництво між Науковим товариством імені Т.Шевченка у Львові та «Матицею Хорватською» у Загребі³⁵⁰, що були підписані під час офіційного візиту В.А.Ющенка до РХ 31 травня 2007 року.

Весною 2008 року у видавництві «Основи» була надрукована «Мала антологія хорватської поезії», яку у квітні 2008 року в Хорватії презентував поет і перекладач, тодішній Голова Української Всесвітньої Координаційної Ради Дмитро Павличко. У цьому ж році Міністерством культури і туризму України та Міністерством культури Республіки Хорватія було розроблено

«Програму співробітництва в галузі культури» на 2008-2010 роки. У рамках цієї програми, починаючи з 2009 року на період з квітня до листопада кожного року запроваджено безвізовий в'їзд до Хорватії громадян України. Цей акт відразу суттєво збільшив потік українських туристів до Хорватії.

90-ті роки ХХ ст., попри напружену суспільно-політичну ситуацію, змогли продовжити давню традицію спілкування між українським та хорватським народами. В силу об'єктивних обставин, ця співпраця розвивалася переважно у сфері культури та між громадськими інституціями. Немаловажну роль у цьому відіграла українська діаспора в Хорватії, яка завжди сама прагнула, а тому підштовхувала державні та громадські інституції РХ та України до інтенсифікації відносин між країнами. Адже у дев'яностих роках минулого століття епізодичність у співпраці у сфері культури мало об'єктивний характер. Але продовження таких настроїв у нинішні часи свідчить про байдужість та недовіру перш за все українських державних інституцій, та, певною мірою, громадськості обох сторін. Жодна з країн не використовує повноцінно свій потенціал для розвитку творчих, науково-освітніх контактів, громадських зв'язків. Нинішні Україна та Хорватія продовжують співпрацю у тих напрямках, які у попередні десятиліття в умовах тотального контролю та закритості імперій, в які вони входили, вдавалося розвивати. Теперішня ситуація вимагає більш активних дій обох сторін як на державному, так і на громадському рівнях. Без цього кардинально змінити ситуацію для відродження різнопланової співпраці у сфері культури між Україною та Хорватією фактично не можливо. Звичайно, провідну роль тут повинні відіграти державні інституції, які мають забезпечити законодавчо та матеріально співпрацю мистецьких колективів, науково-освітніх

---

³⁵⁰ Посольство України в Республіці Хорватія та Боснії і Герцеговині (за сумісництвом) <http://www.mfa.gov.ua/croatia/ua/29565.htm>

установ, громадських організацій. Окреме питання – «виховання» української громадськості, яка має набути інтерес та ініціативність щодо підтримки української діаспори. Лише спільними зусиллями можна досягнути бажаних результатів.

Майже повна відсутність офіційних зв'язків у сфері культури у 90-ті роки ХХ ст. між Україною та Боснією і Герцеговиною, Словенією чи Чорногорією свідчить як про пасивну поведінку державних установ, так і громадських організацій, покликаних розбудовувати такі контакти. Їхня байдужість і бездієвість ставить під питання продовження давньої традиції міждержавної та суспільної співпраці, яка свого часу розвивалася й у значно складніших економічних та політичних умовах.

ПІСЛЯМОВА

Загальний обсяг культурної співпраці української та югослов'янської спільнот у ХХ ст. збагатила українська діаспора, яка облаштувалася на землях югослов'ян. Своєю активною громадською, релігійною та мистецькою діяльністю вона зробила значний внесок у презентацію української культури серед народів югослов'ян. Упродовж минулого століття були цілі десятиліття, коли тільки представники української діаспори могли знайомити балканських слов'ян з культурним доробком українців. Це насамперед воєнні роки та період повоєнної відбудови, яких на ХХ ст. випало чимало. Це роки політичного протистояння імперій, до яких входили Україна та югослов'янські народи. З таких причин не розвивалися контакти у період Югославського королівства, у роки конфлікту Сталін-Тіто. Економічні складнощі, часи розпаду СФРЮ та СРСР – усе це загалом негативно впливало на культурні та громадські зв'язки між Україною та югослов'янами.

Громадське і культурне життя українців в Югославії упродовж ХХ ст. функціонувало з усіма національними ознаками. Українці зуміли виокремитися з маси переселенців із земель Російської та Австрійської імперій і позиціювати себе як окремий народ. Вони створили низку громадських товариств, які стали осередками культурного життя українців в Югославії. Своє духовне становлення на нових землях українські переселенці починали з облаштування приходів. Церква для українців в Югославії ставала не тільки центром релігійної обрядовості, але й культурно-просвітницьким осередком.

Релігійне життя українців на землях югослов'ян було наповнене й деякими конфліктами, породженими приналежністю переселенців до двох напрямів християнства – уніатства і православ'я. Упродовж першої третини ХХ ст. спостерігалася присутність політичної складової у розбудові релігійного життя українців в Югославії. Клірики православної і греко-католицької церков дозволяли собі використовувати не релігійні методи боротьби за прихожан, забуваючи про віротерпимість і толерантність. Попри ці негаразди українці викликали захоплення місцевого населення своєю духовністю та вірністю традиціям. Діяльність, організована українськими громадськими товариствами, релігійними осередками, сприяла збереженню українських звичаїв, традицій, мистецтва, які

одночасно активно презентувалися перед югославською спільнотою. Діалог, який налагодився між українцями і югослов`янськими народами завдяки спілкуванню в культурній сфері, формував позитивний імідж української діаспори в Югославії.

Популяризація української культури, громадська діяльність на югослов`янських землях мала і політичні наслідки. В Югославії лише після розгортання активної суспільної діяльності українців почали сприймати їх як окремий народ, який прагне відновити свою державність, зберегти мову, духовність. Таке розуміння так званого «українського питання» почало формуватися серед югослов`янської політичної еліти ще на початку ХХ ст. Наприкінці століття, коли Україна та народи югослов`ян здобували державну незалежність, їхній попередній досвід духовного спілкування вплинув на швидке налагодження політичного контакту між новими суверенними країнами.

Зв`язки між громадськістю та контакти у культурній сфері України та югослов`янських країн протягом останнього десятиліття ХХ ст. не відзначалися активністю. Так, співпраця України та Македонії у культурній сфері у 90-ті роки ХХ ст. носила певну односторонність. Зв`язки розвивалися, як правило, між науковцями гуманітарного спрямування – між філологами, істориками, етнографами. Також спостерігалися контакти між письменниками, які займалися перекладом. Відбувався обмін науковою літературою. Така особливість формування співпраці у культурній сфері стала віддзеркаленням присутності суб`єктивного фактора – активність вчених-гуманітаріїв та письменників, які проявили інтерес до співпраці, віднайшли матеріальні можливості для реалізації своїх задумів і втілили їх у спільні проекти.

Подібна ситуація склалася у зв`язках України з Сербією. Провідними суб`єктами співпраці стали університети України (КНУ імені Т.Шевченка, Львівський національний університет імені І.Франка, Одеський національний університет імені І.Мечнікова) та Белградський університет. У гуманітарних напрямках розвивали зв`язки Сербська академія наук і мистецтв та АН України. Ними були реалізовані кілька спільних проектів, у результаті яких видали словники та збірки наукових досліджень.

У налагодженні зв`язків у культурній сфері між Україною та Хорватією в 90-ті роки ХХ ст. активну участь взяла українська діаспора Хорватії. Саме з її ініціативи були проведені більшість культурно-мистецьких заходів між республіками. Виставки, Дні культури, переклади художніх творів, поезії, наукові конференції – те, що було зроблено. Але це далеко не повний перелік, того, чим могла б наповнюватися співпраця між Україною та Хорватією. Інші новостворені республіки на постюгославському просторі у 90-ті роки мали ще більш фрагментарні контакти з Україною. Суспільно-політичне підґрунтя, сформоване за комуністичних часів, відсутність українознавчих студій в цих регіонах Югославії та югославістичних в Україні не сприяли розгортанню активної культурної співпраці між сторонами.

Загалом, незважаючи на всі катаклізми, ХХ ст. не перервало традицій культурних та громадських українсько-югослов`янських зв`язків. Але жоден з народів не використав повноцінно свій потенціал. Політичні режими, економічні

складнощі та військові конфлікти минулого століття стали тими основними стримуючими факторами, які спричинили нерегулярну культурну співпрацю між народами у ХХ ст. Проте ці культурні та громадські зв'язки, що мали місце між Україною та югослов'янами у минулому столітті, все ж можуть бути прикладом для наслідування.

Валерій Власенко

МІЖВОЄННА ПОЛСЬКА ДИПЛОМАТІЯ Й УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ НА БАЛКАНАХ (БОЛГАРІЯ, РУМУНІЯ, ЮГОСЛАВІЯ)

Based on previously unknown documents from the Ukrainian and Bulgarian archives, the policy of Polish diplomacy on Ukrainian political emigration, which was supported by the State Center of the Ukrainian People's Republic, in Bulgaria, Romania and Yugoslavia in the interwar period, is analyzed. Emphasis is placed on organizational and material support of Polish diplomatic missions to public organizations of Ukrainian emigration in the recipient countries. It is concluded that the Polish diplomacy of that time acted in accordance with the concept of the Intermarium and the policy of Prometheanism.

Keywords: *Balkans, Bulgaria, Polish diplomacy, Romania, Ukrainian emigration, Yugoslavia*

Проблема взаємовідносин II Речі Посполитої й української політичної еміграції у формі Державного Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР) у міжвоєнний період є широкою і багатоаспектною та має кілька рівнів виміру. Саме тому в українській і польській науковій літературі знайшли висвітлення лише окремі її аспекти. Прямо чи опосередковано ця проблема розглядалася у монографіях українських авторів з історії міжвоєнної української еміграції в Європі як історичного та суспільно-політичного явища [1], перебування українських військовополонених й інтернованих в таборах у країнах Центрально-Східної Європи [2-4], про спецслужбу УНР в еміграції [5], політичний вибір української еміграції [6], емігрантську пресу в Європі [7], вільнокозачий рух на еміграції [8] та ін. Більш докладно окремі аспекти проблеми розкриті у монографічних роботах з історії української еміграції у міжвоєнній Польщі та на окремих її тогочасних територіях, зокрема щодо військової еміграції [9], Волинського українського об'єднання [10], політичної еміграції на території Волинського воєводства [11], концепції прометеїзму в політиці Польщі [12], а також численних статтях у науковій періодиці.

Щодо співпраці польських дипломатів з української еміграцією в балканських країнах спеціальних робіт поки що немає, проте в окремих статтях зустрічаються сюжети про фінансову підтримку українських громадських організацій в Болгарії й Югославії з боку дипломатів [13, с. 12-13].

Широко представлена проблема взаємовідносин влади Польщі з ДЦ УНР у польській історіографії, зокрема крізь призму політики прометеїзму [14-15],

українського питання [16-19], перебування українських військово полонених й інтернованих на території Польщі [20-21], відродження УНР [22], української еміграційної преси [23], української еміграції в Польщі як суспільно-політичного явища [24]. З різних ракурсів ці взаємо відносини на сторінках наукової періодики розглядали польські дослідники Я. Бруські [25-26] та Я. Пісоліньські [27-29]. У роботах з історії польської дипломатії на Балканах [30-35] у досліджуваній період про українську політичну еміграцію не йдеться. Саме тому автор ставить собі за мету окреслити головні моменти взаємовідносин польської дипломатії в балканських країнах (Болгарія, Румунія, Югославія) з тамтешніми українськими політичними емігрантами, які були прихильниками ДЦ УНР в еміграції.

У даній роботі йдеться не про всю українську еміграцію, а лише політичну, тобто ту її частину, яка була політично вмотивованою, ідеологічно визначеною, організаційно структурованою та сповідувала ідею української незалежної державності у будь-якій її формі. Це ті емігранти, які були прихильниками або членами певного політичного об'єднання, руху чи партії, сповідували певну ідеологію, належали до громадських емігрантських організацій або тією чи іншою мірою брали участь в їх житті та ставили за мету повернення в Україну для розбудови самостійної, незалежної та суверенної держави.

У міжвоєнний період політичні центри української еміграції перебували в Австрії, Німеччині, Польщі, Франції та Чехословаччині, периферійні осередки – в Бельгії, Болгарії, країнах Балтії, Великобританії, Італії, Нідерландах, Туреччині, Фінляндії, Югославії та інших країнах, проміжне місце між політичними центрами і периферійними осередками займала Румунія.

Формування української еміграції в балканських країнах відбувалося кількома хвилями у 1918-1922 рр. й окремими потоками через Дністер до Румунії у складі Армії УНР та Чорним морем у складі армій А. Денікіна і П. Врангеля безпосередньо до Болгарії й Югославії або транзитом через Константинополь (Стамбул) до цих же країн та Румунії. До них долучалися колишні військовополонені періоду Першої світової війни, які прямували з країн Західної і Південної Європи, Єгипту та Марокко через Балкани і не змогли або не захотіли повернутися на батьківщину [36-44]. Болгарія й Югославія не виокремлювали українців із загального російського емігрантського середовища і в так званих «нансенівських» паспортах усі емігранти з колишньої Російської імперії визнавалися «*русскими*» або «*російськими подданными*». Українська еміграція в Румунії добилася того, що місцева влада визнала українців окремою національною групою емігрантів, що і було відображено в «нансенівських» паспортах.

Узагальнюючи архівні матеріали, свідчення тогочасної української та російської емігрантської преси, автор стверджує, що наприкінці 1920 – на початку 1921 р. в Румунії перебувало приблизно 4-5 тис. українських політичних емігрантів. Їх кількість наприкінці 1930-х рр. скоротилася до 3 тис. осіб (власники «нансенівських» паспортів), незважаючи на приплив нових емігрантів з-за Дністра під час Голодомору 1932-1933 рр. в УСРР. В Югославії у міжвоєнний період свідомих українців налічувалося кілька сотень осіб, переважно з Наддніпрянської України, понад 1 тис. осіб брала участь в організованому житті української

еміграції (політичні емігранти). Серед них були як емігранти з України, так і представники місцевої українсько-русинської меншини [45, с. 8-9]. В Болгарії кількість емігрантів, які свідомо і публічно визнавали себе українцями, коливалася в межах 1-2 тис. осіб з тенденцією до зменшення. Як в Болгарії, так і в Югославії кількість так званих малоросів була в декілька разів більше, ніж українських політичних емігрантів. Вони визнавали свою окремішність від росіян у мові та культурі, але не відокремлювали себе від російської еміграції. Зменшення кількості українських емігрантів взагалі і політичних зокрема у цих трьох балканських країнах було викликано репатріацією (повернення на батьківщину), рееміграцією (переїзд до інших країн), асиміляцією, натуралізацією (перехід в інше громадянство) та природними втратами (смерть) [46, с. 24].

Серед емігрантів були республіканці або прихильники ДЦ УНР («уенерівці», «петлюрівці»), монархісти (гетьманці, орієнтувалися на Павла Скоропадського або Івана Полтавця-Остряницю) та націоналісти (прихильники Організації українських націоналістів, а в Югославії ще й Українського фашистського здвигу). Найбільш численною та впливовою була група республіканців. У 1930-х роках в Болгарії й Югославії ініціативу в емігрантському середовищі поступово перебрали на себе націоналісти. В Румунії до кінця міжвоєнного періоду найбільш впливовою частиною еміграції залишалися уенерівці. У «старій» Румунії (Регат) осередків ОУН не було. Вони діяли лише в Бессарабії та Північній Буковині [13, 47, 48]. У кожній з цих балканських країн була створена мережа легальних, напівлегальних і нелегальних громадських організацій емігрантів та їх союзів (спілок).

У першій половині 1920-х рр. співпраця польських дипломатів з прихильниками С. Петлюри і ДЦ УНР в балканських країнах була спорадичною. У січні 1924 р. на запрошення колишнього дипломатичного агента УНР в Болгарії В. Драгомирецького Посол Польщі Тадеуш Грабовський (*Tadeusz Stanisław Grabowski, 1881-1975*) відвідав вечірку з нагоди Різдва Христового, що була влаштована у притулку при клубі «Українська хата», та передав на його потреби 1 тис. болгарських левів [49]. Колишній член Спілки визволення України, майбутній представник уряду УНР в Болгарії (на початку 1930-х рр.), художник Михайло Парашук мав дружні відносини з тогочасним послом Польщі в Болгарії (1918-1925) Т. Грабовським. Згодом художник виготовив бюст польського дипломата [50, с. 43, 167, 507]. Але, на думку автора, це не свідчило про активну співпрацю з ДЦ УНР, який у 1923-1925 рр. перебував у кризовому стані. До того ж, до середини 1920-х рр. припинили своє існування легальні українські емігрантські організації, що виникли у 1921-1922 рр. У першій половині 1920-х рр. у складі консульства Польщі в Загребі працювали українці А. Хлопецький та В. Хома-Довський (пресовий референт), які були влаштовані до установи за сприяння колишнього почесного консула УНР в Загребі проф. С. Лукіяновича [51, с. 3].

Більш інтенсивною ця співпраця стала після перевороту в Польщі, що відбувся у травні 1926 р., внаслідок якого до влади прийшов Юзеф Пілсудський. Невдовзі відновилася співпраця польської влади з ДЦ УНР. Її мета – спільно протистояти СРСР. Ця співпраця була складовою частиною концепції Міжмор'я – проекту

партнерського об'єднання держав від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів для протистояння загрози з боку СРСР та Німеччини. Одним із засобів реалізації цієї концепції була політика прометеїзму – очолюваного Польщею руху емігрантських політичних центрів народів колишньої Російської імперії задля боротьби проти СРСР та створення самостійних національних держав.

Польсько-українська співпраця відбувалася як по лінії Генерального штабу армії Польщі, так і її Міністерства закордонних справ. У складі реформованого українського Генерального штабу було створено три секції. Перша на чолі з полковником Архипом Кметою займалася перереєстрацією колишніх вояків Армії УНР, зокрема і в балканських країнах. До компетенції другої секції належала розвідувальна і контррозвідувальна діяльність та поширення на території радянської України пропагандистської літератури. Її керівниками були полковник Микола Чеботарів та генерал Всеволод Змієнко. Третя секція займалася виготовленням пропагандистських матеріалів. Її керівники – Іван Базяк та Петро Сікора (колишній співробітник Українського посольства в Болгарії). Військове міністерство УНР в еміграції на чолі з генералом Володимиром Сальським призначило своїх представників для окремих регіонів чи країн перебування української еміграції. Полковник Василь Филонович був представником на Балканах (Болгарія, Югославія) та в Туреччині, Гнат Порохівський – в Румунії [5, с. 37-39]. Згодом призначили ще й відпоручників (представників) міністерства в окремих країнах. У Болгарії в різний час такими були полковник Борис Цибульський, професор Михайло Парашук та Яків Малиновський, в Югославії – сотник Пилип Чорний. Вони опікувалися тамтешніми легальними емігрантськими громадськими організаціями (переважно «українські громади» або товариства «Просвіта») та нелегальними військовими організаціями, наприклад, Товариство бувших вояків Армії УНР в Румунії та Товариство вояків українців імені гетьмана Петра Дорошенка у Великому Бечкерекі (Югославія).

Польська сторона фінансово підтримувала як Уряд УНР в еміграції, так й окремі його відомства, військові та громадські організації емігрантів, наукові інституції, періодику тощо. Так, у 1935 р. із щомісячного загального бюджету на уенерівську еміграцію у 23 тис. злотих на відділення українців у Болгарії виділялося 450 злотих, Румунії – 400, військові організації в Югославії – 340, Румунії – 240, видання журналів «Гуртуймося», який і створювався спеціально для української еміграції на Балканах, «За державність», «Манчжурський вісник», «Ми», «Тризуб» і «Табір» – 4 689 злотих тощо. Крім того, польською стороною виділялися персональні щомісячні виплати. Так, у 1935 р. військовий міністр УНР В. Сальський щомісяця отримував 680 злотих, з яких персональна субсидія складала 500 злотих, а особистий фонд (для підтримки еміграції, яким генерал розпоряджався на свій розсуд) – 180 злотих, його представник у Румунії Г. Порохівський – 190, представник на Балканах і в Туреччині В. Филонович – 150 злотих [5, с. 52-53]. Ці кошти відповідно йшли безпосередньо відпоручникам в кожній балканській країні або на окремі акції еміграції в цих країнах. У березні 1927 р. В. Филонович вперше отримав 100 злотих для підтримки української еміграції в Болгарії [52].

З боку Міністерства закордонних справ Польщі українською еміграцією опікувався його Східний департамент на чолі з Тадеушем Голувкою. Саме цей департамент і реалізовував політику прометеїзму. Головні засади з українського питання були викладені в інструкції (4 січня 1927 р.) міністра Августа Залеського головним польським дипломатичним представництвом, зокрема і посольствам у Белграді, Бухаресті та Софії. В ній наголошувалося на зміцненні співпраці з петлюрівцями (ДЦ УНР) та допомозі їм на рівні дипломатії та пропаганди [25, s. 168].

У 1925-1930 рр. послом Польщі в Болгарії був Владислав Барановські (*Władysław Baranowski*, 1885-1939). У листі до В. Сальського від 22 березня 1927 р. А. Кмета просив військового міністра, щоб Посол Польщі в Болгарії взяв під свою опіку тамтешню українську еміграцію [53]. У грудні 1927 р., коли справа з легалізацією Української громади (УГ) в Болгарії просувалася дуже повільно, В. Филонович рекомендував своєму відпоручнику Б. Цибульському звернутися до військового аташе Посольства Польщі в Болгарії за допомогою у цій справі. «Цей пан в силу своїх службових обов'язків зараз же звернеться за інструкціями до Варшави, а там уже все зроблять, що треба» [54]. Наприкінці січня – на початку лютого 1928 р. у справі легалізації УГ з Послом Польщі в Болгарії В. Барановським двічі зустрічався колишній член Кубанської Української Національної Ради П. Сулятицький, який тоді за сприяння Уряду УНР подорожував балканськими країнами, й один раз М. Паращук. Польський дипломат обіцяв порушити це питання на зустрічі з Прем'єр-Міністром Болгарії А. Ляпчевим [55]. Непоодинокими були випадки передачі листів або речей з Варшави до Софії через польське посольство. Так, у січні 1928 р. голова клубу Прометей, заступник міністра закордонних справ УНР в еміграції Роман Смаль-Стоцький надсилав листи до М. Паращука через Посольство Польщі в Болгарії [56]. За повідомленнями радянської розвідки, М. Паращук підтримував постійний зв'язок із В. Барановським [57].

1 червня 1930 р. Послом Польщі в Болгарії став Адам Тарновський (*Adam Tarnowski*, 1862-1956). За повідомленнями агента «Валери» болгарської контррозвідки, українська еміграція в Болгарії матеріальну й організаційну допомогу отримувала з боку польського посольства, А. Тарновського та Зембужського (ймовірно, співробітник посольства) [50, с. 289]. Іноді для допомоги еміграції та контролю за її діяльністю до балканських країн приїздили співробітники МЗС Польщі. Так, у серпні 1930 р. радянська розвідка повідомляла про поїздку до Болгарії, Румунії, Югославії, Туреччини та інших країн перебування української еміграції «*правої руки*» Т. Голувки Радзіловського [58].

Вже влітку 1930 р. були налагоджені відносини А. Тарновського з представником військового міністра УНР в Болгарії Б. Цибульським. Наприкінці того ж року посол передав йому 2,5 тис. болгарських левів на оренду й утримання бібліотеки-читальні («*своєрідний клуб*») з двох кімнат. В одній би зберігалися книги, а друга слугувала б читальною залогою або кімнатою для відпочинку від праці. Крім, того він надав 5 тис. левів для ремонту приміщення та придбання меблів й іншого приладдя. У грудні 1930 р. Б. Цибульський вже винаймав таке

приміщення в центрі міста. Передбачалося, що частину отриманих коштів слід було передати і на потреби Української громади у Варні [59]. Згодом грошова допомога на бібліотеку-читальню надавалася щомісяця. Але невдовзі між головою управи Української громади М. Паращуком та представником військового міністра УНР в Болгарії Б. Цибульським виникли непорозуміння, зокрема і щодо бібліотеки-читальні. У справу був змушений втрутитися В. Сальський. Перебуваючи у червні 1931 р. у Варшаві, А. Тарновський мав зустріч з військовим міністром УНР. Свої враження від зустрічі В. Сальський виклав у листі до Б. Цибульського: «*П. Т-й просто зворушив мене своїм доброзичливим і об'єктивним ставленням до тих непорозумінь і настирливо просив мене приїхати до Софії і на місті все залагодити*» [60].

Наприкінці червня того ж року через Румунію військовий міністр УНР прибув до Болгарії, де мав зустрічі з місцевими емігрантами в Софії та Варні, М. Паращуком і Б. Цибульським. Врешті-решт, непорозуміння в емігрантському середовищі вирішили, розмежувавши повноваження М. Паращука і Б. Цибульського. За домовленістю з А. Тарновським, перший відповідав за Українську громаду в Софії та відкриття Українсько-Болгарського Товариства, а другий опікувався українськими громадами в провінції [61]. У жовтні 1931 р. Посол Польщі в Болгарії передав Українській громаді в Софії одноразову допомогу у 5 тис. левів [62]. Під час наступної зустрічі з В. Сальським у листопаді того ж року у Варшаві А. Тарновський повідомив, що він задоволений розвитком української справи в Софії [63].

Члени Уряду УНР в еміграції В. Прокопович, О. Шульгин, В. Сальський, р. Смаль-Стоцький відвідували Болгарію. Як правило вони мали зустрічі з Послом Польщі [64]. За повідомленнями болгарської преси, 20 лютого 1932 р. на честь прибуття до Софії заступника міністра закордонних справ УНР, професора Варшавського університету р. Смаль-Стоцького був влаштований прийом у посольстві, в якому взяли участь колишні міністри П. Стайнов, Гр. Василев, Д. Казасов, болгарські та зарубіжні журналісти. Наступного дня на честь р. Смаль-Стоцького польський посол дав обід, на якому були присутні президент Болгарської академії наук, ректори і професори Софійського та Вільного університетів. Тоді ж у приміщенні товариства «*Славянська бесіда*» українець виголосив болгарською мовою доповідь «*Україна і Болгарія*» [65].

Для легальної матеріальної підтримки еміграції в Софії А. Тарновський сприяв прийому на роботу до польського тютюнового складу кілька десятків українців, що вплинуло на збільшення кількості членів Української громади [66].

А. Тарновський іноді брав участь у національно-культурних заходах еміграції, наприклад, з нагоди 75 роковин смерті Т. Шевченка, що відбулися 25 квітня 1936 р. у приміщенні товариства «*Славянська бесіда*» [67]. Українська еміграція також відгукувалася на події, що відбувалися в Польщі. Так, 20 вересня 1931 р. за порадою Уряду УНР в еміграції Українська громада в Софії влаштувала панахиду за вбитим у Трускавці Т. Голувою, на якій були присутні А. Тарновський та аташе Кальчицький (можливо, Кульчицький). Після панахиди голова УГ проголосив «*відповідальну промову*». Тоді ж на ім'я дружини небіжчика, голо-

ви Безпартійного блоку В. Славека та маршала Сейму К. Світальського були надіслані листи із співчуттям, а Б. Цибульський особисто висловив послугу співчуття з приводу трагедії під час візиту до Посольства Польщі [68]. Зауважимо, що протилежні до ДЦ УНР українські політичні табори критикували місцевих «петлюрівців» за пропольську позицію [69].

Посольство Польщі в Югославії також допомагало українським емігрантським організаціям матеріально. У липні 1931 р. В. Филонович повідомив відпоручнику П. Чорному, що новопризначений (з 16 червня 1931 р.) Посол Владіслав Гюнтер (*Wladislaw Günther-Scwarzburg, 1885-1974*) хоче зустрітися з представниками організованої української еміграції в Югославії та надати їм грошову допомогу. Вести переговори з польським дипломатом міністр В. Сальський уповноважив саме П. Чорного [70]. Зустріч відбулася 5 серпня 1931 р. П. Чорний поінформував дипломата про кількість емігрантів в країні, діяльність українських громадських організацій, готовність емігрантів боротися за відродження самостійної України. Від запропонованої допомоги у 3 тис. динарів П. Чорний відмовився, посилаючись на відсутність дозволу на це з боку В. Филоновича та В. Сальського. Польський дипломат пообіцяв владнати питання допомоги під час його зустрічі з А. Лівичьким у Варшаві [71].

Наступний візит П. Чорного до Посла Польщі в Югославії відбувся 16 вересня того ж року. Приводом до зустрічі стала трагічна подія – вбивство Т. Голувки. Вислухавши інформацію відпоручника щодо вшанування уенерівською еміграцією пам'яті польського діяча, обговорили перспективи поширення мережі українських громадських організацій в Югославії. Польський дипломат пообіцяв інформувати про це свій уряд і передав 1 тис. динарів на культурно-освітні справи та придбання літератури, пообіцявши визначити розмір допомоги після зустрічі з А. Лівичьким [72].

На відміну від Болгарія й Югославії румунська влада прихильно ставилася до української еміграції, вбачаючи в ній союзника у протистоянні з СРСР. Румунія розглядала можливість відтворення самостійної української держави як буфера між Румунією та радянською Росією. В цьому позиції Румунії та Польщі збігалися. Приблизно з 1927 р. румунська влада надавала матеріальну допомогу Громадсько-допомоговому комітету української еміграції в Румунії (аналог Українського центрального комітету в Польщі), Надзвичайній дипломатичній місії (НДМ) УНР, яка у вересні 1923 р. припинила існування як дипломатична установа та перетворилася фактично на громадську організацію, Українському інформаційному агентству «Українтаг» (видання бюлетеня) тощо. Проте більш щільною співпраця румунської влади з тамтешнім осередком ДЦ УНР стала після візиту Ю. Пілсудського до Румунії у жовтні 1931 р. Як випливало з оперативних повідомлень радянських спецслужб, Румунія та Польща уклали спеціальну угоду щодо спільного захисту кордонів з СРСР. Уряди обох країн визнали за необхідне підтримати боротьбу Уряду УНР в еміграції за відновлення самостійної України та використати українських емігрантів у можливій війні. За наказом свого уряду Посол Польщі в Румунії Ян Шембек (*Jan Szembek, 1881-1945*) рекомендував румунській владі допомагати Уряду УНР так само, як це робила польська

сторона. Польська сторона через Уряд УНР в еміграції щороку перераховувала на потреби НДМ УНР в Румунії 6 тис. злотих. Румунська сторона також фінансувала українську еміграцію в особі Громадсько-допомогового комітету. Декілька років поспіль Міністерство закордонних справ Румунії надавало комітету 12 тис. леїв на рік. Кошти також надходили і від Міністерства оборони Румунії, наприклад у листопаді 1931 р. – 42 тис., лютому 1932 р. – 35 тис., квітні того ж року – 12 тис. леїв [73]. Крім представника військового міністра УНР в Румунії Г. Порохівського, Уряд УНР в еміграції (а фактично Польща) фінансував діяльність керівника інформаційного агентства «Українтаг» Дмитра Геродота (Івашина) [74]³⁵¹.

Отже, співпраця польської дипломатії в балканських країнах з тамтешньою українською політичною еміграцією, що орієнтувалася на Державний Центр Української Народної Республіки, цілком відповідала концепції Міжмор'я та політиці прометеїзму. Вона виявлялася переважно в організаційній та матеріальній підтримці емігрантських громадських інституцій уенерівського спрямування та тих, хто представляв Уряд УНР в цих країнах. На відміну від Болгарії й Югославії, де місцева влада не виокремлювала українців із загальноросійського емігрантського масиву, ставлення Румунії до української еміграції було подібним до позиції Польщі, оскільки обидві країни визнали свого часу УНР, на їх території перебували інтерновані вояки Армії УНР, вони мали спільний кордон з СРСР та ставили за мету відновлення української держави як буфера між ними та радянською Росією. І Румунія, і Польща розглядали українську еміграцію, згуртовану навколо ДЦ УНР, як свого союзника для реалізації цієї мети.

Джерела та література

1. Трошинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. 260 с.
2. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). Київ, 1997. 128 с.
3. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919-1924 рр.). Київ, 2000. 280 с.
4. Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.). Київ, 1999. 352 с.
5. Сідак В., Вронська Т. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. Київ, 2003. 240 с.
6. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття). Київ, 2006. 672 с.
7. Богуславський О. В. Преса міжвоєнної політичної еміграції і боротьба за незалежність України: історичний шлях, досвід, дискусії. Запорожжя, 2008. 452 с.

³⁵¹ *Ibidem*, т. 9. Оперативне повідомлення «Про Український допомоговий комітет, 19 III 1931, арк. 183.

8. Бондаренко В. Г. Український вільнокозацький рух в Україні та на еміграції (1919-1993 рр.). Запоріжжя, 2016. 600 с.
9. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939). Львів, 2000. 278 с.
10. Кучерепа М., Давидюк р. Волинське українське об'єднання (1931-1939 рр.). Луцьк, 2001, 420 с.
11. Давидюк р. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства. Львів-Рівне, 2016. 704 с.
12. Комар В. Концепція прометеїзму політиці Польщі (1921-1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. 360 с.
13. Власенко В., Гузун В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи // Сумська старовина. 2016, № XLVIII. С. 25-49.
14. Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1971. 314 s.
15. Bruski J. J. Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczypospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926. Kraków, 2010. 416 s.
16. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945). Warszawa, 1972. 376 s.;
17. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. Kraków, 1989. 467 s.
18. Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930-1939. Lublin, 2003. 424 s.
19. Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1923. Toruń, 2013. 480 s.
20. Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924: Z dziejów milit.-polit. wojny polsko-radzieckiej. Toruń, 1997. 160 s.
21. Bruski J. J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924). 2nd ed. Kraków, 2004. s.
22. Potocki R. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939). Lublin, 1999. 383 s.
23. Wiszka E. Prasa ukraińskiej emigracji w Polsce 1920-1939. Toruń, 2001. 358 s.
24. Wiszka E. Emigracja ukraińska v Polsce 1920-1939. Toruń, 2005. 752 s.
25. Bruski J. J., Pisuliński J. Polska dyplomacja wobec emigracji ukraińskiej. Nieznana instrukcja ministra Augusta Zaleskiego z 1926 roku // Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. Warszawa, 1998, t. XXXIII. S. 161-168;
26. Bruski J. J. Mykoła Czobotariw i placówka „Hetman”. Z dziejów ukraińskich służb specjalnych na emigracji // Dzieje najnowsze. Warszawa, 2013. № 2. S. 53-65.
27. Pisuliński J. Polityka władz polskich wobec Centrum Państwowego Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie po preliminariach ryskich (1920–1923) // Biuletyn Ukrainoznawczy. 2007, № 13, S. 71–85.
28. Pisuliński J. Centrum państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie w polskiej polityce zagranicznej po 1926 r. // Историчний архів. Наукові студії. Миколаїв, 2010. Вип. 5. С. 120-124.

29. J. Pisuliński, Ukrainian diaspora in Polish foreign policy in the interwar period // *New Ukraine = Нова Україна*. 2011. № 11. S. 43-54.
30. Essen A. *Polska a Mała Ententa 1920–1934*. Warszawa–Kraków, 1992. 335 s.
31. Stepiak W. *Dyplomacja polska na Bałkanach (1918-1926)*. Warszawa, 1998. 386 s.;
32. Степняк В. Польська дипломатія на Балкану (1918-1926) // *Архив*. Београд, 2001. № 2. С. 104-112.
33. Batowski H. *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej*. Kraków, 2001. 574 s.
34. Walczak H. *Polscy przedstawiciele dyplomatyczni w Rumunii w latach 1918–1940. Część I: 1918–1940* // *Polish Biographical Studies*. 2016. № 1. S. 25-49.
35. Walczak H. *Józef Piłsudski wobec sojuszu Polski z Rumunią w okresie międzywojennym* // *Przegląd Zachodniopomorski*. 2018. № 3. S. 109-136.
36. Власенко В. Друга хвиля міжвоєнної української політичної еміграції у Південно-Східній Європі // *Сумська старовина*. 2013. № XL. С. 22-35.
37. Власенко В. Перша хвиля міжвоєнної української політичної еміграції до Болгарії // *Българска украинистика*. София, 2013. № 3. С. 172-184.
38. Власенко В. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Болгарії // *Дриновський збірник*. Харків-Софія, 2014. Т. 8. С. 184-195.
39. Власенко В. Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2014. Вип. XXXIX. С. 85-91.
40. Власенко В. *Формирование украинской политической эмиграции в Румынии в межвоенный период (первая волна)* // *Русин*. Кишинев, 2014. № 35. С. 105-120.
41. Власенко В. *Вторая волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии (зима – весна 1920 г.)* // *Русин*. Кишинев, 2014. № 36. С. 270-284.
42. Власенко В. *Третья волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии* // *Русин*. Кишинев, 2014. № 38. С. 99-114.
43. Власенко В. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії // *Русинистичні студії*. Нови Сад, 2015. С. 103-132.
44. Власенко В. *Евакуація російської армії генерала П. Врангеля з Криму: український контекст* // *Ucraina magna*. Київ, 2016. Vol. I. С. 208-221.
45. Власенко В. *Натуралізація міжвоєнної української політичної еміграції в Румунії та Югославії* // *Правові горизонти*. Суми, 2018. № 9 (22). С. 7-12.
46. Власенко В. *Натуралізація української еміграції в Болгарії в міжвоєнний період* // *Анамнеза*. София, 2015. № 1. С. 18-33.
47. Власенко В. *Консервативно-гетьманське середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи (1918-1939 рр.)* // *Сумський історико-архівний журнал*. 2015. № XXV. С. 56-67.
48. Власенко В. *Радикально-націоналістичне середовище міжвоєнної української еміграції в Південно-Східній Європі* // *Сумська старовина*. 2016. № XLIX. С. 23-42.
49. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО)*. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної

боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 267. Лист Г. Порохівського до В. Филоновича, 03.03.1924. Арк. 34 зв.

50. Проф. Михайло Парашук: українски скульптор и виден обществен деец (1878-1963). Сборник документи, снимки и публикации (съставители Е. Хакова, В. Москаленко). София, 2016. 843 с.

51. Дописі. Югославія // Український прапор. Берлін, 1925. № 7. С. 3.

52. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 269. Лист П. Романюка до В. Филоновича, 05.02.1928. Арк. 10зв.

53. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 261. Лист А. Кмети до В. Сальського. 22.03.1927. Арк. 10.

54. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 261. Лист В. Филоновича до Української громади. 27.12.1927. Арк. 66.

55. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 269. Лист П. Романюка до В. Филоновича. 05.02.1928. Арк. 42зв.

56. Центральний державний архів Республіки Болгарія (ЦДА). Ф. 1717К Парашук, проф. Михайло Іванович Парашук – український скульптор та громадсько-політичний діяч (1878-1963). Оп. 1. А. е. 570. Лист р. Смаль-Стоцького до М. Парашука. 09.01.1928. Арк. 23.

57. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ). Ф. 1 Колекція документів. Спр. 12617. Т. 7. Оперативне повідомлення до Закордонного відділу Державного політичного управління УСРР. 04.04.1932. Арк. 173.

58. ГДА СЗРУ. Ф. 1 Колекція документів. Спр. 12617. Т. 1. Оперативне повідомлення про поїздки Радзіловського. 17.08.1930. Арк. 82.

59. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 276. Лист Б. Цибульського до В. Филоновича. 02.01.1931. Арк. 52-54.

60. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 277. Лист В. Сальського до Б. Цибульського. 16.06.1931. Арк. 91.

61. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 277а. Лист Б. Цибульського до В. Сальського. 30.10.1931. Арк. 106зв.

62. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 277а. Лист В. Сальського до Б. Цибульського. 21.11.1931. Арк. 132.

63. ЦДА. Ф. 1717К Парашук, проф. Михайло Іванович Парашук – український скульптор та громадсько-політичний діяч (1878-1963). Оп. 1. А. е. 743. Лист В. Сальського до М. Парашука. 21.11.1931. Арк. 4.

64. ЦДА. Ф. 1717К Парашук, проф. Михайло Іванович Парашук – український скульптор та громадсько-політичний діяч (1878-1963). Оп. 1. А. е. 575. Лист О. Шульгина до М. Парашука. 31.12.1935. Арк. 33.

65. ЦДА. Ф. 1717К Парашук, проф. Михайло Іванович Парашук – український скульптор та громадсько-політичний діяч (1878-1963). Оп. 1. А. е. 510. Статті в болгарській пресі. 24.02.1932. Арк. 16.

66. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. оп. 2. спр. 277а. Лист Б. Цибульського до В. Филоновича. 28.09.1931. Арк. 67.

67. ЦДА. Ф. 1717К Парашук, проф. Михайло Іванович Парашук – український скульптор та громадсько-політичний діяч (1878-1963). Оп. 1. А. е. 294, Статті в болгарській пресі. 01.05.1936. Арк. 10.

68. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 277а. Лист Б. Цибульського до В. Сальського. 30.09.1931. Арк. 73.

69. ЦДА. Ф. 1717К Парашук, проф. Михайло Іванович Парашук – український скульптор та громадсько-політичний діяч (1878-1963). Оп. 1. А. е. 510. Статті в болгарській пресі. 08.12.1930. Арк. 15.

70. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 277. Лист В. Филоновича до П. Чорного. 27.07.1931. Арк. 183.

71. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 277. Лист П. Чорного до В. Филоновича. 06.08.1931. Арк. 198-200зв.

72. ЦДАГО. Ф. 269 Колекція документів «Український музей в Празі» – Музей визвольної боротьби України в Празі. Оп. 2. Спр. 277а. Лист П. Чорного до В. Филоновича. 22.09.1931. Арк. 59-60.

73. ГДА СЗРУ. Ф. 1 Колекція документів. Спр. 12617. Т. 10. Оперативне повідомлення «Румунська політика й Україні» (на липень 1932 р.). 26.12.1932. Арк. 267-269.

74. ГДА СЗРУ. Ф. 1 Колекція документів. Спр. 12617. Т. 9. Оперативне повідомлення «Про Український допомоговий комітет. 19.03.1931. Арк. 183.

Опубліковано у: Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne. T. II. / Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce, Akademia Pomorska w Słupsku; Redakcja naukowa Roman Drozd, Bohdan Halczak. Słupsk–Warszawa, 2021. S. 157-174.

Владислав Роговий

ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В ХОРВАТІЇ

У статті розповідається про матеріальну підтримку нашою еміграцією українського студентства в Хорватії в 20–60-х роках минулого століття. Наголошується, що завдяки пожертвам нашого громадянства з різних країн світу українська молодь Хорватії могла одержувати вищу освіту, поповнюючи лави національної еліти.

This article covers the issue of material support of Ukrainian students in Croatia had been given by our emigration in 1920–1960. It's emphasized that Ukrainian youths in Croatia could obtain high education and to replenish national elite due to donation of our community from all over the world.

Одними з найактивніших у середовищі української спільноти в Хорватії в 20-40-х роках минулого століття виявили себе студенти. Раніше можна було зустріти тільки окремі повідомлення про присутність українських студентів у Загребі. Скажімо, в збірнику українських ветеринарних лікарів згадувалося, що на ветеринарний факультет Загребського університету першою записалася уродженка Полтавщини Ірина Дятків, яка після невдачі визвольних змагань опинилася з батьками в Югославії [1, с. 132].

Але останнім часом з'явилася навіть окрема розвідка про діяльність українського студентства у вказаний період у Хорватії [2, с. 38–50].

У той же час є можливість поглибити подані Богданом Ліським матеріали, уточнити деякі обставини, використовуючи нові документи, що досі переховувалися в архівах. Йдеться, зокрема, про «Дати до квестіонара Статист(ичної) Комісії тов(ариства) «укр. студ. громада» в Загребі та «Звіт з Загребу», виявлені нами в матеріалах так званого Празького архіву, який каральні органи СРСР вивезли після Другої світової війни з Чехословаччини й на тривалий час – аж до проголошення незалежності України – він був недоступний для дослідників. Перший документ, підписаний головою «Української студентської громади» в Загребі Любомиром Макарушкою та її секретарем Павлом Луцьким 5 червня 1922 року [6, Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 517. – Арк. 184–185 зв.].

У ньому зокрема повідомляється, що «Українську студентську громаду» оснований як нову самостійну організацію, і то перші ініціативні сходи відбулись 28.І. 1922. Від 28. січня 1922. до 12. мая 1922. тривала праця над заснуванням товариства (уложення статуту, винайдення тимчасового льокалю і т. д.). 12.У. ц. р. передано статут університетським властям до затвердження, а 17- го того ж місяця відбулись організаційні загальні збори» [6, Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 517. – Арк. 185].

До громади на той час вписалося 18 студентів, з них з Наддніпрянщини – 4, Східної Галичини – 11, Бачки, Срема, Боснії – 3, у тому числі 16 колишніх військових. Служили вони в різних арміях: австрійській (8 осіб), російській (4), Українській Народній Республіці (4), Українській Галицькій (8), Червоній Українській Галицькій (5).

Студіювали організовані в громаді студенти філософію, медицину, право, зовнішню торгівлю, теологію й лісову інженерію [6, Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 692. – Арк. 14].

Цитований квестіонар дає можливість уявити і те матеріальне становище, в якому опинилися наші земляки, котрі після поразки національно-визвольних змагань на рідних землях опинилися на Балканах і хотіли продовжувати студіювати у місцевих вищих навчальних закладах. «Ніхто з них ніякої матеріальної підтримки не одержував, окремої допомогової організації тут не існувало. Зверталися до українських громадян в Югославії, одержали 2 вкладки членів-основателів. В банку було 1500 югославських корон.

В усіх університетських містах Югославії життєві умови для студентів-чужинців дуже тяжкі. Нема ніяких знижок від вписового і іспитових такс, ані мензи. – тільки для громадян Югославії. Студенти, які не одержують підмогу з дому, підробляють на фабриках (1) і утримуються канцелярською працею. 2 інваліди. матеріальне становище більшості студентів навіть дуже тяжке. декілька студентів не мають цілий рік сталого харчу, ані якого сталого мешкання» [6, Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 517. – Арк. 189 зв.].

Беручи за мінімум потребу на місячне забезпечення 700 динарів, пише Л. Макарушка в «Звіті з Загребу», положення укр. студентства в Королівстві С. Х. С. є дуже невідрадні. Студенти-галичани офіційно ніякої допомоги не одержують мимо чисельних старань. Оскільки удалось дотепер що-небудь узискати, як приміром харчу в студентській харчівні, то всьо тільки завдяки виключно приватній інтервенції прихильних нам впливових хорватців у приватних інституціях» [6, Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 517. – Арк. 190].

Однак, зауважує Л. Макарушка, така допомога є хвиливою, без подальшої впевненості в її регулярності. Не відрадніша картина і для студентів-наддніпрянців: вони одержують урядову допомогу, але через російські еміграційні комітети, відтак матеріально залежні. А це „потягає за собою зв’язання руків і відстрашує славні одиниці від укр. Організації, тим то і належить собі пояснити, що організація укр. студентства в Югославії не стоїть на такій висоті, як би повинна стояти» [6, Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 517. – Арк. 190 зв.].

Що ж стосується підтримки українського громадянства на той час, то вона, за словами Л. Макарушки, «полишає багато до бажання. Дотепер ціла поміч нашому студентству зі сторони нашого громадянства обмежувалась тільки на праці одиниць... Що до наших колоністів в Югославії (Бачка, Срем, Босна), то у них свідомість національної приналежності дуже слаба і тяжко яку-небудь доцільну акцію між ними повести. При помочи однак товаришів-студентів з Бачки, Босні і т. д. висліди праці дають в останнім часі деякі реальні успіхи» [6, Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 517. – Арк. 190].

Згідно з детальнішим вивченням ситуації в справі української студіюючої молоді в Загребі було виявлено станом на 20 червня 1922 року 50 студентів, з яких вже 28 записалося до громади. Очевидно, це була найбільша українська студентська громада в тодішній Югославії, оскільки в сусідній Люблянці організувалося 22 студентів-українців [6, Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 517. – Арк. 190 зв.].

З весни 1923 року склад громади та її керівництва оновився, бо галичани майже всі виїхали із Загреба. Новий склад керівного відділу був таким: голова Сергій Сухоруків; товариш голови – Всеволод Лаврів; секретар – Гриць Бодукало, скарбник – Гриць Калюжний; члени управи – Гриць Павлоградський і Ірина Дятківа. Члени-фундатори: український діяч проф. Степан Лукіянович і голова загребської «Просвіти» Василь Войтанівський [4, 1924. – Ч. 2-3. – С. 93].

Станом на 1924 рік Українська студентська громада в Загребі була лише однією організаційно дозволеною організацією в Югославії. «Просвіта» і студентський гурток у Любляні не були зареєстровані. Надзвичайно важке становище для українства залишалося в Сербії. З одного боку «вороже ставлення сербської суспільності й московського еміграційного руху, з другого – селятивно мала кількість, неорганізованість, розборканість і тяжкі матеріальні обставини наші не дають ніякої можливості успішної праці. Існування нашої громади за таких умов можливо з'ясувати тільки тим, що ми знаходимось серед хорватів, які нас розуміють, бо доля хорватського народу дуже подібна до долі нашого» [4, с. 90)].

Однак треба зазначити, що й самі хорвати, котрі цілком залежали від сербів і не могли для себе здобути великих прав, звичайно не могли відкрито допомогти українській студіюючій молоді в цьому напрямку. Сподіватися можна було на моральне підтримання як з боку хорватського студентства, так і з боку деякої частини місцевої преси.

Здавалось би, що перебуваючи в таких умовах, українські студенти змогли б розвинути свою діяльність ширше, але, як вони самі визнавали, «в дійсності ми прив'язані». Справа в тому, що як і на початку перебування на Балканах, так і тепер навіть тих 25 надійних членів(а всі вони, крім деяких галичан, наддніпрянці, що евакуювалися з армією Врангеля) змушені були входити в «Союз Русских студентов», бо тільки через нього можна одержувати стипендії і помешкання [4, с. 91].

Тож треба було відверто сказати, що поки українські студенти будуть матеріально залежні від російських організацій, то про справжню ширшу національну працю не можна й говорити. Відтак єдиним виходом з цього становища українські студенти бачили перетягнення тих, що з великим трудом емансипувалися від росіян, в свій табір у Чехословаччину. Інший вихід – це дати тим людям постійну грошову допомогу з тим, щоб зробити їх незалежними від росіян. «Але нам здається, – вважали наші студенти із Загреба, – що це було б дуже тяжко, а то й зовсім неможливо. Опісля дво чи трьох років перебування тут бачимо, як губляться певні й щирі люди, губляться й бліднуть буйні мрії, а що саме страшніше – забувається рідна мова, рідна пісня й рідна дума. гадаємо, що такий організований переїзд міг би дати можливість багатьом дійсним українцям вилізти з російського болота» [4, с. 91].

Щодо діяльності Української студентської громади в Загребі за останній час, то вона була такою: «1) Здобули від уряду затвердження статуту і право на організаційне існування під назвою „Українська студентська громада».

2) Своїми невеликими силами без копійки грошей змогли улаштувати в лютім минулого року Шевченківське свято, на котрому були присутні представники від

культурних і політичних організацій загребу. Моральний успіх цього вечора був величезний, і як в міських, так і в російських часописах були дуже гарні рецензії...

Оскільки можливо громада витягає братів-наддніпрянців з московського жерла.

Громада потребує допомоги грошми на організаційні видатки, канцелярію, пошту і інше, бо відсутність таких коштів дуже шкодить праці.

Громада не має українських часописів і журналів, тому просить їх надсилати. Взагалі має нужду в нотах, п'єсах, а особливо в інформаціях про українське життя.

Відчувається тут дуже брак людей, що стоять близько до української культури й укр. руху. Якби були такі люди, то своїм авторитетом і знанням змогли б мати великий вплив на українців цілої Югославії, а їх тут досить. На це треба звернути увагу, бо шкода бачити, як ми й без того не багаті на інтелігенцію, майже кожного дня, дякуючи своїй неорганізованості, губимо може навіть такі дорогі нам інтелігентні молоді сили» [4, с. 93].

Однак, незважаючи на такі перешкоди, українське студентське життя в Хорватії, як і в цілому в Югославії, не завмирало. У 30-х роках Загреб, у меншій мірі Любляна та Белград, заройвся українськими студентами, що прибували сюди з Галичини чи Волині, або з Праги чи Відня. В той час Югославія приваблювала наших студентів, бо життя тут було дешевше, а ставлення до братів-слов'ян – прихильне. У 1934 році у Загребі очолював Українську студентську громаду майбутній медик Михайло Степчишин, після нього – студент ветеринарної медицини Осип Коропей. Пізніше було створене ще одне студентське товариство

«Дніпро», до якого прихилилися й місцеві спудеї. Так, вихований у сербському дусі Богдан Павлович під впливом українських студентів вивчив українську й згодом не тільки представлявся українцем, а й почувався таким [1, с. 133].

Головною заслугою українського студентства в Загребі було національне пробудження українських переселенців у Боснії, Словенії та Бачці й Сремі, які були відірвані від пня і через це втратили зв'язок із своїм народом та його змаганнями. Вони навіть добивалися, щоб фільм «Наталка-Полтавка» оголосили як український, а не «руській» [1, с. 135, 136].

Особливо проявив свій патріотизм студент медицини Андрій Пелех, син пароха з Радехівщини, який під час вакацій жив між переселенцями в Словенії, блискучий промовець. Коли в Боснії посвячувано символічну могилу в честь національних героїв, він пішки пройшов десятки кілометрів, щоб на тому святі виголосити промову. Стоячи з відкритою головою на сонці, яке немилосердно палило, дістав запалення мозкової оболонки, від чого й помер. Це була данина українського студентства для національного відродження українських переселенців, і вони високо цінили це – з найдальших околиць прибули масово пішки й на возах, щоб віддати йому останню шану. А після похорону виставляли в читальнях його фото, яке ставили на почесному місці як доказ вдячності за його працю [1, с. 136, 137].

Така просвітня діяльність українського студентства поширювалася по всіх розселеннях наших співвітчизників. Керівники «Української читальні» в Дервенті, що в Хорватській Бановині, писали до Українського технічно-господарського

інституту в Подєбрадах коло Праги 8 лютого 1940 року, що в «Босні вже від довшого часу є значне число переселенців... живуть вони розкидано на значнім терені, але проте, особливо останніми часами, між ними розвивається жвава культурно-освітня праця, що зосереджується коло читалень, котрі є майже в кожнім селі» [5, Ф. 3879. – Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 25].

Просили «переслати нам всі свої лекції, що дотепер вийшли з курсу українознавства. Це допомогло б нам у значній мірі поширити і поглибити змістом ведену нами працю» [5, Ф. 3879. – Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 25].

Ми постараємось зробити рекламу інституту і його виданням «певну рекламу між тутешніми переселенцями, хоч на великі успіхи й не можемо числити з причини невідрадного матеріального становища тутешніх українців» [5, Ф. 3879.– Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 25].

Пробудження національної свідомості викликало й тягу до знань молоді, її прагнення здобути вищу освіту для того, щоб служити рідному народові. Відтак зростала кількість бажаючих серед українців Хорватії вступити до університетів. Однак не всі могли оплатити своє навчання. У листі від 23 березня 1941 року тодішній президент Центрального союзу українського студентства Дмитро Равич писав до професора Євгена Онацького в Рим: «Чи не можна було б в який спосіб допомогти нашому студентству в Загребі? Ми від ЦЕСУС-а вживали різних заходів. На жаль, досі без успіхів. Може б міг Ватикан уділити якусь допомогу чи стипендії цим студентам? Прошу Вас дуже з'ясувати в який-небудь спосіб це...

Управа ЦЕСУС-а, маючи на увазі теж і допомогу для нашого студентства в Югославії, звернулася була ще в листопаді м. р. до Преосвященного Кира Івана Бучка в Нью-Йорку з проханням о допомогу для нашого студентства. Однак ще й досі не маємо навіть відповіді. Якщо буде колись у Вас нагода, прошу від нашого імени поспитатися про можливості одержати нашим студентам, зокрема в Загребі, допомогу з Америки» [8; Immigration History Research Center University of Minnesota: E. Onatzky Papers. – Box 1].

Питання допомоги нашій студіюючій молоді в Хорватії не сходило з порядку денного Комісії допомоги українському студентству під час Другої світової війни. Так, на засіданні КоДУС-у у Львові 2 квітня 1942 року розглядається питання про надання допомоги двом загребським українцям Роману Мусяновичу та Зенону Фалендишу, котрі вивчали медицину. Обом їм призначають стипендію в розмірі 110 рейхсмарок з умовою, що вони перешлють відповідні документи [9, MG 31. – D 203. – Vol. 23. – File 7].

15 травня 1942 року КоДУС виділяє стипендію ще одному українському студентові із Загреба – Андрію Гуралю, котрий також опановує медицину [9, MG 31. – D 203. – Vol. 23. – File 7].

А коли в липні виявилось, що в касі КоДУС-у забракло грошей для виплати стипендій, то його референт Богдан Лончина звернувся до українських організацій Відня «за позичкою, в першу чергу для наших стипендістів в Хорватії» [9, MG 31.– D 203. – Vol. 23. – File 7].

Як видно з документів КоДУС-у, ця інституція й надалі підтримувала українське студентство в Хорватії. Скажімо, 10 грудня 1942 року надано однора-

зову допомогу студентам медицини із Загреба Оресту Миновичу та Степану Парфенюку (26). Серед українського студентства Загреба, підтриманого в 1942 році КоДУС-ом, згадується також Ілля Масиник [9, МГ 31. – D 203. – Vol. 23. – File 7].

Багато з них після встановлення в Югославії про радянського режиму після Другої світової війни загинули за плекання національної ідеї з рук тоді ще слухняних учнів НКВД, чимало потрапило до сибірських таборів. Але підтримані українством вони відроджували національну свідомість серед своїх співвітчизників на хорватській землі і залишилися в пам'яті як справжні представники еліти рідного народу.

У повоєнний час ситуація з матеріальною підтримкою українського студентства в Хорватії, котра тепер увійшла знову до Югославії, кардинально змінилася. Тут, як і в інших країнах, що потрапили під владу комуністичних режимів, студенти українського походження позбулися тієї допомоги від своїх співвітчизників із західних країн, яку вони одержували раніше. Взагалі їхня кількість значно зменшилася навіть у порівнянні з періодом війни. Скажімо, один з дослідників даної проблеми зазначав тоді: «Якщо говориться про українських студентів в Югославії, то треба брати під увагу лиш тих студентів, що гуртувалися на загребських високих школах, бо тільки одиниці студіювали в Люблянці й Білгороді, а й ці оставалися під безпосереднім організаційним впливом загребської більшості» [7, 1947. – Ч. 1. – С. 25].

І лише після того, як Югославія дещо звільнилася з-під впливу Москви, можна було відновити матеріальну допомогу українським студентам у цій країні. Зокрема, на початку 1960-х років місячні допомоги нашим у Югославії становили пересічно 100 динарів [3, Звіт про діяльність КоДУС-у за 1961 рік].

Наступного року, коли КоДУС подавав допомогу 70 студентам, серед них були і громадяни Югославії [3, Заклик до колишніх стипендіатів КоДУС-у].

Та українська студіююча молодь, котра здобувала вищу освіту на теренах Хорватії, не тільки одержувала відповідні дипломи – вона водночас творила нашу національну еліту на чужині. Ту провідну силу еміграції, котра могла представляти українство перед світом, постійно нагадуючи йому про право великої європейської нації бути господарем на рідній землі. І це стало можливим завдяки жертвності української еміграції.

Список використаної літератури

1. Коропей О. Студії та громадська праця українських студентів в Югославії / О. Коропей // Альманах об'єднання українських ветеринарних лікарів. – Нью-Йорк ; Чикаго ; Вінніпег, 1981. – С. 132.
2. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) / Б. Ліський // Українці Хорватії : матеріали і документи. – Загреб, 2002. – Кн. перша.
3. Поточний архів КоДУС-у: Звіт про діяльність КоДУС-у за 1961 рік.
4. Студенський вісник. – Прага, 1924. – Ч. 2-3. – С. 93.

5.Центральний державний архів вищих органів влади та управління.

6.Центральний державний архів громадських об'єднань України.

7.Ярдич М. Українське студентство в Югославії / М. Ярдич // Студентський клич (Грац). – 1947. – Ч. 1. – С. 25.

8.Immigration History Research Center University of Minnesota: (ці документи виявив проф. Володимир Сергійчук).

9.National Archives of Canada.

Янко Рамач

ОГЛЯД ІСТОРІЇ РУСИНІВ У ЮГОСЛАВІЇ (1918-2000)

У статті подано огляд історії русинів у Королівстві сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. Королівство Югославії) та Соціалістичній Югославії (1945-2000). Проаналізовано основні процеси і тенденції розвитку економічного та суспільного життя, охарактеризовано їхні успіхи у розвитку освітнього, культурного і національного життя.

Ключові слова: русини, Югославія, освіта, культурне життя, соціально-економічні обставини, національне питання.

Після розвалу наприкінці 1918 р. Австро-Угорщини й утворення Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія) русини у новій південно-слов'янській державі могли сподіватися на кращі соціально- економічні та культурно-освітні умови життя, оскільки і вони сприяли утворенню нової держави. У Великій народній скупщині у м. Новий Сад, яка ухвалила рішення про приєднання Воеводини до Королівства Сербії і відповідно до КСХС, взяв участь 21 русин [1, s. 310].

Соціально-економічні обставини

У КСХС/Югославії русини жили у двох із трьох частин області Воеводини, у Бачці і Сремі, та у Славонії – східній частині нинішньої Республіки Хорватії. У Бачці русини проживали у селах Руський Керестур (головний осередок), Господінці, Дюрдьов, Коцур, містах Старий Вербас і Новий Сад, у Сремі – в містах Шид і Сремська Митровиця та селах Беркасово, Бачинці, Бикич-Дол, у Славонії – в селах Петровці, Міклошевці, Пишкурівці, Андрієвці й інших. За першим переписом КСХС 1921 р. в країні виявили себе русинами 20 381 особа. Русини жили переважно у сільській місцевості, займалися хліборобством і скотарством, володіючи приблизно 28588 гольдами землі (гольд дорівнює 0,57 га) [2, с. 130-131]. У середньому на одну особу припадало менше 1,5 гольда землі, що ледь вистачало для скромного життя. Тому велика частина незаможних селян і сільськогосподарських робітників змушена була йти у найми до місцевих багатіїв, решта шукала засобів до існування у містах. Серед русинів зростала питома вага ремісників і купців. Спочатку єдиними представниками русинської інтелігенції були греко-католицькі священники і вчителі, у 20-30-х рр. ХХ ст. з'являються лікарі, фармацевти, інженери,

юристи, викладачі вищих шкіл тощо. Це сприяло швидкому і всебічному розвитку русинської громади [3].

Про складні соціально-економічні умови життя русинів свідчить те, що на початку аграрної реформи 1919 р. у Руському Керестурі з 1185 господарств більше половини належали до категорії бідних селян, які мали право отримати землю [4, s. 276-277]. Внаслідок здійснення аграрної реформи і ревізій частина селян втратила отриману раніше землю, оскільки було доведено, що вони користувалися нею неправильно. Зауважимо, що державні органи різними заходами намагалися допомогти біднішим селянам та тим, хто отримав землю за цією реформою, бо розуміли, що без необхідного реманенту та досвіду їм складно буде господарювати у нових умовах. Тому держава сприяла об'єднанню селян у сільськогосподарські кооперативи. Це давало можливість селянам отримати кредити для придбання й оброки землі, закупівлі сільськогосподарських знарядь і худоби та збуту свого врожаю. Так, у 1924 р. у Руському Керестурі був заснований селянський кооператив (аграрний колектив), який налічував приблизно 90 членів. Але проіснував він недовго. У 1929 р. був заснований новий кооператив. Він діяв більш успішно і проіснував до початку Другої світової війни на території Югославії [4, s. 289-294]. Як зазначав у 1939 р. тижневик «Руски новини», основна мета кооперативу – об'єднати селян, які отримали землі внаслідок аграрної реформи, та навчити їх сучасним методам господарювання, заощадливості, колективної солідарності тощо [5, s. 225]. Подібні кооперативи були засновані і в інших місцевостях проживання русинів, наприклад, у Коцурі і Дюрдеві. А кооператив у Мілошевіях отримав від держави велику ділянку орної землі. У міжвоєнний період такі сільськогосподарські об'єднання русинів відіграли важливу роль у згуртуванні селян та набуття ними досвіду ведення ефективного господарювання [4, s. 296-297].

На початку 1926 р. у Руському Керестурі з метою взаємної допомоги та захисту економічних і культурних інтересів громади було засновано селянський клуб. Він влаштовував для селян лекції фахівців щодо нових методів вирощування зернових. Члени клубу висунули ідею заснувати на кооперативних засадах цукрову фабрику. На сторінках тижневика «Руски новини» розпочалася полеміка щодо здатності селян заснувати й утримувати таку фабрику без відповідного досвіду та фахівців. Врешті-решт з'ясувалося, що селянам бракувало необхідного капіталу та досвіду реалізувати таку справу [5, s. 226].

У 1928 р. клуб селян у Руському Керестурі заснував сільськогосподарське об'єднання (задруга) під назвою «Кооператива». Мета об'єднання – надання позичок своїм членам і співпраця з Русинським народним освітнім товариством («Руске народне просвітне дружество», РНПД). Серед перших членів «Кооперативи» був керестурський парох і голова РНПД о. Михайло Мудрий. У 1931 р. «Кооператива» мала вже 82 члени. Селянське об'єднання добре працювало, постійно збільшуючи основний капітал. Членами кооперативу були переважно незаможні селяни, середняки і навіть наймити. Будучи економічною інституцією, кооператив знаходив можливість допомагати не тільки незаможним селянам, але і підтримував матеріально РНПД [5, s. 226-227].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. русини у Бачці започаткували вирощування конопель. Після нетривалого спаду виробництва цієї культури, викликаного світовою економічною кризою 1929-1933 рр., воно відновилося. У Руському Керестурі почали діяти невеликі мануфактури/ фабрики з переробки конопель. Деякі з них діяли на кооперативних засадах.

Наприкінці 1920-х рр. кредитні та виробничі кооперативи ширяться і в інших місцевостях проживання русинів. У 1928 р. у Дюрдеві заснували кооператив, який об'єднував 160 членів і давав селянам кредити на більш вигідних умовах, ніж банки. У II Сербській землеробській зарузі, що була заснована 1931 р., серед членів були і русини. До тваринницького кооперативу (скотарська задруга) належали як серби, так і русини [6, с. 99-101]. Наприкінці 1931 р. русини у Дюрдеві заснували молочний кооператив, який згодом став членом Експортної спілки молочних кооперативів у м. Новий Сад [5, с. 229].

У 1929 р. у м. Шид була започаткована Русинська ощадна каса, що налічувала близько 200 членів, в тому числі русинів із Шида та сусідніх Беркасова та Бачинців. Один із керівників місцевого РНПД Ілько Крайцар через тижневик «Руски новини» закликав русинів вступати до русинських ощадно-позичкових кас, звертаючи увагу на те, що прибуток цих кооперативів буде використано на користь русинської громади, зокрема на культурно-освітні та національні потреби [7, с. 1]. Під час відвідин Шиду єпископ Діонісій Няраді відзначив корисну діяльність Русинської ощадно-позичкової каси [8, с. 3]. На початку 1930-х рр. у Міклошевцях русини заснували сільськогосподарський кооператив («Скотарська задруга») й ощадно-позичкову касу [5, с. 230].

Отже, поширення кооперативного руху справило значний вплив на розвиток соціально-економічного і національно-культурного життя русинської громади у КСХС/Югославії.

У складних соціально-економічних умовах 1920-х рр. серед робітників і незаможних селян ширився соціалістичний рух. У русинських осередках у Бачці і Сремі почали діяти представники лівих партій. У січні 1920 р. у Руському Керестурі був заснований місцевий осередок Соціал-демократичної партії Югославії (з грудня 1921 р. – Соціалістична партія). Невдовзі він мав близько 600 членів. Але внаслідок тиску влади та внутріпартійних протиріч кількість членів партії в селі суттєво зменшилася. Ліві партії мали своїх прихильників і в інших місцевостях проживання русинів. У другій половині 1930-х рр. невелика кількість русинів вступила до місцевого осередку Комуністичної партії Югославії. Серед сільськогосподарських робітників ширився профспілковий рух. У Руському Керестурі, Коцурі, Старому Вербасі, Міклошевцях і в інших містах русини брали участь у страйках аграрних найманих робітників [9, с. 97-141].

У 1920-30-х рр. певна кількість русинів у пошуках роботи виїхала до Аргентини, Бразилії, Канади та США. Під час світової економічної кризи більшість з них ледь животіла. Правда, деякому щастило. Хтось повернувся додому з капіталом, а хтось залишився в Америці [10, с. 46-59; 11, с. 75-104].

Культурно-освітнє і національне життя

Після створення 1 грудня 1918 р. КСХС русини добре відчували, що вони як невелика етнічна спільнота у південнослов'янській державі краще будуть захищати свої права національної меншості. 13 грудня греко-католицький парох у Дюрдеві Дюра Біндас звернувся листовно до русинської інтелігенції, наголосивши, що настав час швидко і рішуче діяти, запропонував заснувати національно-культурну організацію, яка б заступала інтереси русинів перед урядом. Звернення знайшло відгук. Першим свою підтримку і готовість працювати на благо русинської громади висловив крижевацький греко-католицький єпископ Д. Нярадї, який походив з Руського Керестура. Він вважав, що русини повинні налагодити тісніші зв'язки з українцями Галичини та за зразок для своєї літературної мови взяти українську мову. Д. Біндасу надходили листи підтримки і готовості до співпраці і від інших представників русинської інтелігенції [12, с. 254-255]. Але вже при підготовці до заснування культурно-освітньої і національної організації з'ясувалося, що питання літературної мови стане каменем спотикання: одні давали перевагу українській літературній мові, другі – російській, представники з Коцура вважали, що русинам найбільш прийнятна карпато-русинська мова, оскільки до 1918 р. вона була мовою викладання у своїй конфесійній школі. Русини у Руському Керестурі на чолі із своїм парохом Михайлом Мудрим наполягали на тому, що русини в Югославії вже давно живуть окремо від «великого пня руського народу» (розумій «українського») і в новому місці проживання запозичили багато нового в мові, звичаях, культурі, тому цілком виправданим вважали підняти свою говірку до рівня літературної мови, розвиваючи і доповнюючи її елементами української й інших слов'янських мов [13, с. 453]. До того ж, у 1904 р. Гавриїл Костельник тією говіркою опублікував свій твір «З мойого валала» (Із мого села), показавши, що нею можна писати літературні твори [14].

Півроку Д. Біндас намагався здолати різні суб'єктивні й об'єктивні перешкоди. З одного боку, треба було примирити прихильників протилежних точок зору щодо літературної мови і мови освіти, з другого, скликати установчі збори в умовах, коли засоби транспорту у державі не функціонували. Тому термін скликання зборів двічі переносився. Врешті-решт, установчі збори відбулися у репрезентативному будинку магістрату Нового Саду. У зборах взяли участь близько 150 представників русинів [15, с. 410-411]. Вони ухвалили рішення про заснування товариства під назвою «Руске народне просвітне дружтво» (РНПД), яке буде заступати інтереси русинів перед урядом, організувати і координувати їхнє культурне, освітнє і національне життя. Збори вирішили, що літературною мовою русинів в має стати місцева русинська говірка, яку треба розвивати і вдосконалювати [16, с. 6-8].

Установчі збори прийняли рішення про те, що РНПД буде приділяти увагу розвитку освіти рідною мовою, а тому видаватиме навчальні посібники русинською мовою, а також щорічний календар і тижневугазету для широкого русинського загалу [17, с. 2-6].

Першими шкільними підручниками русинською мовою були Буквар і Читанка. РНПД звернулося до Міністерства освіти з пропозицією виділити кошти на їх друкування. Відповідь була негативною. Міністерство мотивувало це тим, що воно не може виділяти кошти на друк навчальної літератури мовами національних меншин, але дозволило користування підручниками русинською мовою, якщо вони будуть видані на кошти РНПД та відповідатимуть шкільній програмі [18, с. 67-68]. У міжвоєнний період зусиллями товариства побачило світ декілька видань Буквара та Читанки для початкових класів.

РНПД сприяло відкриттю нових класів з русинською мовою навчання. За законом такі класи можна було відкривати за наявності не менше 30 учнів. Міністерство освіти йшло на поступки русинам і при меншій кількості учнів, а також сприяло переведенню викладачів-русинів до закладів, де навчання здійснювалося русинською мовою. У міжвоєнний період в Югославії викладачів із знанням русинської мови бракувало. Тому РНПД заохочувало тих русинів, які віддавали своїх дітей на навчання до педагогічних (учительських) закладів [18, с. 59-63].

Товариство приділяло велику увагу початковій освіті. У календарях і тижневику «Руски новини» друкувалися матеріали про значення освіти для духовного і матеріального розвитку суспільства взагалі і русинської громади зокрема. РНПД організувало різноманітні освітні курси для дорослих. Оскільки у русинській громаді неписьменних майже не було, тому освіта для дорослих була спрямована на здобуття нових знань, практичних навичок, ознайомлення із чинним законодавством тощо. У друкованих виданнях РНПД публікувалися статті про нові методи господарювання, сільськогосподарські культури та породи худоби, поради по догляду і лікуванню домашніх тварин. Їх авторами були агрономи, зоотехніки, ветеринари й інші досвідчені фахівці у галузі сільського господарства [5, с. 222-226].

Велика частина русинів жила у важких соціально-економічних умовах. Тому у виданнях РНПД приділялася увага проблемам охорони здоров'я. Лікарі й аптекарі писали про необхідність дотримання здорового способу життя, інформували населення про різноманітні хвороби і методи їх лікування. Такими заходами РНПД сприяло піднесенню рівня обізнаності русинів у галузі охорони здоров'я [19, с. 281-295].

Установчі збори РНПД приділили чимало увагу видавничій діяльності. Було вирішено питання видавати не тільки навчальну літературу, календар і газету, але і різноманітну світську і духовну літературу. Зробити це без власної друкарні було важко, оскільки у сербських друкарнях бракувало кириличних літер русинського й українського алфавітів. Перші видання РНПД – календарі і граматики русинської мови Г. Костельника – були надруковані у Сербській монастирській друкарні у Сремських Карловцях. Через незнання видавцями русинської мови до текстів вкралося чимало помилок [20, с. 441-451].

У грудні 1924 р. почав виходити тижневик «Руски новини», що друкувався у сербській друкарні м. Новий Сад. Першим редактором був місцевий греко-католицький парох Юрій Павич. Він був хорватом за походженням, проте володів

русинською мовою. Тижневик виходив регулярно і мав чимало передплатників. У передовиці звичайно розглядалися найактуальніші проблеми русинської громади: політичні, економічні, національні, культурні й освітні питання. На першій сторінці подавалися короткі вісті із країни та світу, другій – статті з релігійного життя русинської громади і греко-католиків, третій – літературні твори і фейлетони та повідомлення з життя різних осередків русинів в Югославії. Часто друкувалися матеріали про співвітчизників у Чехословаччині, Польщі та радянській Україні. Редакція газети намагалася задовольнити потребу в інформації кожного члена русинської громади [21, с. 261-276].

На початку світової економічної кризи редакція тижневика «Руски новини» опинилася у фінансовій скруті. Збільшувалося число передплатників, які заборгували редакції велику суму. Не вистачало коштів для друку газети. До того ж, додалися непорозуміння між членами управи РНПД. Наприкінці 1930 р. випуск газети було призупинено. Завдяки зусиллям крижевацького єпископа Д. Няраді її випуск відновили. З середини 1931 р. друкувалася у м. Дяково в Хорватії. Редактором став греко-католицький священник Михайло Фірак, який походив із Східної Галичини [21, с. 261- 276]. З того часу тижневик виявив свою проукраїнську орієнтацію. Підтримку у цьому редактор знайшов у студентській й учнівській русинської молоді, яка навчалася у Загребі та встановила контакти з місцевою українською громадою та Українським товариством «Просвіта» [22, с. 152-160, 183-192].

Наприкінці 1936 р. завдяки фінансовій допомозі голови товариства й пароха в Руському Керестурі о. Михайла Мудрого, єпископа Д. Няраді й інших добродіїв з русинської громади РНПД придбала власну друкарню. На початку 1937 р. нова друкарня почала працювати у Руському Керестурі [20, с. 441-451].

У 1921-1941 рр. РНПД щорічно видавало «Руски календар». Незмінним його редактором був греко-католицький священник Дюра/Юрій Біндас, який від заснування товариства був заступником голови РНПД, а з 1936 р. – його головою [23]. Від самого початку «Руски календар» мав свою усталену форму і зміст. Починався з календарної частини, потім був розділ «Духовне читання» або «Церковне читання», який містив статті духовного змісту, послання єпископа тощо. Далі йшов розділ «Світське читання», де друкувалися переважно літературні твори русинських письменників Гавріїла Костельника, Осифа Костелника, Янка Фейси, Мафтея Виная, Михайла Ковача, Сильвестра Саламона, Максиміліяна Буїли й інших, а також твори українських письменників Тараса Шевченка, Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького, Богдана Лепкого, Степана Руданського, Марко Вовчок, Маркіяна Шашкевича й інших у перекладі на русинську мову (поезія іноді в оригіналі). Публікувалися перекладені на русинську мову твори російських письменників Лева Толстого, Івана Тургенєва, Антона Чехова, Івана Крилова, а також авторів з південнослов'янських літератур [24, с. 422-427].

Досить часто (іноді без виділення в окремий розділ) друкувалася «поучна (повчальна) література». Вона мала освітній характер і була спрямована на підвищення рівня якості повсякденного життя русинської громади, про що вже йшлося вище.

Наклад календаря – 2,5-3 тис. примірників. З огляду на те, що в Югославії тоді проживало близько 25 тис. русинів (за переписом населення 1931 р. – 24 580 осіб), календар доходив майже до кожної русинської хати і мав дуже великий вплив на культурне, освітнє, національне і повсякденне життя русинів у цій балканській країні.

РНПД сприяло розвитку науки серед русинів, особливо мовознавства й історії. У 1923 р. була видана граматики русинської мови Г. Костельника [25], на сторінках календарів друкувалися статті з історії русинів. Йдеться про окремі частини «Хроніка парафії у Руському Керестурі» Г. Костельника [26], яку вважають першою правдивою історією русинів Південної Угорщини, а її автора – батьком русинської історіографії. Публікувалися народні хроніки Руського Керестура і Коцура, хроніка парафії у Коцурі Павла Вукича, а також статті про русинів у Новому Саді, Шиді, Дюрдьові, Раєвому Селі, Пишкурєвцях тощо [27, с. 235-248].

Володимир Гнатюк, перебуваючи 1897 р. серед русинів у Бачці, зауважив, що вони не мали розвинених форм культурно-освітнього життя, а навчання у державних школах здійснювалося угорською мовою, що, на його думку, загрожувало денационалізацією та повною мадяризацією русинів [28, с. 9-10]. На початку ХХ ст. (1913 р.) завдяки вчителям конфесійної школи у Коцурі серед русинів Південної Угорщини/Югославії з'являється аматорський театр [29, с. 77-93].

РНПД від часу свого заснування мало осередок у Руському Керестурі, згодом засновувалися філії товариства у місцевостях, де численною була русинська громада. Організаційними центрами роботи РНПД та його філій були читальні, при яких зазвичай діяли аматорські театральні гуртки і хори. Свідченням цього є численні публікації на сторінках тижневика «Руски новини». Під час щорічних звітних зборів РНПД часто влаштувалися театральні вистави, концерти, виступи хорів, на церковні свята (Різдво, Великдень, Трійця та ін.) – так звані «свята культури», коли члени читалень, різноманітних гуртків та організацій змагалися у вправності хорового співу та театрального мистецтва [30].

Активну діяльність у цій справі виявила «Руска народна читальня» у Руському Керестурі. Її натхненником і керівником був на той час молодий вчитель, а згодом видатний русинський письменник і культурно-освітній діяч Михайло Ковач. Він заснував театральний гурток, який намагався ставити складні вистави. Згодом до культурного життя читальні долучилися капелани – брати Онуфрій та Ірєней Тимко. Вони виявили себе на ниві хорового мистецтва та музики. Очолюваний ними хор виконував вже складні церковні композиції, народні українські та русинські пісні. Тоді почалася співпраця режисера М. Ковача і диригента О. Тимка, яка знайшла відбиток у театральних виставках, у яких брали участь і оркестр, хор і співаки [31, с. 120-131]. Театрально-музичні колективи читальні давали концерти не тільки у русинських, але і словацьких селах (Півніце, Бачський Петровець та ін.) Восводини [32, с. 71-89].

Однак, найвищого рівня театральна діяльність виявилася навесні 1939 р., коли до Руського Керестура прибуло приблизно 200 біженців з Карпатської України,

в тому числі й частина акторів «Нової сцени» з Хусту на чолі із режисером Юрієм Шерегієм. Він поставив декілька вистав, в яких взяли участь як професійні актори «Нової сцени», так і місцеві аматори. Керестурський театральний гурток гастролював зі своїми п'єсами в сусідніх русинських селах і навіть виступив у професійному театрі в Осієку в Хорватії, про що свідчать позитивні відгуки хорватської преси [33, с. 61-70, 131-138].

Влітку Ю. Шерегій переселився до м. Шид, де також співпрацював із членами русинської читальні, поширюючи театральну майстерність серед місцевих аматорів сцени. Крім того, він навчав русинську молодь у Шиді і Петровцях мистецтву виконання українського танку [34, с. 217-222].

Найбільш активно у міжвоєнний період культурне життя русинів вирувало у Руському Керестурі. Значних успіхів на ниві культури досягли і місцеві філії РНПД у Коцурі, Дюрдеві, Новому Саді, Старому Вербасі, Шиді, Петровцях, Миклошевцях та інших місцевостях проживання русинів. Так, театральну аматорську трупу у Старому Вербасі очолив досвідчений театральний діяч Петро Різнич Дядя, який прибув до Югославії у складі білої еміграції. Свою діяльність театального режисера він продовжував серед русинів і сербів в Югославії і після Другої світової війни [30]. Драматичний театр русинів в Югославії (нині в Сербії) і дотепер діє під назвою «Руски народни театар Петро Різнич Дядя».

До середини 1930-х рр. культурно-освітнє і національне життя русинів в Югославії можна розглядати крізь призму діяльності РНПД, яке поширювало свій вплив на всі ділянки суспільного життя русинів у країні. Правда, вже на початку створення РНПД у дискусії щодо літературної мови русинів у КСХС окремі делегати виявили проросійську орієнтацію. У 1922 р. почав виходити бюлетень «Русски батог», на сторінках якого були задекларовані програмні засади нової, світської інтелігенції русинів на культурно-освітній і національній нивах. У бюлетені, з одного боку, без жодної аргументації засуджувалися русинські греко-католицькі священики в Югославії за їхню проугорську орієнтацію та «антинародну» діяльність, применшувалися перші важливі успіхи РНПД у видавничій справі, критикувалася грамати́ка русинської мови Г. Костельника, з другого, пропагувалися проросійська орієнтація, перехід русинів греко-католиків у православну віру, призначення у греко-католицькі церкви православних священиків переважно зі складу російської білої еміграції, запровадження у школах замість русинської мови російської та призначення до них православних вчителів із середовища білої еміграції [35, s. 849-858]. Спочатку проросійськи орієнтована група русинів не виявляла активності і лише на початку 1930-х рр. вперше у Коцурі, а потім і в Старому Вербасі розпочала пропаганду переходу русинів греко-католиків у православну віру. У вересні 1933 р. у Старому Вербасі була заснована ще одна русинська організація – «Културно-просвітни союз югославянских Русинох» (КПСЮР), який 1936 р. перейменовано на «Културно-национални союз югославянских Русинох» (КНСЮР). Керівництво КПСЮР наполягало на тому, щоб світська інтелігенція перебрала головну роль у культурно-освітньому житті русинської громади, запевняючи, що Союз буде однаково сприймати всіх русинів, і греко- католиків, і православних [9, s. 83-91]. Невдовзі виявилось, що

задекларована програма Союзу була тільки завісою, за якою ховалася програма, що була опублікована 1922 р. у бюлетені «Русски батог» [36, с. 50-51].

У виданнях РНПД, головним чином, календарях і тижневику «Руски новини» друкувалися вісті, інформації та статті про русинів/українців у Словаччині, Польщі (Галичина) і радянській Україні. Тижневик досить докладно інформував про культурно-освітнє і національно-громадське життя русинів/українців Підкарпатської Русі у Чехословаччині. Чимало уваги приділялося діяльності крижевацького єпископа Діонізія Нярадї, який у 1922- 1927 рр. виконував обов'язки тимчасового апостольського адміністратора Пряшівської греко-католицької єпархії. В історіографії відзначена його активна проукраїнська діяльність в той період своєї служби у Чехословаччині [37, с. 147-193].

«Руски новини» так само подавали дуже докладні відомості про Карпатську Україну періоду автономії та незалежності (жовтень 1938 р. – середина березня 1939 р.), завжди прихильно ставлячись до намагань українців Закарпаття відстояти свою незалежність [38, с. 457-475; 39, с. 119- 123]. Друкований орган КПСЮР/КНСЮР «Русска заря» негативно оцінював як діяльність єпископа Д. Нярадї, який з 15 листопада 1938 р. до березня 1939 р. був апостольським адміністратором греко-католицької церкви в Карпатській Україні, так і саму Карпатську Україну, стверджуючи, що українці Закарпаття проголосили незалежність заради поширення ідеї створення Української держави за рахунок території Польщі, Росії, Румунії й Угорщини. Йшлося також про запровадження урядом Карпатської України терору проти власного населення, яке не погоджувалося з його режимом. Августину Волошину закидали, що саме завдяки його діям угорці окупували Ужгород і Мукачеве, а збройний опір січовиків описували не як оборону від угорських окупантів, а як знущання над народом. Про прибулих навесні 1939 р. до Югославії 350 біженців з Карпатської України, з яких близько 200 осіб знайшли притулок серед русинів у Руському Керестурі, на сторінках газети "Русска заря" писали в негативному сенсі. Їх вважали зрадниками, втікачами, які не бажали захищати батьківщину, дармоїдами, які прибули до Югославії з метою відібрати роботу у місцевої русинської інтелігенції [36, с. 55-56].

У виданнях РНПД подавалася докладна інформація про українців у Галичині, особливо про діяльність товариств «Просвіта» і «Рідна школа», кредитних й ощадно-позичкових кооперативів. Широко висвітлювалася тема політичної боротьби русинів/українців у Польщі взагалі та Східній Галичині зокрема за свої національні права й утворення незалежної української держави, діяльності української греко-католицької церкви. У передовицях тижневику «Руски новини» йшлося про відзначення ювілеїв видатних українських/русинських письменників, культурних, політичних, церковних і наукових діячів із Галичини, зокрема Івана Франка, Володимира Гнатюка, В'ячеслава Липинського, Богдана Лепкого, Маркіяна Шашкевича, Андрія Шептицького та інших [40, с. 487-496].

РНПД очолювали греко-католицькі священники, тому не диво, що матеріали про життя українців у Радянському Союзі мали завжди негативні оцінки щодо діяльності більшовиків і радянської влади в економічній галузі та тиску на українське селянство. До русинів в Югославії різними шляхами надходили

відомості про трагічні події на селі та голодомор 1932-1933 рр. в Україні. В той час у тижневику публікувалися повідомлення про страхіття штучного голоду, від якого померли мільйони невинних людей. Найчастіше писалося про ставлення радянської влади до українського селянства, нездатність уряду організувати сільськогосподарське виробництво, репресії щодо селян, голодомор та його наслідки, свідчення очевидців голоду, приклади людодіства, «глухість» уряду до трагедії та реакція на неї за кордоном. Така інформація не могла нікого залишити байдужим, а співпереживання за співвітчизників у неволі сприяло утвердженню національної свідомості русинів в Югославії [41, с. 42-49]. У виданнях КПСЮР/КНСЮР про Голодомор не згадували, але вихваляли «успіхи» радянської економіки [36, с. 55-56].

У своїх виданнях РНПД приділяло належну увагу й економічному розвитку русинської громади, оскільки, на думку керівників товариства, міцна економічна база сприятиме зміцненню і поглибленню культурно-освітнього та національного життя русинів [5, с. 222-223].

Зважаючи на те, що у складних соціально-економічних умовах серед населення посилюється діяльність лівих політичних партій, керівники РНПД через друковані засоби намагалися протиставити їм ідеї християнського соціалізму [42, с. 17-23]. Вони безпосередньо зверталися до урядових інституцій із запитом щодо умов придбання русинськими незаможними селянами землі за аграрною реформою [43, с. 11]. У тижневику «Руски новини» подавалася інформація щодо купівлі землі на вигідних умовах в окремих місцевостях Срема і Славонії [5, с. 231].

Під час світової економічної кризи 1929-1932 рр., коли умови господарювання та збуту сільськогосподарської продукції погіршилися, у друкованих виданнях РНПД ширилася інформація про необхідність гуртування селян, створення сільськогосподарських кооперативів, заготівельно-збутових, ощадно-позичкових і кредитних товариств [44, с. 131-136], пропагувалася ідея об'єднання у кооперативах різних категорій селян, що, на думку авторів статей, зміцнювало б русинську громаду в Югославії [45, с. 1].

Ремісники також мали свої окремі корпоративні об'єднання. Так, у 1827 р. було засновано цех у Куцурі, 1834 р. – у Руському Керестурі (64 члени) [46, с. 85-97]. Через 100 років цех ремісників у другому місті налічував уже 150 членів [47, с. 3], а 1938 р. збудував власний Ремісничий дім [48, с. 3].

У міжвоєнний період у Шиді працювало близько 30 ремісників і купців русинів, які мали гарну репутацію у місті й околицях. На жаль, вони недостатньо міцно були пов'язані зі своєю національною громадою і не брали участі в її культурно-національному житті. Тому вчитель Осиф Торма намагався залучити їх до громадського життя, заохочуючи поділитися досвідом і коштами на благо громади [49, с. 119-122].

У виданнях РНПД ширилася інформація про нові методи господарювання, засоби виробництва, породи худоби, заохочення займатися ремеслом і торгівлею, заощаджувати гроші у банках та кредитних кооперативах, що, врешті-решт, повинно було принести загальну користь громаді [5, с. 232]. У читальнях РНПД влаштовувалися різноманітні лекції щодо сучасних форм господарювання

у землеробстві і тваринництві, організації кооперативів, заощадження коштів у фінансових установах. Найчастіше доповіді виголошували провідні діячі РНПД Михайло Поливка, Ілько Крайцар, Михайло Рамач, Юрій Біндас, Євгеній Гербут та інші [5, s. 233].

При заснуванні РНПД була прийнята резолюція, що основою літературної русинської мови вважатиметься місцева говірка. Але реалізувати це у друкованих виданнях було складно, оскільки ще не була створена усталена мовна норма. Кожний автор писав як знав, а редактор правив тексти на свій розсуд. Після появи у 1923 р. Граматики русинської мови Г. Костельника, мова і правопис у виданнях РНПД поступово унормувалися, незважаючи на те, що редакторами тижневика і календаря були хорват Ю. Павич та українець М. Фірак, які недосконало володіли русинською мовою. Поступово усталені мова і правопис друкованих видань РНПД сприяли подальшому розвитку русинської літературної мови.

Мовна концепція у виданнях КПСЮР/КНСЮР від самого початку не була чітко визначена, тому мова часто відрізнялася від народної говірки. Керівники Союзу, не визнаючи Граматики русинської мови Г. Костельника та його правопису, свого власного правопису не створили. Русинська мова і правопис у цих виданнях часто були наслідком індивідуальної реалізації поодиноких авторів. Одні з них більше вживали сербзмів, частково використовуючи сербський правопис, інші – русизми та слова із карпатських русинських говірок. Така плутанина у виданнях Союзу у міжвоєнний період не могла позитивно вплинути на розвиток русинської літературної мови.

На відмінну від політичної, ідеологічної, релігійної і національної орієнтації РНПД, про яку йшлося вище, національна й ідеологічна програма КПСЮР/КНСЮР базувалася на імперській ідеології царської Росії. Керівникам Союзу найбільше не до вподоби були проукраїнська орієнтація РНПД та його тісні стосунки з греко-католицькою церквою. Тому вони «просвіташів», як називалися члени РНПД, засуджували як ворогів не тільки «руського народу» (розумій: російського), але і всього «слов'янства», і доводили, що українство створили найлютіші вороги слов'янства і Росії – німці, мадяри та поляки. В описі та тлумаченні таких складних історичних процесів, як етногенез, походження нації, національна ідентичність тощо автори у виданнях КПСЮР/КНСЮР, уникаючи правди (від незнання чи навмисно), часто все спрощували. Головне було представити українофілів «габсбурськими прихильниками» та мадяронами. Звичайний народ намагалися переконати в тому, що для русинів літературною мовою має стати «русська», тобто російська мова, оскільки «русська земля од Попраду аж до Тихого океану» і всюди там живе «русски народ». Про українців, українську мову та українське національне питання у виданнях КПСЮР/КНСЮР писали негативно. Особливо засуджували «украинствующих», які під іменем «українець» хочуть чогось окремого, що спрямоване проти «русскосци», проти єдності «руського народу» і проти слов'янства. На сторінках видань КПСЮР/КНСЮР друкувалися поезія і проза русинських авторів з Югославії та Підкарпатської Русі, переважно невисокого літературного рівня, але просякнуті основними ідеями Союзу – любов до «матушки Росії» і всього «руського», міфічна

єдність слов'янства, ненависть до українства та греко- католиків тощо. Твори авторів інших літератур тут не друкувалися. Про українських письменників І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Драгоманова та їхні твори якщо і згадувалося, то лише крізь призму ідеології імперської Росії [22, с. 183-192].

Отже, діяльність РНПД на культурно-освітній, національній та релігійній нивах серед русинського населення порівняно з діяльністю КПСЮР/КНСЮР була більш ефективною, цілеспрямованою і далекоглядною, а більша частина культурно-національних і політичних ідей і прагнень КПСЮР/КНСЮР виявилася нежиттєздатною і не знайшла підтримки у русинів Югославії [36, с. 56].

Після захоплення гітлерівською Німеччиною Югославії у квітні 1941 р. країна була поділена на декілька окупаційних зон. Русини Бачки опинилися під угорською окупацією, Срема і Славонії – під владою Незалежної держави Хорватії (НДХ). Від початку руху опору у Бачці частина русинів, яка належала до Комуністичної партії Югославії (КПЮ), взяла в ньому участь. У Сремі і Славонії русини також входили до лав народно-визвольного війська. Влітку 1944 р. німці інтернували велику кількість чоловіків з Бачки, в тому числі і русинів. Приблизно 10% русинів Бачки перебували у загонах народно- визвольного війська.

На початку окупації Югославії культурна діяльність русинської громади майже припинилася. РНПД і КНСЮР не діяли. У Руському Керестурі РНПД, намагаючись зберегти свою будівлю, друкарню і майно, відкрило Організацію греко-католицької молоді (ОГМ) – філію однойменної організації в Ужгороді. Найбільш активно вона виявила себе у діяльності хору. Під час угорської окупації Бачки мовою навчання в русинських школах стала угорська, Срема і Славонії – хорватська.

Русини у соціалістичній Югославії

Після визволення у 1945 р. Югославії та проголошення її соціалістичною республікою були здійснені націоналізація засобів виробництва й аграрна реформа. Найбідніші верстви селян отримали невеликі наділи землі. При здійсненні колективізації селянських господарств насильницькі методи не застосовувалися, але дрібні індивідуальні господарства зазнавали тиску з боку влади. Індустріалізація народного господарства та розвиток міст дали можливість великій частині русинських селян, переважно молоді, знайти собі працю і переселитися до міста. З міської учнівської молоді почала формуватися нова русинська інтелігенція. Проте процес урбанізації русинів мав і негативні наслідки – розпорошення відносно компактних і закритих сільських громад, змішані шлюби, асиміляція частини русинів в іншому етнічному і релігійному середовищах. Загалом суспільно-економічне та громадське життя русинів у соціалістичній Югославії покращилося.

У соціалістичній Югославії русини здобули національні права, яких раніше не мали. Велику частину діяльності у культурно-освітньому і національному житті русинів, яку у міжвоєнний період здійснювали РНПД і частково КПСЮР/КНСЮР, тепер перебрали на себе державні інституції. Друкарня і майно РНПД стали власністю новозаснованого підприємства «Руске слово», яке розпочало видавати

однойменний тижневик. Крім того – тижневик «Народний календар» та іншу друковану продукцію. На радіо у Новому Саді трансливалися передачі русинською мовою. Восени 1945 р. була заснована «Руска матка» (Матиця русинська) – організація, яка організувала і координувала культурно-освітнє і національне життя русинів в Югославії та підтримувала співпрацю русинів й українців.

Русини отримали право мати початкову школу з рідною мовою навчання. Всі шкільні підручники русинською мовою видавалися державним коштом. 1945 р. у Руському Керестурі була відкрита нижча реальна гімназія з русинською мовою навчання.

У 1952 р. підприємство «Руске слово» почало видавати часопис «Шветлосц» (Світло), на сторінках якого публікувалися літературні, публіцистичні та наукові твори. Але 1954 р. видання часопису припинилося, передачі русинською мовою на місцевому радіо були скасовані. Русинська громада сприйняла це як скорочення своїх національних прав. У середині 1960-х рр. видавнича діяльність підприємства «Руске слово» відновилася.

Більш активно почали діяти русинські громадські організації. Ширилися різноманітні форми культурно-мистецької діяльності.

У травні 1990 р. був заснований Союз русинів і українців Югославії. Він дотримувався ідеї, що русини в Югославії є частиною українського народу. Союз розпочав різноманітну культурно-національну діяльність, налагодив зв'язки з культурно-освітніми організаціями в Україні [50, с. 360- 371, 391-402] та діаспорі. На противагу Союзу та за підтримки югославського уряду противники такої ідеї у грудні того ж року заснували нову «Руску матку», яка сповідувала ідею окремішності русинів. Вона розпочала співпрацю з тими русинськими організаціями у Центральній Європі, які негативно ставилися до України.

Процес розпаду Югославії на початку 1990-х рр. супроводжувався великими матеріальними і людськими втратами. Зі створенням нових незалежних держав більша частина русинів опинилася у Республіці Сербії, зокрема в автономній області Воєводина, менша частина – у Республіці Хорватії.

Русини у Сербії користуються правами національної меншини. Вони мають початкові восьмирічні і середню школи і гімназію, в яких навчання здійснюється русинською мовою. На філософському факультеті Університету у м. Новий Сад діє відділ русиністики. На радіо і телебаченні Нового Саду транслиуються передачі русинською мовою. Майже в кожному місці у Воєводині, де живе велика частина русинів, діє культурно-мистецьке товариство або національна громадська організація. З 2003 р. греко-католики у Сербії мають свого єпископа й екзархат.

Отже, у другій половині ХХ ст. русинська громада в Сербії набула офіційного статусу національної меншини. Вона користується певними правами у галузі національно-культурного життя, що закріплені законодавчо. Перспективними, на наш погляд, є дослідження щодо розвитку культурно-освітнього життя русинів в сучасній Югославії та взаємовідносин місцевих русинської й української громад.

*Рамач Янко – доктор історичних наук, професор,
Університет м. Новий Сад (Сербія).*

Список використаної літератури

1. Pečić P. Povijest oslobođenja Vojvodine / P. Pečić. – Subotica, 1931.
2. Биндас Д. Народна штатистика бачко-сримских Русинок 1921 року / Д. Биндас // Руски календар 1923. – Руски Керестур, 1923. – С. 130-131.
3. Жирош М. Бачванско-сримски Руснаци дома и у швецe 1745-2001 / М. Жирош. – Т. IV. – Нови Сад, 2004. – 642 с.
4. Gaćeša N. Rusini između dva svetska rata / N. Gaćeša // Godišnjak Društva istoričara Vojvodine. – Novi Sad, 1977. – S. 275-308.
5. Ramač J. Zemljoradničke zadruge/kooperative i štedno-kreditne kase Rusina u Jugoslaviji u periodu između dva svetska rata / J. Ramač // Nacionalni saveti nacionalnih manjina i kultura. Zbornik radova. – 2. – Novi Sad, 2015. – S. 219-238.
6. Отич Л. Зоз прешлосци Дюрдьова / Л. Отич. – Дюрдьов, 1995. – С. 240.
7. Крайцар И. Шпоровни каси наша народна потреба / И. Крайцар // Руски новини. – Нови Сад, 1929. – Ч. 44. – С. 1.
8. Крайцар И. Шид / И. Крайцар // Руски новини. – Нови Сад, 1930. – Ч. 12. – С 3.
9. Biljnja V. Rusini u Vojvodini. Prilog izučavanju istorije Rusina Vojvodine (1918-1945) / V. Biljnja. – Novi Sad, 1987. -191 s.
10. Жирош М. Одход наших людзох до Канади и Арцентити / М. Жирош // Народни календар 1984. – Руски Керестур, 1984. – С. 46-59.
11. Жирош М. Миграция Керестурцох до Сриму, Славонии и Америки (1890-1920) / М. Жирош // Народни календар 1985. – Нови Сад, 1985. – С. 75-104.
12. Миз р. Ѓу «Хроніки едного часу» (1) / р. Миз // Шветлосц. – Нови Сад, 1969. – Ч. 3. – С. 253-266.
13. Цап М. М. Прилоги за историю рускей култури у Югославии / М. М. Цап // Шветлосц.- Нови Сад, 1980. – Ч. 4. – С. 444-464.
14. Костелник Ѓ. З мойого валала. Идилски венъец / Ѓ. Костелник. – Жовква, 1904. – 43 с.
15. Рамач Ј. Припреме за оснивање Русинског народног просветног друштва / Ј. Рамач // Истраживања. – Нови Сад, 2012. – Ч. 23. – С. 399-413.
16. Записник I-го руского народног собрания отриманого 2. VII 1919. року у Новим- Саду // Руски календар 1921. – Руски Керестур, 1921. – С. 6-8.
17. Биндас Ю. О пребудзени бачвано-сримских Русинок / Ю. Биндас // Руски календар 1921. – Руски Керестур, 1921. – С. 2-6.
18. Рамач Ј. Прилог историји школства Руснацох у Югославии у периодзе медзи двома шветовима войнама (1918-1941) / Ј. Рамач // Шветлосц. – Нови Сад, 2001. – Ч. 1. – С. 55-73.
19. Рамач Ј. Прилоги о здравственеј култури и заштити у виданьох Руского народног просвитног друштва (1921-1941) / Ј. Рамач // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду. – Књ. LX-2. – Нови Сад, 2015. – С. 281-295.
20. Рамач Ј. Перша руска друкарня / Ј. Рамач // Шветлосц. – Нови Сад, 2004. – Ч. 4. – С. 441-451.

21. Рамач Я. Перша фаза видавання Руских новинок (1924-1930) / Я. Рамач // Годишњак Филозофског факултета Новом Саду. – Књ. XXXVIII-2. – Нови Сад, 2013. – С. 261-276.
22. Румянцев О. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918- 1991) / О. Румянцев. – Мьнchen-Berlin, 2010. – 523 с.
23. Ramač J. Đura Bindas kao publicista u kulturno-prosvetnom i nacionalnom preporodu Rusina u Jugoslaviji (1918-1941) / J. Ramač // Osmi Međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kutura, Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet Novi Sad.- Novi Sad, 2016. – У друку.
24. Рамач Ј. Дела јужнословенских књижевности на страницама издања Русинског народног просветног друштва (1921-1941) / Ј. Рамач // Славистика. – Књ. XVIII. – Београд, 2014.- С. 422-427.
25. Костельник Г. Граматика бачванско-рускеј бешеди / Г. Костельник. – Руски Керестур, 1923. – 104 с.
26. Костельник Г. Liber memoabilium грекокатолицкеј парохије бачкерестурскеј / Г. Костельник. – Нови Сад, 1998. – 218 с.
27. Рамач Ј. Историографија Руснацох у Југославији у чаше медзи двома шветовима войнама / Ј. Рамач // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду. – Књ. XXXIX-1. Нови Сад, 2014. – С. 235-248.
28. Гнатюк В. Руські оселі в Бачці. (В Полудневій Угорщині) / В. Гнатюк // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1898. – Т. XXII. – С. 1-58.
29. Цап М. М. Репертоар писньох коцурскеј «Забави» з 1913. року / М. М. Цап // Цап М. М. На жридох духовности. – Нови Сад, 2014. – С. 77-93.
30. Латяк Д. Театрални живот Руснацох. 1. Театрални живот од початкох по 1945. рок/ Д. Латяк. – Нови Сад, 2008.
31. Рамач Ј. Хор Рускеј народней читальни у Руским Керестуре 1933-1941. / Ј. Рамач// Християнски календар ”Дзвони” 1999. – Руски Керестур, 1999. – С. 120-131.
32. Рамач Ј. Прилог виучованю културних контактох Руснацох и Словацох у Југославији медзи двома шветовима войнама / Ј. Рамач // Шветлосц. – Нови Сад, 2002. – Ч. 1-2. – С. 71-89.
33. Шереги Ю. Українски театрални представи, курси українских танцох и други импресији у Бачки и Срме 1939-1940. рок (I-II) / Ю. Шереги // Шветлосц. – Руски Керестур, 1967. – Ч. 1/2. – С. 61-70, 131-138.
34. Шереги Ю. Українски театрални представи, курси українских танцох и други импресији у Бачки и Срме 1939-1940. рок (III) / Ю. Шереги // Шветлосц. – Руски Керестур, 1967. – Ч. 3. – С. 217-222.
35. Рамач Ј. Руски батог (Русински бич) из 1922. године – памфлет или политичка, верска и национална платформа / Ј. Рамач // Љbesti Мeрyнарoдни interdisciplinarni simpozijum Susret kutura. – knj. 2. – Novi Sad, 2013. – S. 849-858.
36. Рамач Ј. Културно-національний союз югославських русинів: основні напрямки културно-освітньої, національної та релігійної діяльності (1934-1941) / Ј. Рамач // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення. Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. у 2 ч. – Ч. I. – Суми, 2016. – С. 52-55.

37. Маляцко М. Преосвященний Владика д-р Діонісій Нярадї – апостол і місіонер / М. Маляцко // Богословія. – Рим, 1995. – Ч. 59. – С. 147-193.
38. Рамач Ј. Русинско народно просветно друштво и рецепција о Поткарпатској Русији/ Карпатској Украјини у његовим издањима 1938-1939. године / Ј. Рамач // Истраживања. – Нови Сад, 2013. – Т. 24. – С. 457-475.
39. Цап М. М. Тема Карпатскеј Украјини у периодичних и књижкових виданњох Руснацох и Украјинцох Југославији / М. М. Цап // Цап М. М. На жридлох духовности. – Нови Сад, 2014. – С. 119-123.
40. Рамач Ј. Видання Руського народного освітнього товариства в Югославији про украјинців Галичини (1921-1941) / Ј. Рамач // *Ukrajiništika – minulost, paitomnost, budoucnost III – Kolektivnн monografie, Masarikova univerzita Brno.* – Brno, 2015. – S. 487-496.
41. Рамач Ј. Тижневик «Руски новини» в Югославији про Голодомор 1932-1933 рр. в Украјини / Ј. Рамач // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення. Збірник матеріалів Міжнар. наук. конф. у 2 ч. – Ч. 2. – Т. I. – Суми-Курськ, 2014. – С. 42-49.
42. [Анонім]. О социялизму // Руски календар 1923. – Руски Керестур, 1923. – С. 17-23.
43. Павич Јо. Дійствоване «Руского Народ. Просвитного Друштва» у року 1920./21. / Јо. Павич // Руски календар 1922. – Руски Керестур. – С. 11.
44. Крайцар И. О руских шпоровних касох / И. Крайцар // Руски календар 1931. – Руски Керестур, 1931. – С. 131-136.
45. О. М. Хасен кооперативох / М. О. // Руски новини. – Нови Сад, 1929. – Ч. 32. – С. 1.
46. Бордаш А. Керестурски цех ремеселнікох / А. Бордаш // Народни календар 1982. – Нови Сад, 1982. – С. 85-97.
47. [Анонім] Стота рочніца Майсторского друштва // Руски новини. – Дяково, 1934. – Ч. 50. – С. 3.
48. [Анонім] Вельке торжество у Руским Керестуре. Преслава 20-рочніци зединеня, пошвецане новей школи и Ремесельного Дому // Руски новини. – Руски Керестур, 1938. – Ч. 47. – С. 3.
49. Торма О. Нашо майстрове и тарговци у Шиду / О. Торма // Руски календар 1940. – Руски Керестур, 1940. – С. 119-122.
50. Саган Г. В. Югослав'яни у ХХ столітті: громадські та культурні зв'язки з Украјиною/ Г. В. Саган. – К., 2012. – 567 с.

References

1. Pekić P. Povijest oslobodjenja Vojvodine / P. Pekić. – Subotica, 1931.
2. Bindas D. Narodna shtatistika bachko-srimskih Rusinokh 1921. roku / D. Bindas // Ruski kalendar 1923. – Ruski Kerestur, 1923. – S. 130-131.
3. Zhirosh M. Bachvansko-srimski Rusnatsi doma i u shvetse 1745-2001 / M. Zhirosh. – T. IV. – Novi Sad, 2004. – 642 s.

4. Gaćeša N. Rusini izmepu dva svetska rata / N. Gaćeša // Godišnjak Društva istoričara Vojvodine. – Novi Sad, 1977. – S. 275-308.

5. Ramaи J. Zemljoradničke zadruge/kooperative i љtedno-kreditne kase Rusina u Jugoslaviji u periodu izmepu dva svetska rata / J. Ramaи // Nacionalni saveti nacionalnih manjina i kultura. Zbornik radova. – 2. – Novi Sad, 2015. – S. 219-238.

6. Otich L. Zoz preshlostsi Dyurd'ova / L. Otich. – Dyurd'ov, 1995. – S. 240.

7. Kraуtsar I. Shporovni kasi nasha narodna potreba / I. Kraуtsar // Ruski novini. – Novi Sad, 1929. – Ch. 44. – S. 1.

8. Kraуtsar I. Shid / I. Kraуtsar // Ruski novini. – Novi Sad, 1930. – Ch. 12. – S 3.

9. Biljnja V. Rusini u Vojvodini. Prilog izuiavanju istorije Rusina Vojvodine (1918-1945) / V. Biljnja. – Novi Sad, 1987. -191 s.

10. Zhirosh M. Odkhod nashikh lyudzokh do Kanadi i Archentiti / M. Zhirosh // Narodni kalendar 1984. – Ruski Kerestur, 1984. – S. 46-59.

11. Zhirosh M. Mirratsiya Keresturtsokh do Srimu, Slavonii i Ameriki (1890-1920) / M. Zhirosh // Narodni kalendar 1985. – Novi Sad, 1985. – S. 75-104.

12. Miz R. Gu «Khroniki ednogo chasu» (1) / R. Miz // Shvetlosts. – Novi Sad, 1969. – Ch. 3.- S. 253-266.

13. Tsap M. M. Prilogi za istoriyu ruskey kulturi u Yugoslavii / M. M. Tsap // Shvetlosts. – Novi Sad, 1980. – Ch. 4. – S. 444-464.

14. Kostelnik G. Z moyogo valala. Idilski ven'ets / Г. Kostelnik. – Zhovkva, 1904. – 43 s.

15. Ramach J. Pripreme za osnivaње Rusinskog narodnog prosvetnog drushtva / J. Ramach // Istrazhivaња. – Novi Sad, 2012. – Ch. 23. – S. 399-413.

16. Zapisnik I-go ruskogo narodnogo sobraniya otrimanogo 2. VII 1919. roku u Novim- Sadu// Ruski kalendar 1921. – Ruski Kerestur, 1921. – S. 6-8.

17. Bindas Yu. O prebudzenyu bachvano-srimskikh Rusinokh / Yu. Bindas // Ruski kalendar 1921. – Ruski Kerestur, 1921. – S. 2-6.

18. Ramach Ya. Prilog istorii shkolstva Rusnatsokh u Yugoslavii u periodze medzi dvoma shvetovima voynami (1918-1941) / Ya. Ramach // Shvetlosts. – Novi Sad, 2001. – Ch. 1. – S. 55-73.

19. Ramach Ya. Prilogi o zdravstveney kulturi i zashchiti u vidan'okh Ruskogo narodnogo prosvitnogo druzhtva (1921-1941) / Ya. Ramach // Godishњak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. – Књ. LKh-2. – Novi Sad, 2015. – S. 281-295.

20. Ramach Ya. Persha ruska drukarnya / Ya. Ramach // Shvetlosts. – Novi Sad, 2004. – Ch. 4. – S. 441-451.

21. Ramach Ya. Persha faza vidavanya Ruskikh novinokh (1924-1930) / Ya. Ramach // Godishњak Filozofskog fakulteta Novom Sadu. – Кн. XXXVIII-2. – Novi Sad, 2013. – S. 261-276.

22. Romyantsev O. Pitannya natsional'noi identichnosti rusiniv i ukraїntshiv Yugoslavii (1918-1991) / O. Romyantsev. – Мьнchen-Berlin, 2010. – 523 s.

23. Ramaи J. Pura Bindas kao publicista u kulturno-prosvetnom i nacionalnom preporodu Rusina u Jugoslaviji (1918-1941) / J. Ramaи // Osmi Мepunarodni interdiciplinarni simpozijum Susret kutura, Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet Novi Sad.- Novi Sad, 2016. – У друку.

24. Ramach J. Dela juzhnoslovenskikh kn̄izhevnosti na stranitsama izdańa Rusinskog narodnog prosvetnog drushtva (1921-1941) / J. Ramach // Slavistika. – Kn. XVIII. – Beograd, 2014. – S. 422-427.

25. Kostel'nik G. Gramatika bachvan'sko-ruskey beshedi / G. Kostel'nik. – Ruski Kerestur, 1923. – 104 s.

26. Kostel'nik G. Liber memorabilium grekokatolitskey parokhiï bachkeresturskey / G. Kostel'nik. – Novi Sad, 1998. – 218 s.

27. Ramach Ya. Istoriografiya Rusnatsokh u Yugoslavii u chashe medzi dvoma shvetovima voynami / Ya. Ramach // Godishњak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. – Kn. XXXX-1. Novi Sad, 2014. – S. 235-248.

28. Gnatyuk V. Rus'ki oseli v Bachtši. (V Poludneviy Ugorshchini) / V. Gnatyuk // Zapiski naukovogo tovaristva im. Shevchenka. – L'viv, 1898. – T. XXII. – S. 1-58.

29. Tsap M. M. Repertoar pish'okh kotsurskey «Zabavi» z 1913. roku / M. M. Tsap // Tsap M. M. Na zhidlokh dukhovnosti. – Novi Sad, 2014. – S. 77-93.

30. Latyak D. Teatralni zhivot Rusnatsokh. 1. Teatralni zhivot od pochatkokh po 1945. Rok / D. Latyak. – Novi Sad, 2008.

31. Ramach Ya. Khor Ruskey narodney chital'ni u Ruskim Keresture 1933-1941. / Ya. Ramach // Khristiyanski kalendar "Dzvoni" 1999. – Ruski Kerestur, 1999. – S. 120-131.

32. Ramach Ya. Prilog viučovanyu kulturnikh kontaktokh Rusnatsokh i Slovatsokh u Yugoslavii medzi dvoma shvetovima voynami / Ya. Ramach // Shvetlost. – Novi Sad, 2002. – Ch. 1-2. – S. 71-89.

33. Shereri Yu. Ukraïnski teatralni predstavi, kursi Ukraïnskikh tantsokh i drugi impresii u Bachki i Srimе 1939-1940. rok (I-II) / Yu. Shereri // Shvetlost. – Ruski Kerestur, 1967. – Ch. 1/2. – S. 61-70, 131-138.

34. Shereri Yu. Ukraïnski teatralni predstavi, kursi Ukraïnskikh tantsokh i drugi impresii u Bachki i Srimе 1939-1940. rok (III) / Yu. Shereri // Shvetlost. – Ruski Kerestur, 1967. – Ch. 3. – S. 217-222.

35. Ramach Ya. Ruski batog (Rusinski bich) iz 1922. godine – pamflet ili politichka, verska i natsionalna platforma / J. Ramach // Љbesti Mepunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kutura. – knj. 2. – Novi Sad, 2013. – S. 849-858.

36. Ramach Ya. Kul'turno-natsional'niy soyuz yugoslavs'kikh rusiniv: osnovni napryamki kul'turno-osvitn'oï, natsional'noï ta religiynoï diyal'nosti (1934-1941) / Ya. Ramach // Osobistist', suspil'stvo, derzhava: problemi minulogo i s'ogodennya. Materiali II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. u 2 ch. – Ch. I.- Sumi, 2016. – S. 52-55.

37. Malyatsko M. Preosvyashchennyi Vladika d-r Dionisii Nyaradi – apostol i misioner / M. Malyatsko // Bogosloviya. – Rim, 1995. – Ch. 59. – S. 147-193.

38. Ramach J. Rusinsko narodno prosvetno drushtvo i retseptsija o Potkarpatskoj Rusiji/ Karpatskoj Ukraïni u њegovim izdańima 1938-1939. godine / J. Ramach // Istrazhivańa. – Novi Sad, 2013. – T. 24. – S. 457-475.

39. Tsap M. M. Tema Karpatskey Ukraïni u periodichnikh i kn̄zhkovikh vidan'okh Rusnatsokh i Ukraïntsokh Yugoslavii / M. M. Tsap // Tsap M. M. Na zhidlokh dukhovnosti. – Novi Sad, 2014. – S. 119-123.

40. Ramach Ya. Vidannya Rus'kogo narodnogo osvitn'ogo tovaristva v Yugoslavii pro Ukraïntsi Galichini (1921-1941) / Ya. Ramach // Ukraïnistika – minulost,

paitomnost, budoucnost III – Kolektivnih monografie, Masarikova univerzita Brno. – Brno, 2015. – S. 487-496.

41. Ramach Ya. Tizhnevik «Ruski novini» v Yugoslavii pro Golodomor 1932-1933 rr. v Ukraïni / Ya. Ramach // Osobistist', suspil'stvo, derzhava: problemi minulogo i s'ogodennya. Zbirnik materialiv Mizhnar. nauk. konf. u 2 ch. – Ch. 2. – T. I. – Sumi-Kurs'k, 2014. – S. 42-49.

42. [Anonim]. O sotsiyalizmu // Ruski kalendar 1923. – Ruski Kerestur, 1923. – S. 17-23.

43. Pavich Yu. Diystvovane «Ruskogo Narod. Prosvitnogo Drushtva» u roku 1920./21. / Yu. Pavich // Ruski kalendar 1922. – Ruski Kerestur. – S. 11.

44. Kraytsar I. O ruskikh shporovnikh kasokh / I. Kraytsar // Ruski kalendar 1931. – Ruski Kerestur, 1931. – S. 131-136.

45. O. M. Khasen kooperativokh / M. O. // Ruski novini. – Novi Sad, 1929. – Ch. 32. – S. 1.

46. Bordash A. Keresturski tsekh remeselnikokh / A. Bordash // Narodni kalendar 1982. – Novi Sad, 1982. – S. 85-97.

47. [Anonim] Stota rochnitsa Maystorskogo druzhtva // Ruski novini. – Dyakovo, 1934. – Ch. 50. – S. 3.

48. [Anonim] Vel'ke torzhestvo u Ruskim Keresture. Preslava 20-rochnitsi zedinenya, poshvetsane novey shkoli i Remesel'nogo Domu // Ruski novini. – Ruski Kerestur, 1938. – Ch. 47.- S. 3.

49. Torma O. Nasho maystrove i tarrovtsi u Shidu / O. Torma // Ruski kalendar 1940. – Ruski Kerestur, 1940. – S. 119-122.

50. Sagan G. V. Yugoslav'yani u KhKh stolitti: gromads'ki ta kul'turni zv'yazki z Ukraïnoyu / G. V. Sagan. – K., 2012. – 567 s.

Ramach Janko

Dr. (History), Professor, University Novi Sad (Serbia)

THE REVIEW OF THE HISTORY OF THE RUTHENIANS IN YUGOSLAVIA (1918-2000)

The article gives a review of the history of the Ruthenians in Yugoslavia since its proclamation in 1918 up to its disintegration at the end of the XXth century. Between the two world wars there were 20-25 000 Ruthenians in Yugoslavia who predominantly lived in the villages in Backa, Srim and Eastern Slavonia and were engaged in agriculture. Poor peasants made the biggest part of the Ruthenian village inhabitants.

According to religious denomination, more than 90 % of the Ruthenians were Greek Catholics and they were under the jurisdiction of the Greek Catholic Eparchy of Krizevci.

The Ruthenian National Educational Society (RNES), founded in 1919 as a cultural, educational and national organization, was very active in organizing the peasants, founding the cooperatives of producers and credit and cash savings and in uplifting the general economic and social level of everyday life of their compatriots. With its cultural, educational and national activities, the RNES gave the basic framework in education, development of the Ruthenian language and literature and the whole cultural and national life. It published the weekly newspaper "Ruski novini" (Ruthenian Newspaper), „Ruski kalendar“ (The Ruthenian Calendar), school textbooks and other publications.

As a counterbalance to the activities of RNES, in 1933 was founded the Cultural and Educational Union of the Yugoslav Ruthenians. In national terms, the Union took the pro-Russian side and pleaded for the conversion of the Greek Catholic Ruthenians to Orthodox religion.

After the end of the World War II, the Ruthenians in the Socialist Yugoslavia kept the national rights they had had in the pre-war period, and with the institutionalization of other forms of the educational and cultural life, the realization of these rights was raised to a higher level. Elementary schools in the Ruthenian language were founded wherever possible. The state secured the publication of textbooks in the native language.

After the liberation was founded the company „Ruske slovo“ (The Ruthenian Word). It started publishing the weekly newspaper „Ruske slovo“ (The Ruthenian Word), „Narodni kalendar“ (The National Calendar) and other magazines and publications. The radio and TV programs in the Ruthenian language were broadcast. In the intellectual circles of the Yugoslav Ruthenians, there existed two parallel opposed viewpoints on the national identity of the Ruthenians – a pro-Ukrainian one, according to which the Ruthenians make part of the Ukrainian nation, and an autochthonous one, according to which the Ruthenians are a separate Slavic nation.

Key words: Rusyns, Yugoslavia, education, cultural life, socio-economic circumstances, the national question.

Євген Пащенко

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ ХОРВАТСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ В ХХ СТОЛІТТІ

Вступні зауваження

Одним з важливих завдань сучасної науки є відтворення історії зарубіжної україністики. За межами України упродовж кількох століть створювалося, розвивалося українознавство, яке відіграло значну роль у різних галузях суспільних наук, особливо в історії, філології тощо. На певних етапах історичного розвитку, особливо за часи політичних режимів антиукраїнського спрямування, саме закордонна україністика функціонувала як важливий науковий процес, підтверджуваний помітними досягненнями. На жаль, безпосередньо в Україні ще й досі відсутня повна картина головних осередків, постатей вчених, що працювали за межами України, але пов'язані з Україною як предметом наукових ужітересів. Необхідно

створити комплексну, інтердисциплінарну історію зарубіжного українознавства з фундаментальною бібліографією, створенням бібліотеки найважливіших праць у різних галузях науки. Перший етап мусив би відтворити національні історії україністики в країнах, де ця наука була особливо виражена.

Хорватська славістика у своїй історії була позначена актуалізацією теми слов'янства ще з доби Відродження, коли гуманісти Далмації часто наголошували на причетності до великого слов'янського світу, що особливо виражено в історіографії Дубровника доби бароко.³⁵² Однією з причин глорифікації слов'янства, що іменуємо славізмом – ренесансним, бароковим, була актуальність праслов'янської антитези ми-вони, особливо вираженої на слов'яно-неслов'янському пограниччі. Даламатинсько-дубровницькі автори створювали міф про велику слов'янську єдність, адресуючи його зовнішнім носіям загрози власній незалежності. Своєрідною кульмінацією подібних уявлень була діяльність Юрая Крижанича, одного з найбільших представників барокового славізму. Прагнучи осмислити східнослов'янський простір, він серед перших у хорватській історії першої половини XVII ст. ставив питання про Україну, іменуючи її *Rebus Ruthenicis*. Перебуваючи під впливом українських греко-католиків у Римі, особливо Мефодія Терлецького, Крижанич намагався

³⁵² Дмитро Чижевський. Порівняльна історія слов'янських літератур. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005, 287 с.

осмислити мову, літературу, історію України, дав цікаві свідчення про неї, перебуваючи в Україні та у сибірському засланні. На підставі його зацікавленості українською проблематикою можемо іменувати Крижанича одним з засновників хорватської україністики.³⁵³ В наступному, XVIII ст., спостерігається помітний спад українсько-хорватських взаємознавань, що пояснюється і схожими історичними обставинами поступної втрати різних форм незалежності, зокрема – ліквідації гетьманщини, втрати самостійності Дубровником та ін. Проте, упродовж наступного століття спостерігається зростання процесів українсько—хорватського зближення, коли поступово українська тема стає константною в хорватському середовищі. Важливим був процес національної ідентифікації, осмислення України шляхом звільнення від слов'янофільської міфології, що характеризує усе XIX століття.³⁵⁴ Новий етап становить історичний аспект XX ст., сповнений драматичними подіями, особливо в його першій половині. Помітну роль в афірмації України серед хорватів мала українська діаспора, що опинялася на хорватських землях внаслідок кількох міграційних хвиль.

Українсько-русинські переселення

Питанням переселення на югослов'янські землі з Західної України українців-русинів³⁵⁵ присвячується чимало уваги³⁵⁶. Не входячи в історію питання, відзначимо головні особливості того процесу. Українсько-русинська діаспора на югослов'янських землях вважається серед найдавніших еміграцій з українських земель.³⁵⁷ Перша міграційна хвиля здійснювалася у XVIII ст. з українського Закарпаття, населення якого зберігало традиційне давнє ім'я України – русин. Переселенці мали всі характеристики належності до української матриці –

³⁵³ Про це: Jevgenij Paščenko. «Stvaralaštvo Jurja Križanića u Ukrajini 1659». Riječ, 2006, s. 40-53; його ж: «До порівняльного вивчення граматики Юрія Крижанича та Мелетія Смотрицького». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Збірник наукових праць. Випуск 6. Київ, 2006, с.118-127; Його ж: «У витоках хорватської україністики: Юрай Крижанич». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Збірник наукових праць. Випуск 11. Київ, 2010, с. 386-392.

³⁵⁴ Про це: Jevgenij Paščenko. Ukrajinsko-hrvatske knjizevne poredbe. Split: Književni krug, 2010, 283 s.

³⁵⁵ Хоча ці міграції відбувалися під давнім традиційним ім'ям населення Західної України як русини, вживаємо назву відповідно до відомого визначення Михайла Грушевського: Україна-Русь.

³⁵⁶ З останніх праць доцільно згадати: Олег Румянцев. Галичина – Боснія – Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890 – 1990 роках. Київ, 2008, 255 с. Його ж: Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918-1991). Verlag Otto Sagner, Munchen – Berlin, 2010, 523 s.

³⁵⁷ Михайло Марунчак. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. Вінніпег: Загальна бібліотека, 1969, с. 43.

церковнослов'янський церковний обряд, що пізніше став греко-католицьким, кириличне письмо, мову з діалектними особливостями, які з часом прийняли певні впливи, залежні від іншомовного оточення – в Україні, Румунії, Словаччині, Угорщині, Воєводині як частини Сербії та Хорватії. З огляду на історичну долю України, що на той час була розділена між імперіями і не могла відігравати консолідуючу роль серед українського етносу, ті переселенці з українських історичних земель були наражені на різні форми відчуження і асиміляції. Політичний фактор одним з головних у визначенні статусу західноукраїнських русинів, переселених на югослов'янські території, зокрема і з метою деконсолідації тамтешнього населення. У стратегії віденського двору українські греко-католики мусили б відігравати буферну роль у відносинах між православними і католицькими слов'янами. Така їхня функція вже у самому старті повинна була викликати незадоволення місцевого населення, що стикало українських переселенців з проблемами міжетнічних, міжрелігійних відносин. Релігійний фактор, підпорядкованість римо-католицькій церкві не могли викликати толеранції збоку православних сербів, які традиційно перебували у напружених відносинах з католицькими хорватами. Оскільки перші хвили мігрантів стосувалися території хорватсько-сербського пограниччя (Славонія, Срієм, Бачка), вони неминуче потрапляли у зону конфліктних відносин.

Нова хвиля міграції, організованої Віднем з кінця XIX – поч. XX ст., відбувалася з Галичини, що зміцнювало український контингент на югослов'янських землях, але не зменшувало проблему міжетнічних відносин. Ці мігранти також прибували під традиційним іменем русинів, але, з огляду на регіональну належність, іменувалися тубільним населенням як галиціяни. На різницю від попередніх переселенців, вони розмовляли українською мовою, мали розвинену національну свідомість, намагалися підтримувати тісніші зв'язки з історичною Батьківщиною, перш за все через церкву. Вони зберігають своє ім'я русинів, але й все більше орієнтуються на назву українці. За деякими спостереженням югославських українців, до зими назви русини на українці дійшло адекватно до аналогічних змін у Галичині. Серед перших назву українці почали вживати представники організованого у Сараєво товариства Український кружок, до якого входили українські службовці.³⁵⁸ Поштовх для того дав і початок першої світової війни, коли відбувалися різні зміни у назвах (Петербург-Петроград) як відображення відповідного ставлення до протилежного фронту. Мігранти з Галичини розселилися в головному по Боснії, де вже мешкали серби, хорвати і боснійці мусульманської віри. Прибуття греко-католиків потенційно вело до загострення міжетнічних, міжконфесійних відносин. Українські переселенці намагалися триматися громадою, були організовані церквою як головним представником їхньої національної ідентичності. Відносини з «турками», як українці називали слов'ян мусульманської віри, були досить стриманими. З огляду на підпорядкованість греко-католицької церкви хорватській католицькій церкві,

³⁵⁸ О. Мирко Боїч. «З минулого між українцями в Боснії». Календар (Дервента), 1940, с. 55.

потенційно негативним було ставлення з боку сербського середовища, де українці не сприймалися так, як росіяни. Останнє створювало значну проблему в статусі боснійських українців.³⁵⁹

Російсько-сербський фактор

Як відзначалося, українські переселенці не сприймалися толерантно з боку боснійських сербів, що навіть офіційно, через тодішні урядові установи, вимагали витиснення прибулих «галиціянів». Проблема українсько-сербських відносин стане константною упродовж усього ХХ ст., аж до війни у Боснії у процесі розпаду СФРЮ. Українські мігранти сприймалися як ті, що населені «всупереч народній волі» (сербів), тож сербські представники в боснійсько-герцеговинському парламенті ставили питання про їхнє відселення. Свою роль відіграло й те, що українська Галичина була в ході війни на австрійському боці, а офіційний Белград – на російському. Белградські урядові кола традиційно орієнтувалися на російські ідеологеми, в яких українці мали негативне забарвлення.

Орієнтація на російській царизм, прагнення ідентифікуватися з Росією в представленні Сербії на Балканах як своєрідного православного аналогу Росії вело до політики з трагічними наслідками. Росія з її імперською свідомістю, ментальністю, культурною традицією становила зовсім інше явище, ніж балканська традиція. Два головних фактори ідентифікації з Росією – слов'янство і православ'я за своїм змістом, практикою відрізнялися від міфологічних уявлень, присутніх у сербському середовищі. Глибоко міфологічне коріння мало бачення Росії як захисника православних слов'ян на Балканах. Фактори слов'янства і православ'я використовувалися російським царизмом лише як засоби у намаганнях зміцнити свою політичну присутність на Балканах. Саме український фактор знецінює міфи щодо «праведність» російського православ'я і слов'янство. Українська церква була першою на східнослов'янському просторі представницею християнства східної церкви. Український славізм, виявляючи себе вже в добу бароко, і особливо в ХІХ ст. деклараціями Кирило-Мефодієвого братства, також підносив ідеї слов'янства, але на засадах рівноправ'я, за що зазнав репресій з боку російського царизму. Проте саме українське православ'я і слов'янство були серед найбільш експлуатованих російським царизмом категорій у здійсненні асиміляторської політики щодо сусіднього слов'янського народу – українського, але й білоруського.

Звичайно, сербська влада користувалася міфом про Росію як союзника з метою зміцнення свого домінуючого статусу і в тривалому процесі протистояння з іншими – хорватами, зокрема. В такому контексті українське питання сприймалося сербськими владними колами як негативне щодо слов'яно-православної єдності. Подібні переконання були помилковими вже й тому, що саме український фактор відіграв визначну роль у критичному періоді сербської історії з кінця ХVІІ, упродовж ХVІІІ і до перших десятиріч ХІХ ст., коли українська культура здійснювала

---

³⁵⁹ Про це: Євген Пашенко. «Післяслово. Українці Боснії. Хроніка століть». В кн.: о Іван Барщевський. о. Михайло Юриста в моїх споминах. Його життя, праця і доба (1897-1982). Славонський Брод, 2007, с. 193-201.

потужний вплив на відродження сербської культури. Цей вплив, відомий під назвою як руськослов'янський, здійснювався з Києва, у зв'язках з яким виникали барокові явища у сербській культурі. Проте, саме внаслідок міфологізованого уявлення про Росію як цілісного явища, цей процес традиційно іменувався у сербському середовищі як «руські» в розумінні російський вплив. Таке твердження було помилковим, що підтверджує аналіз усіх виявів сербської культури XVIII ст., які не мають нічого спільного з культурою Ст.-Птерєбурга, становлячи типологічно, контактну, стилістично підтвержений результат зв'язків з українським бароко.³⁶⁰

Проте, на початку минулого століття, подібних уявлень про Україну не могло бути, а глорифікація Росії як захисника православ'я була ідейною домінантою. Російська політика на Балканах була, в головному, просербською – в першу чергу з метою використання Сербії як потенційного союзника у намаганнях витіснення австрійського суперника в Боснії. Тому аргументи слов'янства, православ'я активно використовувалися у мотивації втручання у балканські події після теракту в Сараєво, що вів до майбутнього краху царистської Росії.³⁶¹

В зазначеному контексті українці з Галичани, опинилися у Боснії, де сербська частина стверджувала свої права, в досить негативному оточенні. Негативну перцепцію українців з боку сербів посилювало те, що вони були з півавстрійського регіону, релігійно позначені католицизмом у назві греко-католицької церкви, ставлення до якої з боку російської церкви було скрізь негативним. Крім російських стереотипів, якими переймалася сербська ідеологія, не менш значною була проблема сербсько-хорватських відносин, які загострювалися саме в період українських переселень на Балкани.

Хорватській фактор

Території Воеводини, Боснії, на яких розселялися українсько—русинські мігранти, становили зону хорватсько-сербського пограниччя, входили до складу різних адміністративних формацій, відзначалися поліетнічністю населення, різноманітністю конфесій. У зв'язку з частими змінами підпорядкування, право на ці землі оспорювалося з боку Белграда і Загреба. Останні опинилися на різних фронтах в роки першої світової війни, коли частина українців півавстрійської території перебувала разом з хорватами на спільному фронті. В роки війни посилюється інтерес хорватської громадськості до Галичини, що підносить статус українських переселенців як союзників, але й визначав їх як ворожий контингент в очах сербської сторони. Подібні настрої посилюються і з розпадом обох імперій, проголошенням незалежності на українських землях. Уряд УНР, прагнучи налагодити відносини з балканськими країнами, був примушений визнати досить недружнє ставлення з боку офіційного Белграда і зовсім протилежне –

³⁶⁰ Євген Пашенко. Сто років у Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко. XVII-XVIII ст. Київ: Центр «Українське бароко», 1996. Електронна версія: <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/epascenko-100.html>.

³⁶¹ Сергей Романенко. Югославия, Россия и «славянская идея». Вторая половина XIX - начало XX века. Москва, 2007, с. 98.

дружнє в Хорватії.³⁶² Після війни і більшовицького перевороту у Петрограді на югослов'янських землях опинилися й українські емігранти, що разом з українською діаспорою сприяли налагодженню тісніших відносин з Україною. Так, у 1921 р. ініціативна група українців у Хорватії звернулася до Міністерства закордонних справ УНР з проханням відкрити Генеральне консульство у Загребі. Лист від української громади з ініціативою налагодження зв'язків між Загребом і Києвом засвідчував гостру потребу в заснуванні відповідних місій у Хорватії для розвитку українсько—хорватських відносин. У листі зазначалося, що «справа встановлення Генерального Консульату Української Народної Республіки в місті Загребі не зустрічає жадних перешкод з боку автономного уряду Хорватчини», сама процедура заснування не стосується центрального уряду в Белграді. Наголошувалося на необхідності «організувати українське пресове бюро в місті Загребі задля доброго інформування місцевих урядових кіл і громадянства, побиваючи шкідливі українству російсько-врангелівські впливи, та послати сюди місію по справам військовополонених для збирання та організування численних біженців, що залишились тут ще з Австрійських часів, та козаків – українців бувшої врангелівської армії, розташованих переважно в Хорватчині». Лист датовано 17.01.1921 р. і підписано: «За ініціативну групу української колонії Голова К. Люшенко, секретар – М. Петрів».³⁶³

У Києві не залишилася байдужими до цих пропозицій і в червні 1921 р. міністр закордонних справ УНР Андрій Ніковський надіслав у Белград міністру закордонних справ Королівства сербів, хорватів і словенців Лист... з проханням відкрити Генеральне консульство України в Загребі. В листі дипломатично відзначено схожість інтересів обох сторін, в першу чергу – боротьбу з російськими більшовиками, доброзичливість і щирі симпатії Українського громадянства до народу Сербського і вказано на важке становище українського народу за умов захисту своїх національних інтересів. Тому український Уряд «з почуттям щирої подяки й приязні довідався, що до 30.000 українських біженців найшли для себе захист і гостинність на території Славного Королівства Сербів, Хорватів і Словінців». Усвідомлюючи, що уряд згаданого Королівства має чимало власних проблем, а російське представництво також не в силах опікуватися українським контингентом, який опинився в головному на хорватських землях, українська влада «має честь просити Високий Уряд Королівства... дати свою ласкаву згоду на утворення в м. Загребі» Українського Генерального Конзуляту з зазначенням кандидатури консула. Висловлюється сподівання, що все це допоможе обом сторонам у вирішенні нагальних проблем, «послужить міцним залогом братніх відносин між народами Сербським, Хорватським і Словінським і народом Українським».³⁶⁴

³⁶² Володимир Сергійчук. Неусвідомлення України. Ставлення до української державності: погляд у 1917 – 1921 роки з аналізом сьогодення. Львів: «Свічадо» 2002, с. 664 –670.

³⁶³ Там же, с. 665-667.

³⁶⁴ Там же, с. 668-670.

Ініціативи української влади щодо встановлення дипломатичних відносин з Белградом не дали успіху. Уряд тодішнього Королівства сербів, хорватів і словенців не виявляв розуміння щодо української незалежності, вважаючи її як антиросійське явище. Реагування на пропозиції УНР нерідко мали недружні прояви. Офіційний Белград відмовився прийняти Українську дипломатичну Місію, створював проблеми у проїздах українців через територію Королівства СХС, а українців, що в роки війни потрапили у полон у Болгарії і намагалися повернутися до України, сербські власті передавали денікінцям, що осіли в Сербії. Згідно спостережень української дипломатії, подібне ставлення до України виявляла лише сербська влада, тобто центральний уряд тодішньої Югославії. А «в Хорватії, – як свідчило МЗС УНР, – населення якої є найближчим до нас з усіх південних слов'ян по мові, вдачі і звичаям, і яка довго боролася за свою волю з турками, бореться і тепер з сербами, відношення до нас дуже прихильне. Тут нас розуміють. Словенці відносяться невиразно, але не вороже».³⁶⁵ Подібне ставлення до українців не змінювалося і в наступні роки, тож МЗС УНР у серпні 1921 р. було примушене констатувати, що «положення українців у Сербії дуже тяжке; до них ставляться більш ніш з зневагою, і називатися українцями наші люди бояться».³⁶⁶ Офіційний Белград не відгукується на ініціативу хорватських українців і звернення українського Уряду щодо відкриття у Загребі консульства для роботи з численними українськими біженцями. В той же час констатується, що у Хорватії ставлення до українців залишалося гарним.³⁶⁷

Судячи по прізвищах, ініціативну групу очолювали представники української еміграції, що опинилася в Хорватії незабаром після більшовицьких подій, і яка підтримувала українську незалежність. Отже, в середовищі еміграції відбувалася поляризація між білоемігрантами і українцями, що перебували в російському війську. Вони могли мати підтримку збоку українців попередніх еміграцій, але виступали ініціаторами активізації української справи в Хорватії. Проте українське питання мало свого традиційного недруга, що впливав і на ставлення офіційного Белграда.

Білоемігранти

Більшовицький переворот і російська громадянська війна, яка значною мірою відбувалася і на території України, поразка білих призвели до виникнення раніше невідомого на югослов'янських землях явища – російської еміграції. Попередньо в російському середовищі існували певні уявлення про сербів як русофілів, що, дійсно, мало своє місце, але найчастіше засновувалося на згадуваних міфологічних баченнях слов'янства, православ'я як різновид

³⁶⁵ ЦДАВОВУ: Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 404. – Арк.. 182 – 183; Володимир Сергійчук, *цит. пр.*, с. 654.

³⁶⁶ Там же, Спр. 73. – Арк.. 54; Володимир Сергійчук, *цит. пр.*, с. 654

³⁶⁷ Там же. – арк.. 54; Володимир Сергійчук, *цит. пр.*, с. 664.

етноконфесіональних ілюзій³⁶⁸. Російська еміграція, що опинялася на Балканах, з часом намагалася покинути ті краї, оскільки балканська ментальність, але і ставлення до білоемігрантів з боку суспільства та владних структур виявлялося протилежним щодо міфів про симпатії³⁶⁹. Населення не розуміло білих, які намагалися очорнювати більшовиків, про яких уже поширювався міф як про захисників бідних верстав та інше³⁷⁰. Проте російська еміграція не звільнялася від традиційного антиукраїнізму, зневажливого ставлення до всього українського, особливо до української незалежності, що позначалося на ставленні до України з боку сербських властей до українських емігрантів. Останні прибували на югослов'янські землі і в лавах білої армії, але і як громадянство з України. Будучи значною мірою зрусифіковані, вони важко зустрічали розуміння з боку попередніх емігрантських хвиль – рурального населення русинів-українців. Проте патріотична, проукраїнська діяльність нової хвилі українських емігрантів не могла не викликати інтересу з боку тамтешньої української громадськості. Антиукраїнська діяльність білоемігрантів зустрічала опір серед югославських українців різних поколінь, які намагалися консолідуватися у протистоянні білим. У прагненні представити Україну відбувалася консолідація українського корпусу, в якому брали участь представники попередніх міграційних хвиль, отже українці-русини, а також українці, що опинилися тут після вторгнення більшовиків в Україну. Хоча співвідношення сил було нерівним, оскільки українська тема не викликала підтримку з боку офіційного Белграда, білоемігрантів було значно більше, українська громадськість спромоглася протиставляти білоемігрантському тиску³⁷¹. Останній тривав аж до кінця 1930-х років і значною мірою ускладнював діяльність української еміграції в тодішній Югославії. Проте вона мала певну активність серед хорватського суспільства, де українська тема викликала інтерес серед інтелігенції. З вгасанням української державності в центральній Україні, посиленням там більшовизму помітно зменшується участь вихідців звідти української інтелігенції у представленні України серед хорватів. Водночас поступово зростає вплив західноукраїнських центрів, які мали традиційні контакти з хорватським простором ще за часи спільної належності до австро-угорського кола. Значну роль у цих комунікаціях відігравали засновані серед югослов'янських українців відгалуження львівського товариства Просвіта, яка активізується в наступне десятиріччя.

Тридцять роки

Поняття «тридцять роки» має особливе значення в історичному процесі югославських народів і, зокрема, Хорватії. Відбувається загострення сербо-

³⁶⁸ Сергей Романенко. Югославия, Россия и «славянская идея». Вторая половина XIX - начало XX века, с. 93.

³⁶⁹ Сергей Романенко, там же, с. 176-177.

³⁷⁰ Там же

³⁷¹ Velikome Slavenu. Spomen knjiga prigodom 60-ljetnice smrti Tarasa Ševčenka. Zagreb, 1922.

хорватських відносин, особливо після замаху у Марселі на короля Александра; посилюється ідейна конфронтація в суспільстві. Подальший розвиток подій позначено зростанням у Європі двох тоталітарних режимів, які використовували пропагандистський апарат у поширенні власних ідеологій. Радянська пропаганда застосовувала всі можливі засоби для збільшення впливу на Балканах. Створена віртуальна картина СРСР як пролетарської держави захоплювала західну лівицю, мала свою підтримку і в Югославії, включаючи Хорватію³⁷². Проте відомості, що приходили з підрадянської України через західну Україну, повинні були руйнувати радянській міф. Українська спільнота в Хорватії серед перших почала говорити про організований комуністами голод в Україні³⁷³. Такі відомості не могли не позначитися на ставленні до радянського режиму, який виявив себе і після 1939 року. З західної України до Хорватії прибували нові емігранти, що приносили інформацію щодо антиукраїнських репресій з боку советів. Все це повинно поширювалося серед української діаспори та в хорватському суспільстві. У 30-х роках українська спільнота в Хорватії становила досить різноманітну структуру. Це були русини, в головному селяни з Воєводини, а деякі прибули туди з Пряшіву у Словаччині; русини (українці) з Галичини, що поселялися на хорватських землях з кінця XIX ст. і до початку першої світової війни; українці-біженці зі східної України, які опинилися тут у складі білоемігрантської маси; певну групу становила українська студентська молодь, що прибувала до Загреба на навчання з західноукраїнських земель, які були під Польщею. В цілому український контингент не становив якусь велику щодо кількості масу³⁷⁴.

Суспільна, громадська, духовна діяльність в періоді між двома війнами виявлялася у трьох головних формах, які або взаємно дотикалися або ж мали суперечні погляди щодо включення українства у тодішню хорватську політику. Представники сільського середовища групувалися навколо греко-католицької церкви, що традиційно відігравала роль головного виразника національної ідентичності українських переселенців. Культурна громадськість у містах зосереджувалася навколо товариства Просвіта. Ще одну групу становили представники молоді, українського студентства, що навчалося в Хорватії. національно-патріотичне спрямуванням активності української громадськості неминуче поширювала відомості про Україну, політичне становище в ній, особливо з уведенням у Західній Україні радянського режиму. Реагування з боку офіційних югославських властей і надалі залишалося негативним, що, зокрема, позначалося на ставленні до мережі товариства Просвіта. Створюване в місцях компактного проживання українців, це товариство мало велике значення у зв'язках з історичною Батьківщиною. За своєю функцією Просвіта, також НТШ

³⁷² Jevgenij Paščenko. «Virtualnost i realnost «tridesetih godina», u ukrajinskom kontekstu». Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova VII. (Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća) sa znanstvenog skupa održanog od 30. rujna do 1. listopada 2004. godine u Splitu. Split: Književni krug, 2005, c. 62 - 86.

³⁷³ Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932-1933. Gladomor. Zagreb, 2008.

³⁷⁴ Богдан Ліський. «З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945).» Ukrajinci Hrvatske. Materijali i dokumenti. Knjiga prva. Zagreb, 2002, c. 38-50.

ім. Тараса Шевченка у Львові були близькі до значення такої установи як *Matica hrvatska* у Хорватії, які між собою співробітничали.

В період тридцятих років власті тодішньої Югославії збільшували тиск на всі структури українців – на церкву, просвітні, культурні установи. У Белграді проводилися пропагандистські заходи з метою дискредитування тамтешнього відгалуження Просвіти, проголошеною як осередок фінансований німецькими і більшовицькими грошами. Не меншим був тиск у місцях найбільшого зосередження українців у Боснії, де у 1937 р. було заборонено діяльність Просвіти. Наступного 1938 року голова белградської Громади як іменувалися українські об'єднання, був примушений констатувати: «З впевненістю можна сказати, що ніде, в жодній країні Європи українська організація не наражається на такі перепони, обмеження як у Югославії»³⁷⁵.

Інформація з України відіграла свою роль у процесі ідейного диференціювання в хорватському суспільстві. Пропаганда тоталітарних режимів осмислювалася в різних колах, які пов'язували національні ідеали з радянською або нацистською ідеологією. Під впливом першої зростає так званий соціальний струмінь у літературі, водночас поширювалася недовіра до радянської пропаганди. На різницю від прорадянської спрямованої інтелігенції, представники громадянських кіл сподівалися вирішити проблему хорватської незалежності не за радянським зразком. Останній сприймався негативно, зокрема й пізнанням про стан в Україні. Діяльність Просвіти привертала увагу хорватської інтелігенції, яка виявляла все більший інтерес до України, її мови, літератури і особливо історії, що сприймалася як близька до хорватської. Все це створювало умови для розвитку хорватської україністики безпосередньо серед хорватської інтелігенції.

Саме у 1930-х роках, не без впливу українського фактору хорватська інтелігенція звертається до української проблематики, цікавиться історією, літературою, культурою України. Українській темі приділяють увагу культурно-просвітні установа як *Matica hrvatska*, різні хорватські товариства, журнали, альманахи присвячують Україні тематичні видання. Так, публікації про Україну з'являються в органі хорватського студентства *Hrvatska smotra*, упорядник якого Младен Бошняк з часом публікуватиме розвідки про українську культуру, зокрема про стародруки; тексти про Україну з'являються у часопису *Omladina*, який редагував Міле Старчевич, а видавала *Matica hrvatska*; матеріали на українську тему публікують відомі часописи *Hrvatska revija*, *Obzor* та інші. У пресі публікуються розвідки про українську культуру, літературу, про товариство Просвіта. Авторами виступають представники хорватської інтелігенції Іван Есих, Младен Бошняк, Оршанич, Станко Гашпарович. Все це дає відбивало поступовий процес становлення хорватської україністики, яка збільшує динаміку і з початку 1940-х років.

³⁷⁵ Богдан Ліський, цит. пр., с. 50.

Проблеми і протиріччя воєнного періоду

Напередодні і в ході війни посилюється ідейно-політичне розшарування в югославському суспільстві – від прорадянських до про націоналістичних спрямувань як серед сербів, так і хорватів, словенців. Водночас виразно присутні позиції неприєднання до цих спрямувань, але з тенденцією до національно-патріотичних ідеалів. Українська спільнота Хорватії увійшла в період другої світової війни з переконаннями, відповідними до згаданих напрямів – від стриманості щодо будь-яких політичних орієнтацій, що, в головному, стосувалося сільської маси з орієнтацією на церкву, до політичного ангажування. Найбільше виявлялося неприйняття радянської системи як ворожої ідеям української незалежності. Подібні переконання мали свою підтримку, розуміння і в тих колах хорватського суспільства, де виступали за схожі ідеали створення незалежної держави. Проте ставлення до усташів було різним – від стриманості, споглядальної позиції до апології. Не менш вираженим був прокомуністичний напрям, що значною мірою базувався на уявленнях про російсько-радянську систему як соціально праведну.

Українська тема у такому оточенні знову постає проблематичною, отримує або різко негативне ставлення, заперечення або підтримку. Офіційний Белград, проводячи подвійну політику, не сприймав радянську владу, але побоюючись загрози збоку Німеччини та Італії, 24 червня 1941 р. установив дипломатичні відносини з СРСР. Радянська політика на Балканах була аналогічна нацистській в орієнтаціях на ствердження свого впливу в регіоні, де не виключалася й можливість співробітництва з профашистським блоком³⁷⁶. Політика Белграда була виразно просербською і розраховувала на підтримку Москви, де, зокрема ставили питання про діяльність на Балканах еміграції. В угоду Москві, з якою у квітні 1941 р. було підписано Договір про дружбу, югославська поліція посилила репресивні заходи проти націоналістично орієнтованих активістів. У своїх маневрах Белград показував готовність до співробітництва, де репресії проти еміграції, служили одним з підтверджень про співробітництва. Те ж саме стосувалося і подальших відносин з німецьким режимом³⁷⁷. Характерно, що ані радянська, ані фашистська ідеологія не бачили у своїх стратегіях існування української незалежної держави. Тому ставлення обох режимів щодо українців було однаково репресивним. Вже перед початком німецького нападу на Югославію було заарештовано українських активістів, зокрема, разом з студентами, арештовано й голову загребського товариства Просвіта В. Войтановського. Він був досить відомим діячем хорватських українців і належав до когорти діячів, прибулих з Галичани. Своєю діяльністю перед війною Войтановський викликав інтерес у хорватських колах, уключаючи й церкву, завдяки ініціативам яких заарештовані українці були звільнені з белградського ув'язнення і повернені до Загреба³⁷⁸.

³⁷⁶ Сергей Романенко, цит. пр., с. 189-190.

³⁷⁷ Антін Івахнюк. «Хорвати й українці. (До українсько-хорватських взаємин)». Наша мета (Торонто), грудень-січень, 1951-1952.

³⁷⁸ Там же, розділ V.

За умов тривалого тиску з боку сербських властей, підтримки з боку хорватської громадськості, зв'язків з Західною Україною, звідки приходили вісті про формування збройних сил для визволення України від радянського режиму, українці Хорватії, особливо патріотично ангажовані, привітали розпад Югославії. В середовищі українців, які найбільше проживали у Боснії та Хорватії, зростали наміри брати участь у військових формаціях, що створювалися для визволення України від радянського режиму і розбудови незалежної української держави. Можливості такої діяльності виникала за умов проголошення незалежної Хорватії, де спочатку було сформовано Студентський збройний загін, а пізніше – Український Легіон, бажання прилучитися до якого виявило 505 добровольців, з них 450 – боснійських українців. Вони мали намір йти на східний фронт і «боротися проти більшовицьких окупантів України». Подібні наміри підтримувалися тими колами в Хорватії, які вбачали у незалежній Україні потенційного союзника у протистоянні силам, що орієнтувалися на радянський режим. Однак німецьке командування заборонило відбуття сформованого Українського Легіону на східний фронт і українські вояки повинні були приєднатися до хорватських добровольців для війни з партизанами на Балканах. Це викликало розчарування серед українських добровольців, деякі з них вийшли з легіону. Частина українців брала участь у збройних формуваннях, сподіваючись, що створення НДХ сприятиме розбудові незалежної української держави. Такі переконання підтримувала і пропаганда, тож Анте Павелич відзначив кількох українців нагородами³⁷⁹. Проте недовіра до німецько-ушастеського поєднання зростала, зміцнювалося переконання щодо незацікавленості німецького командування в існуванні Української держави, що наштовхувало багатьох на небажання служити в згаданому легіоні, який так і не був задіяний в проукраїнських цілях³⁸⁰. Українці також перебували і у складі партизанських військ; більшість же українців займали вичікувальну, спостережну позицію, що в цілому було характерним і для хорватського суспільства. Поміркованість засвідчувало звернення створеного Українського комітету на Балканах, який закликав українську громадськість до невтручання, наказуючи, щоб українці «не сміли втручатися у справи тутешніх племен», і щоб «у час німецької окупації в Сербії, Хорватії, Боснії, Словенії, Сріємі і Македонії не брали участь ні в якому політичному напрямі – будь то на державній, чи на громадській службі». Комітет радив підтримувати добросусідські відносини з місцевим населенням, «незважаючи на його релігійні і політичні переконання»; звертав увагу на необхідність взаємодопомоги між українцями і з метою самозбереження застерігав від перебування на службі окупантів»³⁸¹.

Проте, незважаючи на різні переконання – від політично ангажованих до нейтральних, українська спільнота часів другої світової війни була об'єктом

³⁷⁹ Богдан Ліський. «Українці у Боснії і Герцеговині». Almanac of „Nomin Ukrainy.“ Ukrainian echo. Toronto, 1998, 81, с. 164-165.

³⁸⁰ Петар Бобрек. Ми і наш Великий брат. Knoxville Tennessee, 2003.

³⁸¹ Михайло Марунчак, цит. пр., с. 49.

репресій різних сторін. За свідченням дослідників з кола боснійських українців, найбільше в роки війни українська громада потерпала від рук сербських четників, що вбачали в українських греко-католиках ворожий етнікум, щось подібне до хорватів³⁸². В численних терористичних операціях українське населення переживало жорстокі репресії, спалення сіл, руйнування церков, вбивство людей – особливо по Боснії, але й в інших місцевостях, де проживали українці³⁸³. За спостереженням Б. Ліського особливо жорстокими були розправи за «участь в Українському Легіоні, за контакти з властями Незалежної Держави Хорватії, сама ненависть до національних меншин була наслідком страшних злочинів над українським населенням з боку четників, а також і партизан»³⁸⁴.

Становище україністики

У роки війни, попри досить драматичних умов, українська тема невпинно збільшується у хорватських виданнях. Друкуються книжки перекладів з української класики, українській темі присвячуються тематичні видання з відображенням окремих аспектів історії, культури, літератури України. Представники української інтелігенції, найчастіше з останньої еміграційної хвилі, своєю діяльністю зацікавлюють хорватську громадськість. Свою роль відігравали й діячі української діаспори попередніх поколінь. Так, у присвяченому Україні виданні загребського часопису «Obitelj», його редактор Йосип Андрич у вступній статті «З тихих симпатій до українців», пригадуючи молоді роки, говорить про вплив на хорватську молодь з боку українців-русинів у зацікавленні їхньою батьківщиною. Завдяки їм, визнає автор, «українці стали близькими, симпатичними й дорогими, а це відчуття щодо них зростало – чим більше я дізнавався про страждання й ідеали українського народу, що так подібне стражданням та ідеалам хорватського народу». Й. Андрич висвітлює і сам процес хорватсько-українського зближення: усвідомлення про спорідненість історичної долі, національних ідеалів двох народів і віра у можливість втілення цих ідеалів: «Сьогодні, коли українці з надією дивляться на своє майбутнє, наша любов знову з ними. Вільна Україна стане для нас дорогою, як дорога нам вільна Словаччина, вільна Ірландія і свобода кожного народу, якому колишні пригноблювачі не допускали вільний народний і державний розвій. У свободі тих колись пригноблених народів відчуваємо ми радість за нашу здобуту хорватську свободу»³⁸⁵.

Представники хорватської та української інтелігенції співробітничали у відображенні української літератури, що створювало базу для подальшого розвитку україністики. Під впливом української діаспори поступово формуються безпосередньо хорватські дослідники, в чому показова постать молодого інте-

³⁸² Там же, с. 50.

³⁸³ Богдан Ліський, Українці у Боснії..., с. 166.

³⁸⁴ Там же, с. 166.

³⁸⁵ Josip Andrić. «Iz tihih simpatija prema Ukrajinima». Obitelj, br. 31-34. Zagreb, 15. rujna 1941., s. 275-276.

лектуала Станка Гашпаровича (1917-1989). Будучи родом з міста Вуковар, що у хорватському Подунав'ї, де здавна мешкали українці-русини, він за материнською лінією походив саме з цього українського кореню. Як хорватській патріот, Гашпарович не міг залишитися байдужим до української проблематики, про яку дізнався від українців. Навчання на філософському факультеті у Загребі, де було чимало й української молоді, збагачувало знання української мови, актуалізувало питання про необхідність введення україністики на факультеті. Розпочинаючи діяльність як літературний критик, письменник, публікуючись у провідних тодішніх виданнях як *Omladina*, *Prosvjetni život*, *Hrvatska revija*, *Novo doba*, *Nova Hrvatska*, Станко Гашпарович звертається й до української літератури. В першу чергу його цікавить творчість Тараса Шевченка, якому він присвятив важливу студію, і яка за своїми спостереженнями, висновками становила нове слово в хорватській шевченціані³⁸⁶. С. Гашпарович звернувся й до перекладацької діяльності, зокрема працював над перекладом з сучасної літератури і класики. Так, 1941 року у Загребі опубліковано переклад роману Уласа Самчука «За землю» зі вступом С. Гашпаровича. З огляду на труднощі перекладу мови з діалектизмами, переклад здійснювався за підтримки хорватських українців³⁸⁷. Незабаром С. Гашпарович публікує книгу перекладів новелістики Василя Стефаника з вступним словом про письменника³⁸⁸. Значною мірою завдяки зусиллям Станка Гашпаровича, який працював радником у тодішньому Міністерстві вищої освіти, а також за участю української інтелігенції з загребського товариства Просвіта було втілено задум започаткування викладу української мови на тодішньому філософському факультеті Загребського університету. «Українська мова як окремий предмет, епізодично, у вигляді факультативу, вперше почала викладатися наприкінці Другої світової війни (1944-1945 рр. – два семестри)»³⁸⁹. Загребський університет був першим вищим учбовим закладом серед південних слов'ян, де викладалася українська мова, що становило новий крок до зміцнення хорватської україністики.

Треба наголосити, що в публікаціях на українську тему, авторами яких були представники інтелігенції, відсутня екстремістська, радикальна патетика, що засвідчує бібліографія хорватських авторів як Станко Гашпарович, Младен Бошняк, Іван Есих, українських – як Антін Івахнюк, Еуген Мацах, Михайло Вінтонів, Іван Ваньчик, Микола Хлюз та інші. Хорватська та української молодь того періоду, за умов досить агресивної ідеології двох тоталітарних режимів, сподівалися і намагалися втілити ідеали державної незалежності своїх народів, працювали над їх зближенням шляхом культурно-просвітньої діяльності. Надихаючись цими ідеями, вони у короткий і досить драматичний період війни

³⁸⁶ Stanko GAŠPAROVIĆ. Taras Ševčenko (1814-1861), najveći pjesnik i prorok Ukrajine. Zagreb: Izdanje Ukrajinskog predstavništva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1942, 24 s.

³⁸⁷ Ulas Samčuk. Za zemlju. Roman-kronika iz ukrajinskog seljačkog života. Prevelil Ivan Vanjčik i Stanko Gašparović. Zagreb, 1941, 283 s.

³⁸⁸ Vasilj Stefanyk. Sinovi. Novele. Zagreb: Suvremena biblioteka, 1943.

³⁸⁹ Milenko Popović. «Historijat i stanje ukrajinstike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu». Deset godina studija ukrajinstike na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Zagreb: FF-press, 2007, c. 4.

зробили чимало, перш за все в галузі україністики, яка збагачувалася перекладами, дослідженнями з класики та сучасної літератури.

Проте за умов панування режиму Павелича виникало питання ставлення до тієї ідеології. У різних політичних орієнтаціях серед українців діяли й представники Організації українських націоналістів, які вбачали в хорватських організаціях аналогічні переконанням що вело до різних форм співробітництва³⁹⁰. Одним з помітних діячів такого напрямку був згадуваний Василь Войтановський, засновник і голова загребської Просвіти, публіцист з темами про Україну, за що і був заарештований белградськими властями в 1940 р. Коли було проголошено хорватську незалежність, Войтановський першим привітав її від імені хорватських українців. У Загребі 1941 р. було створено Українське представництво з функцією посольства, яке очолив В. Войтановський, і яке мало підтримку з боку тодішніх політичних структур, які обіцяли захист прав української спільноти в Хорватії. До українців був схильний близький до політичної еліти Петар Кватерник, який знав про Україну ще з часів першої світової війни, коли чимало хорватів перебувало на східному фронті в Галичині³⁹¹. Українська громадськість намагалася налагодити взаємини з хорватськими властями, сподіваючись на захист своїх прав, що були ніякими при сербській владі колишньої Югославії.

Активізували свою діяльність і російські емігранти, що формували Російський Корпус, готовий приєднатися до генерала Б. Власова. У цьому контексті формування Українського Легіону, прагнення залучитися підтримкою А. Павелича було мотивоване і сподіваннями на захист від російського тиску в майбутньому. Проте всі ці заходи не могли захистити українців від репресій з боку протилежних представників двох тоталітарних режимів – від усташиського екстремізму та комуністичних партизан. Містечко Липовляни, що поблизу Загреба, відоме своїм багатонаціональним населенням з великою більшістю українців, зазнало репресій, в яких постраждало чимало українців як греко-католиків. Вони були об'єктом терору як з боку партизан, так і усташів. Партизани особливо переслідували представників церкви, розстрілювали священників, грабували населення, усташі знущалися над українськими селянами. Серед в'язнів відомого концтабору Ясеновац перебували й українці, разом з хорватами, представниками інших національностей³⁹².

Період Другої світової війни в Хорватії позначений досить драматичними подіями, зумовленими, зокрема, поляризацією в суспільстві на прорадянські, проусташеські а також нейтральні позиції. Українська громада була різною мірою представлена в зазначених сегментах суспільства. В ідейному плані була сильно вираженою віра в можливість реалізувати ідеал української державності, що зближувало українську і хорватську інтелігенцію і реалізувалося низкою

³⁹⁰ Jacek Wilymowski, Krzysztof Szczepanik, «Ustasze i separatyzm chrowacki», Przeglad historyczny, tom LXXIV, Zeszyt 1, Warszawa, 1983, c. 79.

³⁹¹ З письмового повідомлення Богдана Ліського.

³⁹² Boris Graljuk. 100 godina ukrajinske grkokatoličke župe Ljipovljani. 1909. – 2009. Zagreb – Lipovljani, 2010, s. 99-107.

виразних проявів розвитку україністики. Проте суспільно-політичний контекст, позначений протистоянням двох тоталітарних режимів, неминуче позначився на долі українських і хорватських діячів. Консолідуючись з одним із режимів, вони ставали залежними від його подальшої долі. Ті, що утримувалися від якихось політичних орієнтацій, з часом також відступили від української проблематики як небажаної в кожному з цих режимів, що підтвердив розвиток подій в наступному періоді.

Українське питання в радянсько-югославській комуністичній доктрині

Закінчення другої світової війни вело до поширення на югослов'янський простір російсько-радянської ідеології, отже і російської національної політики. Вона означала застосування російських методів щодо української національної ідеї. Російсько-радянська методологія впливала у перші повоєнні роки на національну політику югославського комуністичного режиму, зокрема, у ставленні до ідей національної незалежності інших народів. Так само, як російський більшовизм продовжував у національному питанні великодержавну ідеологію царизму, югославський комунізм не звільнявся від імпліцитної великодержавності. Підтвердженням виступає українське питання в обох середовищах. Ставлення до нього аналогічне наявності репресивних заходів в перші роки ствердження режиму і використання українського питання як один з елементів у пропаганді так званого інтернаціоналізму. Каральні заходи проти українців у Хорватії, ліквідація певної частини активістів є реальним фактом, проте його висвітлення і далі потребує вивчення джерел, ще й досі недоступних. З ліквідацією українського інтелектуального, конфесійного прошарку, як і хорватського, пов'язаного з україністикою, ця проблема десятиріччями була оповита мовчанням. Режим страху, застереження від проблеми ліквідованих українців, коли, за визнанням сучасних свідків, «про це говорилося пошепки», пов'язування діяльності українських патріотів з хорватським націоналізмом, ототожнення з устахами – ці та інші фактори надовго створили поняття табу навколо проблеми вивчення українського питання в югославській доктрині 1945-1950-х рр. Проте навіть і після югославсько-радянського розриву українська проблематика і далі викликали недовір'я з боку комуністичних властей як імпліцитно подібна до проблеми хорватського націоналізму. Таким чином, підтверджується висновок щодо незмінності ставлення до української теми в комуністичній доктрині, як близької до російсько-радянської, тобто сербсько-югославської. Ця теза вимагає свого висвітлення, базованого на архівних матеріалах, які і надалі залишаються або невивченими або недоступними. Існуючі відомості дають можливість окреслити окремі тенденції в ставленні югославської комуністичної доктрини до українського питання.

Станом до 1945 року соціальна, культурна, політична картина українців-русинів Хорватії відзначалася поступовим ствердженням у плані власної афірмації, в чому особливу роль відігравали представники української еміграції різних хвиль,

і які впливали на зацікавлення хорватською інтелігенцією українським питанням. Проте головну масу становило руральне населення з компактним проживанням перш за все у Славонії, містах Вуковар, Славонски Брод, Липовляни та інших селах. Значна кількість українського населення перебувала у Боснії. У воєнні та повоєнні роки боснійські українці намагалися переселитися до Хорватії, де відчували себе впевненіше через належність до церкви, яка перебувала у системі католицької церкви хорватів, що посилювало негативне ставлення з боку сербського контингенту. Воно підтвердилося в роки війни, коли українське населення потерпало і від четників, і партизан, але й від усташів. Українці перебували і в загонах югославських партизан³⁹³. Проте, в цілому, офіційне уявлення про український контингент і надалі пов'язувалося з хорватським націоналізмом, що позначалося на негативному ставленні до українців з боку югославських властей до комуністичного і комуністичного режиму. Радянсько-югославське співробітництво в передвоєнний період посилювало таке ставлення. Радянська служба уважно відслідковувала політичні напрями в Югославії, намагаючись посилити свою присутність на Балканах, що продовжувалося і в період війни та в перші повоєнні роки. Сталін визнавав югославським товаришам: «Ви боретесь за те ж, що і ми, і ми зобов'язані ділитися з вами усім, що в нас є»³⁹⁴. У це входило і ставлення до української еміграції, про яку радянські служби мали достатнє уявлення вже до 1945 р. Особливо увага посилювалася і відкривалися інформативні можливості після 1939 р., коли радянські служби сліdkували й за діяльністю греко-католицької церкви хорватських українців у зв'язках зі Львовом. Також відстежувалася діяльність української інтелігенції у зв'язках між Загребом і Львовом. Досить показовим є приклад конфіскації у львівській друкарні рукопису перекладу роману хорватського письменника Міле Будака на українську зробленого одним з українських активістів у Загребі Антоном Івахнюком. І хорватський автор, і український перекладач вже числились як націоналісти, за співробітництвом яких сліdkувала радянська розвідка. За спогадами А. Івахнюка, коли його заарештували в 1945 р., його допитував Белграді полковник НКВД, який знав про хорватських українців більше, ніж він сам, що мешкав у Загребі вже чимало років, прибувши туди зі Львова³⁹⁵.

З перемогою режиму Тіто хорватські українці неминуче стали об'єктом уваги спецслужб, що становили тісне радянсько-югославське співробітництво. Його діяльність досить влучно визначила сучасний німецький історик Katrin Voeskih: «З кінця югославської Народно-визвольної боротьби Сталін у різні засоби підтримував тітовські власті: радянські «радники» – агрономи, юристи, агенти, військовослужбовці та інші фахівці – були направлені в країну, щоб за їх допомогою здійснити економічні, політичні і суспільні зміни і советизацію.

³⁹³ Богдан Ліський. «Українці в партизанських майстернях у Прњаворі (1943-1945)». Nova dumka, 1990, 81, с. 15-16.

³⁹⁴ Сергей Романенко, цит. пр., с. 221.

³⁹⁵ Богдан Ліський. «Антін Іванюк – великий українсько-хорватський патріот». Ukrajinci Hrvatske, с. 62-73.

Представники радянського Народного комиссариата внутрєнних дел (НКВД) підтримували розбудову таємної югославської служби OZNA (Відділ народного захисту, Управління державної безпеки). Сталін, за пропозицією радянського міністра внутрішніх справ Берії, відрядив до Тіто одного комісара НКВД і одного полковника з 30 співробітниками НКВД для його особистої охорони. Подальшу основу відносин з СРСР визначила дружня Угода про взаємну допомогу і співробітництво, підписана 11 квітня 1945 р. в Москві. Спільні економічні підприємства повинні були прив'язати Югославію, як і інші країни східної, центральної та південно-східної Європи, до Москви. Перекладання й публікації радянської літератури, співробітництво радянських і югославських інформативних агентств, як і запозичення радянських пропагандистських методів та заяв, також були спрямовані на поширення радянських ідей»³⁹⁶. Каральні заходи було вжито проти всіх головних форм діяльності українців та їх представників – церкви, різних товариств, інтелігенції, громадян. У першу чергу почалася ліквідація усіх, хто підтримував контакти з НДХ, належав до Організації українських націоналістів, Українського представництва у Загребі. У тісному співробітництві радянських та югославських спецслужб, за радянськими методами, активісти заарештовувалися разом з сім'ями. За свідченням сучасників, існували засекречені в'язниці НКВД, куди відвозилися заарештовані і після чого зникли без вісті. Проте існують окремі свідчення щодо окремих осіб, у першу чергу найбільш відомих. Василь Войтановський як засновник загребської Просвіти, інтелектуал, перекладач, дружній з хорватською інтелігенцією, знайомий з кардиналом Алойзіє Степинцем, також заарештованим, і раніше був відомий белградській поліції та заарештовуваний. У 1945 р. він приховувався певний час у семінарії загребської греко-католицької церкви Кирила і Мефодія, де був за доносом заарештований і ув'язнений разом з дружиною, хорваткою за походженням та сином. Подальші відомості про їхню долю – дата ліквідації, місце поховання відсутні. Інформації про інших заарештованих досить мізерні, оскільки, як зазначають сучасні дослідники, «загребська спецслужба OZNA, яка здійснювала езекуції за вказівками Кремля, ніколи не надала точні відомості»³⁹⁷. Відомі лише імена деяких заарештованих і страчених українців, це – Василь Багрицький, Іван Яцусь, Гаврило Компанець, Ілько Масиник, Олександр Ратников, Михайло Стрілець, Михайло Степчишин, Володимир Скомороський, Роман Стадник, Іван Тимко, проте доля багатьох інших залишається невідомою»³⁹⁸. Крім вироку розстрілом, багатьох було засуджено до тривалого ув'язнення. До таких належав згадуваний загребський активіст, заслужений у становленні хорватської україністики Антін

³⁹⁶ Katrin BOECKH «Religious persecution in Yugoslavia, 1944-1953: Stalinist ideas under Tito». Хорватський текст: «Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953», «Staljinizam u titoizmu». Journal of Contemporary History (Časopis za suvremenu povijest), issue: 2 /2006, 403-431, (www.ceeol.com.)

³⁹⁷ Eugen Macah. «Ukrajinci u Hrvatskoj». Думки з Дунаю. Misli s Dunava. 6. Vukovar, 2003/2006, с. 56.

³⁹⁸ Богдан Ліський. «З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945)». Альманах Українського Народного Союзу. Джерзі сіті- Нью Йорк, 1996, с. 106.

Івахнюк, один з рідких, що залишився в живих. Його заарештувала югославська поліція, тримала в ув'язненні, а пізніше передала до секретної радянської в'язниці НКВД у Белграді. Проте він не був членом ОУН, хоча відзначався національним патріотизмом, очолював товариство Пробоєм (Дніпро). Звільнений з ув'язнення втручанням одного югославського міністра з партизан, якого лікувала дружина А. Івахнюка, лікарка за фахом, завдяки чому вони були депортовані до Італії, а звідти емігрували в Канаду. Не всім вдалося врятуватися еміграцією на захід, оскільки були передані на схід до радянських концтаборів, як Микола Бучка, редактор часопису Думка. Перед закінченням війни він був заарештований партизанами, звинувачений в українському націоналізмі, переданий радянським каральним органам і перебував до 1955 р. у таборах ув'язнення³⁹⁹. Студенти, які навчалися в Хорватії, приїжджаючи туди з різних країв Західної України, через свою активність, особливо бажання вступити до Українського Легіону, неминуче перебували в центрі уваги спецорганів. За свідченням дослідників, «багато з них, після введення в Югославії прорадянського режиму, загинули після війни через плекання національної ідеї, від руки слухняних учнів НКВД, чимало їх потрапило до радянських концтаборів»⁴⁰⁰.

Об'єктом репресій була й церква, ставлення до якої в доктрині повоєнного югославського режиму було подібним до радянської ідеології. Церква розцінювалася як ідеологічний, класовий ворог, носій націоналізму, а у випадку Греко-Католицької церкви вона зазнавала ще й етнічного забарвлення як духовний центр українсько-русинської спільноти. Радянська служба, що вже мала досвід з попередньої практики після входу на західноукраїнські землі, вимагала щодо українських уніатів рішучих заходів, у чому мала повну згоду офіційного Белграда, де здавна таке ставлення було відоме. Оскільки й сама хорватська католицька церква на чолі з кардиналом А. Степінцом була в гоніннях, то за українських священників не було кому заступитись. Відразу після входу партизанських військ у Загреб, у компанії ліквідації українських націоналістів священники були серед перших жертв. У м. Крижевац, головному осередку українських греко-католиків був заарештований біскуп Янко Ширак, який потім помер. У Загребі, серед інших, заарештований у приміщенні Греко-католицького семінарію ректор о. Інокентій Тимко, звинувачений за протоколом спецслужб від 4.05.1945 за приховування В. Войтановського⁴⁰¹. Воєнна комендатури Загреба 29.06.1945 р. засудила його, разом з іншими громадянами, всього 58 прізвищ, за інкриміновану участь у трьох карних справах – «участь в організації т.зв. українського легіону, який вів боротьбу проти народно-визвольної армії у Боснії» і допомагав приховуватися Войтановському. Звинувачені засуджені до смертної покари через вішання, розстріл, примушені роботи. І. Тимка було

³⁹⁹ Богдан Ліський, цит. пр., с. 106; о. Роман Мизь. Священники осечкого вікаріату. Нови Сад, 1993, I, с. 85.

⁴⁰⁰ Богдан Ліський. «З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945).» *Ukrajinci Hrvatske. Materijali i dokumenti. Knjiga prva.* С. 38-50.

⁴⁰¹ *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog djela katoličkog klera.* Zagreb, 1946, s. 32

розстріляно, як наводиться у вироку, за те, що, «керуючись директивами щодо антинародної діяльності, які упродовж останніх років отримував від керівника організації, до якої він належав, – греко-католицького єпископа Янка Шимрака, зловживав посадою жупника греко-католицької жупи Кирила і Мефодія в Загребі, приховуючи в семінарії тієї жупи голову терористичної організації т. зв. українців, злочинця Войтановського Василя (...). Це здійснював, знаючи, що Войтановського розшукують народні органи як військового злочинця»⁴⁰². Необхідно звернути увагу на вираз так званих українців, який означає невизнання українців як етносу, що підтверджує схожість ставлення комуністичного режиму в Югославії на подібні переконання в докомуністичній Югославії, де вживалися поняття російського царизму, з яким комуністичний режим не відрізнявся багато у збереженні великодержавності. Українське священство переслідувалося в усіх осередках українсько-русинської спільноти по ФНРЮ, особливо в Боснії. Засланий до концтабору, помер там о. Ороз Микола – греко-католицький жупник з селища Канижа; були заарештовані й ув'язнені священники Левицький, Бабій; намагалися вбити о. Камінецького, вбили замість нього селянина Мусорку, який там опинився⁴⁰³.

Ці відомості своєю фрагментарністю засвідчують сліди терору і недостатньо досліджену проблематику, яка і досі оповита мовчанням, оскільки в перші роки ліквідації здійснювалися хаотично як загальна акція боротьба з ворогом⁴⁰⁴. В наступні роки така діяльність проводиться в інших формах, більш організовано, що вказує на можливу наявність документів. Як зазначає Katrin Boeckh, «Після місяців дикої чистки, зведення рахунків з військовим ворогом стало основою офіційних властей для переслідування більш організованого, легального. Державний комітет по з'ясуванню злочинів окупантів та їхніх прибічників, створений для викриття антикомуністичних елементів, діяв упродовж 1945 і 1946 років. В його діяльності кидалося в очі не тільки схожість у назві паралельної радянської установи, але й спільний зразок дій»⁴⁰⁵. За спостереженням дослідниці, рік 1953 як рік смерті Сталіна, «означав цезуру в югославській релігійній політиці.... З середини п'ятдесятих років зменшилася кількість арештів і засуджень представників церкви. Але більш дієвими стали приховані механізми контролю як густа мережа інформантів і агентів служби безпеки, так і механізми підслуховування»⁴⁰⁶.

⁴⁰² «Vojni sud Komande grada Zagreba. Sud. Broj: 290/45.» Arhiv Hrvatske.

⁴⁰³ З письмового повідомлення Богдана Ліського.

⁴⁰⁴ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Treće izdanje. Zagreb: Hrvatski institut za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod. 2009.

⁴⁰⁵ Katrin Boeckh, «Vjerski progoni u Jugoslaviji...», 404. isto, str. 411.

⁴⁰⁶ Katrin Boeckh, там же, с. 413.

Місце українсько-русинської спільноти у соціалістичній Югославії

Хоча після 1948 р., відомого конфліктом Тіто-Сталін, і особливо після 1950 р., репресивні заходи як норма комуністичного режиму, зазнають зазначених трансформацій, українське питання в югославській політичній доктрині наступних десятиріч і надалі не втрачає сумнівів щодо ворожого фактору. Це стосувалося в першу чергу церкви, яка своїм католицизмом була близька до хорватської церкви і, крім образу ідеологічного, класового ворога, асоціювалася з хорватським націоналізмом. У 1957 р. започатковано судові процеси проти українських священників у Боснії, що мало характер політичних переслідувань. Священники греко-католицької церкви П. Шлапак, Ф. Біленький, Г. Біляк, М. Юриста були звинувачені у «проведенні ворожої діяльності проти соціалістичної Югославії» шляхом зв'язків з «емігрантськими Українськими організаціями» (в оригіналі помилково Укаїнськими – Є. П.). Вони були винні в тому, що на сторінках української емігрантської преси писали про важке становище своєї церкви, взагалі української громади, очевидно сподіваючись на фінансову допомогу. Розлогий текст звинувачення засвідчував уважне стеження за українською церквою, пов'язування її діяльності з історичним контекстом, особливо в довоєнні і воєнні роки⁴⁰⁷. Хоча, за спостереженням Katrin Voeckh, «югославська релігійна політика, в цілому, здавалася, незважаючи на свою суворість і брутальність, все ж таки менш агресивною, ніж радянська»⁴⁰⁸, ставлення до українських греко-католиків не мало підстав для лібералізму з боку югославських органів. Поняття української еміграції, підпорядкованість Ватикану асоціювалося в офіційному Белграді з хорватською еміграцією, викликаючи не менш ворожі ставлення, що підсилювалося аналогічними радянськими позиціями, схожими до югославської практики, попри розходжень в інших питаннях. Таким чином, українське питання і далі перебувало в тіні сумнівів через підозри у схожості з хорватським націоналізмом. За визнанням представників української спільноти, у соціалістичній Югославії, «ніхто так не цікавився українцями як таємна поліція. Вона найбільше здійснювала тиск на священників і культурних діячів. З духовних осіб у в'язницях відбували строки о. Григорій Біляк, о. Михайло Камінецький, о. Фелікс Біленький, о. Василь Стільчик. З верств громадян у в'язниці були, наприклад, Петро Шлапак, Микола Каган, Іван Святюк. Мали великі проблеми і на постійні інформативні співбесіди викликалися всі українські діячі, що вважалися як ті, що мають будь-яке значення в культурному житті українців Боснії»⁴⁰⁹. Історія діяльності загребських українців довоєнного і воєнного періоду, особливо товариства Просвіта, довго була темою табу в колишній Югославії. За

⁴⁰⁷ Роман Мизь. Судові процеси священникам 1957 року. Документи до історії українців у Боснії. Том II. Зібрав і зредагував о. Роман Мизь. Новий Сад: Руске слово, 2006, с. 201-218.

⁴⁰⁸ Katrin Voeckh, цит. праця, с. 406., str.430

⁴⁰⁹ Богдан Ліський. «Українці у Боснії і Герцеговині». Almanac of «Homin of Ukrainy», с.166.

спостереженням дослідників, мало хто з представників колишньої інтелектуальної когорти залишався у Загребі: навіть якщо хтось і мав можливість емігрувати, їхнє життя іноді обривалося у не роз'яснених обставинах. Такою була доля Михайла Вінтоніва, диригента хору товариства Дніпро, який емігрувавши до США, загинув у не роз'яснених обставинах. Невідомою залишається доля українських активістів з Боснії, як наприклад Миколи Кагана, після арешту якого зникла і залишається недоступною вся його документація⁴¹⁰.

Становище україністики

Атмосфера підозри, звинувачень, створена югославським режимом щодо українського національного питання, негативно позначилася на подальшому розвитку україністики в країні. Це також відбилося на долі не лише українських, але й хорватських інтелектуалів, які займалися українською темою в довоєнні і особливо у воєнні роки. Показовою є доля Станка Гашпаровича, якого було виключено з суспільного життя, і який більше ніколи не повертався до української проблематики. Його перекладацька і особливо дослідницька діяльність у галузі україністики десятиріччями замовчувалася, не потрапляла до бібліографій, залишалася невідомою, хоча становила значний крок у представленні української класики. Припинив цікавитися українською темою Іван Есих, який до комуністичного режиму дав низку значних публікацій на українську тему, позбавлених будь-якого співробітництва з режимами часу війни. Піддавався переслідуванням Младен Бошняк, бібліограф, що цікавився давніми українськими стародруками, і який пізніше встиг емігрувати до Німеччини, після чого був замовчуваний у вітчизняній історії філології.

У період радянської інформативно-пропагандної інтервенції на югославський простір, аж до кінця 40-х років, українській літературі відводилася роль другого-рядного стаїста в потоках соцреалістичної продукції. Українська література представлена кількома іменами перекладів з російської творами соціалістичного періоду або на тему війни. Оскільки викладання україністики було започатковано перед кінцем війни у Загребі ворожого табору, комуністичний режим не допускав ніякого продовження викладацького процесу. Домінуюче місце у славистиці мала русистика. Проте в хорватському середовищі і надалі зберігалися симпатії до України, усвідомлення її як подібної до Хорватії. Показово, що саме в середовищі хорватської русистики вчені не забували про українську тему, присвячували їй увагу, що поступово готувало базу і вело до відновлення хорватської україністики в майбутньому. З 1950 р. публікацією дослідження про творчість Тараса Шевченка, з пера тоді ще молодого славіста Александара Флакера розпочинався новий етап у хорватській україністиці. Хорватська інтелігенція, стверджуючи модерні принципи славістики, орієнтуючись на західні моделі, спромоглася створити модерну філологію, звільнену від радянських впливів, де своє місце посідала й українська тема, яка поступово стверджувалася з 1960-х як відгук на появу шістдесятників.

⁴¹⁰ Богдан Ліський., там само, с. 166.

Українсько-русинська меншина в югославській ідеології

Попри декларування югославською політичною доктриною розбіжностей з радянською, в низці питань спостерігалися подібності, в першу чергу щодо співвідношення націй. У національній ідеології югославська практика була значною мірою близька до радянської, зокрема, заявами про інтернаціоналізм народів країни (*bratstvo i jedinstvo* як ідеологема) з домінацією титульного народу. Зберігалася атмосфера недовіри щодо потенційних націоналізмів з відповідною політикою переслідування лідерів, стеження за еміграцією, підозри до церкви, інтерпретації історичних явищ з метою дискредитації національних ідеалів тощо. У зазначеному контексті питання української культури було неминуче позначене негативними асоціюваннями і зберігало репутацію схожу до хорватського націоналізму. Політичні конфронтації офіційного Белграда з радянською системою не давали можливості розвитку контактів українців-русинів СФРЮ з історичною Батьківщиною, а зв'язки з еміграцією, яка, до речі, співробітничала саме в усвідомленні українсько-хорватської спорідненості, були небезпечними. З огляду на положення України в радянській системі, включення її культури в соцреалістичні догми, ця культура не відповідала югославським запитам, орієнтованим на західні моделі і не цікавила славістику.

В зазначеному контексті українсько-русинська спільнота СФРЮ могла виступати одним з акторів пропагандних заходів братерства і єдності югославських народів, що було провідною формою діяльності організацій, об'єднаних у Союзі русинів-українців Югославії. Одним із завдань союзу було ствердження єдності українсько—русинської спільноти. Проте, за спостереженням представників українського крила, русинська частина використовувалася офіційними органами для ослаблення такої спільноти, що виявлялося у більшій підтримці (зокрема, фінансовій) русинів. Не входячи у тему політичного русинства, відзначимо, що воно мало тенденцію до поступового зростання, хоча й не меншим було прагнення зберегти єдність⁴¹¹. На різницю від поняття русинів, назва українців у плані національних ідеалів асоціювалася з хорватським усташизмом, що час від часу з'являлося в югославській пресі. Так, на початку 1970-х рр. в Хорватії розпочався політичний рух з прагненнями відстояти права Хорватії в комуністичному режимі. Відомий як Хорватська весна (*Hrvatsko proljeće*) цей рух, що охопив широкі верстви від інтелігенції, студентства до робітників, був подібним політичним рухам у країнах комуністичного режиму і зазнав репресій з боку тих режимів. У подальших розправах над «хорватським націоналізмом» не обійшлося й без неминучих спогадів про усташів та «співробітництва» з українськими націоналістами. Показовою була серія публікацій у белградській газеті *Politika Ekspres* під назвою «Таємна зброя Гестапо. (Українські націоналісти на службі чужинців)». Змістом, тенденцією автори, очевидно виконуючи політичне замовлення партійних органів, не без використання радянських стереотипів щодо українських націоналістів

⁴¹¹ Див. посилання 5.

і югославських – про хорватських націоналістів, вкотре нагадували українській спільноті про їхню репутацію. Водночас українська тема використовувалася як лекція репресованим представникам Хорватської весни⁴¹². В зазначених умовах і надалі залишалося невивченим питання мотивації дій українських і хорватських інтелектуалів за часи другої світової війни, не показано долю знищеної інтелігенції, а українська тема і далі зберігала ореол націоналістичної. Показово, що такі тенденції знову підтвердилися після розпаду СФРЮ у ставленні до проголошення Україною незалежності. Публікації в сербській пресі про Україну з початку 1990-х років і надалі очікують свого аналізу, який би підтвердив поновлення закономірностей, які спостерігалися упродовж цілого ХХ століття. Це, в першу чергу, усвідомлення власного статусу на Балканах як своєрідного аналогу Росії, міфологізація останньої як слов'янського і православного «рятівника», недовір'я до українських переселенців з кінця ХІХ – поч. ХХ ст., в першу чергу через їхню конфесійну відмінність і особливо – сприйняття українських політичних ідеалів як ворожих сербським і близьких до хорватським. Автори подібних переконань не усвідомлюють, що український народ, так само як і хорватський, прагнучи до ідеалів національної незалежності, відстоював належне кожному народові, включаючи і сербському. Історично, типологічно українська культура в її різних аспектах була однаковою мірою близька до культури і сербської, і хорватської⁴¹³. Показати і довести таке положення повинна україністика – хорватська як і сербська, зокрема і з метою дезавування хибних уявлень про Україну.

Україністика в Хорватії розвивалася у складинах, часто далеких від нормально наукових, обставинах. Політичний фактор безперервно супроводжував і ускладнював цей розвиток. Проте, незважаючи на реальні труднощі, в окремих періодах драматичні, а іноді репресивні умови, поступово стверджувалася україністика як наука, що з другої половини ХХ ст. зазнавала динаміку, перетворення на факультатив, а потім – студіювання і Кафедру української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету, яка є провідним осередком хорватської україністики.

Окреслений історичний контекст вимагає подальшої розробки, висвітлення донині не вивчених архівних матеріалів, особливо в період 1940-1950-х рр., що є одним з відображень історії зарубіжної україністики.

⁴¹² «Тajно оруђе Gestapoa. (Ukrajinski nacionalisti u službi tuđina)». Pišu Milenko Doder i Svetozar Lozo. Politika EKSPRES. U nastavcima: 6-21 septembar, 1976.

⁴¹³ Див.: Євген Пащенко. Сто років у Подунав'ї. Українсько—сербські зв'язки доби бароко, Evgen Paščenko. Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine. Zagreb: Meditor, 1999; Його ж: Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe. Split: Književni krug, 2010.

Валерій Власенко

БІБЛІОТЕКИ І КЛУБИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА БАЛКАНАХ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація: У роботі йдеться про клуби і бібліотеки української політичної еміграції на Балканах у період між Першою і Другою світовими війнами. Крізь призму архівних документів та матеріалів тогочасної української преси показана мережа бібліотек і клубів української еміграції в Болгарії, Румунії й Югославії. Охарактеризовано кількісний і якісний склад фондів бібліотек та багатопрофільний характер діяльності клубів. Визначено джерела поповнення фондів бібліотек.

Ключові слова: бібліотека, Болгарія, клуб, Румунія, українська еміграція, Югославія.

Міжвоєнна українська політична еміграція на Балканах – складне суспільно-політичне та соціокультурне явище. Перебуваючи поза межами Батьківщини в іншому суспільно-політичному, культурному та мовному середовищі, емігранти змогли адаптуватися до нових умов і зберегти національну ідентичність. Важливу роль у цьому процесі відіграли створені ними бібліотеки та клуби. Деякі аспекти зазначеного питання знайшли висвітлення в роботах з історії еміграції (в тому числі й української) з колишньої Російської імперії до Болгарії (Кёсева, 2008) й Югославії (Козлитин, 1996) та окремих українських емігрантських організацій (Власенко, 2011a; 2011b; 2011c). Саме тому автор ставить собі за мету охарактеризувати мережу бібліотек і клубів, що була створена українськими емігрантами в Болгарії, Румунії й Югославії між Першою та Другою світовими війнами.

Міжвоєнна українська політична еміграція сформувалася у зазначених балканських країнах внаслідок трьох хвиль еміграції морським шляхом у складі білих армій Денікіна і Врангеля та сухоходом у складі Армії УНР й українських повстанських загонів. Незважаючи на різне ставлення до українських емігрантів з боку місцевої влади, в усіх трьох країнах емігранти створили мережу бібліотек і клубів, які стали місцями здійснення емігрантськими громадськими організаціями культурно-освітньої діяльності. У складі управи більшості громадських організацій еміграції один з її членів виконував функції бібліотекаря.

У Болгарії центром культурного життя була Українська хата, зведена в березні 1921 р. самотужки членами Української громади (УГ) в Болгарії на чолі із Василем Филоновичем та за матеріальної підтримки дипломатичного агенту УНР в Болгарії Василя Драгомирецького. Це була багатопрофільна установа, оскільки в її будівлі функціонували їдальня, притулок для інвалідів і хворих, ремісничі майстерні, розміщувалися управи тогочасних громадських організацій українських емігрантів в Софії. Одночасно Українська хата виконувала функції клубу. В її будівлі були окремі приміщення для бібліотеки, читальні, культурно-освітнього гуртка, а також

лекційна аудиторія. Саме там відбувалися організовані Культурно-освітнім гуртком на чолі із Миколою Храпком різноманітні культурні акції (лекції, концерти, літературні вечірki тощо). У червні 1921 р. тамтешня бібліотека налічувала 150 книжок (ЦДАБ, 1717К-1-373: 1-2). Наприкінці 1922 – на початку 1923 рр. бібліотечний фонд усіх українських організацій в Софії (УГ, Культурно-освітній гурток, Спілка інвалідів УНР, Студентська спілка, товариство Січ, Український гурток в Єгипті) складав 1300 томів (Українська, 1923: 114-115). Фактичним керівником Української хати був В. Филонович. Але після його від'їзду спочатку на півроку до Тарнова, а наприкінці 1922 р. остаточно до Чехословаччини керівництво і Громадою, і Українською хатою перебрав Григорій Крупицький, який не виявив організаторських здібностей. Українська хата й Українська громада в Болгарії як окремі інституції поступово почали занепадати і, врешті-решт, у 1924 р. припинили своє існування. Частина членів вийшла зі складу Громади, заснувавши нелегальний Гурток ім. М. Драгоманова, який і зберіг частину бібліотечного фонду Української хати (ЦДАГО, 269-2-261: 41-42).

Після призначення на початку 1927 р. представником військового міністра УНР в Болгарії В. Филоновича він склав план відновлення українських організацій та об'єднання їх у спілку (центрально). Передбачалося створення бібліотек і клубів, які б здійснювали культурні заходи (ЦДАГО, 269-2-261: 4зв, 59). За перший рік перебування на посаді В. Филонович надіслав українським емігрантам в Болгарії 191 книгу, 207 журналів, 54 газети та 181 листівку, в тому числі з портретами Т. Шевченка і С. Петлюри (ЦДАГО, 269-2-262: 36).

При нелегальних громадах або гуртках, що існували в середині – другій половині 1920-х рр. й орієнтувалися у своїй діяльності на Уряд УНР в еміграції, діяли бібліотеки. Так, у жовтні 1924 р. члени Гуртка імені М. Драгоманова, які жили у м. Кочериново і працювали на тартаку Балабанова (с. Бараково), орендували у колишнього консула України 2 кімнати під бібліотеку, сплачуючи йому 200 левів щомісяця (ЦДАГО, 269-2-267: 44). В. Филонович постійно надсилав поштою літературу і пресу до цієї бібліотеки (ЦДАГО, 269-2-261: 7, 9, 12зв). Станом на 15 вересня 1927 р. на обліку у бібліотеці Гуртка імені М. Драгоманова в м. Кочериново перебувало 419 назв книг і журналів за 1893-1926 рр. Література надійшла від П. Ільїнського, А. Кмети, П. Коваліва, Г. Маслюка, проф. І. Огієнка, М. Овсїйка, Ю. Полтавченка, В. Сальського, В. Филоновича, Української селянської спілки, редакції журналу Нова Україна та ін. Серед книг були Біблія, твори В. Біднова, В. Винниченка, Б. Грінченка, М. Грушевського, С. Гулака-Артемівського, Д. Дорошенка, М. Драгоманова, М. Залізняка, А. Кашенка, О. Кобилянської, І. Котляревського, М. Коцюбинського, М. Кропивницького, П. Куліша, О. Маковея, І. Огієнка, О. Олеся, М. Павлика, В. Самійленка, М. Старицького, О. Стороженка, І. Тобілевича, І. Франка, С. Черкасенка, Т. Шевченка та інших, а також твори австрійських, американських, англійських, білоруських, італійських, німецьких, польських, російських, французьких авторів білоруською, болгарською, німецькою, російською, сербською й українською мовами. Серед періодики – 28 бюлетенів, вісників, журналів, календарів, в тому числі Військово-науковий вісник Генерального Штабу,

Літературно-військовий вістник, Наша громада, Наша Зоря, Наша спілка, Современная мысль, Студентський вісник, Табор, Український стрілець, Український студент та інші (ЦДАГО, 269-2-268: 105-106, 126-137).

Нелегальна Українська громада в Софії також мала свою бібліотеку. Її книжковий фонд поповнювався надісланими В. Филоновичем книжками. Так, у березні 1928 р. УГ отримала від нього для бібліотеки 54 книги (ЦДАГО, 269-2-269: 75).

Нелегальна українська колонія (група) у м. Перник мала свою бібліотеку-читальню. Її фонд складала 75 назв книг і журналів, що надійшли переважно від В. Филоновича та Товариства кубанців імені отамана Кухаренка, а також від Кубанської громади, Українського центрального комітету в Польщі, С. Шемета та редакцій журналів (ЦДАГО, 269-2-268: 138-140).

Питання розширення культурної діяльності серед української еміграції на Балканах піднімалося на I Конференції української еміграції, що відбулася 25-26 червня 1929 р. в Празі. При обговоренні доповіді Костя Мацієвича «Спільна акція по питаннях загальнонаціональних на міжнародному форумі» делегат від української еміграції в Болгарії Борис Цибульський закликав не тільки збільшити кількість бібліотек для емігрантів в Болгарії, але і поповнити їх українською періодикою. Підтримуючи заклик Б. Цибульського, Валентин Садовський запропонував сформувати спеціальні збірки книжок для відправки їх до Болгарії й Югославії (ЦДАВО, 3534-1-1: 10, 14-15).

Після легалізації у липні 1929 р. УГ в Болгарії постало питання про відкриття при ній бібліотеки або клубу (ЦДАГО, 269-2-276: 11). 1 листопада 1930 р. в Софії Громада відновила Українську хату, при якій функціонувала бібліотека-читальня з відповідними правилами користування (Українська, 1930: 27). Але це не була багатопрофільна Українська хата початку 1920-х рр. Йшлося про орендоване на кошти Уряду УНР в еміграції та Посольства Польщі в Болгарії приміщення з кількох кімнат. В одній проживав завідуючий бібліотекою, у другій була бібліотека, третій – читальна зала (ЦДАГО, 269-2-276: 73-73 зв). Через непорозуміння між головою управи УГ Михайлом Паращуком і завідуючим бібліотекою й одночасно представником військового міністра УНР в Болгарії Б. Цибульським спочатку бібліотека не підпорядковувалася управі УГ і фінансувалася окремо від Громади. Але після приїзду у червні 1931 р. до Болгарії військового міністра УНР Володимира Сальського кошти (2,5 тис. левів щомісяця) на утримання бібліотеки Б. Цибульським передавалися М. Паращуку, який щомісяця повинен був звітувати про їх використання. Місце розташування Української хати (клуб) неодноразово змінювалося (ЦДАГО, 269-2-277: 85, 206). Так, за повідомленням емігрантської преси, 20 вересня 1931 р. в Софії відбулося офіційне відкриття й освячення нового приміщення клубу з бібліотекою (З життя, 1931: 30).

На момент відкриття бібліотека при УГ в Болгарії мала декілька сотень назв книжок і журналів та передплачувала більше 10 українських газет (Відкриття, 1931: 23). Бібліотечний фонд склали «нікчемні остатки», за висловом Б. Цибульського, бібліотеки Української хати періоду 1921-1923 рр., книги та близько 15 назв журналів, які надійшли від українських груп у с. Бараково та

м. Кочериново. Дублікати книг і журналів надсилали до українських організацій у Варні, Пловдиві, Русе й інших містах. Помічником завідуючого бібліотекою УГ був Боголюбов. 12 лютого 1931 р. Б. Цибульський оприлюднив інструкцію (правила користування) для користувачів бібліотеки, яка згодом була затверджена військовим міністром УНР в еміграції. Члени УГ мали право безкоштовно і без внесення застави користуватися книжками бібліотеки, решта сплачувала щомісячний внесок у 5 левів і заставу у 30 левів. Безкоштовно можна було користуватися газетами і журналами, але тільки у читальному залі. З дозволу завідуючого бібліотекою її приміщення можна було використовувати для культурно-освітніх заходів (лекції, вистави, концерти) та проведення загальних зборів або засідань керівних органів українських культурно-освітніх організацій. Бібліотека працювала з 9.00 до 21.00. На початку 1931 р. у приміщенні бібліотеки могло розміститися 40-45 чоловік. Щонеділі збиралося до 25 осіб (ЦДАГО, 269-2-276: 113-113зв, 143).

Книги і преса не були власністю УГ в Болгарії. Вони призначалися для всієї української еміграції в Болгарії (ЦДАГО, 269-2-277а: 75). Після прибуття на початку 1937 р. до Софії В. Филоновича була здійснена ревізія бібліотеки при УГ в Болгарії. Було виявлено лише 900 назв книжок. Бракувало кілька сотень книг, які щорічно надсилалися представником військового міністра УНР на Балканах та були придбані на кошти (5 тис. левів) Посла Польщі в Болгарії Адама Гарновського. Більшість з них, на думку В. Филоновича, залишилися у М. Парашука (ЦДАГО, 269-2-282: 188-188зв).

Бібліотеки існували в усіх легальних уенерівських українських товариствах, громадах й у більшості їхніх філій. Деякі громадські організації мали свої або орендовані великі приміщення, де розташовувалося кілька культурних установ. Так, у 1931 р. Українське культурно-просвітнє товариство ім. Тараса Шевченка у Варні орендувало на головній вулиці міста великий будинок, в якому були окремі приміщення для вистав (зі сценою), клубу, бібліотеки та читальної зали (ЦДАГО, 269-2-276: 153-153зв).

Свої бібліотеки мали й емігрантські організації іншого політичного спрямування. Так, у жовтні 1933 р. в столиці Українське культурне об'єднання (УКО) в Болгарії офіційно відкрило свою нову ошатну домівку з 4-х кімнат. В одній із них була розташована невелика бібліотека, для якої Іван Шиманський подарував 300 книжок (Наріжний, 1999: 121). В. Филонович відзначав високий культурний рівень УКО. Об'єднання мало власний клуб, гарну бібліотеку і користувалося матеріальною підтримкою своїх заможних членів.

В українській еміграції в Румунії перші бібліотеки з'явилися у таборах для інтернованих вояків. За даними коменданта всіх українських таборів для інтернованих Гната Порохівського, таборова бібліотека у Фегераші налічувала 208 томів художньої літератури, чимало підручників та журналів. При ліквідації табору восени 1923 р. більшу частину бібліотечного фонду успадкував Громадсько-допомоговий комітет в Бухаресті, решту розібрали групи емігрантів, які переїхали до інших місць (Порохівський, 1932:78). Ці книги і стали основою для формування бібліотек місцевих українських громад, товариств і колоній.

Імовірно, бібліотеки були й у таборах у Брашові й Орадя-Маре, оскільки там діяли освітні курси, спілки вчителів і учнів, товариство Просвіта, літературний, драматичний і студентський гуртки, що передбачало наявність певної літератури або підручників.

Найбільшу бібліотеку мав Громадсько-допомоговий комітет. Вона систематично поповнювалася новою літературою, зарубіжною й українською пресою, в тому числі і радянською. Читачі надавали перевагу літературі військового характеру (І. В., 1928: 62). У березні 1935 р. при цій бібліотеці відкрилася читальна зала. Відвідувачі могли прочитати газети і журнали, що видавалися не тільки в Румунії, але й у Польщі (Галичина), Чехословаччині, Аргентині, Канаді, США і навіть Маньчжоу-го. Читальня працювала лише в неділю та святкові дні з 9.00 до 13.00 та з 15.00 до 18.00 (Бібліотека-читальня, 1935:13-14). У листопаді 1936 р. до приміщення ГДК була перенесена бібліотека Громади українців-емігрантів в Бухаресті (Бібліотека, 1936: 15). З 1 січня 1937 р. до 1 червня 1939 р. ГДК надав безповоротну грошову допомогу на різні культурно-освітні заходи, в тому числі на бібліотеку-читальню при Комітеті 7 717 леїв (Геродот, 1939:27).

У доповіді делегата ГДК В. Трепке на II Конференції української еміграції, що відбулася 1932 р. в Празі, зазначалося, що в Румунії майже всі місцеві громади організували свої власні книгозбірні і передплачували різні українські періодичні видання (ЦДАБ, 1717К-1-459:3). Навіть окремі колонії (групи) українських емігрантів мали свої читальні. Так, за повідомленням агентства УКРАЇНТАГ, у лютому 1926 р. група емігрантів, яка працювала на деревообробній фабриці в Гімеш-Фаджеті (Трансільванія), заснувала український клуб із читальнею та виділила кошти на придбання книг і періодики (Український, 1926: 27).

Деякі громадські організації мали добре впорядковані бібліотеки. Так, незважаючи на економічну кризу початку 1930-х рр., УГ в Гевані постійно оновлювала книжковий фонд власної бібліотеки, передплачувала щоденну газету Час, тижневики Тризуб і Жіноча доля та навіть журнал для дітей (Культурна, 1932: 27). У 1927-1936 рр. вона витратила на придбання літератури близько 35 тис. леїв (Антошко, 1936:13).

Велику бібліотеку мала УГ в Бухаресті. У 1928-1935 рр. на неї було витрачено близько 30 тис. леїв. Крім книжок і періодики, бібліотека мала підручники, зокрема заочних курсів українознавства при Українській господарській академії в Подебрадах. При ній діяв відділ літератури іноземними мовами (німецькою, польською, румунською та французькою). Бібліотека працювала у неділю та свята з 12.00 до 13.00. Члени Громади користувалися книгами безкоштовно, сторонні люди щомісяця сплачували внески у 25 леїв та заставу у 200 леїв за користування однією книгою (Громада, 1936: 10).

Комітет імені С. Петлюри в Бухаресті виявив ініціативу щодо відкриття в румунській столиці Українського народного дому імені Симона Петлюри. Збиралися кошти (Недоля, 1939: 22-23). Але невеликі фінансові можливості української еміграції в Румунії стали на заваді реалізації амбітної ідеї.

В Югославії перші бібліотеки українсько-русинської громади з'явилися ще до початку Першої світової війни. У 1909 р. у Прянворі відкрилася читальня, що

була зареєстрована як філія львівської Просвіти, 1912 р. – читальня у Камениці (Ліський, 2008: 71). У 1922 р., невдовзі після свого заснування, Українське товариство Просвіта (УТП) в Загребі відкрило власну бібліотеку. Нечисленний бібліотечний фонд складався із подарованих членами товариства книг. Тому в тогочасній емігрантській пресі з'явилися заклики допомогти загребській Просвіті збільшити її книжково-пресовий фонд (З еміграційного, 1922: 14). При перенесенні централі УТП із Загреба до Белграда ситуація у бібліотечній справі суттєво не змінилася. Наприкінці лютого 1928 р. один із керівників белградської Просвіти В. Андрієвський інформував В. Филоновича про те, що УТП мало лише один примірник Кобзаря, ледве змогло придбати книги Історія України-Руси М. Аркаса, Ілюстрована Історія України М. Грушевського та Історія українського письменства С. Єфремова. Особливо бракувало книг з історичної тематики. Дещо кращою була ситуація з українською пресою. Товариство отримувало або передплачувало такі видання, як Діло, Зиз, Канадійський фермер, Літературно-науковий вістник, Нива, Нова хата, Новий час, Рада, Розбудова Нації, Національна думка, Світ, Січ, Смолоскип, Сурма, Тризуб, Український прапор, Українські вісти (ЦДАГО, 269-2-269: 73), а також Бюлетень Братства українських католиків Канади, Вісті, Комар, Дзвіночок, Мета, Наш приятель, Неділя, Пробоєм, Світ дитини й Український голос (Liskij, 1999-2000: 294).

Власні бібліотеки мали і невеликі українські гуртки. Так, у 1925 р. у м. Великий Бечкерек утворився гурток українських емігрантів. Тоді ж його члени вирішили особисто сплачувати на користь власної бібліотеки 10 динарів щомісяця. У березні 1928 р. її фонд складав 79 книжок 58 авторів, серед яких – М. Возняк, В. Гнатюк, М. Грушевський, А. Кащенко, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, О. Терлецький, Т. Шевченко, Г. Хоткевич та інші (ЦДАГО, 269-2-269: 111, 150-151).

Після призначення В. Филоновича представником військового міністра УНР на Балканах він у 1928 р. неодноразово надсилав українським емігрантським організаціям пакунки книг та передплачував для них українську пресу. Так, навесні того ж року українська група в Белграді отримала 3 пакунки по 14 книжок в кожному, в тому числі таких авторів, як Л. Биковський, В. Біднов, В. Будзиновський, С. Васильченко, В. Винниченко, М. Вовчок, Н. Григор'єв, Б. Грінченко, Д. Дорошенко, А. Кащенко, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Коцюбинський, М. Костомаров, І. Котляревський, І. Крип'якевич, П. Куліш, М. Левицький, М. Метерлінк, П. Мирний, С. Петлюра, К. Поліщук, В. Старий, О. Стефанович, Й. Чайківський, Т. Шевченко, Ф. Шіллер, Я. Ярема, український гурток у Великому Бечкереку – збірку з 20 книг таких авторів, як О. Карманюк, І. Крип'якевич, Е. Ростан, С. Рудницький, С. Русова та інші, філія УТП у Новому Саді – пакунок з 11 книг та журналів (ЦДАГО, 269-2-269: 76, 103-104, 164). У січні 1929 р. український гурток у Смедерево мав 29 книг художньої літератури та 19 п'єс (ЦДАГО, 269-2-271: 83). Але цих книг не вистачало для задоволення попиту українських емігрантів.

Про брак літератури у бібліотеках українських громадських організацій в Югославії В. Андрієвський доповідав на I Конференції української еміграції, що відбулася 1929 р. в Празі: «Від усього того, що могло б поповнювати духово

культурні вимоги еміграції у Югославії, маємо ми лише дуже убогі бібліотечки при організаціях, бібліотечки, в котрих бракує найпотрібніших книжок, як наприклад більш-менш повної історії України, історії письменства та навіть головніших творів наших класиків. При бібліотеках є читальні, в яких можна знайти декілька часописів, які дають досить убоге представлення цілої нашої преси» (ЦДАГО, 269-2-258: 27).

При обговоренні доповіді К. Мацієвича «Спільна акція по питаннях загально-національних на міжнародному форумі» на цій же конференції В. Андрієвський зауважив, що на заваді розвитку культурної справи емігрантських організацій стали матеріальна скрута емігрантів через економічну кризу та брак інтелігенції (ЦДАВО, 3534-1-1: 15).

Саме через це В. Филонович запровадив систему мандрівних бібліотек, коли до однієї громади надсилалася збірка з кількох десятків книг, через 2-3 місяці вона пересилалася іншій громаді, потім – наступній громаді і т. д. Така система діяла з 1928 р. до кінця 1937 р. (ЦДАГО, 269-2-269: 85).

Українські організації в Югославії створювали також бібліотеки (бібліотеки-читальні) в окремому публічному приміщенні. Так, з дозволу Міністерства народної освіти бібліотека белградської Просвіти була розташована в окремій кімнаті школи в центрі міста (Козлітін, 1996: 62). За сприяння В. Филоновича й Уряду УНР в еміграції українські громади в Белграді та Смедерево орендували для бібліотеки окремі приміщення або кімнати, а бібліотека філії УТП в Новому Саді розмішувалася у кав'ярні (ЦДАГО, 269-2-277а: 14зв, 78).

Після повернення централі УТП з Белграда до Загреба управа Просвіти активно взялася за відкриття філій і бібліотек при них та читалень як окремих складових товариства із власними статутами. Так, 2 липня 1936 р. у Прняворі за сприяння місцевої греко-католицької парафії була заснована Українська читальня. На початку 1937 р. її статут було опубліковано на сторінках часопису Рідне слово (Правила, 1937: 3). У 1938 р. читальня мала 52 члени (Liskij, 2008: 65).

У другій половині 1930-х рр. Українська матиця в Баня-Луці збирала кошти на будівництво в місті Українського дому (Наріжний, 1999: 123). У ньому мали розміститися управа, допомогова і жіноча секції товариства, інтернат для школярів середніх шкіл, кооператив та театр імені Т. Шевченка (Бондаренко, 1936: 13).

Отже, незважаючи на матеріальні нестатки, міжвоєнна українська політична еміграція в країнах Південно-Східної Європи спромоглася створити клуби та бібліотеки, які були центрами її культурно-освітнього життя. Допомогу у цій справі їм надавали представники військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині В. Филонович та в Румунії Г. Порохівський, а також редакції окремих українських періодичних видань. Власні бібліотеки мали й українські емігрантські організації консервативно-гетьманського та радикально-націоналістичного спрямування. Бібліотеки і клуби сприяли адаптації українських емігрантів до нових умов життя та збереженню ними національної ідентичності.

Джерела і література

- Антошко К. (1936). Десята річниця існування Української Громади в Гавані. Тризуб (Париж), 32, 13.
- Бібліотека (1936). Бібліотека Української Громади в Букарешті. Тризуб, 41, 15.
- Бібліотека-читальня (1935). Бібліотека-читальня при Українському Комітеті в Букарешті. Тризуб, 14, 13-14.
- Бондаренко (1936). Українська Матиця. Тризуб, 13, 13.
- Відкриття (1931). Відкриття бібліотеки-читалки в місті Софії. Гуртуймося (Горні Черношиці), 1 (VI), 23.
- Власенко В. (2011a). Українська громада в Болгарії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб»). Сумська старовина, 35, 14-27.
- Власенко В. (2011b). Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба»). Київська старовина, 1, 123-136.
- Власенко В. (2011c). Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період. Київська старовина, 3, 41-48.
- Геродот Д. (1939). Еміграційні справи у Румунії (закінчення). Тризуб, 34-35, 26-28.
- Громада (1936). Громада Українців-Емігрантів у Букарешті. Тризуб, 14, 10.
- З еміграційного (1922). З еміграційного життя в Югославії. Український скиталець (Йозефів), 18, 14.
- З життя (1931). З життя Української Громади в Болгарії. Тризуб, 42, 30.
- І. В. (1928). Організація і життя української еміграції в Румунії. Вісти Українського Центрального Комітету у Польщі (Варшава), 26-27, 62-64.
- Кёсева Ц. (2008). Болгария и русская эмиграция: 1920-1950-е годы. Москва: Библиотека-фонд «Русское Зарубежье»; Русский путь.
- Козлитин В.Д. (1996). Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.). Харьков: «РА».
- Козлітін В. (1996). Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. ХХ ст.). Українська діаспора (Київ-Чикаго), 9, 52-69.
- Культурна (1932). Культурна праця громади в Гавані. Тризуб, 10, 27.
- Ліський Б. (2008). Огляд культурно-освітнього життя українців у Боснії (1890-1990). In: Матеріали до історії українців у Боснії, 5. Новий Сад, 71-76.
- Наріжний С. (1999). Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919-1939. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.
- Недоля Д. (1937). Під знаком української державности. Тризуб, 10, 20-23.
- Порохівський Г. (1932). Українська військова еміграція в Румунії. Табор (Варшава), 17, 70-78.
- Правила (1937). Правила Української Читальні у Пнряворі. Рідне слово (Дервента), 1, 3.
- Українська (1923). Українська еміграція в Болгарії. Трибуна України (Варшава), 2-4, 114-115.
- Українська (1930). Українська Громада в Болгарії. Тризуб, 48, 27.
- Український (1926). Український клуб в Гімеші. Тризуб, 21, 27.

Централен държавен архив на Република България (ЦДАБ), ф. 1717К, оп. 1, а. е. 373, 2 л.

ЦДАБ ф. 1717К, оп. 1, а. е. 459, 8 л.

Централний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 3534, оп. 1, спр. 1, 68 арк.

Централний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 269, оп. 2, спр. 258, 204 арк.

ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 261, 88 арк.

ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 262, 119 арк.

ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 267, 295 арк.

ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 268, 204 арк.

ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 269, 300 арк.

ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 271, 206 арк.

ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 276, 183 арк.

ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 277, 230 арк.

ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 277а, 171 арк.

ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282, 242 арк.

Liskij B. (1999-2000). Filijale zagrebačkih društva Prosvita u Šumeću i Kanjiži. Думки з Дунаю = Misli s Dunava (Загреб; Вуковар), 3, 294-298.

Liskij B. (2008). Djelovanje ukrajinskih društva «Prosvita» iz Zagreba među Ukrajinčima u Bosni i Hercegovini između dvaju ratova. Матеріали до історії українців у Боснії, 5. Новий Сад, 53-67.

Valeriy Vlasenko

LIBRARIES AND SOCIETIES OF UKRAINIAN POLITICAL EMIGRATION AT THE BALKANS IN THE INTERWAR PERIOD

Summary

Ukrainian political interwar emigration in the Balkans was formed as a result of three waves of emigration by sea, consisting of the White forces of A. Denikin and P. Wrangel, and by land as a part of the Army of the UNR and Ukrainian insurgent groups. In the early 1920s, it created a network of public organizations. Societies and libraries were created to meet the cultural and educational needs of emigrants. They existed as separate institutions or structural units of public organizations. The board of a community or company was required to have the librarian's position. Societies were multi-profile institutions of Ukrainian emigrants. Thus, in the capital of Bulgaria there was a society "Ukrainska Khata" [Ukrainian Hut] where a dining room, a shelter for disabled people and patients, craft workshops, a cultural and educational clubs, library, justices of Ukrainian public organizations in Sofia were placed. Funds of libraries were formed mainly through the supply of books and periodicals by representatives of the Minister of War of the UPR in the Balkans V. Fylonovych and by H. Porokhivskiyi in Romania, the conservative hetman and radical nationalist environment, editions of certain Ukrainian periodicals and material support of the ambassadors of Poland in Bulgaria and Yugoslavia. Usually libraries and societies acted according to their own statutes and rules. These cultural institutions promoted adaptation of Ukrainian emigrants to the new conditions of life and the preservation of their national identity.

Keywords: Bulgaria, library, Romania, society, Ukrainian emigration, Yugoslavia.

Валерій Власенко

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ СВЯТА МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПАРИЗЬОГО ТИЖНЕВИКА «ТРИЗУБ»)

Міжвоєнна українська політична еміграція в Європі – складне суспільно-політичне та соціокультурне явище. Вона утворилася внаслідок відомих подій Першої світової війни та 1917-1920 рр. у колишніх Австро-Угорській та Російській імперіях, коли за межами Батьківщини опинилося декілька сотень тисяч українців. Серед них – військовополонені колишньої царської армії, інтерновані вояки армій УНР і ЗУНР, евакуйовані з чорноморських портів частини Білої армії, у складі якої більшість склали уродженці України, політичні та громадські діячі, урядовці і співробітники державних установ, дипломатичних представництв, торговельних і кооперативних інституцій, інженерно-технічна та творча інтелігенція, викладачі, студентська й учнівська молодь, селяни, біженці від більшовицького терору. Переважна їх більшість залишила Батьківщину через політичні обставини.

Розпорошена майже по всіх країнах континенту, українська еміграція спромоглася самоорганізуватися. Діяли політичні партії, громадсько-політичні об'єднання, громадські організації, навчальні заклади, кооперативи, наукові та культурні установи, виходила українська преса. Проте рівень цієї самоорганізації був різним в окремих країнах, що залежало від низки об'єктивних та суб'єктивних факторів.

В історичній літературі вже знайшли відображення різноманітні сторони життєдіяльності української політичної еміграції на рівні континенту, його регіонів, окремих країн. Але існує певна диспропорція у дослідженні еміграції по окремих регіонах і країнах континенту. Більш-менш широко висвітлена діяльність еміграції в країнах Західної і Центрально-Східної Європи й недостатньо – у балканських країнах, зокрема, в Югославії, де українська політична еміграція була нечисленною порівняно з іншими країнами або російською еміграцією в цій країні. Поза увагою дослідників залишилася діяльність первинних осередків еміграції – громадських організацій. Незважаючи на розмаїття політичних уподобань їхніх членів, окремі заходи цих організацій були спільними, об'єднуючими, визначальними. Зокрема, це стосується Шевченківських свят (днів). Усі емігранти – монархісти і соціалісти, ліберали і націоналісти, наддніпрянці і західні українці – відзначали дні народження українського поета та роковини його смерті. Саме тому актуальним є вивчення питання святкування Шевченківських днів у Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія).

На відміну від історіографії українсько-русинської меншини, що з'явилася в Югославії в середині XVIII ст. [Библиография друкованих работ Миколи Мушинки, 1986; Библиография Руснацох, 2006; Zlodi, 2008; Румянцев, 2008],

історіографія міжвоєнної української політичної еміграції в цій країні невелика. У працях українських авторів подана загальна характеристика російської й української еміграції в Югославії у 1919-1945 рр. [Козлитин, 1996], показана роль українських організацій у громадському житті місцевої еміграції [Козлитин, 1996, 52-69; Власенко, 2011]. Висвітлювалися також питання української періодики в цій країні у 1919-1941 рр. [Мовчан, 1996-1997; Румянцев, 2008, 448-460], поширення міжвоєнною галицькою пресою інформації про еміграцію в Югославії [Литвин, 1991], історії українців у Хорватії [Мацях, 1955; Українці Хорватії, 2002] та Боснії [Матеріали до історії Українців у Боснії, 2008], діяльності Товариства «Просвіта» у Боснії [Кулеба, 2008], студентського руху українських емігрантів у Хорватії [Роговий, 2009], наукової спадщини українських юристів в Югославії [Осадчук, 2005]. У сербській науковій літературі зустрічаються поодинокі праці, в яких українська еміграція та її громадсько-політичні організації в Югославії виокремлюються з російського емігрантського загалу [Белоємиграција у Југославији 1918-1941, 2006].

Шевченківські свята в КСХС, в яких брали участь не тільки українці, русини, а й місцеве населення, знайшли відображення в тогочасній югославській пресі («Југославенски гласник», «Неделја», «Политика», «Врбаске новине», «Време» та інші), виданнях української еміграції й українсько-русинської меншини в КСХС («Вісник Українського Товариства Просвіта», «Думка», «Зора», «Рідне слово», «Руски календар», «Руски новини», «Український клич») та західноукраїнській періодиці («Діло», «Новий час», «Час» та інші). Проте поза увагою дослідників залишилася преса політичних центрів української еміграції в Європі. Саме тому автор ставить собі за мету розкрити питання Шевченківських свят міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії крізь призму паризького тижневика «Тризуб».

Громадсько-політичний і літературно-мистецький тижневик «Тризуб» виходив у 1925-1940 рр. у Парижі. Заснований з ініціативи С. Петлори, він був рупором Державного Центру Української Народної Республіки. Головними редакторами часопису були члени Уряду УНР В. Прокопович та О. Шульгин. Важливе місце на сторінках тижневика займали матеріали про українську політичну еміграцію в Югославії. Це були статті, листи з Югославії, повідомлення кореспондентів. Проте інформація про Шевченківські дні подавалася у рубриці «Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії».

Вперше на сторінках тижневика українці в КСХС згадуються у березні 1926 р. Йшлося про створення в січні того року в Белграді товариства «Просвіта» (вул. Коларчева, 1) [Хроніка, 1926, 30]. Зауважимо, що першою організацією міжвоєнної української політичної еміграції було товариство «Просвіта» у Загребі. Воно створене 29 червня 1922 р. [Хорватський державний архів, 17]⁴¹⁴, але його

⁴¹⁴ У Хорватському державному архіві зберігається близько 6300 статутів різних товариств, у тому числі й українських. Для полегшення їх пошуку архів видав путівник: Pravila društva 1845-1945: Tematski vodič / Uredila S. Pleše, predgovor J. Kolanovič, Zagreb: HDA, 2000. Поряд з посиланням на архівні матеріали щодо статутів товариств зазвичай одночасно вказується й інвентарний номер, зазначений у наведеному вище путівнику. Отже, у нашому випадку: HDA PD 4786.

статут затверджено лише 7 лютого 1925 р. [Хорватський державний архів, 43-49]. За матеріалами Національного архіву Чеської Республіки, Загребська «Просвіта» у квітні 1925 р. організувала у Єронімському палаці святочну академію з нагоди 64-х роковин смерті Тараса Шевченка. Промову виголосив її голова В. Войтанівський, виконувалися твори поета, покладені на музику О. Кошицем і М. Лисенком, та уривки з українських опер [Національний архів Чеської Республіки, 1925, 1-2].

Оскільки тижневик був уенерівським виданням, то на його сторінках у першу чергу висвітлювалася діяльність тих емігрантських організацій, які сповідували ідеї УНР, а потім уже – решти.

Найбільше матеріалів присвячено заходам Української громади (УГ) у Белграді, що була заснована у вересні 1928 р. Очолювали її В. Андрієвський, О. Зіверт, І. Новицький, М. Тумир та д-р Г. Шевчик. Наприкінці 1928 р. Міністерство внутрішніх справ тимчасово припинило діяльність організації. До статуту були внесені певні корективи в бік посилення культурно-освітньої й економічної складової діяльності громади. У лютому наступного року вона відновила свою роботу. Проте тиск продовжувався. Доходило до того, що управа УГ повинна була брати дозвіл на проведення будь-яких сходів. Росіяни поширювали чутки про закриття Громади та вислання членів управи за межі Югославії. З часом тиск зменшився, але не припинився. І навіть у таких умовах УГ розгорнула різнобічну громадську діяльність.

Щорічно у лютому-березні, іноді у квітні та травні, Українська громада в Белграді влаштовувала Шевченківські дні, які вважалися національним святом. Зазвичай у церкві відбували панахиду. Після неї організовували академію (урочисте засідання), що проходила за певним сценарієм. Спочатку виконували гімни України та Югославії або «Заповіт» Т. Шевченка, потім виголошували вступне слово організатора свята та доповідь науковця або члена управи УГ, далі декламували вірші поета, виконували пісні на його слова, уривки з п'єс, танці. Перші заходи громадівців були скромними. 10 травня 1930 р. управа влаштувала вечір, присвячений українському пророку, заздалегідь оповістивши про це через місцеву пресу. Були прочитані два реферати: «Життя Т. Шевченка» О. Зіверта та «Значення Т. Шевченка в українському відродженні» В. Андрієвського. Хор під орудою Красутського виконав «Заповіт», «Рече та стогне Дніпр широкий», «Ще не вмерла Україна». Декламації віршів поета та співи виконали В. Біскупська та М. Шляхова [Хроніка, 1930, 46-47].

Наступного року українці відзначали 70-ті роковини смерті Т. Шевченка. 14 березня Громада влаштувала вечір для своїх членів у власному приміщенні, проте прийшло чимало гостей, що спричинило тисняву в залі. У виступах взяла участь діти емігрантів, жінки Л. Добровицька та В. Зіверт, громадівці Я. Нога та К. Цвітанович. Останній прочитав свої нові патріотичні вірші, хор під керівництвом П. Загребельного виконав «Заповіт», «Думу на смерть Шевченка» та «Ще не вмерла Україна» [Хроніка, 1931, 27-28].

Програма Шевченківського свята, що відбулося 9 квітня 1932 р. в орендованому приміщенні, складалася з 21 номера: співи соло (І. Удовицький), дуети,

жіноче тріо (Є. Мозгова, Т. Покровська, Т. Рогова), чоловічий інструментальний квартет (М. Йованович (скрипка), К. Пилипенко (скрипка), Й. Прокопюк (віолончель), О. Неймирок (піаніно)), хор під керівництвом А. Чорного, музика Г. Давидовського, В. Заремби, М. Кропивницького, М. Лисенка, декламації уривка з поеми «Марина» Т. Шевченка (Є. Мозгова), віршів Т. Шевченка (В. Андрієвський), творів В. Самійленка (В. Зіверт), В. Невестюка (І. Новицький) та своїх власних поезій (К. Цвітанович), реферат «За що ми шануємо Шевченка» (О. Зіверт). Постановником свята виступила колишня артистка Київської опери М. Колесникова. Заходи Громади, як повідомляв «Тризуб», були відзначені місцевою пресою. Щоденна сербська газета «Правда» помістила прихильну рецензію на акцію українців [Хроніка, 1932, 43]. У 1930-1940-х роках програмка цього свята зберігалася у Музеї визвольної боротьби України [Національний архів Чеської Республіки, 1932, 1-2].

Наступного року Шевченківське свято відзначали 11 березня у залі «Великого грантовця». Програма складалася вже з 26 номерів. У її виконанні взяли участь О. Волошина, Заболотна, В. Зіверт, М. Колесникова, А. Покровська, М. Шляхова, Андреев, В. Андрієвський, М. Баскевич, М. Заполенко, О. Зіверт, М. Йованович, К. Константинович, П. Махров, Й. Прокопюк, І. Хрипак, К. Цвітанович, А. Шевчик та хор під керівництвом П. Загребельного [Хроніка, 1933, 29].

10 березня 1934 р. УГ влаштувала урочистий вечір у власному приміщенні, проте більшість його учасників склали серби. В. Андрієвський виголосив доповідь «Шевченко й Україна», М. Баскевич – «Останні роки життя Т. Шевченка». До традиційних учасників концертного відділення додалися Г. Бабушкіна, Баєва, Г. Доброхотова (Г. Дніпрова), Г. Грищенко, Плотницька, О. Доброхотов, чоловічий хор під керівництвом Полякова [Хроніка, 1934, 43].

У другій половині 30-х років Шевченківські свята відбувалися традиційно. Проте у 1937 р. до заходів прилучився відомий громадсько-політичний діяч, юрист, колишній міністр юстиції за часів гетьмана П. Скоропадського, член Державного Сенату України, обер-прокурор в уряді генерала А. Денікіна Михайло Чубинський⁴¹⁵. Він прочитав декілька віршів поета. Власні поезії, присвячені Т. Шевченку, виконали П. Волошин та О. Доброхотов⁴¹⁶ [Хроніка, 1937, 31]. Одного разу святкування Шевченківського дня не відбулося. З огляду на політичні події середини березня 1939 р. у Карпатській Україні місцева влада заборонила захід напередодні його проведення. Управа не встигла вчасно повідомити про це своїх членів. Ті громадівці, які прийшли на свято, деякий час мовчки постояли у приміщенні громади, віддавши таким чином шану великому Українцю [Хроніка, 1939, 29].

⁴¹⁵ Чубинський М. (1871-1943) – син Павла Чубинського – автора національного гімну «Ще не вмерла Україна», професор університетів у Белграді та Суботиці, автор книги «Науково-практичний коментар до нового Кримінального Уложення Югославії» (вийшло два видання).

⁴¹⁶ Йдеться про актора, балетмейстера Олександра Доброхотова, який декілька десятків років жив у Югославії. Актор трупи мюзик-холу в Белграді, після Другої світової війни був балетмейстером у театрі Скоп'є.

Другою українською організацією, про заходи якої повідомлялося на сторінках тижневика, була Українська громада у Великому Бечкереку⁴¹⁷. В середині 20-х років ХХ ст. у місті та його околицях мешкало близько 500 емігрантів з колишньої Російської імперії. Серед них були росіяни, «малороси», українці, кубанські козаки. 1925 р. українцями у складі 10 осіб було закладено гурток, який став основою Української громади. Установчі збори відбулися 1928 р., а наступного року затверджено її статут. Керівником групи був М. Денсжний (помер 31.X.1928 р.), головою управи УГ – М. Мельничук.

За повідомленням тижневика «Тризуб», 8 березня 1930 р. у сербській церкві місцева Українська громада вранці влаштувала панахиду, а після обіду – академію. На захід були запрошені гості, серед них – отаман станиці Кубанського козачого війська у В. Бечкереку. Відкрив академію голова управи Громади. Проспівали «Заповіт» Т. Шевченка. М. Мельничук виголосив доповідь про життя та творчість поета, далі відбулися хорові та сольні співи українських творів. Закінчилася академія виконанням українського та кубанського гімнів. Потім була святкова вечерея, під час якої висловлювалися побажання про тісну співпрацю між українцями і козаками [Хроніка, 1930, 47]. 22 березня наступного року на святі було оприлюднено два реферати. У першому йшлося про життя Т. Шевченка, у другому – про ставлення радянської влади до творчості Кобзаря. Низку українських і кубанських пісень виконав хор. Між іншим, 31 травня місцеве радіо транслювало пісні «А вже літ із двісті», «Віють вітри», «Гуляв чумак на риночку» та «Ой, там із-за гори» у виконанні українців на окружному зльоті організацій «Сокіл» [Хроніка, 1931, 47-48].

9 квітня 1933 р. після традиційної доповіді про життя, творчість і смерть Т. Шевченка, К. Нестеров декламував «Розриту могилу», С. Третевич – «Холодний Яр», струнний дует у складі Кононенка (скрипка) та Третевича (гітара) виконав низку українських пісень, а М. Мельничук прочитав присутнім цікаву статтю про національного генія, вміщену в сербській газеті «Време». На святі, крім громадівців та їхніх гостей, було багато кубанських і донських козаків [Хроніка, 1933, 10-11]. У 1936 р. свято проходило у власному приміщенні громади, гарно вдекорованому та оздобленому портретом Т. Шевченка. Голова управи громади М. Мельничук виголосив доповідь «Останні роки Тараса Шевченка та виконання перших точок Шевченкового заповіту», вірші поета декламували діти емігрантів та члени громади Горілов, Михайловський, Третевич. Виступили також і представники «Вільного Козацтва», зокрема, отаман станиці Кубанських козаків у В. Бечкереку П. Корешков та його секретар С. Кобазев, «закликаючи до об'єднання визвольних зусиль козаків з українцями» [Хроніка, 1936, 13]. Подібні заходи УГ влаштовувала й у наступні роки.

1937 р. на сторінках тижневика повідомлялося про святкування Шевченківських днів Українською громадою в Суботиці. Тільки-но створена організація спромоглася разом зі своїми прихильниками влаштувати Шевченківський вечір, на якому вірш «До Козачківського» та уривок з поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка

⁴¹⁷ 1935 р. місто Великий Бечкерек перейменовано на Петровград, 1946 р. – Зренянин.

декламував професор М. Чубинський. Перше Шевченківське свято у місті зібрало чимало людей і лишило по собі гарне враження [Хроніка, 1937, 32].

У Смедереві більше 10 років діяла уенерівська Українська громада «Кобзар» на чолі з П. Чорним, проте паризький «Тризуб» не повідомляв про відзначення нею Шевченківських свят. Ідеї УНР сповідувала і філія белградського товариства «Просвіта» у Новому Саді. На початку 1930-х рр. її очолювали О. Колтоновський, Венгрженівський та О. Жаботинський. У 1932 р. на святі було зачитано реферат, надісланий редактором журналу «Гуртуймося» (Горні Чернощиці, Чехословаччина), представником військового міністерства УНР на Балканах В. Филоновичем⁴¹⁸ [Хроніка, 1932, 15]. Наступного року у святі взяли участь не тільки члени філії, а й їхні сім'ї, серби, представники місцевої вільно-козачої станиці на чолі з отаманом П. Недбаєвським та навіть деякі російські емігранти. Найцікавішою точкою програми, за свідченням тижневика, був виступ бандуриста і співака П. Чорного. Кожний його номер викликав гучні оплески присутніх, а звуки бандури місцеве населення вперше почуло лише на святі [Хроніка, 1933, 30]. Зауважимо, що на сторінках тижневика вміщено світлини членів товариства у Новому Саді [Фото, 1930, 17] та управи Української громади в Белграді [Тернистим шляхом, 1938, 8] та.

Паризький «Тризуб» інформував своїх читачів і про культурно-освітнє товариство «Українська Матиця» у Бая Луці, що розпочало свою діяльність 1935 р. Воно ставило перед собою мету сприяти національному вихованню в Югославії тих українців, які в різний час залишили Батьківщину – Західну Україну. У планах товариства – відкриття школи-інтернату для українських учнів середніх шкіл з усієї Югославії, жіночої секції, кооперативу, створення театру імені Тараса Шевченка та будівництво Українського дому. 9 березня 1936 р. Товариство влаштувало академію з нагоди 75-х роковин смерті поета, яка пройшла за традиційним сценарієм. На присутніх захід справив велике враження. Прихильна замітка про нього з'явилася й у місцевій газеті «Врбаске новине» [Хроніка, 1936, 13].

Тижневик приділяв увагу й українським організаціям у Югославії, які мали суперечності з Українськими громадами. Йдеться про Белградське товариство «Просвіта», яке спочатку було філією загребської «Просвіти», а потім перетворилося на центральний орган товариства з відповідними філіями в регіонах. Ця культурно-просвітня організація була більш масовою і різнобарвною за своїм складом, ніж будь-яка громада. В її складі були групи, які відрізнялися між собою рівнем освіти, національної свідомості та поглядами на майбутнє України. Це – українці з Галичини, Наддніпрянщини та так звані «малороси», які не відокремлювали себе від російської еміграції, визнаючи за собою окремішність лише в мовно-культурній сфері. Суперечності між белградськими Громадою та «Просвітою» відбилися й на справі святкування Шевченківських днів. Так, 1931 р. перша організація відзначала захід 14 березня, друга – наступного

---

⁴¹⁸ Більш детально про В. Филоновича (1894-1987) дивіться: Власенко В. «Тут повстали нові Карпатські Крути» (до біографії автора спогадів «Березневі дні Карпатської України» Василя Филоновича), Сумський історико-архівний журнал, 2009, ч. VI-VII, с. 141-147.

дня. Матеріально потужніша «Просвіта» влаштувала академію у великій залі університету. Вхід був вільним. Зала ледь умістила всіх бажаючих – близько однієї тисячі осіб. Академію відкрив промовою популярний сербський драматург Б. Нушич⁴¹⁹. Після виконання шевченківського «Заповіту» було виголошено три доповіді: професора, д-ра О. Слачича⁴²⁰, д-ра Ленарда та голови управи товариства І. Будза, який єдиний зробив це українською мовою. Солідною була й музично-драматична частина академії. Загалом позитивно оцінюючи її, автор замітки у «Тризубі», він же член управи Громади В. Андрієвський висловив здивування тим, що організатори академії, «виступаючи з прилюдною маніфестацією, репрезентують нашу музику та спів кантатою «Б'ють пороги» комп. Красутського, коли ми маємо цю кантату комп. Лисенка» [Хроніка, 1930, 28-29].

У відзначенні Шевченківських свят брали участь Українська драматична трупа при белградській «Просвіті», а потім і самостійне Українське художньо-драматичне товариство (УХДТ). У 1930 р. товариство об'єднувало близько 70 майстрів та аматорів сцени. На початку своєї діяльності до складу його управи входили М. Баскевич (голова), Праведников (заступник голови), О. Зіверт (секретар), В. Андрієвський (секретар), Манглер⁴²¹ (режисер), П. Загребельний (диригент), Миколаєнко (адміністратор), Я. Нога, Бакуревич та проф. Петрович (члени) [В.А., 1930, 19]. У березні 1935 р. УХДТ замовило в російській церкві Белграда панахиду по Т. Шевченку. При цьому, як зазначив дописувач тижневика «Тризуб», більшість членів товариства разом з головою управи проігнорували захід [Хроніка, 1930, 19].

Отже, завдяки паризькому тижневику «Тризуб», який поширювався в усіх країнах перебування української еміграції, читачі могли ознайомитися із заходами емігрантських організацій у справі відзначення Шевченківських свят у Югославії, дізнатися про форми їх проведення, сценарії, організаторів та учасників акцій. Інформація, що надходила до редакції тижневика від безпосередніх учасників тих подій, була достовірною. Найбільш інформативною із зазначеного питання була рубрика «Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії», в якій подавалися лише факти з життя товариств. Незважаючи на ідеологічну спрямованість тижневика, опубліковані на його сторінках матеріали є репрезентативними.

⁴¹⁹ У тижневику прізвище відомого сербського драматурга, белетриста, академіка САН Браніслава Нушича (1864-1938) помилково вказано як Кушич.

⁴²⁰ Слачич Олексій Кирилович (1892 – після 1944) – сербський історик. Народився в Києві. Закінчив Київську гімназію, Петроградський університет. Доцент Петроградського та Київського університетів. 1920 р. емігрував до КСХС. Доктор філософії Люблянського університету. Професор університету в Скоп'є. 1944 р. депортований до СРСР. Автор праць з історії Росії й України.

⁴²¹ Манглер Михайло – актор. З 1892 р. на театральній сцені, у 1900-1918 рр. – керівник Народного театру в Оренбурзі. На еміграції в Югославії. Головний режисер, член управи Українського художньо-драматичного гуртка в Белграді.

Список використаних джерел і літератури

1. Библиография друкованих работх Миколи Мушинки пов'язаних зоз Русинами у Югославії / Уклав Юрко Гривняк, Нова думка, Вуковар, 1986, ч.53, с.33-34.
2. Библиография Руснацох у Югославії 1918-1980 / Мария Чурчич [укладач]. Библиография кніжкох, календарох, часописох и новинох на руским язичу, Нови Сад, 2006, 1015 с.
3. Zlodi Z. Rusini/ukrajinci u Hrvatskoj – etape doseljavanja i problem imena. Prilog 2: Selectivna bibliografija, Матеріали до історії Українців у Боснії, Т.V, Зібрав і зредагував о. др Роман Мизь, Новий Сад, 2008, стр.19-30.
4. Румянцев О.Є. Галичина-Боснія-Воєводина: Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1990 роках, Київ, 2008, 256 с., Бібліогр.: 244-256.
5. Козлитин В.Д. Русская и украинская миграция в Югославии (1919-1945 гг.), Харьков, 1996, 476 с.
6. Козлитин В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. ХХ ст.), Українська діаспора, Київ, 1996, ч. 9, с.52-69.
7. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба»), Київська старовина, 2011, ч.1, с.123-136.
8. Мовчан С.П. Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919-1941 рр., Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника, Львів, 1996-1997, вип. III-IV, с.226-238.
9. Румянцев О. «Руски новини» та «Рідне слово» – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами, Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Зб. наук. пр. Сер.: Історичні науки, Острог, 2008, с.448-460.
10. Литвин М. Галицька періодика міжвоєнного періоду про еміграцію в Югославії, Нова думка, Вуковар, 1991, ч.87, с.21-23.
11. Мацях Є. Українці в Хорватії, Організація українських націоналістів. 1929-1954, [Б.м.], 1955, с.393-404.
12. Українці Хорватії. Матеріали і документи, Загреб, 2002, кн. 1, 233 с.
13. Матеріали до історії Українців у Боснії, Т.V, Зібрав і зредагував о. др Роман Мизь, Новий Сад, 2008, 259 с.
14. Кулеба Є. 100 років «Просвіті». З нагоди відзначення 100-річчя від дня заснування товариства «Просвіта» у Боснії, Кула, 2007, 46 с.
15. Роговий В.М. Підтримка українських студентів у Хорватії, Історія науки і біографістика: електронне наукове фахове видання, Київ, 2009, ч.2. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2009-2/09_rogovuj.pdf
16. Осадчук С.С. Внесок українців-емігрантів в Югославії у розвиток юридичної науки, Університетські наукові записки / Хмельницький ун-т управління та права, Хмельницький, 2005, ч.1-2, с.43-49.

17. Белоемиграција у Југославији 1918-1941 / Приредили др Т. Миленковић, др М. Павловић, Београд, 2006, т.1, с.451-463.
18. Хроніка. З життя української еміграції. На Балкані. Українці в Сербії, Тризуб, 1926, ч.23, с.30.
19. Hrvatskog državní arhív (Хорватський державний архів, далі – ХДА), ф.0141, од. зб. 1353, інв. №3399, арк.17, 25.
20. ХДА, ф. 0141, од. зб. 1353, інв. № 3399, арк. 43-49; HDA PD 4786.
21. Národní archiv (Національний архів Чеської Республіки – далі НАЧР), ф. «Український музей у Празі», інв. №964/3, арк.1-2.
22. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Свято Шевченка у Білгороді, Тризуб, 1930, ч.24-25, с.46-47.
23. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. В[асиль]. А[ндрієвський]. Шевченкові дні у Білгороді, Тризуб, 1931, ч.14, с.27-29.
24. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Шевченківське свято у Білгороді, Тризуб, 1932, ч.18-19, с.43.
25. НАЧР, ф. «Український музей у Празі», інв. №964/1, арк.1-2
26. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Шевченківський вечір у Білгороді, Тризуб, 1933, ч.16-17, с.29-30.
27. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Шевченківський вечір у Білгороді, Тризуб, 1934, ч.13-14, с.43.
28. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. З життя білгородської Громади, Тризуб, 1937, ч.15, с.31.
29. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Мовчазне Шевченківське свято, Тризуб, 1939, ч.16, с.29.
30. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. З життя Української Громади у Великім Бечкереку, Тризуб, 1930, ч.24-25, с.47.
31. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Свій. З життя Укр. Громади у Великім Бечкереку, Тризуб, 1931, ч.25, с.31-32.
32. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Шевченківське свято в м. Великий Бечкерек, Тризуб, 1933, ч.18, с.10-11.
33. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. С. Шевченкове свято в Петровграді, Тризуб, 1936, ч.18, с.13.
34. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Шевченкове свято в Суботиці, Тризуб, 1937, ч.15, с.32.
35. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Шевченківське свято в Новому Саді, Тризуб, 1932, ч.17, с.15.
36. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Б[орис].М[артос]. Шевченківське свято в Новому Саді, Тризуб, 1933, ч.16-17, с.30.
37. Тризуб, 1930, ч.16-17, с.17.
38. Ан[дрієвський] В. Тернистим шляхом (Десять років Української Громади в Білгороді), Тризуб, 1938, ч.46, с.7-9.
39. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Шевченківське свято в Бая Лука, Тризуб, 1936, ч.13, с.13.

40. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. В.А. Шевченкові дні у Білгороді Тризуб, 1931, ч.14, с.27-29.

41. В.А. Українська театральна справа у Білгороді (Лист із Югославії), Тризуб, 1930, ч.43, с.19-20.

42. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. В.А. Панахида за Т. Шевченка в Білгороді, Тризуб, 1935, ч.14, с.13.

Джерело: Збірник наукових праць філософського факультету Університету м. Нові Сада (Сербія): Величина малих язичких, книжевних, культурних и историјских традицијах [Електронски извор] : зборник радова. – Нови Сад: Филозофски факултет, 2012. – С. 95-105. Використані матеріали та світлини з фонду «Український музей у Празі» Національного архіву Чеської Республіки.

Янко Рамач

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ РУСИНІВ ЮГОСЛАВІЇ (1918–1941)*

***Анотація.** У міжвоєнний період Руске народне просвітне дружество (Русинське народне освітнє товариство) відіграло провідну роль у культурно-освітньому і національному житті русинів у Югославії. Посередництвом преси та організовуючи культурне життя, Товариство намагалось розвивати національну свідомість русинів. У статті аналізується значення і вплив творчості поета Тараса Шевченка на пробудження і утвердження національної свідомості русинів у Югославії.*

***Ключові слова:** Тарас Шевченко, русини у Югославії, Руске народне просвітне дружество, Руски календар, Руски новини, Думка, національне відродження, національна ідентичність.*

До розвалу Габсбурзької монархії 1918 р. русини у Південній Угорщині не мали своїх культурно-освітніх і національних організацій. У 1919 р. засновано Руске народне просвітне дружество (далі: РНПД), яке у міжвоєнний період відіграло дуже важливу роль у культурно-освітньому і національному житті русинів у Королівстві сербів, хорватів і словенців (далі: Королівство СХС, з 1929 р. Королівство Югославія).

РНПД у своїх виданнях і у своїй багатогранній діяльності велику увагу приділяло пробудженню і розвитку національної свідомості русинів у Югославії. У цій праці крізь призму видань РНПД досліджується роль Тараса Шевченка та його творчості у пробудженні і формуванні національної свідомості русинів Югославії у міжвоєнний період. Досліджування цієї теми ми вже започаткували в одній праці [33, с. 224-231].

На початку, для кращого і повнішого розуміння минулого, насамперед культурно-освітнього і національного життя русинів у Південній Угорщині і Югославії до 1941 р., подаємо короткий огляд найважливіших подій. Докладніше про культурно-освітнє життя русинів у Південній Угорщині знаходимо в працях Славка Гавриловича [7], Федора Лабоша [20] та Янка Рамача [28].

Русини із північно-східних комітатів Угорщини переселялися у Південну Угорщину, в комітати Бач-Бодрог⁴²² і Срим, у трьох хвилях: від середини XVIII ст. у Бачку, в села Керестур (з 1922 р. Руський Керестур) і Коцур; в середині XIX ст. у Срим, в м. Сримська Митровиця та її околиці; 80–90-их рр.

---

* Праця виконана в рамках наукового проекту Відділу історії Філософського факультету Університету в м. Новий Сад Воївођански простор у контексту европске историје, який фінансує Міністерство освіти, науки і технологійного розвитку Республіки Сербії, н. проекту 177002.

⁴²² Після 1918 р. найбільша частина території колишнього комітату Бач-Бодрог опинилася в рамках Королівства сербів, хорватів і словенців як область під назвою Бачка.

XIX ст. із північно-східної частини Угорщини, переважно з околиць Бардейова, та частинно з Галичини, у Срим, у села Бикич Дол і Привина Глава. В середині XIX ст. у Бачці і Сримі було приблизно 8.500 русинів, а на першому переписі населення у Королівстві СХС 1921 р. у країні проживало 20.382 русинів.

Через свою малочисельність, дезінтеграцію від власного етносу з обох боків Карпат та через брак власної інтелектуальної еліти русини в Південній Угорщині до середини XIX ст. не зробили значніших кроків у плані культурно-національного відродження [30]. Коли у 70–80-их роках XIX ст. русинів у північно-східних регіонах Угорщини почала захоплювати хвиля мадяризації, русини Південної Угорщини зверталися до русинів/українців Галичини і Буковини за підтримкою і допомогою в культурно-національному житті. Найбільша частина русинської інтелігенції була досить змадяризована, але звичайні люди – селяни, ремісники і купці, нав'язували контакти з редакціями деяких газет і часописів у Галичині й Буковині, і з того часу до русинів у Бачку і Срим почало прибувати друкова- не слово, яке викликало у них велику зацікавленість і почало впливати на пробудження їхньої національної свідомості [10; 29].

У кінці XIX ст. етнограф і фольклорист Володимир Гнатюк під час своєї наукової експедиції, яка проходила у Бачці, записав велике багатство русинської народної творчості та зробив етнографічні записи про них. Зібраний матеріал та наукові статті про русинів В. Гнатюк публікував на сторінках Записок Наукового товариства ім. Шевченка⁴²³. Крім того, В. Гнатюк встановив зв'язки з молодією русинською інтелігенцією і вказував, що для пробудження їхньої національної свідомості та розвитку культурно-освітнього і національного життя необхідно, щоб вони встановили тісніші контакти з русинами/українцями Галичини [9, с. 88; 25].

Гавриїл Костельник 1904 р. опублікував свій ідилічний вінок «З мого валала (Із мого села)» народною говіркою русинів Південної Угорщини і показав її можливості стати літературною мовою. Проголошенням Королівства СХС 1918 р. утворено вигідніші умови для організованого культурно-освітнього і національного життя русинів у новій державі [28, с. 400-401].

На установчих зборах у м. Новий Сад 2. VII 1919 р. засновано Руске народне просвітне дружтво з метою зберегти народний характер русинів, розвивати і поширювати їхнє освітнє, культурне і національне життя і заступати інтереси русинів [11, с. 6-8; 28, с. 411]. На зборах майже одногосно прийнято рішення взяти свою народну говірку як літературну мову і таким чином було розв'язано дилему, яка вже певний час точилася, чи русини мають як свою літературну мову використовувати літературну українську, літературну російську, карпаторуську чи свою народну говірку. У науковій літературі вже знайшли відображення різні сторони діяльності РНПД [35; 32].

⁴²³ Русини у Югославії зібрали і фототипічно опублікували в чотирьох томах матеріали, які опублікував про них В. Гнатюк, і в одному томі переклади русинською мовою Гнатюкових наукових праць про русинів Південної Угорщини: Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі I–V, Руске слово, Нови Сад, 1985–1988.

РНПД у міжвоєнний період дотримувалося думки, що русини Югославії є частиною українського народу, але існували певні відмінності між поодинокими його керівниками та визначними членами щодо цього питання. Гавриїл Костельник вважав, що русини Південної Угорщини мають свою окрему мову, і що, живучи півтори століття відокремлені від інших русинів/українців карпатського ареалу, відчувалися від них і стали окремою гілкою великого руського народу [14, с. 4-6]. Він вважав, що серед русинів Югославії переважає релігійна і регіональна ідентичність і що вони тяжко можуть прийняти ширший погляд на це питання, хоча самий дуже твердо стояв на позиції українського націоналізму [36, с. 228]. Костельник усвідомлював прірву, яка існувала поміж русинами південних країв та їхніми співкраянами обабіч Карпат, і добре розумів, що вони через довготривалу відділеність від решти власного етносу не розвинули у собі необхідне відчуття приналежності до матиці.

Керівники РНПД від початку декларативно висловлювали, що русини Югославії є частиною українського народу, але на практиці переважала позиція регіональної і релігійної ідентичності південних русинів, тому що часто не було чіткого уявлення, як у дуже складних політичних обставинах, коли український народ був поділений і без власної держави, можна у власному народі розвивати українську національну свідомість. Однак, частина русинської учнівської і студентської молоді і греко-католицькі священники, за походженням із Галичини, намагалися різними способами переважно у пресі, презентуючи українську літературу й історію, і вказуючи на все те, що спільне і близьке одним і другим – релігія, мова, звичаї, фольклор, кирилична писемність – розвивати серед русинів українську національну свідомість. Так, наприклад, голова РНПД о. Михайло Мудрий вважав, що головною програмою і напрямом русинського тижневика «Руски новини» має бути культурне піднесення русинів у Югославії на підставі народного і релігійного духу і пробудження їхньої національної свідомості [23, с. 1], а о. Михайло Фірак, українець з Галичини, вважав, що русини у Югославії не повинні ізолюватись від інших русинів/українців, але розвивати ширшу народну свідомість, а це можна здійснити публікуванням у виданнях РНПД творів визначних українських письменників: творів Т. Шевченка, якого українці вважають національним пророком [43, с. 1], та І. Франка, які можуть бути русинам взірцем патріотизму [44, с. 1].

РНПД у період з 1921–1941 року видавало «Руски календар» (далі: РК), який був річною книжкою для найширшого загалу читачів⁴²⁴. РК складався з кількох частин: після календарної частини перше йшло ”Духовне читання”, а відтак ”Світське читання”, де, крім інших тем, публікувались літературні твори, найчастіше русинських авторів, але і твори у перекладі на русинську мову українських, російських та югославських письменників. Русинську спільноту в Югославії на той час утворювало переважно сільське населення, головним чином бідніші селяни, ремісники, поденники і робітники, а малочисленну інтелігенцію

⁴²⁴ Руски календар – річна книжка, яку видавало РНПД, з осередком у Руському Керестурі, від 1921–1941 р. у тиражі 2–3000 примірників для русинської спільноти у Югославії, яка нараховувала до 30.000 русинів.

представляли греко-католицькі священники, сільські вчителі, дрібні службовці та невелика кількість лікарів, юристів, інженерів тощо.

У РК на 1922 р. опубліковано коротку біографію Т. Шевченка і в перекладі на русинську мову його вірші: «Ой три шляхи широкії», «Сон (На панщині пшеницю жала)», «Чума», а «За- повіт» в оригіналі – українською мовою [7, с. 61-64]. У РК в наступні роки публікувалися твори українських письменників, серед яких найчастіше твори Т. Шевченка і статті про українську літературу [41, с. 60-69]. У статті про Шевченка о. Михайло Черняк пише: «Бог посилає всім народам великих людей, які готові весь свій розум, усе своє знання, тіло і серце, і ціле своє життя принести на жертву своєму народові, боронячи істину, віру, освіту, свободу, загальне добро свого народу». Таким був, за його словами, і Т. Шевченко, який запалив іскру любові до свого, з'явився як світильник, найкраще проговорив рідною мовою і навчив людей любити і шанувати свій народ, свою мову. Після короткої біографії автор розглядає деякі твори Шевченка і дає короткі уривки, наголошуючи на їх основних мотивах. Далі наголошує, що «через гостру критику системи влади і засудження важкого закріпачення українських селян у царській Росії Шевченко був засуджений на тяжку каторгу і йому заборонено писати і малювати. Після повернення з каторги, фізично виснажений і хворий, Шевченко помер 1861 р. Своїми творами Шевченко пробудив в українському народі національну гідність і національну свідомість. Слово поета стало сильною зброєю українського народу за свободу, а він став його пророком і національним ідолом [42, с. 30-36].

У міжвоєнний період твори Т. Шевченка відіграли помітну роль у пробудженні і розвитку національної свідомості русинів у Югославії. Його вірші, особливо ті, які були покладені на музику («Заповіт», «Реє та стогне Дніпр широкий», «Садок вишневий коло хати», «Розрита могила»,

«Послання» й інші), дуже сильно впливали на почуття людей і були прийняті серед русинів Югославії як щось найрідніше. Це найкраще засвідчують вісті на сторінках РН про проведені концерти й урочисті академії, на яких виконувалися і твори, найчастіше вірші Т. Шевченка, покладені на музику.

Українські національні ідеї поширювали се ред русинів у Югославії й організації українських емігрантів з осередками у Белграді і Загребі. Товариство «Просвіта» у Загребі⁴²⁵ мало сильний вплив на русинську учнівську і студентську молодь у Загребі [18, с. 112-115]. Українська Громада⁴²⁶ з Белграду була 1929 р. на гастролях у м. Шид зі своєю програмою, яку народний хронік назвав «маніфестом русько-української єдності». На про- грамі виконувались і вірші Т. Шевченка, покладені на музику [19, с. 3-4]. Крім поезії Т. Шевченка, у різних русинських осередках більше разів презентувалась і його п'єса «Назар Стодоля»⁴²⁷.

⁴²⁵ Українське товариство «Просвіта» в Загребі – засноване у Загребі 22.06.1922 р. з метою об'єднати українців та поширювати між ними культурно-освітню і національну діяльність.

⁴²⁶ Українська громада – організація українських білогвардійських емігрантів, заснована у Белграді 28. 09. 1928 р.

⁴²⁷ П'єса Т. Шевченка «Назар Стодоля» була виконана у Р. Керестурі 1926 р. – РН 22/1926,

Коли о. М. Фірак став з 1931 р. редактором РН, а 1933 р. і редактором РК, у виданнях РНПД публікувалось все більше текстів, які виконували функцію зміцнення української свідомості серед русинів Югославії. Публікувались причинки до історії українського народу, інформації і вісті про русинів/українців у Підкарпатській Русі в рамках Чехословаччини, у Галичині та про українців в рамках Радянського Союзу.

У передовій статті у РН 1934 р. Євгеній Тимко повідомляє, що русини в Югославії в цьому році будуть відзначати три визначні ювілеї: 120-річницю від народження Т. Шевченка, 20-річницю єпископату др. Діонісія Нярадія та 15-річницю діяльності РНПД. Пізніше з приводу 120-річниці народження Т. Шевченка Є. Тимко опублікував дві статті, присвячені його життєвому шляху і творчості [38, с. 2-3; 39, с. 74-80].

Під час літніх вакацій, коли учнівська і студентська молодь поверталася додому, вона починала активно працювати у своїх культурно-освітніх секціях. Так, влітку 1934 р. у р. Керестурі була влаштована урочиста академія в честь Т. Шевченка і Г. Костельника. Хор виконував пісні на слова Т. Шевченка. Гості з Миклошевців виконали п'єсу М. Кропивницького «Невольник» за сюжетом однойменної поеми Т. Шевченка. Наступного вечора хор з Миклошевців, крім інших, виконав і кілька пісень на слова Шевченка: «Як умру, то поховайте», «Садок вишневий коло хати», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Учитесь, брати мої» [12, с. 3]. Русько/українська Читальня з Миклошевців 22 липня 1934 р. влаштувала урочисту академію на честь Т. Шевченка, що, за словами Петра Бучка, який написав відгук, мала «великий моральний і матеріальний успіх» [6, с. 3-4].

У Коцурі в 1934 р. було відновлено діяльність товариства Просвіта, і її члени відразу підготували культурну програму, на якій хор, окрім інших, виконав пісню Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» [15, с. 3]. На урочистій академії з приводу 75-років смерті Т. Шевченка у Коцурі 1936 р. про життя і творчість великого поета говорив Є. Тимко. На академії виконано й п'єсу Т. Шевченка «Назар Стодоля» [16, с. 2-3].

Від заснування РНПД 1919 р. з осередком в р. Керестурі товариство в поселеннях, у яких у значній кількості проживали русини, засновувало свої філії. Учнівська і студентська молодь діяла в рамках РНПД, а 1927 р. засновують «Союз руских школярех» (далі: СРШ), який діяв в рамках РНПД. Союз у 1935 р. змінив свій статут і спричинився до зростання української національної свідомості в Югославії. Тоді Союз змінив свою назву на «Союз українских школярех» (далі: СУШ). Як наслідок цього нового курсу СУШ, в РН і РК почали систематичніше публікувати статті з історії українського народу.

У середині 30-х рр. культурно-освітня діяльність у с. Миклошевці постійно зростала. Читальня влаштовувала різні програми з культурно-освітнім і національним змістом у своєму селі і навіть гастролювала з ними в інших русинських осередках. Так, улітку 1936 р. виступала зі своєю програмою у с. Бачинці, в рамках

с. 3, і 1933 р. – РН 11/1933, с. 3. Члени Просвіти у Коцурі 1936 р. виконали п'єсу «Назар Стодоля» перше у Коцурі – РН, 17/1936, с. 3, а після того і в Р. Керестурі – РН 22/1936, с. 3.

якої виконано пісні на слова Т. Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий», «Заповіт», «Садок вишневий коло хати» [3, с. 2-3]. На урочистості з приводу 30- роковин греко-католицької церкви у Миклошевцях і 15-роковин діяльності хору змішаний хор виконав Шевченкову «Розриту могилу»⁴²⁸.

У РК на 1937 рік опубліковано два Шевченкові вірші українською мовою: «Заповіт» і «І день іде, і ніч іде»⁴²⁹. Михайло Фірак у передній статті до РН 1938 р. пише, що Т. Шевченкові належить найбільша заслуга в розвитку національної свідомості українців. Шевченко не був генералом, який веде народ у боях, але водив його своїм словом, своєю поезією, словами пророка, які проникали в серце, потрясли душу, піднімали народ, який у національному погляді був мертвим [31, с. 1].

З приводу 20-річчя утворення Королівства СХС у р. Керестурі 1938 р. відбулося урочисте відкриття нової школи і нового Дому ремісників, а на урочистій академії виконано пісню на слова Т. Шевченка «Учитесь, брати мої» [1, с. 3].

З приводу 125-х роковин народження Т. Шевченка 1939 р. у передній статті до РН під заголовком «Наш народни пророк» автор висловлює, що Т. Шевченко своїм великим талантом, який отримав від Бога, як поет, своїм вогняним словом воскрес свій народ на нове життя, пробудив у ньому свідомість і бажання жити власним життям у своїй державі і не бути нічийим слугою [26, с. 1].

СУШ у другій половині 30-х рр. і в менших русинських осередках влаштовували урочисті академії і культурно-національні програми з метою піднесення національної свідомості русинів. У Райовому Селі в 1938 р. відзначено ювілей 950-річчя прийняття християнства, а на урочистій академії виконано пісню на слова Шевченка «Розрита могила» [4, с. 3]. У с. Бачинці на урочистій академії з приводу 79-роковин смерті Т. Шевченка були виконані пісні на слова Т. Шевченка: «Виє вітер», «Учитесь, брати мої» і «Заповіт» [27, с. 3]. Подібна програма виконана і в с. Бачинці з приводу 80-х роковин смерті Т. Шевченка [21, с. 3]. У м. Сримська Митровиця на початку 1941 р. влаштовано виступ хору місцевої греко-католицької церкви і виконано пісню на слова Т. Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий» [40, с. 3].

СУШ з 1936 р. почав видавати свій часопис «Думка», який спочатку друкувався в Загребі, а з 1937 р., коли РНПД відкрило свою друкарню в р. Керестурі, він почав друкуватися тут. У «Думці» з приводу роковин народження і смерті Т. Шевченка були вміщені статті про життя і творчість поета або його твори. Фелікс Біленький надрукував статтю «Тарас Шевченко – творець нового покоління» [5, с. 5-6]. Осип Коропей подав статтю «Пам'яті генія волі», присвячену творчості Т. Шевченка [13, с. 30-32]. У «Думці» публікувались твори поета українською

⁴²⁸ У рубриці 3 наших валалох у РН 28/1937, с. 3 подається програма урочистостей з приводу 30-річчя церкви у Миклошевцях та 15-річчя діяльності хору, яка відбулася 1 серпня 1937 р.

⁴²⁹ РК 1937, с. 98.

мовою: «До Основ'яненка»⁴³⁰ та «Іван Підкова»⁴³¹. У статтях, присвячених життю і творчості Т. Шевченка, автори завжди підкреслювали його роль у національному пробудженні українського народу і у формуванні й зміцненні національної свідомості українського народу.

Крім РНПД, яке відіграло дуже важливу роль у культурно-освітньому і національному житті русинів у Югославії, у міжвоєнний період діяв і «Культурно-просвітний союз югославянських Руснацох» (далі: КПСЮР), заснований у 1934 р., який пізніше змінив своє ім'я на «Культурно-національний союз югославянських Руснацох» (далі: КНСЮР). Союз був виразно проправославно настроєний, хоча приблизно 95 % русинів у Югославії були греко-католиками. КНСЮР не мав чітко дефінованої національної позиції: частина його членів були на позиціях панславізму XIX ст., частина на русофільських позиціях з часів царської Росії, інші були на позиціях карпаторусинства, деякі були більш прихильні великосербському націоналізму, але всі вони були дуже виразно антиукраїнськи настроєні [32, с. 343-345].

У своїх виданнях КПСЮР/КНСЮР висловлював потребу ознайомити русинів Югославії з творчістю великого слов'янського поета Т. Шевченка. Для анонімого автора Т. Шевченко великий борець за свободу, та не такий, як його вважають "українствующі", але "общеруски соци ялни поет". Він вважає, що творчість Т. Шевченка не треба обмежувати тільки на українську чи малоруську національність, або на Україну, бо він любив і "русски народ, а вороги русского народу" з Шевченка уробили українського патріота [2, с. 1-2]. КНСЮР все-таки не друкував творів Шевченка у своїх виданнях, напевно, тому, щоб не виявилось, що Шевченко не був таким поетом, яким вони хотіли його бачити, бо для них Шевченко – не Шевченко.

Отже, можна зробити висновок, що твори Т. Шевченка, як і його біографія, мали великий вплив на пробудження й утвердження національної свідомості серед русинів у Югославії, насамперед серед учнівської і студентської молоді.

Література

1. (Аноним), Вельке торжество у Руским Керестуре, Руски новини, н. 47, Руске народне просвітне друштво, Руски Керестур, 1938, с. 3.
2. Аноним), 3 нагоди 76-рочњици шмерци Тараса Г. Шевченка, Русска заря, н. 10, Культурно-національний союз югославянських Русинів, Нови Сад, 1937, с. 1-2.
3. Б. К. Бачинци. Велька народна преслава, Руски новини, 1936, н. 36, Руске народне просвітне друштво, Руски Керестур, 1936, с. 2-3.
4. Б. М. Раєво-селска Парохия, Руски новини, 1938, н. 38, Руске народне просвітне друштво, Руски Керестур, 1938, с. 3.
5. Біленький Ф. Тарас Шевченко творець нового покоління, Думка н. 6-7, Руске народне просвітне друштво, Руски Керестур, 1937, с. 5-6.

⁴³⁰ Думка, н. 3-4-5, Руске народне просвітне друштво, Руски Керестур, 1938, с. 13.

⁴³¹ Думка, н. 1, Руске народне просвітне друштво, Руски Керестур, 1941, с. 1-2.

6. Бучко П. Миклушеви. Святочна академия у чесц Т. Шевченка, Руски новини, 1934, н. 29, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1934, с. 3-4.

7. Gavrilović, S. Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka, Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, Institut za istoriju SAP Vojvodine, Novi Sad, 1977, с. 153-215.

8. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Руси, т. I–V, Руске слово, Нови Сад, 1985–1988.

9. Гнатюк в. Руски населеня у Бачки, Етнографічні матеріали з Угорської Русі, т. V., Руске слово, Нови Сад, 1988, с. 79-126

10. Дуличенко А. О єдним жридле у вязи исторії югославянских Руснакох у XVIII и XIX вику, Швет лосц, 2, Руске слово, Нови Сад, 1972, с. 159-166.

11. Записник I-го руского народного собрания отриманого 2. /VII. 1919. року у Новим Саду, Руски календар 1921, : Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1920, с. 6-8.

12. Керестурец, Руски Керестур. Академия у чесц Т. Шевченка и Габра Костельника, Руски новини, 1934, н. 33, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1934, с. 3.

13. Коропей О. Пам'яті генія волі, Думка н. 2, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1938, с. 30-32.

14. Костельник Г. Liber memoabilium грекокатолицкей парохії бачкерестурскей, Союз Руснацох и Українцох Югославиї, Нови Сад, 1998.

15. Коцурец, Коцур. "Просвита" при роботі, Руски новини, 1934, н. 6, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1934, с. 3.

16. Коцурец, Коцур. Робота "Руского Просвит. Друштва", Руски новини, 1936, н. 17, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1936, с. 2-3.

17. Крайцар І. Тарас Г. Шевченко, Руски календар 1922. Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1921, с. 61-64.

18. Крайцар І. Українска емиграция у Югославиї, Руски календар 1927, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1926, с. 112-115.

19. Крайцар І. Манифестация українско-рускей єдноси у Шидзе", Руски новини, 1929, н. 4, Руске народне просвитне друштво, Нови Сад, 1929, с. 3-4.

20. Лабош Ф. История Русинох Бачкей, Сриму и Славонії 1745–1918, Союз Русинох и Українцох Горватскей, Вуковар, 1979.

21. М. Н. Бачинци. Дзень Шевченка, Руски новини, 1941, н. 11, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1941, с. 3.

22. Мудри М. О язика за южно-славянску руску писменосц, Руски календар 1921, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1920, с. 35-42.

23. Мудри М. Напрям Руских новинох, Руски новини, 1925, н. 47, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, с. 1.

24. Мушинка М. Листування Г. Костельника з В. Гнатюком, Шветлосц, н. 3, Руске слово, Нови Сад, 1967, с. 161-177.

25. Мушинка М. Зв'язки В. Гнатюка з югославськими русинами. Листування М. Врабеля та Ю. Біндаса з В. Гнатюком, Шветлосц, н. 3, Руске слово, Нови Сад, 1971, с. 221-239.

26.(ок), Наш народни пророк, Руски новини, 1939, н. 11, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1939, с. 1.

27.Присутни, Бачинци. Академия, Руски новини, 1940, н. 11, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1940, с. 3.

28.Рамач Я. Руснаци у Южней Угорскей (1745–1918), Войводянска академия наукох и уметносцох, Нови Сад, 2007, с. 521.

29.Рамач Ј. Прилог историографији о Русинима у Јужној Угарској од краја XVIII до почетка XX века: Русини у штампџи и другим публикацијама о самима себи, Извори о историји и култури Војводине – зборник радова, Филозофски факултет у Новом Саду – Одсек за историју, Нови Сад, 2009, с. 403-425.

30.Рамач Ј. Почџци националног препорода Русина у Јужној Угарској у првој половини 19. века, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књига XXXV–1, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Нови Сад, 2010, с. 255-266.

31.Рамач Ј. Припреме за оснивање Русинског народног просветног друштва, Истраживања, 23, Филозофски факултет у Новом Саду – Одсек за историју, Нови Сад, 2012, с. 399-413.

32.Рамач Ј. Националне оријентације Русина у Краљевини СХС/Југославији у периоду између два светска рата, Војвођански простор у контексту европске историје – Зборник радова, Филозофски факултет у Новом Саду – Одсек за историју, Нови Сад, 2012, с. 333-348.

33.Рамач Ј. Тарас Шевченко као песник и као идол у издањима Русинског народног просветног друштва, Славистика XVII (2013), Славистичко друштво Србије, Београд, 2013, с. 224-231.

34.Румянцев О. Украјинські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках, ФАДА, ЛТД, Київ, 2008, с. 255.

35.Румянцев О. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991), Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe, München – Berlin, 2010, с. 523.

36.Тамаш Ј. Русинска књижевност. Историја и статус, Матица српска, Нови Сад, 1984, с. 491.

37.Тамаш Јо. Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу, Руске слово, Нови Сад, 1986, с. 351.

38.Тимко Е. На спомин Тараса Шевченка (3 нагоди 100-рочниці його родзџня, Руски новини, 1934,

н. 10, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1934, с. 2-3).

39.Тимко Е. Тарас Шевченко, Руски календар 1935, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1934, с. 74-80.

40.Учасник, Ср. Митровица, Руски новини, 1941, н. 4, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1941, с. 3.

41.Черняк М. З рускей (українскей) књижносноци, Руски Календар 1923, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1922, с. 60-69.

42.Черняк М. Зос руско-українскей књижносноци, Руски календар 1925, Руске народне просвитне друштво, Руски Керестур, 1924, с. 30-36.

43. Фирак М. Наша народна свідомість, Руски новини, 1925, н. 28–29, Руске народне просвітне дружтво, Руски Керестур, 1925, с. 1.

44. Фирак М. Иван Франко (1856–1916), Руски новини, 1926, н. 82, Руске народне просвітне дружтво, Руски Керестур, 1926, с. 1.

45. Фирак М. Пребудитель нашого народу, Руски новини, 1938, н. 10, Руске народне просвітне дружтво, Руски Керестур, 1938, с. 1.

Janko Ramač

TARAS SHEVCHENKO IN THE NATIONAL REVIVAL OF THE RUTHENIANS IN YUGOSLAVIA (1918–1941)

Summary. In the period between the two world wars the Ruthenian National Educational Society had a leading role in the cultural, educational and national life of the Ruthenians in Yugoslavia. RNES strived to develop the national consciousness of the Ruthenians through press and organizing their cultural life. This work analyzes the meaning and influence of the literary work of the Ukrainian poet Taras Shevchenko on the awakening and strengthening of the national consciousness of the Ruthenians in Yugoslavia.

Key words: Taras Shevchenko, Ruthenians in Yugoslavia, Ruthenian National Educational Society, Ruthenian Calendar, Ruthenian newspapers, Dumka, national revival, national identity.

Рамач Я., 2014

Рамач Янко Юрєвич – доктор історичних наук, професор Відділу русистики Філософського факультету Університету м. Новий Сад, Республіка Сербія

Зиновій Книш

В НЕЗНАНИЙ СВІТ ДАЛЕКИЙ: ЗАГРЕБ*

Облава на станції в Загребі. – Василь Войтанівський, провідник ОУН на Югославію. – Українці в Югославії. – Дістаємо “чічероне”. – Тимчасові папшпорти з польського консуляту. – Беруть мене до війська. – Обіцяють українські відділи під командою ген. Удовиченка. – Консуль Грабінські і Львів. – Знову ждати. – Французькі впливи в Хорватії. – Помимо бльокади – скрізь англійські товари. – Проальянтські настрої. – На порозі орієнту. – Осередок ОУН у Загребі та його праця. – Переміна русинів на українців за впливами ОУН – о. Микола Бучко, пробойовик націоналістичного руху. – ОУН і хорвати. – Сербська поліція арештує Войтанівського. – Труси й арешти серед української колонії. – З Хорватії проганяють, до Італії не впускають. – Сумний поворот. – Причини арешту Войтанівського і товаришів. – В огні московських і польських доносів. – Донос Кравчука. – Кравчука побили, а в’язнів звільнили.

На станції привітала нас поліція. Густо обсадили всі виходи, пильно контролювали папері, заглядали до валізок. Побачивши, що ми чужинці, не цікавилися нами.

Від польських часів, хоч такі вони ще недалеко, але вже відвик я від поліції. Хоч усі говорять про страшне німецьке гестапо, та його якось не видно на вулицях, за три тижні в Відні не бачив ні одного. У Братиславі й Будапешті стільки всієї поліції, що на перехрестях для регуляції вуличного руху. А тут і десять кроків не пройдеши, щоб поліцейському на п’яти не наступити. Зодягнені вони гарно, в шоломах на моду англійських “бобі”, всі мають пістолі при боці, але багато теж короткі кавалерійські кріси через плече. Якесь поготів’я? На двірці виглядало, неначе облаву на когось робили. Не люблю поліцаїв, хай їм хрін! Які б вони не були, всі одним духом пахнуть.

Пригадую з газет, на кілька тижнів перед війною хорвати дістали автономію, повинно з того часу успокоїтися, чому ж стільки поліції? Усташі⁴³² не дуже то активні останніми часами, після наділення автономії впливи її, принаймні часово, напевно ще послабшали.

---

*«В незнаний світ далекий: Загреб», уривок зі спогадів члена УВО-ОУН Зиновія Книша «Перед походом на Схід» про діяльність ОУН у 1939-1941 роках

⁴³² Хорватська революційна організація, боролася за повне відділення Хорватії в окрему, незалежну від Югославії державу.

Буде ще час думати про те, найперше нам знайти Василя Войтанівського. Живе він під 11 числом вулиці Рачкого, якась бабуся, до речі німка, справила нас туди. Хорватів тяжко нам розуміти, ніби це й слов'янська мова, але в скороговірці губляться слова, – ніяк не розбереш.

Василь Войтанівський – провідник ОУН на Хорватію. Високий, худий, в окулярах, людина освічена й культурна, хорвати його шанують. В Загребі відбував він військову службу за австрійських часів, після визвольних змагань 1917-1922 років вернувся туди назад, тут оженився і прийняв югославське громадянство. Його дружина і двоє вже дорослих дітей дуже гарно говорять по-українськи, не пізнати, що виросли й виховалися в Югославії, ніколи України на очі не бачили, ніхто б не повірив, що пані Войтанівська не українка, тільки хорватка з роду.

Незалежно від ОУН Войтанівський цікавився всім суспільним українським життям у Хорватії й Сербії. Українців там багато. В Банаті живуть виселенці з Карпатської України, що прийшли туди майже перед двома сотнями років, говорять старовинною і трохи чудернацькою мовою, але твердо тримаються свого народу. Видали з-поміж себе немало інтелігенції, головно духовної, звідти походив відомий на Львівському ґрунті священник-філософ о. Гаврило Костельник, пізніший подвижник переходу греко-католицької Церкви на православ'я, згинув замордований на вулиці у Львові.

Є більші українські оселі в Босні, це вже колоністи з новіших часів. Крім осілого, селянського елементу, наїхали туди українці до різної служби за австрійського володіння, потім емігранти і студенти. Мають досить добре зорганізоване товариство “Просвіта”, Войтанівський у ньому Голова.

В загребському університеті вчать українські студенти. Войтанівський для них батьком, люблять його і шанують.

Після звичайних привітань і запитань, треба нам улаштуватися. Для опіки над нами приділено студента-медика Романа Стадника⁴³³, він водив нас по місті, знайомив з місцевими звичаями і турбувався, щоб нічого нам не бракувало.

Зараз знайшли ми собі кімнату при Максимірській вулиці і на другий день почвалали до польського консульату. Представляємося, я – українець, моя жінка – полька, втікли ми зо Львова, наперед до Кракова, а потім через Мадярщину на зелену границю, перейшли до Югославії біля Копрівниці.

Випитує нас секретар консульату, якийсь старший, лисий тип в окулярах, дуже недовірливий. Чому ми тікали з Кракова? За останніми відомостями там ще не найгірше, ліпше, як у Варшаві або в Познанщині. І чому ми не зголосилися в консульаті в Будапешті, аж сюди забрили?

З Кракова ми втекли, бо чужі там, і до того німців не злюбили. Я маю багату родину в Америці і хотів би туди поїхати, платить мені дорогу. Прошу мені видати паспорт, бо ж я польський громадянин, хоч і українець з роду. Та й куди ж мені йти, хіба не піду до німців просити опіки.

Крутить носом. Тепер усякий зброд шляється по Європі і кожен хоче польського паспорта. Є в мене якісь документи? Є, авже ж, показую метрику,

⁴³³ Згинув з рук комуністів Тіта в 1945 році. В. Й. П.!

якісь шкільні свідоцтва. Гм, виходить, що я справді “польський обиватель”. Просить заждати, зараз прийде пан консул, підемо до нього.

В ждальні гамірно, люди приходять і відходять, переважно молоді хлопці, гарно зодягнені і, видно, при грошах. Реня вдається з ними в розмову. Сюди сходяться два шляхи з Польщі: один через Румунію, другий через Малярщину. Там дістають паспорти, гроші й одяги, тому в Загребі виглядають уже зовсім прилично. В місті консул винайняв велику триповерхову кам’яницю, це “схроніско”⁴³⁴, як хочемо, можемо туди перейти жити, там зовсім добре й вигідно. В Загребі звичайно ждуть кілька тижнів, потім їх відправляють до Дубровніку, там же на них французький воєнний корабель і відвозить до Франції, де формується нова польська армія.

Реня випитується, чи нема кого зо Львова. Напевно є, в “схроніску” можна довідатися. А я сиджу, як на шпильках, ану ж якийсь львівський шпіцель⁴³⁵ навинеться і пізнає мене! На щастя прийшов консул і просить нас до себе.

Чоловік ще молодий, десь по сороківці, на прізвище Грабінські. Дуже привітний, цікавиться всім, пропонує підмогу в харчах і в мешканні. Чи не маємо труднощів з поліцією? Він усе поладнає, хорвати з ним у добрих взаєминах.

Просить розказати йому щось про українців, він майже все своє життя перебуває на заграничній службі, мало орієнтується в крайових і національних справах.

– Так ви в Америку вибираєтеся?

– Мушу. Куди ж дінуся? Хто нас у світі потребує? А жити з чогось треба. От, славити Бога, що рідня не цурається.

– Навіщо вам їхати такий далекий світ? От запишіться з нами, подбаємо про вас.

– І як довго ви тут будете? Ви знаєте німецьку нахабність, сьогодні вдарили на Польщу, а завтра попруть на Балкани.

– Не залишимо вас, поїдете з нами, треба буде – до Греції, а треба – ще далі, до Єгипту.

– Бачите, пане консуле, я українець, а ви найперше про поляків будете дбати, бо ж ближча сорочка до тіла...

– Нічого подібного! Ми маємо суворий наказ від нашого уряду не тільки безсторонне і рівно трактувати всіх громадян, але й особливо сердечно опікуватися тими членами національних меншин, що до нас прийдуть. Не криюся, що нам на тому залежить.

– Я ж не відрікаюся свого польського громадянства, бачите, прийшов до вас, але я таки волів би нікому не бути тягарем і поїхати в Америку.

– Може вам відомо, що ми переформовуємо нашу армію і що обов’язком кожного нашого громадянина, здатного до військової служби, зголоситися туди? Проголошена мобілізація.

– Чув я про те, вже тут у ждальні. Та ви добре знаєте, що силуваним конем не доробишся. Яка користь змушувати людей до війська, ще й українців до того?

⁴³⁴ Схоронище, приют.

⁴³⁵ Поліційний агент, шпик.

– Мусимо забути, що було до війни. Правда, багато несправедливості і нерозуму з обох сторін було, не хочу виправдувати нашої політики супроти українців, але тепер війна, треба нам спільно боронитися, бо німецька перемога, це загибель наша і ваша, чейже здасте собі з того справу.

– Німців я за друзів не вважаю, тому й утік від них. Але ви знаєте, як служити в війську – то вже в своїм, я був би безсоромним брехуном, якби казав вам, що служба в польському війську для мене радість.

– Ви будете відбувати військову службу в українських відділах. Ми договорилися з українським урядом на еміграції в Парижі і там будуть формуватися українські відділи під командою генерала Удовиченка. Чули про нього?

– Так, знаю це назвище. Ну, що ж, як в українському війську – інша справа.

– Так, так, зовсім певно. Ми тільки бранку ведемо через свої комісії, бо скрізь маємо свій апарат, а потім українців відставимо до диспозиції їхньої команди в Франції. А зрештою, чому ж мали б ми інакше робити? Скажу вам одверто мою думку: напевно буде Україна, і Львів буде український, і вже не ви в нас, тільки ми в вас будемо старатися про автономію.

Не знаю, що казати. Чи білий крук це між поляками, чи за язик мене тягне? Мовчи язичку, будеш їсти кашку!

– Гарзд, пане консуле, та поки ще це буде, я таки хочу продовжувати свої старання про виїзд до Америки і прошу видати нам пашпорти.

– Пашпорти я вам скажу видати. Покищо з важністю на Югославію, щоб могли ви пригоситися в поліції і залегалізувати свій побут. А тільки предложите мені якийсь доказ, що ви справді можете їхати до Америки, наприклад, пришлють вам афідавіти чи заплатять корабельну карту, тоді я вам виміняю на нові, з важністю на цілий світ. А крім того, тутешній американський консул – мій особистий приятель, я буду його просити, щоб пішов вам на руку.

Ще того самого дня Войтанівський написав до Риму, щоб приспішували мені висилку американських паперів. А за кілька днів закликали мене до консуляту, поставили перед рекрутську комісію й узнали здатним до військової служби. Я ще раз застеріг собі, що буду служити тільки під українською командою і консул Грабінські навіть обіцяв мені це дати на письмі, в формі листа до мене. Звичайно, такого листа я не дістав.

Повторилося в Загребі те саме, що перед місяцем у Братиславі: ждати. Та тільки тут я покищо був поза межами засягу німецьких кігтів і, хоч мовчав про свою місію, але вже міг стрічатися з українцями.

Жили ми спокійно на своєму Максимірі, ходили харчуватися до “пюргерської мензи”⁴³⁶, волочилися по місті й околиці. Місто Загреб положене в мальовничій околиці, чудовий парк тягнеться далеко-далеко і лучиться з вільною природою. Весна там починається скоро і коли ми приїхали, було вже тепло, як у нас вліті. Коли не було нічого іншого до діла, сиділи ми в котрійсь з каварень при площі Бана Єлячіча, там можна було дістати всю світову пресу. Цікаво, що німецьких газет лежало вдосталь, ніхто не хотів

⁴³⁶ Громадянська кухня, харчівця.

їх читати, а французьких чи англійських нераз діждатися годі в черзі, кожен жадає.

Помітно сильні французькі впливи, не тільки політичні, але й культурні. Товариство “Аліянс франсез” мало свої відділи в більших містах, французька мова обов’язкова в школах, наш Войтанівський теж належав до якогось хорватсько-французького товариства. Робили часто спільні французько-хорватські імпрези, вимінювалися студентами, їздили до себе на вакації і на крайознавчі прогульки. Югославія належала до французької оборонної системи і разом з Чехословаччиною й Румунією зв’язана була пактом так званої “Малої Антанти”.

Менше чутно про англійців, зате в торговельному житті міцно сиділи вони в сідлі. Мануфактурні крамниці повні англійських тканин. Я думав, що це ще довоєнні записи, та ні, каже мені купець, кожну річ з Англії можна достати, помимо бльокади і морської війни, найвище треба ждати три місяці. В інших крамницях теж повно всячини зо знаками “мейд ін Інгленд”. Якраз тоді зав’язалася велика англо-французька торговельна консорція для експорту й імпорту з балканськими країнами, чужі газети повні вісток і статтей про неї. В той спосіб альянти не хотіли ні одного кілограма товару з Балканів допустити в Німеччину, викупити все, що є на продаж, за готівку або в обмін за інші товари.

По вулицях, у трамваях, у каварнях прислухувався я розмовам – все настрої прихильні для альянтів, ніхто не скаже доброго слова в німецький бік.

В місті багато війська, елегантні стрункі офіцери, самі чорні хлопці й самі молоді. Нема в мене довір’я до офіцерні, що дзвонить шаблями по хідниках і смарує брилянтиною волосся, зараз поляки на думку приходять, що з коханками й собачками за границю втікали, залишаючи простих вояків німцям на поталу. Але історія свідчить, що південні слов’яни, зокрема серби, нарід відважний і хоробрий. Чи буде тут війна? Ніхто про те не говорить, але так і видно, що всі про те думають.

Ліниво тягнуться дні. Щодень стріча з Войтанівським – нічого ще нема, тільки гроші час до часу на наше утримання приходять. Був я в італійському консуляті на всякий випадок старатися про в’їзд до Італії, як і всюди, сказали слати прохання до Риму і написати до когось знайомого там, щоб інтервенював. Прохання ми зробили і до проф. Онацького написали.

Загреб уже на межі орієнту. По вулицях бачимо турків у фезах і в широченних шараварах від колін угору, нижче колін штани тісно до ноги прилягають і це робить комічне враження. Пробуємо турецьких солодошів у цукернях, що на них півмісяць з зіркою. Спеціальність хорватів – печена на вільному вогні ягнятина, є славні з того ресторани за містом. А найбільше знана в світі – сливовиця з босняцьких слив. Виростають вони великі, солодкі, наливаються сонцем, сливовиця з них міцна й пахуча.

А коли прийде субота, над містом уноситься пара з вина. Величезні бодні, на людський зріст заввишки, стоять на подвір’ях і по вулицях, а всюди п’ють, чудо-диво, як їх хміль не береться. Найбільше смакує нам “дальматінське черне віно”, чорно-густе з терпким посмаком, багато в ньому заліза. Незле вино й “прошеко”, трохи за міцне, схоже на легку горілку.

В місті є греко-католицька церква. Пішли ми туди, один раз усього, Войтанівський не радить, шпигів і всякої зволочі під нею багато. Хоч у більшості до церкви ходять українці, хорватів греко-католиків мало, але віє звідти чужиною: ніби й обряд такий, і спів той самий, але душа чує – не наше воно. Вимова дивна, москалем заносить.

Минув місяць, треба продовжувати візу. Тепер це легко, іде з нами Войтанівський до поліції, ручить за нас і подається за нашого дядька, без клопоту продовжують нам право перебування ще на один місяць.

Час від часу заходимо до польського консульства, я поменше, Реня частіше, її там уже знають, уже й торгівля нав'язалася. Студенти дістють долари від свояків в Америці, їх найкраще продавати полякам у консульстві, динарів у них повні кишені, гроші дістають з Франції, але долари скуповують, де попаде. Франція грошей не жаліє, а вони одверто кажуть, що дурний дає, мудрий бере.

Сидіти отак бездільно, з дня на день вичікувати, в часі, коли світ загоряється пожежою, коли на інших відтинках у нас кипить життя – пригнічує. Хотілося б робити щось, разом з другими впрягтися в якесь діло, замість рахувати дні й тижні.

В Загребі існував сильний осередок ОУН. На чолі Теренової Екзекутиви ввесь час, аж до своєї смерти в 1945 році, стояв Василь Войтанівський. Її склад мінявся, одні приходили, другі відходили, а на початку 1940 року входили туди такі її члени: Євген Мацях, найближчий співробітник сл. п. Василя Войтанівського, Йосип Коропей, Михайло Стечишин, а згодом ще Володимир Кранський та Іван Яцусь. Екзекутива стояла в тісному зв'язку з ПУН через свого Провідника, з рамени ПУН тримав з нею контакт Організаційний Референт ПУН, інж. Микола Сціборський, а пізніше Секретар ПУН, Ярослав Макар-Барановський.

Всі члени поділені були на ланки по кілька осіб. В 1940 році зроблено спробу перевести поділ на трійки, це показалося непрактичне в еміграційних умовах, повернено назад до ланкової системи. Кожна ланка відбувала свої сходи об'язково раз на тиждень, в разі потреби скликувано сходи надзвичайні. Найбільша числом була студентська ланка, що нею особливо опікувався Провідник Войтанівський, а від року 1941 провідником студентської ланки став Володимир Кранський. Студентів у Загребі налічувалося досить багато, університетські кола ставилися до українців дуже прихильно, а після війни 1939 року почало туди напливати студентів щораз більше. Студіювали українці теж у Білгороді і в словенській Люблянці, та число їх в обидвох тих університетських осередках невелике, всі вони разом належали до української студентської громади в Загребі.

Праця в ланках велася в подвійному напрямі. Найперше – в ділянці ідеологічно-політичній. Відчитувано й дискутовано різні націоналістичні книжки й видання, перероблено таким способом Сціборського “Земельне питання” і “Націократію”, пізніше історію державно-політичної думки від Плятона до Гегеля, Устрій і Програму ОУН, відчитувано важніші статті з націоналістичної преси й комунікати ПУН. Незалежно від того кожен мусів опрацювати різні політичні теми, їх розділював до вибору Провідник Войтанівський. Між іншим він

дуже пильнував, щоб студенти добре вчилися і на час здавали екзамени. Ставив це їм за пункт амбіції й переконував, що величезну шкоду для свого народу заподіває студент, коли прогайнує роки своїх студій і через те не виправдує надій, що їх на нього покладає українська нація. Його вплив на студентів був колосальний, він був не тільки їх організаційним провідником, він був другом дорадником і батьком. Те, що українські студенти-націоналісти не тільки пильнували своїх політичних обов'язків, не тільки багато працювали в національно-суспільній ділянці, але всі, без винятку, добре і вчасно кінчали свої студії, в великій мірі можна завдячувати Войтанівському.

Крім іделогічно-політичної роботи відбувався теж теоретичний військовий вишкіл з доступних підручників військової літератури.

Другий напрям праці Теренової Екзекутиви ішов у суспільній ділянці. Загреб був не тільки осередком студентського життя, він був центром усього українського суспільного руху в Югославії. Праця велася там під фірмою спершу “Українського Товариства Просвіта”, а пізніше, коли Хорватія стала незалежною державою, з рамени “Українського Представництва в Хорватії”. В одній і другій установі Головою був Василь Войтанівський.

Хоч українців було доволі багато – жили вони, як було сказано, компактною масою в Банаті, Сремі й Босні – але національна свідомість у них спочатку стояла дуже низько і тут дуже багато праці вклала ОУН та її Теренова Екзекутива. Головно йшлося про те, щоб дібратися до автохтонного елемента, що жив там уже двісті літ. Твердо тримався він, не піддавався асиміляції в сторону сербів чи хорватів, але стільки літ відірваний від українського національного життя, по-старому називав себе “русинами”, послуговувався своїм діалектом – “русинська бешета” – і в своєму центрі, Руському Керестурі, видавав часопис “Руске Новини”. Інтелігенція, що вийшла з-поміж них, у більшості піддавалася тенденції тримати окремо цю вітку українського народу, як “русинів”, ізолювати її від організованого українського життя, що в цілому світі розросталося щораз буйніше.

Боротьба з “русинським” консерватизмом ішла поволі, довго і завзято. Кінець-кінців мусіла перемогти жива націоналістична ідея. За нею станула ідейна молодь. Вона йшла на студії в університети, стрічалася з українськими студентами з Галичини й Волині, з емігрантами-втікачами від большевиків. Вона студіювала теологію в Богословській Академії у Львові. Ставала членами українських студентських організацій, на повні груди вдихала в себе ті ідеї, що ними жив тоді весь український нарід, а коли потім верталася в свої рідні села – головно священики – сіяла нове слово в серця своїх батьків і братів і зерно це давало плід.

Апостолом національного українського відродження на терені Бачки й Срему був о. Микола Бучко, він же ж був і редактором найперше “Руских Новин”, а і потім місцевого націоналістичного тижневика “Думка”. Ідеально чесна людина, безмежно віддана своєму народові, він жив і діяв тільки для націоналістичної ідеї та мріяв про відродження під її крилами тієї далеко закиненої, Богом і людьми забутої вітки українського народу. Вислідом його праці було те, що молодь Бачки і Срему пішла національним українським шляхом, відвертаючися від традицій

попереднього покоління, що частинно тяготіло до Мадярщини, а частинно почало потапати в хорватському морі.

Контакт з українськими поселенцями йшов через Філії товариства “Просвіта”, а також поїздками студентів, принагідними або й довгими, в часі літніх вакацій. Ці поїздки лишили по собі глибокий слід серед селян, що полюбили студентів-націоналістів, а з другого боку відсвіжували самих студентів, що через живий зв’язок зо своїм народом не потапали в бездушній емігрантщині⁴³⁷.

Організація Українських Націоналістів стояла в добрих взаєминах з керівними колами революційної хорватської організації усташів. Ці зв’язки йшли вгорі, між обидвома Проводами, і затіснялися на еміграції, поза межами Хорватії. В межах югославського королівства і пізніше, коли Хорватія отримала автономію і для неї створено окрему хорватську “бановіну”⁴³⁸, було доручення уникати тих зв’язків, це краще і для українців і для самих хорватів. Все ж таки хорвати, а головню хорватські студенти поважали ОУН, з довір’ям відносилися до її членів, уважаючи українських націоналістів за більш досвідчених у справах революційної боротьби, запрошували їх на свої дискусійні сходини й збори – все те в рамках легальної дійсности, що хоч і немила була сербському централістичному режимові, але й не давалася відтягнути під параграфи карного кодексу. Вони завжди приходили на наші національні свята й імпрези.

На добрих взаєминах українських і хорватських націоналістів немало заважила особа Василя Войтанівського. Його хорвати дуже шанували і був він членом ордену “Грватскі Змай”, куди належала майже вся хорватська інтелектуальна еліта.

Від того життя мусів я триматися осторонь, вільно було лише стрічатися мені з деякими окремими людьми, в дійсності ми бачилися тільки з родиною Войтанівських і студентами Стадником та Коропеєм.

Добігав другий місяць нашого перебування в Загребі і все ще не було американських паперів. Ставало й небезпечно, кожної хвили могли кликати до війська, я само собою не пішов би, а тоді пропала надія на польський пашпорт.

Нам продовжено візу до 10 червня 1940 року. На кілька днів перед тією датою пішов я до Войтанівського, щоб знову продовжити в поліції право перебування. Звичайно це робили без труда, раді були туристам, пільги всілякі для них давали, залізничні квитки для туристів у літньому сезоні продавалися за половину ціни.

Натискаю дзвінок – ніхто не відзивається. Певно кудись вийшли, треба прийти пізніше. За пів години – знову нікого нема. Може пішли до кіна. Другого дня прибігаю вже вранці, щоб напевно застати когось у хаті. Чути, відзивається дзвінок десь у коридорі, але й цим разом ніхто не виходить. Відчиняються сусідні двері з одного, потім з другого боку, якась цікава голова показується і назад ховається. Що за лихо? Хіба не виїхали з Загребу, бо ж вакації ще не зачалися, та й напевно повідомили б мене.

Мені конче треба в поліцію, не вмію по-хорватськи, а не хочеться говорити по-німецьки. Це була п’ятниця. Давай, пождемо до неділі, може під церквою

⁴³⁷ Заподано на основі інформацій д-ра Йосипа Коропея та інж. П.Г.

⁴³⁸ Провінція

знайду знайомого студента, попрохаю щоб написав мені подання й пішов зо мною за перекладача.

Під церквою стояла пані Войтанівська. Не знала моєї адреси і не могла сконтактуватися зо мною, прийшла сюди в надії, що або мене побачить, або знайдеться тут якийсь спосіб зв'язку до мене. Сталося нещастя. Перед кількома днями вночі приїхала поліція з Білгороду, перевела основний трус у їхній хаті, забрала всі архіви “Просвіти” і всю переписку Войтанівського, його самого повезли до Білгороду. Такі ж самі труси й арешти відбулися в більшості знайомих студентів, їх теж арештували й вивезли з Загребу. Вона з дітьми не ночує вдома, прийде туди сьогодні, коли стемніється, може я залишив якісь речі, треба забрати, щоб поліція не запечатала мешкання.

Новина, справді, прикра, і сталося це саме в часі, коли вже от-от мала рішитися наша справа. У Войтанівського я залишив усі наші документи – при собі, мали ми тільки словацькі пашпорти – це місце вважалося зовсім безпечне. Коли б документи попалися в руки сербській поліції, могла б прийти біда. Найперше, підозріння, чому вони в Войтанівського, могли б нас причепити до його справи. А далі – ми мусли відрікатися всякої стичности з німецькою територією, втекли наче б то просто з краю. Тим часом між документами були речі, що свідчили про наше перебування в Відні. Годі було знищити те, заки прийшла певність про виїзд з Європи. Щойно після нашого від'їзду мав їх знищити Войтанівський.

На щастя лежали вони на своєму місці, на шафі, де їх перед двома місяцями поставив Войтанівський. Робили трус у цілій хаті, в пивниці і на горищі, повивертали всі шухляди, заглядали під сінники, а на шафу з речами подивитися ніхто не здогадався.

Ще залишався нам один день побуту, треба йти до поліції самому. Попросив я своїх господарів, що в них наймав кімнату, щоб написали мені прохання похорватськи, і пішов до дирекції поліції.

Якийсь старший добродій переглядає пашпорти, заглядає в якісь акти. Бачить, що говорю якоюсь слов'янською мішаниною, каже говорити по-німецьки.

– Ви довго в нас?

– Два місяці.

– Чого ж вам ще лишатися? Побачили, що цікаве, можна вертатися.

– Над морем ще не був, на Дальматію хотів би подивитися, гарний ваш край, не стає часу, щоб оглянути.

– Гм... А “господин” Войтанівський – ваш свояк?

Насторожуюся.

– Так, він мені далеким дядьком доводиться.

– Він, бачу, за вас складав гваранцію...

– ...

– Вам найкраще вертатися.

– Не можу ж, ми перед большевиками втекли, якже ж туди вертатися?

– Звідкіля приїхали, туди й вертайтеся. Я вам побуту не продовжу. Маєте словацькі пашпорти, можете їхати до Словаччини.

Що його робити? Нелегально можна жити ще якийсь час, не оплачується, весь шлях до Америки мусить перейти легальним способом, інакше будуть перешкоди в політичній роботі. Давно вже міг я перейти на зелену границю з Австрії до Італії, в тім то й річ, що для моєї місії ті засоби відпадають. Можна зарискувати й піти жити до поляків. Це дуже небезпечно, хіба була б певність, що йдеться про кілька останніх днів перед виїздом. Не можна покладатися на інтервенцію консула Грабінського, ледве чи допоможе вона, а напевно виявить, що ми збрехали, не перейшли на зелену границю, тільки приїхали на словацькі паспорти.

Ще надія, може в італійському консульстві нас пропустять, не ходив туди вже кілька тижнів.

Є віза до Італії, але... під умовою. Найперше – доказати арійське походження. Якось даємо собі з тим раду, маю метрику вінчання мого батька, там заподані назвища його батьків і дідів, метрика по-латині, в консульстві її розуміють. Не дуже вона їх задовольє, кажуть, що в той спосіб можу доказати тільки християнську віру до третього покоління, але не арійську расу, але якось погодилися і прийняли це за вистачальний доказ.

Гірше з другою справою. Впустять мене до Італії тільки тоді, коли дістану від югославської поліції поворотну візу до Югославії. Ще раз біжу до поліції – і чути про те не хочуть. На всі лади прошу, переконую, що не маю наміру вертатися, що це тільки формальність – нічого не помагає.

– Вам скінчилася віза і ви мусите виїхати. І, якщо хочете послухати моєї ради їдьте негайно, вже, першим поїздом. Не розпитуйтеся, бо й так не скажу, одне тільки – їдьте ще сьогодні, бо завтра вже може бути запізно.

Здогадуюся, що в той спосіб він натякав на арешти Войтанівського і товаришів. Труси й арешти переводила сербська поліція з Білгороду, не довір'яла хорватам. Хорвати відплачуються тим, що не помагають своїм сербським колегам – самі почали, самі й кінчайте!

Востаннє пробуємо в італійців – не відступають від свого. Ніхто на світі не потребує бездержавних людей, усім вони підозрілі і для всіх тягарем.

Шлю телеграму до Риму й сідаю на поїзд. Вичерпав усі можливості, от шкода, що два місяці даремне пропали. Може іншим шляхом піде легше, через Румунію або Болгарію, наразі нема іншого виходу, як вертатися до Братислави.

Мовчимо обоє в поїзді, досада бере за серце. Ось і границя, пересідатися треба. Купуємо хорватську газету, великі наголовки на першій стороні – зачалася німецька офенсива. Удар пішов на Бельгію і Голляндію, бомбардують Роттердам. Тепер пиши пропало! Війна розгорятиметься щораз дужче, Муссоліні напевно встряне в неї.

Думки знову перестрибнули на інше... Ще так недавно в противну сторону їхали, звабні мислі по голові літали і такий пустий кінець... За що взяли Войтанівського?

Це питання так і надовго залишилося без відповіді. Справа виявилася багато пізніше. Історія арешту Войтанівського і товаришів не зачалася аж у початках червня 1940 року, вона сягала далеко назад.

Ані полякам ані москалям не понутру була діяльність Войтанівського. Московська біла еміграція в Югославії була дуже сильна і своїм числом і впливами та

грошовими фондами. Вистане сказати, що в одинокому на цілий світ Білгороді царський трикольторний прапор маяв над московським посольством аж до початку війни. Багато москалів прибрали югославське громадянство, поступили на державну службу, серби прийняли їх з одвертими раменами, як братів-слов'ян. Та московська еміграція зайнята була своїми справами, її роз'їдали внутрішні політичні чвари, вона дерлася між собою за корито. "Хахлів" ненавиділа з душі і для неї всі вони однакові – націоналісти чи соціалісти – якщо тільки самостійники. Доносами москалі ніколи не гребували, то ж і тут сипалися вони, як з рога обильности.

Дуже сидів Войтанівський у печінках полякам. Польський консулят у Загребі пильно слідкував за його роботою, в загребському університеті студіювали кілька польських студентів, вони інформували консула про діяльність українських студентів, про їхні дружні взаємини з хорватськими студентськими колами і з цілою хорватською громадськістю. До того в Загребі знайшли собі пристановище деякі студенти, що були загрожені тюрмою в Польщі за приналежність до ОУН і мусіли тікати за границю. Вони були сіллю в оці консула і це його безнастанно драгувало. Робив він доноси до поліції, його чемно вислухували – і на тому кінець.

На гірше змінилася справа, коли в Марсилії вбито в 1934 році югославського короля Олександра. В тому самому році ОУН виконала бравурний атентат на польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацкогo в Варшаві. З того приводу скоїлася буча навіть на міжнародньому форумі, було внесення в Лізі Народів покликати до життя міжнародню комісію до боротьби з тероризмом. Від тоді польський консул у Загребі в своїх доносах почав лучити українських націоналістів з хорватськими усташами. Це вже було зручніше, але теж покищо не давало наслідків.

Прийшла війна, а ще перед тим загострилися в Югославії внутрішні міжнаціональні відносини. Це закінчилося автономією для хорватів, одначе усташі своєї діяльності не припинили. Поминаючи інші їхні політичні дії, що їх опис виходив би поза рами цієї книги, дуже полюбили вони одну форму терористичної демонстрації: атентати петардами на публічні телефонічні будки. Як тільки склалося щось їм не до вподоби – в різних місцях Загребу вибухали петарди в телефонічних розмовницях. Саме в день, коли ми приїхали, усташі знову дали про себе знати петардами, тому й попали ми на облаву на залізничному двірці. Отож, помимо проголошення автономії, чуйність поліції, зокрема сербської, не вгавала, а одним з її наслідків, якщо йде про українців, була заборона українським студентам їздити до Босні.

Польські доноси не припинялися, помимо того, що консул почав стосувати політику забуття відносно минулого і навіть видав паспорт студентові Йосипові Коропеєві, що ще в 1933 році втік з Польщі перед загрозою тюрми за ОУН. Повітря переповнене воєнним духом – на границі стояла гітлерівська Німеччина в війні. Як довго йшли доноси від поляків на співпрацю українсько-хорватських революційних кіл, або від москалів, що без розбору доносили на всіх українців, югославська поліція не дуже йняла їм віри. Несподівано долучився туди голос ще з іншого боку.

Не знати точно коли появилвся в Югославії осібняк, на прізвище Яків Кравчук, родом мабуць з Волині. Крутився він по Білгороді та весь час шукав дороги до сербської поліції. Студентка Оксана⁴³⁹ пригадувала його з Луцька, там він з себе вдавав протестантського пастора, весь час терся біля місцевої ОУН, були на нього підозріння, як на провокатора. Одного дня зник, як недобрий сон. В Югославію приїхав з Парижа, де крутився коло протоєрея Бриндзана. Співпрацював досить грубо з польським консулятом, що, мабуць “відступив” його білгородській політичній поліції. Послали його в Босню стежити за українцями, там він прикидався українським православним священником.

І от одного дня він вступнув штуку. Зробив наглий донос, наче б то розкрив він тайну шпигунську організацію серед українців, спрямовану на співпрацю з німцями проти безпеки югославської держави. До тієї організації мало належати понад тридцять осіб студентів і старших, здавна тут осілих громадян української національності. Намішав туди різних назвищ, як гороху з капустою, людей, що ані він їх ані вони його на вічі не бачили. Сам він виступив теж, як член тієї організації, що покався в покорі і ладен був свідчити проти всіх інших. Організацією мав керувати Василь Войтанівський з Загребу.

Все те докупи – напружене міжнародня ситуація, психоза війни, копиця давніх московських і польських доносів і теж свіже обвинувачення в шпигунстві, на яке кожна держава, та ще й у часі війни, дуже дражлива – спонукало білгородську поліцію вдарити по українцях. Правдоподібно був це теж превентивний арешт проти провідних українців перед приїздом большевицької міліції до Білгороду. Однієї ночі трусили в усіх, потім арештували і завезли до Білгороду. Ніхто ні до чого не признався, бо й не було до чого, все те були фантазії провокатора. Теж усі мовчали про своє відношення до ОУН. За вийнятком одного Войтанівського, якому ніяк заперечити, що на його адресу роками йшов зв’язок з ОУН, приходила переписка, приїздили люди, виїжджав і він самий. Сліди того знайшли при трусі. Прийшлося йому широко роз’яснювати цілі ОУН, накінець серби не знайшли в тому нічого, що було б націлене проти їхньої держави. Старанно шукали за якимись слідами співпраці з усташами, не знайшли й того.

Крім Василя Войтанівського, арештовано тоді ще такі особи з-поміж студентів: Йосипа Коропея, Василя Барицького, Романа Стадника, Євгена Мацяха, Оксану, Михайла Вінтоніва і Марка Ружицького. Кілька днів тримали їх ще в Загребі, там покищо не допитували, після чого закули в кайдани і відставили до славної тюрми “Главняч” у Білгороді. Не обійшлося без погроз, декому навіть і попід ребра перепало.

Кравчук плутався при конфронтаціях, не знав, як брехати, попадав у контрадикції. Це надоїло сербам і вони збили його на кисле яблуко⁴⁴⁰, а всіх арештованих, перетримавши місяць, випустили, ще й перепросили. Тільки двом студентам, Йосипові Коропесві та Василеві Барицькому відмовили дальшого

⁴³⁹ Живе в Австралії, відмовилася подати своє назвище, вибіраю для неї псевдо «Оксана». Про неї ще буде мова далі.

⁴⁴⁰ Пізніше був він на службі гестапа Люблинського Дистрикту в Генерал-Губернаторстві.

права перебування в Югославії, але пізніше, на інтервенції впливових хорватів, таки дозволено їм залишитися.

Звільняли не зразу з Білгороду. Чомусь відвезли скованих назад до Загребу, віддали “під опіку” місцевої поліції і випустили на другий день.

Вся та справа окутана була серпанком таємничості, до самого кінця ніхто з людей на волі не знав, що саме на речі. Тут вийшло деяке непорозуміння. Білгородські комуністи, довідавшись, що в тюрму прибули якісь політичні в’язні з Загребу, взяли їх за комуну і подавали харчі в тюрму⁴⁴¹.

Не принесло те більшої шкоди українському життю в Хорватії, поза тим, що забраного архіву товариства “Просвіта” і документів про ОУН сербська поліція Войтанівському вже не повернула, і ще й поза тим, що, як не як, місяць довелося всім пересидіти в тюрмі. Так життя в “Просвіті”, як і в ОУН швидко попливло знову своїм руслом⁴⁴². Але для плянів ОУН на дальшу мету завдало це дуже великий удар. Безповоротно пропала можливість перекинути делегата ПУН на альянтський бік ще перед тим, заки на добре розгорнулася війна в Європі.

---

⁴⁴¹ Як виявилось пізніше, большевики, що якраз тоді почали заличатися до Югославії, домагались екстрадиції активних українців, на щастя Білгород не пішов на такий крок.

⁴⁴² Про українське життя в Хорватії інтересно і докладно написав д-р Євген Мацяк. Українці в Хорватії (Організація Українських Націоналістів 1929-1954, збірник статей у 25-ліття ОУН, - На чужині 1955, ст. 393-

Стаття * Борисфен, <http://borysfen.Livejournal.Com/129435.Html>

УКРАЇНЦІ, ХОРВАТИ, СЕРБИ МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ У ХХ СТОЛІТТІ

1247 року угорський король Бейла IV надав своєму зятеві руському князю Ростиславу (син пізніше канонізованого за мученицьку смерть в Орді Михайла Чернігівського та сестри Данила Галицького) в управління землі Банату – територію між Дунаєм, Савою та Моравою. Після смерті Ростислава Михайловича банами Банату були його сини Михайло та Бейла.

Масове заселення українцями Балкан розпочалася шойно у середині XVIII ст. У 1746 р. переселенці з Пряшівщини, Лемківщини та Закарпаття заснували першу українську колонію – Руський Керестур. У 1775-1813 роках на цих землях перебували після втечі із зруйнованої російськими військами Січі близько 8 тисяч січових козаків, які відтак переселилися у Добруджу (біля гирла Дунаю) та на Кубань. Перед Першою світовою війною українців-русинів у балканських володіннях Австро-Угорщини нараховувалося понад 30 тисяч чоловік, з того 10 тисяч у Боснії та 5 тисяч у Словенії.

Поселившись у Боснії українці вступили у контакт з різними народами.

З корінного населення вони там зустріли православних сербів, греко-католиків хорватів та ісламізованих слов'ян-мусульман.

З переселенців: римо-католиків поляків, мадярів, італійців, і євангеликів німців.

З кожним з перелічених народів українці мали добрі стосунки, бо до цього їх примушувало життя, але, як свідчать документи, з сербами всі покоління українців мали труднощі встановити відносини засновані на довірі.

Каменем спотикання було перш за все те, що національні інтереси цих двох народів після Першої Світової Війни розійшлися.

Серби намагалися обмежити права несербських народів та їх асимілювати. Вони себе ідентифікували з московитським шовінізмом та експансіонізмом. Сербі не визнавали, і навіть в найновіші часи, їм важко було погодитися, що існує окремих східнослов'янський народ під назвою українці. Вони дуже радо використовують для його означення назву «малоросіяни». Питання визволення українського народу було небезпечне для сербів, адже це могло бути прикладом для поневолених південнослов'янських народів під сербською домінацією. Тому, серби завжди намагалися позбутися небажаних сусідів.

Під час австро-угорського панування у Боснії було кілька негативних прикладів сербського ставлення до українців. Наведемо кілька фактів: «*Odstranite od sela preko narodne volje naseljene Galicijane*» («Віддаліть від села через волю народу поселених галичан»), – сказав сербський представник на засіданні Крайового собору у Сараєво 1910 року і факт, що 1914 року підпалено монастир монахів студитів у Камениці.

У «першій» Югославії (1918-1941рр.) домінуюча на той час сербська влада намагалась виселити українців (і поляків) з Боснії у Македонію або витуритити

їх за кордони держави. Серби примусили до виселення майже всю українську інтелігенцію за звинуваченням у австрофільстві.

В час Перших Визвольних Змагань (1917-1920-ті рр.) та розбудови відновленої Української Держави, у Королівстві Сербів-хорватів-словенців було заборонено ввіз української преси.

Однак вже незабаром стало зрозуміло, що серби найменше з-поміж усіх південнослов'янських народів прихильні до національно-визвольних прагнень українців. Так, у 1919 році голова сербської Королівської Академії Наук Йован Жуйович ще заявив: «Ми, серби, адже вважаємо, що невиправдане є прагнення деяких малоросіян, щоб з України створити державу зовсім автономну, без будь-яких зв'язків з Росією ... Причиною головною є те, що находимо, по-перше, що це розлучення не було б в інтересах народу малоросійського, друге – що це було б проти інтересу найбільшої слов'янської держави Росії, і нашої сербо-хорватсько-словенської держави і всього слов'янства».

1920 року сербська влада починає кампанію переводження українців греко-католиків у православ'я, проганяє назавжди з держави монахів студитів з монастиря у Камениці...

На початку 1920-х років на Балкани переселяється нова хвиля українців-емігрантів з кількох тисяч кубанських козаків та українців-жителів переважно центральних та східних земель України. Утворюється велика громада українських студентів. Спочатку ці студенти, прибувши до шойно утвореного Королівства сербів, хорватів та словенців, оселялися переважно у Сербії.

Зважаючи на, м'яко кажучи, неприхильне ставлення сербської влади, центр організованого українського життя перемістився у Хорватію та Словенію, де були створені різноманітні культурницькі, просвітні, та релігійні організації українців, з яких особливо активними були «Просвіта» та студентські об'єднання.

Проте часто на перешкоді ставала загальнодержавна великосербська політика.

Сербська влада перешкоджала заснуванню українських культурних організацій по всій Югославії: українським студентам, що були національно свідомими, відбирали стипендії, ви проваджували їх за кордони держави.

Українські діти в Югославії мусили ходити до російських шкіл, адже українських не можна було засновувати.

Кубанські козаки, котрі опинилися у Сербії, коли сербський уряд прийняв приблизно 70000 емігрантів з колишньої Російської Імперії, переважно колишніх вояків з білих армій Денікіна і Врангеля, не сміли долучатись до українського національного життя, адже відразу втрачали матеріальну і соціальну підтримку.

У Белграді проводилася агітація проти товариства «Просвіта», зрештою її було заборонено за звинуваченням у співпраці та отриманні фінансів від німців та більшовиків (!).

Банська управа Вербаської Бановини 15 листопада 1937 року заборонила діяльність філій «Просвіти» на своїй території, де найбільше були зосереджені українці у Боснії.

14 квітня 1940 року, коли почалися переговори про встановлення дипломатичних відносин між Югославією та ССРСР, советська сторона, як можна дізнатись

із сербської літератури, вимагала припинення антисоветської діяльності на території Югославії.

В результаті у квітні-травні сербська влада арештувала велику кількість провідних українських діячів та керівників українських організацій в Королівстві Югославія. Їх тримали під слідством кілька місяців у злославній белградській тюрмі Главнячі.

1938 року голова белградської «Громади» писав: «З упевністю можна сказати, що ні в одній державі в Європі українська організація не наражається на такі перешкоди і прикроці, як в Югославії».

В очах югославського уряду кожний українець виглядав німецьким шпигуном, а серед українців, у свою чергу, поширювалися радикально антисербські настрої.

Тут навіть таємно створюється Українська Фашистська Партія, яку фінансово підтримує Фашистська Італія і що тісно співпрацює з хорватським націоналістичним підпіллям – усташами (Ustaše) та з Організацією Українських Націоналістів, під вплив якої згодом повністю підпадає.

Варто зазначити що у 1930-их роках дуже тісно та плідно співпрацювали між собою ОУН та створена у квітні 1931 року УХРО – Усташі-Хорватська Револуційна Організація, пізніше перейменована в УХРР – Усташі-Хорватський Револуційний Рух (Ustaša – Hrvatski Revolucionarni Pokret).

Зокрема, особисто дружили один з керівників Проводу ОУН Андрій Мельник та вождь усташів Анте Павелич.

У березні 1939 року українська громада поповнилася біженцями з держави закарпатських українців Карпатської України. У цей же час посилюється тиск офіційних югославських чинників на організований український рух..

Через названі причини і під сильним впливом молодих українців-націоналістів з західноукраїнських земель, які з початку двадцятих років приїздили на навчання у Загреб, всі національносвідомі українці з полегшенням і захопленням дочекалися розпаду Королівства Югославія.

6 квітня 1941 року, коли на хорватську землю ступили разом з німецькими та італійськими військовими частинами перші підрозділи сформованої в Італії з усташів армії, на територіях Хорватії, Боснії та Герцеговини була проголошена Незалежна Держава Хорватія на чолі з Поглавником (вождем) Анте Павеличем.

10 квітня, у день вступу хорватських та союзницьких військ до Загребу, голова місцевої «Просвіти» та Тереновий Провідник ОУН в Югославії Василь Войтанівський привітав від імені українців через загребське радіо проголошення Незалежної Держави Хорватія.

Щодо особи самого Василя Войтанівського, то найкраще цього українського соціал-націоналіста, представника того залізного покоління фанатичних та відданих Українській Справі людей Духу і Чину характеризує уривок зі спогадів про діяльність ОУН в 1939-1941 рр. одного з провідних членів УВО-ОУН Зиновія Книша про його перебування в Загребі:

«...Василь Войтанівський – провідник ОУН на Хорватію. Високий, худий, в окулярах, людина освічена й культурна, хорвати його шанують. В Загребі відбував він військову службу за австрійських часів, після визвольних змагань

1917-1922 років вернувся туди назад, тут оженився і прийняв югославське громадянство. Його дружина і двоє вже дорослих дітей дуже гарно говорять по-українськи, не пізнати, що виросли й виховалися в Югославії, ніколи України на очі не бачили, ніхто б не повірив, що пані Войтанівська не українка, тільки хорватка з роду.

Незалежно від ОУН Войтанівський цікавився всім суспільним українським життям у Хорватії й Сербії. Українців там багато. В Банаті живуть виселенці з Карпатської України, що прийшли туди майже перед двома сотнями років, говорять старовинною і трохи чудернацькою мовою, але твердо тримаються свого народу. Видали з-поміж себе немало інтелігенції, головню духовної, звідти походив відомий на Львівському ґрунті священник-філософ о. Гаврило Костельник, пізніший подвижник переходу греко-католицької Церкви на православ'я, згинув замордований на вулиці у Львові.

Є більші українські оселі в Боснії, це вже колоністи з новіших часів. Крім осілого, селянського елементу, наїхали туди українці до різної служби за австрійського володіння, потім емігранти і студенти. Мають досить добре zorganizоване товариство «Просвіта», Войтанівський у ньому Голова.

В загребському університеті вчать українські студенти. Войтанівський для них батьком, люблять його і шанують...»

З настанням змін у Європі, українці сподівалися та докладали щораз більших зусиль для відновлення української державності та повернення в Українську Самостійну Соборну Державу.

Членами ОУН та активними прихильниками з числа активістів студентських організацій та «Просвіти» було створено Українське Представництво у НДХ, яке очолив Василь Войтанівський. Представництво вважалося свого роду українським.

Діяли наступні його референтури: організаційна, культурно-освітня, пропаганди й преси, військова, скарбова (фінансова), суспільна та санітарно-допомогова.

Українське Представництво, користуючись прихильним ставленням хорватського Поглавніка Анте Павелича, розгорнуло широку діяльність з організації суспільно-політичного та культурно-освітнього життя балканських українців.

Український Легіон в Незалежній Державі Хорватія

Італійське військове командування спочатку планувало створити у складі своєї армії дивізію з балканських українців, але потім відмовилося від цих планів.

У 1941 р. Українське Представництво у НДХ вживає заходи щодо організації української добровольчої частини.

Українські націоналісти (з обох фракцій ОУН) під керівництвом Василя Войтанівського разом формують у Загребі Студентський Військовий Відділ ім. Головінського на чолі з Антоном Іванюком.

З початком загальноєвропейського хрестового походу проти червоної більшовицької чуми на основі цього відділу був створений Український Легіон (1 Sat Ukrajinska Legionara, дослівно 1-ий Батальйон Українських Легіонерів), до якого записалося 505 українських добровольців – переважно переселенці з Боснії

та загребські студенти. Передбачалося, що Український Легіон в НДХ разом з Козакою Дивізією (20000 козаків), з якими ОУН успішно вела переговори буде відправлено на Східний Фронт для боротьби проти більшовицької окупації України.

Організацію добровільних українських військових формацій дуже підтримувала влада НДХ – хорватські націоналісти вірили, що коли постане незалежна Національна Українська Держава, то позиції Хорватії на Балканах стануть кращими щодо Сербії, адже в цьому випадку впливи Росії будуть слабшими.

Український Легіон вважався частиною Хорватської Національної Гвардії – Домобрані (хорв. Hrvatsko Domobranstvo або ж Domobrani) – Збройних Сил Незалежної Держави Хорватія, його вояки носили хорватську військову форму, що базувалась на німецьких зразках.

Українські добровольці мали жовто-блакитні пов'язки та нарукавні нашивки у формі білого щита з чорним тризубом.

Українським легіонерам обіцяли, що їхню частину перекинуть в Україну, де вони одержать після війни землю, будинки, добрі посади у новій адміністрації. Проте, через події навколо проголошення 30 червня 1941 р. у Львові Української Держави, німецька влада заборонила відправку українських добровольців до України.

Український Легіон як окрему частину хорватського війська було відправлено до Боснії на боротьбу з сербськими комуністичними партизанами Йосипа Броз Тіто, що викликало різке невдоволення добровольців.

Козача Дивізія відійшла у підпорядкування німецького військового командування та перекинута в район магістралі Загреб-Белград-Ніш-Сальонікі, де несла охоронну службу.

Тому Провідник ОУН(м) Андрій Мельник звернувся з листом до легіонерів 20 листопада 1941 р., в якому, зокрема, сказав: «... Сьогодні, коли рішається доля України на довгі роки, на кожному місці, де лиш не жили б українці, ми зобов'язані усюди доложити свою цеголку до Великої Спільної Справи. То тим більшої ваги набирає Ваша посвята, коли Ви свою жертву крові для Батьківщини готові зложити на чужині... Я знаю, що серця Ваші линуць на Україну. Боротьба, однак наша ще не скінчена, ворог ще не знищений. Будьте видержливі та терпеливі. Прийде слухний час і для Вас. Перед нами – великий ще змаг, тож кожний український патріот матиме нагоду сплатити довг супроти Батьківщини на Рідній Землі.»

30 листопада, після зачитання звернення полковника Андрія Мельника, Український Легіон присягнув на вірність Україні у селі Пискавиця біля Бані Луки.

За спогадами сучасників, добровольці проявили хоробрість та високий бойовий дух у боях з комуністичними партизанами. Головнокомандувач збройних сил Незалежної Держави Хорватії, Поглавник Анте Павеліч відзначив Малою Срібною Медаллю наступних українських добровольців: сотника Дмитра Луценка, хорунжого Петра Бучка та стрільця Михайла Малярчука.

Всі вони з першої сотні Українського Легіону.

Бронзовою Медаллю за хоробрість у боях відзначено також: стрільця Петра Василика, булавного Олексу Микитишина, десятника Михайла Матвійківа й стрільця Михайла Мерловича.

Проте незабаром хорватська контррозвідка викрила переговори однієї з сотень Легіону з тітовськими партизанами, що під впливом комуністичної пропаганди мала намір перейти на бік останніх. Всю сотню (150 чоловік) було заарештовано, а відтак і весь Український Легіон було розформовано у 1942 році як неблагонадійний.

Частина легіонерів повернулися додому, інші продовжили службу в різних частинах хорватської армії.

Наприклад відомо про нагородження влітку 1942-го за хоробрість та відвагу у боях на Східному фронті колишнього легіонера Антона Тишковича (за іншими даними Тимкевича) Бронзовою Медаллю.

Значна частина колишніх бійців Українського Легіону стала вояками усташівських боїв. Після війни усіх, хто належав до активу українських організацій, передусім членів ОУН та «Просвіти», вояків Українського Легіону, співробітників Українського Представництва у НДХ було репресовано у вже комуністичній Югославії.

Зокрема, у 1945 р. стратили Василя Войтанівського, його дружину (хорватку за національністю) та сина.

До речі, маловідомим фактом залишається перебування навесні 1945 року у Боснії та Словенії підрозділів 14-ї гренадерської дивізії Ваффен-СС «Галичина» (1-ї Української), спрямованих сюди для боротьби з комуністичними партизанами.

Хорватський Військово-морський Легіон

2 червня 1941 р. Поглавник Хорватської Держави Анте Павелич видав наказ про створення Хорватського Військово-морського Легіону (Hrvatska Pomorska Legija).

Цей легіон, який очолив капітан Стефан Руменовіц, нараховував 23 офіцери, 100 підофіцерів та 220 моряків. Він використовував переобладнані торгівельні та рибальські судна та призначався для проведення розмінувальних робіт у Чорному морі. Базувалася хорватська флотилія на території України, основною базою був порт Генічеськ. Зважаючи на свої потреби, командування Хорватського Військово-морського Легіону набрало українських добровольців з числа місцевих моряків та рибалок, які охоче йшли до його лав з огляду на прихильне ставлення хорватів до місцевих українців. Чисельність Легіону сягнула 1000 осіб, з яких українці склали щонайменше 60%. Легіон мав низку боїв з советським флотом в Азовському морі, в яких українські волонтери заслужили високу оцінку за мужність та героїзм в боях з боку хорватського та німецького командування.

Наприкінці 1942 р. особовий склад Хорватського Військово-морського Легіону було відправлено до Хорватії на переформування, а у жовтні 1943 р. – переведено до Трієсту (Італія) та включено до складу Військово-морського флоту Німеччини. Про подальшу долю українських добровольців цього легіону не відомо.

На боці антифашистської коаліції

Друга світова війна розвела балканських українців по різних окопах: близько 1500 бачвансько-срінських українців воювали у партизанських загонах під проводом Йосипа Броз Тіто. Особливо відзначилися Іван Сенюк – командир 12-ї славенської бригади та Володимир Чордаш – командир ударної вуковарської групи. Окремих українських підрозділів у тітовській партизанці не створювали.

У серпні 1944 р. у Боснії було створено Польський батальйон, який, з огляду на його реальний етнічний склад, слід би було назвати «польсько-українським».

Відомо також про низку листівок т.зв. «Український Комітет на Балканах».

Швидше за все, такої інституції не існувало і це лише вдала вигадка тітовської комуністичної пропаганди. Перша з листівок датована 2 травня 1941 р. і закликає балканських українців до спротиву німецькій окупації та слов'янського братерства.

Листівки від 2 липня 1941 р. та 10 січня 1942 р. спрямовані проти Українського Представництва та Легіону в НДХ.

Листівка від 20 грудня звернена до вояків козачих відділів при Вермахті. Останні дві листівки підписані «отаманом українців-партизанів на Балканах Олексою Довбушем» та «референтом української визвольної акції Богданом Підкарпатським».

Прихильне ставлення переважної більшості українців до НДХ, Створення українськими націоналістами добровольчого Українського Легіону в НДХ та загальна ненависть до національних несербських меншин сприяли в рівній мірі переслідуванням та вбивствам українців як сербськими монархістами-четниками так і комуністичними партизанами.

З численних прикладів наведемо тільки жахливі картини з околиць Прнявору: катованої, гвалтованої та зарізаної четниками п'ятнадцятилітньої Розалії Мазурик; катованого і вбитого четниками 27 лютого 1942 року вісімнадцятилітнього Володимира Кулеби; катованої і вирізаної 10 березня 1942 року родини Петришинів з п'яти душ у Штрбцях поблизу Прнявору а між ними і тринадцятилітнього Володимира; вбитого 11 березня 1942 року вісімнадцятилітнього Прокопа Вовчука на Вучіяку; убитої вночі в хаті тридцяти восьмирічної Матильди Головка з Лепенеці; убитої 13 червня 1942 року шестидесятирічної Софії Ільчишин з Прнявору; гвалтованої та убитої сорокачотирьохрічної Ірини Нагайовської (уродженої Заяць) у Лепениці; побитої до смерті 19 лютого 1943 року шістдесятилітньої Соломії Хміль у Ратковцу поблизу Прнявору; зарізаної 1 березня 1943 року сімнадцятилітньої Марії Глогович у Дервенті; кинутої живою в ріку 1 березня 1943 року четниками шестилітньої Ольги Мальона з Лепениці, яка топиться на очах батьків Петра і Стефанії Мальона і котрих, після тієї сцени, зарізали і також кинули в ріку Саву; зарізаної четниками 25 грудня 1944 року вісімнадцятирічної Софії Шімоник у Штрбцях поблизу Прнявору... та жахливі картини більше сотні інших жертв.

Маємо також картини цілковитого спалення 13 травня 1942 року четниками

польсько-українських сіл Раковац і Кунова. (У Раковцу за переписом населення 1921 р. жило 227 українців-руси́нів).

Убито і спалено в хаті в Старій Дуброві Андрія Кудерського і його жінку; там все було спалено, включно з худобою. Також у цьому самому селі попалені хати Івана Кагана у якій згорів живий Іван Семянчук і багато, багато інших українських хат в Дуброві і не тільки там.

У Федеративній Соціалістичній Республіці Югославія ніхто так не цікавився українцями як югославська таємна поліція.

Вона найбільше тиснула на священників та активних українських діячів.

З духовних осіб у тюрмі сиділи: о. Григорій Біляк, о. Михайло Юриста, о. Михайло Камінецький, о. Фелікс Біленький, о. Петро Бабій, о. Василь Стрільчик.

Зі світських – у тюрмі сиділи наприклад: Петро Шлапак, Микола Каган, Іван Сваток.

Через великі труднощі та постійні «роз'яснювальні розмови» проходили майже всі українські діячі, яких вважали такими, що мають значення в культурному житті українців Боснії.

Демократичні «зміни», від яких українці так багато сподівалися їм нічого доброго не принесли.

Політика Сербської Демократичної Партії чітко показала ставлення сербських шовіністів до української етнічної меншини.

Після багатопартійних виборів у 1990 році та приходу до влади у Боснійській Країні Сербської Демократичної Партії українців позбавили, гарантованих законодавством республіки, лекцій української мови у школах, які існували з 1975 року і передач на «Радіо Баня Лука», що виходили в прямий ефір з 1966 року.

У квітні 1992 року, коли розпочалася війна у Боснії та Хорватії, для малочисельних українців настали страшні часи. Їх не минула доля хорват. Уночі, 20 липня 1992 року спалено помічні будинки парафіяльного греко-католицького центру у Баня Луці. В серпні 1992 року вибухівкою знищено греко-католицьку церкву у Прняворі і запалено церкву у Старій Дуброві.

У лютому-березні пошкоджено монастир сестер Служебниць у Баня Луці. 6 березня 1993 року вбито вночі у своїй хаті у Козарці Павла Бутинського, його жінку Славцю і тринадцятилітню дочку Анну... В ході війни пошкоджено і українську церкву у Дабраку.

Все це ставалося далеко від місць проведення бойових дій, на території під абсолютною контролею Сербської Демократичної Партії.

Українців не минула примусова праця, концентраційні табори (з с. Тернополя: Йосип Гарасим, Василь Тихоступ, Петро Щерба, Тома Щерба...), утиски і людські жертви.

Навіть і тим українцям, що були мобілізовані до сербського війська життя не було легким. Багато українців було побито своїми «товаришами по зброї»-сербами, названо їх усташами, багато разів траплялись «випадків», коли в руках українців опинялася зіпсована зброя.

Єдине, що на практиці було дозволено українцям, крім загибелі на фронті за «Велику Сербію», і що підтримували серби – групові подорожі на Україну, з яких українці завжди верталися до Боснії.

Ставлення сербів до української етнічної меншини та все те що сталося у Боснії призвело до того те, що українці наразі становлять там 1500 чоловік. Їхня доля незавидна, а перспективи безрадісні...

Підготовувано за матеріалами:

1. Українці у військових формуваннях Німеччини та її союзників
<http://ukr-ww2.onestop.net/index.html>
2. «В незнаний світ далекий: Загреб», уривок зі спогадів члена УВО-ОУН
Зиновія Книша «Перед походом на Схід» про діяльність ОУН у 1939-1941 роках
<http://knysh.uaweb.org/pochod-2/index.html>
3. Воєнно-історичний форум «Military Ukraine»
<http://forum.milua.org/index.php>
4. Українські військові підрозділи на Балканах під час Другої Світової війни
<http://joanerges.livejournal.com>

СТАТТЯ : Кирило Бабенцов, «Вголос»

ЛЕГІОН ХОРВАТІЇ: ЗАБУТА СТОРІНКА ГЕРОЇЗМУ

У лавах армії незалежної Хорватії в Другу світову війну був створений Легіон українських добровольців. Сформований Організацією українських націоналістів (ОУН) підрозділ налічував до 1,5 тис. солдат. Багато його бійців були нагороджені за мужність, сотні загинули в боях. Та про них зараз мало відомо не лише широким масам українців, а й навіть більшості націоналістів.

Передумови

На початку 1920-х рр. на Балкани емігрували тисячі кубанських козаків та інших українців, переважно з центральних і східних земель України.

Зокрема, тут утворилася велика громада українських студентів. Прибувши до щойно утвореного Королівства сербів, хорватів і словенців, вони оселялися переважно у Сербії.

Однак уже незабаром стало зрозуміло, що серби найменше з-поміж усіх південнослов'янських народів прихильні до національно-визвольних прагнень українців.

Зважаючи на це, центр організованого українського життя перемістився до Хорватії та Словенії.

У період між двома світовими війнами налагодилися тісні зв'язки між ОУН і хорватським націоналістичним рухом усташів.

Особисто приятелювали Андрій Мельник та Анте Павелич.

Також українець Петро Мілюта був близьким товаришем головнокомандувача хорватської армії Славка Кватерника. У Першій світовій війні Мілюта служив у Генеральному штабі Української галицької армії, а пізніше в югославській армії, де й познайомився з Кватерником. Після створення усташами своїх військових підрозділів, Мілюта покинув армію Югославії та приєднався до хорватських націоналістів.

Існує версія, що українські націоналісти в 1930-х рр. тренувались разом із усташами у військових таборах фашистської Італії. Один із лідерів «українських партизанів» Михайло Колодзинський, був також викладачем військової справи у таборі в Сан-Деметріо (Італія), де, зокрема, тренувався Владо Черноземський – майбутній вбивця югославського короля Александра Карагеорگیйовича.

У березні 1939 року українська громада поповнилася біженцями з держави закарпатських українців Карпатської України.

Водночас посилюється тиск офіційних югославських чинників на організований український рух.

У квітні-травні 1940-го, на вимогу радянського уряду югославська влада заарештувала велику групу керівників українських організацій.

В очах югославського уряду кожен українець виглядав німецьким шпигуном, а серед українців, своєю чергою, поширювалися радикально антисербські настрої.

В Хорватії таємно зароджується Українська фашистська партія.

6 квітня 1941 року на хорватську землю ступили німецькі й італійські військові частини, а з ними і підрозділи усташів (хорватських націоналістів), сформовані в Італії.

На території Хорватії, Боснії та Герцеговини була проголошена Незалежна Держава Хорватія (НДХ) на чолі з Анте Павеличем. 10 квітня, у день вступу хорватських і союзницьких військ до Загребу, голова ОУН в Югославії Василь Войтанівський привітав від імені українців по радіо державну незалежність Хорватії.

З числа активістів студентських організацій, «Просвіти» та ОУН було створене українське представництво у НДХ, яке очолив Василь Войтанівський.

Користуючись прихильним ставленням Павелича, представництво розгорнуло широку діяльність з організації суспільно-політичного та культурно-освітнього життя балканських українців. 1941-го в Загребі був сформований Студентський військовий відділ ім. Головінського на чолі з Антоном Іванюком.

Початок легіону

Улітку 1941 року український священик Василь Стрільчик звернувся з листом до Едмунда Гляйзе фон Горстенау, командувача Вермахту в Хорватії, з проханням сформувати з української молоді національний легіон, аби потім відправити його на Східний фронт проти СРСР.

Незабаром українська громада звернулися з проханням про підтримку до Славка Кватерника, головнокомандувача Збройних сил НДХ. Той дав своє добро на створення підрозділу, який назвали Українським легіоном.

2 липня 1941-го Август Марич, начальник штабу хорватського війська, видає указ про створення підрозділу.

За неповний місяць зголосилися 1,2 тис. добровольців-українців, однак із них відібрали лише 505 найкращих – не брали старших за 40 років. Підготовкою займалися переважно колишні офіцери армії УНР, котрі емігрували до Італії та Хорватії.

Навесні 1942-го легіон отримав свою офіційну назву: 1-а рота українських легіонерів.

Його вояки носили хорватську військову форму, базовану на німецьких взірцях, мали синьо-жовті пов'язки та нарукавні нашивки у формі білого щита з чорним тризубом.

Передбачалося, що Легіон відправлять на Східний фронт, на територію України для участі у боях проти Червоної армії. Однак мріям націоналістів не було суджено здійснитися.

Через проголошення 30 червня 1941-го у Львові Акту відновлення Української держави, німецька влада заборонила відправляти українських добровольців до України, й легіон потрапив до Боснії боротися з комуністичними партизанами Тіто.

Тоді Андрій Мельник звернувся з листом: «Сьогодні, коли рішається доля України на довгі роки, на кожному місці, де лиш не жили б українці, ми зобов'язані усюди доложити свою цеголку до Великої Спільної Справи. Тим більшої ваги

набирає Ваша посвята, коли Ви свою жертву крові для Батьківщини готові зложити на чужині. Я знаю, що серця Ваші линуть на Україну. Боротьба, однак наша ще не скінчена, ворог ще не знищений. Будьте видержливі та терпеливі. Прийде слухний час і для Вас. Перед нами – великий ще змаг, тож кожний український патріот матиме нагоду сплатити довг супроти Батьківщини на Рідній Землі».

30 листопада Український легіон у с. Пискавиця біля Бані Луки (зараз – Боснія та Герцеговина) присягнув на вірність Україні. Загальна його чисельність в найкращі часи становила до 1,5 тис. бійців.

З весни 1942 року легіоном командував Дмитро Луценко, колишній сотник Дієвої армії УНР, котрого хорватське командування нагородили двома медалями за відвагу. Та навесні 1943-го Луценко гине у бою й легіон очолює підполковник Володимир Паньків.

Добровольці проявили хоробрість і високий бойовий дух у боях із комуністичними партизанами. За хоробрість у боях Анте Павелич нагородив багатьох легіонерів Малою срібною медаллю і Бронзовою медаллю.

На жаль, частина українців потрапила під вплив комуністичної пропаганди тітовських партизан. Керівництво однієї зі сотень легіону вело з ними перемовини, які згодом викрила хорватська контррозвідка. Всю сотню, 150 бійців, заарештували.

Навесні 1943 року легіон вступив у бій під Біхачем проти сербських партизанів. Але сили останніх виявилися значними: до кінця року, після безупинних кровопролитних боїв у легіоні залишалось лише 50 бійців.

Кінець легіону

На допомогу рекрутували нових українських добровольців, однак четники (сербські націоналісти) не дали змоги великій кількості української молоді дістатися до рекрутерів.

Навесні 1945 року, коли сербська партизанська комуністична армія майже повністю захопила Хорватію, легіон разом із іншими хорватськими військами відступив до австрійського кордону.

На кордоні зі Словенією українців перехопили партизани Йосипа Броза Тіто і розстріляли.

Тих, хто вижили, югославський суд засудив як «українських фашистів». Дмитро Луценко, імовірно, загинув у бою навесні 1943-го. Володимира Паньківа заарештували комуністи і 14 жовтня 1947-го він наклав на себе руки.

Василь Войтанівський, ініціатор та організатор українського товариства «Просвіта» у Загребі і багатолітній його голова, публікував статті в хорватській пресі про українців, українсько-хорватські зв'язки, огляди української преси про Хорватію, український національно-визвольний рух. Перекладав із української на хорватську Богдана Лепкого та Пантелеймона Куліша. Очолював екзекутиву ОУН у Хорватії. У травні 1940 року югославська поліція заарештувала його за політичну діяльність та ув'язнила. Був звільнений після здобуття незалежності Хорватії. 1945 року його заарештували комуністичні партизани. 29 червня 1945-го Василя Войтанівського, його сина Володимира та дружина розстріляли.

Валерій Власенко

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В СЕРБІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У період між Першою та Другою світовими війнами в Югославії взагалі та Сербії зокрема існувало декілька громадських організацій української еміграції. Більшість із них були легальними, одна – нелегальною. У статті крізь призму документів і матеріалів українських, сербських і хорватських архівів та емігрантської преси показані хронологія появи товариств, їх структура та склад. Оха-рактеризовано процес створення Союзу українських організацій в Югославії, що об'єднував більшість із цих товариств.

Ключові слова: еміграція, громадська організація, громада, національна ідентичність, Сербія, Югославія.

In the period between the First and Second World Wars in Yugoslavia in general and in Serbia in particular there were several public organizations of the Ukrainian diaspora. Most of them were official and one – unofficial. Through the prism of documents and materials of Ukrainian, Croatian and Serbian archives and the emigrant press the article presents the chronology of the emergence of communities, their structure and composition. In addition, the article describes the process of establishment of the Union of Ukrainian organizations in Yugoslavia that united most of these societies.

Keywords: emigration, community, national identity, public organization, Serbia, Yugoslavia.

Одним із важливих питань історії міжвоєнної української політич-ної еміграції в Європі взагалі й окремих країнах континенту зокрема є її самоорганізація, тобто створення емігрантами громадських організацій. Але якщо на рівні політичних центрів еміграції це питання вже висвітлено в науковій літературі, то в країнах-реципієнтах Південно-Східної Європи, де існували периферійні осередки української еміграції, воно ще недостатньо досліджене. До них належить і Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія). Основу міжвоєнної української еміграції в КСХС склали переважно військовослужбовці російських білих армій, які були мобілізовані в Україні й опинилися в цій країні внаслідок трьох хвиль еміграції у 1919–1920 рр.

Процес утворення українських громадських організацій у багатонаціональній країні мав часові та регіональні особливості. Саме тому автор ставить собі за мету показати особливості процесу формування мережі громадських організацій еміграції в одній її частині – Сербії. Йдеться лише про хронологію появи, склад та структуру громадських організацій.

Історіографія зазначеної проблеми невелика. У науковій літературі висвітлені окремі її аспекти, а саме: загальна характеристика російської й української еміграції в Югославії у 1919–1945 рр. (Козлитин 1996), хвилі еміграції (Власенко 2013; 2014; 2015), громадські організації (Козлітін 1996), українські громади в Белграді (Власенко 2011а) та Великому Бечкереку (Вла-сенко 2011б),

шевченківські свята української еміграції (Власенко 2012), емігрантська преса (Литвин 1991; Мовчан 1996–1997; Румянцев 2008).

Найбільш сприятливі умови для організованого життя української еміграції були в Хорватії. Хорвати, які обстоювали ідею федералізації Югославії, прихильно ставилися до боротьби українців за власну державність та культуру. Ще в період Австро-Угорщини у Загребі проживало чимало уродженців Західної України. Рівень національної свідомості у них був досить високим. Саме тому у Хорватії виникла перша громадська організація міжвоєнної української еміграції в КСХС – Українське товариство «Просвіта» (УТП) у Загребі. 29 червня 1922 р. відбулися установчі збори, які й схвалили статут УТП. Головна мета організації – об'єднання на культурно-освітній основі усіх українців, які проживали на території КСХС (HR–HDA: 19). Але статут УТП Міністерство внутрішніх справ (МВС) КСХС затвердило лише 7 лютого 1925 р. (HR–HDA: 42). Активність УТП у Загребі виявилась у культурно-освітній діяльності й ознайомленні хорватської громадськості з українською національною справою.

У середині 20-х рр. ХХ ст. правове становище емігрантів змінилося, припинилася адміністративна діяльність російських організацій біженців, були скасовані обмеження щодо пересування територією країни. Емігрант В. Андрієвський згадував: «Якраз у той час, тобто без малого чотири роки тому, у Білгороді зібралось трохи більше українців. Нестерпима атмосфера, яку творила російська реакція на чолі з своєю Комісією по справах біженців, чи як самі росіяне називали її “Чорна Чека”, трохи розвіялась, з'явилися кращі умови перебування українців у самому Білгороді, а разом з цим і кращі умови для праці. Натурально, що в білгородських українців з'явилася думка відкрити і тут якусь свою організацію» (ЦДАГОа: 28). Приблизно тоді ж із Загреба до Белграда переїхали провідні діячі УТП І. Будз, В. Войтанівський, Г. Шевчик та ін. 29 січня 1926 р. у Белграді була заснована філія УТП. До її управи були обрані В. Андрієвський, І. Будз, В. Вільковський, П. Павлович-Шура, І. Радченко, М. Тумир та В. Шухевич. Адреса філії: І. Budz, «Putnik», Kolarčeva 1, Beograd, згодом – Njegoševa 51.

Перші 2 роки філія діяла злагоджено та без внутрішніх конфліктів. До її складу долучалися групи українців з інших міст Сербії. Так, у січні 1928 р. філія УТП в Белграді мала близько 150 членів, її нелегальна філія у Новому Саді – 22 члени, групи українців у Смедереві – 7, Великому Бечкереку – 15, Осієку – до 90 осіб, тоді як центральна організація в Загребі налічувала лише 30 членів (ЦДАГОв: 35). Ураховуючи таку диспропорцію кількості членів у центрі та філії, 30 січня 1928 р. управа філії УТП в Белграді повідомила МВС про перенесення місця перебування центрального управління до Белграда (АЈа: 97).

У складі УТП в Белграді були українці різної політичної орієнтації. Наприклад, голова управи І. Будз спочатку був прихильником політичних структур на західноукраїнських землях, потім – гетьмана П. Скоропадського, секретар управи В. Андрієвський підтримував уряд Української Народної Республіки (УНР) в еміграції. Серед членів УТП були також «малороси», тобто уродженці України, які політично не виокремлювали себе від Росії й російської еміграції

та визнавали свою окремішність лише у сферах мови та культури. Згодом це призвело до напруження між членами управи УТП.

У червні 1928 р. при УТП почав діяти драматичний гурток на чолі з М. Манглером. Згодом він перетворився на драматичну трупу. До її складу входили В. Біскупська, З. Борисполець, подружжя Волошиних і Дубровицьких, Т. Дударєва, Єсауленко, Кушніренко, І. Нога, Ришкевич, Савченко, А. Салікава, О. Собринська, Н. Хохлець, І. Хрипак, Щербак. Художником був П. Трунов, диригентами – С. Красунський (Красутський) та О. Грінков (Козлітін 1996: 59). Більшість трупи складала «малороси» (ЦДАГОа: 29–30).

УТП в Белграді мало декілька філій. У 1927 р. у Новому Саді сформувалася група з 22 емігрантів із Наддніпрянської України, які в січні 1928 р. заснували філію белградської «Просвіти». Її організатором і головою управи був полковник О. Колтоновський. 1 березня 1928 р. влада затвердила статут філії. У культурно-освітній та економічній сферах філія співпрацювала із Новосадською кубанською станицею ім. З. Чепіги. Навесні 1929 р. у зв'язку з виїздом на роботу до інших місцевостей кількість членів філії зменшилася спочатку до 19, а потім – 15 осіб. Із березня 1929 р. до складу її управи входили О. Колтоновський, Б. Мартос, М. Ревич, О. Жаботинський. У 1929–1930 рр. філія виступала за створення Союзу українських організацій в Югославії. Але у зв'язку з виїздом у червні 1931 р. на роботу до Сирії О. Колтоновського активність організації зменшилася, а з 1933 р. діяльність філії майже припинилася (ЦДАГОф: 50зв). У 1932–1933 рр. до складу управи входили Бурдзиновський, І. Венгрженевський, М. Вітчинкін, М. Гавва, О. Жаботинський, Б. Мартос.

У 1928 р. у Скоп'є сформувався напівлегальний український гурток у складі 6 осіб, які стали членами УТП в Белграді. Очолив його О. Петренко. Влітку 1933 р. група набула статусу філії УТП (ЦДАГОе: 50, 78зв), але так і не виявила активності.

У червні 1932 р. югославська влада заборонила центральну організацію УТП в Белграді. З 15 червня 1933 р. функції центральної організації перебрала на себе філія УТП в Загребі (HR-HDA: 50–59).

Впливовою організацією в Сербії була Українська громада в Белграді (УГ). Частина членів белградської «Просвіти», яка не хотіла обмежуватися лише культурно-освітніми заходами й намагалася змінити «малоросійський» характер діяльності товариства, вийшла зі складу УТП і розпочала створення нової організації. До відкриття УГ прилучився і В. Філонович, який давав поради емігрантам щодо самоорганізації (ЦДАГОв: 108–109). 23 вересня 1928 р. відбулися установчі збори, які прийняли статут організації та обрали управу. Через місяць влада затвердила статут. На урочисту вечірку з нагоди відкриття УГ, що відбулася 10 листопада 1928 р., завітали секретар міністра внутрішніх справ Заніпович, інспектори МВС доктори наук Кортиць і Рихтерич, керівник кабінету Міністерства соціальної політики Голій (В. А. 1928: 26–27).

Громада була нечисленною. Серед її членів були гетьманці, прихильники уряду УНР та Організації українських націоналістів (ОУН). Управа складалася з голови, його заступника, секретаря, скарбника та бібліотекаря, ревізійна

комісія – з 3 членів. У 1928–1936 рр. членами управи були В. Андрієвський, Л. Баганець-Лебідь, М. Даценко, О. Демиденко, М. Заполенко, О. Зіверт, Б. Козиренко, С. Красунський, Л. Микош, І. Новицький, Й. Прокопчук, В. Сердюк, М. Тумир, Є. Турковець, М. Хляченко та Г. Шевчик. Очолювали управу В. Андрієвський (чотири рази), О. Зіверт (тричі), І. Новицький, М. Тумир та д-р Г. Шевчик. Членами ревізійної комісії було 17 осіб, в тому числі 1 жінка (Г. Доброхотова). При управі були створені відділи – преси, пропаганди, інформаційно-розвідувальний, культурно-просвітницький та інші (Козлітін 1996:60).

Матеріальне становище організації завжди було тяжким. Членських внесків не вистачало на здійснення запланованих заходів, тому для збирання коштів влаштовували лотереї, вечірки, вистави, концерти, залучали благодійну допомогу співвітчизників.

У 1938 р. на сторінках паризького тижневика Тризуб В. Андрієвський згадував умови, в яких організація почала працювати. З одного боку, російські кола вбачали у новій організації «кубле сепаратистів», з іншого боку, деякі українські емігранти звинувачували її у «полонофільстві» або «русифільстві». Наприкінці 1928 р. МВС тимчасово припинило діяльність УГ. До статуту були внесені певні корективи у бік посилення культурно-освітньої й економічної діяльності громади. У лютому 1929 р. вона відновила свою роботу. Тиск зменшився, але не припинився. І навіть у таких умовах УГ розгорнула діяльність не лише серед українських емігрантів, а й «малоросів», кубанських козаків та місцевого населення. Громада мала власні бібліотеку, приміщення для вистав, музичні інструменти, періодично інформувала сербську громадськість про життя українців у Югославії (Анський 1938:8–9).

Влітку 1929 р. за сприяння УГ було створене Українське драматичне товариство в Белграді. Головою управи був М. Праведніков, режисером-постановником – М. Іларіоненко, членами – актори З. Шереметьєвська, Босенко, Гаврюк, Петренко, Рило, Ришкевич, Русинів (Козлітін 1996: 61).

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. в Белграді мистецькі заходи здійснювали УТП, УГ, драматичний гурток та Українське драматичне товариство. 28 вересня 1930 р. у столиці відбулася нарада зацікавлених в об'єднанні українських митців, а 19 жовтня того ж року – установчі збори, які й створили Українське художньо-драматичне товариство (УХДТ) в Белграді. Адреса: вул. Дечанська, 18. УХДТ налічувало 70 членів. До управи належали В. Андрієвський, Бакуревич, М. Баскевич, О. Зіверт, П. Загребельний, М. Манглер, Миколаєнко, І. Нога, М. Праведніков та проф. Петрович. Почесним головою товариства був І. Будз (В. А. 1930: 19–20). Статут УХДТ влада затвердила 28 лютого 1931 р. За твердженням В. Андрієвського, наприкінці 1932 р. УХДТ «фактично самоликвідувалося» (Анський 1932: 21), а відновилося на початку березня 1935 р., поставивши на столичній сцені оперу «Запорожець за Дунаєм» (В. А. 1935а: 14).

Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. українські драматичні гуртки діяли в Заєчарі, Пожаревці, Смедереві та Шабаци (Козлітін 1996: 63).

Як впливає з архівних документів, на початку 1938 р. діяло Українське просвітнє музично-співоче товариство в Белграді. Ймовірно, воно утворилося на основі УХДТ. Головою управи був М. Манглер, секретарем – А. Льченко (АЛб).

За аналогією з УГ в Белграді у провінції виникали організації з такою самою назвою. Спочатку це були українські групи у Великому Бечкереку (з 1935 р. Петровград), Осієку, Смедереві, які налагодили зв'язок із белградськими УТП та УГ. У 1925 р. у Великому Бечкереку група українців (близько 10 осіб) створила гурток. Частина його членів записалася до белградської «Просвіти». Керівником гуртка був спочатку М. Денежний, потім – М. Мельник. Члени гуртка були прихильниками уряду УНР в еміграції. На початку жовтня 1928 р. вони заснували нелегальне військове товариство, яке за порадою військового міністра УНР В. Сальського отримало назву «Товариство вояків-українців імені Гетьмана Петра Дорошенка». Воно поширювало діяльність на територію Банату (ЦДАГОс: 193). Головою Товариства був М. Мельничук, секретарем – С. Третевич.

У січні 1929 р. у Великому Бечкереку український гурток заснував Українську громаду (ЦДАГОд: 102), статут якої влада затвердила лише через 3 роки. Головою управи УГ був М. Мельничук, членами – Ф. Кульбачний, І. Скалицький, С. Третевич. До ревізійної комісії неодноразово обиралися К. Немчинов, К. Нестеров, К. Паливода, А. Коробів, М. Михайловський та Г. Терновський (Тарнавський). У середині 30-х рр. ХХ ст. Громада поширила свою діяльність і на сусідні населені пункти. Вона діяла до кінця 30-х рр. ХХ ст.

Наприкінці 1925 р. у м. Смедерево, де проживали кубанські козаки, росіяни й українці, з ініціативи старшини П. Чорного була заснована українська група. Наступного року при ній почав діяти Український аматорський гурток, який здійснював культурно-освітні заходи для українців, кубанських козаків та місцевого населення. Найбільш активними у цій справі були режисер гуртка І. Коробко, Б. Жижиленко, Соколов та П. Чорний. На початку 1928 р. група налічувала 7 членів (ЦДАГОб: 35), 1929 р. – близько 30 (ЦДАГОс: 1). Місцеві українці хотіли легалізувати свою групу під назвою «Кобзар». Навесні 1929 р. статут був поданий на затвердження місцевій владі. Неодноразово його повертали для виправлення. Російські емігранти чинили перешкоди у справі легалізації гуртка. П. Чорному закидали більшовицьку агітацію, погрожували вислати з Югославії.

2 червня 1931 р. місцева влада затвердила статут Української громади «Кобзар» у Смедереві (ЦДАГОд: 117). На той момент Громада налічувала вже 56 членів, більшість з яких склали кубанські козаки. Були створені театральна секція та хор. До складу управи увійшли П. Чорний (голова), Б. Жижиленко, А. Медведів-Коцюра, Д. Простаченко й І. Сурмач. Тиск із боку росіян на членів УГ продовжувався. Поширювалися чутки, що вони – більшовики, німецькі та польські агенти. П. Чорного виключили зі складу Союзу інвалідів, позбавивши таким чином щомісячної допомоги у 200 динарів (ЦДАГОе: 60, 124).

Із поглибленням руху «вольних казаків», які вважали себе окремим народом і виступали за створення суверенної держави «Казакія», зі складу

Громади «Кобзар» вийшла група кубанських козаків, яка заснувала окрему організацію – «Смедеревский вольно-казачий хутор им. Калабухова». Це призвело до зменшення кількості членів Громади та її ролі у загальному емігрантському середовищі в Смедереві. Але з 1935 р. УГ поступово відновила свій вплив серед емігрантського загалу в місті (ЦДАГОг: 153–154) і навіть поширила культурно-освітню діяльність на Пожаревац та Суботицю (ЦДАГОг: 62–63).

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. група українських емігрантів, яка про-живала у Суботиці, виявила бажання налагодити зв'язок з українськими 442 організаціями в Югославії. У жовтні 1929 р. представники групи звернулися до П. Чорного за допомогою щодо придбання літератури та підготовки вистави. Врешті-решт, навесні 1936 р. в Суботиці була заснована Українська громада. У жовтні 1937 р. до складу її управи входили І. Черевко (голова), М. Колтоновський, І. Романок, ревізійної комісії – Й. Галущенко, А. Нечай і П. Бирченко (Суботиця, 1937: 34). У 1938–1939 рр. УГ діяла активно. Щомісяця відбувалися збори, виголошувалися доповіді з актуальних питань життя української еміграції, влаштовувалися вечірки, відзначалися національні, державні та релігійні свята, члени УГ знайомилися з новинками української преси (ЦДАГОі: 99–102).

У другій половині 30-х рр. ХХ ст. в Югославії існували неформальні групи українських емігрантів у містах Панчево, Пожаревац, Шабац та Шид, які підтримували зв'язки з українськими організаціями в країні, листувалися з редакцією журналу Гуртуймося і намагалися заснувати легальні українські громади, проте так і не реалізували ці плани.

Українській еміграції в Югославії був притаманний рух за об'єднання громадських організацій. Ініціатором виступили ті сили, які орієнтувалися на уряд УНР в еміграції. У вересні 1928 р. відбулися установчі збори Союзу українських організацій в Югославії (СУОЮ). До складу його управи були обрані П. Павлович-Шура (голова), В. Андрієвський та М. Тумир. У грудні того ж року МВС затвердило статут об'єднання. Але державний переворот, що відбувся 6 січня 1929 р., завадив розгортанню діяльності СУОЮ. Король Олександр I Карагеоргієвич видав маніфест, в якому йшлося про скасування конституції та розпуск парламенту. Король перебрав на себе всю повноту влади. Згодом низкою законів заборонялася діяльність політичних партій і організацій.

Центральна влада, побоюючись поширення впливу іноземних розвідок на емігрантські організації, посилила контроль за їх діяльністю. В. Андрієвський у листі до В. Филоновича від 22 січня 1929 р. писав: «Новий закон про організації, хоча і є спрямований проти місцевих організацій, зачепив і всі українські товариства. Ми мусили знову піднести наш статут на перегляд» (ЦДАГОс: 72). На початку лютого місцева влада не затвердила новий статут СУОЮ, але дозволила йому працювати (ЦДАГОс: 106).

При створенні Союзу не були дотримані відповідні процедури, що викликало занепокоєння у частини емігрантів. Так, спочатку невелика частина членів белградської Громади заснувала СУОЮ, затвердила його статут, а потім запросила вступити до нього інші українські організації. Керівництво белградської «Просвіти» не погодилося з цим і запропонувало скликати з'їзд усіх українських

організацій в Югославії. Більшість членів управи Союзу відмовилася від пропозиції. М. Павлович-Шура на 443 знак протесту вийшов зі складу СУОЮ і відновив своє членство у белградській «Просвіті».

На I конференції української еміграції, що відбулася у червні 1929 р. в Празі, делегат від українських організацій в Югославії В. Андрієвський повідомив, що на той момент членами СУОЮ були українські громади в Белграді і Великому Бечкереку, УТП у Загребі та група українців у Скоп'є (ЦДАГОа: 29).

Через непорозуміння з іншими громадськими організаціями та брак коштів СУОЮ фактично припинив свою діяльність. Декілька спроб відновити об'єднання не увінчалися успіхом. Врешті-решт, 8 жовтня 1933 р. в Белграді відбувся з'їзд СУОЮ, в якому взяли участь представники українських громад в Белграді (4 делегати), Великому Бечкереку (2), Смедереві (4) та філії УТП в Новому Саді (2). Але неузгодженість дій делегатів із регіонів, які підтримували уряд УНР в еміграції, та «хвороблива амбіція» В. Андрієвського призвели до того, що з 5 обраних до складу управи Союзу членів 4 представляли белградську «Громаду», серед них – 2 (Г. Шевчик – голова, М. Тумир – секретар) були прихильниками ОУН і журналу Розбудова нації. Членами управи також стали В. Андрієвський, Б. Козиренко та П. Чорний, ревізійної комісії – К. Нестеров, М. Мельничук та М. Заполенко (ЦДАГОф: 28зв–30зв).

Протистояння прихильників двох протилежних політичних таборів в управі СУОЮ не сприяло консолідації емігрантів. Обидві сторони намагалися залучити на свій бік якомога більше союзних організацій. 23 грудня 1934 р. відбувся конгрес СУОЮ, на якому Г. Шевчик і М. Тумир намагалися остаточно встановити свій контроль над діяльністю Союзу, залучивши до нього УТП в Загребі та УХДТ в Белграді. Прийняття цих двох організацій, які разом мали більше 800 членів, дало б незаперечну перевагу прихильникам ОУН. Делегати УТП й УХДТ вимагали не лише негайно визнати їх членство в Союзі, а й переобрати управу. Правомочні делегати, враховуючи поведінку кандидатів у члени Союзу та відсутність усього складу ревізійної комісії, визнали неможливим роботу конгресу. 12 травня 1935 р. відбувся черговий з'їзд Союзу, який обрав нову управу у складі П. Чорного (голова), В. Андрієвського, Й. Прокопюка, Б. Козиренка, М. Мельничука, Б. Мар-тоса, Б. Жижиленка, ревізійну комісію – К. Цвітановича, С. Третевича та В. Сердюка (ЦДАГОа: 94–97).

Новообрана управа намагалася поширити свій вплив серед еміграції. Допомогу у цій справі їй надав В. Филонович. Голова управи здійснив низку подорожей до місць перебування неорганізованої української еміграції. СУОЮ сприяв появі української організації в Суботиці, налагодженню зв'язку із групами українців в Любляні, Шабаци та інших містах (ЦДАГОг: 444 154зв). 3 жовтня 1936 р. управу Союзу очолив В. Андрієвський. У наступні два роки СУОЮ зміцнив своє фінансове становище і зв'язки із союзними організаціями, започаткував 3 «мандрівні» (пересувні) бібліотеки, організував систематичне надходження до організацій української преси (Власкор, 1937: 34–35).

На початку 1938 р. Союз налагодив зв'язок з Українським культурно-просвітнім товариством ім. Т. Шевченка у Прняворі (Боснія). Голова його

управи В. Семак висловив побажання не лише налагодити сталий зв'язок із Союзом, а й вступити до нього. Він обіцяв посприяти налагодженню співпраці товариства «Українська матиця» в Баня-Луці (Боснія) із СУОЮ (ЦДАГОі: 34, 42, 56). Але на заваді співпраці Союзу з русинськими організаціями стала проблема із затвердженням статуту СУОЮ. У лютому 1937 р. управа Союзу подала до МВС на перереєстрацію статут, до якого згідно із законодавством були внесені зміни, зокрема про неможливість вступу до Союзу організацій, що засновані громадянами Югославії і мають власні статuti. Але у листопаді того самого року з'ясувалося, що статут загубили. Управа знову подала його на затвердження. МВС продовжувало чинити перепони, посилаючись на те, що в його архіві відсутній перший (1928 р.) статут (ЦДАГОі: 7). У 1938 р. Союз українських організацій в Югославії припинив існування.

Отже, на відміну від Хорватії та Боснії, де домінувало Українське товариство «Просвіта» в Загребі із щільною мережею філій і представництв, у Сербії кількість емігрантських організацій була меншою. У складі загребської «Просвіти» та її філій переважали вихідці із Східної Галичини та місцева русинсько-українська меншина, у Сербії – представники Наддніпрянської України і невелика частина уродженців Східної Галичини та Кубані. Першою формою громадської організації української еміграції в Сербії було Українське товариство «Просвіта» в Белграді, другою – українські громади в Белграді, Великому Бечкереку, Смедереві та Суботиці, третьою – нелегальна організація «Товариство вояків українців імені гетьмана Петра Дорошенка у Великому Бечкереку». Їхня діяльність спрямовувалася представником військового міністра УНР на Балканах В. Филоновичем. Завдяки його зусиллям та ініціативі місцевих емігрантів у Белграді було засновано Союз українських організацій в Югославії, який об'єднував організації в Сербії та Македонії. Усі громадські організації, крім УТП в Белграді, діяли до кінця 1930-х рр. 445

Література

- Анський, В. «Дяка і сором (Лист з Югославії)». Тризуб 47, 1932: 21–23.
- Анський, В. «Тернистим шляхом (Десять років Української Громади в Білгороді)». Тризуб 46, 1938: 7–9.
- В. А. «Відкриття Української Громади в Білгороді (Лист з Югославії)». Тризуб 50, 1928: 26–27.
- В. А. «Українська театральна справа у Білгороді (Лист з Югославії)». Тризуб 43, 1930: 19–20.
- В. А. «Вистава „Запорожця за Дунаєм” у Білгороді». Тризуб 15, 1935: 14.
- Власенко, Валерій. «Друга хвиля міжвоєнної української політичної еміграції у Південно-Східній Європі». Сумська старовина 40, 2013: 22–35.
- Власенко, Валерій. «Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії». Русинистичні студії = Ruthenian studies 1, 2015: 103–132.
- Власенко, Валерій. «Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького „Тризуба”)». Київська старовина 1, 2011: 123–136.

Власенко, Валерій. «Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період». Київська старовина 3, 2011: 41–48.

Власенко, Валерій. «Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля)». Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету 39, 2014: 85–91.

Власенко, Валерій. «Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика „Тризуб”)». Величина малих язичких, књижевних, культурних и историјских традиција. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012: 95–105.

Власкор. «З'їзд Союзу українських організацій в Югославії». Гуртуймося 2–3 (XX–XXI), 1937: 34–35.

«З громадського життя української еміграції в Югославії». Трудова Україна 5–6, 1932: 26.

Козлитин, Владимир. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.). Харьков: РА, 1996.

Козлітін, Володимир. «Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.)». Українська діаспора 9, 1996: 52–69.

Литвин, Микола. «Галицька періодика міжвоєнного часу про українську еміграцію в Югославії». Нова думка 87, 1991: 21–23.

Мовчан, С. «Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919–1941 рр.». Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. 3–4, Львів, 1996–1997: 226–238.

Пр. «Українське життя в Петровграді». Тризуб 13, 1936: 13–14.446

Румянцев, Олег. «„Руски новини” та „Рідне слово” – дзеркало двох українських громад Югославії між двома світовими війнами». Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки 11, 2008: 448–460.

Джерела

АЈа (Архив Југославије), ф. 14, фасцикле 64, јединица описа 204.

АЈб, ф. 66, фасц. 359, ј. о. 597.

ЦДАГОа (Центральный державний архів громадських об'єднань України), ф. 269, оп. 2, спр. 258.

ЦДАГОб, ф. 269, оп. 2, спр. 262.

ЦДАГОс, ф. 269, оп. 2, спр. 271.

ЦДАГОд, ф. 269, оп. 2, спр. 277.

ЦДАГОе, ф. 269, оп. 2, спр. 277а.

ЦДАГОф, ф. 269, оп. 2, спр. 278.

ЦДАГОг, ф. 269, оп. 2, спр. 281.

ЦДАГОh, ф. 269, оп. 2, спр. 282.

ЦДАГОi, ф. 269, оп. 2, спр. 283.

HR-HDA (Hrvatska Republika – Hrvatski državni arhiv), f. 1353, inv. br. 3399.

Valeriy Vlasenko

STATE UNIVERSITY OF SUMY, UKRAINE
PUBLIC ORGANIZATIONS OF UKRAINIAN EMIGRATION IN
SERBIA IN THE INTERWAR PERIOD

Based on formerly unknown documents found in Ukrainian, Serbian and Croatian archives the article covers the process of the formation of NGO network of Ukrainian political emigration in Serbia during the interwar period. The article places its main focus on official public organizations – Ukrainian association “Prosvita” in Belgrade and its branch in Novi Sad, artistic drama association in Belgrade and Ukrainian assemblies in Belgrade, Veliki Bečkerek, Smederevo, Subotica. The research also touches upon the unofficial Ukrainian Hetman Petro Doroshenko association of combatants. The author analyzes the organizational structure of public organizations, examines the process of integration of primary organizations into the Union of Ukrainian Organizations in Yugoslavia, and finally concludes that the process of the formation of a NGO network of Ukrainian political emigration in Serbia, if compared to other Yugoslav regions, differs in key dates and types, organizational structure, political orientation and their affiliation with the Union.

Олеся Дроздовська

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ В ЮГОСЛАВІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТИЖНЕВИКА «РУСКИ НОВИНИ» (1924 – 1941 рр.))

У статті висвітлено історію і проблеми функціонування тижневика «Руски Новини» (Новий Сад, Дяково, Руський Керестур, 1924— 1941 рр.); окреслено мету створення, завдання, основні тематичні напрями публікацій; відзначено роль у пробудженні національного відродження українців Югославії.

Ключові слова: Югославія, українська преса, «Руски Новини», історія розвитку, тематика публікацій.

In article it is said about history and problems of function of weekly paper «Ruski Novyny» (Novi Sad, Dyakovo, Ruskii Kerestur, 1924— 1941); purpose of forming, tasks, main thematic directions of publications are traced; role in awakening of national revival of Yugoslavian Ukrainians is marked.

Key words: Yugoslavia, Ukrainian press, «Ruski novyny», history of development, theme of publications.

Донині найменш дослідженою ланкою в історії української журналістики залишається преса українських переселенців з Галичини, Закарпаття і Північної Буковини до областей Королівства сербів, хорватів і словенців (від 1929 р. – Королівство Югославія), які носять історичні назви Бачка і Срем (нині входять до складу самостійних державних утворень – Республіка Сербія і Республіка Хорватія). Водночас у сучасній вітчизняній історичній науці мало уваги приділяється докладному й системному вивченню причин переселення та умов господарсько-економічного життя українців в Югославії, дослідженню діяльності національних громадських, зокрема просвітницько-культурних, організацій у цій країні в роки міжвоєнної доби. Серед надрукованих наукових розвідок і публіцистичних статей домінують праці діаспорних дослідників [8; 10; 14; 17; 24; 28].

У роботах вітчизняних науковців минулого і сьогодення висвітлюються лише окремі аспекти життя громадян Югославської держави українського походження [3; 11; 15]. Тому актуальною залишається потреба докладного вивчення змісту українських пресових видань, які у 20—30-х рр. ХХ ст. виходили в цій країні, оскільки вони є цінним джерелом дослідження життя окремої групи українців Балканського регіону.

Історіографія ж окресленої нами проблеми обмежується кількома публікаціями, зокрема публіцистичною статтею, надрукованою з нагоди 70-річчя виходу першого числа газети «Рідне Слово» на сторінках «Християнського календаря», і чи не єдиною науковою розвідкою, а саме працею С. П. Мовчана «Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919—1941 рр.» [12; 16]. Дослідник зазначає, що у міжвоєнний період в Югославії українською мовою виходило чотири пресових видання: тижневик «Руски Новини» (Новий Сад, Дяково, Руський Керестур, 1924—1941), редагований М. Фіраком двотижневик «Рідне Слово» (Дяково, Пішкоревиці, Руський Керестур, 1933—1941), загальноосвітній місячник «Вісник Просвіти» (Загреб, 1936—1941) і газета прокомуністичного спрямування «Зоря» (1934—1941). За нашими підрахунками у 20—30-х рр. ХХ ст. у Югославському королівстві виходило шість українських (за мовою або проблематикою друківаних матеріалів) пресових видань. Перелік С. П. Мовчана доповнюємо на основі літературних джерел та завдяки опрацюванню *de visu* «Руских Новин» такими часописами: друківаний спочатку місцевою, т. зв. бачванською, говіркою, а від 1939 р. – українською літературною мовою двомісячник націоналістичного характеру «Думка» (Руський Керестур, Загреб, 1936—1944; редактори С. Саламон (1936—1937) і М. Бучко (1937—1944) [4; 29] і дитячий місячник «Наша Заградка», який під редакцією М. Ковача виходив у Руському Керестурі упродовж 1937—1941 рр. [5; 18; 20].

У нашій статті маємо на меті простежити історію «Руских Новин», окреслити коло найактивніших авторів і основні тематичні напрями публікацій, визначити місце та роль цього видання у формуванні й збереженні національної самобутності нащадків українських переселенців у Югославії.

Перше число газети побачило світ 4 грудня 1924 р. у Новому Саді, де видання виходило до 1930 р. Упродовж 1931—1936 рр. редакція тижневика працювала у Дяково, у наступні роки (1937—1941) в Руському Керестурі. Власником і видавцем газети було «Руське народне просвітне дружтво» («Руське народне просвітне товариство»), яке діяло в Югославії від липня 1919 р. до квітня 1941 р. Газета була його пресовим органом і водночас – першим і єдиним, на момент створення, періодичним виданням українців у Королівстві сербів, хорватів і словенців. Мова «Руских Новин» – бачванська говірка – мішаний українсько-польсько-словацький діалект з угорськими, німецькими і сербськими запозиченнями.

Цільова читачка аудиторія тижневика красномовно окреслена вже у його підзаголовку: «За русинок у Кральовини» (від ч. 37 за 1929 р. – «За русинок у Кральовини Югославії», згодом – «За русинок у Югославії»). Окрім того, як назва видання, так і підзаголовкові дані декларують прагнення його видавців і редакторсько-авторського колективу підкреслювати національну самобутність вихідців з етнічних українських земель, які проживали на той час на теренах цієї багатонаціональної європейської країни, а також свідчать про об'єднанчі завдання видання.

Відповідальними редакторами «Руских Новин» були місцеві громадські діячі та греко-католицькі священники: у 1924—1930 рр. – перший секретар

Руського народного просвітнього товариства Юрій Павич, у 1931—1932 рр., в окремих числах за 1933 р. – (Матія) Матвій Петлич, у 1933—1936 рр. – парох у Дяково Франьо Дідович. Упродовж 1937—1941 рр. газету редагував настоятель греко- католицьких парафій, спочатку у Пішкоревіцях, а згодом – у Русь- кому Керестурі, Михайло Фірак.

Видання виходило накладом від 1000 до 2000 примірників і розповсюджувалося не лише в Югославії, а й надсилалося передплатникам у США та інші країни. За 1924—1939 р. світ побачило близько 800 чисел газети. Кількість чисел, виданих у наступні роки, через їхню відсутність у львівській академічній книгозбірні встановити не вдалося.

Поява нового українського пресового видання не залишилася непоміченою в Галичині та у колах патріотично налаштованої української еміграції у США. Скажімо, духовні засади видання чи не конкретніше від самої редакції «Руских Новин» окреслено в опублікованій у ч. 11 за 1929 р. на сторінках журналу «Місіонарь» (Жовква) статті «Ювілей «Просвіти» в Бачці». Зокрема, тут зазначалося: «Наші брати – Бачванці доперва по війні, котра висвободила їх від мадярської влади, почали організовувати в себе просвітне життя. Оснували товариство «Просвіта» та видають вже шестий рік дуже гарну часопись п. з. «Руски Новини». Часопись та писана в християнсько-католицьким дусі». Видавці тижневика уважно стежили за відгуками на своє видання в українській пресі, яка доходила до них. На сторінках газети друкувалися перекладені бачванською говіркою статті та замітки з перемишльського «Українського Голосу», львівських «Діла» і «Неділі», української преси в Америці [1; 23; 25 – 27].

«Руски Новини» функціонували лише на передплатні кошти і завдяки фінансовій підтримці товариства-видавця, окремих добровільних жертводавців, а також самовідданої праці редакційного колективу [19]. Це було причиною матеріальних негараздів видання і призводило до перерв у його роботі. Ситуацію загострювала і невелика кількість постійних передплатників, наприклад 1928 р. їх налічувалося тільки 600 осіб [6], які до того ж не завжди вчасно вносили належні суми (про це свідчать постійні звернення до недобросовісних платників). Так, 1925 р. ч. 48 вийшло 29 жовтня, а ч. 49 – 13 листопада, 1927 р. ч. 27 – 8 липня, а ч. 28 – 22 липня через друкарські проблеми. Триваліша перерва у виданні газети була 1931 р. У другій половині 1930 р. Руське народне просвітне товариство через наростаючу світову економічну кризу не мало змоги повноцінно фінансувати «Руски Новини». У цей час редакція газети переїхала з Нового Саду до Дякового, що стало причиною виходу у світ першого числа тижневика за 1931 р. лише 28 серпня. Вистояти в таких умовах виданню вдалося лише завдяки підтримці отця Діонізія Нярадія, який на той час, обіймаючи духівницькі посади спочатку у Пряшівській (Словаччина), а з 1938 р. – у Мукачівській (Закарпаття) єпархіях, був також Апостольським адміністратором Крижевацької єпархії, яка об'єднувала усіх вірян Греко- католицької церкви Югославії [21]. У редакційній статті «10-рочниця.

«Руских Новин» підкреслювалося: «Пам'ятаймо добре, же да не було Преосвященого Владика, ми нешка у таких чежких часох остали без своїх

новинох, без того шветла просвити, поуки и поради, котре вони до руских обисцох приноша» (1934. – Ч. 48). Таким чином, завдяки передусім зусиллям духовного наставника усіх греко-католиків Югославії «Руски Новини» проіснували до квітня 1941 р. і були закриті через окупацію країни німецькими й італійськими військами.

Зі свого боку редакція також докладала усіх зусиль, аби забезпечити виданню достатні фінансові умови. Чи не у кожному числі публікувалися звернення до українських торгівців та ремісників з проханням подавати до газети оголошення, рекламувати на її сторінках свої товари. Вартість такої послуги становила три динари на рік. Однак, незважаючи на це, необхідно відзначити майже повну відсутність у «Руских Новинах» реклами. Також з метою збільшення кількості постійних читачів видавці газети поступово зменшували вартість річної передплати. У 1924 – 1930 рр. вона становила 100 динарів, у 1931 – 1938 рр. – 60 динарів, а в 1939 р. – 55 динарів. Це певним чином свідчить і про недостатньо міцне економічне становище українців в Югославії. Окрім того, на шпальтах тижневика постійно публікувалися прохання про пожертви на «Фонд Руских Новинох». У саморекламі, редакційних замітках видавці газети апелювали до національної свідомості читачів. Наприклад, М. Фірак у публікації «За нашо новини» (1934. – Ч. 46) наголошував: «Кажди Русин най зна, же нашо новини виходза пре Русинох и за Русинох и же зато наша национална чесц и слава завиши од того, яки буду нашо «Руски Новини» и як вони буду напредовац».

Постійними авторами різножанрових матеріалів, друкованих у тижневику, були представники української – як місцевої, так і з Галичини та Словаччини – інтелігенції (греко-католицькі священики, вчителі, літератори, правники, лікарі). Серед них – Дюра (Юрій) Биндас, Михайло Биркаш, О. Г. Бесерміні, Мирко Боїч, М. Бучко, Василь Гарді, Е. Гербут, Матвій Винай, Янко Висловський, Йоан (Я.) Жилник, Сильвестр Киш, М. Ковач, Гавриїл (Габор) Костельник, Євген Кочиш, Ілько Крайцар, Михайло Мудрий, Микола Надь, А. Наливайко, Т. В. Новта, Володимир Нота, Діонісій Нярадій, Ю. Павич, М. А. Поливка, Владислав Поляк, Сильвестр Саламон, Євгеній М. Тимко, Михайло Фірак, Михайло Хайнал, В. Юрченко та ін.

«Руски Новини» були створені з метою об'єднання територіально розмежованих етнічних українців Королівства сербів, хоратів і словенців – у міцну самодостатню національну громаду, для сприяння їх культурному розвитку та збереження національної мови і греко-католицької віри. Перед виданням ставилися просвітницькі та інформативні завдання, на цьому щорічно наголошувалося у редакційних публікаціях. Перше число газети відкривала програмна стаття «Русини!», в якій наголошувалося, що з часу переселення українців до тогочасних регіонів Югославії справа видання пресового органу рідною мовою як вісника народної культури і просвіти була однією з найактуальніших. Зокрема, у ній відзначалося: «Од початку нашого народного життя у шлебодней нашей югославянської держави видаване єдних новинох на нашим язичу було нам найвекше старане. Новини су вистник народней культури и просвити. [...] Од нешка буду розношиц «Руски Новини» широм швета, дзе Русини жию, вшеліяки душевни и духовни добра и буду их дзеліц рускому народу на радосц и потіху».

У цій же публікації редакція підкреслювала, що «Руски Новини» є позаполітичним незалежним пресовим виданням, і, завершуючи її, закликала: «На діло, Русини, за свою народну ствар!» (1924. – Ч. 1).

Окрім того, у цьому ж числі видавці надрукували звернення єпископа Греко-католицької церкви в Югославії Діонісія Нярадія до цільової аудиторії газети п. н. «Читательомъ «Руских Новиных» даскельо слови». Саме у цій публікації докладно розписано завдання тижневика: передусім плекати у читачів почуття національного пат-ріотизму, любові до рідної, греко-католицької, віри, поширювати християнські принципи взаємин у громаді, виховувати пошану до нової батьківщини й водночас сприяти вивченню історії та культури українського народу, а також висвітлювати усі найвідоміші події у житті українців Югославії, бути добрим порадиником і наставником, допомагати читачам залагоджувати щоденні проблеми як у родин-ному житті, так і в господарюванні тощо. Автор також наголошував: «Хто ма у своих рукох новинство, тот ма у своих рукох кормидло, с хторим може водзиц и провадзиц так державу як и цали народи так як сче. [...] Од новинства завиши судьба християнства, школох и вихованя народа, завиши будучносц католических организацийох» (с. 1).

Думка шанованого в середовищі югославських українців церковного та громадського діяча безумовно сприяла і популяризації видання. Варто зазначити, що редакція час від часу друкувала на сторінках «Руских Новин» публіцистичні, просвітницького характеру статті й замітки, за допомогою яких намагалася переконати читачів у необхідності для кожного народу мати власну пресу, дбати про її розвиток, передплачувати, допомагати редакціям у розповсюдженні і, без сумніву, – читати. Автори цих публікацій ознайомлювали читачів з історією преси, розповідали про призначення друкованого слова, переконували в можливості формувати громадську думку, морально-етичні засади й естетичні смаки за допомогою книги і періодичних видань, а також впливати на перебіг і оцінку суспільно-політичних подій у житті будь-якої держави і нації. Окрім того, у цих матеріалах часто подавалися роз'яснення відмінностей між т. зв. «доброю» (базованою на християнських засадах) і «поганою», небезпечною, літературою («безбожною», атеїстичною, комуністич-ного, соціалістичного і т. п. спрямування) [2; 6; 7; 9; 13; 22]. Наприклад, у замітці «Успишне поширене новиных» наголошувалася:

«Новини маю вельку важносц... У новиных человек найдзе и поуку и хасновите читане, найдзе вельо нового, да заспокої свою любопитносц. [...] Добри новини то вельке благо, дракше од вельких маеткох, бо добри новини як и добри кніжки будую человека, ублагородною шерцо, кристалізую-утвердзую у человеку характер, розбудзую и запалюю у человеку жирячку любви гу Богу, гу ближньому, робя человека жертвеним за благородни идеї, за виру, за народ» (1928. – Ч. 28). В іншій публікації зазначалося: «Бешед баржей пореже, ягод меч» – гвари стара присловка и у тих словох виражена є велька мос людскей бешеди. Але ише векшу, и то вельо векшу, моц од вигвареней бешеди ма нешка друковане слово кніжки и часописи – новини. [...] Друковане слово уплива на щижких, котри го читаю и котри го буду читац. Воно нешка не ограничено ані на

число людзи, нешка скоро кажди зна читац – анї на време, бо кнїжка и новини можу тривац езри роки» (Моц друко- ваного слова. – 1931. – Ч. 2).

Редакція «Руских Новин» дбала про формування світоглядних позицій цільової аудиторії, тому на сторінках видання домінували матеріали просвітницького характеру. Як у редакційних, так і в авторських статтях (найчастіше М. Мудрого та М. Фірака) крізь призму християнської моралі висвітлювалися події внутрішньодержавного і міжнародного політичного, господарського та культурного життя, подавалися тлумачення основних ідеологічних засад найбільш популярних на той час політичних течій – націоналізму, комунізму, соціалізму, обговорювалися такі проблеми, як взаємини держави і віри, нації і Церкви тощо. Ці матеріали передусім сприяли формуванню політичної орієнтації читачів, виробленню їхніх світоглядних позицій, заохочували цікавитися життям свого народу, країни і світу загалом. Окрім того, публікації окресленого тематичного спрямування свідчать і про політичні пріоритети видавців тижневика, які обстоювали право українського народу на національне самовизначення, збереження рідної мови, розвиток культури тощо, і водночас декларували прагнення досягти компромісу і взаєморозуміння з іншими народами, особливо своїми співгромадянами, а також застерігали від впливу соціалістичної та комуністичної пропаганди. Скажімо, автор (П.) статті «Криви націоналізм» розрізняв два типи націоналізму: 1) християнський націоналізм, в основі якого лежить любов, і 2) «криви» націоналізм (т. зв. фашизм), який проповідує ідею про вищість однієї нації над іншою. Він переконував: «Націоналізм назначує любов до свого народу и до своего отечества. ... Человек без отечества препад, народ без отечества страцени. Тоту любов гу отечеству и нації пошвецел сам Бог, бо Вон сце, да человек видзи у жемским отечеству образ небесного отечества ... Прето и Церква високо ценї и почитує нацию и отечество каждого своего члена и виховує у любви гу нїм ...» (1927. – Ч. 6). Автор іншої публікації, присвяченої окресленому питанню, закликав: «Жийме сами, и допуцаме, да и други жию. То треба да паметаю народи, хтори маю свойо народни держави, а у хторих жию и людзе других народносцох» (М. Ч. Націоналізм. – 1927. – Ч. 48).

Процитоване свідчить про тогочасні тенденції формування світоглядних принципів «християнського націоналізму». Безперечно, причиною цього була перш за все та обставина, що більшість організаторів видання і його активних співробітників належали до українського духовництва. Саме тому цілком закономірним є те, що окрему групу публікацій на сторінках видання становили матеріали, присвячені розкриттю основних засад християнського віровчення, висвітленню історії, традицій та тогочасних проблем греко-католицької Церкви в Україні та світі, ознайомленню з найважливішими подіями у церковному житті. Упродовж майже усіх років існування газети на її сторінках велася рубрика «Духовни живот», під якою друкувалися як історичні нариси про становлення християнства на українських етнічних землях, так і просвітницькі статті, завдяки яким Церква і підпорядковані їй інституції ставали ближчими до мирян.

Майже в кожному числі під рубрикою «Шветочни отпочивок» редакція друкувала окремі глави Євангелій і коментарі М. Мудрого до них, а під

рубриками «Гледајме правду» або «Духовни живот» – катехитичні матеріали. Щороку виходили Рідзвяні та Великодні числа, у змісті яких домінували публікації релігійного, етнографічного та просвітнього змісту, друкувалися белетристика, різдвяні притчі і легенди. Такі числа традиційно відкривалися посланнями з нагоди свят єпископа Греко-католицької церкви в Югославії Діонісія Нярадія.

Окрім того, у «Руских Новинах» публікувалися статті природничої, етнографічної, краєзнавчої, історичної, мистецької та літературознавчої тематики (присвячені передусім національній історії та культурі), життєписні нариси, замітки про відомих українських громадсько-політичних, науково-культурних і церковних діячів, керівників українського національного руху. Серед них – розвідка Г. Костельника «Нашо народни писні» (1928. – Ч. 30, 31), історичні нариси «Початки рускей історії» (1938. – Ч. 3), «Основе рускей держави» (1938. – Ч. 4), «Києвско-руска держава Владимира Велького» (1938. – Ч. 5), стаття Д. Міклоша «Наш иконостас у Липовлянох» (1929. – Ч. 17), у якій подано опис виконаного маляром Міленком Д. Дюрічем іконостаса греко-католицької церкви в Липовлянах, нариси, підписані криптонімом Б.: «Писання Габра Костельника» (1932. – Ч. 10, 11), «Значене Г. Костельника за нашу кніжовносц» (1932. – Ч. 12), замітки «Вопрос нашей музыки и малярства» (1932. – Ч. 38) і «Поезия М. Виная» (1933. – Ч. 19) С. Саламона, «Иван Франко» (1926. – Ч. 82) та «Митрополит Шептицкий» (1935. – Ч. 31) М. Фірака, «Григорий Квитка-Основяненко» К. (1928. – Ч. 48), «На спомен Тараса Шевченка» Є. Тимка (1934. – Ч. 10, 11) і «Маркиян Шашкевич. (1811—1843)» С. Саламона (1936. – Ч. 33), «Габор Костельник з нагоди 50-того року живота (15.VI. 1886 – 15. VI. 1936)» Д. Б. (1936. – Ч. 24). Наприкінці 1936 р. матеріали про відомих українців редакція планувала друкувати під шапкою «Нашо вельки людзе», однак цей задум так і не був втілений у життя.

Власне на необхідності подання матеріалів окреслених тематичних напрямів редакція наголошувала у зверненні «Познавайме историю свойого народа» (1925. – Ч. 40). Зокрема, стверджувалося: «И нам, кед сцеме очувац свою народносц, свойо народне добро и масток, потребно познавац свою историю, бо у ней найдземе записану любов гу своєї дідовщини, зос яку нам треба исц до лепшей будучносци. Прето треба нам познавац историю свойого народу и читац приповедки и поуки зос історії». Згодом Михайло Фірак у нарисі «Спознајме сами себе» відзначав, що знання власної культури й історії якнайкраще сприяє формуванню національного патріотизму: «Наша народна свідомосц не шме буц узка, не шме ше затримац лем при нас самих, що жиєме у Югославії, але розшириц ше муши на цалируски народ, що жиє на швецє. Наша рука свідомосц будзе лем теди подполна, кед ше вона рохцагне на цалу руску нацию. А зато найперше потребно упознац самих себе. Як вельки наш народ, кельо його ест и дзе жиє» (1927. – Ч. 18).

Водночас однією з провідних на сторінках тижневика була тема виховання й освіти дітей та юнацтва. У публікаціях окресленого тематичного напрямку порушувалося питання про роль та завдання батьків, учителів і Церкви

у формуванні світогляду молодого покоління, акцентувалася увага на проблемах навчання українських дітей рідною мовою і забезпеченні сільських шкіл національними педагогічними кадрами, підручниками й літературою українською мовою. Окрім того, у публікаціях постійно наголошувалося, що вирішення цих проблем – це передусім справа самих українців. Наприклад, автор статті (Б.) «Наш школки вопрос» підкреслював:

«Прето, кед маме хиби и нешори у наших школах, тому не держава виновата, але лем ми сами. Бо нам не потребно модліц народни школи з нашим руским язиком, але то длужносц каждого Русина, да жада, пита, да його дзецко ма у школи свойого руского учителя и да ше не руским язиком у школи воспитуе. Правда, же то не може єден зробиц, але можу мац бизовни успехи шицки члени єдного общест- ва, – кед ше зложа» (1927. – Ч. 47). Разом із цим у низці статей неодноразово обговорювалися проблеми освіти усіх вікових категорій українців у Югославії. У численних публікаціях пропагувалася думка про те, що подоланню аналіфбетизму можуть допомогти передусім читальні, аматорські театральні гуртки. Окрім того, на сторінках газети популяризувалося читання т. зв. «доброї» християнської друкованої літератури. У статті «Зли кніжки и новини» редакція закликала: «Одруцуйме од себе зли кніжки и новини, бо вони нам отрову до нашей души приноша! Читайме и потпомагайме лем добри християнски кніжки и новини, бо зос тим приобриєме себе у народу нашому правдиву просвіту, котра приноша людзом щесце и Божи благослов» (1934. – Ч. 16).

Громадсько-політичне, культурне й економічне життя українців Буковини, Галичини, Закарпаття постійно перебувало у центрі уваги видавців тижневика. Автори оглядових та аналітичних статей, рідше – заміток, акцентували увагу на недотриманні державами, до складу яких через відомі політичні події увійшли ці українські землі, даних міжнародному співтовариству обіцянок щодо забезпечення прав і свобод корінного населення, наголошували на намаганнях його асимілювати. Чи не найдокладніше на сторінках видання висвітлювалися українсько-польські взаємини. М. Фірак у статті «О польско-українским односу» писав: «Медзи Поляками и Русинами-Українцами од давна ше водзи борба лем пре єдну ствар. Українці сцели и сцу буц самостални газдове у своєї хижі, сцу – цалком справедліво – свою самосталносц, Поляки їм то спераю, не до- пушчую. [...] Яки цель маю Поляци у тим? Спольонїзовац Русиных, то єст, же би Русини постали з временом Поляци. Русини ше опе- раю, браня ше словом, поволую ше на Божи и природни закон, на чловечески права, але хто силнейши – тота правда. Але лем до часу!» (1926. – Ч. 56).

Редакція газети намагалася висвітлювати, за змогою, і життя українських заоканських емігрантів. Автори окремих публікацій заторкували питання вимушеності еміграції як шляху до покращання умов життя, а також звертали увагу на проблеми, які очікували на новоприбулих у чужих країнах.

Наприкінці 1938 р. події у Карпатській Україні спонукали редакцію до відкриття на сторінках тижневика рубрики «Висти з Карпат. України». Тут подавалися замітки, у яких висвітлювалася боротьба українців Закарпаття за свою незалежність.

У різножанрових публікаціях про події в УРСР порушувалися проблеми переслідування державними органами влади Церкви і священників, українського селянства зокрема й українства загалом, акцентувалася увага на русифікації, тотальному терорі і нищівному голодоморі 1932—1933 рр. Окрім матеріалів власних авторів і співробітників, редакція подавала і перекази змісту публікацій окресленої тематики з інших українських пресових видань.

Чи не найбільший тематичний блок на сторінках «Руских Новин» утворюють інформаційні матеріали, в яких висвітлюються умови життя, розвитку, прагнення і проблеми українців Югославії. Газета повною мірою виправдовує своє призначення як своєрідного хронікера, на сторінках якого постійно фіксувався перебіг усіх найважливіших подій життя української громади Югославської держави. Різножанрові публікації не лише містять ті чи інші відомості, а й у більшості випадків звертають увагу читачів і на проблеми національного відродження нащадків переселенців з етнічних українських земель до країн Балканського півострова, озвучують питання збереження рідної мови та греко-католицької віри.

Чимало публіцистичних, просвітницьких статей, нарисів і заміток було спрямовано на плекання національної самосвідомості, зріст самооцінки, на вироблення почуття самодостатності як у «южнославянських» русинів, так і в українців, що проживали в інших країнах світу. Нерідко у них і пропагувалася українська державницька ідея, подавалися застереження перед процесом асиміляції, лунали заклики до об'єднання й організованої праці як у господарській, так і в політичній та культурній сферах, а також висвітлювалася діяльність нечисленних українських товариств і організацій, зокрема «Руського народного просвітнього товариства», «Союзу Руських Школярів», белградської «Української Громади», «Рускої Драми».

Зрідка редакція публікувала оглядові нариси про життя українців у різних регіонах Югославії, в яких подавалися статистичні відомості про кількість українців, що проживали на тій чи іншій території, описи господарсько-економічного становища, духовного та культурного розвитку, географічні характеристики територій компактного проживання українських колоністів тощо. Серед них: «Українці або Русини у Югославії» (1933. – Ч. 1), «Нашо браца Українці у Босней и Славонії» (1933. – Ч. 15), «Нашо у Босней» Фрушкогорки (пані Латкович, дружина пароха с. Каніже Ф. Латковича) (1935. – Ч. 17 – 19). Окрім того, у «Руских Новинах» опубліковано кілька історико-краєзнавчих і подорожніх нарисів про минуле і сучасне українських колоністів у Югославії, як-от: «Наша колонізація», підписана псевдонімом Бачваньски Славонец (1925. – Ч. 12), і «Зос живота наших дідох» М. Нярадїя (1925. – Ч. 17, 18).

Докладнішому «знайомству» з особами, причетними до видання тижневика й українського церковного і громадського життя у Югославії, зокрема Д. Нярадїєм і М. Мудрим, з авторами і благодійниками «Руских Новин» сприяють ювілейні життєписні нариси «Преосв. Владика Др. Дионизий Няради як руски патриот» М. В. (крипт. М. Виная) (1935. – Ч. 1), «Монсиньор Михаил Мудри» Д. Б. (1935. – Ч. 1) та «Габор Костельник» М. Мудрого (1935. – Ч. 18).

Повідомлення, звіти, кореспонденції, замітки про громадсько-культурне життя українців у Югославії – у містечках і селах Дюрдово, Загреб, Каніжи, Коцур, Крічке, Митровиця, Новий Сад, Петровці, Пішкоревці, Руський Керестур, Шід та ін. – публікувалися у кожному числі під рубрикою «Зос наших валалох» («З наших сіл»). Під рубрикою «Зос Р.Н.П.Д.» («Зос Просвіти») докладно висвітлювалася організаційна, просвітницько-культурна і видавнича діяльність «Руського народного просвітнього товариства». Відомості про видавничу роботу цього Товариства можна віднайти й у рубриці «Зос кніжовности». Тут публікувалися бібліографічні матеріали про художні й просвітницькі книжкові видання, друковані бачванською говіркою. Зрідка під цією рубрикою вміщувалися короткі відгуки на те чи інше видання. Окрім того, на сторінках тижневика постійно анонсувалися чергові випуски щорічного просвітницько-літературного видання товариства п. н. «Руски календар».

Тижневик є важливим джерелом інформації про пресові видання українців в Югославії. На його шпальтах друкувалися замітки про часописи для дітей у Загребі – «Зоря», «Наша Думка» («Зоря» и «Наша Думка». – 1934. – Ч. 21) та Руському Керестурі – «Наша Заградка» (Т. «Наша Заградка». – 1937. – Ч. 26; Рац Д. Зложно до работи! (Привит «Нашей Заградки»). – 1937. – Ч. 35; Зос Редакції «Нашей Заградки». – 1938. – Ч. 50), про першу українську газету в Югославії «Рідне Слово» («Рідне Слово». – 1933. – Ч. 17) і культурно-освітнє видання для української світської та духовної інтелігенції – газету «Думка» (Тон. Того мешаца виходзи «Думка». – 1937. – Ч. 35). У зазначених публікаціях містяться відомості про умови створення, початок виходу, напрям і тематику друкованих матеріалів, а також про видавців, автуру тощо.

Численні публікації спрямовано на виховання у читачів патріотичних почуттів і стосовно нової батьківщини – Югославії. Зазвичай автори передовиць окресленої тематики намагалися залучати українців – громадян Югославського королівства – до усіх подій державного значення (наприклад парламентські вибори), переконували в тому, що така активність лише сприятиме покращанню їхніх умов життя, зокрема закликали відзначати 1 грудня 1918 р. – дату створення Королівства сербів, хорватів і словенців, висловлювали вдячність королю Олександру I за можливість економічного і культурного розвитку «южнославянских Русиных» у цій країні.

Необхідно відзначити, що видавці «Руских Новин» на кількох сторінках кожного числа (середній обсяг – 4 сторінки) прагнули якнайповніше висвітлити життя країни і світу за тиждень. Повідомлення про події політичного та громадсько-культурного життя в Югославії, у зарубіжних країнах, на етнічних українських землях та у середовищі української заокеанської еміграції редакція подавала під рубриками «Политика», «Цо нове дома», «Цо нове у швецє», «Наиновши висти», «Руско-Українски Швет» відповідно. З 1936 р. відомості про життя у парафіях Крижевацької греко-католицької єпархії публікувалися у рубриці «З нашого владичества».

Окрім того, на сторінках видання велися рубрики, під якими вміщувалися матеріали практичного призначення. Поради щодо раціоналізації сільсько-господарських робіт подавалися під рубрикою

«Газдовство», докладні описи симптомів небезпечних інфекційних захворювань, методів їх профілактики та догляду за хворими друкувалися під рубрикою «Народне здравле». Юридичній просвіті читачів тижневика сприяли матеріали рубрики «Правна порада». Короткі ж (часто кількарядкові) рекомендації стосовно виховання дітей, ведення домашнього господарства, кулінарії, першої медичної допомоги, санітарії друкувалися під рубриками «Мали поуки» та «За нашу газдині».

З художньої літератури у «Руских Новинах» друкувалися твори (перекладені бачванською говіркою М. Фіраком, М. Нярадієм та С. Саламоном) не лише українських письменників, як-от: Т. Бордуляка, Б. Лепкого, р. Купчинського, А. Курдидика, Леся Мартовича, В. Стефаника, Т. Шевченка, І. Франка, і класиків зарубіжної літератури: Я. Гашека, М. Горького, М. Зоценка, О. Купріна, Л. Толстого, Г. Сенкевича, А. Чехова та ін., а й місцевих українських авторів – Михайла Биркаша, Мирка Боїча, М. Брилинського, Габора Букатка, М. Виная, М. Ковача, Осифа Костельника, Ілька Крайцара, Михайла Мудрого, Сильвестра Саламона. 1932 р. на сторінках видання було відкрито рубрику «За нашу дзеци», під якою подавалися передруки оповідань релігійного змісту із львівського журналу «Дзвіночок».

Видання «Руски Новини» є цінним джерелом для дослідників громадсько-політичного, духовного та культурного життя української громади Югославії у 20—30-х рр. ХХ ст. Часопис сприяв співпраці й об'єднанню розсіяних на чужій землі українських емігрантів, інформував про події на батьківщині, був оберегом національної культури та віри, запобігав повній асиміляції українців. На його сторінках міститься багато відомостей про діяльність місцевих українських товариств і організацій, висвітлюються проблеми українців у цій країні, публікуються художні твори місцевих українських літераторів. Окрім того, видання справді стало рушієм пробудження національної свідомості у середовищі українського за походженням населення в окремо взятій державі Балканського регіону. Найкращим підтвердженням цього висновку є той факт, що з другої половини 30-х рр. ХХ ст. тут почали виходити й інші українські пресові видання, назви яких подано нами на початку статті.

Джерела-література

1. «Америка» о нас // Руски Новини. – 1934. – Ч. 17.
2. Вельки огонь од «Искри» або сила и моц новинох // Руски Новини. – 1938. – Ч.
3. Гнатюк В. Зносини українців із сербами. – Львів, 1906.
4. Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989—90. – С. 280.
5. Зос Редакції «Нашей Заградки» // Руски Новини. – 1938. – Ч. 50.
6. К. Успішне поширене новинох / К. // Руски Новини. – 1928. – Ч. 28.
7. к. Дацо о новинох / -к. // Руски Новини. – 1926. – Ч. 72.
8. Лабош Ф. История русиных Бачкей, Сриму и Славоніи 1745 – 1918: доселене, газдовски, просвитни, културни и духовни живот / Ф. Лабош. – Вуковар, 1979.

9. М. М. [Мудрий М.]. Найвекша сила на швецe – штампа / М. М. // Руски Новини. – 1924. – Ч. 3, 4.
10. Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі і Югославії / М. Марунчак. – Вінніпег, 1969. – С. 43—56.
11. Мовчан С. П. Діяльність товариства «Просвіта» серед української діаспори у міжвоєнній Югославії / С. П. Мовчан // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 1999. – Вип. 2.
12. Мовчан С. П. Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919—1941 рр. / С. П. Мовчан // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1996—1997. – Вип. 3/4. – С. 228 – 231.
13. Моц друкованого слова // Руски Новини. – 1931. – Ч. 2.
14. Небесний Борис. Українці в Сербії / Борис Небесний // 11869.htm.
15. Осадчук С. С. Внесок українців-емігрантів в Югославії у розвиток юридичної науки / С. С. Осадчук // Університетські наукові записки. – Т., 2005. – № 1/2. – С. 43—49 // www.univer.km.ua/725.pdf.
16. Р. М. До 70-ліття виходу в світ першого числа «Рідного слова» / р. М. // www.infoukes.com/koukyu/html/70_littja_ridnoho_slova.htm.
17. Рамач Л. Русини-українці в Югославії / Л. Рамач. – Вінніпег, 1971.
18. Рац Д. Зложно до роботи! (Привит «Нашей Заградки») / Д. Рац // Руски Новини. – Ч. 35.
19. Русини! // Руски Новини. – 1924. – Ч. 1.
20. Т. «Наша Заградка» / Т. // Руски Новини. – 1937. – Ч. 26.
21. Терещук О. Нярадій Діонісій / О. Терещук // Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопед. слов. – Львів, 2001. – Вип. 8. – С. 208—209.
22. Тон.[Тимко О.]. Преса / Тон. // Руски Новини. – 1936. – Ч. 25.
23. «Українски голос» о нами // Руски Новини. – Ч. 25.
24. Українці Хорватії : матеріали і док. / упоряд.: С. Бурда і Б. Гралюк. – Загреб, 2002. – Кн. 1.
25. Що пишу американски новини за нас // Руски Новини. – 1925. – Ч. 21.
26. Що пишу о нас // Руски Новини. – 1929. – Ч. 39.
27. Що пишу о наших новинох // Руски Новини. – 1931. – Ч. 6.
28. Чумак В. Дослідження української мови в державах колишньої Югославії / В. Чумак // 12255.htm.
29. Encyclopedia of Ukraine. – Toronto ; Buffalo ; London, 1984. – Vol. 1. – P. 771.

Юрій Латяк

АКАДЕМІК ДР ОЛЕКСА МИШАНИЧ І РУСИНІ У ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

Ім'я академіка Др Олекси Мишанича тісно пов'язане з культурно-літературним життям русинів у південно-слов'янських країнах (переважно в Сербії й Хорватії) другої половини ХХ століття. Він належить до перших науковців, які повідомили культурні й наукові кола України і світу про літературні досягнення руської національної меншини колишньої Югославії. Цією темою Олекса Мишанич займався від 1966 року майже до кінця свого життя. Тому без його доробку неможна сповна уявити культурне надбання цієї гілки українського народу, яка вже понад два з половиною століття проживає у згаданих країнах, відірвана від свого національного кореня.

Олекса Мишанич багато разів перебував у наших краях. Став близьким другом родин Семена Сакача, Юрія Варги, Михайла Ковача, автора цих рядків (Юрія Латяка), Івана Терлюка, Святослава Надя, Володимира Костельника та багатьох інших руських культурних діячів Бачки й Сриму (регіони Автономного краю Воєводина в Республіці Сербія). Влітку 1968 року Олекса Мишанич вперше прибув до тодішньої Югославії. Побував у Новому Саді, Руському Керестурі, Коцурі та ін. Автор цих рядків мав честь проводити його і знайомити з культурними діячами згаданих осередків. З того часу Мишанич знову приїжджав у 1972-му, 1976-му, 1979 та ще кілька разів у 80-тих та 90-тих роках. Останній раз ми з ним зустрілися у грудні 1997 року.

Після кожної подорожі публікував принаймні одну ґрунтовну статтю про югославських русинів в українських журналах. На жаль, не всі вони доходили до нас. Але, на щастя, в той же час ми здобули ще одного великого друга Др Миколу Мушинку з тодішньої Чехословаччини, який був і близький друг О. Мишанича. До нього доходили всі публікації, в яких Мишанич писав про нас. Бібліографія цих праць дуже потужна, опублікував її Др М. Мушинка⁴⁴³. Тому ми тут більше уваги присвячимо його працям, опублікованим у наших виданнях, а менше – у іноземних.

Як О. Мишанич згадав під час свого першого перебування між нами, за бачко-сримських русинів довідався зі статті «Подорож до Югославії» (17 лютого 1962 року) академіка Максима Рильського, опублікованої у книжці «Вечірні розмови». У цій статті М. Рильський, між іншим, пише:

⁴⁴³ Опублікував її у перекладі на мову югославських русинів Микола Мушинка, академік НАНУ, у своїй статті «Україніст-карпатознавець Олекса Мишанич (1933–2004)» («Шветлосц», ч. 2/2004, С. 165–182).

«В Югославії живе досить велика група (понад 41 тисяча) українців «Русинів», як вони себе називають. Це – покоління давніх переселенців (XVIII-XIX століття) з України, переважно Західної. Говорять вони гостро відрізненим від нашої загальнолітературної мови діалектом, на який наліпилося досить слів з інших слов'янських говорів. Цим діалектом вони користуються в школі, пресі, пишуть і видають книги. Між цими книгами є і цікаві збірники народних пісень та перекладений на діалект «Тарас Бульба». Ось приклад тамтешнього діалекту, взятий із збірника «Пісні югославських русинів», що мені охоче подарував його редактор Др Вінко Жганець: «Виберай ше, сину, в щешліву годину На каждим ярочку добру годиночку! Виберай ше, сину, в щешліву годину, Же биш не потрацел ту свою дружину.»

Надіюсь, що я ще у нашій газеті повернуся до розмови про цих людей, які з зацікавленням розпитуються про життя Радянської України, дуже цікавляться нашими книжками, нашими газетами, не все добре собі передбачають.»⁴⁴⁴

Наш відомий культурний діяч Володимир Нота у статті про смерть академіка М. Рильського⁴⁴⁵ згадує, що мав нагоду довший час перебувати в товаристві М. Рильського під час останньої подорожі письменника до Югославії із делегацією радянських письменників. В. Нота згадує, що академік з великим зацікавленням і добрим науковим пізнанням говорив про нас, бачвано-сримських русинів, що на його робочому столі стояли й наші книжки віршів і «Граматика» Костельника. Нота констатує, що Рильський з великою увагою вивчав і висловлював належне нашому народу в Югославії, що за 200 років проживання у новому оточенні зберіг свої особливості, що так гарно передує у культурному й економічному житті. Мав велике бажання, пише Нота, відвідати Руський Керестур, але відклав це на інший раз, і – не дожив.

Те, що не вдалось М. Рильському, продовжив Олекса Мишанич, під благословенням академіка. Мишанич тоді був на післядипломних студіях у Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, а після магістратури (1964) та докторантури аж до кінця свого життя там був професійно влаштований. Там він познайомився з академіком М. Рильським, але це знайомство довго не потривало, бо через два роки після повернення із Югославії М. Рильський помер.

У 1966-му році О. Мишанич уперше зустрівся з руськими культурними діячами з Югославії у Чехословаччині на XII Святі пісні й танцю у Свиднику. Були це автор цих рядків, тодішній ловний і відповідальний редактор тижневика «Руське слово» й директор газетно-видавничого підприємства «Руське слово» (Руський Керестур), Юрій Варга, тодішній головний редактор у Руській редакції Видавництва шкільних підручників Автономного краю Воєводина в Новому Саді, та Микола Кочіш, дорадник і мовознавець, тоді на посаді мовного редактора у згаданому видавництві. З того часу зв'язки з О. Мишаничем були постійні.

⁴⁴⁴ Повторний переклад із руської мови, якою статтю опубліковано у «Народному календарі на 1965 рік», 1964, С. 144

⁴⁴⁵ Народни календар. – 1965. – С. 140.

Вже у 1966 році О. Мишанич опублікував свою першу статтю про югославських русинів – «Гей, там, коло Дунаю»⁴⁴⁶. У цій статті він українським читачам представив бачко-сримських русинів, які вже понад 200 років проживають у сербо-хорватському оточенні, свято зберігаючи первісну мову, культуру і традиції своїх предків. Як бачимо, її зміст майже ідентичний зі змістом цитованої статті М. Рильського. Це переконливо підтверджує, що Мишанич її наисав під впливом Рильського ще за його життя.

Як влучно зауважив академік Др Микола Мушинка, до того часу ставлення до руської літератури в Югославії після Другої світової війни було різним. Українська літературна критика замовчувала її з двох причин. По-перше, через загострені відносини між Радянським Союзом і Югославією. По-друге, радянське мовознавство не визнавало літературну мову югославських русинів, вважаючи її «чудернацьким» діалектом, хоч самі бачко-сримські русини, згідно з традицією, цю мову вважали складовою частиною загальноукраїнської мови, а себе – частиною українського народу, називаючи себе давніми, вже забутими на Україні етнонімами «русини», «руснаці». Після подорожі М. Рильського до Югославії та його статей в українській пресі та завдяки серії наукових праць О. Мишанича ставлення в Україні до літератури та мови югославських русинів почало змінюватися на краще.

У 1962-1971 роках і культурні кола югославських русинів докладають значних зусиль, щоб українська громадськість про нас чимбільше знала. Руський Керестур і видавництво «Руське слово» в той час відвідало більше радянських (переважно українських) письменників, культурних діячів, два рази виступали й учасники ансамблю Київської опери та балету ім. Шевченка. Ці відвідини сприяли більшому зацікавленню нами тодішніх дипломатичних представників посольства Радянського Союзу в Белграді, які також кілька разів відвідали Руський Керестур, його Дім культурита видавництво «Руське слово». При цій нагоді вони подарували значну кількість українських книг. Статті про нас з'являлися у газеті «Вечірній Київ», тижневику «Україна» та ін. Хоч і під пильним оком югославських органів безпеки, які не з симпатією дивились на ці зустрічі, наші контакти з українськими культурними діячами, а трохи пізніше й інституціями стали все частіші й плідніші. Велика заслуга в цьому належить якраз Олексі Мишаничу.

Вже у 1966-му році О. Мишанич бере участь у науковій конференції в Ужгороді з доповіддю «Малий жанр прози в творчості сучасних українських письменників в Югославії», яку ілюструє прикладами із творів М. Ковача, Є. М. Кочіша, В. Костельника, Дю. Латяка та ін. Рівночасно він підготував і виставку книг югославських руських письменників, яка викликала велике зацікавлення серед учасників конференції.

У 1967 році О. Мишанич у журналі «Вітчизна» звертає увагу на найновішу поезію югославських русинів, ілюструючи її перекладом на загальноукраїнську літературну мову віршів М. Ковача, М. Віная, Я. Фейси, Дю. Папгаргая, Ю. Латяка, В. Мудрого, А. Прокопової, М. Колошняя, М. Скубана і О. Власова.

⁴⁴⁶ Вітчизна. – 1966. – № 4. – С. 183-191.

А у липні 1968 року О. Мишанич вперше загостив до бачко-сримських русинів. Перебував він переважно в Руському Керестурі, Коцурі й Вуковарі. Склалося так, що в той же час там перебував і відомий український поет Ростислав Братунь з дружиною Неонілою, львівською журналісткою, яка також писала про наше сучасне життя. Ця спільна зустріч з руськими культурними діячами надала О. Мишаничу новий поштовх до популяризації та подальшого вивчення побуту та культурного надбання русинів Югославії. Підтверджує це нова серія його статей та доповідей на різних наукових конференціях та симпозіумах. І вже тоді допомагав Миколі Кочішу із роботою над рукописом сербохорватсько-русько-українського підручного термінологічного словника з понад 14 тисячами ключових слів, завершеного у жовтні 1972 року.

Із листів до нашого культурного діяча Семена Сакача, юриста за професією, а в той час відповідального редактора Редакції програми руською мовою на радіо «Новий Сад» (рівночасно й секретаря Союзу русинів й українців Югославії), видно, що О. Мишанич протягом цілого часу, від 1966-го до 1972-го року, цікавився подіями у нас, зокрема, як посувалася справа відкриття лекторату руської мови на філософському факультеті Новосадського університету, схвалював амбіційний видавничий план «Руського слова» та ін.

Вдруге О. Мишанич відвідав Новий Сад 1977 року як офіційний гість Крайового інституту з питань видавництва шкільних підручників (Руської редакції). Тут він читав лекції учителям початкових і середніх шкіл і допоміг Миколі Кочішу завершити рукопис шкільного підручника з граматики. Після повернення в Україну Мишанич, між іншим, С. Сакачу 12 березня 1972 року пише: «...Та, в результаті залишилось одне – цілий місяць я прожив між рідними, знайомими, добрими і розумними людьми, з якими я і в роботі, і у відпочинку знайшов спільну мову, і між якими почував себе більше ніж добре.»

А 30 грудня 1972 року, як дійшов до його рук видрукований словник, він С. Сакачу із захопленням пише: Я дуже радію, що Словник вийшов і не лише тому, що я йому присвятив кілька днів увагу, але тому, що це справді подія у культурному житті русинів (не пишу русинів-українців, бо, скільки знаю, цей термін зараз викинено із вживання), тільки у останніх номерах «Руського слова» не знаю чи він принесе цю користь, яку мав принести. Якщо будемо живі-здорові – побачимо.

Та, хоч би воно як там було, я безмірно радію кожній новій книжці «Русь. слова» як своїй рідній. Приємно бачити як ця невелика література піднімається на ноги, росте, міцніє, дає книжки, які заслуговують ширшу увагу й значення яких не обмежується тільки Вашими внутрішніми потребами. Такий це збірник «Традиційна культура», Словник і ще деякі...»

У значній мірі завдяки О. Мишаничу літературні твори наших письменників у 1976-му році вперше окремою книжкою перетнули кордон тодішньої Югославії. На нашу пропозицію за посередництва Міністерства по пресі України (особисто міністра М. Білогурова) видавництво «Карпати» в Ужгороді тоді випустило збірник оповідань наших авторів, підбір яких зробила редколегія у складі Миколи Кочіша (який під час підготовки несподівано помер), Юрія (Дюри) Латяка і Дюри

Папгаргаї. До збірника увійшли оповідання Михайла Ковача, Євгенія М. Кочіша, Володимира Більні, Миколи М. Кочіша, Володимира Костельника, Штефана Гудака і Юрія Латяка. На українську літературну мову оповідання переклав закарпатський письменник і перекладач Семен Панько. Вступне слово до збірника і короткі біографічні довідки про авторів написав якраз наш великий друг Олекса Мишанич, тоді ще кандидат філологічних наук. Крім цього, він був безперервно в течії цілого процесу підготовки та друку збірника «Там, коло Дунаю», назва якого подібна до першої статті науковця про руснаків Югославії. Тому можемо сказати, що він став «кумом» нашого збірника!

На початку 1976-го року О. Мишанич знову приїхав до Нового Саду вже як гість «Руського слова» і привіз із собою перший відбиток збірника для авторизації. Був це час, коли перевагу мали «сили», в інтересах яких не було співробітництво з Україною, але розпочаті проекти треба було завершити. Відношення до О. Мишанича було коректне, про що він у листі до С. Сакача 7 лютого 1976 р. підтверджує словами: «Кожне моє перебування у Вас – це світла сторінка в моєму житті й згадую його дуже часто...».

А як у видавництві «Карпати» збірник вийшов з друку, Мишанич 7 березня 1976 р. пише С. Сакачу: «Книжка оповідань вже вийшла. Коли я дістав примірник, я відразу зателефонував М. Ковачу, і він Вам, напевно, про це казав. Та, хоч яка була довга і складна історія цього видання, все таки, на мою думку, воно представляє найвищий досяг цього малого регіонального письменства в цілій його піввіковій історії...».

...Вихід цієї книжки для мене справжнє свято, бо у якійсь мірі і я дав свою участь до її підготовки. Отже, хай їй буде щаслива дорога!»

Після 1976 року зв'язки руської громади у Сербії з Україною зведено до найменшої міри, найчастіше лише на переписку окремих осіб. У засобах масової інформації перестали друкувати статті, які б назву русин/руснак пов'язували з назвою українець, що певною мірою віддалило українські наукові кола від вивчення нашої історії. Довідуємось про це з листа Мишанича до С. Сакача від 24 грудня 1978 р:

«У Києві кінцем травня 1979. р. відбудеться велика міжнародна конференція на тему «Сучасні слов'янські культури і їх міжнародний контекст». Я б хотів написати реферат про літературу югославських русинів, але вагаюся чи не буде опору з боку «РС». Я маю свою думку у зв'язку з цією культурою, яка не згідна з такими, які поширює «РС». Хотів би з Вами порадитись. Тому й питаюся, чи не було деяких нових думок на Кочішовому симпозиумі. Такий реферат мав би резонанс, бо на конференції будуть брати участь славісти з багатьох країн світу...» Коли контакт О. Мишанича з «Руським словом» став все складнішим, то з «Новою думкою» та її видавцем Союзом русинів-українців Хорватії став все тіснішим, оскільки клімат у Хорватії щодо цього питання був зовсім інакший. Редакцією «Нової думки», яка виходила у Вуковарі, керував друг Мишанича журналіст і письменник Володимир Костельник, на якого не поширювалася чинна політика у Воеводині.

У 4-му номері «Нової думки» 1973 року О. Мишанич опублікував статтю під назвою «Національна свідомість югославських русинів ясно визначена». Щоб

не відбити українського читача від нашої національної спільноти, О. Мишанич спочатку у своїх працях для її визначення вживав етнонім *українець*, а пізніше використовував її самоназву й називав їх *русинами*, *руснаками*, а їхню культуру – *руською*.

Згадана стаття є уривком із рецензії рукописних матеріалів о. Романа Мизя під назвою «Бібліографія рутеніка» від 20 лютого 1972 року. Тут О. Мишанич пояснює причину, чому у західній частині України й сусідніх країнах і надалі збережено національну назву *русин*, а головне, що народ з нею зв'язав свою культуру XIX століття. Коли йдеться про *русинів* Югославії, Мишанич пише: «*Русини* в Югославії також мають свої традиції. Від часу свого переселення *русинів*, національна свідомість була ясно визначена в цілому їхньому культурному житті. Орієнтування письменників до живої мови мало своєчасно прогресивний характер. Книжковий розвиток буде йти цим шляхом.

Незважаючи на досить значні результати у культурному і літературному житті югославських *русинів*, у процесі їхнього повного національного самоосвідомлювання ще існують деякі труднощі. Треба вірити, що югославські *русини* самі подолають труднощі, до чого веде їх ціле культурне й літературне життя».⁴⁴⁷

З того часу до 1991 року О. Мишанич у «Новій думці» опублікував 15 статей про історію культури Закарпаття, про літературу югославських *русинів* тощо⁴⁴⁸. Стаття «Література бачвано-сримських *русинів*», опублікована у збірнику матеріалів IX З'їзду славистів у Києві 1983 року («Слов'янські літератури», Київ, 1985), а потім і в «Новій думці» у перекладі на хорватську мову⁴⁴⁹. Стаття «Літературна творчість югославських *русинів*» перед тим опублікована російською мовою⁴⁵⁰. Цією статтею-рефератом О. Мишанич перший раз літературу югославських *русинів* включив до загальнослов'янського контексту.

Контакти з «Руським словом» продовжено тільки у зв'язку з підготовкою збірки оповідань закарпатських авторів «Закарпатски приповедки» («Закарпатські оповідання»), яка вийшла у січні 1980 року. О. Мишанич вибрав твори і написав довідки про авторів. У цьому збірнику представлені письменники: Олександр Маркуш, Лука Дем'ян, Йосип Жупан, Федір Потушняк, Михайло Томчаній, Павло Цибульський, Юрій Керекеш, Петро Угляренко та Іван Чендей. А переклав на мову югославських *русинів* і написав вступне слово наш літературний велетень Михайло Ковач. «Вихід цієї книжки для мене справжнє свято – і не лише тому, що я мав участь у її опублікованні, але в головному тому, що я високо оцінюю її значення в історії наших зв'язків, у процесі нашого подальшого зближування й глибшого розуміння,» – пише О. Мишанич у листі С. Сакачу від 4 травня 1980 року. 13-20 вересня 1987 року О. Мишанич знову перебуває в Югославії як учасник Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю з дня

⁴⁴⁷ Нова думка. – 1973. – № 4. – С. 117.

⁴⁴⁸ Каталог «Нової думки». – Загреб, 1996.

⁴⁴⁹ Нова думка. – 1983. – № 38-39. – С. 20-26; 20-27.

⁴⁵⁰ Славянские культуры и мировой культурный процесс, Международная конференция ЮНЕСКО – Минск, 1985. – С. 376-379.

народження Вука Караджича, яка відбулася в Белграді і Новому Саді. Він тоді не пропустив нагоду зустрітися зі своїми друзями і співробітниками. Під час трьохденного перебування в Н. Саді разом з його молодшим колегою Іваном Сабодашем О. Мишанич зустрівся і з редакторами «Руського слова», які його дуже тепло прийняли. Після від'їзду до Києва він С. Сакачу 4 жовтня 1987 року написав: «Вражень з перебування між Вами маю настільки, що ще задовго буду снити ті дні і вечори. Це мені надає охоту і силу на те, щоб продовжив цю роботу, яку я колись розпочав, щоб пером і словом підтримував і популяризував це культурне і літературне життя, яке у вас успішно розвивається. По дорозі я Івану багато оповідав про моїх русинів, їхнє життя і звичаї. Жалію, що до того часу я ще не знайшов молоду людину, якій б міг передати свої знання, яку б міг спрямувати на глибше вивчення історії і культури югославських русинів. Але, не втрачаю надію».

При кінці цього листа Мишанич висловлює вдячність за гостинність родинам М. Ковача, Ю. Варги, о. р. Мизя, С. Надя, Ш. Гудака, Ю. Тамаша, М. Жироша, І. Терлюка та ін., з якими зустрівся.

Після політичних змін, які відбулися у Воєводині 1988 року, і в «Руському слові» поволі мінялося відношення до друзів в Україні. Подібно, як у «Новій думці», редакція журналу «Шветлосц» («Світло») відкрила рубрику «Інтерв'ю» зі знавцями і популяризаторами нашої літератури. Так автор цих рядків як член Видавничої ради отримав завдання через листа попросити О. Мишанича про інтерв'ю. Листом від 9 листопада 1988 року надіслав йому 8 запитань. На жаль, відповіді до редакції не дійшли...

Із листів О. Мишанич до С. Сакача довідуємось, що він написав статті про наших письменників до «Літературної енциклопедії», де згадав «добрим словом» і Тамаша, і Ляняка (10 грудня 1985). А до сьомого тому «Антології української поезії» подав 15 наших югославських руських авторів – від Костельника до Тамаша (три аркуші, 48 сторінок). У листі від 19 травня 1986 р. пише, що отримав фотографії авторів і що рукопис уже у видавництві. Підкреслює, що побоюється як це сприймуть «наші панове»... На жаль, ми не отримали інформацію, чи ці 15 авторів увійшли до згаданої антології.

У листі С. Сакачу з 22 червня 1989 р. Мишанич пише обширно, поетичним стилем, інспірований ювілейним 20-річчям знайомства і спілкування з нами. Значну частину листа присвятив науковим працям Др Янка Сабодоша (нашого відомого культурного діяча), високо оцінюючи їх, підкреслюючи потребу їх опублікування. Також пропонує розглянути можливість заснування Югославського комітету Міжнародної асоціації українців, а вже 12 лютого 1990 р. надсилає статuti й постанови Міжнародної асоціації українців та Республіканської (української) асоціації українців, надіючись, що таку асоціацію буде встановлено і в СФР Югославії. Він також повідомляє С. Сакача, що Перший з'їзд МАУ відбудеться 27 серпня-3 вересня 1990 року у Києві, що буде запрошений Ю. Тамаш, і було б добре, якби приїхали і Я. Сабодош, Дю. Ляняк і С. Сакач. На жаль, на з'їзд не поїхав ніхто, бо ніхто не був спроможний забезпечити подорожні витрати.

Останній раз Олекса Мишанич перебував у Новому Саді в грудні 1997 року на науковій конференції, присвяченій 100-річчю від експедиції Володимира Гнатюка в наші краї, яку підготувала кафедра руської мови й літератури філософського факультету Новосадського університету. Тут він зачитав реферат про Гнатюка як дослідника найдавніших пам'яток бачваноруської літератури (XVII-XIX). На його пропозицію відбулася й нарада потенційних авторів «Енциклопедії української діаспори (середньоевропейський том)», у якій був головним упорядником. На цій нараді він дуже наполягав, щоб роботу було прискорено. На жаль, йому не вдалося цей том докінчити.

Як пише словацький українець, закордонний член НАНУ Микола Мушинка, Мишанич з поміж руських письменників Югославії найбільше уваги присвятив Володимиру Костельнику та Михайлу Ковачу, а до згаданої «Української літературної енциклопедії» подав статті майже про всіх значних письменників Бачки і Сриму. Мушинка пише, що Мишанич від руських науковців Югославії на перше місце поклав Др Юліана Тамаша, але не меншу увагу присвятив і науковим працям Євгенії Барич, Юрія Варги, Володимира Гаряньського, Мирона Жироша, Стевана Константиновича, Юрія Латяка, Звонимира Няраді, Меланії Павловичової, Юрія Папгаргая, Михала Рамача, Янка Рамача, Миколи М. Цапа, Миколи Шанти та багатьох інших. З багатьма із них він мав і особисті контакти аж допоки хвороба це йому дозволяла.

На жаль, не здійснилося його велике бажання, щоб своє знання про бачко-сримських русинів передав молодшому науковцю, який би продовжив займатися вивченням нашої історії, літератури й культури. Щоправда, сьогодні в Україні набагато більше знають про нас, бо там студіювали наші студенти, і більше українських науковців цікавляться нашою культурою й побутом. Але все таки ніхто так детально не пізнав нашу історію, традиційну культуру і літературу, як її знав академік Олекса Мишанич. Тому порожнечу, яка настала з його відходом у вічність, важко буде заповнити.

Академік Олекса Мишанич залишився у тривалій пам'яті руських наукових кіл, а можна сказати – і ширше – у пам'яті всіх осіб, з якими він у нас зустрічався, як скромна людина, дружелюбний, готовий допомогти, пожартувати, але й повчити. Крім того, він ще за життя здобув належне місце в історії літератури русинів у теперішній Республіці Сербія.

Роман Мизь

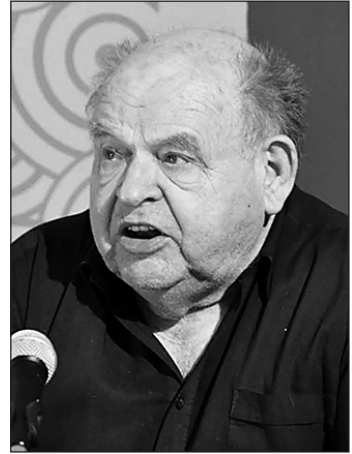
О. МИХАЙЛО ФІРАК. КОРИФЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ І ПУБЛІЦИСТИКИ

Доля не оминула о. Михайла Фірака, першого журналіста, публіциста і літературного перекладача серед українців на цих просторах. Не “став пророком у власній землі”, а навпаки – остав майже забутим. А все що робив у ділянці журналістики, а зробив дуже багато, робив попри свою душпастирську працю у парафіях, серед яких була і найбільша парафія у Крижевській єпархії – Руський Керестур.

Михайло Фірак, син Павла й Ірини з роду Захарчук, народився 21 листопада/XI/1897 р. в селі Ляцке Велике в Україні. З батьками переселюється до Каніжі біля Славонського Броду і тут кінчає чотири класи початкової школи. Гімназійне навчання проходило в Загребі, а богословські студії у Люблянці і Сарасві. Одружився з Анною Планчак і мали шестеро дітей – три дочки і трьох синів: Ірина, Марійка і Любка та Богдан, Ярослав і Володимир. На священника висвятив його владика Діонізій Нярді 13 листопада/XI/1921 р. у Загребі.

Душпастирська діяльність о. Михайла Фірака почалася 1 грудня/XII/1921 р. у Радатовичах, у Жумберку, де був завідувачем парафії до 1 жовтня/X/1922 р. Від того дня та по 30 вересня/IX/ 1924 р. він на парафії у Сібіню. Звідси переводиться до Руського Керестура за співробітника, де залишився до 31 березня/III/1927 року. З Руського Керестура переводиться на парафію до Пішкоревець біля Дякова і тут розгортає свою душпастирську і громадську діяльність з 1 квітня/IV/1927 р. по 30 вересня/IX/ 1936 р. В 1935 році, коли ще був у Пішкоревцях, став деканом. Після Пішкоревець о. Михайло знову приходить до Руського Керестура, тим разом за завідувача парафії, а декретом Римського Апостольського Престолу ч. 412/1938 з 23 липня/VII/1938 р. назначено його парохом у Руському Керестурі. Інсталяція відбулася 4 вересня/IX/1938 р. Його намаганням насамперед 1936 року розмальована церква всередині, що виконав художник проф. Міленко Дюріч, а відтак 1939 р. збудована монументальна парафіяльна резиденція. Для “Просвіти” набув власну друкарню. І тут, в Руському Керестурі, редагує дві газети – “Руски новини” і “Рідне слово”, календар “Рідного слова”, пише і зошитами видає популярну історію України, сприяє виданню дитячого журналу “Наша заградка”, видає книжечки і брошури по-руськи і по-українськи, старається дбати про культурно-освітній дім, приймає втікачів із Закарпатської України 1939 року, влаштовує хлопців з Боснії і Славонії на роботу і ремісниче навчання у Руському Керестурі тощо.

Цій благородній та суспільно корисній праці на різних площинах життя поклав кінець початок Другої світової війни. Бачку заняли Мадяри і їх уряд змусив о.

Михайла з його сім'єю покинути Руський Керестур. Було то 22 травня/V/1941 року. Прибули до Осієку. Тут о. Михайло з 1 червня/VI/1941 р. стає першим завідувачем парафії у Осієку. Чотирнадцять років пізніше, 20 червня/VI/1955 р. він звільнений з цієї парафії, а 1 липня/VII/ того самого року призначений канцлером-нотарем єпархії у Крижевцях. По трьох роках – 28 червня/VI/1958 р. стає почесним крилошанином і парохом парафії у Крижевцях. Дня 23 грудня/XII/1962 р. папа Іван XXIII відзначив його монсеньором. Управителем єпископських і капітулярних маєтків став 1969 року. Його діяльність скінчилася 1977 р. у Крижевцях померла паніматка Анна, а Михайло перенісся до Загребу, до сина Ярослава. Останні два з половиною роки був прикутий до ліжка. Після 63 роки священства та 56 років активного служіння, о. Михайло Фірак помер у Загребі 16 липня/VIII/1984 р. Похоронено його на кладовищі Мірошевац. Похоронні обряди очолював крижевський владика кир Славомір/Мікловш, а з ним і священники: Михайло Макай, Олександр Біляк, Фелікс Біленький, о. Методій Біляк ЧСВВ, Дмитро Стефанюк, Роман Мизь, Димитрій-Звонко Бесерміні, Стефан Пітка, Микола Кекич і Петро Рибчин, а присутні були ще: кир Йоаким Сегеді, єпископ на пенсії, Михайло Планчак, священник, родич помершого, римокатолицькі священники, монахи-сезезіяни, монахині Василянки і Служебниці, шанувальники покійного з Крижевець і Загребу.

Свої здібності і нахил до журналістики і публіцистики о. Михайло Фірак проявив перекладом повісті Велиміра Дежеліча, сина – “Софію вибрав”. Цей переклад українською мовою вийшов у Львові 1930 року в “Бібліотеці історичних повістей” видавництва “Добра книжка” як його 114 випуск.

Перед Великодними святами 1933 року, о. Михайло Фірак починає видавати україномовний журнал, краще сказати – газету “Рідне слово”. Спочатку ця газета друкувалася у Дякові, відтак у Осієку, а під кінець у Руському Керестурі. Стилiзовану назву газети, де три перші букви творять тризуб, виконав о. Максим Буїла. “Рідне слово” спочатку виходило кожного місяця, відтак кожного третього тижня і до кінця кожного другого тижня. О. Фірак зредагував і видав кілька “Ілюстрованих календарів Рідного слова”, починаючи з календарем на 1934 рік.

У січні 1935 року о. Михайло починає у Пішкоревцях знову видавати русинською мовою газету “Руски новини”. І “Рідне слово”, і “Руски новини” він видавав і в Руському Керестурі, до 6 квітня/IV/1941 року, коли тут почалася Друга світова війна.

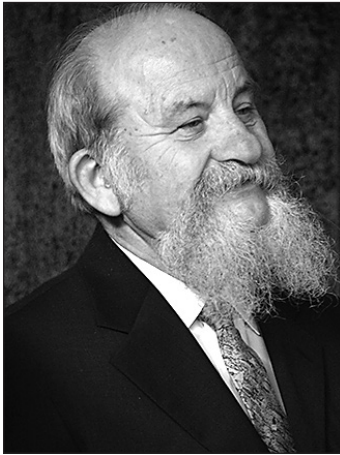
О. Михайло Фірак був дуже працьовитою людиною. Він не тільки редагував рівночасно дві газети, тижневу і двотижневу, але майже і всі тексти сам писав. І лектував, і робив коректуру. Існує навіть анекдот, що в часі, коли в церкві на Службі Божій дяк читав “апостола”, йому з друкарні приносили “шлайфни” і він робив коректу.

Діло о. Михайла Фірака є підвалинами всієї дальшої журналістичної діяльності українців і русинів у наших краях. І “Руске слово” друковане в друкарні в Руському Керестурі стало своєрідним спадкоємцем “Руских новин”. Також і другі видання, як наприклад “Нова думка”, яка також на тому самому ідейному ґрунті.

Роман Мизь

Микола Мушинка

ЛЕМКИ В ДІАСПОРІ – СЕРБІЯ І ХОРВАТІЯ

У середині XVIII століття значна група русинів (руснаків) греко-католицького віросповідання з території нинішньої Словаччини (Земплинської жупи) (див. Три хвили міграції лемків в Сербію та Хорватію) колонізувала майже пусті землі (пустари) нинішньої Воєводини в Сербії, відвойовані Австрією від османських турків і приєднані до Угорського королівства Їх центрами стали села Великий Керестур (згодом перейменоване на Руський Керестур) та Коцур. Із цих двох сіл русини розселилися в інші населені пункти Сербії (Вербас, Кула, Дюрдево, Беркасова, Бачинці) та Хорватії (Петровці, Міклушевці, Вуковар). Їх об'єднала і зараз об'єднує греко-католицька релігія (руська віра). Уже в 1751 р. в Руському Керестурі

була заснована перша греко-католицька парафія з церквою, а через два роки (1753) і руська школа. Народнорозмовна мова воєводських русинів є сильно пословаченою лемківською говіркою, яку дехто із західнослов'янських лінгвістів вважає говіркою словацької мови. Цій говірці руснаки Воєводини (Бачки) у 1923 році заслугою уродженця Руського Керестура Гавриїла Котельника (1886-1948) дали статус літературної мови (бачвано-руська бешеда). Вона нині є однією з п'ятьох офіційних мов Воєводини. Нею видано понад 800 книг. Друкуються газети, журнали, ведуться щоденні радіо та телепередачі тощо.

У 1919 році за зразком львівської «Просвіти» в Новома Саді було засноване Руске народне просвітне друство (Товариство «Просвіта») з метою публікувати та розповсюджувати релігійні, навчальні та розважальні книги, брошури, а також газети на розмовній руській мові. Перший голова (1919-1936) – Михайло Мудрий (1874-1936) був ще й ініціатором заснування друкованого органу товариства – тижневика «Руски Новини» (1924-1941).

У 1939 році на противагу РНП в м.Старий Вербас був заснований про-російський Культурно-просвітни (націонални) союз «Заря», який пропагував ідею, що русини є частиною російського народу. Союз «Заря» видавав газету «Русска заря» (1934-1941; редактор – Євген Кочиш). Під час Другої світової війни русини Югославії активно залучались до антифашистської національно-визвольної боротьби, що в післявоєнний період до певної міри сприяло підтримці їх праці на ниві національної культури державою.

Незважаючи на невеличку кількість (при переписі 2002 року – 15 905 осіб), русини Сербії і досі мають велику підтримку держави. Є у них свої державні школи, навіть руська гімназія з гуртожитком в Руському Керестурі та Кафедра руської мови та літератури при Новосадському університеті. Своєю батьківщиною

(отечеством) руснаки вважають Сербію, дідівщиною – Горницю (Закарпаття), а «матірною країною» (матична жем) – Україну. Рідна мова та греко-католицька релігія сприяли збереженню їх національної ідентичності.

Найвищим органом самоуправи Русинів Воєводини Національний совіт руської національної меншини у складі 17 осіб з численними комітетами та секціями. Совіт розподіляє державні кошти окремим суб'єктам. На ділянці культури йому підлягають: Завод культури войволянських руснаків, напів-професійний Руський національний театр, Союз русинів та українців Сербії, Руска матка та десяток інших організацій. Із державного бюджету фінансується видавництво «Руске слово» зі штабом 30 працівників. Воно видає щотижневу газету на 16 сторінках «Руске слово» (тираж 2400 прим.), шоквартальник «Шветлосц» (на 160 стор.), двомісячник для молоді «Мак», щомісячник для дітей «Заградка» (оба – по 24 стор.) та щорічник «Руски християнки календар» (400 стор.). У редакціях радіо та телебачення зайнято ще сорок працівників, фінансованих державою.

Існує ще кілька приватних редакцій радіо та телебачення, що ведуть передачі руською мовою. Ряд руськомовних публікацій виходять на кошти спонсорів.

Майже у кожній місцевості, де живе більше число руснаків, є греко-католицька церква, юридично підпорядкована Апостольському Екзархату греко-католиків Сербії і Чорної Гори з центром у Руському Керестурі (Апостольський Екзарх – Дюра Джуджар). У сучасності екзархату підлягає 19 парафій та три монастирі.

У другій половині XIX століття велика група русинів-лемків Бардіївського округу (села Снаків, Луків, Пітрова, Герлахів, Крижів, Мальців, Грабське, Ліві, Курів та ін.) та Горлицького повіту західної Польщі (Барвінок, Реґетів, Гладишів, Мушинка, Новиця, Климківка, Маластів та ін.) переселилися в область Срема, більша частина якої (східна) нині входить до складу Сербії, менша (західна) – до складу Хорватії. Найбільше їх скупчення є у місті Сремська Митровиця (735 осіб) та в селах Латярак (35), Стара Бінгула (35) та Шашинці (32). Там вони вже в першій генерації мовно асимілювалися з сербським населенням, однак почуття руської національності вони в переважній більшості зберегли по сей день. Згідно з переписом населення 1991 року в 26 населених пунктах Срема проживало 1695 русинів (руснаків), в дійсності є їх там набагато більше. Своєю пильністю та працьовитістю русини стали найзаможнішою національною меншиною Срема. Сьогодні серед них є багаті підприємці, ремісники, учителі, лікарі тощо. Їх культурним центром є Сремська Митровиця, де в 2001 році відбулося величаве святкування 150-річчя приходу русинів до Срему. На початку XXI ст. русини Срема налагодили стосунки зі своєю первісною батьківщиною – Пряшівщиною, головним чином, з Бардіївським округом.

Наприкінці XIX і на початку XX століть (1894-1914) у Хорватію переселилася доволі значна група лемків із повітів Ясло, Кросно, Горлиці (села Тихоня, Поляни, Дошниця, Грибів, Жидівське, Жмигород, Перегримка, Роднівка, Боднарка, Зубрик, Довге). Вони цілими сім'ями поселилися в селі Липовляни, Нова Субоцька та Антуновка. Частина чоловіків загинула на фронтах Першої світової війни та в концентраційному таборі Ясенова (через симпатії до Росії). У 1909

році новоприбулі лемки заснували греко-католицьку парафію, а в 1913 році почали будувати церкву, навколо якої гуртувалося духовне і громадське життя переселенців. Першим священиком у Липовлянах був Тома Северович (1909). Найдовше «парохію» очолював Богдан Мизь (1933-1968) – батько нинішнього новосадського пароха Романа Мизя. При церкві діяв мішаний хор. У міжвоєнний період ця група поповнилася лемками із сіл: Мшана, Святкова Мала, Граб, Свіржова.

Деякі лемки з Липовлян досягли визначні посади. Наприклад, Теодор Фрицький із Жидівського досяг звання генерала югославської армії, був депутатом парламенту Хорватії, головою Союзу пожежників Югославії, а після війни – головою Союзу русинів та українців Хорватії.

У селі Антуновці, «парохія» якого належала до Липовлян, поселилися лемки із повітів Ясло та Горлиці (села Берест, Боднарка, Вільшина, Ждиня, Жидівське, Завадка, Затварниця, Зиндранова, Зубрик, Котань, Крампна). Звідти вони розійшлися у різні боки, а частина – за море (в Америку).

До розпаду Югославії на початку 1990-х років сприятливі умови для розвитку своєї культури мали і русини (руснаки) Хорватії, споріднені з русинами Сербії спільною генезою, історією, мовою та культурою. Головними центрами їх поселення були місцевості: Миклошевці, Петровці, Вуковар та столиця Хорватії Загреб. У кожній з цих місцевостей існували філії руських організацій та установ Воєводини. Руське друковане слово Воєводини тут мало широке розповсюдження. Правда, русинів у Хорватії було набагато менше, ніж у Сербії. За переписом 2001 року – 2300 осіб, що є на тисячу людей менше ніж в 1980 році.

У 1968 році вони заснували у місті Вуковар культурну та освітню організацію Союз русинів-українців Хорватії (голова Владо Костельник), яка об'єднувала руснаків «горницького» (закарпатського) походження з русинами Боснії та Славонії «галицького» походження. Пізніше це «роздвоєння» проявилось і в назві організації – «Союз русинів і українців Хорватії». Нинішній голова – Славко Бурда. Між цими двома напрямками не було і досі немає протистояння. Навпаки, є співпраця і взаємне порозуміння. Друкованим органом СРУХу є журнал «Нова думка», що виходить шість разів на рік тиражем 1000 примірників (засновник і перший головний редактор В.Костельник, нинішній – Владо Тимко). Статті в ньому друкуються руською, українською та хорватською мовами.

Русини (руснаки) Сербії та Хорватії, незважаючи на свою малочисельність, є національно найсвідомішою русько-українською національною меншиною в Європі. Вони твердо держаться своєї руської національної ідентичності і вже 260 років не піддаються асиміляції. Немало заслуг в цьому мають і уряди цих країн (Сербії та Хорватії), які надають їм всебічну матеріальну і моральну підтримку (на відміну від урядів інших країн, де живуть русини-лемки).

Унаслідок громадянської війни в Югославії (1991-1995) багато українців Боснії (галицького походження) переселилися у Воєводину. Згідно з офіційною статистикою в 2001 році їх було 4632 особи. У Воєводині вони здебільшого влилися в руські громади, швидко асимілюючись з ними, але й засновували свої

українські організації. Найбільшою є Товариство української мови, літератури і культури Воєводи, засноване в 1989 році у Новому Саді з друкованим органом «Українське слово». У роботі Товариства активну участь беруть діячі руської культури: Симон Сакач, Роман Мизь, Юліян Тамаш та інші. Вони намагаються об'єднувати ці дві течії в одне ціле.

Громадянська війна в Югославії наприкінці ХХ століття сильно вразила і русинів. Тисячі з них змушені були покинути свої домівки, а сотні стали жертвами терору. Війна сприяла посиленню еміграції в країни Європи, Америки і навіть в Австралію. Майже в кожній країні русини колишньої Югославії засновують земляцькі товариства, які допомагають їм зберегти свою національну ідентичність і передати її нащадкам.

Автор Микола Мушинка

Джерело: Мушинка М. Лемки в діаспорі // Науковий збірник Музею Української культури у Свиднику. Вип.27. Історія та культура Лемківщини / Гол. ред. і упор. М.Сополига. – Свидник, 2013. – с.419-421, 423-424

Микола Мушинка

НАЙПРОДУКТИВНІШИЙ УКРАЇНЕЦЬ-РУСИН В СЕРБІЇ О. РОМАН МІЗЬ – 80-РІЧНИЙ

На його рахунок є понад півсотні книжкових публікацій бачваноруською, українською, сербською, хорватською та угорською мовами. Наведемо хоча б деякі з його книжок: Ювілейний шематизм Крижавецької єпархії (Загреб, 1962; анонімно), Українці в Липовлянах і Новій Субоцькій (Новська, 1973, 2 вид.: Вуковар, 2004), Вступ до теології (1978), Вступ до Біблії (1978), Вступ до Святого Письма Старого Завіту (2 томи: 1978, 1979), Християнська археологія (1979), Священики Осецького вікаріата (2 томи: 1993, 1994), Християнство – що це, властиво? (Львів, 1994), Із скарбниці християнської культури (1994), Східні церкви (1997; вийшла й угорською мовою у двох виданнях – в Сігеті та Новому Саді, 1999), Перший російський церковний розкол (1998; про секти в російському православ'ї), Від Бога до сатана (Суботица, 1999), Вступ до теології екуменізму (Ветерник, 2001), Слідами лемків (2002), Бачення, сподівання і намагання (2003; про проблеми сучасного душпастирства), Біблія – слово Боже на всі часи (2005), Три галузі християнства (2006), Наша християнська віра та життя (2007), Апостольський екзархат для греко-католиків Сербії і Чорної Гори (2007), Основи екуменізму (2009), Життя тече й квапкає (2010), Церковний літургійно-літургійний лексикон, Наші християнські свята, Розкол в руському православ'ї (обі 2011). (Праці без наведення місця видання видано в Новому Саді).

Кожна з вищенаведених книжок побудована на архівних матеріалах або маловідомих друкованих джерелах. Про кожну, можна було би писати окрему розвідку. Взяти хоча би книгу Життя тече й квапкає з під назвою Історія парохії у Руському Керестурі. Це майже 350 сторінок тексту та понад 300 фотографій. Автор описав найдавнішу руську парафію у Воєводини (1751 року) до найменших деталей, причому кожен розділ читаєш як захоплюючий детектив. У книзі є вичерпні біографії усіх священників, визначних монашок, п'ятьох єпископів – вихідців з Руського Керестура та інших визначних людей, описи храмів села, монастирів, цвинтарів, церковних товариств, хорів, біографії церковників, дзвонарів, визначних подій, християнських свят та звичаїв, театральних вистав тощо. І це все документовано конкретними фактами. Такою монографією може похвалитися небагато руських парохій, навіть на „Горниці” (Закарпатті).

Вісім об'ємних книжок вийшло під редакцією р. Мізя, серед них шість томів капітальної праці Матеріали до історії українців Боснії (2004-2011), без якої не обійдеться жоден дослідник цієї національної меншини. О. Роман Мізь є і не пересічний перекладач. Він перекладає з польської, російської, білоруської та латинської мов на українську, руську та сербську мови. Його переклади вийшли чотирма окремими книжками. Був і є співробітником шістьох авторитетних енциклопедій та лексиконів, таких як Енциклопедія українознавства, Енциклопедія української діаспори, EncyklopediaofUkraine, Leksikon Podunavskih Hrvata-

Bunjevaca i Šokaca. На їх сторінках опублікував десятки статей. Сам один уклав Енциклопедичний огляд понять християнської культури (Новий Сад, 2011). Понад тисяч науково-популярних статей опублікував у п'ятдесяти руських, українських та сербських часописах, причому в деяких руських газетах і журналах (Руске слово, Нова думка) в нього були власні рубрики, що без перерви тяглися цілими роками, а згодом деякі з них виходили окремими книжками.

Публікувався теж в угорській, словацькій та румунській періодиці. Про все це я довідався із далеко неповної рукописної персональної бібліографії автора.

О. Роман Мізь беззастережно стоїть на українських позиціях, хоч, використовуючи сприятливе ставлення уряду Югославії до національних меншин у післявоєнний період, більшість своїх праць опублікував літературною мінимовою русинів Бачки (Восводини) т. з в. „бачвано-руською бешедою”, кодифікованою Гавриїлом Котельником ще в 1923 році. Як і Г. Костельник, він вважає русинів (руснаків) Сербії та Хорватії складовою частиною українського народу, а їх прабатьківщиною („матірною країною”) – Україну. Для нього русини й українці – синоніми: перший – давніший, другий – новіший.

О. Роман був співзасновником, а певний час і головою Союзу русинів і українців Югославії. Слідами батька пішов і його єдиний син – довгорічний редактор мюнхенської газети „Християнський голос”, який нині є священником у Німеччині.

Від 1987 по 1992 рік на радіо „Свобода” в Мюнхені щонеділі читали проповіді о. Романа українською мовою (під псевдонімами), є, які слухала вся Україна, не підозріваючи, хто є їх автором. Частина з них вже у незалежній Україні вийшла окремою книжкою вже під його іменем (Мізь, Р., Християнство – що це, властиво?, Львів, 1994).

З 1992 по 1999 він за договором працював редактором Українського радіо в Новому Саді. Був теж засновником, редактором і директором українських радіопередач радіо Баня Лука (1967-1968) та Новосадської телестудії (2003-2004).

Від 2004 року по сей день він є відповідальним редактором українських та руських радіопередач радіо „Марія” в Новому Саді.

о. р. Мізь був членом восьми редакцій газет, журналів та радіопередач. Про всю цю титанічну діяльність в нього є точна евіденція, яка свідчить не лише про його працьовитість, але й про його пунктуальність.

На перший погляд могло б здаватися, що йдеться про якогось кабінетного вченого зі штабом підлеглих йому співробітників. В дійсності це – звичайний греко-католицький священник, який сам обслуговує велику парафію в обласному центрі – Новому Саді: хрестить, вінчає, ховає, веде метрику, сповідає, причащає, керує церковним хором і щодня служить Службу Божу в церкві. Лише 2008 року Владика призначив йому помічника-сотрудника, який частину душпастирських обов'язків параха узяв на себе.

Цим о. Роман Мізь є справжнім титаном праці. Влітку цього року він відзначить 80 років з дня народження. Тож подивімося на його життя ближче.

* * *

Роман Мізь народився 14 серпня 1932 року в Дрогобичі (Західна Україна) як єдина дитина в потомствений священицькій родині: батько – о. Богдан, Мати – Марія, з дому Тимчишина. Дід Романа Йосип Мізь був священиком в селі Медвеже, одружений з Казимирою Хрущевською, сестра якої Катерина була дружиною батька збирача лемківського фольклору Никифора Лещишака (1856-1914) священика в с. Білична, що загинув у с. Лелюхів біля Мушини на Лемківщині.

Коли Романові минув один рік, батька направили парохом у Липовляни в Хорватії – до українських переселенців з Галичини. Там Роман закінчив чотири класи початкової школи і поступив у Греко-католицьку семінарію, згодом у Класичну гімназію в Загребі. Після здобуття атестату зрілості 1951 року там же він поступив на Богословський католицький факультет. З-за військової служби змушений був перервати навчання. Після відбуття військової повинності продовжував у студіях, які завершив постградуальним навчанням. Після одруження з Іриною Меленюк, 19 грудня 1958 року в Загребі був висвячений Крижевацьким єпископом Габрієлом Букатком на священика і призначений сотрудником хворого батька в Липовляни. В 1959 році в Загребі захистив дипломну роботу, а після дальших чотирьох семестрів постградуального навчання здобув т.зв. „ліценціят”. В Липовлянах він з 1960 року виконував обов’язки декана, а після смерті батька зайняв його місце пароха. В 1968 року о. Романа призначено парохом Церкви св. Петра і Павла в Новому Саді. Цю посаду він займає по сей день.

Незважаючи на великі душпастирські обов’язки о. Роман Мізь весь час дбав про підвищення своєї кваліфікації: заочно вивчав історію України в Українському вільному університеті в Мюнхені, югославську літературу та історію мистецтва – на філософському факультеті Загребського університету та загальну історію – на філософському факультеті Університету в Новому Саді. Двічі здобув звання магістра теології – у Пряшівському та Краківському університетах. В червні 2008 року він став почесним доктором (Doctor honoris causa). Протестантського теологічного факультету в Новому Саді, на якому кілька років викладав духовні дисципліни. Був теж секретарем Інституту для екуменічної богословії та діалогу Католицького факультету в Загребі, а 1985 року Свята Столиця іменувала його протоієреєм-ставрофором. За видатні заслуги в науці його було обрано дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка в Парижі та членом кількох інших наукових організацій.

о. Роман Мізь часто виступає на міжнародних наукових конгресах та конференціях. Був головою Спільки українців Сербії і Чорногорії, членом редколегії Енциклопедії русинів і українців Югославії тощо. В 1990 році о. р. Мізя було нагороджено золотою медаллю з нагоди 100-ліття поселення українців до Боснії.

Від дитинства о. Роман Мізь був зачарований музикою. Співав у кількох церковних хорах і завжди намагався мати хор при своїй церкві. Нинішній його церковний хор вже тричі побував на фестивалях духовного співу у Кошицях та

Снині. Любить грати на скрипці, яка є його постійним супутником. В молодості активно займався спортом, зокрема футболі. Мабуть як єдиний священик в комуністичній Хорватії о. Роман Мізь був футболістним суддею.

В Новому Саді о. Роман Мізь є професором Теологічно-катехетичного інституту ім. св. Альберта Великого, викладачем Спеціальних академічних студій в рамках Новосадського університету та президентом сенату Школи єкуменізму.

З 2003 року він є членом Президії Єкуменічної гуманітарної організації. Слід ще нагадати, що о. Роман Мізь є радником Новосадського Греко-католицького єпископа в кількох комітатах. З нагоди 200-ліття Греко-католицької парохії в Новому Саді Папа Іван Павло II нагородив його Почесною грамотою з благословенням. В 2002 р. його, як високого спеціаліста в питаннях єкуменізму, було нагороджено найпрестижнішою відзнакою міста Новий Сад – „Листопадовою грамотою” – „за поширення християнської віри, плекання добрих і толерантних міжрелігійних та міжнаціональних відносин”.

Його багатоспектральна діяльність добре відома і в Україні. В 1996 році Президент України надіслав йому вітального листа з подякою „за Ваш великий особистий внесок в розбудову Незалежної України”. У 2001 році його нагороджено Почесною грамотою та відзнакою Кабінету міністрів України „за вагомий внесок у справу формування позитивного іміджу України у світі та активну громадську діяльність”, а 2003 року Державний комітет національностей та міграції – відзнакою „За особистий вагомий внесок у зміцнення миру та міжнаціональної злагоди України”. Наперекір своїй великій завантаженості о. Роман Мізь часто відвідує свою рідну Дрогобиччину, Закарпатську Україну, але і нашу Пряшівщину. Всюди є в нього добрі друзі.

В Пряшеві він утримує тісні контакти з Греко-католицьким богословським факультетом. Брав участь у кількох Святих культури русинів-українців Словаччини у Свиднику, наукових конференціях тощо. Його статті час від часу появились і в українській пресі Словаччини.

Я з ним особисто познайомився влітку 1968 році на XIV Святі культури українців Чехословаччини, куди він приїхав у складі офіційної делегації русинів Югославії. Ближче я пізнав його під час своєї першої подорожі до русинів Воеводини влітку того ж 1968 року. З того часу ми з ним зустрічалися багато разів і кожна зустріч була для мене святом, бо я довідувався від нього щось нове, а повертався із зустрічі з його новими книжками, які в моїй приватній бібліотеці займають вже окрему полицю. В обмін я дарував йому свої праці.

В 2006 році о. Роман Мізь, в товаристві Миколи та Весни Цапів і Йоакимом Грубеню приїхав до Пряшева привітати мене з 70-літтям. Для мене була це велика несподіванка, не мушу підкреслювати що дуже приємна.

Щиро вітаємо цього невтомного працівника на ниві плекання духовного життя і національної культури. Отець Роман Мізь один, будучи відірваним від батьківщини, виконав більше, ніж цілі установи у далеко сприятливіших умовах. До дальших років бажаємо йому доброго здоров'я, здоров'я і ще раз здоров'я. На многа я і благая літа Тобі Отче духовний!

Микола Мушинка

Юрій Латяк

ЮРІЙ ШЕРЕГІЙ – НЕВТОМНИЙ ТЕАТРАЛЬНИЙ ДІЯЧ НА ЗАКАРПАТТІ, В СЛОВАЧЧИНІ ТА ЮГОСЛАВІЇ (1907-1990)

Одним із культурних діячів, які своєю творчою працею політично збагатили культурне життя югославських русинів і українців був закарпатець Юрій-Августин Шерегій. Хоч він понад 20 років активно діяв на театральній ниві й на Закарпатті, відомостей про нього тут є дуже мало. На щастя, він залишив за собою багату рукописну документацію про свою діяльність, яка частинно й опублікована у періодиці югославських русинів. Завдяки цьому сьогодні можемо докладніше познайомитися з нею.

Юрій А. Шерегій (псевдонім Юрій Грім) народився 16-го січня 1907-го року в Дусині Свалявського району на Закарпатті. Матуру склав в Українській державній реальній гімназії в Ужгороді 1926-го року, а студії абсолютував на філософському факультеті Карлового університету в Празі (українську і німецьку мови). 1934-го року в Ужгороді склав іспит зрілості на викладача першого фаху в горожанських школах (українська мова та історія).

Вже в гімназії (1918-1926) весь час виступав в аматорських театральних виставах (з першої ролі взяв собі псевдонім “Грім”), співав у хорі. Тут він здобув і фахове знання з театрознавства від корифеїв українського театру М.К. Садовського, М. Біличенка, О. Загарова та звання диригента Ю. Гаєвського, актора О. Левицького й директорів Ф. Базилевича й М. Аркаса. У драмгуртках Пласту Кирило-Мифодійського братства та “Культури” з 19-го грудня 1923-го року постійно виступає на сцені Ужгородського театру, а згодом і сам стає режисером. Поступово доповнює відомості про театральне мистецтво і в Празькому університеті, де закладає драматичний гурток “Верховина”, з яким готує імпрези й виступає у Закарпатті й Чехії. Разом зі своїм батьком уже в 1929-ому році пише першу комедію зі співаками з життя на Закарпатті під назвою “Нова генерація”, яку з музикою рідного брата Євгена поставила “Верховина” в Ужгороді 17-го вересня, а 4-го грудня 1929-го року в Празі, а відтак по містах Закарпаття.

В 1930-31 рр. Шерегій закладає в Ужгороді музично-драматичний гурток “Веселка”, в якому знову успішно поставив свою “Нову генерацію” та інші п’єси. В 1931-33му роках викладає в Українській державній гімназії в Хусті, де також організує драматичний гурток при Пласті в гімназії, у “Просвіті”, а його брат Євген закладає хор. Власними силами обоє разом вперше на Закарпатті підготували оперу С. Гулака-Артемівського “Запорожець за Дунаєм”, з якою виступали на Закарпатті, а 1933-го р. також і на світовому Джемборі Пласту в м. Геделе, що в Угорщині. З тої групи Ю.А. Шерегій зі своїм братом Євгеном створили Український театр “НОВА СЦЕНА” в Хусті-Ужгороді, який з 4-го лютого 1934-го року до окупації Закарпаття угорськими фашистами (16.III.1939)

був крайовим, а далі – державним народним театром Карпатської України. Директором був призначений Ю. Шерегій. Цей театр дав сотні вистав. Були це опери, оперети, драми, комедії, у тому числі й твори Ю. Шерегія “Флірт і кохання, або – танго для тебе” (оперета, для якої музику написав брат Євген), “Діти ХХ-го століття” (також з музикою брата) та інші. Крім праці в “Новій сцені”, Ю. Шерегій виступав і в Українському театрі в Ужгороді (“Морфій”, “Тейша”, “Король бавиться”, “Маруся Богуславка”) та помагав іншим аматорам. Між іншим, поставив десятки прем’єр з аматорами драмгуртка “Просвіти” у Великому Бичкові, де 1933-ого року викладав у горожанській школі.

Багату театральну діяльність Ю. А. Шерегія перервала угорська окупація Карпатської України в 1939-ому році, коли він був змушений емігрувати спочатку до Румунії, а потім – разом з колегою, актором Миколою Петришиним – до Бачки в Югославію, точніше – до Руського Керестура, де зустрівся зі своїми акторами театру “Нова сцена” Оленою Ватько, Іваном Ощудляком, Оленою Павлюк і редактором журналу “Нова сцена” із Хуста – Орестом Черником. Тут він реорганізував театральний гурток РНПД (Руське народне просвітнє дружство, скорочено – “Просвіта”) і вплив до нього своїх колег акторів. Влаштував він з ними ряд театральних вистав на місцевій руській мові, а декотрі з них і на українській літературній мові; виступав з ними в Руськім Керестурі, Коцурі, Осієку, Міклошевцях, Півницях та Шиді. Було це в сезоні 1939-1940, коли він навчав і українським народним танцям у руських місцевостях Бачки, Срему та Славонії. В Югославії написав п’єси “Невінчані”, “На порозі охрещення Русі”, “Чорний братчик” та музичну драму “Пан” з музикою місцевого русина-українця Онуфрія Тимка. П’єси “Пан” і “Невінчані” опубліковані в місцевих календарях на 1940 і 1941 рік.

Восени 1940-го року Ю.А. Шерегій із сім’єю повернувся до Праги, де заклав “Українську драматичну студію”, з якою до початку другої світової війни в Чехословаччині здійснив 9 прем’єр. Після закінчення війни (в 1945-ому році) осів у Пряшеві, де був художнім керівником Словацького театру в сезонах 1945-1947, та гастролював з українською класикою в новому Українському народному театрі в Пряшеві.

У сезонах 1947 по 1954 рр. Шерегій стає першим режисером опери в Народному театрі в Кошицях, де, крім відомих опер “Тоска”, “Ріголетто”, “Кармен”, “Весілля Фігаро”, “Бал-маскарад”, “Русалка”, “Поцілунок”, “Молода гвардія”, “Євгеній Онегін”, “Німа в Портічі”, “Чарівна флейта”, “Севільський цирюльник” і ін., ставить також українські опери у власному перекладі на словацьку мову – “Запорожець за Дунаєм”, “Наталка Полтавка” та “Ой не ходи, Грицю”, які повторює також із аматорами в Жилині, Пухові, Брезні, Віходній та Спільських Владах. Крім того, він більше року на філії Високої школи мистецтв у Кошицях викладав науку режисури і науку про театр.

У сезонах 1944-1956 рр. Шерегій заклав відділ оперети при Українському народному театрі в Пряшеві, з яким поставив на сцену українські музичні п’єси “Маруся Богуславка”, “Пташник”, “Жриця вогню”, “Найзаповітніше” та інші відомі у світі музичні п’єси. Сам також виступав у різних ролях.

Після ліквідації оперети УНТ у Пряшеві Шерегій був у сезонах 1956-1959 режисером Державної сцени в Братиславі, а в сезоні 1959-1960 в Обласному театрі в м. Комарно поставив п'єсу “Дядя Ваня” А.П. Чехова (це була його 100-а постановка в Словаччині), яка була пресою визначена за найкращу постановку в тому театрі. З нею виступлено також у Братиславі.

З 1961-ого по 1963-тій рік Шерегій працює драматургом і режисером у Парку культури в Братиславі, а в той самий час, аж по 31 січня 1969-го (коли відходить на пенсію) викладає на драматичному відділі Народної школи мистецтв у Братиславі. Тут він виховав ряд здібних особистостей, які стали відомими акторами й режисерами на Словаччині.

По 25-літній підготовці Ю.А. Шерегій підготував рукопис потужної праці “Нарис історії українських театрів Закарпатської України й ЧСР від 1918 до 1945-ого року” в трьох томах, які містять багато ілюстрацій.

Починаючи з 1967-ого по 1974-тій рік, Шерегій кожного року гостював у Югославії між місцевими русинами та галицькими українцями, де з аматорами у Прияворі, Бана Луці, Трнополі й Руському Керестурі поставив 24 прем'єри, з якими виступлено 81 раз. Рівночасно проводив там курси українських народних танців, у яких взяло участь 672 курсанти, а здійснено 26 різних танців.

Статистичний баланс театральної діяльності Юрія-Августина Шерегія, який прожив 83 роки, виглядає так: поставив на сцені понад 230 різних п'єс, із яких 130 на Словаччині, а з цього майже дві треті музичні. Сам зіграв 126 постатей у своїх ролях. Написав 26 різних театральних творів, переклав на словацьку або українську мови 27 п'єс. Написав кілька підручників для театральних аматорів. Його “Методичний підручник для театральних аматорів” у 1967-ому році публікований і в Руському Керестурі у перекладі на літературну мову югославських русинів. Уся ця потужна спадщина поки що чекає наукової оцінки і заслуженого місця в історії української культури.

Юрій Августин Шерегій помер 25-ого травня, а 1-ого червня 1990-ого року у Братиславі його й поховано.

Авторові цих рядків відомо, що невтомний театральний діяч до кінця свого життя мріяв відвідати рідне Закарпаття, але йому це із нам зрозумілих причин не вдалося.

Юрій Латак

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ДІЯЧІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ САМОУСВІДОМЛЕННІ РУСИНІВ НА ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Здавна стало відомим, що міграційні процеси в світі охоплюють ті категорії людей, які на своїх землях не можуть забезпечити особистий побут з економічних, політичних або деяких інших причин. Відомо також, що причиною переселення предків югославських русинів з ширшого ареалу Закарпаття до південних країв колишньої Австро-Угорщини було їхнє важке економічне становище. Звідти переселялись найбільш вразливі категорії селянства, спочатку на сезонну роботу в державних маєтках, а як переконалися, що там матимуть кращі умови для проживання – прийняли статус колоністів і привели туди й інших своїх земляків.

Вигідним для тодішніх переселенців на Бачку було й те, що через релігійну ненависть між тодішнім населенням уряд дозволяв заснування нових осель колоністам не лише однієї народності, а й однієї віри. Щодо карпатських колоністів, у документі про поселення на державний маєток Великий Керестур (пізніше Бач-Керестур) ясно зазначено, що там можуть осісти лише Rutheni hospites vere unini liberae migrationis, тобто “Русини гості уніатської віри, вільного переселювання”. Цей факт уможливив переселення в нових оселях засновувати свої церкви, церковні товариства, парафії, а також свої церковні школи.

Уважається, що перші карпатські колоністи осіли на маєтку Великий Керестур (сьогодні Руський Керестур) у 1745-му році. Уже в 1751-му році мають свою греко-католицьку парафію, а в 1753-му році – і свою руську церковну школу.

Був це час, коли в Угорщині, до якої тоді належала й Бачка, проходили сильні асиміляційні процеси. Переселенням на південь держави русини були призначені підлягти ним. Але до захисту цієї невеличкої групи нашого народу піднялося якраз їхнє тамтешнє греко-католицьке священство й школа, тоді єдина національна інтелігенція між бачванськими переселенцями.

Що за люди були ці інтелігенти, що допомогли предкам югославських русинів зберегти своє руське національне почуття і в таких несприятливих умовах зберегти їхню духовну й матеріальну культуру, а згодом – визначити шлях їхнього дальшого національно-культурного розвитку?

Відповісти на це питання неважко: були це переважно їхні північні брати із Закарпаття й Галичини! Уже на початку другої половини XIX ст. на просьбу керестурської церкви Темішварська церковна шкільна дирекція призначає півцочителем до Бач-Керестура Петра Кузьмяка, народженого в селі Фольварк (сьогодні Страняни, що в східній Словаччині). Був це перший шкільний учитель у бачванських русинів. Українські вчені Словаччини довели, що Петро Кузьмяк був близьким другом Олександра Духновича, відомого національного будителя на Закарпатті й східній Словаччині. Нам сьогодні також відомо, що Духнович не робив жодної різниці між русинами тодішньої Угорщини та народом “з того

боку державного кордону”, тобто українцями тодішньої Австрії. Тому нам легко уявити, що такий погляд на питання національної належності й керестурський учитель Петро Кузьмяк поширював між своїми учнями. Такий погляд прийняло і майже все населення не лише в Керестурі, а й в інших руських місцевостях Бачки, Срему і Славонії. Від того часу, можна сказати, й до сих пір між бачванськими русинами службує, перебуває коротший або довший час цілий ряд українців, які багато допомогли національному відродженню бачванських русинів та збереженню їхнього духовного скарбу.

Слід згадати тут владика крижевського Юлія Дрогобецького, який був посередником забезпечування вчителів і священників із “старого краю”. Між іншими, завдяки йому, тут службує відомий культурний діяч, учитель Михайло Врабель з 1889-го до 1897-го року в Бач-Керестурі, Старому Вербасі та Новому Саді. 1890-го року він видає зібраний ним збірник руських народних пісень під назвою “Русській соловей” (Ужгород, 1890), в якому переважку більшість складають записи народних пісень бачванських русинів. Вони навіть фінансово підтримали це видання. Як нам до цих пір відомо, це була перша друкована книжка мовою бачванських русинів, перші відомості про їхнє існування.

“Русській соловей” потрапив до рук тоді молодого галицького етнографа Володимира Гнатюка, і він у 1987-му році вирішив відвідати русинів у Бачці. За два з половиною місяці (червень-липень та половина серпня) він між бачванськими русинами записав майже половину всіх угроруських матеріалів, а саме: 430 пісень, 220 прозових творів, зробив детальний опис весілля в Керестурі, знайшов і видав кілька рукописних пісенників, керестурську хроніку тощо. На підставі зібраного матеріалу написав цілий ряд наукових та науково-популярних статей, у яких обстоював і довів руське походження бачванських колоністів Бач-Керестура, Коцура, Вербасу та інших осель. Найяскравішими доказами цього є його відомі статті “Руські оселі в Бачці”, “Словаки чи Русини?” і “Чи бачванський говір словацький?”.

Свої записи усної народної творчості бачванських русинів Гнатюк видав у чотирьох томах Етнографічного збірника Наукового товариства імені Шевченка у Львові з 1900-1911 рр. Крім того, він був у тісних стосунках з Михайлом Врабелем, який йому багато допоміг у збиранні етнографічних матеріалів у Керестурі й Коцурі, потім з місцевими культурними діячами Юрієм Біндасом та Гавриїлом Костельником, з якими він листувався майже до кінця свого життя.

Можна без помилки сказати, що Володимир Гнатюк створив неперушні підвалини для національного відродження югославських русинів, вершиною якого стало Руське народне просвітне дружство (товариство), популярно зване “Просвіта”, засноване 2-го липня 1919-го року. Воно вже з 1921-го року щорічно публікує свої календарі, а з 1923-го і свою тижневу газету “Руски новини”. За рішенням Установчих зборів РНПД ці публікації друкуються говіркою місцевих русинів, але без правописних норм, і тому кожен автор писав так, як йому здавалось найкращим. Але вже в 1923-му році РНПД публікує “Граматіку бачвансько-рускей бешеди” д-ра Гавриїла Костельника, яка багато допомогла в очищенні народної говірки від варваризмів і введенні правописних норм.

Згодом почали видаватися й інші книжки релігійного та світського змісту, які – не враховуючи воєнну перерву – друкуються й досьогодні мовою, яку записав Володимир Гнатюк, а в основі кодифікував д-р Гавриїл Костельник.

Хоча встановленням ПНПД і початком організованої видавничої діяльності та навчанням рідної мови в школах можемо вважати процес національного відродження югославських русинів закінченим, зв'язки з українськими культурними діячами не перестають підтримуватися і їхня допомога дальшому культурному розвитку югославських русинів цим не кінчається, а навпаки – ще й збільшується.

Треба згадати, що після закінчення жовтневої революції в царській Росії багато біженців знайшло свій притулок з 1920-го року в тодішній новоствореній державі сербів, хорватів і словінців. Значна частина з них залишилась жити між бачванськими русинами, переважно ті, які вважали себе українцями або їм просто сподобався цей народ. Деякі з них дали дуже значний внесок до культурної скарбниці югославських русинів. Варто тут згадати Петра Ризнича – Дядю, Олександра Ганджі, Антона Спришевського та Андрія Наливайка, які – кожен на свій спосіб – по-доброму залишилися у пам'яті багатьох генерацій югославських русинів. У той самий час, точніше з 1921 по 1941 рік значну культурну роль мав і священник Михайло Фірак, уродженець Західної України, який з 1931-1941 рр. був головним редактором газети “Руські новини”, а згодом і газети “Рідне слово” (яка виходила українською мовою), а також редагував і календарі, публіковані на обох мовах. Своєю публіцистичною діяльністю він значно допоміг в організації культурного життя й освіти між югославськими русинами.

Під час другої світової війни, коли угорські фашисти Міклоша Горті зайняли тільки що сформовану Карпатську Україну, багато високоосвічених біженців, разом з урядом д-ра Августина Волошина, через Румунію перебігло в Югославію. Майже всі вони з опікою РНПД та греко-католицької церкви знайшли свій перший притулок між югославськими русинами в Руськім Керестурі й Шиді. Поміж ними було досить художників, акторів, педагогів, юристів та інших. Незабаром за ними із Румунії приїхав і невтомний театральний діяч, бувший директор державного театру Карпатської України Юрій Августин Шерегій зі своїм колегою актором Миколою Петришином. У Руськім Керестурі вони зустрілись зі своїми хустськими колегами й колегинями: Оленою Ватько, Іваном Ощудляком, Оленою Павлюк та редактором журналу “Нова сцена” Орестом Чернеком. Хоч в Руськім Керестурі вони не перебували довгий час, все-таки залишили глибокий слід у пошвавленні театального життя між югославськими русинами, зокрема Юрій Шерегій як режисер і хореограф, який між ними перебував двічі – в 1939-1940 рр. та в 1969-1974 роках, де влаштував ряд театральних вистав на руській місцевій мові, а деякі з них і на українській літературній мові, а також проводив курси українських народних танців.

До того, треба згадати, що значна кількість молодих югославських русинів між двома світовими війнами та під час угорської окупації здобувала середню та вищу освіту в Ужгороді й Львові. Можна сказати, що це була пряма допомога у вихованні власної інтелігенції югославських русинів, яка щедро ставила все

своє знання та здібності на службу своєму народові. Таким чином, югославські русини не лише зберегли своє національне почуття й ідентитет, а й підвищили рівень свого культурного життя, підняли свою творчість на високий рівень.

Маючи на увазі континуальність, яка з більшою або меншою постійністю (залежно від політичних умов) триває вже півтора століття у культурних зв'язках південнослов'янських русинів зі своїми північними братами, з яких переважна більшість сьогодні називає себе українцями, можемо дійти висновку, що ця маленька частина нашого народу як національна окремість у новому оточенні прожила завдяки допомозі своїх північних братів.

Варто сказати й те, що культурні зв'язки в нинішній час та в майбутньому ще потрібніші, ніж раніше. Бо маленька чисельність нашого народу на південнослов'янських землях, ще й розділена новими державними кордонами, не має змогу набути сама достатньої матеріальної основи для задоволення потреб розгалуженого національно-культурного життя. Нам потрібні кадри з високою освітою різноманітних вузів культури, науки й мистецтва, але ми не спроможні повністю використовувати їхні творчі потенціали. Маємо тут на увазі, в першу чергу, театральних режисерів, хореографів, диригентів, етнографів, етномузикологів, істориків тощо. Правда, уже й серед югославських русинів є все більше досвідчених фахівців, які досягають помітних результатів у науковій праці, але не без плідної співпраці з українськими фахівцями. На жаль, ми не можемо надіятись, що скоро будемо мати змогу поширювати інституції, в яких вони могли б постійно працювати, а як відійдуть від нас у інші інституції, то будуть повністю використані й не матимуть змогу допомагати нам. Як відомо – кожен дбає про своє. З того можна дійти висновку, що тільки спільно, у рамках нашого народу можемо успішно вирішити цю проблему.

Перебування значного числа культурних делегацій, художніх ансамблів і поодиноких культурних та наукових діячів із русько-українських середовищ Словаччини, України та західної діаспори в кількох останніх десятиріччях дає позитивний підштовх югославсько-руським культурним діячам на творчу працю, а гості мали можливість пізнати їхній духовний скарб і умови, під якими утворений їхній національний ідентитет. Значна частина тих гостей про свої висновки через засоби масової інформації повідомила майже весь український світ. Велику роль в цьому плані відіграли такі відомі вчені, як д-р Микола Мушинка із Словаччини, д-р Олекса Мишанич з України, д-р Олекса Горбач з Німеччини, д-р Михайло Марунчак з Канади, Степан Заброварний з Польщі та багато інших. Усі вони переконались, що корінь русинів, які сьогодні проживають на південнослов'янських землях, виходить із спільного українського пня, що вони й сьогодні за антропологічними та ментальними характеристиками майже ті самі, але вони також переконались, що цих людей історична доля веде іншим шляхом, але все-таки не чужим українському народові, що їхня мова не є перешкодою вважати їх своєю гілкою великого українського народу. Вони теж стали свідомими, що літературна мова цієї частини нашого народу, її нова культурна творчість є специфічністю, що утворилася в новому оточенні, що вона стала фундаментальною характеристикою їхнього сучасного ідентитету. Вони цього не

можуть зректися і не сміють, бо це була б для них велика національна трагедія, а для загальноукраїнського народу – велика шкода!

І, на закінчення, треба сказати й те, що останнім часом декотрі інтелігенти серед югославських русинів не розуміють, або не хочуть розуміти, русько-українські взаємини як насущну потребу, бо їх добре не пізнають або не хочуть пізнати. Їм здається, що з цих взаємин виходить небезпечність українізації, незважаючи на те, що такої небезпеки ніколи не було, нема і сьогодні, а віримо, що її не буде в майбутньому. Бо, досліджуючи те, що про югославських русинів українці писали у минулому й що пишуть сьогодні, ми переконались, що й тоді, коли їх називали українцями, вони постійно мали на увазі їхню специфічність і ніколи не мали намірів відібрати їм їхню руську літературну мову або руське національне почуття, а – навпаки! Вони вважають югославських русинів складовою частиною великого українського народу, але їм не заперечують право на історично обумовлений своєрідний культурний розвиток. З цього можна довести, що югославських русинів ніхто не “українізує”, й тому немає ніякої потреби “русинізувати” їх більше, ніж це є історично обумовлено власною традицією і сучасним життям!

Дух і розумові здібності, які характеризують югославських русинів, їхня етнічна своєрідність, національне почуття та шлях національно-культурного розвитку, яким вони сьогодні ідуть – створені на підвалинах, які їхні предки утворили з великою допомогою українських братів із Словаччини, Закарпаття й Галичини. Це – історична правда, якої не можна заперечити. Вони відчувають єдність з українським народом, хоча свою національність називають руською. Тому предки югославських русинів, як це буває й сьогодні, завжди приймали своїх північних братів поміж себе, як своїх рідних, і вчилися від них любити своє, а тому навчали й своїх потомків.

Кожна інша альтернатива – національно сепаратна, прословацька або проросійська, які в минулому мали деяких своїх прихильників між югославськими русинами, показала непродуктивною, короткотривалою, безперспективною, яловою! Тривала вона лиш стільки, скільки були витривалі її протагоністи. Але ні одна з них у народі не здобула ширшої підтримки, й тому кожна з них протягом певного часу згасла. Без жодного, навіть і найменшого наміру зневажання, повчені досвідом минулого, ми з великою правдоподібністю можемо передбачити, що таку саму долю матимуть і декотрі сучасні альтернативи, яких ми сьогодні є наочними свідками.

Микола Нагірний, Олександр Савчук

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Розглядається релігійне життя русинсько-української діаспори Хорватії в різноманітних його виявах із наголосом на останнє десятиріччя ХХ ст.

Ключові слова: русини, українці, Хорватія, Крижевацька єпархія, греко-католицька церква, діаспора

Україна та Хорватія, попри велику відстань і відсутність спільних кордонів, мають давні та глибокі зв'язки. Хорватсько-українські відносини впродовж століть розвивалися переважно в культурному напрямку. При розробці цілісної концепції історичного розвитку національної культури українців у Хорватії принципово важливим є дослідження всіх її компонентів, серед яких особливе місце займає релігійне життя української діаспори.

Русинсько-українська діаспора сучасної Хорватії активно виявляє себе як частина світового українства. Це обумовлено, по-перше, логікою розвитку етнічних груп, по-друге, динамічним станом сучасних етнічних систем. А оскільки релігійний фактор для будь-якої діаспори завжди був тим монолітом, що об'єднував людей за межами своєї країни, то вивчення релігійного життя русинів та українців Хорватії має велике значення і в науково-теоретичному, і в історико-культурологічному плані.

Мета дослідження комплексно розглянути релігійне життя русинів та українців Хорватії в контексті історичних подій і сучасних реалій.

Хронологічні межі дослідження охоплюють ХХ–ХХІ ст., однак вони до певної міри умовні, бо описувані процеси мають досить тривалий характер і тісно пов'язані з попереднім періодом.

Серед хорватських учених питанням релігійного життя нашої діаспори займалася лише З. Злоді⁴⁵¹. Українські науковці тільки побіжно заторкували цю тематику (О. Малиновська, Є. Пашенко). Варто виділити монографію О. Рум'янцева⁴⁵² (щоправда, він працює в Італії, і його можна назвати українським дослідником хіба що з певними застереженнями). Окремі розвідки публікував і світовий ідеолог політичного русинства П.-Р. Магочій.

Найбільше напрацювань з цієї проблематики належить власне представникам русинсько-української діаспори Хорватії, таким як Б. Гралюк, Д. Лікар, М. Симонович, Я. Лещишин⁴⁵³ ті ін. Проте й вони не висвітлюють усіх аспектів нашої тематики.

⁴⁵¹ Zlodi Z. Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena imena / Z. Zlodi // *Scrinia Slavonica*. – Slavonski brod, 2005. – Vol. 5. – № 1. – Rujan 2005. – S. 408–431.

⁴⁵² Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках / О. Румянцев. – Київ, 2008. – 256 с.

⁴⁵³ Graljuk B. 100 godina ukrajinske grkokatoličke župe Lipovljani 1909–2009. [Text] / Grkokatolička župa Bezgrešnog začeca svete Ane Lipovljani ; Boris Graljuk. - Zagreb ; Lipovljani,

Нині в Хорватії майже всюди, де масово проживають українці та русини, існують греко-католицькі церкви: у Петровцях, Вуковарі, Миклушевцях, Винковцях, Осіску, Пишкуревцях, Славонському Броді, Шумечі, Каніжі, Сібіні, Буковлі, Липовлянах і Загребі⁴⁵⁴.

Переселенці з українських земель у Хорватії були уніатами: галичани – Берестейської, закарпатці – Ужгородської унії⁴⁵⁵. Саме цей чинник у майбутньому зіграв вирішальну роль у збереженні русинами й українцями власної національної чи конфесійно-національної самосвідомості в чисельно переважаючому оточенні представників православної, римо-католицької, протестантської конфесій⁴⁵⁶.

Переселенці здебільшого прибували з територій Мукачівської, Пряшівської та Перемишльської єпархій. Незважаючи на економічну мотивацію еміграції, вони ретельно дбали і про духовні потреби⁴⁵⁷.

Перші іммігранти-русини були підданими римо-католицького Марчанського єпископства, створеного 1611 р. для православних сербів і хорватів, відомих, відповідно, як усюки та жумберчани, які втекли від оттоманського правління в Австрійську імперію та прийняли унію з Римом. У 1777 р. фундовано Крижевацьку єпархію з осідком у північнохорватському містечку Крижевці. На 1777 р. із приблизно 5 тисяч її вірних хорвати становили 80 %, всі інші належали переважно до новоприбулого русинства. У середині ХХ ст. національне обличчя єпархії змінилося: з 50 тисяч вірян понад половину склали русини, решту – хорвати, українці та македонці⁴⁵⁸.

Після розпаду Югославії Крижевацьке владичтво у своїх 50 парафіях на 1995 р. нараховувало приблизно 49 000 вірних, у т. ч. близько 50 % – русини, по 20 % – українці та хорвати. У самій Хорватії в 1991 р. було 12 003 греко-католики, з них 2/3 хорватської національності. Ці цифри все ж приблизні, бо Церква не ділила своєї пастви за національною належністю, і священики не вели такої статистики⁴⁵⁹.

2010. - 291 s.; Лікар Д. Вирнікох вше меней / Д. Лікар // Думки з Дунаю. – 2009. – № 11. – С. 163; Симонович Я. Руснаци у Вуковарским деканату Крижевского владичества / Я. Симонович // Там само. – 2007. – № 9. – С. 178–180; Лещишин Я. Насущна потреба віруючих українців у Липовлянах / Я. Лещишин // Нова думка. – 1993. – № 98/99. – С. 46–47.

⁴⁵⁴ Бурда С. Союз русинів і українців Хорватії [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual>. – Назва з екрану.

⁴⁵⁵ Čavaga K. Uloga Grkokatoličke crkve u životu Rusina i Ukrajinaca Hrvatske / K. Čavaga // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S. Burda]. – Zagreb, 1995. – S. 50–51.

⁴⁵⁶ Белей Л. Українці та українська мова на Балканах [Електронний ресурс]/ Л. Белей // Режим доступу: <http://www.ethnos.lemky.com/history/292-ukrayinci-ta-ukrayinska-movana-balkanakh.html>. – Назва з екрану.

⁴⁵⁷ Там само.

⁴⁵⁸ Magocsi P. R. Greek Catholic Eparchy of Krizevci [Електронний ресурс]/ P. R. Magocsi // Режим доступу: <http://www.rusyn.org/relkrizevci.html>. – Назва з екрану.

⁴⁵⁹ Симонович Я. Руснаци у Вуковарским деканату Крижевского владичества /

Спочатку Крижевацька єпархія охоплювала три регіони – Бачку, Срієм та Східну Славонію. Після Першої світової війни Рим розширив повноваження крижевацького єпископа на всю територію Югославії. Внаслідок цього, до владицтва відійшли також українці з Боснії, які переселилися туди на зламі XIX–XX ст.⁴⁶⁰. З розчленуванням Югославії в 1941 р. єпархія була обмежена кордонами Незалежної Держави Хорватія (далі НДХ), а після відновлення Югославії 1945 р. знову поширилася на всю країну. Після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (далі СФРЮ) Крижевацьке владицтво, осередок якого на початку 1980-х рр. перенесено в Загреб, обіймало терени чотирьох держав: Сербії, Хорватії, Боснії і Герцеговини, Словенії.

У 60-х рр. XX ст. єпархія була поділена на чотири вікаріати Воеводинський, Боснійсько-Славонський, Жумберацький та Македонський. Майже всі українці опинились у межах перших двох.

26 жовтня 2009 р. засновано Славонсько-Сріємський вікаріат, до якого належать власне хорватські парафії із значною кількістю русинів та українців: Кані Там само жа, Липовляни, Осіек, Сибінь, Славонський Брод, Шумече, Миклушевці, Петровці, Пишкуревці, Раєво Село, Винковці, Вуковар.

Хорватсько-сербська війна (1991–1998 рр.) істотно вплинула на духовне життя русинсько-української громади. В епіцентрі сербської агресії на Хорватію опинилася більша частина Крижевацького єпископату. Найвідчутніше постраждали чотири парафії Сріємського деканату: винковацька, петровська, миклошевська та берацька.

У парафіях Миклушевці, Берак і Вуковар релігійне життя повністю припинилось, а нова сербська влада не дозволяла його відновити. Священикам з Воеводини заборонили відвідини тих парафій. У Миклушевцях душпастир не мав права здійснювати церковні обряди. Лише єреєві з Беркасово було дозволено раз на місяць відвідати Петровці та провести богослужіння⁴⁶¹.

Греко-католицькі парафії Славонського деканату, хоч і не були окуповані, теж зазнали матеріальних збитків. Йдеться, зокрема, про парафії Винковці, Осіек, Раєво Село, Славонський Брод, Сибінь, Каніжа, Шумече та Липовляни. Так, в Осієку було сильно порушено монастир, у Винковцях і Каніжі – храми й парафіяльні будинки, у Раєвому Селі – римокатолицький костел, де проводилися богослужіння і для хорватів, і для русинів⁴⁶².

Під час хорватсько-сербської війни вірні Крижевацької єпархії на чолі з духовенством надавали значну допомогу постраждалим греко-католикам⁴⁶³.

Я. Симунович // Думки з Дунаю. – 2007. – № 9. – С. 178–180.

⁴⁶⁰ Magocsi P. R. Greek Catholic Eparchy of Krizevci...

⁴⁶¹ Страдания грекокатолических церквох у Горватскей // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 44–47.

⁴⁶² Ступяк М. Торжество у Канижі / М. Ступяк // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 22–23; Лещинин Я. Насущна потреба віруючих українців у Липовлянах... – С. 47.

⁴⁶³ Čavaga K. Uloga Grkokatoličke crkve u životu Rusina i Ukrajinaca Hrvatske... – С. 50–51.

Особливу роль для вірян відігравав глава місцевої Греко-католицької церкви – крижевацький архієпископ Славомір Микловш. Активно працювали з парафіянами-вигнанцями й інші священники.

Греко-католицька церква має велику заслугу в збереженні рідної мови, звичаїв, традиції, культури й освіченості русинів. Більшість єреїв навчалися в Ужгороді й Мукачевому та стали носіями освіти й культури у своїх селах⁴⁶⁴.

Для того, щоб обслуговувати уніатські храми й гімназії, запрошувалися священники й учителі з Угорської Русі (Закарпаття). Підручники та богослужбові книги друкувалися у Львові й Ужгороді; там же проходила навчання талановита молодь з Бачки і Срієма.

При греко-католицьких жупах розвивалася освіта, засновувалися читальні, музичні ансамблі, жіночі товариства. Постійно надходили книги з Галичини, Закарпаття, Пряшівщини⁴⁶⁵.

Релігійні публікації призначені для південнослов'янських русинів, видавалися їхньою рідною мовою; церковнослов'янська мова використовувалась у літургії, проповідях тощо. 1985 року бачвансько-сріємським діалектом русинської мови було перекладено Євангеліє⁴⁶⁶.

За сприяння крижевацького єпископа С. Микловша впродовж 1990-х рр. вийшли у світ ілюстровані Біблії для молоді – спочатку русинською, а потім українською мовами⁴⁶⁷.

Однак Церква не обмежувалася лише освітньою діяльністю. Священники відвідували культурні заходи, організовані русинами та українцями. Однією з ініціатив духовенства був приїзд дітей із забруднених унаслідок Чорнобильської аварії зон України. Ними заопікувались у різних місцевостях Боснії, Воєводини та Хорватії.

Із припиненням сербсько-хорватської війни було поступово відновлено пошкоджені чи зруйновані святині. Зокрема, художник В. Кривицький реставрував іконостас храму в Липовлянах (згодом її відновлено й знадвору).

З 1998 р., після завершення реінтеграції Подунав'я, розпочали відбудову вуковарської парафіяльної церкви⁴⁶⁸. У 2000 р. відбудовано греко-католицький монастир сестер-василіанок у Вуковарі⁴⁶⁹.

Фактично всі заходи Союзу русинів і українців (далі СРіУ) Хорватії завжди відбувалися за участі греко-католицького клиру.

⁴⁶⁴ Такач Г. Русини і українці Вуковарського краю / Г. Такач // Нова думка. – 1994. – № 100. – С. 67.

⁴⁶⁵ Čavaga K. Uloga Grkokatoličke crkve u životu Rusina i Ukrajinaca Hrvatske... – S. 50–51.

⁴⁶⁶ Magocsi P. R. Greek Catholic Eparchy of Krizevci...

⁴⁶⁷ Бурда С. З нашої сучасності / С. Бурда // Нова думка. – 1990. – № 81. – С. 25; Ляхович М. Вишли „Крижни драг“, антологія малей прози / М. Ляхович // Нова думка. – 1991. – № 86. – С. 43.

⁴⁶⁸ О. Дмитро Стефанюк (1920-2003) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://koukyu.ca/html/o_dmytro_stefaniuk.html. – Назва з екрану.

⁴⁶⁹ Костелник В. 40 роки Союзу Русиних и Українцох Републики Горватскей / В. Костелник, Г. Такач. – Вуковар, 2008. – С. 166.

Церква була об'єднувальним чинником діаспори. Так, у 1998 р. для відродження релігійного життя в Петровцях сюди переїхав священик Владо Магоч з родиною. На першому богослужінні він заявив, щоб люди не ділилися на „тих, хто пішли” та „тих, хто лишилися” (мовилося про ворожнечу між вигнанцями в хорватсько-сербській війні та тими, хто пережив окупацію на місці)⁴⁷⁰.

Загалом роль Церкви як оберегу національної свідомості русинсько-української діаспори важко переоцінити. Саме завдяки своїй релігійно-церковній визначеності русини й не втратили власної самобутності⁴⁷¹. Їхня греко-католицька віра – це яскравий приклад того, як можна зберегти ідентичність, бо русини однаково далеко трималися від угорців, сербів і словаків лише там, де були уніатами. Православні русини переважно ставали сербами, русини-католики – хорватами, русини-протестанти взагалі денаціоналізувалися⁴⁷².

У багатьох державах, де живуть русини (наприклад, в Угорщині чи Словаччині), вони хоч і не змінили своєї релігійної належності, але втратили самосвідомість, асимілювавшись із місцевим населенням. На відміну від них, Церква південнослов'янських русинів з успіхом утримувала русинську національну ідентичність⁴⁷³.

Греко-католицькі священики проповідували русинською мовою. Під час служби парафіяни співали і читали з молитовників, надрукованих кирилицею. При храмах функціонували школи, де викладання велося русинською мовою⁴⁷⁴. Духовенство також стежило, щоб не допустити змішаних шлюбів їхньої пастви з представниками інших етнічних і конфесійних громад.

Збереження власної релігії, східного обряду для русинів було особливо важливим, становлячи сутність національної ідентичності. Своєрідна „унікальність” релігійного сповідання не давала асимілюватися основній масі русинського населення. Греко-католицизм впливав майже на всі події громадського життя русинів, діючи в інтересах усієї спільноти⁴⁷⁵. Г. Миронов прямо пов'язує зниження національної свідомості русинів та зменшення їхньої

⁴⁷⁰ Фурминц Ю. Радосне пририхтоване Петровського дзвона / Ю. Фурминц // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 6.

⁴⁷¹ Костелник В. 80 роки організованої просвітно-культурної роботи у Петровцях (1919-1991-1999) (1) / В. Костелник // Нова думка. – 1999. – № 108. – С. 41.

⁴⁷² Медеші Л. Руска традиція [Електронний ресурс] / Л. Медеші // Режим доступу: <http://rusnak.info/tradicija-1.htm>. – Назва з екрану.

⁴⁷³ Миронов Г. Влияние конфессиональной принадлежности на национальную идентификацию русинов Воеводини (Сербия) [Електронний ресурс] / Г. Миронов // Режим доступу: <http://rusiny.info/article/178/> – Названня с екрана

⁴⁷⁴ Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях / О. Малиновська // Українці Хорватії: матеріали і документи = Ukrajinці u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / [упоряд. С. Бурда і Б. Гралюк]. – Загреб, 2002. – С. 9.

⁴⁷⁵ Савчук О. Національна приналежність русинів на Балканах [Електронний ресурс] / О. Савчук // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_DNI_2011/Istoria/2_8387.doc.htm. – Назва з екрану.

чисельності з утратою Греко-католицькою церквою своїх позицій після Другої світової війни⁴⁷⁶.

Відомий русинсько-український діяч В. Костелник писав, що Унійна церква для хорватських русинів – це „охоронець східного, візантійсько- слов'янського обряду, церковнослов'янської мови, окремої традиції, слов'янського богослужіння, іконографії, співу... та іншої старовини: історичної, народної, археологічної, літургійної...”⁴⁷⁷.

Греко-католицька церква завжди дотримувалася позицій українсько- русинської єдності. Крижевацька єпархія є зразком добрих взаємин та взаємодопомоги між громадами русинів та українців⁴⁷⁸. Керівництво Церкви було зацікавлене у великій кількості вірних, тож прагнуло утримувати їх разом.

Греко-католицьке духовенство стало наприкінці ХІХ і в першій половині ХХ ст. провідником ідеї конструювання єдиної української нації⁴⁷⁹. На початку ХХ ст. українські священники часто їхали душпастирювати до русинських осередків Хорватії. Це було свідченням об'єднаної політики Церкви стосовно цих двох гілок одного народу.

Через релігію русини й українці зближувалися зі своєю прабатьківщиною. Особливо почастишали контакти в часи митрополита А. Шептицького (1865-1944). Молодь з греко-католицьких сімей Славонії та Срієму їхала здобувати освіту до Львова, а галицькі священники ставали духовними пастирями в Хорватії⁴⁸⁰.

Крижевацький єпископ С. Микловш привітав створення Союзу русинів та українців Югославії як інституції, що має стати „інтегральним фактором нашого народу”⁴⁸¹. Він же в інтерв'ю „Новій думці” (1990 р.) зазначав: „Особисто я глибоко переконаний, що русини і українці – це не лише пагінці з одного дерева, а й з однієї гілки, вони брати по матері”⁴⁸².

Під час заснування орієнтованої на сепаратизм „Руської матки” (1990 р.) від членства в її Керівному комітеті відмовилися представники греко-католицького клиру через застереження щодо створення ще однієї русинської організації⁴⁸³.

⁴⁷⁶ Миронов Г. Влияние конфессиональной принадлежности на национальную идентификацию...

⁴⁷⁷ Костелник В. 80 роки організованої просвітної-культурної роботи у Петровцях... – С. 42.

⁴⁷⁸ Тамаш Ю. Южні погляд на Україну межи востоком и заходом / Ю. Тамаш // Нова думка. – №. – 1992 94/95. – С. 34.

⁴⁷⁹ Чарский В. Южнорусинский язык в свете языковых контактов: лингвогенетический аспект [Электронный ресурс] / В. Чарский // Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/yuzhnorusinskii-yazyk-v-svete-yazykovykh-kontaktov-lingvogeneticheskii-aspekt>. – Название с экрана.

⁴⁸⁰ Čavaga K. Uloga Grkokatoličke crkve u životu Rusina i Ukrajinaca Hrvatske... S. 50-51.

⁴⁸¹ Розгварка з крижевским владиком кир Славомиром Микловшом // Нова думка. – 1990. – № 85. – С. 17.

⁴⁸² Там само.

⁴⁸³ Ляхович М. Основана „Руска матка” у Руским Керестуре: але програмни основи одручени / М. Ляхович // Нова думка. – 1991. – № 86. – С. 40.

Тобто Греко-католицька церква фактично виступила проти створення русинських сепаратистських організацій.

Посол України в Хорватії А. Шостак в інтерв'ю „Новій думці” згадував: „У мене із самого початку встановилися прекрасні стосунки з українськими священиками, які є справжніми духовними пастирями свого народу”⁴⁸⁴.

6 вересня 2009 р., на святкуванні 100-ї річниці парафії в Липовлянах новий владика Нікола Кекич у проповіді українською та хорватською мовами підкреслив, що не можна цуратися ані своєї віри, ані своєї національної самобутності.

Водночас було відновлено у богослужіннях проповіді русинською мовою, започатковані в 1990-ті рр. у зв'язку з перебуванням у Загребі великої кількості русинських вигнанців⁴⁸⁵.

Як бачимо, Церква йшла до всіх – і до русинів, і до українців. Така політика пояснюється її зацікавленістю в якомога численнішій пастві, причому в час, коли спостерігаються невтішні демографічні тенденції. Так, щороку тільки у Вуковарському деканаті померлих парафіян було на 400 осіб більше, ніж народжених.

Характерним прикладом конфесійної депопуляції стало село Пишкурєвці. Перед Другою світовою війною там налічувалося близько 400 вірян, у 1981 р. – приблизно сто, 1991 р. – 76, 2001 р. – 21 (з них на богослужіння, яке здійснювалося церковнослов'янською, а проповіді – хорватською, приходило лише десятеро)⁴⁸⁶.

Не краща ситуація була й у Каніжі, де, за словами о. М. Ступ'яка, єдиною ознакою української національної свідомості є належність до Греко-католицької церкви. У храмі священик проповідував двомовно, а остання пара українців повинчалася ще в 1984 р. Тому на сьогодні майбутнє Греко-католицької церкви у Хорватії не видається безхмарним.

Отже, переселенці з українських земель до Хорватії були уніатами. Цей чинник, власне, і забезпечив збереження русинами й українцями власної національної самосвідомості в кількісно превалюючому інонаціональному середовищі представників православної, римо-католицької, протестантської конфесій.

Саме завдяки Греко-католицькій церкві, яка завжди сприяла українсько-русинській єдності, зберегти свою ідентичність, материнську мову, звичаї, традиції та обряди. Тим часом нові виклики (глобалізація, асиміляція, депопуляція) несуть загрозу не тільки існуванню русинсько-української меншини Хорватії, але і їхній Церкві.

⁴⁸⁴ Тимко-Дітко О. Розмова з Послом України в Республіці Хорватія А. М. Шостаком / О. Тимко-Дітко // Нова думка. – 2001. – № 115. – С. 6.

⁴⁸⁵ Филима В. У неділю, 20. січня 2008 року, у Славонському Броді відбулися установчі збори Української громади Ресубліки Хорватія [Електронний ресурс] / В. Филима // Режим до-ступу: http://koukyu.ca/html/new_ukrainian_organization_in_.html. – Назва з екрану.

⁴⁸⁶ Лікар Д. Пишкурєвске слунко над руснаками Заходзи / Д. Лікар // Думки з Дунаю. – 2009. – № 11. – С. 168.

Summary

Mykola Nahirnyj, Oleksandr Savchuk

Religious life of Ruthenians and Ukrainians of Croatia: history and modernity

The question of religious life of the Ruthenian-Ukrainian diaspora of Croatia in its various displays with an emphasis on the last decade of 20 century is examined.

Keywords: Ruthenians, Ukrainians, Croatia, Krizhevacka diocese, Greek catholic church, diasporas

Микола Нагірний

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСУДДЯ РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ У СФЕРІ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «МИКЛУШЕВСЬКОГО ПРОЦЕСУ»)

Микола Нагірний

Володимир-Волинський педагогічний фаховий коледж імені А.Ю. Кримського (Володимир-Волинський, Україна)

e-mail: mykola76@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9319-8540>

У статті розглянуто переслідування та покарання військових злочинців у Республіці Хорватія за підсумками сербсько-хорватської війни 1990-х років. Описано процес такого переслідування на прикладі матеріалів так званої «миклушевської справи». Висвітлено основні проблеми даного процесу. Виділено його особливості, характер і тривалість. Показано еволюцію даного судового процесу крізь

призму зміни поведінки органів правосуддя Хорватії, заходи хорватської влади задля вирішення цих проблем. Проаналізовано долі головних учасників процесу. Встановлено, що «миклушевська справа» виявилась невда-лою для тогочасного хорватського правосуддя, показавши його недосконалість. Показано значення цього процесу для сучасної України.

Ключові слова: *русини, Миклушевіці, Сербська Країна, терор, етнічні чистки, судовий процес, геноцид, військові злочини проти цивільного населення*

Перед сучасною Україною стоїть чимало викликів, пов'язаних із ймовірною реінтеграцією Окупованих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) у своє адміністративно-правове поле. Одним з них є питання відповідальності за військові злочини, вчинені на Донбасі з 2014 р. по даний час. Частина суспільства однозначно вимагає суворо покарати військових злочинців, інші – застосувати певні види амністії для пришвидшеної реінтеграції тимчасово окупованих регіонів.

У цьому контексті корисним для України буде досвід Хорватії, яка у 1990-х рр. зіштовхнулася з подібними проблемами.

Шлях Хорватії до незалежності на початку 1990-х рр. був ускладнений сепаратизмом сербів в її окремих районах⁴⁸⁷. Упродовж 1990-91 рр. вони утворили

⁴⁸⁷ Barić N. Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995. Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat / Zdenko Radelic (et al.). Zagreb, 2006. S. 191-209.

так звану Республіку Сербська Країна (РСК), яка охоплювала майже третину території Хорватії⁴⁸⁸.

Новопостала сербська квазідержава займала територію, де проживала значна частина несербського населення, у тому числі й нащадки переселенців з українських земель⁴⁸⁹. Зокрема, найбільше їх було в окупованих населених пунктах – місті Вуковар, селах Петровці та Миклушевці (Східна Славонія). Так, у Миклушевцях з понад 670 мешканців русинів й українців було, за різними даними, 523-529 осіб⁴⁹⁰.

Сербська Країна взяла на озброєння принципи «Великої Сербії». Тож несербське населення (у тому числі й русини та українці) опинилися на шляху політики «сербізації» захоплених територій.

У кожному зайнятому повсталими сербами населеному пункті організовувались штаби територіальної оборони (місцеві адміністрації, запроваджені владою т. зв. РСК), причому туди входили і представники нашої діаспори, що симпатизували офіційному Белграду⁴⁹¹.

Такого терору, який проводив штаб територіальної оборони у селі, миклушевські русини не зазнавали за всі 150 років свого проживання на цих землях. Руйнування, грабежі, гвалтування, побиття, пошкодження греко-католицької церкви, жорстокі вбивства окремих родин – це перелік діяльності нової влади⁴⁹².

Русини й українці зазнавали не тільки терору, а й потрапили під «етнічні чистки». Людей виганяли під приводом співпраці з ворогом і за майновим критерієм: у першу чергу заможніших, аби можна було заселити сербів до їхніх осель⁴⁹³.

Українські родини, які ще залишились у тих місцевостях (це здебільшого селяни), жили практично у табірних умовах, з обмеженою свободою руху. Над ними постійно знущалися, їх били, позбавляли найнеобхідніших речей і харчів, в агресивній формі примушували залишати свої будинки, щоб їх заселити сербами і, таким чином, штучно змінити національний склад населення регіону⁴⁹⁴.

⁴⁸⁸ Нагірний М. Становлення та розвиток Республіки Хорватія: державно-політичний аспект. Нововолинськ, 2008. С. 53-55; Република Српска Крајина / уредник З. Каличанин. Книн-Београд, 1996. С. 417.

⁴⁸⁹ Živić D. Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraća. Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat / Zdenko Radelic (et al.). Zagreb, 2006. S. 438.

⁴⁹⁰ Такач Г. Миклошевська воєна хронологія (1). Нова думка. 1991. № 90/91. С. 11; Вікі Ђ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. Mikluševci, 2001. S. 11; Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991-1993 g. (1). Нова думка. 1998. № 105. С. 41; Wertheimer-Baletić A. Jedno i pol stoljeće u brojčanom razvoju stanovništva Vukovara i vukovarskoga kraja. Društvena istraživanja. 1993. № 4-5 / God. 2 (1993). Br. 2-3. Ožujak-lipanj 1993. S. 467

⁴⁹¹ Такач Г. Миклошевська воєна хронологія (3). Нова думка. 1992. № 94/95. С. 10; Вікі Ђ. Rusini Mikluševaca... S. 65.

⁴⁹² Такач Г. Миклошевська воєна хронологія (3)... С. 11-12.

⁴⁹³ Пушце нас най жиєме. Нова думка. 1992. № 94/95. С. 23.

⁴⁹⁴ Нагірний М. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття. Нововолинськ: «Видавнича група «Формат», 2012. С. 89.

Тому русини й українці вітали акції хорватської армії «Блиск» і «Буря», якими вона повернула більшість земель під юрисдикцію Загреба. Контрольовані сербами території Хорватії зменшились уп'ятеро (від 25% до 5%). Однак повернення Східної Славонії, де проживало найбільше русинів й українців, передбачалося робити поступово і під контролем УНТАЕС (Перехідної адміністрації ООН)⁴⁹⁵.

Мирна реінтеграція Подунав'я, що відбувалася під міжнародним контролем і з урахуванням європейських стандартів прав людини та свобод національних меншин, стала найважливішим кроком хорватського керівництва, який призвів до закінчення сербсько-хорватської війни.

Під тиском міжнародних структур Хорватія взяла на себе чимало зобов'язань у сфері забезпечення прав національних меншин, зокрема, сербів. Велике невдоволення сербської сторони спровокували хорватські списки сербів, підозрюваних у військових злочинах. Однак у процесі мирної реінтеграції ці списки неодноразово коригувалися у бік зменшення, що викликало обурення вже у хорватської громадськості⁴⁹⁶, оскільки жертвам довелося співіснувати з фактично військовими злочинцями, які їх піддавали тортурам чи виганяли.

Хорватсько-сербській війні 1990-х рр. і питанню реінтеграції Східної Славонії під юрисдикцію офіційного Загреба присвячено величезний масив літератури. Варто хоча б згадати у праці Н. Барича⁴⁹⁷, А. Холєвац-Тукович⁴⁹⁸, Д. Живича⁴⁹⁹, р. Якешевич⁵⁰⁰ та інших. Однак наукових розвідок щодо військових злочинів проти русинсько-українського населення та відповідних судових процесів з цього приводу майже немає. Окремі дотичні роботи носять більше загальний (Д. Живич⁵⁰¹), теоретичний (І. Йосіповіч⁵⁰²) або публіцистичний (Г. Такач⁵⁰³,

⁴⁹⁵ Нагірний М. Становлення та розвиток Республіки Хорватія... С. 62.

⁴⁹⁶ Barić N. Srpska oblast Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem – od «Oluje» do dovršetka mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (drugi dio). *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 2012. №12 (1). S. 344-353.

⁴⁹⁷ Barić N. Srpska oblast Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem – od «Oluje» do dovršetka mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (prvi dio). *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 2011. № 11 (1). S. 393-454; Barić N. Srpska oblast Istočna Slavonija... (drugi dio). S. 323-370.

⁴⁹⁸ Holjevac Tuković A. *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja*. Zagreb: Despot infinitus, 2015. 336 s.

⁴⁹⁹ Živić D. *Mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja, 1996-2016. Političke analize*. 2016. № 7 (25). S. 3-8.

⁵⁰⁰ Jakešević R. *Mirovne misije Ujedinjenih nacija i rješavanje etničkih sukoba: studija slučaja Istočne Slavonije. Politička misao : časopis za politologiju*. 2012. № 49 (2). S. 186-203.

⁵⁰¹ Živić D. *Demografski okvir*... S. 420-483.

⁵⁰² Josipović I. *Praćenje suđenja za ratne zločine: izvještaj za 2007. / uredile K. Kruhonja i V. Kastratović. Osijek: Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, 2007. 123 s.*

⁵⁰³ Такач Г. Миклошевска воєна хронологія (1)... С. 11; Такач Г. Петровци спадли медзи остатні- ма (1). *Нова думка*. 1992. № 92/93. С. 24-27; Такач Г. *Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu*. *Нова думка*. 1994. № 100. С. 14-20.

М. Киш⁵⁰⁴, Дж. Бикий⁵⁰⁵) характер. Тож спираючись, насамперед, на матеріали судових справ, заповнимо цю прогалину.

Мета даної роботи – розглянути події окремого судового процесу над звинуваченими у військових злочинах на території Хорватії (так звана «миклушевська справа»). Мета зумовила такі завдання: проаналізувати особливості цього процесу, показати його суперечності та вичленити основні уроки і висновки, які може взяти з нього Україна.

Промовистим прикладом покарання військових злочинців є так званий «миклушевський процес». Для української громадськості він цікавий, насамперед, тим, що стосується злочинів проти русинсько-української громади села Миклушевіці у Східній Славонії. Слід зазначити, що сучасне законодавство Хорватії розмежовує ці дві етнічні групи. І хоча автор стоїть на позиції русинсько-української єдності (русини – це історична назва українців та їхня сучасна етнографічна група зі своїми унікальними особливостями), надалі у статті вживатиметься етнонім «русини» відповідно до самоідентифікації місцевих мешканців села.

Однією з найвідоміших судових справ у Республіці Хорватія була «Миклушевська група» або «Злочин у Миклушевцях», спрямована проти тих, хто навесні 1992 р. депортував 98 і вбив чотирьох осіб із цього русинсько-українського села⁵⁰⁶.

«Миклушевську справу» хорватська влада розглядала як один із великих судових процесів у сфері військових злочинів, який поряд із судовими розглядами справ про військові злочини у Гаазі щодо країн колишньої Югославії мав показати хорошу репутацію хорватської судової влади під час інтеграції країни в ЄС⁵⁰⁷.

Суд у Вуковарі очікувався як наймасовіший судовий процес щодо військових злочинів у Дунайському регіоні⁵⁰⁸.

Розслідування розпочалося ще 19 січня 1993 р., у той час, коли Миклушевіці та значна частина Вуковарсько-Сріємської жупанії перебували під контролем сербських сепаратистів та були недоступні для судових і поліційних органів Республіки Хорватія, а велика кількість свідків і жертв перебувала у вигнанні по всій Хорватії чи на окупованій території⁵⁰⁹. Це ускладнило та сповільнило процес.

Державна прокуратура Осієцької жупанії подала обвинувальний акт № КТ-37/93 від 29 квітня 1996 р. проти 35 осіб за звинуваченням їх у вчиненні криміна-

⁵⁰⁴ Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991-1995) / urednik S. Burda. Zagreb, 1995. S. 15-19.

⁵⁰⁵ Mikluševaca Biki Đ. Rusini ...

⁵⁰⁶ Varga B. Tragedija Ukrajinaca i Rusina iz Vukovara. Aljazeera Balkans: веб-сайт. URL: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/tragedija-ukrajinaca-i-rusina-iz-vukovara>

⁵⁰⁷ Varga B. Tragedija Ukrajinaca i Rusina...

⁵⁰⁸ Ponovo odložen proces za zločin u Mikluševcima. Radio Slobodna Europa: веб-сайт. URL: <https://www.slobodnaevropa.org/a/822916.html>

⁵⁰⁹ Zločin u Mikluševcima. Documenta. Centar za suočavanje s prošlošću: веб-сайт. URL: <https://www.documenta.hr/hr/zločin-u-mikluševcima.html>

льного злочину геноциду, ст. 119. ОКЗ (Osnovni krivični zakon – головний кримінальний кодекс Республіки Хорватія, далі – ОКЗ РХ) проти русинів та інших несербів у селі Міклушевці поблизу Вуковару з кінця 1991 року до середини 1992 р.⁵¹⁰ Характерно, що третину серед підозрюваних становили русини – мешканці Міклушевців. Тож виходило так, що суд звинувачував членів русинської національності у злочині геноциду проти русинів⁵¹¹.

Підсудних звинувачували у навмисному знищенні певної етнічної групи, вбивстві членів групи, заподіянні тяжких тілесних ушкоджень і насильницькому переміщенні населення; таким чином вони вчинили злочини проти людства та злочини проти міжнародного права – геноцид⁵¹².

Обвинувачені, як члени штабу територіальної оборони, запровадили комендантську годину для всіх несербів, видали спеціальні перепустки для пересування по селу та поза ним, таким чином повністю завадили вільному переміщенню місцевих жителів. 18 травня 1992 р. обвинувачені брали участь у вигнанні жителів Міклушевців, переважно русинів та інших несербів, змусивши їх підписувати заяви про добровільний виїзд із села з переписуванням свого майна так званій владі Сербської Країни⁵¹³. Усі убиті жертви були русинами: Юліан Голик, Вероніка Голик, Михайло Голик і Славко Гайдук⁵¹⁴.

У час, коли було винесено обвинувальний акт, усі обвинувачені були недоступні судовим органам Республіки Хорватія (частина перебувала у Східній Славонії, реінтеграція якої завершилася на початку 1998 р., частина виїхала до Сербії), і їх не могли допитати. Тому жупанський (окружний) суд Осієка 21 лютого 1997 р. вирішив, що обвинувачених судитимуть заочно⁵¹⁵.

Навіть після реінтеграції Східної Славонії кількість фактично присутніх підозрюваних була мізерною. Спочатку на слуханнях у Вуковарі були присутні 10 обвинувачених: по 5 сербів і русинів. А 31 травня 2004 р. один із підозрюваних (серб Йован Ціцо) самовільно залишив місце проживання та виїхав до Сербії⁵¹⁶.

Поступово кількість обвинувачених зменшувалася – через смерті підозрюваних або брак доказів.

Так, судовими рішеннями від березня 2003 р. та квітня 2004 р. було припинено провадження щодо восьми померлих обвинувачених. Загалом упродовж слідства померло 13 обвинувачених, і щодо них усіх слідство було припинено.

⁵¹⁰ Ponovo odložen proces za zločin u Mikluševcima...; Optužnica ŽDO u Osijeku od 29. travnja 1996. Documenta.Centar zasuočavanje s prošlošću: веб-айт. URL: https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/optuznica_ZDO_iz_Osijeka_od_29._travnja_1996.pdf

⁵¹¹ Varga B. Tragedija Ukrajinaca i Rusina...

⁵¹² Zločin u Mikluševcima. Teme: веб-сайт. URL: <https://www.dw.com/hr/zločin-u-mikluševcima/a-2346940>

⁵¹³ Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, 18.03.2015, zločin u Mikluševcima, okr. Mirko Ždinjak. Documentaciono informaciони centar Veritas: веб-сайт. URL: <http://www.veritas.org.rs/centar-za-mir-nenasilje-i-ljudska-prava-18-03-2015-zlocin-u-miklusevcima-okr-mirko-zdinjak/>

⁵¹⁴ Zločin u Mikluševcima. Documenta...

⁵¹⁵ Ibidem.

⁵¹⁶ Ibidem.

Лише протягом 2008-2009 рр. прокуратура відмовилася від подальшого кримінального переслідування стосовно 8 обвинувачених (переважно сербів) через відсутність доказів.

Останнє виправдання щодо двох осіб мало місце 5 лютого 2009 р. Тож на той час підозрюваними залишалося лише 14 осіб (із 35-ти на початку провадження)⁵¹⁷. Ті ж підозрювані, котрі залишалися, на судових засіданнях категорично відкидали звинувачення та заявляли, що не вважають себе винними у вчиненні кримінальних злочинів, про які йдеться в обвинувальному акті⁵¹⁸.

Упродовж процесу суд неодноразово (у 1997 і 2005 рр.) звільняв підсудних з-під варти, наказуючи вжити запобіжних заходів, що забороняють їм залишати мі сце проживання, зобов'язавши звітувати кожен другий місяць і тимчасово конфіскувавши документи для перетину державного кордону.

Такі дії щодо підсудних були незрозумілими для потерпілих, а також для ши- рокої громадськості, оскільки це був гучний судовий процес за найтяжче кримінальне правопорушення, щодо якого обвинувачених доцільно було б утримувати під вартою під час провадження⁵¹⁹.

Деякі свідки під час основного слухання були вислухані п'ять і більше разів, що свідчило про те, що слідство було проведене погано, і довелося провести додаткове розслідування.

Загалом тривалість кримінального провадження призводила до відчуття марності та безперспективності процесу. Увага громадськості та ЗМІ за ходом судового процесу теж поступово згасала, незважаючи на те, що це був суд за звинуваченням у геноциді⁵²⁰.

Обвинувальний акт було кілька разів змінено й уточнено на підставі показань свідків. Так, коли справу передали від прокуратури Осієка прокуратурі Вуковара, вона внесла зміни в обвинувальний акт, пояснивши це суттєво зміненими обставинами, зібраними доказами та часом вчинення певних інкримінованих діянь. Було змінено фактичний та юридичний опис, а також юридичну кваліфікацію правопорушень. Тож 20 березня 2007 р. підсудних звинуватили у вчиненні військових злочинів проти цивільного населення, зазначених у пункті 1 статті 120 ОКЗ РХ⁵²¹.

Незабаром, 13 квітня 2007 р., обвинувальний акт знову було змінено відповідно до ст. 119 ОКЗ РХ («геноцид»); однак дії, за які звинувачували підозрюваних, залишалися такими ж, як і в обвинувальному акті від 20 березня 2007 р. («військові злочини проти цивільного населення»), тоді як юридична кваліфікація правопорушення була змінена на початкові звинувачення – «геноцид»⁵²².

⁵¹⁷ Ibidem.

⁵¹⁸ Ibidem.

⁵¹⁹ Ibidem.

⁵²⁰ Ibidem.

⁵²¹ Izmjenjena optužnica od 20. ozujka 2007. godine. Documenta. Centar za suočavanje s prošlošću: веб- сайт. URL: https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/Izmjenjena_optuznica_od_20._ozujka_2007..pdf

⁵²² Izmjenjena optužnica od 13. travnja 2007. godine. Documenta. Centar za suočavanje s prošlošću: веб- сайт. URL: https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/Izmjena_optuznice_od_13._travnja_2007..pdf

Загалом докази свідчили, що про геноцид не йшлося. Стаття II Конвенції про запобігання та покарання злочину геноциду говорить: «...геноцид – це будь-яке з наступних діянь, вчинене з наміром знищити повністю або частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу...»⁵²³.

Винуватцями геноциду, як правило, є люди найвищого рангу у військовій та/або політичній ієрархії⁵²⁴. Рішення про вчинення діяння повинно бути свідомим, діяти у напрямку знищення цієї групи. У конкретному випадку обвинуваченими є члени сербської та русинської національних меншин, а жертвами – переважно русини й інші несерби. Підсудними були члени штабу місцевої територіальної оборони. Зважаючи на ці факти, у даному конкретному випадку можна говорити про військовий злочин проти цивільних осіб (ст. 120), а не про геноцид (ст. 119)⁵²⁵. Зауважимо, що військовий злочин проти цивільних осіб порівняно з обвинуваченням у геноциді є менш тяжким злочином.

Загалом від початку порушення справи обвинувальний акт було змінено вісім разів⁵²⁶.

Вирок у справі було оголошено 5 лютого 2009 р. Того дня суд у Вуковарі визнав винними у вчиненні військових злочинів 12 осіб (по шість сербів і русинів) та засудив їх до позбавлення волі терміном від 4 до 15 років. Причому середній термін для сербів становив 7,2 років, для русинів – 6,7 років. Максимальні терміни отримали двоє – серб Йован Ціцо та русин Петро Ленджер.

Під час оголошення вироку були присутні підсудні Йоаким Бучко, Зденко Магоч і Дарко Гудак – лише етнічні русини. Інші обвинувачені перебували у розшуку, оскільки вони втекли переважно до сусідньої Сербії та були недоступні для судових органів Хорватії⁵²⁷. Вийшло так, що за військовий злочин проти русинів фактично було засуджено лише русинів.

Засідання Апеляційної ради Верховного Суду Республіки Хорватія відбулося 17 листопада 2009 р. Цей суд повністю підтримав рішення суду першої інстанції⁵²⁸. Новий поштовх справа отримала після екстрадиції з Франції одного з головних підозрюваних – русина Мірко Ждиняка. Він був екстрадований на підставі європейського ордеру, оскільки був заочно засуджений 5 лютого 2009 р. Після його екстрадиції до Республіки Хорватія слід було відновити кримінальне провадження проти підсудного⁵²⁹.

Зазначимо, що за вироком від 2009 р. М. Ждиняк отримав 6 років, а за новим провадженням у суді округу Осіек (слухання розпочалися 2 березня 2015 р.) йому дали 5 років⁵³⁰. Верховний суд Республіки Хорватія погодився

⁵²³ Zločin u Mikluševcima. Documenta...

⁵²⁴ Josipović I. Praćenje suđenja za ratne zločine...

⁵²⁵ Zločin u Mikluševcima. Documenta...

⁵²⁶ Ibidem.

⁵²⁷ Ibidem.

⁵²⁸ Ibidem.

⁵²⁹ Centar za mir, nenasilje i ljudska prava...

⁵³⁰ Zločin u Mikluševcima. Documenta...

з правильністю вироку, але зменшив термін покарання до чотирьох років позбавлення волі⁵³¹.

Таким чином, здобуття Хорватією незалежності на початку 1990-х рр. було ускладнене виявом сепаратистських настроїв серед місцевого сербського населення, підтриманого офіційним Белградом, і втратою значної частини територій. Після реінтеграції Східної Славонії до адміністративно-правового поля Хорватії перед цією державою постала низка завдань, одне з яких – адекватне покарання військових злочинців.

Військові злочини мали місце і на землях компактного проживання русинсько- української діаспори у Хорватії, зокрема, у селі Миклушевці. Сербська Країна взяла на озброєння принципи «Великої Сербії», тож несербське населення опинилися на шляху політики «сербізації» захоплених територій. В умовах сербської окупації миклушевські русини зазнавали терору й потрапили під «етнічні чистки». Їх виганяли, а ті, хто залишились, жили практично у табірних умовах. Тільки з поверненням хорватської влади злочини припинилися.

Так званий «миклушевський процес» мав стати свідченням демократичності судової системи Хорватії, яка на той час прагнула до євроінтеграції, однак фактично із самого початку він наштовхнувся на низку перепон і труднощів. Серед них: відсутність більшості підозрюваних, які втекли до Сербії, затягування розслідування, часті зміни обвинувального акту, виправдання підозрюваних через їхню смерть або відсутність доказів. Даний процес показав недосконалість тогочасної судової системи Хорватії, насамперед у механізмах і нюансах покарання військових злочинців, відповідності покарання масштабам скоєних злочинів. Процес, за яким винуватців мали притягнути за геноцид, у результаті призвів до того, що за злочин геноциду проти русинського населення Хорватії судили представників тієї ж русинської спільноти.

Хорватський досвід у покаранні військових злочинців, хай і не завжди вдалий, з огляду на нинішню ситуацію та ймовірну реінтеграцію ОРДЛО в адміністративно-правове поле України, мав би стати важливим уроком для української влади та суспільства.

References

Baric, N. (2011). Srpska oblast Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem – od «Oluje» do dovršetka mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (prvi dio) [The Serb district of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sylvania – from the Croatian operation «Storm» to the completion of the peaceful reintegration of the Croatian Danube region (Part one)]. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest – Scrinia Slavonica: Yearly Branch for the History of Slavonia, Srijem and Baranja of the Croatian Institute for History*, 11 (1), 393-454 [in Croatian].

⁵³¹ Centar za mir, nenasilje i ljudska prava...

Baric, N. (2012). Srpska oblast Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem – od «Oluje» do dovršetka mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (drugi dio) [The Serb district of Eastern Slavonia, Baranja and Western Srymia – from the Croatian operation «Storm» to the completion of the peaceful reintegration of the Croatian Danube region (Part two)]. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest – Scrinia Slavonica: Yearly Branch for the History of Slavonia, Srijem and Baranja of the Croatian Institute for History*, 12 (1), 323-370 [in Croatian].

Baric, N. (2006). Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995. [Serbian uprising in Croatia in 1990-1995]. In Zdenko Radelic (Ed.). *Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat – The creation of the Croatian state and the Homeland War*. Zagreb, 191-289 [in Croatian].

Biki, D. (2001). Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991 [The Ruthenians of Mikluševtsi in the Homeland War 1991]. *Mikluševci* [in Croatian].

Burda, S. (1998). Iz rada Kriznog staba Saveza 1991.-1993. g. (1) [From the work of the Crisis Staff of the Alliance in 1991-1993s (1)]. *Nova dumka – New opinion*, 105, 38-41 [in Croatian].

Holjevac Tukovic, A. (2015). Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja [The process of peaceful reintegration of the Croatian Danube region]. Zagreb: *Despot infinitus* [in Croatian].

Jakesevic, R. (2012). Mirovne misije Ujedinjenih nacija i rješavanje etničkih sukoba: studija slučaja Istočne Slavonije [UN Peacekeeping missions and the solving of interethnic conflicts: case study of Eastern Slavonia]. *Politička misao: časopis za politologiju – Political Thought: A Journal of Political Science*, 49 (2), 186-203 [in Croatian].

Josipovic, I. (2007). Praćenje suđenja za ratne zločine: izvještaj za 2007 [War Crimes Trial Monitoring: 2007 Report]. Osijek: Centar za mir, nenasilje i ljudska prava [in Croatian].

Kalichanin, Z. (Ed.) (1996). *Republika Srpska Krajina* [Republic of Serbian Krajina]. Knin-Beograd [in Serbian].

Kis, M. (1995). Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma [The Republic of Croatia and Croatian Ruthenians and Ukrainians are still fighting against fascism]. In Burda S. (Ed.). *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991-1995)*. Zagreb, 15-19 [in Croatian].

Nahirnyi, M. (2008). Stanovlennia ta rozvytok Respubliky Khorvatiia: derzhavno-politychnyi aspekt [The formation and development of the Republic of Croatia: state and political aspect]. *Novovolynsk* [in Ukrainian].

Nahirnyi, M. (2012). Khorvatski rusyny ta ukraintsi: suspilstvo, identychnist, kultura naprykintsi XX stolittia [Croatian Ruthenians and Ukrainians: society, identity, culture in the late twentieth century]. *Novovolynsk: «Vydavnycha ghrupa «Format»* [in Ukrainian].

Pushce nas naj zhyjeme [Let us live] (1992). *Nova dumka – New opinion*, 94/95, 23 [in Ruthenian].

Radio Slobodna Evropa (2004, June 1). Ponovo odložen proces za zločin u Mikluševcima [The trial for the crime in Mikluševci has been postponed again]. Retrieved from <https://www.slobodnaevropa.org/a/822916.html> [in Croatian].

Takach, G. (1991). Mykloshevska vojena khronologyja (1) [Miklushevtsi's military chronology (1)].

Nova dumka – New opinion, 90/91, 11 [in Ruthenian].

Takach, G. (1992). Mykloshevska vojena khronologyja (3) [Miklushevtsi's military chronology (3)].

Nova dumka – New opinion, 94/95, 9-12 [in Ruthenian].

Takach, G. (1992). Petrovtsi spadly medzy ostatnjima (1) [Petrovtsi fell among the last (1)]. Nova dumka

– New opinion, 92/93, 24-27 [in Ruthenian].

Takac, G. (1994). Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu [Sufferings of the Ruthenians and the Ukrainians of the Republic of Croatia in the Homeland War]. Nova dumka – New opinion, 100, 14-20 [in Croatian].

Varga, B. Tragedija Ukrajinaca i Rusina iz Vukovara [Tragedy of Ukrainians and Ruthenians from Vukovar]. Retrieved from <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/tragedija-ukrajinaca-i-rusina-iz-vukovara> [in Croatian].

Wertheimer-Baletic, A. (1993). Jedno i pol stoljeće u brojčanom razvoju stanovništva Vukovara i vukovarskoga kraja [One and a half centuries in the numerical development of the population of Vukovar and the Vukovar region]. Društvena istraživanja, 4-5 / God. 2, Br. 2-3, Ožujak-lipanj, 455-478 [in Croatian].

Zivic, D. (2006). Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraća [Demographic framework and losses during the Homeland War and postwar period]. In Zdenko Radelic (Ed.). Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat – The creation of the Croatian state and the Homeland War. Zagreb, 420-483 [in Croatian].

Zivic, D. (2016). Mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja, 1996.-2016 [Peaceful reintegration of the Croatian Danube region, 1996-2016]. Političke analize – Political analysis, 7 (25), 3-8 [in Croatian].

Ždinjak, Mirko (2015, March 18). Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, , zločin u Mikluševcima, okr. Mirko Ždinjak [Center for Peace, Nonviolence and Human Rights, crime in Mikluševci]. Retrieved from <http://www.veritas.org.rs/centar-zamir-nenasilje-i-ljudska-prava-18-03-2015-zlocin-u-miklusevcima-okr-mirko-zdinjak/> [in Croatian].

Mykola Nahirnyi

(Volodymyr-Volynsky Pedagogical Vocational College named after A.Yu. Krymsky, Volodymyr-Volynsky, Ukraine)

e-mail: mykola76@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9319-8540>

Peculiarities of the Republic of Croatia Justice in the Field of War Crimes (on the Materials of ‘Mykloshevtsi Case’)

The prosecution and punishment of war criminals in the Republic of Croatia after Serbia and Croatia war of the 1990s are studied in the paper.

The process of such persecution is described on the materials of the so-called 'Myklushev- tsi case' (Mikluševaca). This choice is caused by two factors: firstly, the case had to be the most high-profile in the region; and, secondly, it concerned the representatives of Ruthenian- Ukrainian diaspora in Croatia. The main problems of the process are highlighted. In particular, most of the suspects were hiding in neighboring Serbia, so they were outside the Croatian judiciary. The evolution of this trial is shown through the prism of changes in the behavior of the Croatian judicial bodies (in particular, changes in the indictment, articles of the criminal code, etc.), and the measures taken by Croatian authorities to solve these issues.

The fates of the main participants of the trial, the national composition of both the accused at the beginning of the court hearings, and the actually convicted persons are analyzed. It has been established that the 'Myklushevtsi case' was unsuccessful for the contemporary Croatian judiciary, showing its imperfection. After all, the initial task of the prosecutor's office was to accuse Serbs of genocide against the Ruthenian population. It has been found out that genocide was no longer mentioned in the final court decisions. Instead, the members of the same Ruthenian national minority were convicted of war crimes against the Ruthenian civilian population. Therefore, in general, the process disappointed the initial expectations placed on it by the Croatian authorities.

The significance of this process is shown for modern Ukraine as well, which also does not give up hopes to return certain areas of Donetsk and Luhansk Regions to its administrative and legal field. And, if these plans are implemented, Ukraine will face similar challenges which Croatia had after the reintegration of Eastern Slavonia in the late 1990s.

Keywords: Ruthenians, Myklushevtsi, Serbian Krajina, terror, ethnic cleansing, trial, genocide, war crimes against civilians

Надійшла до редакції / Received: 23.07.2020 Схвалено до друку / Accepted: 25.09.2020

Олег Румянцев

ВНЕСОК ІВАНА ТЕРЛЮКА У ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ

У статті розглянуто постать Івана Терлюка (1939–2011) та його діяльність на ниві збереження національно-культурної спадщини українців Боснії, Славонії і Воєводини, систематизовано дописи журналіста за тематичними групами; до статті залучено неопубліковану автобіографію діяча.

Ключові слова: *І. Терлюк, українська діаспора, Югославія, національна ідентичність, журналістика.*

The article is dedicated to Ivan Terljuk (1939–2011), who worked to preserve the cultural heritage of the Ukrainian Diaspora in Bosnia, Slavonia and Vojvodina. The article contains the systematization of his publications by thematic groups and includes his unpublished autobiography.

Keywords: *I. Terljuk, Ukrainian Diaspora, Yugoslavia, national identity, journalism.*

Постать Івана Терлюка є добре відомою у межах української діаспори на теренах колишньої Югославії. Мовознавець і педагог за фахом, етнограф, поет та письменник – цей активіст здебільшого відомий як громадський діяч і журналіст, що протягом майже чверті століття публікував інформацію про події у громаді українців Боснії, Славонії й Воєводини, а також про громаду бачвансько-сремських русинів.

Ця стаття є спробою описати внесок І. Терлюка у збереження національної ідентичності українців колишньої Югославії, продемонструвати різноманітність інтересів та обсяг громадської праці цього діяча, систематизувати його дописи за тематичними групами. Стаття базується на друкованих періодичних виданнях українців і русинів Югославії, елементах приватної кореспонденції та особистому досвіді спілкування з І. Терлюком у 2003–2007 роках.

* * *

Іван Михайлович Терлюк народився 8 вересня 1939 року в населеному галицькими українцями боснійському селі Поточани. 1947 року його родина переїжджає до околиць Нового Саду (Воєводина). По закінченні школи та після служби І. Терлюк вчиться на відділенні славістики Новосадського університету, де вивчає російську мову. Саме у цей період, на початку 60-х, стає членом

Культурно-мистецького товариства ім. М. Горького у Новому Саді, у межах якого гуртувалися провідні представники національно свідомої інтелігенції з громади русинів та українців. На формування І. Терлюка важливий вплив мали Михайло Ковач, Максим Буїла, Іреней Тимко та інші відомі у громаді діячі. І. Терлюк поглиблено вивчає українську мову та опановує літературну мову бачвансько-сремських русинів (Терлюк 2007: 88–90). У 1965 році розпочато важливу для діаспори ініціативу – спільне таборування студентів та школярів з громад русинів і українців. І. Терлюк очолює оргкомітет таборування, а в рамках таборів читає лекції з української мови та доповідає на семінарах з української літератури (Терлюк 2002: 20–24). Ініціатива мала чимало позитивних наслідків. Насамперед, таборування стало традицією й запроваджувалося кожного року. У газеті Руске слово, що виходила мовою бачвансько-сремських русинів, з'являються перші україномовні статті. Матеріали українською мовою також з'являються у додатку Літературне слово; до речі, саме тут І. Терлюк публікує свої перші поетичні твори (Папаргаї 1966: 10). Учасники Тов. ім. М. Горького звертаються до Воеводинського комітету компартії з проханням посилити зв'язки з УРСР, влаштувати обмін фахівцями у галузі культури і мистецтва, надати можливість студентам навчатися у вищих навчальних закладах УРСР тощо (Hrubenja et al. 1965). Таким чином, за участю І. Терлюка, починається перший після Югославсько-радянського розколу у 1948 році період відродження діаспори.

Тоді ж розпочинається професійна діяльність І. Терлюка, «за фахом мовознавця, а на практиці журналіста» (Сем'янів 1997: 30). З 1966 року він працює у газеті Руске слово. З 1968 року є одним з одинадцяти членів редакції відповідного видавництва, де працює як журналіст (Латяк 1985: 135–138). Він та провідний діяч українсько-русинської громади в Воєводині о. Роман Мизь, разом з нечисленними активістами, починають писати на сторінках цієї газети своєрідну хроніку української громади. З 1967 року українські статті почали публікувати на окремій сторінці, яка згодом набула відповідної назви – Українська сторінка.

На плечі І. Терлюка лягала відповідальність за успіх та розповсюдження газети серед представників української громади. У приватних листах до відомого українського науковця Олекси Мишанича він зазначає: «Наші люди все ще мало дбають про своє, мало цікавляться своїм, а мені “мої” завжди попід ніс підтягають “мале число” передплатників» (до О. Мишанича, 10/01/1969). Кількість дописів від громади була незначною, тому І. Терлюк та р. Мизь здебільшого самі писали цей своєрідний літопис: «Щодо сторінки на українській мові в РС, то й надалі сам її заповню. Здається, що п[р]ийдеться переставати, щоб наші “великі українці” загвальтували й допомогли. А так, часто пишу й дурниці і встидаюся сам перед собою. Часто з Романом⁵³² говоримо про те, що, пробуючи зробити щось, часто робимо дурниці. Але робити треба, бо аж без цього не обійдеться» (до О. Мишанича, 05/10/1969).

З 1973 року україномовні статті почали публікувати у окремому доповненні під назвою Додаток на українській мові, що його й надалі редагував І. Терлюк.

⁵³² Роман Мизь

І. Терлюк також працював на ниві культури й освіти бачвансько-сремських русинів. Наприкінці 60-х років він працює у Обласному видавництві підручників і бере участь у редагуванні шкільних читанок та програмуванні друку посібників мовою русинів. З 1966 і протягом багатьох років він є членом редакції часопису Шветлосц, у якому також публікує різноманітні матеріали як українською мовою, так і мовою бачвансько-сремських русинів (Чурчич 2006: 47, 53, 292–338, 463).

Щодо підручників з української мови, то в югославських школах тимчасово використовувалися книжки з Чехословаччини, що їх власноруч привіз до Югославії І. Терлюк (Сем'янів 1997: 28). У 1978 році І. Терлюк у співпраці з Михайлом Ковачем публікує українську хрестоматію для учнів V–VI класів Мости.

* * *

За чверть століття праці І. Терлюк опублікував величезну кількість різноманітних матеріалів. Так, у 1975 році на сторінках Додатку зазначено, що в газеті Руске слово надруковано близько 2400 статей українською мовою, з яких 60 % стосувались питань культури й освіти (Відгуки дійсності 1975).

Нижче наведено спробу визначити головні тематичні групи та конкретні теми публікацій журналіста на сторінках газети Руске слово:

– вивчення української мови у югославських школах – основна тема дописів журналіста; по статтях можна відстежити динаміку у сфері освіти: прискорений розвиток, у кінці 60-х – на початку 70-х років, та занепад, що розпочався з середини 70-х років; вказано назви міст і сіл, де школярі навчалися української, назви шкіл, кількість учнів, кількість та імена викладачів; опубліковано звіти з курсів підвищення кваліфікації для вчителів; зокрема І. Терлюк висвітлює основні проблеми у цій сфері, пов'язані з відсутністю вчителів, браком підручників, пасивним ставленням громади, дискримінаційним ставленням з боку адміністрації; інтерв'ю з учителями, учнями та батьками доповнюють докладний фактологічний матеріал;

– культурно-мистецька діяльність, досягнення у галузі україністики – не менш важлива тематична група репортажів, де описано діяльність культурно-мистецьких товариств українців і русинів, висвітлено основні проблеми активістів; надано детальну інформацію щодо концертів, вистав і виставок як у державі проживання, так і за кордоном; описано візити товариств і митців з України, Чехословаччини, Польщі тощо; відзначено успіхи у галузі локального українського радіомовлення; проаналізовано публікації підручників та наукової літератури;

– статті мотиваційного типу, де автор аналізує запроваджені ініціативи – таборування, вистави, семінари тощо – та закликає до активнішої участі у громадській діяльності; аналізуються причини пасивного ставлення діаспори до культурницької праці; показовими є назви таких дописів: «Нездійсненні завдання», «Ще один крок вперед», «Проблеми треба вирішувати», «Де ж наші сили?», «Неактивні осередки», «А як далі?», «Без акції і результатів» тощо;

– історія і культура діаспори – репортажі з місць традиційного проживання українців Югославії; спогади представників громади; чималої уваги надано запустінню українських сільських громад, урбанізації та асиміляції нового покоління, занепаду пам'ятників матеріальної культури українців Югославії;

– участь українців Югославії у Другій світовій війні складає окрему тематичну групу, у якій здебільшого опубліковано спогади українців, що брали участь у бойових діях;

– колективні права української національної меншини – на початку І. Терлюк публікує окремі зауваження щодо умов діяльності у сферах освіти, культури й мистецтва; кількість публікацій збільшується починаючи з 1974 року, коли у Югославії схвалено нову конституцію; у другій половині 80-х років виходять статті про дискримінацію української національної меншини – їхня кількість зростає у останні роки існування Додатку на українській мові;

– статті формального характеру – матеріали на економічні теми; дописи політкоректного змісту; законодавча інформація. Звичайно, чимало статей І. Терлюка є багатотематичними, їх можна віднести до декількох груп – наприклад, окремі дописи, що стосуються колективних прав, є публікаціями мотиваційного типу. Сенс поданої класифікації – продемонструвати тематичну широту публікацій журналіста, який залишив після себе величезний обсяг різноманітного та цікавого для дослідження діаспори матеріалу.

Завдяки постійності репортажів є можливим відстежити динаміку змін у конкретних сферах діяльності громади: так, якщо взяти проблему навчання української мови у Воєводині, то за публікаціями можна відстежити етап становлення в кінці 60-х років, період найвищого розвитку у 1969–1972 роках та наступний етап занепаду. Статті щодо колективних прав, починаючи з 1986 року, пояснюють, як місцева бюрократія надавала скривдженої інтерпретації конституційним нормам і, таким чином, позбавляла українську меншину законних прав. Публікації І. Терлюка – чи не єдине на сьогодні джерело, за допомогою якого можна дізнатися про ці події.

* * *

У 1991 році І. Терлюк вийшов на інвалідну пенсію, після чого публікацію Додатку на українській мові було припинено. Активіст продовжив працю як голова заснованого у 1989 році Товариства української мови, літератури і культури, був одним з редакторів часопису *Українське слово* у 1996–2002 роках, доповідав на міжнародних конгресах українців про сучасний стан української меншини, досліджував історію організацій «Просвіти» на теренах колишньої Югославії, разом з Петром Ляховичем видав у 2004 році монографію Товариства «Коломийка» (Сремська Митровиця) тощо. У 2007 році опублікував книгу «Оповідання». У 2011 році Івана Михайловича Терлюка не стало.

Чому І. Терлюк присвятив стільки сил праці на народній ниві? Очевидно, відповідь слід шукати у таких його словах: «Скільки гарних пісень характерних лише за боснійські осередки, залишилися все ще анонімними, лише тому, що

ніде не співаються» (Терлюк 1971). Вивести з анонімності означало зберегти, і цей активіст не хотів миритися з думкою про неспроможність громади стримати процес асиміляції: «Справді не хочеться вірити, що все більше імовірним стає факт, що не хочемо і не можемо подбати про факти та сліди свого минулого» (Терлюк 1984). З цієї причини І. Терлюка особливо приваблювала праця на царині фольклористики, яку він і здійснював у співпраці з українськими дослідниками та фаховими установами (див. автобіографію). А до О. Мишанича він писав: «А мені так хотілося більше часу присвятити збиранню фольклорних матеріалів, найменш тому, щоб стати новим Гнатюком, але тому, що це безповоротно пропадає, а ніхто над цим не працює. А жаль» (до О. Мишанича, 15/11/68).

І. Терлюк не створював собі ілюзій щодо неминучої асиміляції: «За нами залишаться лише наші храми, цвинтарі і, можливо, прізвиська. Ні, я не песиміст, це наша реальність» (Терлюк 2007: 93). До цього однак слід додати, що за цією діаспорою, завдяки праці Івана Терлюка, також залишається безцінний надрукований у газеті Руске слово матеріал – першорядне за значенням свідчення про багату історію української діаспори на теренах колишньої Югославії.

Автобіографія І. М. Терлюка (уринок з листа до О. Є. Румянцева від 3/06/2005)

Іван (Михайлович) Терлюк, народився 8 вересня 1939 року в селі Поточани (парафія Лішня), де кінчав і 1-ий клас школи, (але більше дома попри діда, ніж у лавці, бо був лівак і цей недолік дід Танас розв'язав так, що до лівої руки прив'язав латину і заставив правою переписувати книжку українських пісень (а потім був клопіт із сербською мовою). В 1947 р. сім'я переселилась до Бачки і з травня до вересня досить вивчив угорську мову, та сусід директор записав до свого класу, щоб не сидів на підлозі. Так відмінно кінчав 2-ий і третій клас угорською мовою, а потім поселились далі і до кінця основного навчання ще два рази переселялись (а не цигани). Гімназію кінчав відмінно в Сремській Мітровиці, але через матеріальну скруту почав працювати і був змушений надіти воєнну форму, та кінчав школу запасних офіцерів, після чого кінчав факультет (славянські мови) Новосадського унту. Ще як студент стає активістом у русі української (і русинської) молоді і очолює Оргкомітет I-го і II -го таборувань (1965 і 1966 рр.) і був учасником формування Української ради в Банялуці (1965). Тоді починає працювати українським журналістом у русинському тижневику Руске слово, і весь час, (на прохання проф. Й. Дзензелівського) записує «Стан української мови в Югославії», а згодом і пісні, звичаї, обряди... (визнано як фаховий співпрацівник Інст. етнографії ім. Рильського).

Протягом цілого часу займається і питанням освіти, точніше навчанням рідної мови для українських дітей, та разом з М. Ковачом та С. Біленькою укладає підручники.

В 1989 р. стає одним з ініціаторів заснування і першим головою Товариства української мови, літератури і культури Воеводини. Один з ініціаторів і член Оргкомітету відзначення 100-річчя переселення українців до Боснії (1990). В умовах війни стає активістом, а невдовзі і членом новосадського Центру ативоєнних дій. В травні 1991 року «втікає» на інвалідну пенсію. Учасник майже всіх конгресів українців і всеукраїнських форумів і кількох наукових

конференцій, з доповідями. Зібрав бібліографію «Шевченко в Югославії»... Тепер займається станом наших храмів і цвинтарів, збирає матеріали до Історії українців на просторах колишньої Югославії, готує книжку оповідань. Лише б послужило здоров'я.

Олег Румянцев Університет Мачерати, Італія

Література

«Відгуки дійсності». Руске слово. Додаток на українській мові, 13/06/1975: 1. Латак, Дюра. “Руске Слово” 1945–1985. Нови Сад: Руске Слово, 1985. Папаргаї, Дюра. “Над видокругами моста дванадцятилітніх літературних намаганьох”. Шветлосц IV, октобер 1, 1966: 3–10.

Сем’янів, Степан. «Роки праці і нашого відродження». Українське слово 4, 1997: 27–33.

Терлюк, Іван. «А як далі?». Руске слово. Додаток на українській мові, 29/01/1971: 8.

Терлюк, Іван. «Хто пише історію?». Руске слово. Додаток на українській мові, 20/07/84:

Терлюк, Іван. «Праця на народній ниві». Українське слово, 2002: 20–24.

Терлюк, Іван. Оповідання. Новий Сад, 2007.

Чурчич, Марія. Библиография Руснацох у Югославії 1918–1980. Нови Сад: Библиотека Матице Српске, 2006.

Hrubenja, Dj., Sakač, S., Kočiš, M., Sabadoš, Ja., Sopka, Dj., Striber, M. Pokrajinskomu Komitetu SKS za Vojvodinu. Predmet: Rešavanje aktuelnih društva. – polit. problema Rusina u APV. Novi Sad, 22. X. 1965 [лист].

Джерела

Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Фонд № 232 – Листи югославських русинів-українців до О. Мишанича.

Руске слово – номери газети за 1965–1966 роки; Руске слово. Українська сторінка – сторінки за 1967–1973 роки; Руске слово. Додаток на українській мові – додатки за 1973–1991 роки.

Oleg Rumyantzev University of Macerata, Italy

THE CONTRIBUTION OF IVAN TERLJUK TO THE PRESERVATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY IN YUGOSLAVIA

Ivan Terljuk (1939-2011) was an Ukrainian journalist, pedagogue, writer and activist, a member of the Ukrainian diaspora in Yugoslavia. His main contributions to the preservation of Ukrainian national and cultural identity consisted in the organization of cultural events, in work in the field of education and in journalistic activity. He wrote about teaching Ukrainian in Yugoslav schools, cultural events in the Diaspora, traditional life of this community and about the Внесок Івана Терлюка у збереження національної ідентичності українців Югославії 467 problems with achieving the rights of the Ukrainian minority. The article contains the systematization of his publications by thematic groups and includes the unpublished autobiography of I. Terljuk.

Любомир Белей

УКРАЇНЦІ ТА УКРАЇНСЬКА МОВА НА БАЛКАНАХ (СЕРБІЯ, ХОРВАТІЯ, БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА)

Ой, Господи милосердний, на нас подивися,
Куди мої рідні брати порозходилися.
Один пішов лугом, лугом, другий пішов крайом,
Третій пішов середином, та й зістав капральом.
Перший тужить, нарікає, десь там у Банаті,
Ні землиці, ні хатини, а подерті шмати.
Другий застряг десь у Бачці, так же мізерія
То робота, то хорота, гірка урбарія.
Третій краде дні у Бога там, у Надь Каролі,
Ніде щастя на чужині, ніде нема долі

(Народна пісня).

На теренах центральної та північно-східної частини Балканського півострова (колишня Югославія) українська діаспора представлена бачванськими русинами, або русинами Бачки та Сриму, нащадками переселенців із північно-східної Пряшівщини і Закарпаття, які проживають тут з середини XVIII ст., та общиною, закладеною у кін. XIX ст. емігрантами з Галичини, тобто є всі підстави говорити про дві хвилі української діаспори на Балканах.

Бачванські русини, або русини-українці Бачки та Сриму є малознаними в Україні, проте їх мова – це унікальний феномен української історії, української духовної культури. І справа тут не лише в тому, що бачванські русини є найдавнішою, або найпершою українською діаспорою, а й у тому, що в їх емігрантській долі сфокусувався увесь трагізм бездержавної долі тогочасної України, „поділеної, як казав поет, поміж ворогами”. Адже коли у середині XVIII ст., українці із південно-західного регіону Карпат (Закарпаття та Пряшівщина), гнані безземлям та матеріальними нестатками, почали переселятися на відвойовані Габсбургами у Османської імперії терени сучасної Воєводини, а їм услід в кінці 70-х рр. XVIII ст. – із іншого кінця України – 8 тисяч запорожців після зруйнування Січі також попрямували на Бачку, то саме з цього регіону, який на той час уже втратив статус прикордонного, тисячі сербів, чорногорців, македонців, волохів, колишніх прикордонників-„гранічарів”, на запрошення Романових рушили на терени сучасної України, де згодом постали так звані Новосербія та Слов’яносербія [8].

Нашадки запорозьких козаків, які оселилися у околицях містечка Сенти, не змогли вкоренитися на болотянистих землях Бачки: одні знову повернулися у Добробудж, а інші через те, що були неодруженими, не змогли закласти української общини у діаспорі.

Доля переселенців з району українських Карпат на теренах Бачки була успішнішою. Як відомо, організоване переселення на Бачку з найзахідніших українських теренів почалося у 1751 р., коли перші 200 родин греко-католиків з-під Мукачева переселилися до Керестура [20: 56]. Переселенці з району українських Карпат спочатку осідали у двох населених пунктах – Керестурі, що по суті, був заснований ними на болотянистому терені, та Коцурі, де вже жили кільканадцять сербських родин. Переселення відбувалося досить активно – як результат за даними перепису 1787 у Керестурі у 303 хатах жила 431 родина та 2.191 мешканців, а у Коцурі – 318 родин та 1615 осіб [див.: 20: 59]. Варто наголосити, що основною вимогою з боку Австро-Угорської держави до переселенців була належність їх до греко-католицької конфесії (*Rutheni vere uniti*), і саме цей чинник, на нашу думку, у майбутньому зіграв вирішальну роль у збереженні переселенцями власної національної чи конфесійно-національного самосвідомості у чисельно переважаючому оточенні представників православної, римо-католицької, протестантської конфесій. Не випадково, незважаючи на економічну мотивацію імміграції на Бачку, переселенці ретельно дбали і про духовні потреби: у Руському Керестурі греко-католицька парафія було зорганізована зразу після приходу перших переселенців, а школа через два роки – у 1753 р; у Коцурі – церковна парафія та школа були зорганізовані через два роки після прибуття перших переселенців – 1765 р. [20: 109, 457]. Згодом переселенці з району Карпат компактно оселялися в інших містах та селах Бачки, Славонії та Сриму – Петровці, Беркасово, Миклошевіці, Сремська Митровиця, Вербас, Новий Сад та ін. – і також заснували тут свої церковні парафії.

Сучасні бачвансько-сримські говірки походять південнолемківського діалектного ареалу, що, як відомо, є регіоном інтенсивних україно-польсько-словацьких міжмовних контактів і що безпосередньо позначилося не лише на лексичному складі, а й на фонетичній структурі та граматичній будові бачвансько-сримських говірок. Найхарактернішими фонетичними ознаками говірок русинів-українців Бачки є такі:

- праслов'янський *ě переходить в [i] (орф. и або ї) або в [e] (орф. е або є). Напр.: гріх, дідо, беда, били 'білий', вира, (але верни 'вірний'), грих, шмих 'сміх', вик; лето 'літо', (але літни), квет'' (але квице), хлєб 'хліб', место 'місце' та ін.;

- *ę рефлексується у [a] або [’e]. Напр.: заяц 'заєць', часто, жадни, вязац 'в'язати'; месо 'м'ясо', пета 'п'ята', щесце 'щастя' та ін.

- *o переходить, як правило в [y], хоча в окремих формах зберігся носовий призвук. Напр.: рука, лука, дуб, веду, муж, але гамба 'губа' тощо;

- *ь вокалізувався в [o], [и], [e]. Напр.: вонка 'зовні, на вулиці', молга 'імла'; дижд 'дощ'; деска 'дошка' тощо;

- праслов'янські *tort, *tolt, *tert, *telt рефлексуються, або у *trat*, *tlat*, *tret*, *tlet*, або у *trot*, *tlot*, або в *torot*, *tolot*, *teret*. Напр.: бразда 'борозда', глава 'голова', брег 'берег', влєчиц ше 'волочитися'; (крочай 'крок', млода 'молода'; зноровиц ше 'зноровитися (про коня)', черева 'кишки', черешня, смєрек 'смєрека', черенови (зуб) 'кутний зуб', соловичок 'соловейчик' тощо;

- *ort, *olt > *rat*, *lat* або *rot*, *lot*: ровни 'рівний', робота, раб, лакомни 'лакімний', локец 'лікоть';

- сполуки *dj, *tj, а також *kt' переходять у дз, ц або у дж/ж,ч. Напр.: їзене 'їжа, страва', помоц 'допомога'; меджа 'межа', мачоха, унучка) та ін.;
- *г переходить у ар або у ер, ор. Напр.: барз 'дуже'; горди 'гордий', верба, верх, змерка ше 'смеркається', червоточ 'червоточина' та ін.;
- *l рефлексується в ов/ол чи лу, ло. Напр.: вовк, жовти 'жовтий', колбаса 'ковбаса'; слунко 'сонце', тлусті 'товстий', длобац 'довбати' та ін.;
- *гь *гъ *ль, *ль переходять у ир/ер, ри/ре, лу, ли/лі. Напр.: кертиця, кирвавиц 'кровоточити', кресциини 'хрестини', хрибет 'хребет', яблуко, блиха 'блоха', слиза 'сльоза', глібоки 'глибокий' та ін.
- частина старослов'янської сполуки "губний+*j", що знаходилася на межі кореня та суфікса, вторинний [л'] з'являється не регулярно. Пор.: глубли 'качан капусти', поживлене 'пожива; страва, поздравлене 'вітання', здравле 'здоров'я' та зарабязц 'заробляти', охабязц 'залишати', поробени 'пороблений' та ін.
- Окрім того, у бачвансько-сримських говірках праслов'янське ініціальне *je- та сполука *dl так само, як і в західнослов'янських мовах, як правило, зберігаються. Напр.: еден, елень, ешень; видли 'вила', шидло 'шило', кридло 'крило', однак озеро, молитва, кадило. Групи приголосних стн, скн, здн зазнають спрощення: радосни 'радісний', чесни 'чесний', масни 'масний', пискац 'пискати', празни 'порожній'. У результаті дисиміляції група приголосних *ktзмінилася у хт. Пор.: хто, хтори 'котрий', дохтор 'доктор'. Із протетичним вживаються окремі займенникові форми – вон, вона, воно, вони.

Прикметно, що у бачвансько-сримських говірках наголос фіксований, і він, як і в польській мові, завжди падає на другий склад від кінця.

Морфологія бачвансько-сримських говірок також відзначається цілою низкою специфічних рис. Напр.:

- іменники колишньої *а-основи у родовому та давальному відмінках однини приймають флексію –и, що походить з *у та *ě (жени, школи);
- у формі давального відмінка множини іменники давньої *б-основи приймають закінчення –ом (столом, псом);
- особові та зворотний займенник у формах давального та знахідного відмінків, окрім повних форм, мають й енклітичні: мне і ми, тебе і ти, це, його, нього і го;
- форми інфінітива мають суфікс –ц (орац 'орати', плакац 'плакати', чесац 'чесати') та ін.
- дієслова у першій особі однини теперішнього часу приймають флексію –м, а у першій особі множини – -ме (пише-м, пише-ме; роби-м, роби-ме) та ін. [дет. див.: 3; 4; 17; 19].

Незважаючи на малочисельність та дуже тісні контакти (родинні, церковно-релігійні, культурні, господарські), а також мінімальну віддаль (близько 10 км) між основними центрами бачванців – Руським Керестуром та Коцуром – мовознавці відзначають певні діалектні відмінності у говірках цих двох населених пунктів. Напр.: ініціальна сполука *str- у говірці Р.Керестура дає штр-, а у Коцурі –стр- (штредні – стредні, штригац – стригац); складотворчий *l у Р.Керестура, як правило, рефлексується в ол, а в Коцурі – в ов (жолти, жольч, жольчок – жовти, жовч, жовчок); у Р.Керестурі іменник миша жіночого роду, а у Коцурі миш – чоловічого роду та ін. [19].

З погляду походження найчисленнішою є лексика, яку предки сучасних бачванців принесли зі своєї карпатської батьківщини. За словами О.Горбача, „у ній багато спільного і зі словацькою, і з лемківсько-українською лексикою” [3, 336]. При цьому учений зауважує, що український говірковий елемент, підігнаний усього під бачванську фонетику, проникав у мову окремих бачвансько-сремських сіл напевно і із мови асимільованих лемківських переселенців, і не тільки у карпатській батьківщині перед переселенням [3, 336]. Напр.: бавицше ‘гратися’, богати ‘богатий’, богач ‘багач’, вешеле ‘весілля; радощі’, вадзицше ‘сваритися’, зага пече ‘згага’, заробок ‘заробіток’, макух ‘макуха’, нічема ‘нездрара’, повивач ‘вповивальник для пеленок’, студня ‘криниця’, чловечок ‘зіниця’ та ін. [3, 337-347].

Серед запозиченої лексики високу питому вагу мають германізми (фундамент, цегла, мур, хижа ‘будинок’, комора, кухня, вага, шифа ‘корабель’, рихтац ‘готувати’ та ін.), мадяризи (бирів ‘сільський стороста’, паприга ‘перець’, теметов ‘цвинтар’, доганьош ‘курець’ тощо), румунізи (кляг, коліба, фуяра та ін.). Однак найсильніший вплив на лексику бачвансько-сремських говірок має сербська мова [19, 418]. Сербізи, що проникли у говірку бачванців уже після переселення на нові землі, широко представлені в усіх лексико-семантичних групах: животиня ‘тварина’, шаран ‘короп’, обала ‘берег’, лоза ‘виноград (кущ)’, чамец ‘човен’, чувар ‘сторож’, одморицше ‘відпочити’, храна ‘їжа’, сладолед ‘морозиво’, кафич ‘кав’ярня’, сарма ‘голубці’, вредни ‘корисний’, ефтини ‘дешевий’, спрат ‘поверх’, општина ‘громада’, порез ‘податок’, рачун ‘рахунок; чек’, упутница ‘переказ (грошовий)’ та ін. [пор.: 19, 419].

Прикметно, що останнім часом, як свідчить Ю.Рамач, вплив сербської мови позначається навіть на фонетичній структурі: у мові бачванців з’являються слова зі складотворчим [р], що засвідчує глибинний характер сербізації, помітний навіть на фонетичному рівні мови. Напр.: брзи ‘швидкий (про потяг)’, цртани (филм) ‘мальований’, раскрсница ‘перехрестя; роздоріжжя’, првак ‘керівник; першокласник’, а також власні назви Штрбац, Крста, Крстич, Црнянски, Трст [19, 421]. Сербська лексика виступає також важливою лексичною базою для творення неологізмів на зразок автобусар ‘водій автобуса’, сликерня ‘фотоапарат’, гуричацше ‘нагромаджуватися, скупчуватися’ та ін. [19, 425].

Вплив сербської мови, за словами М.М.Кочиша, особливо посилюється у повоєнний період: „найвищою хвилею у перші повоєнні роки, що залила нашу мову, була сербо-хорватська” [9: 27]. Тому, спираючись на мовотворчі традиції Г.Костельника, як ефективну протидію сербізації мови бачванців фаховий лінгвіст Микола Кочиш цілком слушно вбачав у широкому залученні до словника бачванців лексичної бази української мови: „Втрачені, призабуті або зовсім забуті корені, а ще більше готові слова, котрі можуть дати продуктивну основу, маємо і належить уже активувати цей “зовнішній резерв” [9: 15]. Цю позицію підтримував також й Г.Надь [див.:15: 359]. На жаль, послідовники М.Кочиша та Г.Надя під тиском цілої низки як об’єктивних, так і суб’єктивних чинників не змогли вибудувати ефективну проукраїнську мовну політику, що визнає, апелюючи до міркувань М.М.Кочиша, Ю.Рамач: „Орієнтація на український вплив

і вплив української мови у нашій літературній мові може відбуватися лише до певної межі, а далі його „заливає” сильніша хвиля сербського впливу” [19, 581].

Незважаючи на яскраво виражену здиференційованість бачвансько-сремських говірок, зокрема у порівнянні з українською літературною мовою, більшість їх діалектних рис має паралелі в інших південно-західних говорах української мови, передусім у лемківському діалекті, чим, як правило, нехтують дослідники, які твердять про належність бачвансько-сримських говірок до словацького мовного ареалу [28], або ж кваліфікують їх окремою слов'янською мікромовою [5]. Напр.: бачванське слиза ‘сльоза’ – бойківське слыза, слиза [16, II: 229-230]; буковинське слизіти ‘сочитися’ [22: 500]; гуцульське слиза [17: 178]; бачванське огонь ‘вогень’ – бойківське огонь, огинь [16, II: 14]; буковинське огонь [22: 360]. Див.дет.: [9]. Не випадково Михайло Ковач, патріарх літератури бачванців, тільки на літеру Д нарахував 560 слів з бачвансько-сримських говірок, які фіксує Б.Грінченко, лише „деяким словам, за його словами, треба замінити закінчення (віща-ц (-ти), дотика-ц (-ти), горбати (-й), а в інших взагалі нічого міняти не треба (донечко, губка, витрик і т.д.)” [6, 203].

Оскільки розвиток літературномовної традиції на базі українського варіанта церковнослов'янської мови себе вичерпав ще у XIX ст., а з огляду на територіальну відірваність від української метрополії та спорадичний характер контактів бачванців з їх батьківщиною поширення в Бачці наддніпрянського або галицького варіантів української літературної мови було справою малоймовірною, то чи не єдиним дієвим засобом для збереження національної ідентичності було олітературнення місцевої бачвансько-сримської говірки та витворення нового варіанта української літературної мови. Цей процес у свій спосіб започаткував, на нашу думку, В.Гнатюк, який влітку 1897 р. провів тривалу фольклорну експедицію на Бачці, результатом якої стали записані та, що вкрай важливо, згодом опубліковані тексти 430 народних пісень, 220 оповідань, численні анекдоти, а також народне весілля [14: 23]. Публікацією оригінальних зразків народної творчості В.Гнатюк авторитетно ствердив не лише саму можливість олітературнення бачванських говірок, а й вказав єдино можливий в умовах Бачки напрям розвитку літературної мови місцевих русинів-українців. Зачин В.Гнатюка дуже вчасно та ефектно, підтверджуюючи його правильність, підтримав сімнадцятирічний Гавриїл Костельник*, який рідною говіркою у 1904 р. опублікував у Жовкві поетичну збірку „З мойого валала...”. Вибір Г.Костельника щодо мови його поетичних творів був усвідомлений, бо у першому листі до В.Гнатюка він признається: „А я пишем так на нашим нар'чию, бо мушим, бо шерцо гонь, бо знам же то будзе хасновите нье льем за нас, алье и за литерарни язык наш, т.е. шицких Русиных” (тогочасних українців –Л.Б.) [7: 319]. Згодом, у 1923 р., Г.Костельник видає „Граматику бачванско-рускей бешеди”, яка, за словами автора, тримається на двох постулатах: „Я мерковал главно на 1) то, же би зме ше, дзе не мушине, не оддальовали од украинского; 2) же би правила писовні були якнайпростейши” [7, 344; див.дет.: 2: 120-130]. Незважаючи на географічну відірваність від українського ареалу, завдяки геніальному мовному чуттю Г.Костельника бачванці випередили у розвитку літературної мови навіть

Закарпаття (у т.ч. й Пряшівщину), тобто регіон, з якого емігрували їх предки. Характерним у цьому плані є лист Г.Костельника з 1919 р. до свого приятеля, Д.Биндаса, де він просить написати до знайомих закарпатців, щоб ті трималися живої мови, бо чи вистоїть незалежна Україна, чи не вистоїть, але точно буде панувати лише жива українська мова” [7: 326].

У міжвоєнний період бачвансько-сримський варіант української літературної мови прихильно сприймали як на Галичині, так і на Закарпатті: численні видання охоче публікували матеріали про бачванців, їх життя та культуру як українською літературною мовою, так і її бачвансько-сримським варіантом. Промовистою є і тісна співпраця закарпатських та бачванських українців у часи Карпатської України, незалежній українській державі, що існувала на теренах сучасного Закарпаття у 1938-1939 рр. Так, Крижевацький єпископ Д.Няраді був призначений єпископом на Карпатській Україні: нащадок колишніх переселенців повернувся на батьківщину своїх предків, щоб допомогти їм у побудові власної держави. А на початку 1939 р. лише серед бачванських русинів було зібрано 15 тис. динарів, суму на той час чималу, для розбудови Карпатської України [12, 4: 182]. Після трагедії Красного поля, коли у березні 1939 р. війська фашистської Угорщини за згодою А.Гітлера окупували територію Карпатської України та провели вкрай жостокі репресії проти місцевих українців, багато діячів та просто симпатиків Карпатської України знайшли прихисток саме серед своїх братів на Бачці.

Окрім мови, тісний зв'язок бачванців з батьківщиною чітко простежується і на прикладі фольклору. У кінці XIX ст. В. Гнатюк, а в повоєнний період О.Тимко, М.Мушинка переконливо довели генетичну спорідненість фольклору русинів-українців Бачки та українців району Карпат [14; 24]. А М.Ковач, відомий сучасний письменник, узагальнюючи повсякденну практику кінця XX ст., стверджував, що народ на Бачці співає і закарпатські, й українські пісні як свої власні, і танцює у чоботях, і в шароварах, але у вишиванках...” [6, 207]

Треба наголосити, що орієнтація та народнорозмовну мову та загально-українські цінності у середовищі бачванців не було справою окремих, поодиноких особистостей або чиеюсь інтригою. Українська самосвідомість, може, не завжди артикульована або репрезентована у звичний спосіб, була невід'ємним елементом національної чи конфесійно-національної свідомості бачванців. Свідченням цього може, наприклад, слугувати програма „Забави з театральним представленням”, що відбулася 10 лютого 1913 р. в с.Коцур і підготовлена виключно місцевими людьми:

- „1.Воробкевич, Мово рідна, слово родне, шпиваю школяре Повторной школи;
2. Нье преклинай! – образъ зъ живота народа у 1 чину написаль И.Я.Луцикъ;
- 3.Та ужъ треци вечаръ, народна пісьнь;
4. У сушеда хижа била, народна пісьнь;
- 5.Врачка, шала у чину написаль И.Я.Луцикъ;
6. М.Копко, Кажуть люде жемъ счаслива, народна пісьнь
- 7.М.Копко, А я люблю Петруся, народна пісьнь” [цит.за: 20, 444].

У повоєнній Югославії, зокрема у тогочасній автономній області Воєводині, де й проживали в основному нащадки переселенців з українських

Карпат, літературна мова бачванців здобуває статус офіційної. У 1945 р. відновлено тижневик „Руске слово”, який виходив ще у міжвоєнний період. Від 1946 р. почав виходити „Руски народни календар”, а з наступного року – дитячий журнал „Пионирска заградка”. У 1949 р. на „Радіо-Новий Сад” засновано руську редакцію, а з 1975 р. на бачвансько-сримському варіанті української літературної мови виходять телепередачі. У 1970 р. у Руському Керестурі заснована гімназія з викладанням на бачвансько-сримському варіанті української літературної мови. З 1973 на філософському факультеті Новосадського університету почав функціонувати лекторат руської мови та літератури, а з 1981 р. – кафедра руської мови та літератури, яку очолює професор, академік НАН України Юліан Тамаш.

У Вуковарі (сучасна Хорватія) 1968 року було засновано культурно-просвітне товариство „Союз русинів і українців Хорватії”, який, починаючи з 1972 р., почав видавати сучасною українською літературною мовою та її бачвансько-сримським варіантом журнал „Нова думка”.

Переклад Євангелія та Псалтиря бачвансько-сримським варіантом української літературної мови як й активне використання їх у богослужбовій практиці Крижевацької єпархії (Хорватія, Боснія і Герцеговина, Словенія) та Керестурського екзархата для греко-католиків Сербії також є промовистим фактом, що засвідчує рівень стилістичної структурованості літературної мови бачванських русинів-українців [18; 21].

Безперечним досягненням бачвансько-сримського варіанта української літературної мови є створення на ньому багатой художньої літератури** та наукової – правопису, граматики, історії, історії літератури, шкільництва тощо [9; 19; 20; 23; 26]. Від 1965 р. у Новому Саді та Белграді рідною мовою бачванців опубліковано більше 200 підручників для середньої школи [19, 571].

Однак, попри незаперечні досягнення, бачвансько-сримському варіанту української мови не притаманна поліфункціональність, тобто він не обслуговує усіх сфер життя бачванців, а також на його статус негативно впливає нечисленність та розпорошеність руської громади.

Треба наголосити, що Україна завжди цікавилася своєю найдавнішою діаспорою, хоча таке зацікавлення нерідко суперечило державній політиці СРСР, де панували ідеологічні упередження як до так званої югославської моделі соціалізму та Й.Тіто, так і до югославських українців, в середовищі яких, як вважалося, панував український буржуазний націоналізм та клерикалізм. У повоєнний період для підтримки українства на Балканах багато зробив Олекса Мишанич.

За роки незалежності присутність України в культурному житті бачванців стала зримішою: за державної підтримки молодь бачванських русинів-українців здобуває вищу освіту у внз України, захищено одну кандидатську та одну докторську дисертації з проблем мови та історії русинів Бачки та Сриму, уряд України підтримує певні видавничі програми, проводяться спільні наукові конференції. У повоєнний час в Україні було опубліковано три русинсько-українські антології***.

У культурному житті бачванських українців починаючи з 1990 р. почали чітко окреслилися два напрямки, які не лише оформилися інституційно, а перебувають у стані протиборства, часто непримиренного: у 1990 р. було засновано „Союз русинів і українців”, який з 2008 р. перейменовано на „Союз русинів-українців” та „Руську матку”. За словами проф. Ю.Рамача, члени „Союзу русинів-українців” та їх прихильники вважають себе частиною українського народу, а свою мову – українським діалектом. „Руська матка” орієнтується на так звані угроруські традиції та сучасну течію неорусинства, тому її прихильники позиціонують себе як окремий слов’янський народ, а свою мову – як окрему слов’янську мову [19, 572]. Прикметно, що, продовжуючи традиції Г.Костельника та видатних лінгвістів Г.Надя, М.Кочиша [див.дет.: 15: 258, 359], навколо „Союзу русинів-українців” гуртується гуманітарна еліта бачванців – філолог та письменник, професор, академік НАН України, президент Воеводянської академії наук і мистецтв Ю.Тамаш, письменники М.Ковач, В.Кочиш, М.Шанта, історик професор Я.Рамач, журналісти М.М.Цап, М.Рамач, В.Паплацко, священники Р.Мизь, В.Малацко та багато інших. Тоді як серед adeptів „Руської матки” переважають представники технічної інтелігенції, дрібні чиновники та громадські діячі пенсійного віку.

Брак консолідації у рамках общини бачванських русинів-українців проявляється не лише у поглядах на історію та сучасний статус їх мови та культури, а й в такому аполітичному питанні, як церковний календар. Хоча усі русини Р.Керестура та Коцура належать до греко-католицької конфесії, проте церковна громада Р.Керестура перейшла на григоріанський календар, а в Коцурі притримуються традиційного для грекокатоликів, юліанського календаря.

* * *

Якщо переселення українців району Карпат на терени сучасної Воеводини у середині XVIII ст. було зумовлено звільненням цієї території у кін. XVII ст. від турків, то другу хвилю переселення українців на терени колишньої Югославії спричинило виведення Боснії з-під турецького панування та включення її до складу Австро-Угорщини (1878 р.). Австрійська влада зразу почала заохочувати переселятися до Боснії громадян з інших частин монархії, надаючи їм певні пільги – 10-12 гектарів поля та трирічне звільнення від податків тощо. Нужда та безземелля заставили відгукнутися на заклики австрійської влади українців Галичини. Перші українські переселенці з’являються у Боснії у 1890 р., однак основна хвиля переселенців прибула у 1899 р., коли вільні землі у Боснії були уже роздані, а переселенці ніяких пільг не мали. На вирішення своєї подальшої долі переселенці-невдахи чекали в боснійському місті Прнявор. Тим часом через антисанітарію, що панувала у Прняворі, серед українських переселенців поширилася епідемія тифу. Оскільки на мусульманському та православному цвинтарі померлих українців-греко-католиків ховати не дозволяли, то перший земельний наділ, одержаний українською громадою у Боснії, був на цвинтар. Картину надзвичайного убозтва українських переселенців уперші роки їх перебування у Боснії передають як розповіді, так і народна пісня, записані тут

Йосипом Гродським, монахом-василиянином: „Та ми, отченьку, листя букове сікли і варили, гичку з картофлів їли, і коли б не та робота на горі, то певно були б таки згинули від голоду” [12, 1: 43];

Воліла б мня моя мати на світ не родити
 Ніж я мала зайти в Босну, та по ній блудити.
 Тут і орли не літали, бо не було чого
 Як то жажда бути паном провадить до злого
 А чоловік жінці грозить, зуби стискає,
 Жінка плаче, лементує, слізьми ся вмиває...

[12, 1: 33].

Незважаючи на жахливу матеріальну скруту, українські переселенці у Босні пам'ятають і про духовні потреби. „Вже 1900 році засновані греко-католицькі парафії у Прняворі і Дев'ятині, в 1906 – в Старій Діброві, а в 1910 р. – Бані Луці, Дервенті і Козарці, в 1917 р. – у Церовлянах; в 1909 році зареєстровано руську читальню товариства „Просвіти” у Прняворі, а в 1912 – у Кам'яниці” [27: 24]. Багато для збереження української ідентичності переселенцями з Галичини зробив митрополит А.Шептицький, який тричі їх відвідував – 1902, 1909, 1913 рр. – багато доклав зусиль для організації тут церковного життя, у с.Кам'яниця заснував монастир отців-студитів, де, що цікаво, проходив новоціат о.Леонід Фйодоров, майбутній екзарх для католиків Росії [12, 1: 159]. Щоб підтримати матеріально нужденних співплеників у Боснії, А.Шептицький купив земельний наділ, де заклав виноградник для церковних потреб і де знайшли собі роботу та гідну платню чимало українських родин.

У міжвоєнний період на духовне життя української громади Боснії значною мірою вплинули політичні емігранти з України. Колишні діячі УНР почували себе затишніше у Загребі, ніж у Белграді, бо правлячі кола в тогочасній Сербії неприязно ставилися до державотворчих змагань українців. У 1922 році в Загребі було утворено Студентську громаду і товариство „Просвіта”, виходив „Вісник товариства „Просвіта”. Дуже важливо, що цим організаціям вдалося нав'язати тісні контакти з українськими громадами в Боснії. У 1934 році „Просвіта” на теренах тогочасної Югославії нараховувала 619 членів [10, 99].

У роки другої світової війни трагічною сторінкою історії українців на теренах колишньої Югославії стала організація у рамках хорватських збройних сил, так званої „домобрани”, Українського легіона. Цей підрозділ був сформований із українців-добровольців для відправки на східний фронт. Проте замість „визволяти Україну”, легіон відправили у Боснію на боротьбу з титівськими партизанами, де він самоліквідувався [12, 1: 6]. У повоєнний період існування Українського легіону послужило причиною масових репресій те черговою імміграцією українців на Захід, головним чином в Австралію, та у Воєводину, де на той час вже два століття жили бачванські русини-українці. У повоєнний період до Воєводини перебралося 8 тис., до Австралії виїхало 5 тис., а в Боснії залишилося близько 7 тис. українців з другої хвилі еміграції [1: 4].

Найхарактерніші фонетичні та граматичні риси говірок українців Боснії упадковані від наддністрянських та південноволинських говорів. У фонетиці це обниження голосного [и] в сильній позиції в [е] (лест, техо, сукера); перехід [а] в [е] в наголошеній позиції після м'яких приголосних (дис'етий, бол'ет, кон'е); перехід наголошеного [а] у кінці складу в позиції перед [й] в [о] (казоў, зоўтра, співоў); перехід [т'], [д'] в [к'] [q'] (к'ешко, q'іти, сиқ'іла); наявність дорсальних [с''] [з''], [ц''] (з'ет', с''ікач, діўц''і); приголосні зберігають твердість у позиції перед та ін. [15, 677].

До морфологічних рис українських говірок Боснії належать: дублетні відмінкові форми орудного відмінка однини іменників жіночого роду (жінкоў-жінкойу, жінком); уніфікацію флексії родового відмінка множини для іменників різних типів відмінювання (косіў, селіў, ночіў, імніў); активне вживання енклітичних форм особових та зворотного займенників (ми, ти, си, с'і, н'а); використання аналітичних форм дієслів типу буду писаў, будут пили; збереження архаїчних форм дієслів умовного способу на зразок казоў бис' [див.дет.:15: 677-678; 25].

Характерним зразком мови боснійських українців може слугувати послання для нащадків, вкладене в пляшку та замуруване під Престолом церкви у Козарцю (Боснія) 4 грудня 1911 р.: „Молись за нас, що сьмо ставили сю церкву, за нас, що сьмо, може, зігнили давно в гробі темнім, молсь за нашу душу – тримайсь віри руско-католицкої і будь все щирим русином – добрим сином Руси-України, що видала таких синів, як Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка” [13, 87].

У повоєнний період українська літературна мова викладалася у ряді населених пунктів Югославії, де компактно проживали українці (Прнявор, Баня Лука, Лішня, Вуковар, Славонський Брод та ін.), а також на літніх школах, які організовувалися на теренах Боснії та Хорватії. Видано підручники з української мови та літератури для усіх класів основної школи. У 1970-1971 виходив дитячий журнал „Соловейко”. Літературні, наукові та публіцистичні тексти українською літературною мовою публікували П.Головчук, Р.Мизь, І.Терлюк, В.Стрехалюк, Є.Кулеба, М.Ляхович, Н.Ляхович. У 1989 р. було організовано Товариство української мови, культури і літератури Воеводини.

З розпадом федеративної Югославії життя української громади починає перебудовуватися з огляду на нові державні кордони, що з'явилися. Так, у Сербії для координації культурно-просвітницької та громадської роботи засновано Українську національну раду (2003), з 1996 р. почав виходити часопис „Українське слово”, а у 2005 р. відновлено газету „Рідне слово”, яка виходила протягом 1933-1941 рр. Завдяки сподвижницькій праці о.Р.Мизя опубліковано 4 томи „Матеріалів до історії українців у Боснії”, а також побачили світ дві книжки Є.Кулеби „100 років „Просвіти” та „Коріння”. Українська громада Республіки Хорватії видала збірник „Українці Хорватії – матеріали і документи”, а також прозову збірку „Стіжки” П.Головчука, поетичну – С.Плішки „Сонце і хмари” й спомини І.Барщевського про отця Михайла Юриста. Найскрутніша ситуація в українській громаді Боснії та Герцеговини, на теренах якої у 1992 р. демонстративно підірвали церкву Преображення Господнього у Прняворі, збудовану українськими переселенцями 1912 р. У Боснії, звідки й почалося розселення українців другої

імміграційної хвилі по всій Югославі, лише у 2006 р. організовано Українську матицю Боснії та опубліковано добірку Д.Тихоступа „Українці під Козарою”.

Оскільки збройні конфлікти, що супроводжували розпад Югославії, породили нову хвилю імміграції українців (до Канади, наприклад, виїхало щонайменше 500 осіб), то нині й за межами колишньої Югославії активно функціонують культурницькі організації на зразок Канадського об'єднання українців колишньої Югославії, що було засновано у М.Ляховичем у Торонто (2002 р.). За межами колишньої Югославії, в т.ч. й в Україні опубліковано цілу низку цінних наукових праць та літературних текстів, які присвячені різним аспектам життя української громади****.

З розпадом колишньої Югославії місцеві українська та русько-українська громади пережили трагічні події. Хорватський Вуковар, боснійський Прнявор та ряд сіл на сербо-хорватському пограниччі стали ареною запеклого збройного протистояння [1: 3-7]. Багато українців та русинів-українців загинуло, багато емігрували до Австралії, Канади, США, Австрії, Німеччини, хоча надійні демографічні дані про ці трагічні процеси відсутні. За останнім переписом населення у Сербії (2002) русинами записалося 15. 626, а українцями 4. 635 осіб, якщо зіставити з даними перепису населення Югославії 1991 р., то кількість русинів зменшилося приблизно на дві тисячі осіб, тоді русинами записалося 17. 652 осіб.

Попри несприятливі статистичні дані щодо української діаспори колишньої Югославії, присутність українців на Балканах залишається помітною завдяки їх невтомній праці з плекання рідної культури та дбайливому збереженню рідної мови. В умовах посилення як проявів національної нетерпимості, так і глобалізаційних процесів зростає роль України (держави і культурної громадськості) щодо підтримки української діаспори на теренах колишньої Югославії її самобутньої культури та й збереження цього феномена для світової культури. Адже відрив бачванців від українських джерел їх культури, мови, духовності стане катализатором асиміляційних процесів та матиме непередбачувані наслідки для існування самих русинів Бачки. Збереження мови, плекання духовної культури у другій, „бойснійській” хвилі української імміграції, окрім іншого, заставляє віддати данину духовній нескореності наших співплемінників та слугує високим зразком для утвердження українства в незалежній Україні.

Література

1. Белей Л. „Ой, горе тій чайці-небозі, що вивела дігочок при битій дорозі...”//предм. до Михайло Ляхович. Хресна дорога українців Боснії.-Ужгород, 1993.-С.3-9.
2. Белей Л. Гавриїл Костельник як творець бачвансько-сримського варіанта української літературної мови//Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини. Збірник наукових праць.- Львів-Новий Сад, 2007.- С.120-130.
3. Горбач О. Лексика говірки бачвансько-сримських українців//Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.-Т.4.-Братіслава, 1969.-С.309-348.
4. Дзєндзелівський Й. Мова бачванців як засіб датування явищ лемківського діалекту//Руснаци. Русини. 1745-1995. Приселене и живот Руснацох у Бачкей, Сриму и Славонії 1745-1995.-Нови Сад, 1996.- С.7-20.

5. Дуличенко А.Д. Славянские литературные микроязыки.-Таллин, 1981.-322 с.
6. Ковач М. Попатрунки вельких приятельох Руснацох на руски язык// Руснаци. Русини. 1745-1995. Приселене и живот Руснацох у Бачкей, Сриму и Славонії 1745-1995.- Нови Сад, 1996.- С.199-209.
7. Костельник Г. Проза на бачванско-сримским руским литературним язyku.-Нови Сад, 1975.- 342 с.
8. Костић М. Српска насеља у Русији. Нова Србија и Славеносрбија//Српски етнографски зборник.-Књ. 26.- Београд, 1923.
9. Кочиш Микола М. Граматика руского языка: Фонетика. Морфология. Лексика.- Нови Сад, 1974.- 133 с.
10. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії//Альманах УНС.-Джерсі-Сіті-Нью Йорк, 1966.-С.99.
11. Ляхович М. Народні пісні українців Боснії, Хорватії, Воеводини/Післямова Л.Белея.-Ужгород, 1997.- 229 с.
12. Матеріали до історії українців у Боснії/Редакція та упор. О.Р.Мизя.-Т.І-ІV.-Новий Сад, 2004-2008.
13. Мизь р. Історичні образки//Християнський календар.-Руський Керестур, 1969.- С.85-90.
14. Мушинка М. Фолклор Руснацох Войводини.-Нови Сад,1988.-239 с.
15. Українська мова. Енциклопедія.-К., 2000.-750 с.
16. Онишкевич М.Й.Словник бойківських говірок.-Ч.І-ІІ.-К.,1984.
- 17.Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок.-Ужгород, 2005.-264 с.
18. Псалми.-Нови Сад.-2003.-190 с.
19. Рамач Ю. Граматика руского языка.-Београд, 2002.-615 с.
20. Рамач Я. Руснаци у Южней Угорскей (1745-1918).-Нови Сад, 2007.-525 с.
21. Святе Писмо. Нови Завит.-Нови Сад, 2006.-467 с.
- 22.Словник буковинських говірок/За ред. Н.В.Гуйванюк.-Чернівці, 2005.-687 с.
23. Тамаш Ј. Русинска књижевностю Историја и статус.-Нови Сад, 1984.- 494 с.
24. Тимко О. Наша писня.-Нови Сад, 1989.- 483 с.
25. Токар Т.Я. Українські поселення в Югославії і вивчення їх говорів//Питання української діалектології і міжмовних (міждіалектних контактів).- Дніпропетровськ, 1972.
26. Цап М.М. Церква и школа у Коцуре.- Нови Сад, 1997.- 157 с.
27. Liski V. Stoljece žvota u novoj domovini//Нова думка.-1990.-Ч.81.-С.23-29.
28. Tichэ F. Jihoslovanљti Rusnни//Slovanскэ Pћehled.-Ѓ.1.-1928.-S.32-41.

*Гавриїл (Габор) Костельник народився 15 червня 1886 р. в Руському Керестурі (тепер Воеводина, Сербія). У 1906-1907 рр. навчався на теологічному факультеті Загребського університету, далі продовжив навчання на теології у Львівському університеті, який закінчує в 1911 р. У Фрібурзькому католицькому університеті (Швейцарія) здобуває ступінь доктора філософії (1913 р.). Був греко-католицьким священиком, викладав у львівських гімназіях, з 1920 р. – у Львівській духовній семінарії, з 1928 р. – професор Львівської богославської академії. У 1920-1929 р. редагував церковний журнал „Нива” у Львові. Брав участь у підготовці та проведенні неканонічного Львівського церковного собору 1946 р., що декларував скасування Брестської унії і приєднання греко-католиків УРСР до Російської православної церкви. Загинув в результаті замаху 20 вересня 1948 р.

у Львові. Окрім граматики, мовні питання Г.Костельник порушує у низці статей. Так, у нарисі „Дзе спада наша бешеда” (1922), „Наша бешеда” (1937) Г.Костельник порушує питання глотогенезу мови бачванських русинів, доводить, що вона є діалектом української мови, який зазнав впливів з боку польської та словацької мов. У статтях „Яка наша народна назва?” (1924), „Чом сом постал Українец?” (1935) детально із широким залученням мовознавчих, історичних, етнографічних, фольклористичних фактів обґрунтовує належність бачванців до українського етносу. Г.Костельник має цілий ряд капітальних філософських досліджень, його нерідко оцінюють як одного з кращих українських філософів ХХ ст. Г.Костельник має багату літературну спадщину. Літературні тексти він писав головним чином українською літературною мовою та її бачвансько-сримським варіантом. Якщо поеми „Пісня Богів. Вічна драма чоловіка” (1922) та „Помершій донечці” (1921) Г.Костельника стала високими зразками української філософської лірики, то поема „Встань, Україно! Пісні неволі й визволення” (1918) вражає глибиною патріотичного звучання:

Встань, Україно-ненько,
Сядь на володарський престол,
Уберися в шелом, возьми берло в руки,
Мечем опережися
І пануй над своїми дітьми!..
Встань, Україно!
Збери діти свої, дай їм ім'я і власть...

**Письменики М.Ковач, С.Саламон, Я.Фейса, Т.Сабадош, Ю.Тамаш, Д.Папргай, М.Скубан, В.Кочиш, М.Шанта, М.Яким та ін. з успіхом працюють у всіх літературних жанрах, успішно розвиваючи бачвансько-сримський варіант української мови. Їх літературні тексти друкує спеціалізоване видавництво у Новому Саді „Руске слово”.

*** Літературні антології: „Там, коло Дунаю...”.-Ужгород, 1976; „Факля на витри. Мала поетична антологія русинів у Югославії.-Ужгород, 1991; „Ми тут не гості... Антологія русинської та української поезії Югославії.-Ужгород, 1997.

****М.Ляхович Хресна дорога українців Боснії.-Ужгород, 1993.; М.Ляхович „Народні пісні українців Боснії, Хорватії, Воєводини.-Ужгород, 1997; П.Головчук „Корінням з України (Париж-Львів-Цвікау, 2000), П.Головчук „Кольорові сни” (Дрогобич, 2003); ”Весільні пісні українців Боснії” В.Бойчука (Торонто, 2006), поетична збірка М.Ляховича „Мандри” (Торонто, 2007) та ін.

Любомир БЕЛЕЙ
„Дивослово” (№8), Київ, 2008

Про автора:

Белей Любомир Омелянович,
проректор з навчально-виховної роботи
Ужгородського національного університету,
доктор філологічних наук, професор

Любомир Белей народився 18 березня 1962 р. в селищі Войнилів Івано-Франківської області. Український мовознавець, доктор філологічних наук (1997), професор (2002). У 1983 р. закінчив українське відділення філологічного факультету Ужгородського державного університету та вступив до аспірантури за спеціальністю „загальне мовознавство”. У 1986 р. захистив кандидатську дисертацію „Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови”. У 1986-2000 рр. – викладач, доцент, професор кафедри загального слов’янського мовознавства, з 2000 р. – професор кафедри української мови Ужгородського національного університету. З 2005 року – проректор з навчально-виховної роботи УжНУ. Досліджує українську та слов’янську ономастику, історію української літературної мови, мову та культуру української діаспори, а також працює у сфері лексикографії та перекладу.

Щирий приятель українців та русинів-українців колишньої Югославії.

Катарина Тодорцев Хлача

ЦЕНТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА РУСИНІВ І УКРАЇНЦІВ РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ – БІБЛІОТЕКА В СУЧАСНОМУ РОЗУМІННІ СЛОВА, МУЗЕЙНА КОЛЕКЦІЯ І АРХІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ

Центральна бібліотека меншин – це інтерактивний центр для презентування, анімації та розширення культурної спадщини рідної країни національної меншини. Вона виконує щонайменше три завдання: бібліотека у сучасному розумінні слова, яка активно застосовує передові технології і має певну кількість програм і проєктів для користувачів; музейна колекція, що представляє культурний вимір національної меншини в Хорватії та її зв'язок з рідною країною; архів даних національної меншини в Хорватії, її спосіб життя, чисельність протягом історичних періодів, активність членів громади, чия роль полягає в збиранні та збереженні інформації і можливості її передачі всім зацікавленим.

Центральною вона іменується – тому що грає роль «головного софту», який управляє інформаційними ресурсами стосовно відповідної інформації на рівні всієї Хорватії.

Центральна бібліотека русинів і українців РХ у Загребі була відкрита в 1995 році в рамках мережі бібліотек міста Загреб. СКРУ – це професійна установа, яка працює за правилами професії і працює в системі закладів культури Республіки Хорватії та міста Загреб.

Всі придбані матеріали були інвентаризовані та каталогізовані за допомогою комп'ютера в системі ZaKi. Колекція включає в себе всілякі матеріали-книги, журнали, аудіовізуальні матеріали, дрібний друк і останнім часом збирає матеріали в цифровій формі. Інформацію про назви бібліотечного матеріалу, розташованого в Центральній бібліотеці русинів та українців РХ, можна отримати через електронний каталог, розташований на веб-сайті www.kgz.hr під етикеткою каталог-колекції-Центральна бібліотека русинів і українців.

Обробка бібліотечного матеріалу здійснюється відповідно до режиму роботи КГЗ та у співпраці з керівниками відділу міської бібліотеки міста Загреб. Запозичення бібліотечного матеріалу для материнського блоку здійснюється через систему кредитування міської бібліотеки і через міжпартійну оренду. Матеріали купуються в основному в Україні, тому що в Хорватії велика кількість опублікованих монографічних та серійних публікацій, спрямованих на підвищення національної свідомості та ідентичності не задовольняє потреба користувачів в інформації. Про сучасний стан в рідній країні дуже цікаві заголовки на тему

шдетичності містяться у відділі Центральної бібліотеки русинів і українців РХ. Для русинського блоку матеріал купується виключно в Новому Саді, тому що русини в Хорватії не використовують той же варіант мови, що і русини в Україні.

Історія заснування бібліотеки

Республіка Хорватія 1 липня 2013 р. офіційно стала 28-ю державою-членом Євросоюзу, тобто частиною процесу економічної та політичної інтеграції, визначальною характеристикою якого є взаємопроникнення культур. Численні міжнародні документи, починаючи із Загальної декларації прав людини від 1948 р., національні конституції, закони про права національних меншин у різних країнах засвідчують зростаючу необхідність визначення умов співіснування різних культур у рамках сучасного співтовариства.

Говорячи про права національних меншин на європейських теренах, слід згадати два основних документи: Європейську хартію регіональних мов або мов меншин (СХРМ) – (European Charter for Regional or Minority Languages), ухвалену у Страсбурзі 5 листопада 1992 року та Рамкову конвенцію про захист національних меншин, проголосовану Радою Європи у Страсбурзі 1 лютого 1995 р. Республіка Хорватія, ратифікувавши обидва ці документи у 1997 р, зробила істотний крок на шляху забезпечення прав національних меншин. Конституційний закон про права національних меншин Хорватії від 2002 р. став законодавчою базою вирішення цілої низки питань, зокрема, щодо забезпечення права національних меншин на ведення богослужіння своєю мовою та письма, на виховання і освіту мовою, якою вони користуються, на підтримку, розвиток і вияв власної культури, на доступ до засобів масової інформації рідною мовою та ін. Перераховані права національних меншин Хорватії забезпечують різні установи та організації, серед яких бібліотеки посідають особливе місце.

Розмови про необхідність створення окремих бібліотек для представників національних меншин, згідно з рекомендаціями міжнародної організації ІФЛА, велися в Хорватії давно – з кінця 80-х рр. минулого століття. Але тільки після отримання державою незалежності розпочався проект відкриття бібліотек національних меншин як незалежних установ в інформаційному суспільстві, що сприяють охороні культурної спадщини та виконують суспільну функцію забезпечення вільного доступу до інформації, допомагають своїм користувачам вирішувати проблеми, пов'язані з освітою, збереженням рідної мови та культури, розвитком особистості, формуванням самосвідомості та ідентичності. Так народилася унікальна в Європі модель центральних бібліотек для національних меншин у рамках мережі публічних бібліотек Хорватії.

Центральна бібліотека русинів і українців Республіки Хорватії на практиці служить як відділ у міській публічній бібліотеці, який збирає, обробляє і зберігає літературу мовою національної меншини. Розміщення такого відділу в одній з публічних бібліотек і перетворення його на інформаційно-методичний центр для всіх бібліотек, які обслуговують представників певного етносу, давало змогу,

по-перше, ефективно використовувати наявні інфраструктурні ресурси у зв'язку з браком коштів, по-друге – уникнути відокремлення.

Центральна бібліотека русинів і українців РХ розташована в столиці Хорватії, у Миській бібліотеці, а користувачі в інших містах та селищах обслуговуються за допомогою фондів розташованих у публічних бібліотеках жупанських центрів. Також надається міжбібліотечний абонемент, використання дистанційного обслуговування користувачів, та створення і обслуговування бібліотечних фондів при аматорських товариствах культури національних меншин.

Початковий книжковий фонд 1995 року було зібрано за допомогою Союзу русинів і українців Хорватії, який тоді очолював Славко Бурда, а фінансування діяльності центральних бібліотек, отже і бібліотеки русинів і українців взяла на себе держава. Спочатку необхідні кошти виділялися через посередництво Національної і університетської бібліотеки Хорватії, а з 2000 року – через Міністерство культури. Завдяки тому, що центральна бібліотека меншин фінансується з держбюджету, а матична публічна бібліотека – з бюджету міста, утворився життєздатний симбіоз, який дає змогу бібліотекам-відділам якісно виконувати свою функцію. Міністерство культури Хорватії виділяє кошти на купівлю книжкової продукції для поповнення фонду бібліотеки, на підготовку та проведення заходів (виставок, літературних вечорів, презентацій творчої діяльності представників національної меншини), та на зарплату завідуючого. Миська бібліотека Загреба, в якій розташована Центральна бібліотека русинів і українців РХ бере на себе комунальні витрати, витрати на оплату обладнання, бухгалтерських послуг, інтернет-обслуговування, тобто всього того, що необхідно для роботи відділу загалом.

Завідуюча Центральної бібліотеки русинів і українців РХ

Практично з дня заснування 9 грудня 1995 року (з березня 1996 року) посаду завідуючої, вже 25 років займає Катерина Тодорцев Хлача, вища бібліотечна співробітниця. Робота завідувача центральної бібліотеки національної меншини також виходить за традиційні рамки роботи бібліотекаря. По-перше, завідувач центральної бібліотеки повинен досконало володіти обома мовами – рідною і хорватською, а перевагу при влаштуванні на роботу має той, у кого є свідоцтво про закінчення мовного факультету або відповідних курсів. Звичайно, мається на увазі мова національної меншини. По-друге, завідувач мусить мати вищу гуманітарну освіту – в ідеалі бібліотечно-інформаційний факультет університету. В крайньому разі він повинен протягом одного року вступити на заочне відділення бібліотечного факультету з навчанням за скороченою дворічною програмою. Тільки після цього претендент на посаду може отримати постійну роботу. По-третє, обов'язки завідувача бібліотеки меншини охоплюють взагалі все, що входить до складу бібліотечного циклу: від комплектування фонду відповідно до запитів користувачів (з цією метою регулярно проводяться анкетування), каталогізації, класифікації фонду, його інвентаризації, збереження, видачі, списання, роботи з користувачами, підготовки до виставок і літературних вечорів. Але найголовніше, завідувач центральної бібліотеки повинен добре знати друковану продукцію на

прабатьківщині національної меншини, щоб зі знанням справи комплектувати фонд, який би відповідав запитам усіх категорій користувачів.

Унікальність ситуації полягає в тому, що відділ перебуває у структурі публічної бібліотеки, і частина необхідної роботи виконується спільно з іншими працівниками установи. Враховуючи, що бібліотеки у великих містах працюють з 8:00 до 20:00, та в суботу, а одна людина просто не в змозі забезпечити безперервну роботу відділу, фонд Центральної бібліотеки русинів і українців РХ фактично «вбудований» у фонд Міської бібліотеки Загреба. Тобто, якість обслуговування користувача не залежить від годин роботи завідувачої. Крім того, користувач, який мешкає за межами Загреба, може замовити книгу з фонду Центральної бібліотеки русинів і українців РХ у публічній бібліотеці свого місця проживання за допомогою міжбібліотечного абонементу.

Одним із важливих напрямків інформаційної роботи Центральної бібліотеки русинів і українців є презентація та популяризація в Хорватії культури та традицій національної меншини. Особливу роль тут відіграють тематичні виставки, перекладені на хорватську мову. Вони презентують усім відвідувачам бібліотеки традиції, культурну спадщину історичної батьківщини у рамках національного проекту «Представники національних меншин – наші співгромадяни».

Структура користувачів

Умовно користувачів бібліотеки можна розділити на декілька категорій: представники національних меншин, тобто етнічні русини та українці та інші користувачі. У свою чергу, кожна з цих категорій ділиться на підкатегорії.

Представники національної меншини:

1. Користувачі – члени національної меншини, які залишаються в межах комунікаційного середовища своїх співвітчизників;

2. Члени культурно-мистецьких товариств русинів та українців (не обов'язково представники національної меншини), які використовують бібліотеку як для особистих потреб, так і для підготовки культурної програми і проектів товариств;

3. Студенти та викладачі філософського факультету, та учні шкіл, які вивчають русинську та українську мову за моделлю «С»;

4. Нове покоління емігрантів, які нещодавно приїхали в Хорватію (в основному з України) яким бібліотека служить, з одного боку, для зв'язку з Батьківщиною, а з іншого для знайомства з мігрантами старого покоління та участі в житті національної меншини;

5. Русини і, українці які народилися вже в Хорватії, в яких прокинулася національна свідомість, і які хочуть дізнатися більше про країну своїх предків;

6. Бізнесмени та хорватські установи, які шукають потрібну інформацію про Україну, або про русинів та українців в Хорватії і в сусідніх країнах ;

7. Мешканці країни, яких русинська і українська культура і мова цікавлять або у справах, або з особистих причин.

Більшість представників національних менших русинів та українців не залишають комунікаційне середовище своїх співвітчизників, але розширюють його з громадянами та інституціями Хорватії, що вказує на розвиток інтеграційних процесів та освоєння соціально-культурного простору.

Отже, задача бібліотеки адаптувати бібліотечно-інформаційні послуги відповідно до потреб кожного користувача. Головна мета – сформувати універсальний та багатогалузевий фонд бібліотеки.

Формування фонду бібліотеки

Фонд центральної бібліотеки, як правило, поповнюється з різних джерел. Завідувач постійно стежить за видавничою діяльністю країни – історичної батьківщини національної меншини. Він відвідує книжкові ярмарки, відбирає книги і аудіо-, відеоматеріали для комплектування фонду, налагоджує контакти з публічними бібліотеками на предмет подальшого співробітництва, видавцями, письменниками. З іншого боку фонд бібліотеки поповнюється виданнями які виходять в Хорватії у виданні аматорських організацій національних меншин або установ.

Для потріб користувачав які позичають матеріали на українській мові, книжки, звучні та відео носії купуються в основному в Україні. Для користувачів, які користуються літературою на русинській мові, матеріали купуються виключно в Новому-Саді, тому що русини в Хорватії не використовують той же мовни діалект, що і русини в Україні.

Особлива увага в політиці закупівель приділяється окремим збіркам, які неоціненні навіть для такої невеликої бібліотеки. В першу чергу це референтна збірка, а також збірка фотоальбомів, що представляють міста, округи і області рідної країни. Така збірка дає прекрасний і мальовничий огляд держави для тих членів меншини, у яких ніколи не було можливості відвідати їх прабабківщину, але залишається цікавим і для інших користувачів міської бібліотеки. Крім того, бібліотека збирає альбоми з різною тематикою – від творчості окремих художників, скульпторів і архітекторів до ілюстрованих біографій відомих письменників, поетів та історичних діячів. Ці книги часто знаходять свого читача поза конкретною етнічною групою.

Культура однієї нації не може бути повністю представлена без ще однієї збірки -музичного відділу здатного передати сутність і красу культурної спадщини і позначити особистість народу – музичного відділу. Беручи до уваги, що для цього не обов'язково знати мову національної меншини, ця збірка користується великим успіхом у всіх користувачів місткої бібліотеки.

Особливе місце у фонді займає збірка, яка надає інформацію про Україну з географічного та туристичного аспектів: географічні карти і атласи, карти окремих міст, а також книги, що містять інформацію про дороги, готелі, ресторани, залізничні та автобусні вокзали, пам'ятки архітектури та інші визначні міста України. Ця частина фонду є декількома мовами: англійською, німецькою та італійською.

На жаль, Міська бібліотека Загреба не в змозі виділити для Центральної бібліотеки русинів і українців РХ велике приміщення для розміщення фонду. Принципом політики формування фонду є його оптимізація на основі якісного поповнення документами підвищеного попиту, різними за видами, тематикою, мовами та поетапного кількісного скорочення шляхом систематичного очищення. Таким чином фонд бібліотеки знаходиться у постійній динаміці (придбання, використання, списання), а пріоритетною є оцінка користувачем відповідності фонду його читацьким запитам та інтересам. Після списання одиниць фонду вони передаються у міські бібліотеки де компактно розташована національна меншина; у товариства, або пропонується окремим користувачам.

Робота з книжковими фондами яки мають товариства національної меншини, також входить в обов'язки завідувачої Центральної бібліотеки.

Бібліотечні фонди при товариствах національних меншин стихійно сформовані з матеріалів, які привозяться з поїздок або передаються від споріднених організацій на історичній батьківщині. Завдання завідувача Центральної бібліотеки як фахівця, навчити одного або кількох волонтерів – членів товариства елементарним навичкам бібліотечної роботи, таким як записи в інвентарній книзі, збереження фонду, облік і ревізія, видача та повернення одиниць зберігання. При необхідності волонтери завжди можуть отримати консультацію у завідувача електронною поштою або телефоном. Подібно до міської або районої бібліотеки, Центральна бібліотека меншини має свій краєзнавчий відділ який збирає матеріали про життя національної меншини в країні проживання.

Центральна бібліотека русинів і українців РХ як краєзнавчий відділ етносу

Центральна бібліотека меншини значною мірою виконує роль краєзнавчого відділу. Фонд місцевих видань поповнюється за рахунок творів авторів – представників національної меншини, які пишуть рідною мовою або мовою країни проживання. Така література відіграє велику роль у формуванні та збереженні культурної спадщини. Це, як правило, монографії, брошури, аудіовізуальні документи, мапи з описами етнічних спільнот національної меншини, об'єднаних територією, звичаями, віруваннями, мовою та іншими чинниками. Такі документи відіграють важливу роль у розвитку етнічної самосвідомості, поглибленні уявлень про спільність походження, історію, традиції, звичаї, обряди, котрі передаються з покоління в покоління, утворюють специфічну етнічну культуру в надрах культури титульної нації.

Більшість таких видань фінансує держава через Раду у справах національних меншин, представників національних меншин на рівні міста чи області або представників національних меншин у Хорватському Саборі. Указ про обов'язковий примірник зобов'язує видавців окрім Національної бібліотеки передавати три примірники видання до бібліотеки національної меншини безкоштовно.

У Хорватії, на відміну від України, українська та русинська національна меншина визнається як дві автохтонні етнічні групи, тому і Центральна бібліотека

має фактично два окрема краєзнавчих відділа: Русинський і Український. Фонд обох відділів містить три компоненти:

1. Публікації, видані в Хорватії мовою національної меншини у виданні асоціацій національних меншин і установ, включно з публікаціями, чий контент відноситься до прабатьківщині, але друкується в Хорватії мовою національної меншини;

2. Публікації авторів – представників національної меншини у виданні асоціацій, установ та власне авторів, які включають як літературні твори в прозі і віршах, так і ілюстровані видання про народне мистецтво і кухню національної меншини;

3. Публікації інших авторів, які змістовно відносяться до національної меншини, друковані в країні походження або інших країнах, де населена русинська або українська національна меншина.

Оцифровка Фонду краєзнавчих відділів

Культура є основним фактором розвитку національної меншини, але її культурна спадщина не обов'язково має глобальний характер для держави проживання. У цьому сенсі бібліотека може якісно виконувати місію зі збереження даних про національну меншину в Хорватії, її спосіб життя, чисельність в різні історичні періоди, видатних представників і надання доступу до даних всім зацікавленим сторонам. Беручи до уваги, що такі книги в основному друкуються у виданнях аматорських товариств, невеликим тиражем і не мають повторних видань, оцифровка такого роду матеріалів вирішає проблему як збереження друкованих видань, які руйнуються і губляться, так і доступу до них користувачам в будь-якій частині Хорватії і за її межами.

Центральна бібліотека русинів і українців РХ як багатофункціональний центр щорічно, відповідно до мети існування і до плану роботи, реалізує чотири обов'язкові програми: традиційна щорічна виставка з українською та русинською тематикою; літературний або музичний вечір, присвячений творчості класиків або сучасних письменників; виставка з нагоди місяця хорватської книги в циклі «Русини і українці наші співвітчизники» відповідно до тематики заходу; захід з нагоди Дня Центральної бібліотеки 9 грудня.

Велику кількість програм і проектів бібліотека проводить у співпраці з аматорськими товариствами національних меншин. Це літературні та музичні вечори, виставки, кругли столи, лекції, презентації книг, представлення національних традицій, ознаменування пам'ятних і трагічних подій в історії українського народу.

За 25 років існування бібліотеки таких заходів було проведено величезну кількість, про що свідчить великий архів бібліотеки. Організовано велику кількість виставок, літературних та музичних вечорів, презентацій книг, концертів, лекцій, круглих столів та семінарів. У стінах бібліотеки пройшли святкування видатних і трагічних подій в історії Української держави. Театралізовані вистави відображають народні звичаї та побут. Лише перерахування цих подій зайняло б кілька сторінок, але хочеться відзначити найзнаменитіші з них.

Найвизначнішою подією, мабуть, можна назвати те, що у співпраці з Посольством України та Союзом русинів і українців Хорватії (так організація називалася до того, як розділилася на дві: Українську громаду Республіки Хорватії і Союз русинів Республіки Хорватії) двічі були організовані і проведені «Дні української та русинської культури в міській бібліотеці». У програмі Днів культури були проведені численні заходи, такі як виставки, літературні вечори та концерти.

Протягом 25 років регулярно організовувалися виставки в аулі міської бібліотеки на тему української народної творчості, музичних інструментів, народної іграшки, прикладного мистецтва, вишивки, одягу та національної кухні, які стали популярні для відвідувачів бібліотеки. У співпраці з організаціями української національної меншини міста Загреба проводилися презентації книг і картин як авторів, які проживають в Хорватії, так і гостей з України. Особливо варто відзначити, що у співпраці з організаціями української національної меншини неодноразово проводилися вечори пам'яті та виставки, присвячені трагічним подіям в історії України, таким як «Голодомор» та «Чорнобильська трагедія».

В рамках проекту «Українці і русини наші співгромадяни» проводилися літературно-музичні вечори присвячені звичаям і традиціям, таким як Різдво, Великдень, зустріч Весни і багато інших. З цією тематикою неодноразово організовувалися виставки книг і листівок, проводилися презентації та організовувалися майстерні з розмальовування писанок або приготування традиційних страв національної кухні.

Кілька літературно-музичних вечорів були присвячені видатним іменам української літератури, музики та образотворчої майстерності.

Щорічно, в рамках проекту «Місяць книги» організовуються виставки з фонду бібліотеки відповідно до теми всехорватської маніфестації.

У рік 25 річчя роботи бібліотеки була організована виставка «Видавнича діяльність русинів та українців у Хорватії» та «Красзнавчий відділ Центральної бібліотеки русинів та українців Хорватії», на якій були представлені видання з фонду бібліотеки. У багатій колекції Центральної бібліотеки зібрані книги таких авторів української національності як Славко Бурда, Сергій Бурда, Алекса Павлешин, Павло Головчук, Борис Гралоук, Григорій Бордукало, Євген Пашенко, о. Роман Мизь та ін, а також авторів русинської національності таких як Владо Костельник, Габріел Такач, Джуро Латяк, Джуро Лікар, Штефан Гудак, Любка Сегеди Фалц, Мирослав Кіш, Володимир Провчи та інші.

Стратегія розвитку

Як і кожна професійна організація Центральна бібліотека русинів і українців РХ має стратегію розвитку на найближчий період, яка спирається на її статус самостійної одиниці що має широкі повноваження, сфера надання послуг обмежується певною територією та перебуває під юрисдикцією різних типів бібліотек за призначенням і змістом.

Розроблена стратегія розвитку ЦБНМ ґрунтується на двох основних принципах.

Перший: організація бібліотечного обслуговування національних меншин – одна з форм реалізації Конституційного закону про права національних меншин у Республіці Хорватія, тобто їх діяльність вважається важливим державним завданням.

Другий: представнику етносу, котрий проживає за межами історичної батьківщини, необхідне усвідомлення своєї національної самобутності, йому важливо зберегти свою мову та звичаї в країні проживання, не втратити зв'язок з національною культурою.

Пріоритетними напрямками вважаються:

- 1.сприяння збереженню і розвитку культури, мови та традицій національної меншини;
- 2.задоволення інформаційних, освітніх та загальнокультурних потреб різних категорій користувачів;
- 3.залучення користувачів усіх вікових категорій до читання національної літератури (передусім сучасної!);
- 4.співпраця з громадськими організаціями;
- 5.створення інформаційної бази даних, механізмів взаємодії і форм співпраці у мережі публічних бібліотек.

Перший напрям передбачає акцентування уваги на стратегії розвитку фондів. Перехід від кількості до якості забезпечується за допомогою редукції джерел комплектування фонду. Придбання видань здійснюється, у першу чергу, відповідно до потреб користувачів, адже комплектування фондів за рахунок дотації Міністерства культури, установ чи приватних осіб становить незначний відсоток. Документи епізодичного попиту вилучаються з фонду основного зберігання і передаються на депозитарне зберігання, що автоматично вирішує завдання розміщення фонду в умовах нестачі площ для розташування фондів у базовій бібліотеці.

Сприяння збереженню мови і культури національної меншини вирішується шляхом більш інтенсивного використання мережі публічних бібліотек Хорватії згідно з упровадженою моделлю. Інформаційно-довідкова література та дублетні видання розміщуються в тих публічних бібліотеках, де спостерігається максимальна концентрація представників етносу. Для решти користувачів фонд базової бібліотеки доступний у режимі віддаленого доступу або через міжбібліотечний абонемент.

Пріоритетом другого напрямку має стати розвиток обслуговування користувачів у режимі віддаленого доступу за допомогою розміщення документів на інтернет-сторінці бібліотеки, онлайнної довідкової служби та міжбібліотечного абонементу. Показниками поліпшення обслуговування користувачів тут виступають:

- оперативне виконання вимог за попередніми замовленнями;
- орієнтація на потреби цільових груп користувачів;
- надання допомоги в навчальному процесі – вчителям, студентам, учням шкіл національної мови і культури;
- видання розширеного інформаційного бюлетеня нових надходжень з максимально повним каталожним описом в єдиному електронному каталозі;
- забезпечення доступу до періодичних видань шляхом мережевих електрон-

них ресурсів з метою зменшення обсягів комплектування друкованих джерел, які не популярні серед молодого покоління користувачів.

За третім напрямом ЦБНМ мають вирішувати такі завдання:

- проведення анкетних опитувань серед читачів та членів товариств національної культури;
- популяризація творчості сучасних письменників, чії твори, на відміну від класиків національної літератури, мало відомі в середовищі представників національної меншини;
- формування стійкого інтересу до читання за допомогою літературних гуртків, «відкритих» читань і майстер-класів;
- формування інформаційної культури користувачів.

Четвертий напрям пов'язаний із взаємовигідним використанням ресурсів, коли кожна з організацій, чи то професійна (бібліотека), чи то громадська (культурно-просвітницька), діє виключно в межах своєї компетенції, не намагаючись нав'язати свою лідируючу роль. Такий підхід дає змогу піднести на новий якісний рівень культурно-просвітницьку діяльність бібліотеки, максимально повно задовольняти інформаційні потреби щодо вивчення історичних коренів народу, його звичаїв, традицій, фольклору, виробів народного промыслу та різноманітні прояви інтерпретації історичної батьківщини в сьогоденні.

Для покращення співробітництва бібліотека у ролі методичного центру готує волонтерів з числа членів тих культурно-просвітницьких організацій, які оформили (або мають намір оформити) підручну бібліотеку. По закінченню едукативної бібліотекар-волонтер може отримати консультацію або професійну допомогу в режимі віддаленого доступу через телекомунікаційні канали.

П'ятий напрям – це видання орієнтаційної інформації стосовно інформаційних ресурсів і послуг. Реалізація передбачених розробленою Стратегією заходів неодмінно стане додатковим імпульсом піднесення ролі культури як каталізатора творчості у середовищі національних меншин русинів та українців, а це, в свою чергу, посилить вплив культурного чинника на суспільне життя, приведе до міжкультурного діалогу меншин як між собою, так і з доміцильним населенням Хорватії.

Таким чином Центральна бібліотека русинів і українців РХ вже 25 років успішно виконує своє основне завдання: з року в рік вона збільшує кількість користувачів і кількість реалізованих програм, виправдовуючи своє існування і цінність моделі, яка з'явилася в Хорватії тридцять років тому.

У цьому контексті колекція бібліотеки як частина бібліотечного фонду Міської бібліотеки Загреба, посилюючись на історію Прабатьківщини русинів і українців, сприяє взаємодії культур і поширює традиційні культурні цінності. Створена, з метою забезпечити потреби певної етнічної групи, бібліотека меншин – це відкрита система, яка популяризує культурну спадщину іншої нації, але і служить потребам більшості населення.

Славко Бурда

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ

Вступне слово.

Цього року українці Хорватії відзначають 120-ту річницю імміграції до Хорватії. Протягом цього періоду вони жили під владою та в межах кількох держав з різними державними та соціально-політичними системами. Імміграція українців з України до Хорватії відбувалася в різні періоди чотирма хвилями міграції. Перші українські організації були створені в Королівстві Югославія. Із заснуванням Товариства «Просвіти» в Загребі, в 1922 році, були закладені основи діяльності та розвитку культурного, освітнього та політичного життя українців в Хорватії. З початком Другої світової війни всі українські організації були скасовані та припинили свою діяльність[1,с.24].

Після Другої світової війни в колишній соціалістичній Югославії українці в Хорватії отримали статус національної меншини, що означало, що вони мали право на культурну автономію, могли створювати власні об'єднання, або культурні товариства, мати власні класи української мови в хорватських початкових та середніх школах, розвивати свою інформаційну та видавничу діяльність.

Церква завжди діяла окремо і мала свою функцію та місію. Русини та українці в Хорватії – переважно греко-католики. В кожному більше населеному українсько-русинському селі або місці в Хорватії є збудовані власні церкви та парафії. В Хорватії усі греко-католицькі церкви входять до Крижевецької єпархії, яка перебуває під юрисдикцією Загребської митрополії, тобто Ватикану та Римського Престолу.

У 1968 році заснована центральна організація Союз русинів-українців Республіки Хорватія, яка діяла до 2008 року. У період Вітчизняної війни та вже у новоствореній державі Хорватії, Союз русинів та українців Республіки Хорватія, ініціював створення нових культурних товариств у всіх районах, де проживають русини та українці. Отож, протягом десяти років (до 2005 року) були створені нові культурні товариства. Коли Союз русинів та українців Республіки Хорватія припинив свою діяльність, у своїм складі він мав тринадцять юридичних осіб або тринадцять українсько-русинських культурних товариств. Це був успішний 40-річний період, коли центральна організація зросла з трьох організацій до тринадцяти добре організованих сільських та міських культурних товариств[2,с.62-66;с.3,7-206].

Так, культурні товариства об'єднали українців задля спільного інтересу у розвитку, захисту та користування мовними, культурними, духовними та етнічними правами з метою збереження їхньої культурної та національної ідентичності. Водночас із культурною автономією відбувалася поступова

позитивна інтеграція українців до хорватського суспільства в постійній боротьбі проти асиміляції[4,с.5-170].

Усі набуті права українців у колишній соціалістичній Хорватії були перенесені в правову та законодавчу базу новоствореної незалежної держави Республіка Хорватія. Крім того, на заохочення міжнародного співтовариства та відповідно до рекомендації Європейської комісії, Хорватія повинна була врегулювати законодавчу базу для всіх нових та старих національних меншин, перш ніж стати рівноправним членом Європейського Союзу [5,с.28-32].

Європейські стандарти встановлені, і вони стають обов'язковими для всіх країн, особливо для всіх країн-членів ЄС. Для іммігрантів важливо знати законодавство країни, куди вони збираються, а також міжнародні документи, міжнародні договори, конвенції та хартії [6,с.33-39]. Тому необхідно було мати такі українські організації, які допоможуть і дадуть пораду кожному новоприбулому українцю, як вирішити багато питань і швидше орієнтуватися в новій країні. Незалежно від того, що в цих країнах існують посольства України, українські організації у співпраці з ними, а іноді й самі можуть принести велику користь, особливо для новоприбулих українців, поки вони перебувають у фазі адаптації до життя в новому середовищі.

У конституції Хорватії зазначено, що Хорватія – це держава хорватського народу та представників національних меншин [7]. У цьому основному державному документі перелічено 22 національні меншини. Українсько-русинська національна меншина розділена комою в Конституції Хорватії, а русини та українці записані в алфавітному порядку. Відтоді в усіх адміністративно-правових документах Хорватії русини та українці будуть зареєстровані як дві національні меншини. Так, в хорватському переписі русини та українці перелічені окремо. На державному рівні, вони можуть висувати та обирати свого депутата до парламенту. При місцевій та регіональній адміністрації та самоврядуванні українці та русини обирають зокрема свої ради та представників[8,с.15-64].

Усі ці та багато інших нових обставин у 2008 році вплинули та призвели до поділу в Союзі русинів та українців Республіки Хорватія. З однієї центральної організації виокремилася дві: Союз русинів Республіки Хорватія та Українську громаду Республіки Хорватія.

Щодо самої структури та того хто є членами цих організацій, зазначимо, що ці організації складаються з автономних юридичних осіб або культурних товариств. Членами культурних товариств є нащадки іммігрантів та представники всіх чотирьох хвиль міграції. Ці культурні товариства включають членство старої русинської та української діаспори та новостворених товариств шляхом відокремлення цих діаспор та заснування нових товариств, до складу яких входить кілька нових товариств нещодавно прибулих українців або представників четвертої міграційної хвилі.

Індивідуальні міграційні рухи, виїзд із Хорватії та нові іммігранти до Хорватії. Важливо зазначити, що під час Вітчизняної війни в Хорватії ми мали значну кількість наших людей, які через війну покинули Хорватію та переїхали до інших західноєвропейських країн, і близько сотні з них поїхали жити в заморські

країни: Канаду, США та Австралію. Близько півсотні українських сімей також іммігрували до Хорватії з північної Боснії[9,с.27-30].

Перед Вітчизняною війною декілька майбутніх священиків з України приїжджали до Хорватії, щоб вивчати теологію. Після закінчення навчання більшість повернулися в Україну, тоді як троє з них залишились у Хорватії і вже як священики отримали свої парафії та оселились на постійній території в Хорватії. Після них з України прибули їхні сім'ї, дружини та діти. Сьогодні в Хорватії ці священики очолюють греко-католицькі парафії в Осієку, Загребі та Карловці. Окрім священиків, у монастирях Сестер Служебниць та Сестер Василян в Хорватії є кілька черниць з України. Вивчення теології в Хорватії досі є актуальним, тож припускаємо, що з України прибуватимуть нові священики та черниці[10-15].

Після проголошення незалежності Хорватії та України до Хорватії і переважно приїжджають українські жінки, які тут одружуються. Точна кількість таких шлюбів до сьогодні не встановлена, поки самі заміжні жінки не заявлять про себе і не повідомлять про це консульському відділу Посольства України в Республіці Хорватія [11, с.269-270].

Були випадки(але в меншій кількості), приїжджали цілі українські родини. В основному це сім'ї, один із членів яких влаштувався на роботу в Хорватії, а згодом забрав сюди всю сім'ю.

Прибуття професійно кваліфікованих і інших осіб з України на роботу до Хорватії.

Спочатку це були потреби в освічених музикантах та оперних співаках, які влаштовувалися на роботу у філармонію Національного радіотелебачення в Загребі та в національні театри в Осієку, Спліті, Рієці та Загребі, а також у середні музичні школи. Були й випадки, що деякі працівники дипломатичної служби, після перерви в роботі, залишилися та оселилися назавжди в Хорватії, а потім привозили сбди членів своєї родини. Окрім оперних співаків та музикантів, у нас також є кілька художників, викладачів української мови та літератури, педагогів з біології, психологів та інших фіхівців. Деякі з них спочатку працювали в Лектораті, а сьогодні на кафедрі української мови та літератури на Філософському факультеті Загребського університету. Частина педагогів працює в початкових та середніх школах, де вони викладають музичні предмети, ще частина-викладачами української мови та літератури з елементами виховання культури в українських класах. Є й учителі інших предметів. Окрім них, у Хорватії працюють українські лікарі-стоматологи та фізіотерапевти. Характерно, що новоприбулі українці переважно оселяються в міських районах та більших містах. У селах їх дуже мало, і це переважно жінки, які одружилися з місцевими русинами та українцями. Усіх їх сукупно налічується до пів сотні у Східній Хорватії та Славонії, понад сотню – у самому Загребі та стільки ж в Істрії, Рієці, Спліті та на островах Адриатичного моря. Ще невелика кількість проживає в Західній Хорватії, в околицях Вараждіна

та Чаковця. Окрім них приїжджають будівельники та сезонні працівники на роботу в ресторанах і готелях, а також на збирання врожаю сезонних фруктів та овочів.

Важливо розрізняти українців, які оселилися назавжди та залишилися жити в Хорватії, та тих, хто тимчасово проживає та працює в Хорватії. Яка відмінність? Ті, хто постійно оселився в Хорватії, мають, крім українського, хорватське громадянство. У той час ті, хто перебуває на тимчасовій роботі та мешканні, мають тимчасове проживання та українське громадянство, але не мають хорватського громадянства. Українські іммігранти четвертої хвилі міграції до Хорватії, які набувають хорватського громадянства, підпадають під законодавчі рамки хорватської держави. Якщо, отримавши хорватське громадянство, вони заявили, що є української національності, то вже не відрізняються від корінних українців [11, с.268-269].

Сьогоднішнє становище та стан української громади в Хорватії та нові виклики та можливості.

Хорватія – багатонаціональна держава, в етнічній структурі якої, крім більшості хорватів, є двадцять дві національні меншини.

Основними детермінантами старої української діаспори в Хорватії є інтегровані та збережені мова, культура, релігія та традиція, що свідчить про їхню силу та життєву силу в історичному, політичному та культурному середовищі, в якому не завжди були стимулюючі фактори. Основами виживання були і залишаються сім'я, церква, школа та незалежні установи, насамперед церковні, освітні, культурні та інформаційні [12, с.366-368].

Сьогоднішня ситуація та становище української меншини в Хорватії мають стати переломними, враховуючи те, що ситуація загалом поступово консолідується у всіх сегментах роботи та діяльності.

Уніфіковані та підписані оперативні програми для української національної меншини на період 2021-2024 років, прийняті та затверджені урядом Республіки Хорватія. Негайно треба вирішувати деякі питання майбутніх проектів, що виникають із права на культурну автономію, права на власне шкільництво, побудову власного культурного центру, етнографічного музею, більш ефективного вирішення інформаційної діяльності [13, с.37-39].

Ми перебуваємо на третьому році реалізації довгострокової програми, як зацікавити більшість представників новоприбулих українців, емігрантів четвертої міграційної хвилі, важливістю їхньої участі в наявних організаціях чи культурних товариствах.

До пандемії в Загребі відбувся круглий стіл для всіх зацікавлених українців Хорватії. Він був присвячений новим викликам та можливостям дій. Йшлося про можливості роботи та діяльність кожної людини, а також нові рішення у разі потреби чи якоїсь нової організації.

Закони та законодавча база Хорватії допомогли національним меншинам та надали їм юридичний процес створення асоціацій меншин для спільних інтересів,

що дозволило їм швидко та ефективно створювати та реєструвати організації меншин [14].

Українська громада Республіки Хорватія, як центральна і найбільша організація українців Хорватії, має в своїх лавах десять юридичних осіб або десять зареєстрованих українських культурних товариств. Усі українці, які є громадянами та мають хорватське громадянство, однаково задіяні у роботі та діяльності української громади в Хорватії. Новоприбулі українці, набуваючи хорватського громадянства, повністю прирівнюються до представників старої української діаспори. З десяти зареєстрованих культурних товариств чи українських організацій три повністю складаються з членів новоприбулих українців чи емігрантів четвертої хвилі міграції. Це культурні товариства в Осієку, Спліті та Рієці.

Була спроба новоприбулих українців створити зовсім нову організацію в Загребі під назвою Українська ініціатива в Республіці Хорватія, але з невідомих причин організація не ожила. Їхні ініціатори досі збираються неофіційно – на каву і домову. Тут також слід зазначити, що велика кількість новоприбулих українців вже залучена до роботи та діяльності наявних культурних товариств або раніше створених українських організацій у Загребі, Вуковарі, Славонському Броді та Ліповлянцях [15].

Центральна організація українців в Хорватії або під назвою Українська громада Республіки Хорватія має головний офіс у Вуковарі. Організацією керує Керівний орган або Президія, до складу входять 8 представників старої української діаспори та 6 представників новоприбулих українців [16].

Зазначимо, що в Хорватії, окрім центральної головної організації та культурних товариств на рівні місцевого самоврядування, українці можуть обирати власні Ради та представників. Тому національним меншинам вдається успішно вирішувати всі питання через своїх представників разом з місцевою владою. Представники старої української діаспори та новоприбулі українці були рівною мірою задіяні в останніх виборах, які відбулись минулого року. І зараз вони вирішують усі питання разом [17].

Серед установ, які мають українці в Хорватії, є Центральна бібліотека русинів та українців Республіки Хорватія, заснована в 1995 році, та кафедра української мови та літератури на Філософському факультеті Загребського університету. Завідуюча бібліотекою є родом з Одеси, але вона не української національності. На кафедрі української мови та літератури в основному працює весь персонал українського походження з України. Подібна ситуація й в українських класах у хорватських початкових школах. Вчителі української мови та літератури також приїхали з України, і сьогодні вони проводять уроки в українських класах у початкових школах у Петрівцях, Шумечі, Каніжі та Загребі. Залишилося відкритим питання пошуку вчителя української мови в Ліповлянцях [18] [19].

Важливо також згадати, що Посольство України в Республіці Хорватія було створене 1995 року. За останні 25 років українці Хорватії та всі українські організації мали гарну та розвинену співпрацю з Посольством України. Серйозних проблем ніколи не виникало, співпраця була ефективною, заснованою на партнерстві у спільному вирішенні багатьох життєво важливих питань, які

були в інтересах української меншини в Хорватії та дипломатичної місії Посольства України в Хорватії. Реалізовано багато спільних програм та проєктів з популяризації України в Хорватії. Минулого року новий посол ініціював створення Українсько-хорватського академічного форуму. Цей створений торік форум провів і реалізував декілька проєктів в цьому році [20].

У роботі, присвяченій питанням асоціацій, згодано діяльність Української громади Республіки Хорватії, але слід зазначити, що інші українські асоціації та організації також працюють у Хорватії.

Існує кілька культурних товариств і в Союзі русинів Республіки Хорватія . Цікаво згадати культурне товариство з Рієки, членами якого є новоприбулі українці та нащадки русинської діаспори від першої хвилі міграції.

У Хорватії діють також Товариство української культури та Товариство русинів “Руснак”, яке не визнає Україну країною корінного народу.

Окрім українських культурних організацій, в Хорватії діють хорватсько-українські асоціації, такі як Хорватсько-українське товариство в Загребі та Ліпіку та Товариство хорватсько-українського співробітництва в Загребі [21,с.11-203].

Всі ці українські організації мають свій Статут, зареєстровані відповідно до чинного хорватського законодавства або “Закону про асоціації”. Вони для своєї роботи та реалізації програм та проєктів з культурної автономії у галузі інформації, видавничої справи , культурної самодіяльності та культурних заходів, відповідно до Закону про права національних меншин та встановлених критеріїв Ради національних меншин Республіки Хорватії (центральний орган всіх національних меншин в Республіці Хорватія) отримують фінансування з державного бюджету [22].

Такі установи, як бібліотеки, отримують підтримку від Міністерства культури, а питання програм та всіх інших витрат, початкової, середньої та вищої освіти є відповідальністю та співфінансуванням Міністерства науки, спорту та освіти.

Фінансуванням Рад та представників національних меншин займаються органи місцевого самоврядування .

Висновки:

Українська громада Республіки Хорватія та всі її організації в Хорватії співпрацюють з органами влади на державному, регіональному та місцевому рівнях, з церквою в Хорватії та Україні, а також з усіма відповідними організаціями та установами щодо національних меншин у Хорватії. Українська громада Республіки Хорватія разом зі своїми членами або культурними товариствами, крім своєї вже створеної та постійної діяльності в Хорватії, додатково бере участь та сприяє поліпшенню всіх відносин Хорватії з Україною. У разі необхідності співпрацює з комітетами – Урядом України та Парламентом України. Розвинуто співпрацю з великою кількістю закладів культури, організацій та університетів України.

У разі потреби на основі партнерства, Українська громада Республіки Хорватія та її організації співпрацюють з Посольством України в Республіці Хорватія у реалізації багатьох програм та проєктів.

Українська громада Республіки Хорватія бере участь і є членом Європейського та Світового конгресу українців. Представники української національної меншини з Хорватії брали участь у всіх Форумах українців в Україні. Українська громада Республіки Хорватія співпрацює зі Українською всесвітньою координаційною радою з моменту її створення і до сьогодні. Представники української громади Республіки Хорватія беруть участь у заходах та програмах на багатьох конференціях, семінарах, вебінарах, які останнім часом відбуваються онлайн, зокрема на платформі «Zoom».

Є потреба у створенні нових постійних приміщень для роботи в столиці Хорватії, Загребі, де сконцентровано найбільше новоприбулих українців. Вже було сказано, що співпраця представників старої української діаспори з новоприбулими українцями узгоджена та постійно узгоджується. Нещодавно ми стали свідками реалізації численних спільних програм та проєктів представників старої діаспори та новоприбулих українців.

Ми змогли проаналізувати та сформулювати всі проблеми і недоліки, що виникли останнім часом. Ми повідомляли про ці проблеми та інформували уряд Республіки Хорватія. Уряд Республіки Хорватія прийняв рішення щодо оперативних програм, які стосуються української національної меншини, і мають бути реалізовані з 2021 по 2024 роки. Найближчим часом їх реалізація залежатиме від нас самих і від того, наскільки ми організовані та скільки маємо сил для вирішення цих проблем спільно з різними міністерствами Республіки Хорватія.

Щоб їх вирішити, нам також потрібна допомога з боку України. Насамперед необхідно забезпечити стажування кваліфікованих фахівців, які б покращили роботу наших культурних товариств, зокрема танцювальних та музичних ансамблів, що діють при цих товариствах, шляхом оновлення старого та вивчення нового репертуару. Ми також очікуємо допомоги від України щодо покращення роботи вчителів, створення шкільних програм та підручників. Окрім того, ми сподіваємося на сприяння від України щодо відкриття нашого етнографічного музею в тих місцях, де українська діаспора живе понад століття. Ми хотіли б, щоб експерти з України переглянули фонд нашої Центральної бібліотеки русинів та українців у Загребі. Також нам потрібна допомога та поради щодо покращення української інформаційної діяльності в Хорватії, тобто професійна допомога у розробці українського журналу та, можливо, навчання наших журналістів для подальшої роботи на радіо та телебаченні, відкритті наших порталів та вебсайтів українською мовою.

Список літератури:

1. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр.ХХ ст.). Українці Хорватії – матеріали і документи /упор. С.Бурда, Б.Грالیук. Загреб, 2002. Кн.1.С.21-37
2. Г.Такач 30 років Союзу русинів і українців Хорватії, Вуковар, 1998 р с 184,
3. В.Костелник, Г.Такач 40 років Союзу русинів і українців Хорватії, Вуковар, 2008 р с 255,

4. Tatalović S. Nacionalne manjine u Hrvatskoj, Split, 2005. s. 170, Siniša Tatalović
5. Tatalović S. Proširenje Europske unije i ostvarenje prava nacionalnih manjina. Manjine i europske integracije/urednik S. Obradović. Split, 2005. S. 28-32
6. Ivanović M. Europske integracije i standardi u zaštiti prava nacionalnih manjina. Manjine i europske integracije/urednik S. Obradović. Split, 2005. S. 33 -39
7. Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina. 2002. Ustav Republike Hrvatske. 1990 (Конституційний закон про права національних меншин. 2002. Конституція Республіки Хорватія. 1990.)
8. Priručnik za vijeća i predstavnike nacionalnih manjina, urednica Lidija Japec Zagreb, 2017. 105 s.
9. Burda S. Kultura narodnosnih manjina u kontekstu europskih promjena. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj, urednik S. Burda. Zagreb, 1991-1994. 54 s.
10. Kulturno-prosvjetno društvo Rusina i Ukrajinaca Zagreba 1972-1977/glavni urednik S. Burda. Zagreb, 1997.
11. Бурда С. Сучасне становище українців Хорватії Українці Хорватії: – матеріали і документи/упор С.Бурда, Загреб, 2020. Кн.2.С.264-275.
12. Zidarić V. Položaj i perspektiva Rusina i Ukrajinaca u Hrvatskoj, Incijalni prijedlog za pokretanje znanstveno-istraživačkog rada Думки з Дунаю/ упор-Гавриїл Такач, Загреб-Вуковар, 1990-2000. 384 с.
13. Operativni programi nacionalnih manjina 2021.2024., odluka Vlade Republike Hrvatske, Zagreb, prosinac 2020. (Оперативні програми національних меншин 2021-2024, Рішення уряду Республіки Хорватія, Загреб, 2020)
14. Zakon o udrugama. 2014 (Закон про асоціації. 2014).
15. Statut Ukrajinske zajednice Republike Hrvatske, Slavonski Brod. 2008. (Статут Української громади Республіки Хорватії, Славонський Брод. 2008)
16. Odluka Skupštine Ukrajinske zajednice Republike Hrvatske, Slavonski Brod. 2020. (Рішення Асамблеї Української громади Республіки Хорватії. Славонський Брод. 2020.)
17. Državno izborno povjerenstvo, Rezultati, Informacija o konačnim rezultatima izbora za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina 2019. (Державна виборча комісія, результати, інформація про остаточні результати виборів для членів ради та представників національних меншин. 2019) [URL:https://www.izbori.hr/site/izbori-referendumi/izbori-clanova-vijeća-nacionalnih-manjina-i-izbori-opredstavnikana-nacionalnih-manjina-1862/aktivnosti-1863/rezultati-1866/1866](https://www.izbori.hr/site/izbori-referendumi/izbori-clanova-vijeća-nacionalnih-manjina-i-izbori-opredstavnikana-nacionalnih-manjina-1862/aktivnosti-1863/rezultati-1866/1866)
18. Knjižnice nacionalnih manjina. Knjižnice Grada Zagreba. Središnja knjižnica Rusina i Ukrajinaca u Republici Hrvatskoj (Бібліотеки національних меншин, Бібліотеки міста Загреб. Центральна бібліотека русинів та українців в Республіці Хорватія). [URL:https://www.knjiznica.hr/knjiznice/kategorija/manjinska](https://www.knjiznica.hr/knjiznice/kategorija/manjinska).
19. Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Кафедра української мови та літератури Філософського факультету Загребського університету). [URL:https://www.ffzg.unizg.hr/slaven/ukrajnistika/?page_id=1064](https://www.ffzg.unizg.hr/slaven/ukrajnistika/?page_id=1064).
20. Veleposlanstvo Ukrajine u Republici Hrvatskoj (Посольство України в Республіці Хорватія). [URL:https://croatia.mfa.gov.ua/hr](https://croatia.mfa.gov.ua/hr).

21. Hrvatska-Ukrajina Društvo prijateljstva/urednici S.Burda, M.Lovrić, Zagreb, 2005.205 s.

22.Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske. Program rada i kriteriji financiranja i ugovaranja programa kulturne autonomije nacionalnih manjina i metodologija praćenja i vrednovanja provedbe financiranja programa.2021(Рада національних меншин Республіки Хорватія. Програма роботи та критерії фінансування та укладання контрактів на програми культурної автономії національних меншин і методологія моніторингу та оцінки реалізації програмного фінансування 2021),URL: <https://savjet.nacionalne-manjine.info/category/savjet-za-nacionalne-manjine/pravni-akti/>.

Оксана Іванченко

**ІСТОРІЯ ХОРВАТСЬКИХ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ
НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ (РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ
М.НАГІРНОГО « ХОРВАТСЬКІ РУСИНИ ТА УКРАЇНЦІ:
СУСПІЛЬСТВО, ІДЕНТИЧНІСТЬ, КУЛЬТУРА,
НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ»**

Питання передумов, причин та наслідків появи української діаспори в тій чи іншій країні світу завжди викликало науковий інтерес не лише вітчизняних, але й зарубіжних дослідників. Не стала винятком і русинсько-українська меншина у Республіці Хорватія, виникнення якої на цих територіях відноситься до середини XVIII ст. Науковці у різні історичні періоди у своїх працях висвітлювали різноманітні аспекти діяльності емігрантів: культурні, соціальні, політичні. Однак ще чимало актуальних питань з життя русинсько-української меншини залишаються недослідженими.

Важливою у розробці цієї проблематики є монографія кандидата історичних наук, доцента М. Нагірного «Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття». Автор уперше в українській історіографії порушив надзвичайно важливу та актуальну проблему висвітлення різноманітних векторів діяльності русинів та українців у Республіці Хорватія наприкінці ХХ ст., а також зробив спробу дослідити основні причини, що вплинули на формування їхньої етнічної свідомості.

Дослідження охоплює незначний часовий проміжок – останні десятиліття ХХ ст., тобто період, коли у юридичному, соціальному та організаційному аспектах діяльності русинсько-української діаспори сталися важливі зміни. Насамперед йдеться про вплив наслідків Хорватської війни за незалежність (1991–1995 рр.) на соціальне, моральне становище діаспори, прийняття хорватською владою ряду законодавчих постанов щодо правового статусу емігрантів у незалежній Хорватії, структурні зміни всередині самих організацій та товариств русинсько-української меншини. Обрана хронологія цілком логічна з огляду на дискусійність та політичну заангажованість порушеного питання.

Структурно монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають, залежно від проблематики, різну кількість підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Книга побудована за тематично-хронологічним принципом, що дало можливість більш системно розглянути усі аспекти заявленої теми.

У вступі автор звернув увагу на тривалі, міцні історичні контакти хорватів з українцями в галузі культури та обґрунтував необхідність їх детального вивчення у зв'язку з відсутністю комплексного наукового дослідження з цієї проблематики. М. Нагірний, втілюючи у життя поставлену мету, використав значний масив джерельних матеріалів (законодавчих актів, звітів, документів організацій), що допомогло йому не лише детально висвітлити зазначену тему, а й продемонструвало сферу наукових інтересів автора. Цінною є підбірка періодичних видань русинсько-української діаспори («Думки з Дунаю», «Нова думка»), що дає можливість прослідкувати еволюцію розвитку русинсько-української еміграції крізь призму діяльності її представників. Залучено значну кількість статистичних матеріалів: звітів про роботу Української громади Республіки Хорватія, звітів Союзу русинів та українців Хорватії, звітів про діяльність культурно-просвітнього товариства українців «Карпати». Важливою є також група вперше опублікованих архівних матеріалів про роботу Союзу русинів і українців за останнє десятиліття ХХ ст., оскільки допомагає краще зрозуміти напрямки культурної, соціальної політики активних діячів цього об'єднання.

Проаналізувавши та використавши певну частину доробку сучасних дослідників, автор досить широко, повно та доступно відтворив становище хорватських русинів та українців наприкінці ХХ ст.

Зауважимо, що науковець спробував пояснити вживання у монографії термінів «русини й українці», а не «русини-українці» потребою чіткішого розрізнення громад, адже «у багатьох випадках слід виокремлювати ці дві етнічні групи» (с. 21). На жаль, чіткої позиції автора щодо цієї проблеми не помітно, тому порадою на майбутнє буде чіткіше розставляти акценти.

У першому розділі «Історія появи русинсько-української діаспори у Хорватії та її особливості» цілком логічно розглянуто історичні передумови та основні етапи формування діаспори. У підрозділі «Динаміка чисельності русинів та українців Хорватії» автор звертає увагу на існування різних точок зору щодо етапів переселення русинів та українців у хорватські землі: одні дослідники виділяють дві хвилі, інші – три, деякі – чотири хвилі переселення (с. 22–24). Статистичні дані щодо змін чисельності діаспори компактно оформлено у таблицях, що допомагають краще зорієнтуватися у проблемі. Виділено головні причини зменшення кількості русинсько-української меншини: асиміляція, розпорошеність, війна першої половини 1990-х років, особливості заселених територій. У підрозділі «Етнічна свідомість хорватських русинів та українська ідентичність» досліджується надзвичайно актуальна нині проблема щодо самоідентифікації русинського населення. Автор прослідковує історію формування головних рис русинської ідентичності та доходить висновку, що «... русини і українці – два етноніми однієї національної меншини» (с. 36). Крім того, на думку М. Нагірного, в останні десятиліття хорватська влада проводить політику сприяння ізоляції русинського населення від українського, що може негативно позначитися на становищі діаспори та призвести до її асиміляції хорватами (с. 64). Досить дискусійним, на нашу думку, є твердження автора щодо покращення такого

стану речей за допомогою нової хвилі переселення частини народу з України до Хорватії (с. 35).

Другий розділ «Русини й українці у хорва- то-сербській війні» містить п'ять підрозділів: «Початок війни та русинсько-українське середовище», «Окупаційний режим», «Русинсько-українські біженці та вигнанці», «Діяльність кризового штабу русинів і українців Хорватії», «Реінтеграція Подунав'я та повернення русинів й українців», де висвітлюється вплив Хорватської війни за незалежність на становище русинсько-української меншини. Автор документально доводить, що у період, коли постало питання про статус Хорватії у Союзній Федеративній Республіці Югославія, русинсько-українська діаспора висловила за незалежність Хорватії (с. 67). З цього моменту почалося загострення міжнаціональної ситуації насамперед на сході Хорватії, тобто території, яка межувала із Сербією і де найбільш компактно розміщувалася русинсько-українська меншина. Сербі, які склали значний відсоток населення східних регіонів, негативно поставилися до вибору русинів та українців і почали вважати їх ворогами. Наслідком цього стали примусова мобілізація до армії, конфіскація майна (с. 84), депортації мирного русинського та українського населення регіону (с. 86). Провівши детальні підрахунки, автор зумів встановити кількість загиблих русинів та українців і дійшов висновку, що це число варіюється, за даними різних дослідників, від 3,5% до 8%. Проте точним залишається факт, що під час війни «...становище русинів й українців мало виразний характер етноциду, що ставило під сумнів саме існування нашої діаспори в Хорватії» (с. 91). Важливо, що М. Нагірний одним із перших порушив питання про діяльність Кризового штабу русинів і українців Хорватії під час Хорватської війни за незалежність. Цей штаб став консолідуючим елементом у період, коли русинсько-українська діаспора була роздрібненою та заляканою внаслідок активних бойових дій. Разом з тим важко погодитися з автором щодо вживання термінів «сербські війська», «сербські концтабори», все ж варто говорити про югославський чинник, а не про суто сербський. Війна 1991–1995 рр. змінила становище хорватських русинів і українців, адже зруйнування інфраструктури міст порушило звичний уклад життя діаспори, загострило міжетнічні відносини у краї.

У третьому розділі монографії – «Організаційна структура русинсько-української меншини» – розглядається формування та основні віхи діяльності на території Республіки Хорватія наприкінці ХХ ст. значної кількості об'єднань, сформованих русинськими й українськими емігрантськими колами. Автор чітко визначив головні напрямки роботи регіональних об'єднань та встановив, що основою їхньої діяльності була підтримка та подальший розвиток культури діаспори. У підрозділі «Союз русинів і українців Хорватії як центральний орган діаспори» прослідковується історія утворення, структурний поділ та ключові напрямки функціонування головного об'єднання русинсько-української меншини у Хорватії – Союзу русинів і українців Хорватії (СРiУ). Головним його завданням було збереження традицій, культурної та етнічної ідентичності меншини, протидія асиміляції, сприяння налагодженню дружніх відносин із хорватським народом, представлення інтересів діаспори перед урядом тощо (с. 122). Автор

наголошує на значній кількості культур-но-освітніх здобутків як на результат активної діяльності СРiУ: налагодження вивчення рідної мови у школах, видання часописів та окремих літературних статей, організація радіо- та теле- трансляцій русинською і українською мовами, формування літніх шкіл та ін.

Визначено головні причини, що призвели до занепаду СРiУ. Насамперед М. Нагірний чітко вказує на непорозуміння між членами Союзу щодо керівництва організацією: частина діячів (представників кількох культурно-просвітніх товариств, що були структурними складовими Союзу) прагнула перебрати управління на себе, проводячи відповідні компрометуючі дії для досягнення поставленої мети. Наступний фактор – конфлікти щодо визначення місця розташування центру СРiУ, адже від цього залежала подальша доля здійснюваної політики (або прорусинської, якщо центр розміщуватиметься у м. Вуковар, або проукраїнської, у разі проголошення центром діяльності Союзу м. Загреб). Ще одна причина – постійні фінансові суперечки між членами організації щодо справедливого розподілу урядових коштів (с. 129–130). Погоджуємося із думкою автора, що внутрішні конфлікти у СРiУ призвели до його розколу, втрати панівного становища та центрального значення у ролі об'єднувачого чинника русинсько-української меншини.

Підрозділ «Регіональні осередки русинсько-українських громад» демонструє масштаби проведеної М. Нагірним пошукової роботи та містить цінну інформацію щодо ключових моментів культурного життя громад діаспори. Зазначимо, що інформацію про регіональні осередки товариств подано у чітко структурованій, доступній для сприйняття формі. В основі поділу лежить географічний фактор, а робота громад з проведення культурних маніфестацій, виступів національних ансамблів та хорів, організації по-етичних вечорів визначається як головна.

У підрозділі «Інші організації» зосереджується увага на діяльності Хорватсько-Українського товариства, Асоціації українців, Спільки русинських та українських письменників, тобто організацій, що не входили до складу СРiУ. Автор, детально проаналізувавши головні напрямки роботи товариств, дійшов висновку, що вона хоча й охоплювала значне коло невирішених питань (встановлення дружніх міждержавних відносин, участь меншин у громадському житті Хорватії тощо), все ж стосувалася насамперед розвитку культури.

Четвертий розділ монографії під назвою «Прояви громадсько-культурного життя наприкінці ХХ ст.» об'єднує чотири підрозділи: «Стосунки з хорватською владою», «Міжнародна співпраця», «Розвиток освіти», «Інформаційно-видавнича діяльність», «Релігійне життя». М. Нагірний розглянув взаємовідносини русинсько-української меншини з хорватською владою на рівні законодавства, державного фінансування, участі у виборах та встановив, що хорватські уряди надавали широкі права нашій діаспорі задля всебічного розвитку, і співпраця виявилася корисною та результативною. Разом з тим автор наводить приклади ряду законодавчих актів щодо національних меншин, прийнятих чи ратифікованих хорватською владою в останні десятиліття ХХ ст. (Поправка до Конституції від 12 грудня 1997 р., Рамкова конвенція про захист національних меншин, Європейська хартія регіональних мов), рішення яких хоча й мають прогресивний характер, все

ж негативно позначилися на організаціях та товариствах русинів і українців – їхні члени все більше конфліктували, і це призвело до розпорошення, подрібнення діаспорних союзів. У такій ситуації єдиним консолідуючим фактором залишилася спільна належність до греко-католицької церкви. Саме ця інституція допомагала і допомагає русинсько-українській меншині зберігати національну ідентичність і культуру.

У висновках автор коротко підсумував головні ідеї, висвітлені у монографії, та зауважив, що у сучасних умовах надзвичайно актуальною є підтримка Україною своєї національної меншини у Республіці Хорватія, адже довгий час діаспора розвивалася самостійно, проте намагалася тримати контакти з Батьківщиною. Недавні ж дослідження показують, що пасивна позиція України та широка підтримка меншини з хорватського боку можуть призвести до зникнення русинсько-українського елементу в Хорватії.

Монографія вийшла у якісному поліграфічному виконанні, а фотографічні зображення на палітурці підкреслюють зміст книги.

Таким чином, праця «Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття» є прикладом досить вдалого комплексного дослідження ключових аспектів становища русинсько-української діаспори у Хорватії.

Сподіваємося, що підготовлена М. Нагірним монографія отримає належну оцінку серед фахівців та займе достойне місце серед розвідок, присвячених історії зарубіжного українства.

*Оксана Іванченко кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу всесвітньої історії ННДІУВІ
Українознавство п 1/2013*

Микола Мушинка

НАЙВИЗНАЧНІША ПРАЦЯ ПРО УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ГАЛИЧИНИ В КОЛИШНІЙ ЮГОСЛАВІЇ

Рум'янцев О. Є. Галичина – Боснія – Воєводина: Українські переселенці з Галичини на території югославських народів у 1890-1990 рр. – Київ, 2008. – 256 с. (Рецензія на книгу)

Найвизначніша наукова праця про історію та сучасний стан українських переселенців з Галичини в Боснію, а звідти – у Воєводину, було створено не в цих країнах колишньої Югославії і не в Україні (як можна було би очікувати), а ... в Італії. Її італійською мовою написав студент Венеціанського університету Ка Фоскарі (Ca Foscari) Олександр Рум'янцев, а в 2005 р. там же захистив як дипломну роботу. Керівник – відомий італійський славіст проф. Джанфранко Джіраудо (Gianfranco Giraudo); консультанти – славісти, україністи і громадські діячі Італії та колишньої Югославії: О. Наумов, К. Константиненко, Л. Калві, р. Мизь, М. Гочак, В. Дацишин, І. Терлюк, Є. Кулеба, Я. Комбіль, П. Гелебан, П. Ляхович, С. Лалич, Я. Вовк, П. Дутка, М. Цап, М. Рамач, Ю. Тамаш, І. Сидоренко, сім'я Корцебів та інші. Уже перелік консультантів свідчить про серйозний підхід автора до збирання матеріалів та їх наукового опрацювання.

Головним джерелом праці О. Румянцева стала українська та русинська преса Югославії, яку автор вивчив досконало, знайшовши в ній давно забуті події й факти. Грунтовно дослідив він і літературу, друковану головним чином у колишній Югославії. Список літератури, використаної в роботі, охоплює 262 позиції. З авторів найчастіше публікованими були праці: А. Арсеньева (видані в Москві, Санкт-Петербурзі та Білгороді; – 6 позицій), П. Головчука (9), Є. Кулеби (7), р. Лаврова (12), Б. Ліського (9), М. Ляховича (14), р. Мизя (18), В. Стрехалюка (6), Г. Такача (7) та І. Терлюка (7). Серед 262 праць є лише три, опубліковані в Україні: статті про українців колишньої Югославії в довідниках „Зарубіжні українці”, „Українці Хорватії” та „Україна крізь віки”. На жаль це свідчить про байдужість учених України до своїх земляків на Балканах, як і до русинів колишньої Югославії, які є сьогодні чи не найактивнішою українською діаспорою у південній Європі. Їх дослідження не входить у сферу зацікавлення О. Рум'янцева, хоч він не заперечує належність русинів до українського етносу.

Щоб довести результати своєї праці до українського читача, автор сам переклав її з італійської на українську мову і видав у Києві, за що ми йому щиро вдячні.

Рецензована монографія має шість розділів.

У першому автор розглянув найдавнішу хвилю української еміграції на територію колишньої Югославії (до 1890 р.): еміграцію русинів із території Закарпатської України та Пряшівщини (Горниці) в середині XVIII ст. до Бачки, еміграцію запорізьких козаків у Банат в 1785-1786 роках (після зруйнування

Запорізької Січі), русинську еміграцію з перенаселених сіл Керестура та Куцури в інші населені пункти Бачки та Срему на початку XIX ст. тощо.

Найвизначнішим дослідником мови та культури бачвано-сремських русинів О. Рум'янцев по праву вважає західноукраїнського етнологу В. Гнатюка, який своєю експедицією в цей край 1897 р. відкрив русинських переселенців для наукового світу. Наприкінці XIX ст. на територію Боснії прибула велика хвиля українських емігрантів зі східної Галичини (теж під традиційною самоназвою „русини”, яку в скорому часі вони замінили етнонімом „українці”). Об'єднуючим елементом обох груп була греко-католицька релігія.

Другий розділ повністю присвячено українцям у Боснії та Славонії від 1890 р. до 1-ї світової війни. Була це соціальна еміграція з найбільш бідних регіонів Галичини у найбільш бідний регіон Боснії, що охопила 8-10 тис. людей (за іншими даними 15-20 тис.). Основним джерелом інформації про них для автора була праця Й. Гродського „Положене русинів Боснії” з 1909 р., перевидана 2003 р., пізніше – праці р. Мизя та три томи „Матеріалів до історії українців Боснії” (між часом вийшов і IV том). На їх основі автор наводить дані про кожне село з наявністю української людності з усіма статистичними даними. Релігійне та громадське життя українських переселенців поліпшилося.

Життя перших переселенців було надзвичайно важким. Їх становище змінилося на краще на початку XX ст., коли митрополит А. Шептицький вислав до Боснії перших українських священників, які при греко-католицьких парафіях засновували й українські школи. Слідом за церковними парафіями були створені українські громадські організації, з яких найвизначнішою була „Просвіта”.

Третій розділ розглядає національне, релігійне та культурне життя українців колишньої Югославії в міжвоєнний період, коли первісні українські громади було поповнено біженцями з Росії, головним чином полоненими російської армії, що воювали проти більшовиків (40-45 тис. осіб). Серед них переважали білоемігранти, які активно поширювали серед українців москвофільські настрої та православ'я.

Центральною особою в українській громаді, крім крижевського греко-католицького єпископа Діонізія Няраді, був священник Михайло Фірак, який після висвячення у 1921 р. був парохом у кількох парохіях Боснії та Воеводини. При кожній парохії він організував також відділення товариства „Просвіта”. Йому належить і заснування україномовного часопису „Рідне слово” (1933 р.), яке намагалося об'єднати бачвансько-сремських русинів з боснійсько-славонськими українцями. У „Рускому календарі за южнославянських русиних на 1926 рік” читаємо: „Ми русини-українці в Югославії, усі як бачванські та і галицькі належимо до того самого великого русько-українського народу, котрого єсть 35 мільйонів... Ми повинні завсідги звертати свої очі, свій погляд там на північний схід, до свого рідного народу. Таж ми звідти вийшли, ми одної крові, там земля наших батьків, дідів-прадідів. Ми повинні завсідги глядіти там, бо там наші предки спочивають, бо там наша історія, там наша мова, там наші спільні змагання за свободу, за правду, за віру, там наші герої клали своє життя за свободу свого народу в офіру” (с. 127, прим. 1). Ці слова не втратили актуальності ні в наш час.

У 1935 р. єпископ Д. Няраді перевів М. Фірака до Руського Керестура. І тут він став співзасновником „Просвіти”, був директором друкарні та редактором обох газет – русинськомовного „Руского слова” і україномовної „Рідного слова”. Остання газета була не лише україномовною, а й „українопатріотичною”. У 30-х роках „Рідне слово” було єдиною українською газетою, що інформувала читачів не лише про життя української громади в Югославії, а й про події в Україні (зокрема, і про голодомор) та інших державах. Після ліквідації Югославії як держави в 1941 р., зникли й обидві газети, редаговані М. Фіраком. Шкода, що автор залишив поза увагою таке явище, як міграція у Бачку (головним чином, у Руський Керестур) оборонців Карпатської України після їх поразки угорськими військами в березні 1939 р. Ця світла сторінка зв’язків „Горниці” з русинами Воеводини чекає ще на свого дослідника.

Надії на допомогу Німеччини при створенні Української держави дуже швидко розвіялися. Не виправдав їх ні 500-членний Український легіон, заснований групою українських студентів у Загребі з метою звільнення України від більшовиків. Його бійці швидко зрозуміли нереальність своїх сподівань. Багато з них перейшло на бік руху опору і навіть у партизани. Правда, цей рух не був таким міцним, як у національної групи бачвано-сремських русинів, що відбилося і на післявоєнному стані української громади в Югославії, яка мала далеко менші можливості культурного та громадського політичного розвитку, ніж русинська громада.

Післявоєнні спроби об’єднання русинів та українців в одну національність не увінчалися успіхом наперекір тому, що в перших трьох післявоєнних державних переписах населення (1948, 1953, 1958) русини й українці становили одну національну групу – русини-українці (їх загальна кількість становила, в середньому, 37 тис. осіб, без Словенії).

50-ті роки ХХ ст. можна вважати найінтенсивнішим періодом міграції югославських українців. Близько п’ять тисяч з них виїхало за межі Югославії, здебільшого в Австралію, решта мігрувала в рамках Югославії, головну у промислові та сільськогосподарські центри Бачки і Срему, де у них (в рамках загальноюгославських колективних прав) були кращі умови для культурно-національної діяльності. На жаль, як стверджує О. Рум’янець, „в Бачці і Сремі існували й виключно русинські (не українські) настрої, а навіть українофобія та москвофілія” (с. 187). Рішенням вищих партійних органів з 1966 р. в газеті „Руске слово” раз на тиждень публікувалася „Українська сторінка”, яка в 1973 р. перетворилася на чотиристорінковий „Додаток на українській мові”. Ці „додатки”, однак, ніколи не стали інтегральною частиною газети.

Національне питання в Югославії було надто заполітизованим. У середині 70-х років ХХ ст. співпраця між русинами й українцями (з ініціативи перших) майже повністю припинилася. Врешті-решт, перемогла думка, що русини (руснаки) є окремим національним суб’єктом, не пов’язаним з українцями. Українське шкільництво не досягало рівня русинського шкільництва, насамперед через брак шкільних підручників. Як це не дивно, але дістати підручники з України (на відміну від політичної та художньої літератури) було неможливо. У 1967 р.

цю прогалину частково заповнювали українські підручники із Словаччини, завезені до Югославії з ініціативи І. Терлюка. Власні підручники української мови („Рідна мова” та „Мости”) з’явилися щойно 1978 р., однак вони не мали широкого застосування.

Співпраці русинів та українців більше щастило в справі розвитку народної художньої самодіяльності, зокрема при організації фестивалів і таборуванні української та русинської молоді. У 70-80 роках ХХст. єдиним журналом, де україномовні статті публікувалися нарівні з русиномовними, був орган Союзу русинів-українців Хорватії „Нова думка”, заснований 1971 року (виходить досі).

Надзвичайно складним у післявоєнній комуністичній Югославії, було становище церкви, зокрема греко-католицької, яка раніше була вогнищем плекання української національної свідомості серед переселенців із Галичини. Комуністична влада ліквідувала майже всі українські монастирі, а багатьох священників арештувала. Та завдяки окремим представникам Церкви (Р. Мизь, П. Шлапак, Ф. Біленький, М. Юриста, П. Овад та ін.) їй усе-таки вдалося вижити.

Останній розділ рецензованої книжки присвячено становищу української громади на території колишньої Югославії з 90-х років ХХ ст. до наших днів. Цей період сильно визначила війна в 1991-1995 років, під час якої українське населення Боснії зазнало великих втрат. Там були знищені греко-католицькі храми та інші осередки української культури. Чимало українців було силою вигнано з власних домів. У братовбивчих війнах українці, мобілізовані в армії, часто змушені були воювати проти власних одноплемінників: брат проти брата, син проти батька. Страхіття війни українці знову відчували під час агресії НАТО в Югославії в 1999 р. Про все це О. Рум’янцев наводить багато конкретних фактів.

Та на початку ХХІ ст. і українська громада колишньої Югославії почала консолідуватися і лікувати рани війни.

Сьогодні найчисленнішою є українська громада в Сербії. У 2002 р. вона нараховувала 5 354 людей, з яких 4 635 (92 %) жили у Воєводині: в Кулі (1 453 українців), Вербасі (975), Сремській Мітровиці (593), Новому Саді (482) та Інджії (422). Ці офіційні статистичні дані є значно заниженими, бо велика кількість українців при переписах населення віднесла себе до державної сербської національності. У кожному з вищенаведених населених пунктів діють українські товариства, українське радіо, у деяких і українське телебачення та пункти навчання української мови в школах. Керівним органом українських товариств та установ є Національна рада української національної меншини Сербії з центром у Новому Саді, яка відновила видавання згадуваного вже щомісячника „Рідне слово” (що виходив у 1933-1941 роках). Її антиподом є Національна рада русинської національної меншини, заснована у 2002 р.

Активну роботу провадить, зокрема, Товариство української мови, літератури і культури Воєводини „Просвіта”, яке з 1996 р. видає журнал „Українське слово”.

З 1990 р. у Новому Саді активно діє Союз русинів та українців Югославії з друкованим органом „Голос Союзу”. Ця організація ставить за мету об’єднати обидві течії однієї національної меншини. О. Рум’янцев, не без гордості заявляє: „Слід зазначити, що культурно-освітні потреби української національної меншини

в Сербській області Воєводини є в достатній мірі задоволені. 1 липня 2006 р. українська мова набула статус регіональної мови та мови національної меншини. Так, Сербія стала першою в світі державою, що визнала українську як регіональну мову. Українська мова може офіційно використовуватись в місцевих органах влади, в судах, медичних установах, а також в дошкільних, шкільних і вищих навчальних закладах” (с. 240-241). На жаль, цими можливостями поки що послуговуються недостатньо.

Менш активними є українці Боснії та Чорногорії, яких після війни там залишилося (згідно з офіційними даними) 3-3,5 тис. осіб. У 1993 р. вони заснували Українську асоціацію творчої інтелігенції „Світ культури”, яка з 2000 р. Організовує літні школи україністики. Працюють й інші українські організації.

Війна в Хорватії сильно позначилася і на українському населенні, яке часто змушене було покидати свої домівки і втікати в столицю або за кордон. Згідно з офіційною статистикою 2001 р. у Хорватії залишилось всього-навсього 1 997 українців-галичан, з яких найбільше в Загребі (333 особи), який став їх культурним та релігійним центром. Ще меншою є українська громада в Македонії (136 осіб).

Дипломна робота О. Рум'янцева повністю відповідає критеріям кандидатської (в Європі – докторської) дисертації. Вона подає об'єктивний огляд історії і сучасного стану української людності в колишній Югославії. Заголом праця призначена для українського читача і мала б знайти достойне місце в бібліотеках України. Та, на жаль, через її неймовірно малий наклад – лише сто примірників – вона приречена стати бібліофільським раритетом, а українці колишньої Югославії і надалі залишаться для читача в Україні – найменш знаною українською діаспорою.

*Проф. Микола Мушинка,
д-р філологічних наук (Пряшів, Словаччина)
НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ ТА ЕТНОГРАФІЯ * 5/2008
(Огляди, Рецензії, Анотації)*

Микола Нагірний

ОГЛЯД ПРАЦЬ ДОСЛІДНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХОРВАТІЇ

О.Гула (Іванченко)

Оксана Гула (Іванченко) – автор низки публікацій (і, зокрема, монографії), присвячених новітній історії Хорватії та українській діаспорі у цій країні. У своїх роботах вона висвітлює як міжвоєнний, так і сучасний періоди. Зокрема, серед її зацікавлень – діяльність головних українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві СХС/Югославія. Авторка дослідила, що українська еміграція не лише зберігала свою національну ідентичність в умовах конкуренції із російськими організаціями, а й виробляла політичну стратегію відновлення незалежної держави. Дослідниця вдалося розкрити причини численних розколів вказаних організацій, де, за українською традицією, велике значення мали суто побутові чинники.

О.Гула (Іванченко) з'ясувала роль окремих особистостей (В. Андрієвського, І. Будза, М. Туміра) у процесі формування українських культурно-просвітницьких організацій, простежила політичну еволюцію цих діячів у міжвоєнний час: від обстоювання української державності у форматі УНР до примирення з ідеями нацистського «нового порядку». Однак, не дивлячись на численні розколи, існування культурно-просвітницьких товариств сприяло консолідації українців у міжвоєнній Югославії.

Вагомим внеском О.Гули є те, що при підготовці статті вона використала раніше неопубліковані документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

У іншій своїй роботі – «Система освіти Республіки Хорватія: українознавчий аспект» – О.Гула звертається до актуальних проблем сучасності. Авторка опрацювала шкільні та вузівські плани і програми та на їх основі дослідила особливості здобуття освіти у Республіці Хорватія. При цьому вона звернула увагу на висвітлення образу України та українців у змісті підручників з історії не лише хорватських шкіл, але й вищих освітніх закладів, у яких викладаються українознавчі предмети. Дослідниця прийшла до висновку, що кафедра української мови та літератури на філософському факультеті Загребського університету була і залишається центром формування і поширення української національної культури, а також консолідуючим ядром, навколо якого продовжує збиратися розпорошена українська діаспора.

Назагал, роботи О.Гули (Іванченко) є вагомим внеском у справу вивчення історії нашої діаспори у Хорватії.

Г.Саган

Сфера зацікавленості української дослідниці Галини Саган – українська діаспора Хорватії міжвоєнного періоду, її культурна діяльність та специфіка національної свідомості українського населення південнослов'янських земель.

У статті «Українське питання: виклики сьогодення та історія дипломатичного сприяння українській ідеї на території Королівства СХС» здійснено намагання пов'язати спроби налагодити контакти УНР і ЗУНР із Королівством СХС та сьогоденнє сприйняття російсько-української війни у Сербії. Авторка залучила спогади українських дипломатів часів УНР та ЗУНР та архівні документи, які висвітлюють діяльність цих дипломатів на території Королівства СХС, матеріали нинішніх іноземних посольств в Україні – усе це, безсумнівно, сприяло якісному вивченню та висвітленню поставлених перед дослідницею завдань. Г.Саган із занепокоєнням висловлюється про сучасні зусилля української дипломатії, яка програє інформаційну війну на міжнародній арені, ставлячи під удар українську державність, її цілісність та суверенність.

В статті Г.Саган «Створення та діяльність громадських організацій русинів-українців в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період» авторка вивчає Русинське народне товариство «Просвіта» (Новий Сад), «Домагой» (Загреб), Українську студентську громаду (Загреб), Українську громаду в Белграді та ін. Дослідниця зазначає, що, попри всі складності (дефіцит освічених людей та ін.), результатом громадської діяльності русинів-українців в КСХС стало те, що їх почали сприймати як окремий народ, який прагне відновити свою державність. Діалог, який налагодився між українцями і югослов'янськими народами завдяки спілкуванню в культурній сфері, формував позитивний імідж української діаспори в Югославії. Тоді ж в урядовців Королівства Югославія почала формуватися позиція до т. зв. «українського питання», про яке вони раніше або не чули, або не розуміли його суті. Для вивчення даних питань авторка опрацювала значний масив діаспорної періодики, зокрема, часописи «Тризуб» та «Гуртуймося».

Цікавила Г.Саган і релігійність русинів-українців та його вплив на національну свідомість нашої діаспори. У статті «Роль релігійного чинника в утвердженні етнічної ідентичності русинів на Балканах» дослідниця вказує, що з часів переселення в середині XVIII ст. і в даний час переважна більшість українсько-русинської діаспори залишається вірною Української греко-католицької церкви, а греко-католицька віра мала чітку національну орієнтованість. Тому церква виховувала не тільки релігійну, а й національну свідомість. Релігійні проблеми у житті українців-русинів в Югославії до Другої світової війни полягали переважно у протистоянні греко-католиків із православними. Православний рух, який намагався переманити до своїх приходів греко-католицьких українців, користувався підтримкою Сербської ПЦ, яка в період Королівства СХС фактично була державною релігією. Однак більшість проблем було все-таки подолано.

Злободенні проблеми сучасного стану русинсько-української діяльності також перебували у полі зору Г.Саган. У статті «Актуалізація «русинського питання» в Хорватії на початку XXI ст.: витоки та наслідки» висвітлюється розкол у середовищі української діаспори у Хорватії. Залучивши в науковий обіг звіти Союз русинів та українців Хорватії, матеріали Посольства України в Республіці Хорватія, авторка простежила кроки русинської частини діаспори до відокремлення і довела, що такі сепаратистські тенденції мають політичне підґрунтя.

(На жаль, дослідниця не зовсім точно наводить посилання. Наприклад: Лук'янчук С. Національний розвиток українців Хорватії у другій половині XVIII–на початку XXI ст.: Історико-мовний аспект /С. Лук'янчук, М. Нагірний, О. Савчук // Наукові виклади. 2011. – № 6. – С. 56–60 – має бути журнал «Мандрівець», а не «Наукові виклади»).

В.Власенко

Надзвичайно плідною науковою спадщиною, якщо говорити про дослідження української діаспори на Балканах, може похвалитися Валерій Власенко.

Характерною рисою його досліджень є використання надзвичайно широкої джерельної та історіографічної бази.

Насамперед його цікавив процес еміграції українців на хорватські землі. Цій темі автор присвятив низку наукових праць. При цьому основну увагу В.Власенко приділяє політичній еміграції міжвоєнного періоду. Він виділяє три хвилі такої еміграції.

Характерною рисою першої з них була її мобільність. Після нетривалого перебування в країні біженці або поверталися додому, або реемігрували до країн Центральної та Західної Європи.

Друга хвиля, більш масова, теж була мобільною. Ті люди, які залишилися на Балканах підчас першої та більш масової другої хвилі, заклали основу майбутніх російської й української еміграції у Південно-Східній Європі.

Третя хвиля, найбільш масова, мала місце у листопаді 1920 – 1922 рр. До країни прибуло декілька десятків тисяч уродженців та колишніх жителів України, а також кубанських козаків, частина яких ототожнювала себе з Україною. Невизнання УНР, відсутність офіційного українського дипломатичного представництва у КСХС, традиційне русофільство сербського політикуму, розгляд українського питання з подачі російської еміграції стримували процес об'єднання та самоорганізації української еміграції у цій країні.

Інша велика тема, якою цікавився автор – політична та культурна діяльність українських емігрантів міжвоєнного періоду у Югославії. Серед конкретних об'єктів його зацікавлень – товариство «Просвіта» у Загребі та радикально-націоналістичне середовище югославських українців, зокрема, український фашистський здви́г. В.Власенко прийшов до висновків, що радикально-націоналістичне середовище української політичної еміграції в Югославії не було численним, але поступово ставало впливовою силою серед емігрантів. Представники радикально-націоналістичного середовища діяли серед емігрантського загалу через Українське товариство «Просвіта» в Загребі.

Між центральною управою УТП у Загребі та керівниками окремих філій існували розбіжності щодо спрямування діяльності організації. Перша намагалася її політизувати, другі – обмежитися культурно-освітньою роботою.

Щодо стосунків між представниками української та російської еміграції автор дійшов висновку, що ступінь взаємодії української та російської еміграції в Югославії різнився політично й ідеологічно. Відносини з еміграцією монархічного спрямування та носіями ідеї «єдиной и неделимой России» були напруженими і ворожими, а з окремими групами кубанських і донських козаків –

взаємовигідними, оскільки козацькі організації визнавали ідею самостійної української держави.

Труднощі для української еміграції були й у питанні ставлення з боку югославської влади, оскільки та не виокремлювала українців із російської еміграції, а українське питання розглядала крізь призму поглядів російських емігрантів.

О.Румянцев

Окремо слід сказати про дослідження Олега Румянцева. Його монографія „Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках” – це фактично перша в українській історіографії узагальнена праця про українських емігрантів на Балканах. Однак у його роботі детально висвітлено громадсько-культурне життя діаспори усього попереднього періоду. При цьому О.Рум’янець розглядає русинсько-українську діаспору усієї Югославії.

Стаття О.Румянцева «„Руски новини” та „Рідне слово” – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами» висвітлено матеріали цих двох газет, за якими можна дослідити взаємини між бачвансько-сріємськими русинами та боснійсько-славонськими українцями в міжвоєнний період, а також окремо розглянути питання національної ідентичності русинської громади.

Можна сказати, що автор здійснив фундаментальні дослідження історії південнослов’янської гілки української діаспори.

О.Фабрика-Процька

При ознайомленні з роботою Ольги Фабрики-Процької виникає низка запитань та зауважень до авторки. Насамперед, як нам видається, вона занадто вільно вживає поняття «русини» та «руснаки», не ставлячи перед собою мету визначити різницю між цими назвами. Наголошуючи на спільності русинів та українців, авторка відразу ж пише, що початково русини населяли Східну Словаччину, забуваючи, що власне етнічний «русини» – це фактично історична назва українців. В окремих випадках О.Фабрика-Процька чітко розмежовує (а не ототожнює) українців та руснаків: «Такі ліричні поетичні тексти зустрічаються лише в українців та руснаків» (с. 294 проекту збірника). Загалом дослідниці бракує власних міркувань: переважно вона цитує Ю.Тамаша та І.Хланту.

У даній статті О.Фабриці-Процькій притаманна тематична (переселення, культура, освіта, товариства, ЗМІ) та хронологічна (від 18 століття до сьогодні) розкиданість; варто було б сфокусувати власну увагу на конкретніших історико-тематичних проблемах.

Однак загалом приємно відзначити, що в українській історичній науці з’явилася ще одна постать, предметом зацікавленень якої є дослідження історії української діаспори Хорватії.

П.С. Свої праці я зі зрозумілих причин не рецензував

Микола Мушинка

ВИЙШЛА ДРУГА КНИГА «УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ»

Наприкінці 2020 року в столиці Хорватії Загребі вийшов другий том книги „Українці Хорватії”. Оскільки ця публікація на книжковий ринок нашої країни не потрапить, вважаю доцільним ближче познайомити з нею читачів, разом з першим її томом⁵³³. Обмежений розмір рецензії не дозволяє мені розглянути зміст понад пів сотні статей, тому я обмежуся, по суті, їх переліком.

Перший том містить 25 статей 19 авторів: з Києва, Харкова, Нью-Йорка, Парижа, Лондона, Нового Саду, Загреба, Славонського Броду та Липов’ян. Упорядники в передмові підкреслюють, що публікація виходить з нагоди 100-ліття переселення українців на хорватський простір та 80-річчю заснування Українського товариства „Просвіта” в Загребі.

Авторка першої статті Олена Малиновська з Києва у вступній статті подала короткий нарис історії і сучасний стан української діаспори в південно-слов’янських землях, яка складається з двох груп. Першу групу становлять русини (руснаки) Бачки, які вже у середині XVIII століття почали заселяти Руський Керестур та Коцур, а згодом й інші села цього регіону. Трохи пізніше – 8-10 тисяч українських козаків зруйнованої Запорозької Січі (1775) переселилися спочатку в Туреччину, пізніше – у Бачку, а згодом і в інші землі південних слов’ян. Другу хвилю переселенців становлять українці Галичини, Закарпаття та Північної Буковини, що прибули у Королівство Сербії та Хорватії після Першої світової війни. До них приєдналися політичні емігранти з Росії. У населених пунктах Східної Хорватії (Вуковар, Петровці, Миклошевці) українці та русини становили значну групу, а то й більшість населення. І саме вони стали жертвами сербсько-хорватської війни 1991 року, коли їх поселення були майже повністю зруйновані.

Володимир Сергійчук опублікував невідомі документи про дипломатичні стосунки між Україною і Хорватією з 1920-1921 років. Інші кияни – Максим Каменецький, Микола Єременко та Євген Пашенко – спрямували основну увагу на недавню вітчизняну війну в Югославії, сучасні хорватсько-українські взаємини та перспективи їх дальшого розвитку.

Володимир Козлітін з Харкова розглянув громадські організації в міжвоєнній Югославії; Богдан Ліський з Нью-Йорка – студентські організації 20-30-х років XX століття у Загребі та розповів про українсько-хорватського патріота Антона Івахнюка. Євген Мацяк з Парижа розглянув діяльність українців Хорватії в часі Другої світової війни, а Любомир Мазур – 50-літню діяльність Європейського конгресу українців.

Співупорядник книги Славко Бурда із Загреба представлений у першій книзі трьома статтями культурно-громадського спрямування: ґрунтовною інформацією про перебування у Хорватії 1992 року офіційної делегації товариства „України” з Києва,

⁵³³ Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. Упорядники Славко Бурда і Борис Гралоук. Вид. Культурно-просвітне товариство русинів і українців, Загреб. 2002.-232С.-Тираж 500 прим.- ISBN 953-96527-005. Книга друга. Упорю Славко Бурда.- Загреб, 2020.-318 с. ISBN 978-953-8108-03-7.

своїм виступом на семінарі „Культура етносів України та української діаспори” в Києві та звітом про відзначення 100-ліття українців у Хорватії. Праці С. Бурди доповнили його земляки Мирослав Кіш, Янко Шимрак, Миленко Попович, Раїса Тростинська та священники Іван Бращевський, Ярослав Лещинин і Никола Кекіч.

Цікавими є статті у першому томі новосадців Юліяна Тамаша⁵³⁴ та Романа Мизя⁵³⁵.

Друга книга „Українців Хорватії” присвячена 120-ій річниці переселення українців на землі сьгоднішньої Хорватії, відкривається передмовою упорядника Славка Бурди, в якій він подав коротку історію 120-річного розвитку української людності на території сучасної Хорватії, хронологічно розподіливши його на чотири етапи. Цій темі він присвятив окрему студію (сс. 264-275) про сучасний стан українців Хорватії. Це – поширена версія його доповіді, виголошеної на XI Світовому конгресі українців у Києві 2018 року. У ній він підкреслив значний внесок науковців України в дослідження українців Хорватії, зокрема після проголошення її самостійності 1991 року.

В Хорватії українці становлять одну з 22 національних меншин і користаються всіма правами гарантованими конституційним законом «Про права національних меншин в Республіці Хорватія». Згідно з цим законом, українці сьгодні мають право на культурну автономію, центральну організацію – Українську громаду в РХ, фінансовану з державного бюджету та інші товариства, Центральну бібліотеку в Загребі з філіями в інших містах, кведру української мови та літератури при Загребському університеті, Греко-католицьку церкву, українські відділення при кількох школах, видавництва, двомісячний журнал «Вістник», представників у державних органах тощо. В Загребі діє Посольство України, яке надає моральну і матеріальну підтримку українській громаді.

В найновішій хвилі переселенців з України переважає заробітчанська еміграція та значна кількість жінок, які виходять заміж переважно за хорватів – т.звю «шлюбна еміграція».

Найбільшою проблемою для сучасних переселенців з України є безробіття.

Згідно з офіційною статистикою, станом на початок 2012 року у Хорватії мешкало близько 2 тисяч українців⁵³⁶. У дійсності їх є набагато більше. Статистика не охоплює пасивних українців, які, будучи громадянами Хорватії, вважають себе хорватами, та велику групу русинів, які вважають себе окремою нацією.

Друга книга „Українці Хорватії” охоплює 35 статей. Переважають роботи авторів з України: Миколи Нагірного – доцента Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу (13 робіт)⁵³⁷; Валерія Власенка, доцента Сум-

⁵³⁴ «Південний погляд на Україну між Сходом і Заходом»

⁵³⁵ « Про українців у Мославині, липовлянах та Новій Субоцки та зв’язки церкви Закарпаття з греко-католиками Хорватії та Бачки»

⁵³⁶ Енциклопедія історії України. – Київ, 2013, т. 10, с. 413

⁵³⁷ «Колабораціонізм українців Хорватії в Другій світовій війні», «Динаміка чисельності русинів та українців у ХХ ст.», «Хорватсько-сербська війна», «Кризовий штаб 1990-1991», «Нова думеа», «Літні школи», «Біженці та вигнанці 1991-1995», «Українці Славонського Броду», «Вуковар», «Петровці», «Переселенці», « Українці-захисники хорватської державності»

ського державного університету (9)⁵³⁸ ; Галини Саган, професора Київського університету ім. Б. Грінченка (3)⁵³⁹; Оксани Гули, старшого наукового співробітника Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства у Києві⁵⁴⁰ та Ольги Фабрики-Процької – доцента Прикарпатського національного університету в Івано-Франківську (1)⁵⁴¹ . Західноєвропейські країни представлені Олегом Румянцевим – доцентом Палермського університету в Італії (1)⁵⁴².

Майже усі вони представлені у збірнику короткими біографічними довідками та фотографіями (сс. 305-309). Крім них, у книзі окремими науковими роботами взяв участь упорядник Славко Бурда⁵⁴³. Троє авторів – Світлана Лук'ячук, Микола Нагірний та Олександр Савчук опублікували колективну роботу⁵⁴⁴, а двоє – Миленко Попович та Ана Дуганджич – розглянули історію українистики у Загребському університеті .

Другий том закінчується звітом довгорічного Президента Європейського Конгресу Українців Левка Довговича про діяльність цієї організації (сс. 285-304) та біографічною довідкою про Левка Довговича та Славка Бурди (сс. 305-306).

Більшість статей в обидвох книгах це – передруки раніше публікованих праць. На жаль, без наведення джерела їх першої публікації. У деяких статтях повторюється одна і та сама тематика, головним чином, переселення. Було б раціональніше, якби автори замість тринадцятих, дев'ятих або трьох статей написали по одній, але ґрунтовній.

В обох книжках бракують рецензії на видання українців Хорватії, хорватів про Україну та інформації про важливі події їх культурно-громадського життя.

Віriamo, що ці прогалини буде усунено в наступних випусках „Українців Хорватії”.

*Проф. Микола Мушинка, д-р філол. наук, академік НАН України,
Пряшів, Словаччина ; Дукля, Рік видання 69 N 1 2021.*

⁵³⁸ «Три хвили міжвоєної української політичної еміграції», «Радикально-націоналістичне середовище міжваєної української еміграції в південно-східній Європі», «Просвіта 1922-1941», «Взаємини української та російської еміграції», «Правове становище української еміграції, Міжваєнна українська політична еміграція», «Відносини з владою»

⁵³⁹ «Українське питання в Королівстві СХС», «Громадські організації русинів та українців у Королівстві СХС»; «Релігійні чинник» в утвердженні етнічної ідентичності русинів на Балканах», «Актуалізація «русинського питання» в Хорватії на початку ХХІ століття»

⁵⁴⁰ Діяльність українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві СХС / : Югославія 1918-1941», «Система освіти Республіки Хорватія. Українознавчий аспект».

⁵⁴¹ «Характеристика етнічних груп (русинів, лемків та руснаків в історичному контексті».

⁵⁴² « Діяльність українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві СХС».

⁵⁴³ «Сучасне становище українців Хорватії» та «Венсок Сергія Бурди в розвиток українсько-хорватських взаємин».

⁵⁴⁴ «Національний розвиток українців Хорватії у другій половині ХVІІІ- на початку ХХІ ст.».

*Галина Саган***РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ «УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ:
МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ (КНИГА ДРУГА)»**

/ упоряд. Славко Бурда. Загреб, 2020. 320 с.

У 2020 р. українці Хорватії відзначали 120-ту річницю свого переселення на територію сучасної Республіки Хорватія. Разом з тим зазначмо, що набагато раніше зафіксовано появу на цих теренах деяких видатних українців. Загалом діаспора українців у Хорватії, як і на інших землях південних слов'ян, стає відомою в Україні завдяки українським науковцям. Піонером досліджень історії українців на Балканах був Володимир Гнатюк. Він перший звернув увагу на русинів Бачки наприкінці XIX ст., згодом цікаві розвідки запропонував Олексій Мишанич. Саме завдяки його науковій наполегливості у 60-х роках XX ст. в історичній науці з'являється сам факт існування на мапі Європи русинів-українців Югославії. Утім, протягом XX ст. найбільшу частину дослідницької праці, зокрема практичну – збір статистичної інформації, описання діяльності громади, публікування дописів у місцевих періодичних виданнях тощо, здійснили найактивніші діаспоряни: Юліян Тамаш, Роман Мизь, Славко Бурда, Павло Головчук, Іван Терлюк, Євген Кулеба, Борис Гралуок, Михайло Ляхович, Богдан Ліський, Василь Стрехалюк, Іван Барщевський, Петро Ляхович, Ярослав Комбіл та ін. Публікації цих науковців були інформаційними, нині ми їх зараховуємо до джерельної бази як звіти, спогади чи мемуари. Без цих публіцистичних матеріалів академічна спільнота, насамперед України, не змогла б підготувати того доробку, який презентує українську історичну науку в царині вивчення історії українців на Балканах загалом та в Хорватії зокрема.

Одним із перших об'ємних зібрань матеріалів про життя і діяльність української спільноти на хорватських теренах став збірник «Українці Хорватії: матеріали і документи» (книга перша), яку в 2002 р. підготували до видання редактори Славко Бурда та Борис Гралуок. Це була перша україномовна збірка фахових дописів з історії українців незалежної Хорватії.

До 120-річчя у 2020 р. за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія вийшла друга книга «Українці Хорватії: матеріали і документи». Вона містить 35 статей. Більшість робіт – це праці авторів з України: Миколи Нагірного, доцента Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу (13 розвідок); Валерія Власенка, доцента Сумського державного університету (9); Галини Саган, професорки Київського університету імені Бориса Грінченка (3); Оксани Гули, старшої наукової співробітниці Українського науководослідного інституту архівної справи та документознавства у Києві та Ольги Фабрики-Процької, доцентки Прикарпатського національного університету в Івано-Франківську. Західноєвропейські країни представлені Олегом Румянцевим, доцентом Палермського університету в Італії. У книзі є одна колективна праця українських вчених Світлани Лук'янчук, Миколи Нагірного та Олександра

Савчука. Окрім того, опубліковано роботи хорватських вчених Міленки Попович та Ани Дуганджич, громадського діяча зі Словаччини Левка Довговича. Автором двох статей є упорядник збірник Славко Бурда.

Загалом слід зазначити, що для видання «Українці Хорватії: матеріали і документи» характерний високий рівень академічності, оскільки С. Бурда включив до збірника праці науковців, сферою дослідницьких інтересів яких є питання історії української діаспори у Хорватії та на Балканах загалом. Надзвичайно плідну наукову спадщину в цьому контексті являє доробок Валерія Власенка. Характерною рисою його досліджень є використання надзвичайно широкої джерельної та історіографічної бази. У статтях В. Власенка розкрито питання формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії та їхніх відносини з владою, 186 ISSN 2524-0749 (Print) ISSN 2524-0757 (Online) Київські історичні студії: науковий журнал • 2021, № 1(12) репрезентовано процес формування радикально-націоналістичного середовища міжвоєнної української еміграції в Південно-Східній Європі, продемонстровано діяльність Українського товариства «Просвіта» в Загребі впродовж 1922–1941 рр., схарактеризовано картину правового становища української еміграції в міжвоєнній Югославії тощо.

Широкий спектр питань розкривають праці відомого українського історика Миколи Нагірного. Зокрема, дослідник вивчає проблему колабораціонізму українців Хорватії у Другій світовій війні, простежує динаміку чисельності русинів та українців Хорватії у ХХ ст., аналізує видання русинсько-української діаспори Хорватії щодо подій хорватсько-сербської війни, розкриває діяльність кризового штабу русинів й українців Хорватії упродовж 1991–1993 рр., висвітлює роль «Нової думки» як джерела для вивчення історії русинів та українців Хорватії (1990-ті роки), розкриває роль «літніх шкіл» як чинника збереження національної ідентичності русинів та українців Хорватії у 1990-ті роки, описує долю русинських та українських біженців і вигнанців у хорватсько-сербській війні (1991–1995), розкриває діяльність української громади Славонського Броду (Хорватія) наприкінці ХХ ст., висвітлює роль Вуковару як центру культурницького життя русинів й українців Хорватії наприкінці ХХ ст. та низку інших важливих питань із життя та діяльності русинів і українців Хорватії.

На особливу увагу заслуговують праці Олега Румянцева. Дослідник до своєї наукової розвідки активно активно долучив матеріали усної історії, спогади представників української діаспори на Балканах. Виявлені науковцем численні свідчення дали змогу видати йому понад десяток праць, що висвітлюють історію українців у Хорватії і на Балканах загалом. Ще одна стаття цього автора, презентована у збірнику, висвітлює роль текстів видань «Руски новини» та «Рідне слово» у відображенні діяльності українських громад Югославії в період між двома світовими війнами. О. Румянцев демонструє, що матеріали цих двох газет дають можливість дослідити взаємини між бачвансько-сремськими русинами та боснійсько-славонськими українцями в міжвоєнний період, а також окремо розглянути питання національної ідентичності русинської громади. Оксана Гула у своїй статті репрезентує місце українознавчого аспекту в системі освіти Республіки Хорватія. Дослідниця звертається до актуальних проблем сучасності.

Вона опрацювала шкільні, вишівські плани та програми й на їх основі дослідила особливості здобуття освіти у Республіці Хорватія. До того ж О. Гула звернула увагу на висвітлення образу України та українців у змісті підручників з історії не лише хорватських шкіл, але й закладів вищої освіти, де викладаються українознавчі предмети. В іншій статті йдеться про українську національну ідентичність в умовах конкуренції із російськими організаціями та вироблення політичної стратегії відновлення незалежної держави. Дослідниця вдало розкриває причини численних розколів серед українських організацій, де велике значення мали також і побутові чинники.

Новою постаттю серед когорти дослідників української діаспори на Балканах є Ольга Фабрика-Процька. Її праця присвячена характеристиці суспільно-культурного середовища етнічних груп (русинів, лемків та руснаків) у регіоні.

Не один рік досліджує історію українців і русинів у Хорватії та на всьому постюгославському просторі Галина Саган. У збірці представлені її статті про діяльність дипломатичних інституцій УНР, що захищали українське питання на території Королівства Сербів, Хорватів і Словенців, про створення та діяльність громадських організацій русинів й українців у Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період, про роль релігійного чинника в утвердженні етнічної ідентичності русинів на Балканах. Чималий інтерес являє стаття Г. Саган «Актуалізація “русинського питання” в Хорватії на початку ХХІ ст.: витоки та наслідки», у якій висвітлюється розкол у середовищі української діаспори у Хорватії. Залучивши до наукового обігу звіти Союзу русинів та українців Хорватії, матеріали Посольства України в Республіці Хорватія, авторка простежила кроки русинської частини діаспори до відокремлення і довела, що такі сепаратистські тенденції мають політичне підґрунтя.

Зацікавленість викликає важливий фактологічний матеріал українського громадського діяча зі Словаччини Левка Довговича. Тут наведено інформацію про діяльність Координаційного осередку українських громадських центральних установ, згодом – Європейського конгресу українців. У статті згадано імена видатних українських активістів Хорватії – Славка Бурди, Гавриїла Такача, Бориса Гралюка та ін.

Упорядник Славко Бурда теж публікує в збірці дві статті. В одній описано журналіста Сергія Бурди, який багато зробив для популяризації української історії, культури і державності в Хорватії. Другу працю присвячено детальному огляду буття українців Хорватії на сучасному етапі. Зокрема, розглянуто права й потенційні можливості тамтешніх українців, наведено перелік активних товариств, висвітлено роль нової міграційної хвилі. Разом з тим розглянуто загальні вади – пасивність, аполітичність, відсутність кадрів – тобто чинники, що призвели до втрати теле- і радіопрограм, окремих культурних надбань громади.

Загалом слід зазначити, що праці, які увійшли до збірки, вже були опубліковані в різних українських фахових виданнях. Проте книжка містить і раніше неопубліковані матеріали Л. Довговича і С. Бурди. Таким чином, академічна інформація про історію українців Хорватії, що з нею вже був ознайомлений український читач, тепер потрапить до уваги читачів з діаспори, які мало

були знайомі з таким матеріалом. Також слід висловити щирі слова подяки упоряднику книги Славку Бурді – голові УКПТ «Кобзар» у Загребі, заступнику голови Української громади Республіки Хорватія, стараннями якого з'явилася рецензована збірка. Пан Славко сам віднайшов контакти кожного українського науковця, організував цікаву онлайн-презентацію. На ній були присутні автори, громадські активісти української діаспори Хорватії та працівники Посольства України в Хорватії. Під час презентації пан Славко повідомив про свій намір готувати третю книгу, у чому ми бажаємо йому успіху і висловлюємо ще раз щире захоплення та вдячність.

До 120-річчя переселення українців на землі Хорватії

Галина Саган, професорка кафедри всесвітньої історії Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка,

докторка історичних наук, професорка, Київ, Україна

Galyna Sagan, Professor of the Department of World History, Borys Grinchenko University, Doctor of History, Professor, Kyiv, Ukraine e-mail: h.sahan@kubg.edu.ua ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8301-849X>

DOI: 10.28925/2524-0757.2021.123

ISSN 2524-0749 (Print) ISSN 2524-0757 (Online) Київські історичні студії: науковий журнал • 2021, № 1(12) 187

*In memoriam***ОЛЕКСА МИШАНИЧ (1933-2004)**

Пішов з життя великий син Карпатського краю, невтомний трудівник на ниві української літератури, великий патріот України і українського Закарпаття

Цей спогад Юрія Балеги про свого колегу й друга Олексу Мишанича увійшов у книгу, яку готуємо до друку – «Література Закарпаття в реценції Юрія Балеги». Її склали статті, рецензії, літературно-критичні огляди, передмови і післямови в упорядкуванні Надії Ференц, які публікувалися на сторінках різних періодичних видань упродовж п'ятдесятиліття. Присвячені вони різним письменникам, жанрам і загальним особливостям літературного процесу Закарпаття. Літературна критика Юрія Балеги, сміємо стверджувати, все ж витримала випробовування часом. Без його імені важко скласти пазл літературного процесу на Закарпатті.

Людина міряється не з ніг до голови,
А від голови до неба.

Конфуцій

Не раз доводилося чувати, що людину перед смертю якась незбагненна сила тягне на ті місця, де вона народилася. Щоб востаннє побачити рідну хату, город, поле і стежинки, на яких пройшло твоє дитинство, звідки пішов ти у світ. Десь за два місяці до своєї смерті приїхав у Барвінок, що під Ужгородом, до брата Федора мій хороший друг-академік Олекса Мишанич. Незважаючи на важкий фізичний стан, оглянув село, місто, зустрівся з друзями, навіть на могилах близьких йому людей побував. Я тому свідок.

Ні, він не знав, а скоріше інтуїтивно відчував, що його життєвий шлях скоро обірветься. Олекса був невиліковно хворий, але після складної операції, яку успішно переніс, лікарі обіцяли йому мінімум два роки життя, і чоловік спішив завершити і видати ті книги, що були в нього на черзі. «Бо що таке життя і ми в ньому? – у задумі біля мене запитував себе і тут же відповідав: – Книга – це єдине, що залишиться після нас».

Ми зустрічалися з ним на початку вулиці А. Волошина, якраз на тому місці, де майже півстоліття тому одного лютого вечора я випадково зустрів письменника Ф. Потушняка, якого безпощадно клювали тоді радянські урапатріоти, за день чи два до його смерті. Тільки з академіком Мишаничем зустрівся не випадково – він мені зателефонував і попросив зустрітися з ним біля видавництва І. Ребрика «Гражда».

Зустріч справила на мене гнітюче враження. Замість стрункого, високого, міцної статури шатена з буйним трохи хвилястим волоссям на міцно посадженій голові, з упевненою ходою атлета я побачив втомленого, виснаженого важкою хворобою чоловіка. Здавалося, що в очах, які ще недавно світилися радістю при зустрічі з рідним краєм, згасає сонце. Було враження – кожен крок озивається в його серці пронизливим болем, який ховався за силуваною посмішкою. Ніби випереджаючи моє запитання, він поспішив: «Бачиш, Юрку, що зі мною сталося – залишився без пальців на нозі. Гангрена. Ще один день, і я був би вже на тому світі. А так... Лікарі обіцяють мені ще два роки... Якщо Бог змилостивиться». Не знаю чому, але він не сказав мені, що трохи раніше йому вже зроблено операцію на... рак.

Пішов з життя великий син Карпатського краю, невтомний трудівник на ниві української літератури, великий патріот України і українського Закарпаття. Син простого хлібороба сплюндрованої чужинцями Верховини, завдяки неабияким здібностям і великій працьовитості піднявся на таку висоту в сфері гуманітарних наук, на яку не піднімався жоден інший представник в історії нашого краю. Як авторитетного україніста його знали, його поважали, з ним рахувалися вчені не лише у нас, в Україні, але й в усьому світі. З-під пера Олекси Мишанича вийшли десятки книг з історії української літератури, він написав кілька сотень статей і не меншу кількість рецензій, а коли Україна взялась виборювати свою незалежність – учений-літературознавець став активним публіцистом, написавши немало статей та брошур на патріотичну тему. А скільки десятків книг, здебільшого раніше заборонених письменників, упорядкував! І до кожної з них написав розгорнуту статтю про особу і творчість автора. Не випадково за дослідницьку роботу в галузі літературознавства його було нагороджено Державною премією імені Т. Г. Шевченка. Знову-таки першого з вихідців нашого краю.

Ні, Олекса Мишанич не був пестунчиком долі. Усього досяг завдяки великій працелюбності. Себе він називав чорноробом на дворі філологічної науки. А доля ой не була прихильною до нього. Йому довелося зазнати усіх «благ» тоталітарного режиму. Аж до звільнення з роботи в роки лютування в Києві московського пахолка Миколи Шамоти. За палку любов до знедаленої України, її культури і літератури. А скільки незаслужених образ посилалося на його світлу голову з боку закарпатських політрусинів – агентів сусідніх держав!

У особі Мишанича закарпатці мали в Києві хорошого і гідного представника. До нього завжди можна було звернутися і було до кого звертатися за порадою або по допомогу, і він, незважаючи на зайнятість науковою чи адміністративною роботою, ніколи не відмовляв. А ще він був найбільшим знавцем історії і культури Закарпаття, яку любив до щему в серці.

В особі Олекси Мишанича Україна, а в її складі й рідне Закарпаття, втратила талановитого літературознавця, критика, працьовиту, скромну і мудру людину. А я – хорошого друга...

Джерело: Юрій Балега. З відстані часу. – Ужгород: Гражда, 2006. – 308 с. – С. 279-281.

Іван Терлюк (1939 – 2011)

Відійшов у вічність Іван Терлюк

У Новому Саді, 1 березня, після довгої і важкої хвороби, помер Іван Терлюк, довголітній журналіст «Руского слова» і редактор «Додатку на українській мові».

Іван Терлюк народився 3 вересня 1939 р. у селі Поточани, біля міста Прнявор у Боснії, в якому почав ходити до початкової школи. У 1947 році батьки, в наслідок державної колонізації, одержали хату у Будісаві біля Нового Саду. Незабаром перенеслися до Шашинців а після три роки до Латарку біля Сремської Митровиці. Гімназію закінчив у Сремській Митровиці, а відтак почав студії на Новосадським університеті, де студював російську мову і літературу.

У «Рускому слові» почав працювати у серпні 1966 року, ще коли ця установа знаходилася у Руському Керестурі.

З 1968 року починає співпрацювати з «Українською сторінкою», яка починає появлятися у «Рускому слові» на українській мові. Після деякого часу ця сторінка переростає у «Додаток на українській мові» і Іван Терлюк стає його редактором.

Додаток виходив до 1991 року, коли Іван Терлюк вийшов на пенсію.

Іван Терлюк залишив глибокий слід в українській журналістиці та в загалі в житті української громади Сербії і цілої колишньої Югославії. Любив писати репортажі про звичайних людей, але у той сам час підтримував і найменші прояви українського життя у Сербії.

Як журналіст Іван Терлюк найбільше писав про життя українців у тодішній Югославії.

Старався популяризувати і організовувати українське культурне життя на цих теренах.

Коли Україна стала незалежною державою і українське життя у Воєводині дістало новий поштовх, брав активну участь в організуванні українських інституцій.

На списку 15 засновників Товариства української мови, літератури і культури, його підпис видніє під номером один. На Засновничих зборах, які відбулися 16 грудня 1989 року у Новому Саді, Івана Терлюка було обрано першим головою першої української інституції у Воєводині.

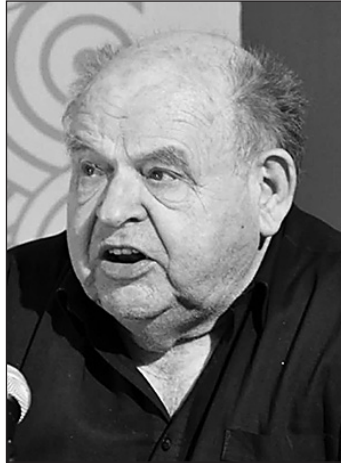
Блаженної пам'яті Івана Терлюка було поховано 4 березня 2011 року у Новому Саді.

Вічна Йому Пам'ять.

Роман Мизь (1932-2018)

У Сербії, в Новому Саді на 86-му році життя помер греко-католицький священник Роман Мизь, довголітній парох у цьому місті, видатний проповідник, видавець, викладач, історик, журналіст, громадський діяч.

У Новому Саді 13 листопада на 86-му році життя помер греко-католицький священник, хрестоносний поротоієрей Роман Мизь, довголітній парох в цьому місті, видатний проповідник, видавець, викладач, історик, журналіст, громадській діяч. Роман Мизь народився 1932 року в Дрогобичі, в сім'ї греко-католицького священника, в котрій до того часу п'ять поколінь чоловіки по прямій лінії були священниками. Згодом батьки

поселилися в колишній Югославії, де він закінчив студії теології. Студював і в Українському вільному університеті в Мюнхені, також в університетах у Загребі (історію мистецтва) та Новому Саді (історію). На церковну службу до Нового Сада був призначений 1968 року й там залишився до кінця життя.

Отець Мизь – автор понад 50 книг, в тому числі п'ять томів «Матеріалів до історії українців в Боснії», двох томів біографій греко-католицьких священників в колишній Югославії, лексиконів християнської термінології, історій парафій. Друкував українською, русинською та сербською мовами. Був засновником і редактором україномовних радіопередач в Боснії та Сербії, засновником християнського часопису «Дзвони». Від 1987 до 1992 року на Радіо Свобода кожної неділі читали його проповіді під псевдонімом «Отець Іван», котрі згодом були опубліковані у Львові під заголовком «Християнство – що це, властиво».

Співробітник українського самвидаву

В комуністичні часи завдяки о. Романові до країн Європи було направлено чимало творів українського самвидаву. Знайомі привозили рукописи до його дому, він пересилав їх до Німеччини та інших країн. Цей канал не розкрила ані радянська, ані югославська поліція, хоча священник до початку 90-х років постійно був під її наглядом.

Панотець Мизь був співробітником чимало видань в Україні, Німеччині, Словаччині, Польщі. Його парафія в центрі Нового Сада завжди була відкрита для гостей з усього світу. Побували в нього Ростислав Братунь, Іван Драч, Роман Купчинський, Роман Лубківський, Микола Мушинка, священники, журналісти, дипломати, малярі, історики, студенти тощо. В нього була велика українська та богословська бібліотека – кілька тисяч книжок. У час, коли він був головою Союзу русинів і українців Югославії, на навчання до України поїхали кілька десятків студентів із Сербії.

Ерудит, активіст екуменічного руху

В комуністичній Югославії Роман Мизь в парафії читав студентам лекції з історії церкви, біблійознавства, християнської етики. Двічі здобув звання магістра теології – у Пряшівському та Краківському університетах. Був викладачем на католицькому й протестантському факультетах у Новому Саді. Останній надав йому звання почесного доктора. Часто виступав на екуменічних зустрічах, брав участь в гуманітарних акціях. Поважали його всі парафіяни, також і серби, угорці, словаки. Був ерудитом, людиною неймовірної енергії, знавцем східного обряду, зокрема церковного співу. Про що не встигав сам писати – надавав зібрані матеріали науковцям або колегам-священикам й заохочував їх до дослідницької праці.

Панотець Мизь з повагою ставився до всіх людей. Атеїсти, православні, протестанти для нього були насамперед – люди. Мала українсько-русинська громада втратила одного з носіїв релігійного й культурного життя упродовж минулих 50 років.

Роман Мизь буде похований в Руському Керестурі, найстаршому поселенні української діаспори в нинішній Сербії.

Михайло Рамач – За освітою історик. Журналіст, поет, перекладач та сценарист. Автор семи поетичних книжок, п'яти книг есе про колишню Югославію й нинішню Сербію. Був головним редактором трьох сербських щоденних газет. Співробітник Радіо Свобода з 1998 року. В сербських ЗМІ від початку 1990-х років друкує матеріали про Україну.

ramac.mihal@gmail.com

Євген Пащенко (1950-2021)

У Хорватії 10 травня 2021 року помер український літературознавець, професор Загребського університету, один із фундаторів створення кафедри української мови в цьому виші та її завідувач Євген Пащенко.

Євген Миколайович Пащенко народився 9 вересня 1950 року у Воркуті. Його майбутнього батька, Миколу Пащенка, засудили до семи років ув'язнення в концтаборах за те, що він, офіцер, потрапив у полон до німців, коли вони захопили Кримський півострів. Його майбутній мамі, Марії Бойко, суд виніс найвищу міру покарання – розстріл за антирадянську діяльність. Смертний вирок замінили на десять років тюрми, оскільки Марія була неповнолітньою. За словами сина, його маму так суворо покарали за те, що вона почула від російського військовополоненого, а потім повторила у своєму селі Козакове Великомихайлівського району Одеської області несподівану «розшифровку» скороченої назви магазинів «Торгсин», створених у СРСР для торгівлі з чужоземцями за валюту: «товарищи, опомнитесь – Россия гибнет, Сталин истребляет народ». Сусідка запам'ятала ті слова і, коли повернулися радянські війська, заявила про антирадянську діяльність Марії Бойко.

Після звільнення з воркутинських концтаборів батьки Євгена поїхали на роботу в Запоріжжя, де мешкали в бараці. Коли Євген закінчив школу, його батьків уже реабілітували. Хлопець вступив на російське відділення філологічного факультету Київського університету. 1970 року третьокурсника Євгена Пащенка, у рамках взаємного обміну між студентами соціалістичних країн, за відрядженням Міністерства вищої освіти УРСР направили на навчання за спеціальністю «філолог-славист, викладач сербохорватської мови та літератури» до Белградського університету. Через рік навчання в Белграді Євген повернувся до Києва та перевівся з російського відділення філологічного факультету на відділення україністики, але навчання продовжував у Белграді. 1974 року він там закінчив університет. Того ж року в Київському університеті Євген Пащенко заочно отримав кваліфікацію «філолог, викладач української мови та літератури».

1981 року захистив кандидатську дисертацію «Фольклоризм у творчості Володимира Назора».

Від лютого 1989 року Євген Пащенко працював у Київському університеті на кафедрі слов'янської філології. Одночасно з роботою в університеті популяризував Україну за кордоном: у 1990/91 навчальному році він за відрядженням Держосвіти СРСР викладав українську мову в СФРЮ. У лютому 1995 року Пащенка перевели до Міністерства закордонних справ України у зв'язку із

виїздом за кордон для роботи у Посольстві України в Хорватії. Працював там першим секретарем.

Перебуваючи на дипломатичній роботі, Євген Пащенко видав за цей час сім книжок про Україну. 1996 року він захистив докторську дисертацію «Українсько-сербські літературні й культурні зв'язки доби бароко XVII–XVIII століть: контакти, типологія, стилістика». У Загребі було надруковано хорватською мовою дослідницьку працю Пащенка «Етногенез і міфологія хорватів у контексті України». Вихід у світ цієї книжки, зокрема, сприяв тому, що в Загребському університеті створили кафедру україністики. Оскільки дипломатична робота приваблювала Пащенка менше, то він прийняв запрошення працювати в Загребському університеті. Там він очолює кафедру української мови. Щороку цю мову вивчає 22 хорватські студенти, які після отримання дипломів працюють викладачами української мови у навчальних закладах Хорватії та перекладачами у сфері туризму, бізнесу.

2008 року Пащенко започаткував серію «Хорватська україніана» (*Ucrainiana croatica*), в якій станом на початок 2013 року вийшло 11 книжок. Зокрема, було видано хорватською мовою і книжку про Голодомор 1933 року в Україні.

Ці слова співчуття родині професора Євгена Пащенка еднають у смутку Посольство України в Хорватії, українців і хорватів, які працювали з ним задля зміцнення основ приятельства обох народів.

Він більше працював, ніж жив...

Жалобне слово за світлої пам'яті професором Загребського університету Євгеном Пащенко. Все, що мав у житті, він віддав для одної ідеї, і горів, і яснів, і страждав, і трудився для неї... Ці слова з “Мойсея” Івана Франка ніби говорять про постать світлої пам'яті професора Загребського університету Євгена Пащенка. У моєму пізнанні професор Пащенко був Великим.

Він був Великим українцем. Щодень свій вимірював Україною. Не мав земельних наділів, не справляв мито, не спав на дорогому ложе, не пив зі срібного кухля воду. Виплеканий молоком матері-політв'язня концтабору у Воркуті, засудженої до вищої міри покарання за “антирадянську діяльність”, він мав у серці вогонь любові і служіння Україні. Не потоком шумних і галасливих фраз, а тихою, невтомною працею.

Він був Великим науковцем і педагогом. Каменярем україністики в Хорватії. З-під його рук і розуму вийшли у світ хорватською мовою десятки книг про Україну і постали бібліотекою “*Ucrainiana Croatica*”. У рукописах залишилися М.Коцюбинський, Г.Сковорода, “Історія україністики в Хорватії”..

Він був Великим просвітителем. Вірив у людину, її розум і високе покликання. Він вів, і за ним йшли. Та й не лише студенти. А кожен, хто не тільки почув його, а й слухав.. Його “Donbas”, “Krim” і “Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932-1933. Голодомор/Gladomor” постали хрестоматією для ширшого пізнання хорватами чутливих сторінок минулого і теперішнього України.

Він був Великим народним дипломатом. Заклав у 90-х ХХ-сторіччя підвалини Посольства України в Хорватії, а через літа Речником України пішов поміж хорватами.

Високий стиль українського слова, енциклопедична обізнаність помножена на талант промовця творили його Великим. Яскраво горів, ще досвіта згас, залишив по собі слід вічний. Таким він постав перед українцями Хорватії, студентами і професорами Загребського університету, перед Посольством України. І – поміж хорватами. Таким він залишиться в пам'яті теперішніх і прийдешніх поколінь.

Шукаю слів, як молитов, аби виміряти жаль втрати Великого Українця професора Євгена Пашенка. Найсильнішими є – пам'ять і молитва. Та найтяжче вимовляється – “був”...

Спочивай в мирі, Євгене. Світла і Вдячна пам'ять.

Василь Кирилич. Український дипломат. Посол України в Хорватії. Автор понад 40 публікацій з етнополітики, балканістики та східноєвропейської тематики. Кандидат політичних наук, доцент.

Презентація видання «Українці Хорватії»

(книга друга)

21-23 жовтня 2020 р. у Загребі відбулися Дні української культури в Хорватія, приурочені до 120-річчя імміграції українців до цієї країни. Організатором заходу виступило Українське культурно-освітнє товариство «Кобзар» у співпраці з Посольством України в Республіці Хорватія та за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія.

22 жовтня відбулася онлайн-презентація видання «Українці Хорватії» (Книга 2). З вітальним словом до учасників акції звернулися Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Хорватія Василь Кирилич, колишній Посол Республіки Хорватія в Україні Джуро Відьмарович та упорядник книги член Європейського конгресу українців Славко Бурда.

Серед авторів книги – член правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин Валерій Власенко. Він написав кілька розділів (близько 90 сторінок) про українську політичну еміграцію в Хорватії у міжвоєнний період. У своєму виступі згадав про діяльність у 1921 р. в Загребі Почесного генерального консульства УНР на чолі із Стефаном Лукіяновичем.

У заході також взяли участь співавторі книги Галина Саган, Оксана Гула, Микола Нагірний, Олег Румянцев та інші, а також хорватські й українські науковці та громадськість.

Хорватські громадські діячі висловилися за переклад книги хорватською мовою.

Бажаємо нашому колезі Славкові Бурді нових здобутків на ниві історії української діаспори у світі.

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ / МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

Книга третя

Матеріали зібрав та до друку збірника підготував

Славко Бурда

Книга видана за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія

Запис CIP доступний у комп'ютерному каталозі Національної та університетської бібліотеки в Загребі під номером 001110431

UKRAJINCI HRVATSKE MATERIJALI I DOKUMENTI KNJIGA TREĆA CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem

001110431

ISBN 978-953.96527-4-4

Zagreb – Загреб

2021